مئڪسم گورڪي

آتم ڪهاڻي

تربيت

سنڌي ادبي بورڊ

ميڪسم گورڪيءَ جي

آتم ڪهاڻي

= تربيت =

(ميڪسم گورڪيءَ جي My Apprenticeship
جو سنڌي ترجمو)

از

اياز قادري

تصحيح

محمد ابراهيم جويو

سنڌي ادبي بورڊ
حيدرآباد سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇهريون ڇاپو جون، 1977ع هڪ هزار

[سنڌي ادبي بورڊ جا سڀ حق ۽ واسطا قائم]

قيمت: پندرهن رپيا
[Price: Rs. 15.00]

MAXIM GORKI JI ATAM KAHANI-TARBIAT ('My Apprenticeship' by Maxim Gorki). Translated into Sindhi by Ayaz Qadri.

Published by: Sindhi Adabi Board, P. O. Box 12, Hyderabad Sind, Pakistan. 1977.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مئڪسم گورڪيءَ جي

آتم ڪھاڻي

= تربيت =

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن ڪتاب جا شروعاتي 4 صفحا ۽ ڪور سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس، تلڪ چاڙهي، حيدرآباد سنڌ ۾ ڇپيا، ۽ باقي مواد (صن 1 کان 500 تائين) سردار پرنٽنگ پريس، گاڏي کاتو، حيدرآباد سنڌ ۾ ڇپيو، ۽ مسٽر ظفرحسن، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ان کي ڇپائي پڌرو ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱)

دنيا جي لاهن چاڙهن تان لنگهڻ لاءِ، منهنجو پهريون قدم شهر جي شاهي بازار جي هڪڙي چلتي واري ٻوٽن جي دڪان تي پيو، جتي مون کي دربان جي نوڪري ملي. منهنجو مالڪ گول مول ۽ ٻيڇبو هو. هن جو رنگ هلڪو پورو ۽ منهن کهرو هو. هن جا ڏند پيلا ۽ اکيون ميريون گپ جهڙيون هيون. مون سمجهيو ته شايد اهو انڌو آهي ۽ آزمودي خاطر هن جا ويچارا ڪيم، جنهن تي نرم آواز پر سخت لهجي ۾ چيائين، "منهن ڇو ٿو ڦڏو ڪرين؟" اهو خيال ته آهي مثل اکيون مون کي ڏسي رهيون هيون، مون کي ڏاڍو ڏکيو لڳو— "چا، هن ڏسي ورتو ته مون هن جا ويچارا پٽي ڪيا؟"

"مون نوڪري ڇهو نه، ته منهن ڦڏو نه ڪرا!" هن ورجايو. هن جا ٿلها چپ ٿورو چريا، ۽ بس— "ڪنهن بند ڪرا" هن جي خشڪ پڻ پٺ منهنجي ڪنن تائين پهتي- "نوڪري اهو ياد رکڻ گهرجي ته تون بهترين دڪان ۾ ڪم ڪري رهيو آهين. دربان کي بت وانگر سنئون سڌو بيهڻ گهرجي." ان وقت "بت" لفظ جي معنيٰ ٿي لڳي آيم، ۽ ڪنهن ڪان بس ڪيئن ڪري پئي سکهيس، جڏهن جيتن جي چڪڻ منهنجن هٿن تي ٻوڙهيون ڪري ڇڏيون هيون!

"هن ڪان اڳي تون ڇا ڪندو هئين؟" منهنجي مالڪ منهنجي هٿن ڏانهن نهارڻ ڪان پوءِ پڇيو. جڏهن مون کيس ٻڌايو،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تڏهن هن پنهنجو گول مٿو، جيڪو سفيد ڪنڊيل وارن سان ڍڪيل
هو، ڌوڏيو، ۽ عجب مان رڙ ڪري چيائين، ”ٿـڳڙيون ميڙڻ!
اڙي اهو ته پنن کان ۽ چوري ڪرڻ کان به بڇڙو ڪم آهي!“
ڏورو آڪڙ مان چيومانس ته ”مون چوري به ڪئي آهي!“
اهو ٻڌي، ميز جي ڪنارن کي سو گهو جهليندي، مون ڏانهن
اهڙيءَ ريت گهوري ڏٺائين، ڄڻ ڪا جهنگلي ٻلي پنهنجا چنبا
ايا ڪيو بيٺي هجي. هن ڪجهه ٻنل نموني مون ڏانهن نهاريو، ۽
رکي هيٺيان اکر هن جي وات مان نڪتا— ”ڇا؟ تو چوري
ڪئي آهي؟ ڪيئن؟“
جڏهن ٻڌايومانس، تڏهن چوڻ لڳو، ”اوه، اها ڳالهه آهي!
مان ان کي صرف شرارت ٿو سمجهان، پر جيڪڏهن تو هٿي
ڪنهن جوتي يا پيسي مان هٿ چراند ڪئي، ته عمر ڀر جيل
ڏياري ڇڏيندومانءِ.“
هي اهو سڀ اهڙي ڀڄاربندڙ نموني چيو، جو هن لاءِ
منهنجي سموري رغبت ختم ٿي ويئي.
مالڪ کان سواءِ دڪان ۾ منهنجو ماروٽ، مامي جاڪوف
جو ساشا ۽ پيو هڪ هوشيار چرب زبانو ۽ ڳاڙهو مٿوون ڪلارڪ
هو، جنهن کي سڀ ’هيڊ ڪلارڪ‘ چوندا هئا. ساشا ناسي
فراڪ ڪوٽ، ڪلف لڳل ڪالر ۽ ٽاءِ ٻڌي، نٽ ڪيو وتندو
هو ۽ هر وقت پيو مون کي چڙائيندو هو. نانو جڏهن مون کي
دڪان جي مالڪ وٽ وٺي آيو هو، ته ساشا کي منهنجي ڪم
۾ منهنجي مدد ڪرڻ ۽ سمجهائڻ لاءِ چيو هئائين. ساشا ڦولبجي
ويو هو— ”هن کي ائين ڪرڻو پوندو جيئن مان چوندومانس!“
ناني منهنجي ڪلهي تي اهڙيءَ ريت هٿ رکيو، ڄڻ
مون کي جهڪائيندو هجي— ”تو کي ائين ڪرڻو پوندو جيئن هو
چوندو. هو تو کان وڏيڪ وڏو ۽ آزموديڪار آهي.“
ساشا ڪنڌ ڌوڏيو ۽ مون ڏانهن گهوري ڏٺو— ”ناني جي
ڳالهه ياد رکجانءِ.“ ۽ پنهنجي وڏي هئڻ جو فائدو وٺڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الهن کي ڪو نقصان نہ ٿي پوي.

هڪڙي ڀيري هڪڙيءَ عورت تنگ ٿيندي ڪندي، چيٽ ڪئي، ”تون تہ ڪتڪتائي ڪري رهيو آهين!“

”تنهنجو جسم ئي اهڙو نازڪ آهي، جنهن کي هٿ لڳڻ سان ڪتڪتائي ٿي اچي وڃي،“ هيڊ ڪلارڪ ٺهہ پهہ خوشامد ڀريو جواب ڏنو.

هن جون گراهڪن سان چاپلوسيءَ جهڙيون ڳالهيون ڪل جهڙيون هونديون هيون، ۽ مان پنهنجي کل جهلڻ لاءِ ڪنڌ ڦيري در جي شيشن مان ٻاهر نهارڻ لڳندو هوس. پر منهنجي هر ڪروري بہ مون کي هيڊ ڪلارڪ جي مزيدار حرفتن ڏسڻ لاءِ مجبور ڪندي هئي. هن کي ڏسي مان خيال ڪندو هوس تہ منهنجي هٿن ۾ ڪڏهن بہ نہ اهڙي ڇهڻ جي اٽڪل اچي سگهندي، نہ ئي مان اهڙيءَ اٽڪل سان ٻين جي پيرن ۾ بوٽ پارائي سگهندس.

گهڻو ڪري مالڪ پوئين ڪمري ۾ هليو ويندو هو ۽ ماشا کي بہ پاڻ ڏانهن سڏي ويندو هو، جنهنڪري گراهڪ ۽ هيڊ ڪلارڪ اڪيلا رهجي ويندا هئا. هڪڙي ڀيري هڪڙيءَ ڳاڙهي مٽي واريءَ عورت کي بوٽ پارائيندي، هن جي پير سان راند ڪندي، ان کي پنهنجي پنهي هٿن ۾ مٽي ڪئي، چمي ڏيئي ورتائين. ”الا، تون تہ الهڙ آهين!“ عورت حيرت مان چيو. هو سهڪڻ لڳو، ۽ وڏو ساهہ کڻندي، چيائين، ”اوـــہ!“

انهيءَ تي مون کي اهڙي کل اچي چنڊڪي، جو ڪرڻ کان بچڻ لاءِ در جي ڪنڊي کي کڻي سوگهو ڪيم، ۽ اهو اکڙيو هليو آيو ۽ منهنجو مٿو در جي شيشي کي ٽوڙيندو ٻاهر هليو ويو. هيڊ ڪلارڪ مون ڏانهن لت اولاري، ۽ مالڪ وري پنهنجي ڳوري مڪ وهائي ڪڍي، ۽ ماشا منهنجي گرشمالي ڪرڻ لڳو. انهيءَ رات گهر ڏانهن موٽندي، رستي تي چنبڙيندي، ماشا مون کي چيو، ”اهڙين ڳالهين ڪري تو کي جواب ملي ويندو. مون کي نون ٻڌاءِ تہ آخر ان ۾ کلڻ جي ڳالهہ ڪهڙي هئي!“

۽ سمجهائڻ لڳو، ”جيڪڏهن مورتون دڪان جي ملازم تي رنجهي پون ته اهو ڏاڍي لاءِ سٺو آهي. هنن کي نئين جوتي جي ضرورت نه به هجي پر ملازم سان ملاقات جي واسطي اچي نڪرنديون آهن پر تون— تون خرد ماغ آهين. اسين تنهنجي لاءِ پيا هرج سهون ۽ تون—“

انهيءَ تي مون کي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي. ڪنهن به منهنجي ڪري هرج نه پئي سٺو، ۽ خاص طرح ساشا. صبح جو مون کي بورچيائيءَ جـو پهرين ٿي ڪم ڪرڻو پوندو هو. هوءَ روڳي ۽ رُڪي رن هئي. مان هن جي حڪم تي مالڪ، هيڊ ڪلارڪ ۽ ساشا جي ڪپڙن کي برش هڻندو هوس ۽ سندن جوتن کي پالش ڪندو هوس. ان کان پوءِ سماور تيار ڪري، چلهي ۾ ڪاٺيون وجهندو هوس ۽ بورچيخاني کي ٻوڇي ۽ دڪان جي ڪمرن ۾ ٻهاري ڏيندو هوس. گراهڪن کي سامان ڪڍي ڏيندو هوس. انهن کي چانهه آڻي پياريندو هوس. جڏهن وري بورچيخاني ڏانهن وڃي ماڻي ڪڍي ايندو هوس، ته انهيءَ وقت ساشا در کوليندو هو، پر اهو ڪم به هو شان کان گهٽ سمجهندو هو، ۽ مون کي ٺٺي ڏيئي چوندو هـو، ”جلد ڪر ليلهر- تنهنجو ڪم ٻه، مان پهو ڪريان!“ اها زندگي منهنجي لاءِ، جيڪو ڳوٺ جـي وارياسي گهٽين ۽ آهستي وهندڙ اوڪا نديءَ جي ڪنارن جو هريل هجي ۽ جيڪو ٻنين ۽ ٻيلن ۾ سڄو ڏينهن ڦـرندڙ هجي، مصيبت ۽ ڏک ڪندڙ هئي. مون کي نانيءَ کان ۽ پنهنجي ٽولي کان جدا ڪيو ويو هو. منهنجو ڪو به ساٿي ڪونه هـو، ۽ زندگيءَ مون کي پنهنجو پليت پهلو ڏيکارڻ شروع ڪيو هو.

جڏهن ڪو گراهڪ خريداري نه ڪندو هـو ۽ اٿين ٿي نڪري ويندو هو، تڏهن ٽيئي اهڙو رويو اختيار ڪندا هئا، ڄڻ گراهڪ کين ٺڳي ويو هو. مالڪ پنهنجي ڪاوڙ ماري، مون کي حڪم ڏيندو هو- ”ڪشروف، جـوتا ڪڻ. حـرامزادي! گهر ۾ ويهي ويهي ڪک ٿي هئي، سو آئي هئي هيڏانهن، ۽ سڄي دڪان کي

ڪلي هيٺ مٿي ڪمو هلائين. جيڪڏهن منهنجي زال هجي ها ته پٽو پنجي رهيس ها.“

پر هن جي زال جيڪا ٻت ۾ سڪل، اک ڪان ڪاڻي، ڏيڍ لڱڪي هئي، هن تي حڪمراني ڪندي هئي، ۽ هن کي اهڙيون سٽ سريون ٻڌائيندي هئي، ڄڻ هو سندس نوڪر هو.

۽ ڪڏهن ڏاڍيءَ مڙ منٿ، خوشامد] ۽ سلامن کان پوءِ جڏهن ڪا گراهڪ عورت هٿين خالي هلي ويندي هئي، تہ هو هن کي اهڙو تہ گهٽ وڌ ڳالهائڻ لڳندا هئا، جو منهنجي دل چوندي هئي تہ ٻڪ پاڻي وجهي ان عورت کي ”ڪجهہ ٻڌائي اچان. مون کي اها تہ چڱيءَ ريت خبر هئي تہ ماڻهو پرپٺ ٻين جي گلا ڪندا آهن، پر هو ٺيٺي اهڙي تہ خاص ٻچڙي نموني ائين ڪندا هئا، ڄڻ تہ هو چونڊيا ئي انهيءَ لاءِ ويا هئا تہ ٻيءَ سڄيءَ دنيا کي گاريون ڏين. هو حسد ۾ اهڙو تہ ڀيا ٻڇرندا هئا، جو پلجي ۾ ڪنهن جي تعريف نہ ڪندا هئا. هر ڪنهن جي ڪا نہ ڪا بري ڳالهہ ڪولي ڪڍندا هئا. هڪڙي ڏينهن هڪڙي نوجوان عورت دڪان ۾ آئي. هن جا ڳل چمڪندڙ ۽ گلاب جهڙا هئا، هن جي اکين ۾ شفق واري لالائي هئي. هن کي پشم جي ڪنارين وارو ڪوٽ پاتل هو، جنهن مان هن جو ٻاهر نڪتل ڪنڌ ائين ٿي لڳو، ڄڻ تہ ڪنهن ٻئي ملڪ مان آندل گل هو. پنهنجي ڪوٽ لاهڻ کان پوءِ، جيڪو هن ساشا کي جهلڻ لاءِ ڏنو هو، هوءَ ٻهريان ڪان ۾ وڌيڪ سهڻي ٿي لڳي. هن جو جسم پوري ٻلو رنگ جي ريشمي ويس ۾ موهيندڙ ٿي لڳو. هن جي ڪنن ۾ هيرا چمڪي رهيا هئا. هن کي ڏسڻ سان ”سهڻي وئسيليسا“ ياد اچي ٿي ويئي ۽ مون ائين پئي سمجهيو تہ هوءَ ڪا گورنر جي زال هئي. هنن ٻنهي هن جي آڌرڀاءَ ڪرڻ ۾ وسان نہ گهٽايو. هن جي اڳيان ائين پئي جهڪيا، ڄڻ هوءَ مقدس ڏيالي هئي. هن جي تعريف ۾ هنن جا گلا خشڪ ٿي ويا، ۽ اهڙيءَ ريت هن جي چوڌاري پئي ڦيرائيون ڪاڏائون، ڄڻ تہ چريا هئا ۽ انهن جا عڪس

ميخاني جي موالين والگر پٺي آئيني ۾ نچيا. جڏهن هوءَ هڪڙو قيمتي جوڙو خريد ڪري هلي ويئي، تـه منهنجي مالڪ سيٺي وڄائي، ۽ ٽوڪ هڻندي چيو، ”راڻي!“ ـ ”اڪنڙهائي ـ ڪميني،“ ڪلارڪ ڳڙڪيو، پوءِ هن جي عاشقن ۽ عياشين بابت بڪ بڪ ڪرڻ لڳا.

انهيءَ ڏينهن، جڏهن مالڪ ’منجهند جي ننڊ‘ ڪرڻ لاءِ پٺين ڪمري ۾ ويو، تہ مان هن جي سوني واچ کولي، ان جي مشين ۾ سرڪو وجهي ڇڏيو. جا گهڻ ڪان پوءِ جڏهن هو پنهنجي هٿ ۾ واچ کنيو، ٻڙ ٻڙ ڪندو، دڪان ۾ ٽوڪيندو آيو، تـه مون کي خوشي ٿيڻ لڳي.

”ڇا ٿيو؟ منهنجي واچ سڄي آلي ٿي وئي آهي! ائين اڳي تہ ڪڏهن بہ نہ ٿيو آهي. سموري آلي آهي. هاڻي تہ خراب ٿي ويندي!“

ائين ڪيترائي ڀيرا پنهنجي اڪيلي روح کي وندرائڻ لاءِ خيال ڪيم تہ ڪو اهڙو ڪم ڪريان، جو ڪو تماشو ٿئي، ۽ مون کي هتان جواب ملي.

برف جي ڪوٽن سان ڍڪيل والهڙو دڪان جي اڳيان چپ چاپ لنگهي ويندا هئا. ائين لڳندو هو، ڄڻ هو جنازي ۾ شامل ٿيڻ لاءِ آيا هئا، پر ان جي اول ٿي کجي وڃڻ ڪري هيٺئر ٽڪڙا ٽڪڙا قبرستان ڏانهن وڃي رهيا هئا. گهوڙا برف ڀيل رستن تي هلندي، بار سبب سهڪڻ لڳندا هئا. دڪان جي پٺيان ديول مان گهنڊن جا هڪ ـ سرا آواز ايندا هئا، ۽ اهي منهنجي دماغ تي ائين پوندا هئا، ڄڻ تـہ مٿي تـي متراڪا لڳندا هجن.

هڪڙي ڏينهن اڱڻ ۾ مال جي پيتي، جا ان وقت آئي هئي، کولي رهيو هوس، تہ ديول جو ڪبو چوڪيدار، جنهن جي شڪل ٽنگڙين جي ٿهي جهڙي هئي ۽ جنهن جا ڪپڙا ائين ليڙون ليڙ هئا ڄڻ تہ هن جي مٿان ڪتن جي لوڌ ڇڏي ويئي هئي، منهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويجهو آيو ۽ سنهڙي آواز ۾ چيائين، ”ڇا، مون تـي مهرباني
ڪري ٻه رپيا جا جورابا تڳائي نه ڏيندين؟“
مون ڪوبه جواب نه ڏنس. خالي ڪوڪي جي مٿان وڃندي،
پنهنجي اوهاسي ڏندڙ وات جي مٿان صليب جو نشان بنايائين، ۽
وري چيائين، ”هڪڙي جوڙي ڪـڪائڻ لاءِ ڇا ٿو چوين؟“
”چوري ڪرڻ گناه آهي“ مون چيس.
”وري ٻي، سڄي دنيا چوري ڪري ٿي. پيدائي لاءِ ڪا
نه رعايت هئڻ گهرجي.“
جڻ سان مان گڏگذاري رهيو هوس، هيءَ انهن ڪان مختلف
۽ وڻندڙ هو. مون محسوس پئي ڪيو ته هن ڪي پڪو يقين هو
ته مان هن لاءِ ضرور چوري ڪندس. ۽ پوءِ مون هن سان انجام
ڪيو ته هن کي رپيا جا جورابا چورائي دريءَ مان ڏيندس.
”شاباس“ هن سواءِ ڪنهن اتساه ڏيکارڻ جي اطمينان
سان چيو— ”تون مون کي ٺڳيندين ته نٿو؟ نه— مان سمجهان ٿو
ائين ناهي.“
ٿوري گهڙي خاموش رهڻ ڪان پوءِ، جنهن ۾ هو پنهنجي
ڪڙيءَ سان گندي برف تي ٽپ ٽپ ڪري رهيو هو، ۽ پائيپ
دکايو هٿائين، مون کي ائين چئي وائڙو ڪري ڇڏيائين— ”پر
جيڪڏهن مان توکي بيوقوف بنائيندو هجان ته؟ جيڪڏهن مان
اهي جورابا تنهنجي مالڪ وٽ ڪٺي اچان ۽ ان کي ٻڌايان ته
اهي تو مون کي اڌ روبل ۾ وڪيا آهن ته؟ ان لاءِ ڇا ٿو چوين؟
انهن جي قيمت ٻه روبل آهي. تو مون کـي اڌ روبل ۾ ڏيئي
ڇڏيا. تحفو ٿي ڏنءِ — هان؟“
مان، وائڙن وانگر وات بند ڪيو، هـن ڏانهن گهوري
رهيو هوس، ڄڻ ته هو اهڙي چغلي اول ٿي هٽي آيو هو. هو
پنهنجي گهٽي آواز ۾ ٻڪندي، پنهنجي جوتن ڏانهن نهاريندو
رهيو، ۽ نيري دونهين جا ڪڪر ٻه ڪيندو رهيو— ”سمجهه
ڪٺي تنهنجي مالڪ مون کي چيو هجي ته وڃي الهيءَ چوڪر

جو آزمودو ٿيو ـــ اهو چور ته نه آهي! ها، پوءِ ڇا؟“

”مان توکي جوراب نه ڏيندس،“ ڊپ ۽ ڪاوڙ ۾ مون چيس.

”توکي ڏيڻا پوندا. تو انجام ڪيو آهي.“

هن پنهنجي ٻانهن وڌائي مون کي ٻانهن ڏانهن ڇڪي ورتو ۽ پنهنجون برف جهڙيون آڱريون منهنجي ڳرڙ تي رکندي چيائين، ”تون جورابن ڏيڻ جي سخا جو خيال ڪيئن ڪري رهيو آهين!“

”تو ئي ته مون کي انهن جي ڏيڻ لاءِ چيو.“

”مان ته توکي پيو ٻه کهڻو ڪجهه چئي ٿو سگهان. جي مان توکي چرچ ۾ چوري ڪرڻ لاءِ چوان! ڪندين؟ سمجهين ٿو ته سچيءَ دنيا تي اعتبار ڪرڻ گهرجي؟ هان، بيوقوف ڇوڪرا!“

مون کي هڪ ٻاسي نيلهو ڏنائين ۽ اٿي ڪڙو ٿيو ـ ”مون کي چوريءَ جا جوراب نه گهرجن. مان ڪو وڏو ماڻهو نه آهيان. مان جوراب ڪونه پائيندو آهيان. مان ته توسان مسخري ٿي ڪئي. پر، ڇاڪاڻ ته تون ساديءَ دل وارو آهين، تنهنڪري ايسٽر جي موقعي تي گهنٽا گهر ۾ مٿي اڇجانءِ. گهنڊ وڄائجانءِ، ۽ شهر جو نظارو ڏسجانءِ.“

”مون کي خبر آهي ته شهر ڪهڙو آهي.“

”پر گهنٽا گهر تان اهو وڌيڪ وڻندڙ ڏسبو آهي.“

هوريان هوريان پنهنجن ڇٺل جوتن سان برف تي هلندي، هو چرچ جي ڪنڊ وٽ مڙيو. مان ٻاڻ ڪسي ذليل ۽ منجهيل محسوس ڪندي، هن ڏانهن نهاري ٻه رهيو هوس ۽ ويچار ٻه ڪري رهيو هوس ته ڇا هي پيڊو مون سان مسخري ڪري رهيو هو يا مالڪ جو منهنجي آزمودي لاءِ موڪليل ماڻهو هو. منهنجي دڪان ڏانهن موٽڻ تي دل ڏي نٿي ٿي.

ساشا اڳئين ۾ اچي، زمين آسمان هڪ ڪري ڏنو ـ ”اڙي توکي ڪهڙيءَ بلا کاڌو.“

اوچتو سون کي اهڙي ڪاوڙ آئي، جو جنبوريءَ سان
جيڪا هٿ ۾ هيس، هن تي رومڙ ڪيس. سون کي پتو هو ته هو
۽ منشي چوري ڪندا هئا. هو اڪ ليٽ ڪري بوٽ يا سليپر
تنور جي بخاري ۾ لڪائي رکندا هئا ۽ رات جي وڃڻ وقت
پنهنجي اوورڪوٽ جي آستين ۾ ان کي وجهي ويندا هئا. هن
جي اهڙي هلت ڏسي، مان ڏڄي ويندو هوس، ڇاڪاڻ ته مالڪ
جو ڇتاءُ منهنجي دل ۾ پيو هوندو هو.

هڪڙي پيري ساشا کان پڇيم، ”تون ڪجهه تڳائيندو
آهين؟“

”پنهنجي لاءِ نه،“ هن چڙ مان چيو. ”مان رکو هيڊ ڪلارڪ
جي مدد ڪندو آهيان: ’جيئن مان چوانءِ تو، ائين ڪر،‘ هو
سون کي چوندو آهي، ۽ سون کي ائين ڪرڻو پوندو آهي. پر
تون انهيءَ ڳالهه ۾ پنهنجي ٽنگ نه اڙاءِ.“

جڏهن ساشا اها ڳالهه ڪري رهيو هو، تڏهن هن آئيني ۾
پنهي نهاريو. آڳريون کولي، هٿ ڦڏو ڪري، هو اهڙيءَ ريت
ٺاءُ ٺاهڻ لڳو، جيئن هيڊڪلارڪ ٺاهيندو هو. هو سون تي پنهنجي
وڏي هئڻ جي رعب رکڻ جي هميشه ڪوشش ڪندو هو. ڪڏهن هو
ڪڙڪو ڪري ڳالهائيندو هو. ڪڏهن مالڪ وانگر گنڀير آواز
۾ حڪم ڪندو هو، ۽ ڪڏهن ڌمڪائيندو هو. مان هن کان
قد ۾ سرس هوندو هوس، پر جسم ۾ لاغيرو ۽ لچارو هوس. هو
بت ۾ زورڪو ۽ چست هو. هو پنهنجي ڪوٽ ۽ پتلون ۾ سون
کي وڏي شخصيت وارو لڳندو هو. انهيءَ هوندي به هن جي
چهري ۾ سون کي مدائين ڪا نه ڪا اڻ وڻندڙ ۽ ڪل جهڙي
ڳالهه محسوس ٿيندي هئي.

هن کي بورچياڻيءَ تي هميشه ڪاوڙ هوندي هئي. هوءَ به
ڳجهارت هئي. اهو پتو ئي نه پوندو هو ته هوءَ ڀلي آهي يا بڇڙي،
جڏهن هوءَ چوندي هئي، ”ويڙهه؟ انهيءَ مان ته سون کي سڀ
کان گهڻو مزو ايندو آهي، پوءِ اها ڪٿي ڪهڙي به هجي- ڪڪڙن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي، ڪتن جي ٻا ماڻهن جي ـ منهنجي لاءِ ساڳي ڳالهه آهي؛“
تہ هن جون ڪاريون اکيون ڪشاديون ٿي ويندڀون هيون. ۽
ڪڏهن ڪڏهن، جي ڪڪڙن يـا ڪتن جي وڙهڻ جو آواز
ڪن تي پوندو هوس، تہ ڪم کي اڌ ۾ ڇڏي، دريءَ وٽ وڃي
ماٺ ڪري بيهندي هئي، ۽ ٽيستائين انهن جي ويڙهہ ڏسندي
رهندي هئي، جيستائين اها ختم نہ ٿيندي هئي. شام جو ساشا ۽ مون کي
چڪمو ڏيئي چوندي، ”ڇوڪرو، ڇا لاءِ ماٺ ڪيو ويٺا آهيو.
ڪشتيءَ لاءِ ڪهڙو خيال آهي؟“

انهيءَ تي ساشا کي هميشہ چڙ وٺي ويندي هئي ـ ”اڙي
بي عقل! مان ڇوڪر نہ پر نائب ڪلارڪ آهيان.“ ـ ”ڇا ٿي پيو!
جيستائين پرڻيو نـہ آهين، تيستائين ڇوڪر آهين ـ بي عقل!
بي سمجهہ!“

”شيطان عقلمند آهي، پر خدا وٽ ان جي ڪابہ عزت
ڪانهي.“

ساشا هن جي ڪل ٺوڪ سهي نہ سگهندو هو. هن گهڻيئي
ڪوشش ڪئي تہ هن کي تنگ ڪيان، پر هوءَ هن کي حقارت
سان هيٺ مٿي نهاري، چوندي هئي، ”ڪاڪروچ ڪنهن جاءِ جا!
توکي الله ڪيئن جوڙيو!“

پيري پيري مان ساشا مون کي ڇُهنج ڏيندو هو تہ
بورچياڻيءَ جي منهن تي بوٽ جي پالش يا ڪارنهن مکي ڇڏيان،
هن جي وهاڻي ۾ سوئون ٽنبي ڇڏيان، يا ٻي ڪا حرڪت ڪيان،
پر مون کي هن کان ڊپ ٿيندو هو. هوءَ رات جو گهري ننڊ
نہ ڪندي هئي ۽ ڪيترا ڀيرا اٿي ڪڙي ٿيندي هئي ۽ ٻتي ٻاري
ڪنڊ ۾ ڪنهن شيءِ کي گهورڻ لڳندي هئي. ڪڏهن هوءَ
تنور جي پٺيان، جتي مان ستو پيو هوندو هوس، ايندي هئي ۽
مون کي ننڊ مان جاڳائي، چوندي هئي، ”مون کي ننڊ ئي نٿي
اچي، منهنجي طبيعت ٺيڪ ناهي. ٿورو مون سان ڳالهيون ڪر!“
ننڊاکڙو ٿي مان ڪا ڳالهہ شروع ڪندو هوس ۽ هوءَ سواءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنهن اڪر ڪڇڻ جي جهوٽ لڳندي هئي. مون کي ائين لڳندو هو ته هن جي پٽ مان گرميءَ جون لهرون ۽ موم ۽ لوبان جي بوءِ نڪري رهي آهي، ۽ سمجهندو هوس ته، ڪنهن نه ڪنهن ويل هوءَ منهن پر اچي ڪرندي ۽ مري ويندي. پوءِ خوف کان منهنجو آواز وڏو ٿي ويندو هو، پر هوءَ ماٺ ڪرائي چوندي هئي، ”چپ، تون ته ٽيڏي کي آٿاري ڇڏيندين، ۽ هو سمجهندا ته اسان کو معاملو ٿي ڪيو.“

منهنجي اکيان هوءَ هميشه هڪ ئي ڊنگ سان ويهندي هئي. ٿوري ڪبي ٿي، پنهنجا هٿ سينن جي وچ ۾ ڏيئي الهن سان پيرن جي هڏن کي سوگهو جهليندي هئي. هن جو سينو بلڪل سنئون سڌو هو. رات جي لباس مان هن جون پاسريون پڪل پيپ جي پٽين وانگر ڏسڻ ۾ ايندڙيون هيون. پنهنجي ڏکيءَ ماٺ کي هيئن ٽوڙيندي هئي – ”جيڪڏهن مان مري ويس ته پوءِ ڇا ٿيندو؟ هرڪو ڀڄي ويندو!“ يا ڪنهن غائب ملاقاتيءَ کي مخاطب ٿي چوندي هئي، ”پوءِ ڇا ٿيو؟ گهڻو وقت ائين رهي آهيان. ڇو، ائين ناهي؟“ يا منهنجي ڳالهه اڌ ۾ ڪٽيندي، حاڪماڻي نموني چوندي هئي، ”ننڊ ڪر!“ ۽ اٿي، چپ چاپ اونداهي ڪمري مان هلي ويندي هئي.

ساشا هن کي ”ڏائڻ“ ڪري سڏيندو هو، پر هن جي پليان. هڪڙي ڀيري چيومانس، ”هن کي منهن تي ڇو نٿو چوين؟“ ”ڇا مان هن کان ڊڄان ٿو؟“ پر گهڙيءَ ۾ منهن سنڀائي، چيائين، ”نه، مان ڪيس منهن تي نه چوندس. ٿي سگهي ٿو هوءَ ڏائڻ هجي.“

هن کي سڀ ڪان حقارت هئي ۽ ڪنهن جو به خيال نه ڪندي هئي. پوءِ پلا مان ڪهڙي باغ جي موري هوس. صبح جو ڇهين بجي هند مان ٽوالڏاڙي اٿاريندي هئي – ”ڇا، سڄو ڏينهن سُتو پيو هوندين؟ ڪاٺيون کڻي آ، سماور تيار ڪر، دروازن جي ڪنڍن کي صاف ڪر.“

هن جي لڙ تي ساشا جي لنڊ ڦٽي ويندي هئي. ڪُرڪندي چوندو هو، ”اڙي اهو ڏچر ڇا جو آهي؟ مان مالڪ کي چوندس ته تو اسان جي لنڊ حرام ڪري ڇڏي آهي.“

پنهنجي ڏبري بدن کي ٽڪڙو ڦيرو ڏيئي، پنهنجون ڏکندڙ بي خواب اکيون هن ڏانهن ڪيائي، چوندي هئي، ”خدا جي مار پوئي! جيڪڏهن منهنجو پٽ هجين ها، ته چڱو مزو چکايانءِ ها.“

ساشا هن تي لعنت ملامت ڪرڻ لڳندو هو ۽ دڪان ڏانهن ايندي رستي تي چوندو هو، ”هن کي نيڪالي ڏيارڻ لاءِ ڪجهه ڪرڻ گهرجي. هن جي اک وٺي ديکڙين ۾ لوڻ وجهڻ بابت تنهنجو ڪهڙو خيال آهي؟ جڏهن سيڙهي ڪاڏا لوڻ هوندا، ته هن جا ڦڦڙ ڦر گول هوندا. يا ڪاسليٽ! تون ڊارا ڦوٽاري ڇا تو ڏسيز؟“

”جيڪڏهن اهو تون پاڻ ڪرين ته ڪيئن آهي؟“

”بز دل!“ هن ڙيءِ مان ڪَرڪو ڪيو.

اوچتو بورچياڻي بلڪل اسان جي اکين اڳيان مري وئي. جيئن سماور ڪڻڻ لاءِ جهڪي، ته سواءِ ڪنهن دانهن جي زمين تي اچي ڦهڪو ڪيائين، ڄڻ ڪنهن ڇيله واري مڪ وهائي ڪيدي هيس. فرش تي ٿورو پاسو وراڻيئين ۽ رت جو گرڙو هن جي وات مان وهڻ لڳو. ساشا ۽ مون ڄاتو ٿي ته هوءَ مري وئي آهي، پر خوف وچان اسان هن کي ڏسندا ڏنو ۽ ايترا واڱڙا ٿي ويا هئاسون، جو ماٺ ڪيو ويٺا رهياسين. آخر ساشا ڪڙو ڪولي بورچيخاني مان ٻاهر هليو ويو. مون کي سمجهه ۾ نٿي نه پئي آيو ته ڇا ڪجي. تنهنڪري دريءَ وٽ ماٺ ڪري بيهي رهيس.

مالڪ پيچندو اندر آيو. هن جي پرسان ويهي رهيو، ۽ هن جي منهن کي هٿ لائي ڏسڻ لڳو.

”مري وئي آهي،“ هن چيو. ”ڪ ٿي پڪ. عجب جي ڳالهه آهي ! الائي ڇاڪاڻ؟“

هو ڪنڌ ڏانهن ويو جتي لنڊڙو مجسمو پيل هو ۽ اتي

ٻانهن تي صليب جو نشان ڪرڻ لڳو. دعا گهرڻ کان پوءِ ساشا کي حڪم ڏنائين، ”ڪشروف، ننڍڙو ٻوڙو ۽ پوليس کي وٺي آءُ.“

جونءِ جو ڪڙڪو ڪندي، پوليس جاءِ ۾ آئي، ۽ پنهنجي هڙ کوسي ڪري هلي وئي. ٿوريءَ دير کان پوءِ هو وري هڪڙو ڳاڏو ڪاهرائي آيا، ۽ پورهيائيءَ کي مٿي ۽ ڄنگهن کان وٺي ٻاهر ڪڍي ويا. مالڪياڻيءَ در مان اهو ماجرا ڏسڻ کان پوءِ مون کي چيو، ”فرش کي پوچي ڇڏ.“ مالڪ راءِ زني ڪندي چيو، ”چڱو ٿيو، جو رات جو مري وئي.“

اهو ڇو چڱو هو، مان سمجهي نه سگهيس.

سمهندي، ساشا هميشه کان ٿوري نرم لهجي ۾ چيو، ”بتي نه وسائجانءِ.“

”ڊڄين ٿو؟“

هو پنهنجي منهن کي سڄو ڪمبل ۾ ويڙهي، ڪجهه وقت ماٺ ڪري، پئجي رهيو. رات بيحد خاموش هئي، ڄڻ ته ڪنهن جو انتظار ڪري رهي هئي. گهڙيءَ کان پوءِ مون کي ائين لڳو ڄڻ ڪٿي ڪو خطري جو گهنڊ وڄي رهيو هو ۽ سڄو شهر ٻاهر نڪري آيو هو ۽ رڙيون ۽ دانهون ڪري رهيو هو. پنهنجو نڪ ڪمبل مان ٻاهر ڪڍي، ساشا منٿ ڪئي، ”هل ته تنور وٽ گڏجي سمهون.“

”تنور ڏاڍو گرم آهي،“ مون ڳالهه ونائيمانس.

ٿوريءَ ساعت کان پوءِ چوڻ لڳو، ”ڪهڙو نه اوچتو مري ويئي؟ ضرور ڏائڻ هوندي. مون کي ننڊ نه ايندي.“

”مون کي به نه ايندي.“

هو مُردن ۽ لاشن جا قصا ٻڌائڻ لڳو، جيڪي پنهنجون قبرون ڇڏي اڌ رات تائين ٻاهر رهندا هئا ۽ پنهنجن آستانن ۽ عزيزن جي ڳولا ڪندا هئا— ”سڀني مُردن کي شهر ته ياد رهندا آهن پر ڳليون ۽ گهر وساري ويهندا آهن.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خاموشي ۾ اولڙه، جيئن ٻوڙ تيئن وڌندي وڌي.

ٿورو اڳ ئي، ساشا پڇيو، ”توکي ڏيکاريان ته منهنجي صندوق ۾ ڇا آهي؟“

هن جوڪي صندوق ۾ ڪلو ڪيو هو، ان جي ڍڪڻ جي هر ڪر گهٽي وقت کان هيو. هو صندوق کي ڪلف ڏيئي ڇڏيندو هو ۽ ڪولڻ وقت هو خيال سان چوطرف پيو نهاريندو هو. جيڪڏهن مان ان ۾ جهاتي پائي ڍڪڻ جي ڪوشش ڪندو هوس، ته ڇڙٻ ڏيئي چوندو هو، ”اڙي، تون هتي ڇا ٿو ڪرين؟“

جڏهن مان هائو ڪيس، ته پنهنجا پير هنڌ ۾ وجهي، اٿي ويهي رهيو، ۽ مون کي حڪم ڏنائين ته پيتي کڻي اچ. پيتي کڻي، مون اچي هن جي پيرن وٽ رکي. چابي صليب سان گڏ هن جي ڳچيءَ ۾ پيئي لڙڪندي هئي. اونداهي ٻوڙڇيخاني ۾ چوطرف نهاري، هن پيتي کولي، ۽ پيتيءَ جي ڍڪ کي اٺين ڦوڪيائين، ڄڻ ته ان کي سرد پئي ڪيائين. ٿورو وقت ڊرامائي انداز ۾ ماٺ ڪرڻ کان پوءِ، اوني قميص جو هٿان ڏنل ته، ٻاهر ڪڍيائين. ان جي هيٺان ڪاٺ جون پيتڙيون، چاڙهه، جا رنگين دٻا، ڀرائيون ٻالش جون دٻليون ۽ ٽين جا دٻا هئا.

”انهن ۾ ڇا هي؟“

”تون ڏسندين!“

هن صندوق پنهنجي ٻنهي ڄنگهن جي وچ ۾ ڪري رکي ۽ هوريان هوريان ”نوراني راز....“ وارو گيت آلاپڻ لڳو.

مون سمجهيو پئي ته کي راڌيڪا هوندا. مون کي ڪڏهن ٻه راڌيڪو نه مليو هو، انهيءَ ڪري انهن کي ڏسندي، ڄڻ نفرت ٿيندي هيم. پر دل ۾ انهن تي پيو ساڙ کائيندو هوس، جن وٽ راڌيڪا هوندا هئا. انهيءَ خيال کان مان خوش ٿي رهيو هوس ته ساشا جهڙي سخت ماڻهوءَ وٽ به راڌيڪا آهن، جيتوڻيڪ لڄ کان لڪائي ٿو رکي.

نيٺ هڪڙي پيتي کولي، ان مان عينڪ جو شيشن کان سواءِ خالي فريم ڪڍيائين ۽ پنهنجي نڪ تي رکي، گنڀير ٿي چيائين، ”پرواهه ناهي، جي شيشا ڪونهن. هيءَ خاص قسم جي عينڪ آهي.“

”مون کي ڏي ته مان پائي ڏسان!“

”تنهنجي اکين تي ٺيڪ نه لڳندي. تنهنجون اکيون پوريون آهن ۽ هي ڪارڻ اکين واسطي آهي،“ ائين چئي، هو مالڪائيءَ جي ڪر ڪر ۽ رنجهه ڪنجهه جــي اهل ڪرڻ لڳو. پر اوچتو مات ڪري چوطرف پورچيخاني ۾ نهارڻ لڳو.

هڪڙيءَ پراڻي پالش جي دٻيءَ ۾ قسمين قسمين بٽڻ پيا هئا. هو ٻٽاڪ هڻي چوڻ لڳو، ”اهي سڀ مون گهٽيءَ مان لڌا آهن. پورا سٺيه آهن.“

ٻيءَ ننڍي پيتيءَ ۾ وڏي پتل جي پڙن، پراڻا ڪرڪا، بوٽن جا بڪل، دروازن جا ڪنڊا، لڪڻ جــا هڏن وارا هٿيا، چوڪرين جون پراڻيون ڦٽيون، خوابن ۽ ڪچهارين جو ڪتاب ۽ ٻيون به اهڙي قسم جون شيون، جي به رستن تان ميڙيون هئائين، پيل هيون.

ٽڳڙيون ميڙڻ واري زماني ۾ مان جيڪر اهڙين ڪتل شين جو انهيءَ کان به ڏهوڻو ذخيرو ڪٺو ڪري سگهان ها. ماشا جو اهو خزانو نه صرف مايوس ڪندڙ هو، پر انهيءَ ڪــي ڏسي مون کي هن تي رحم اچڻ لڳو. پر ماشا هر ڪنهن شيءَ کي فخر سان ڏسي رهيو هو ۽ ڏاڍي چاهه مان انهن کي لوڏيائين پئي ۽ پنهنجا ٿلها چپ ٻاهر پئي ڪڍيائين. هن جون ٻــاهر نڪتل اکيون انهن کي پيار سان نهاري رهيون هــيون، ۽ شيشن بغير فريم هن جي ٻارڙي چهري کي ڪل جهڙو بنائي ڇڏيو هو.

”هن مان جيڪڏهن ڪا نوڪي ســوڪڙي ڪري ڏيان ته ڪيئن!“ هن انهيءَ عينڪ ســان شاندار اَملي مون ڏانهن نهاريندي چيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”مون کي ڪجهه به نه گهرجي.“

مون ڏٺو ته منهنجي انڪار هن کي ڏک پهچايو هو، ڇاڪاڻ ته هن جي شاهاڻي خزاني جي بي عزتي ڪئي ويئي هئي. ٿوري دير کان پوءِ مون کي حڪم ڪيائين، ”ٽوال کڻي، هن کي ڇنڊ. هن تي مٽي چڙهي ويئي آهي.“

جڏهن هن جي خزاني کي صاف ڪري بند ڪيو ويو، ته هن پٺ ڏانهن منهن ڦيري ڇڏيو، ٻاهر مينهن پئجي رهيو هو. اسان کي ان جو ڪڙڪو ڇت تان مٿان پٽڻ ۾ پئي آيو، ۽ هوا ان کي درين سان پئي سٽيو. ساشا پنهنجو منهن اڃا به پٺ ڏانهن ڪندي چيو، ”ٿورو ترس. جڏهن باغ جي زمين خشڪ ٿيندي، مان توکي هڪڙي اهڙي شيءِ ڏيکاريندس، جو تون وائڙو ٿي ويندين.“

مون کي جهوٽا اچي رهيا هئا، تنهنڪري ڪوبه جواب نه ڏنومانس. ٿوري وقت کان پوءِ هن ڇرڪ ڀريو ۽ پٺ تي ڌڪ هڻي، ڏڪندڙ آواز ۾ چوڻ لڳو، ”مون کي ڊپ ٿو ٿئي. او ڏٽي، مون کي ڏاڍو ڊپ ٿو ٿئي. منهنجا نادر، هي ڇا آهي؟“

منهنجو خوف وچان ساه سڪي ويو. مون کي ائين لڳو، ڄڻ بورچياڻي دريءَ وٽ بيٺي هئي. هن جي پٺي اسان ڏانهن ۽ منهن دريءَ جي شيشي ڏانهن هو ۽ هوءَ ائين بيٺي هئي، جهڙو هڪڙي پيري جڏهن هوءَ جيئري هئي ڪڪڙن جي وڙ ۾ پئي ڏٺائين. ساشا رنو پئي ۽ پيرين کي پئي ڌڪ هڻيائين. مان بستري تان اٿي، وڏي همت ڪري، هن ڏانهن وڃڻ لڳس. خوف کان منهنجا قدم ائين ڪنبي رهيا هئا، ڄڻ ٽانڊن تي هلي رهيو هوس ۽ پٺتي ٿهارڻ جي جرئت ئي نه پئي ٿيم. ايئن هن وٽ وڃي پهتس ۽ هن جي پاسي ۾ ليٽي پيس. آخر ٿڪ کان اسان کي ننڊ وٺي ويئي.

گهڻن ڏينهن کان پوءِ، هڪڙي وڏي ڏينهن، اسان جو دڪان منجهند جو بند ٿي ويو. منجهند جي مانيءَ کان پوءِ مالڪ

سمهي پيو ۽ ساشا مون کي هورهان چيو، ”هيڏي آءُ.“

مون سمجهيو ته مون کي اها شيءِ ڏيکاري ويندي، جنهن کان منهنجون اکيون ڦاٽي وينديون. هو مون کي باغ ڏانهن وٺي ويو. ٻن جاين جي وچ ۾ جيڪا زمين هئي ان ۾ ليمن جي وڻن جي قطار بيٺي هئي. انهن جي ٿلهن ٿڙن تي سينور جا تهه چڙهي ويا هئا. انهن جي ڪارين ٽارين ۾ نه پن هئا نه چرپر. بي حرڪت بيٺي لڙڪيون. ٽارين ۾ پيو ته نهيو پر ڪنهن ڪانوَ جو به آکيرو ڪين هو. اهي مون کي قبر جي پٿرن وانگر ٿي لڳيون. انهيءَ باغ ۾ انهن وڻن کان سواءِ نه چرپر هئي نه ساوڪ. ان جا پيچرا ڪارا ڪٽ هئا ۽ لتڙ ڪري لوهه جهڙا سخت ٿي ويا هئا. انهن جي پرسان زمين جا ٽڪر، جي اڳئين سال جي ڪرڻل پنن جي پور سان ڍڪجي ويا هئا، سڙا ۽ بيٺل ڪني پاڻيءَ وانگر ٿي لڳا.

ساشا مون کي هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ وٺي ويو. اتي ٺهيل لوڙهو اسان کي گهٽيءَ سان لنگهندڙ ماڻهن جي نظرن کان لڪائي رهيو هو. اتي هو هڪ وڻ جي هيٺان بيهي رهيو ۽ اکيون مٽڪائي، خبرداريءَ سان پرسان بيٺل جاءِ جي ڀيانڪ درين ڏانهن نهارڻ لڳو. هو هيٺ اوڪڙو ٿي ويٺو. پنن جو ڍڳ صاف ڪري هڪڙي ٿلهي ڦاڙ ڪڍيائين، جنهن جي پرسان ئي سرون زمين ۾ کتيون پيون هيون. انهن جي ڍڪڻ کان پوءِ مون کي ڇت جي ٽين جو ٽڪر ۽ ان جي هيٺان تختو ڏسڻ ۾ آيو. جڏهن ان کي هٽايائين، ته هڪڙي ڪڏ پڌري ٿي پئي.

ساشا موم بتي ٻاري، منهنجي اکيان جهلي، چيو، ”هيٺ جهاتي پاءِ، پر متان ڊڄو آهين.“

هو ٻاڻ سڄو ڊپ ۾ ورتل پئي ڏسڻ ۾ آيو. موم بتي هن جي هٿن ۾ ڏڪي رهي هئي. هن جو منهن پيلو، چپ خشڪ ۽ اکيون آليون ٿي ويون هيون. هن جو پيو هٽ ٻليءَ جي ٻلپان هلندو ويو هو. هن جو خوف مون کي به وٺي ويو ۽ مون به ڏڪندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏڪندي، انهيءَ ٻاڙ واري ڏرڙ ۾ نهاريو. ساشا ان کي کولي مقبري
جي گنبذ وانگر بنايو هو. هن پوءِ ان ۾ ٽي ننڍيون چرچ جهڙيون
موم بتيون ٻاري رکيون، جن مان ڌيري روشني پئي نڪتي.

جيتوڻيڪ اها ڏر ڪوئلن جي ٽوڪريءَ کان وڌيڪ اونهي
نه هئي، پر موکر ۾ ڪافي وڏي هئي. انهيءَ جا پاسا شيشن ۽
چينيءَ جي ٽڪرن مان ڍڪيل هئا. وچ ۾ هڪڙي ننڍڙي ٿلهي
تي ڳاڙهي ڪپڙي جو ٽڪر وڇايل هو، جنهن تي هڪڙو ننڍڙو
تابوت پيل هو. انهيءَ کي قلعيءَ جي ورقن ۽ ڪنهن زريدار
ڪفن جي ڪپڙي جي ٽڪر مان ڍڪيو ويو هو. انهيءَ مان
جهرڪيءَ جو مرالجهڙو ننڍڙو چنبو ۽ چهنب ٻاهر نڪري آيا
هئا. تابوت جي پٺيان منبر جڙيل هو، جنهن تي پتل جو صليب
رکيل هو ۽ انهيءَ جي چوڌاري ٽي موم بتيون شمعدانن ۾ رکيل
هيون. اهي شمعدان مٺائين جي دٻن مان ڪڍيل چانديءَ جي
ورقن ۽ گلٽ مان ٺاهيا ويا هئا. موم بتين جون ڏنگيون ڇپون
ٻاهر نڪري ٿي آيون. ننڍڙي غار ۾ ٻاهرينءَ روشنيءَ ڪري
هلڪا چمڪرا چٽ پئي ٿيا ۽ اندر چمڪرا ترورا پئي پيدا
ٿيا. انهيءَ مان ميڻ، گهميل زمين ۽ ڪنهن شيءِ جي سڙڻ جي
بوءِ پئي نڪتي، جا چڻ منهنجي منهن کي ساڙي ۽ اکين کي
ڏڪائي رهي هئي. ان جي رنگين روشني مون کي پگهل انبلٽ وانگر
پئي لڳي. منهنجو ڊپ حيرت ۾ بدلجي ويو.

”شاندار آهي نه؟“

”ڇا لاءِ آهي؟“

”ديول آهي. ڇا ديول وانگر نٿي لڳي؟“

مون ڪنڌ ڌوڻيو.

”جهرڪيءَ جو لاش آهي،“ هن ڳالهه کي ڳنڍيندي چيو.
”هن جو يادگار رکڻ ضروري هو، ڇاڪاڻ ته موت هن کي
ڪنهن پنهنجي ڏوهه ڪري نصيب نه ٿيو هو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ڇا تو کي هيءَ مثل ملي هئي؟“
”نہ. هوءَ ڇاپري ۾ هلي آئي هئي ۽ مون هن کي پنهنجي ٽوپيءَ ۾ ٻوساٽي ماري وڌو.“
”ڇو؟“
”ڇاڪاڻ تہ منهنجيءَ دل گهريو؟“
هن منهنجي منهن ۾ نهاري چيو، ”عجب آهي نہ؟“
”نہ.“
هو هيٺ ويٺو. ڏرڙ جي مٿان تختو رکيائين ۽ سرون هٿي اٿي کڙو ٿيو. ٻانهن کي چنبڙي ٻغروريءَ سان پڇيائين، ”تو کي ڇو پسند نٿي اچي؟“
”مون کي جهرڪيءَ جو افسوس ٿو ٿئي.“
پنهنجون اکيون هڪ هنڌ اٽڪائي وانگر جهلي، مون ڏانهن گهورڻ لڳو ۽ مون کي ڇملهہ واري ٿڪ وهائي ڇوڻ لڳو.
”آلو! تون صرف الهيءَ ڪري پسند نٿو ڪرين ڇاڪاڻ تہ تو کي ساڙ ٿو ٿئي. ٿي سگهي ٿو تہ تون اهو خيال ڪندو هجين تہ تنهنجو گهر جي گهٽيءَ وارو هنڌ هن کان وڌيڪ سٺو هو.“
پنهنجي ٻيڪ کي ياد ڪندي، پڪ سان چيومانس، ”يقينن اهو بهتر هو.“
ساشا پنهنجو ڪوٽ لاهي ڪٿي پٽ تي اڇليو، ٻانهون کنجي، هٿن کي ٽڪ لائي، مون کي للڪاريائين — ”اڻين آهي؟ الهيءَ جي معني تہ لڙائي!“ منهنجي وڙهڻ تي مرضي نہ هئي. طبيعت تي اهڙو بار هو، جو وڙهڻ تي دل ئي نہ پئي ٿئي. منهنجي سوٽ جي خوفناڪ چهري مون کي ڏيڄاري ڇڏيو. ڏڪ پائي منهنجي ڇاتيءَ تي اهڙو ٽڪر هنيائين، جو ٿهڪو اچي ڪيم، منهنجي مٿان چڙهي رڙيون ڪرڻ لڳو، ”ڇا زندگيءَ جي بازي لڳايون؟“
ٻہ ساڻ هن ڪان ڏاڍو هوس ۽ هاڻي مون کي بہ ڪاوڙ اچي وئي هئي. هڪ ئي منٽ ۾ هو پٽ تي ليٽيو پيو هو. هن

جو منهن مٿيءَ ۾ ۽ ٻانهون مٿي جي مٿان ٻڌل هيون. خرڙاٽ
ٿي ڪيائين. مون گهٻرائجي، هن کي ڇوڙي ڇڏيو ۽ هن کي اٿارڻ
ٿي چاهيو، پر مون کي ڌڪون ۽ لتون هڻي، پري ڪري ڇڏيائون.
هاڻي ته مون کي پاڻ وٽ ڪا ڳالهه ڪرڻ جي همت ۽ حيرت ۾ پري
ٿي، بيهي رهيس ته ڇا ڪجي!

هن مٿي نهاريو ۽ چيائين، ”نوڪي پتو آهي تو پنهنجي
لاءِ ڪهڙو ويل وهايو آهي؟ جڏهن مالڪ ۽ مالڪياڻي نه هوندا
ته مان ڪي ترڪيبون ڪندس ۽ انهن سان تنهنجي خلاف اهڙيون
شڪايتون ڪندس، جو هو نوڪي نوڪريءَ مان جواب ڏئي ڇڏيندا.“

هن جون ڳاريون ۽ ڌمڪيون جيئن پوءِ تيئن وڌنديون ويون.

تان جو مون جوش ۾ اچي، هن جي ’غار‘ ڏانهن ڊڪ پائي، ان
کي ڏاهي ڪٿي ڍيري ڪيو ۽ تابوت ۽ ان ۾ پيل جهرڪيءَ جي
لاش کي ڪٽي گهٽيءَ ۾ ڦٽو ڪيم. هن جي ديول ڏاهي ۽ سيڪنهن
شيءِ کي پيرن سان لتاڙي ڇڏيم. منهنجي چرپائپ جو ساشا تي
عجيب اثر ٿيو. پٽ تي ويهي رهيو. هن جا پيرون ٻڙي ويا، وات
تي هٿ ڏيو مات ۾ ٿي نهاريائين. جڏهن مون پنهنجو ڪم پورو
ڪيو، تڏهن هو اٿيو. هن ۾ ڪنهن به قسم جو جوش نه هو.
ڪپڙا ٺيڪ ڪيائين، ڪوٽ پاتائين ۽ مون کي پوائتي نموني
چيائين، ”هاڻي، تون ڏسندين! ٿورو صبر ڪر! هي ته مون اول ئي
رٿيو هو. جادو — هاڻي تو تي جادوءَ جو اثر ٿيندو. ها! ها!“

مان پٽ تي ڪري پيس، ڇو اهي لفظ جسماني ڌڪ هئا.
منهنجي دل ويهجي ويئي. هو جڏهن اتان ويو، ته پنهنجي ڪنڌ
ورائي به نه ڏٺائين، ۽ ان جي ان روش هن جي ڌمڪيءَ کي
وڌيڪ وزندار ڪري ڇڏيو. مون پڪو ارادو ڪيو ته سڀاڻي
مالڪ، ماشا ۽ هن جي جادوءَ ۽ هن تنگ ۽ گنديءَ زندگيءَ کان
دور هليو وينديس.

ٻئي ڏينهن نيٺ بورچياڻي جيئن مون کي اٿارڻ آئي، ته
مون ڏانهن نهاري چوڻ لڳي، ”ڏٺيءَ جي پناهه، تو پنهنجي منهن

کي ڇا ٿيو آهي؟“ مون سمجهيو ته جادو شروع ٿي ويو ۽ منهنجي دل ٻڏي ويئي. پر هوءَ اهڙا ته ٽهڪ ڏيئي هڻي کلي، جو مان به مرڪڻ لڳس. آئيني ۾ نهاريم. منهنجي منهن تي ڪارنهن جو نه، ڇڙهيل هو! ”ڇا، هي ماشا جو ڪم آهي؟“ مون پڇيس.

”ٿي سگهي ٿو اهو منهنجو ڪم هجي!“ بورچياڻيءَ کلندي چيو.

صبح جي وقت پالش لاءِ پيريون تي بوٽ کنيم، ته آگر ۾ سٽي نڪاءُ ٿي ويئي. ان کي ڪناريءَ ۾ لڪايو ويو هو.

”سو اهو آهي هن جو جادو!“

هن سيني جوتن ۾ اهڙيءَ اٽڪل سان سُيون لنبي ڇڏيون هيون، جو مان کهڙيءَ به هوشياريءَ سان ڪم ڪيان ها، تڏهن به اهي ضرور هٿ ۾ لڳن ها. مان برف جهڙي پاڻيءَ جو پيالو پري، اهيءَ جادوگر جي مٿان، جنهن هو قيد ۾ پيا مڪر ڪيو پيو هو، وجهي پيس، ۽ ڏاڍي مزي سان پاڻي هن جي مٿي تي هاريم.

بهرحال مان اتي ڏاڍو اداس رهڻ لڳس. منهنجي دل ۾ هميشه اهو تابوت، جهرڪي جنهن جا سمرالجهڙا چنبا مُڙي ويا هئا ۽ جنهن جي پيلي چهنب اداس نموني ٻاهر نڪري آئي هئي، ۽ اهي چنڪمرا ترورا جي البلاٽ ڪاهڻ جي ناڪام ڪوشش ڪري رهيا هئا، پيا مرندا هئا. منهنجو تصور انهيءَ تابوت کي وڏو ڪري ڇڏيندو هو، ۽ انهن چنبن ۾ ساه وجهي ڇڏيندو هو، تان جو اهي ٻاهر نڪري ايندا هئا.

مون انهيءَ شام جو ڀڄي وڃڻ جو فيصلو ڪيو، پر رات جي ماڻيءَ کان ٿورو اڳ چلهي تي ڪاڏو گرم ڪندي، منهنجي لاپرواهيءَ کان انهيءَ کي باهه وچڙي ويئي. انهيءَ کي وسائڻ جي ڪوشش ڪندي ٽهڪندڙ تيل منهنجي هٿن تي هاري ويٺس، ۽ مون کي اسپتال کڻائي ويا. اسپتال ۾ ستي، جو ڀوائتو خواب ڏٺو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوم، اهو اجا تائين ياد اٿم. اهيءَ ۾ ڏٺم ته هڪڙو ميرانجهڙو ڊگهو سڄو ميدان آهي، جنهن ۾ ميرانجهڙن ماڻهن جو انبوهه هو. انهن کي ڪفن جهڙا سفيد چوغا پهريل هئا. انهن ماڻهن رنو ۽ رڙيو پئي ۽ هڪڙو ديو گهوڙيءَ تي سوار ٿيندو پئي آيو، ۽ هن جي اکين جا پوپٽ سڄڻ جهڙا ڳاڙها هئا، ۽ ڏاڙهي پئي ڪنهياڻين ۽ رڙيون پئي ڪيائين- "مان عالي حضرت جن کي هي احوال ڪندس." مون کي ائين محسوس ٿيو ڄڻ اسپتال جا پلنگ تابوت ۽ انهن تي ستل مريض، جن جا نڪ ٻاهر نڪتل هئا، مثل جهرڪيون هيون، ۽ پيليون پتيون ڏڏي رهيون هيون، ڇت سڙهه وانگر ڦڙ ڦڙ ڪري رهي هئي، ۽ فرش، لهر وانگر ايري، منهنجي هيٺان اڇلون ڏيئي رهيو هو. هرڪنهن شيءِ مان مايوسي پئي بکي، ۽ وڻ جون ٽاريون جلهڻ درين تي اچي ٿي لڳيون، ته ائين ٿي لڳو ڄڻ ڪوئي هٿ ۾ لٺ جهليو انهن تي ٺهڪائيندو ٿي رهيو. منهنجي آڏو دروازي وٽ هڪڙو ڪاڙهي مٽي وارو لاش چرندو ڏسڻ ۾ پئي آيو، جو پنهنجن سڪل هٿن سان پنهنجي مٿان ڪفن وجهي رهيو هو، ۽ منجهيل لفظن ۾ ڪجهه پئي پڪڪيائين— "مون کي هتان ڇڏين وٺان وٺي هلوا" ۽ گهوڙين تي هلندڙ ديو هن جي ڪنن ۾ پئي چيو— "مان عالي حضرت کي ان جو اطلاع ڪندس."

ناني، نانيءَ ۽ ٻين ماڻهن کان ٻڌو هوم ته اسپتال ۾ ماڻهو ٻڪ وگهي مري ويندا آهن، تنهنڪري سمجهيم ته هاڻي منهنجي ۾ پڄاڻي آهي. هڪڙي عينڪ واري عورت، جنهن کي ڪفن جهڙو سفيد ڪپڙو پيو هو، منهنجي ويجهو آئي، ۽ منهنجي پلنگ ۾ ٽنگيل تختي کلي، ان تي ڪجهه چاڪ سان لکڻ لڳي. چاڪ پڇي پيو ۽ اچي منهنجي مٿان پيو.

"تنهنجو نالو؟"

"منهنجو ڪو به نالو ڪونهي."

"ضرور ڪو هوندو."

”نه،“

”بدمعاشي ڇڏ، ورنه هنئر لڳندءِ.“

مون سمجهيو ته ٿي سگهي ٿو ته هنئر هڻن، تنهنڪري هن کي ڪو به جواب نه ڏنم. هوءَ مون تي ٻلي وانگر غرڻ لڳي، ۽ ٻليءَ وانگر ئي مٿان ڪيو ٻاهر هلي وئي.

ڪمري ۾ ٻه ٽيون پاربائون، جن جا فانوس ڇت ۾ ٻن اکين وانگر پئي ٽمڪيا. ڪڏهن اهي جهيڻا ٿي پئي ويا ۽ ڪڏهن پڙڪو ڏيئي روشن ٿي پئي ويا ۽ اهڙيءَ طرح پئي لڳا ڄڻ ته هڪٻئي کي ملڻ جي ڪوشش پئي ڪيائون.

ڪنهن ۾ هڪڙي ماڻهوءَ رڙيون پئي ڪيون — ”ماڻهن پنهنجي هٿ کان سواءِ ڪيئن ڪيڏي سگهندس؟“

”اها ڳالهه آهي! تنهنجو هٿ ڪپي ڇڏيو اٿن!“

مون اهو نتيجو ڪڍيو ته جوا ڪيڏڻ ڪري هن جو هٿ وڍي ڇڏيو اٿن. خدا ڄاڻي ٻڪن ۾ مرڻ کان اول منهنجو ڪهڙو حال ٿيندو؟ منهنجي سڙيل هٿن اهڙو سور پئي ڪيو، ڄڻ انهن مان ڪو هڏا جدا ڪري رهيو هو. مان خوف ۽ سور کان روئي رهيو هوس. مون اکيون ٻوٽي ڳوڙهن کي روڪڻ جي ڪوشش پئي ڪئي، پر اهي پنبڻين مان نڪري، منهنجي لولڙين وٽان ٿيندا، ڪنن تائين پهچي پئي ويا.

رات ٿي وئي ۽ هرڪو ماڻهو پنهنجي کٽ تي ڏاڍيڪو ٿي، پورو ڪمبل ويڙهي، ٻنجي رهيو. خاموشي هر گهڙيءَ وڌندي پئي وئي. رکي رکي، ڪنهن جو پڙڪو ٻڌڻ ۾ پئي آيو — ”ڪهڙو فائدو؟... ڇا ڪري سگهبو؟... سڀ ننگ آهن...؟“

مان هوند پنهنجي نانيءَ ڏاڍهن لڪي سوڪليان ها ته مون کي انهيءَ کان اڳ جيڪو ماري ڇڏين، هنان پڇاڻي وچ، پر منهنجي هٿن ڪم نه پئي ڪيو. مون پڇڻ جون الڪاڻ سوچڻ شروع ڪيون.

رات جي خاموشي گهري ٿي وئي. اها اهڙي اکٽ ۽

اٽاهه هئي، جڻ ان کان سواءِ ڪٿي ٻيو ڪونه هو. پلنگ تان آهستي آهستي هيٺ لٿس ۽ در ڏانهن وڌيس. ان جو هڪ طاق کليو پيو هو. ورانڊي ۾ بتيءَ جي هيٺان بينچ تي هڪڙو سفيد مٿي وارو ماڻهو، ڊونهين ۾ وڪوڙيل ويٺو هو ۽ پنهنجن ڪارين ۽ ڏرا ڏنل اکين سان پئي مون ڏي نهاريائين. مون کي وقت ئي نه مليو، جو ڪٿي پاڻ کي لڪايان— "ڪير پيو گهمي؟ ...... هيڏانهن آءُ!"

هن جي آواز ۾ سختي نه پر نرمي هئي. مان هن ڏانهن وڌيس. هڪڙو گول منهن، جنهن تي سخت وارن جو جهنگ هو، ڏسڻ ۾ آيو. هن جي مٿي جا وار ڏگها هئا، جي چئني ئي پاسن تي لڙيا پکڙيا پيا هئا ۽ چانديءَ جي چڪري وانگر پئي ڏسڻ ۾ آيا. هن جي پٺي ۾ ڪنجين جو ڇڳو پئي لڙڪيو. جيڪڏهن هن جي ڏاڙهي ۽ وار اڇا به وڏا هجن ها، ته هو حضرت پطرس عليہ الرحمت لڳي ها.

"تون مڙيل هتي وارو آهين نه؟ رات جو چالاءِ پيو رلين؟ تو کي ڪنهن موڪل ڏني آهي؟"

هن ڊونهين جو ڪش سهنجي منهن ۾ هنيو، پنهنجي گرم ٻانهن منهنجي ڳچيءَ ۾ وڌائين، ۽ پاڻ ڏانهن ڇڪي، چيائين،

"ڇا، تو کي ڊپ ٿو ٿئي؟"

"هائو."

"جيڪو به ٻاهريان هتي ايندو آهي، ان کي ڊپ ٿيندو آهي. پر ڊپ جي ڪابه ڳالهه ڪانهي. ۽ سڀني ماڻهن مان خاص طرح تو کي مون کان ڊپ ڪرڻ جو ڪوبه سبب ڪونهي. مون ڪنهن جي دل نه ڏکوئي آهي. ڪش لڳائيندين؟.... نه؟ چڱو، ٺهيو. اڃا تنهنجي عمر ننڍي آهي. سال ٻن کان پوءِ. تنهنجا مائٽ ڪٿي آهن؟.... ڪوبه ڪونهي؟ خير. اهي هرويرو ضروري ڪونهن. انهن کان سواءِ به وقت گذاري سگهندين. ڏسجانءِ، ڪنهن به ڳالهه کان ڊڄي نه وڃجان؟"

ڪافي مدت تائين ڪوبہ اهڙو ماڻهو نہ مليو هوم، جنهن جا لفظ سنوان سڌا، قرب ڀريا ۽ سمجهہ جهڙا هجن. هن جي ڳالهہ ٻڌڻ ۾ مون کي ڏاڍو آرام ٿي مليو. هو جڏهن مون کي منهنجي پلنگ وٽ وٺي آيو، تہ چيو مانس، ”منهنجي ڀرسان ويهہ!“ ۽ هو ويهي رهيو.

”تون ڪير آهين؟“ مون پڇيس.

”مان سپاهي آهيان. اصلي سپاهي. قزاق. مان ڪيترين جنگين ۾ حصو وٺي چڪو آهيان.... جي اوهين جوڻيندا آهيو. انهيءَ واسطي ئي تہ سپاهي زنده رهندا آهن. مان هنگري، ڪوهہ قاف، پولينڊ ۽ ڪيترن ئي هنڌ لڙائين ۾ وڙهي چڪو آهيان. لڙائي هڪ وڏي بدمعاشي آهي.“ مان ٿوري دم لاءِ ڪٿي اکيون ٻوٽيون. کولڻ تي ڏٺم تہ سپاهيءَ واريءَ جاءِ تي ناني ڪارن ڪپڙن ۾ ويٺي هئي، ۽ هو هن جي ڀرسان بيٺو هو، ۽ نانيءَ کان حيرت ۾ پئي پڇيائين، ”نہ ڇا اهي ٻوءِ سيٺي مري ويا؟ او ڏٺي!“

سج لنيڙي ٻار وانگر ڪمري ۾ اک ٻوٽ ڪري رهيو هو. گهڙيءَ سيني شين کي سونهري ڪري پئي ڇڏيائين، گهڙيءَ لڪي پئي ويو، گهڙيءَ ڇڄ ڳاڙهو ٿي پئي لڪتو.

ناني منهنجي مٿان جهڪي ۽ پڇڻ لڳي، ”منهنجا مٺڙا، هنن توکي ڇا ڪيو؟ تنهنجي چهر ڦاڙ پئي ڪيائون ڇا؟ مون هن منحوس ڪراڙي شيطان کي ڪٿيون پڌايون آهن.“

”مان سڀ انتظام ڪري ڏيو وٺان،“ سپاهي انهيءَ چئي هليو ويو. نانيءَ، ڳوڙها اگهندي، چيو، ”انهيءَ ڏسڻ ۾ تہ اچي تہ هي سپاهي منهنجو ملڪي آهي.“

مان اجا ٻہ سمجهي رهيو هوس تہ مان خواب ڏسي رهيو آهيان، تنهنڪري ڪجهہ ٻہ نہ ڪڇيم. ڊاڪٽر آيو ۽ ملم پٽي ڪري هليو ويو، ۽ پوءِ چوڻ لڳي، ”تنهنجي ناني جو هوش وڃي ٿو گهٽبو، اهڙو تہ مڪي چوس ئي پيو آهي، جو توبهہ. ٿورو وقت ٿيو، جو ٻنهنجي ٽئين دوست جا، جيڪو پوستينن جو ڪم ڪندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي، هڪ سو روپيا کسڪائي آيو. پوءِ اهڙو حشر متو، جو خدا جي پناهه."

سج چمڪي رهيو هو ۽ ڪڪر سفيد پکين وانگر اڏامي رهيا هئا. اسان وولگا نديءَ جي پل پار ڪئي. ڦيڻن جي هيٺان برف لتاڙبي پئي ويئي. پل جي تختن جي هيٺان صاف پاڻيءَ جا دبا ڏسڻ ۾ پئي آيا، ۽ پري کان وڏيءَ ديول جي ڳاڙهي گنبذ مٿان سونهري صليب چمڪي رهي هئي.

اسين هڪڙيءَ منهن ويڪريءَ عورت وٽان لنگهياسين، جنهن کي پاڪر ۾ بيد جي ٽارين جي ڀري هئي. ٻهار ويجهو اچي رهيو هو ۽ ايسٽر جو ڏڻ نزديڪ ئي هو.

"ناني! منهنجي توسان ڪيڏي نه دل آهي!"

انهيءَ ئي هن کي ڪوبه عجب نه لڳو. هن ورائيو، "انهيءَ ڪري، جو اسين هڪٻئي جو رت آهيون ... پر مان هناڪ قتي هئان، سون کي ٻيا ماڻهو به پيار ڪندا آهن. انهيءَ لاءِ مان ٻيبي مريم جي نهايت شڪر گذار آهيان." ۽ مُرڪندي چوندي رهي، "هوءَ جلد ئي خوشيون ڪرڻ لڳندي، هن جو پٽ زنده ٿيندو! او- بارڀرا منهنجي ڏيءَ!"

انين، چئي، هو آهيءَ ۾ ٻڏجي ويئي.

(٢)

جڏهن مان گهر پهتس ته نانو اڳ ئي کهاڙي سان ڇيٽي
ٽوڪي رهيو هو. منهنجو استقبال مٿي واري کهاڙي اولاڻ سان
ڪيائين. پوءِ ٽوڪ طور پنهنجو ٽوپلو لاهي چوڻ لڳو ـ ”حضرت
جن جو ڪهڙو حال آهي؟.... ني، سرڪار نامدار جو؟ نوڪريءَ
جو مدو ختم ٿي ويو ڇا؟ هاڻي جڻ وٺي آئين موجون ڪر.
هان؟ تنهنجي هڏڙي ٽهڙي!“

”اسان کي سڀڪا خبر آهي،“ نانيءَ اٿين چيو، هن کي
ٽرڪندو ڪيو. پنهنجي ڪمري ۾ سماور تيار ڪري، مون کي
چوڻ لڳي، ”نانهن صفا سڄو ٿي ويو آهي. جيڪا به موڙي
هئيس، سا پنهنجي گـوڊ جي پٺ نڪوراس کي وڏي وياج تي
ڏيئي ڇڏي هئائين. پر ان جي ڪابه لکپڙهه نه هئي. پتو ناهي
ته هاڻي معاملو ڪٿي وڃي پهتو آهي، پر نانهن صفا پينگيو ٿي
ويو آهي ۽ پيسا وڃا ڪوه جي ترڻ ۾. اهو سڀ غريبن جي مدد
نه ڪرڻ ۽ مفلسن تي رحم نه ڪائڻ جو نتيجو آهي. خدا چيو
ته 'نه ڪشروفن تي عنايت ڇو ڪيان؟' تنهنڪري اسان کان
سڀڪجهه کسي ورتائين.“

ڪمري ۾ چوڌاري نهاري چوڻ لڳي، ”مان ڪوشش
ڪندي رهي آهيان ته رب کي راضي ڪيان، جيئن هو پنهنجي
ٿورڙي ٻاجهه ڪري، ۽ ويچاري پوڙهي تي ايتري سختي نه ڪري.
رات جي وقت چپ چاپ پنهنجي ڪٽڻي مان ٿورو خير ڪيلدي
آهيان. جيڪڏهن چاهين ته مون سان گڏ هلجانءِ. اڄوڪيءَ رات

لاءِ ٽورا ڏوکڙ اٿم.“

نانو اندر آيو ۽ اکيون ڇنڀندي چيائين، ”ڪهڙي ڪر پيا ڪائو چا؟“

”تنهنجو ناهي،“ نانيءَ ورائيو. ”پر جيڪڏهن چاهين ته اسان سان شامل ٿي سگهين ٿو. ڪافي آهي.“

هو ميز تي ويهي رهيو ۽ چوڻ لڳو، ”چڱو، چانهه وجهينس.“

ڪمري ۾ هرڪا شيءِ پنهنجي پنهنجي هنڌ هئي. پر صرف اميءَ واري ڪنڊ خالي هئي. ۽ نانيءَ جي بستري واريءَ پٽ جي مٿان هڪڙو ڪاغذ ٽاڪيل سان ٽنگيل هو، جنهن تي وڏن اکرن ۾ لکيل هو: ”عيسيٰ، دنيا ڪيڏي نه اڳتي وڌندڙ! تنهنجو پاڪ نالو جيستائين مان جيئرو آهيان صبح شام منهنجي زبان تي هجي!“

”اهو ڪنهن لکيو آهي؟“

ناني کيس جواب نه ڏنو، پر نانيءَ ٿورو ترسي، مرڪندي چيو، ”انهيءَ ڪاغذ لکڻ جي لاءِ سو روبل ڏيڻا پيا آهن!“

”تنهنجو ڪهڙو واسطو ڪونهي!“ ناني رڙ ڪئي. ”مان پنهنجا پيسا پڻ ڪي ٿو ڏيان.“

هاڻي ته چڱو ٿو ڪرين، پر ڪو آهو به وقت هوندو هو، جو ڪجهه به نه ڏيندو هئين،“ نانيءَ آهستي چيو.

”وات بند ڪر!“ ناني دانهن ڪئي ۽ وري اڳئين زماني واري ڳالهه تازي ٿي ويئي.

ڪنڊ ۾ پيل صندوق جي مٿان رکيل ٽوڪريءَ ۾ ستل ”نيڪي“ جاڳي پيو. هن جون هلڪيون نيريون اکيون مشڪل سان ٿي ڏسڻ ۾ آيون. هو وڌيڪ ڦڪو ۽ ڪمزور ٿي ويو هو. هو مون کي سڃاڻي نه سگهيو. پنهنجو ڪنڌ ڦيري، چپ چاپ، اکيون بند ڪري ڇڏيائين.

محلي جي خبر اداس ڪندڙ هئي. ويڪر مري ويو هو. ايستر ڪان هفتو اڳ لاڏائو ڪيو هئائين. خابي اتان هليو ويو

هو، باز جا پير وڍيا ويا هئا. ۽ هو وري ڪڏهن به هلي چلي نه ٿي سگهيو. اها خبر پئي ته هڏائيندي، ڪارن اکين واري ڪوستروم خار مان چيو، ”ڇوڪرا جلدي مري ٿا وڃن.“

”رڳو ويٺي ويٺي نه مري ويو آهي!“

”ساڳي ڳالهه آهي. محلو ڇڏڻ به نه مرڻ جي برابر آهي. اچا ڪنهن سان دوستي ڳنڍجي ٿي ۽ ڄاتو وڃائجي ٿو، ته ٨
ڇوڪرا يا ته ڪم سانگي شهر هليا ٿا وڃن يا مري ٿا وڃن.

توهان جي ڇيسنڪو واريءَ پراڻيءَ جاءِ ۾ نوان مسواڙي اچي ويٺا آهن. انهن جي ذات ايوسينڪي آهي. هنن جو هڪڙو ڇوڪرو نڪوشا نالي آهي، پر ان ۾ ڪا خاص ڳالهه ڪانهي. هن کي جوڙو پيرن جو آهي، جن مان هڪڙي تمام ننڍڙي ۽ ٻي لنگڙي آهي. اها گهوڙين تي هلندي آهي. پر ڏاڍي ناهوڪي آهي. ٿورو دم کڻي چيائين، ”ڇرڪا ۽ مان ان کي پيار ڪندا آهيون ۽ وڙهندا آهيون.“

”هن سان وڙهندا آهيو؟“

”نه. ڇرڪا ۽ مان وڙهندا آهيون، اسين هن سان ڪڏهن به نه وڙهندا آهيون. نه، ڪڏهن به نه!“

مون ڄاتو ٿي ته وڏا ڇوڪر نه ٿيهو، پر وڏيءَ عمر وارا مرد به عشق ڪندا آهن. انهيءَ موضوع تي ڪاني واهيات ڳالهيون پڙهيون هيم. تنهنڪري هن جي ڳالهه تي حيرت نه ٿيم. مون کي هن سان همدردي ٿين لڳي ۾ هن جي ڏٻري جسم، سڄول منهن ۽ ڪارين اکين کي ڏسي، بيچيني ٿي ٿيم.

ساڳيءَ شام جو انهيءَ لنگڙيءَ ڇوڪريءَ سان ملاقات ٿي. ڏاڪڻ تان اکڻ ڏانهن لهندي، هن جي گهوڙي هيٺ ڪري پئي هئي ۽ هوءَ پنهنجن ڪمزور ۽ شيشي جهڙن صاف ننڍڙن هٿن سان جهنگلي کي جهليو ڏاڪن تي بي سهاري بيٺي هئي. مون پنهنجن پنيءَ پڏل هٿن سان گهوڙيءَ کي کڻڻ جي ڏاڍي ڪوشش پئي ڪئي ۽ پنهنجي ناڪاميابيءَ تي جڪ پئي ڪاڏم.

هوءَ مٿان مون کي ڏسي رهي هئي ۽ چپن ۾ مٺڙي لهواري پئي مرڪيائين.

”تو پنهنجي هٿن سان کهڙي جٽ ڪئي آهي؟“

”سڙي پيا آهن.“

”مان لنگڙي آهيان. تون هتي رهندو آهين؟ اسپتال ۾ گهڻو وقت هئين ڇا؟ مان اٽي تمام، تمام گهڻو وقت هيس.“ ۽ ٿڌو ساهه کڻندي، چيائين، ”ڏاڍو گهڻو وقت.“

هن کي سفيد ڪپڙا، ۽ هلڪا آسماني، ڪٽل، پر صاف جوتا پيل هئا. هن جي وارن جي گهاٽي ۽ اسي چوٽي ڪيل هئي ۽ اها هن جي ڇاتيءَ تي ٿي پيئي. هن جون اکيون وڏيون ۽ گنڀير هيون. انهن جي خاموش گهرائيءَ مان هڪڙي جوت پئي نڪتي، جنهن هن جي سنهڙي نڪ واري چهري کي چمڪائي ٿي ڇڏيو. پر جيتوڻيڪ هن جي مرڪ مٺڙي هئي، هن جو مون تي ڪو اثر نه ٿيو. هن جو بيمار بدن چپ چاپ رهيو هو، ”مهرباني ڪري مون کي هٿ نه لائيو.“ پر منهنجا دوست الائي هن تي ڪيئن چڪن ٿي پيا هئا.

”ڪافي گهڻن ڏينهن کان وٺي مان لنگڙي ٿي پيئي آهيان،“ هن پائمرادو پر فخر سان چيو. ”مون مان اسان جي هڪڙي پاڙي واريءَ جنهن جو اسان سان جهيڙو هو، ساڙ وچان ٻوهه ڪيو هو. ڇا، تون اسپتال ۾ ڊڄندو هئين؟“

”هائو،“ ۽ ڦڪائي محسوس ڪندي، اندر هليو ويس.

اڌ رات جو منهنجي نانيءَ مون کي ننڊ مان اٿاريو ۽ چيائين، ”مون سان هلين ٿو؟ پين سان ڇڱائي ڪندين ته، تنهنجا هٿ جلد ٺيڪ ٿي ويندا.“

هوءَ منهنجي ٻانهن وٺي، شهر جي اونداهين گهٽين مان، الڏي جي اڳوڻ وانگر، هلڻ لڳي. رات اونداهي ۽ گهميل هئي. سوساٽ ڪندڙ هوا، جنهن نديءَ جي وهڪري کي تيز پئي ڪيو، منهنجي ڇنگهن تي ٿڌي واري ويڙهي ٿي ڇڏي. ناني خيال سان

پير ۾ پير ڪڍي، اونداهين جهنگين جي درين وٽ ڦري وئي، ۽ پاڻ تي ٻه پيرا صليب جو نشان ڪيئي، ڪجهه پيسا ۽ ٽي بسڪوٽ درين جي ڪاڻس وٽ رکي ۽ وري پاڻ تي صليب جو نشان ٺي ڪيائين. اونداهي آسمان ڏانهن نهاري، هوريان ٺي چيائين، "جنت جي پاڪ راڻي، هنن جي مدد ڪر! ملڙي ماءُ، تنهنجي اڳيان اسين سڀ گنهگار آهيون."

رات جي خاموشي ۾ پاڇا وڌندا ٿي ويا ۽ اسين اڳتي هلندا ٿي وياسين. آسمان ۾ گهگهه اونده هئي. هلڻ ٿي مشڪل هو. ائين ٿي لڳو ڄڻ چنڊ ۽ تارا هميشه لاءِ موڪلائي ويا آهن. ايتري ۾ هڪڙو ڪتو ڀونڪڻ لڳو. مون کي هن جي تارن جي چمڪ اونده ۾ ڏسڻ ۾ پئي آئي. مان ڊڄي، نانيءَ جي پٺيان ٿي بيٺس. مون کي دلداري ڏيندي چيائين، "ڪائي ڳالهه ڪانهي. هيءُ ته ڪتو آهي، پر جنن ڀوتن جي ڏي نڪرڻ جي وقت لڳي وئي آهي. ڪڪڙن دس هڻڻ شروع ڪيا آهن." ڪتي کي پاڻ ڏي ڪوٺي، ان کي ٿپڻ ۽ چمڻ لڳي— "تو کي منهنجي ڏوهٽي کي ڊيڄارڻ نه گهرجي."

ڪتو پيار وچان منهنجي ڄنگهن ۾ ليٽڻ لڳو، ۽ اسان ٽنهي اڳتي پنڌ کي وڌايو.

اهڙا ٻارنهن خيرات نانيءَ درين تي رکيا. پوءِ باڪون ڪيئون. اونداهين پاڇن مان سفيد گهر ۽ جايون ظاهر ٿيڻ لڳا. سامهون سفيد چرچ جو گهمٽ گهر مصريءَ جي سنگ وانگر مٿي ڪر ڪنيو بيٺو هو. قبرستان جي پٺ جي پرين ۾ سڀڪجهه صاف ڏسڻ ۾ پئي آيو.

"هيءَ ڀيڙي ويچاري ٿڪجي پئي آهي،" ناني چوڻ لڳي، "هاڻي گهر هلڻ گهرجي. جڏهن گهرن وارا جاڳندا، تڏهن ڏسندا ته بيبي مريم هنن جي ٻچڙن لاءِ ڪجهه رکي وئي آهي. جڏهن ڪجهه به نه هجي، تڏهن ڪٿو به ڪاسو آهي. او، الڪسي! ماڻهو ڏاڍا غريب آهن، پر ڪوبه انهن جو خيال نٿو ڪري."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ پوءِ هي سڄون جهونگارڻ لڳي—
”امير الله کي وساري ٿا ڇڏين.
”ڪين قيامت جو ڏپ ڪونهي.
”غريبن کي پنهنجو دوست ۽ ڀاءُ نٿا سمجهن.
”ڪڏهن به هنن جي سار نٿا لهن.
”هنن کي رکو سون ڪٺي ڪرڻ جي سڌ آهي.
”اهو دوزخ جا ڏانڊا ٿي، سندن اکيان ايندو.“
”سچ اچ ته آهي به ائين. اسان کي هڪبئي واسطي رهڻ گهرجي. جهڙيءَ ريت خدا يسوع مسيح رهيو. الڪسي، تنهنجي اڄڻ ڪري سون کي ڏاڍي خوشي ٿي آهي.“
ماڻ به دل ئي دل ۾ خوش ٿي ٿيس، خاص طرح جڏهن محسوس ٿئي ڪيم ته اهڙي ڪم ۾ ڀيرو ورتو اٿم، جو وسارڻ جهڙو نه آهي. پورو ڪتو منهنجي ٻاسي ۾ ٿي ڏڪيو. سون هن جي سرد چاڙيءَ ۽ هن جي نماڻين اکين ڏانهن، جن ۾ ڪهل جو مڏ هو، نهاريندي چيو، ”ماڻ هن کي گهر ڪاهي هلان؟“
”ٻيل، جيڪڏهن هلي. اچي، هن لاءِ بسڪوت. سون وٽ باقي رکو به آهن. اچ ته ٻينچ تي ويهون. ڪيڏي نه ٿڪجي پئي آهيان!“
اسين ٿڪ پڇڻ لاءِ ڦاٽڪ جي ويجهو ٻينچ تي ويهي رهياسين، ۽ ڪتو اسان جي پيرن وٽ ويهي، بسڪوت چٻاڙڻ لڳو. ناني چوڻ لڳي، ”هتي هڪڙي يهودي عورت رهندي آهي. ان کي هڪبئي ڪان لنڊا ڏهه ٻار آهن. هڪڙي ٻيري پڇيوماس، ’او موسيٰ جي ڌيءَ، تنهنجي پورت ڪيئن ٿي ٿئي؟‘— ’ڌڻيءَ جي مهربانيءَ سان، ٻيو ڪيئن؟‘ هن جواب ڏنو.“
نانيءَ جي گرم جسم جي پرسان ڪرونڊڙو ٿي ليٽيس ۽ سون کي ننڊ وٺي ويئي.
هڪڙو ڀيرو وري منهنجي زندگيءَ جو وهڪرو تيز وهڻ لڳو. مشاهدن جون لهرون منهنجي لاءِ هر روز ڪا نئين شيءِ

ھاڻ سان ڪنيو اينديون هيون، جيڪي منهنجي دل ۾ اسنگ، بي قراري ۽ ڏک پيدا ڪري ڇڏينديون هيون، ۽ اهي آخر مون کي سوچڻ تي مجبور ڪنديون هيون. مان به جلد ئي انهيءَ لنگڙي ڇوڪريءَ سان ملڻ ۽ در جي پرسان خاموش يا ڳالهائڻ لاءِ وٺڻ جون ترڪيبون سوچڻ لڳس. هڪ ساڻ گڏجي وڃڻ ۾ مات به ميلي تي لڳي. هوءَ صاف سٺري هئي ۽ هُن جو آواز گيت ڳائيندڙ پکيڙن جهڙو هو. هوءَ ڏاڍي سهڻي نموني ڏان نديءَ تي رهندڙ قزاقن جي زندگيءَ جو احوال ٻڌائيندي هئي. هُوءَ انهيءَ علائقي ۾ منهنجي چاچي سان، جيڪو تيل صاف ڪرڻ جي ڪارخاني ۾ ڪم ڪندو هو، گڏ رهي هئي. هاڻي هن جو ڪلف جوڙيندڙ پيءُ نجني‌نووگورڊ اچي وسائي ويٺو هو.

"۽ منهنجو هڪڙو ٻيو چاچو خوم زار جي محل ۾ ڪم ڪندو آهي."

آرتوار ۽ ٻين موڪلن جي ڏينهن تي سڀ محلي وارا ڦاٽڪ وٽ اچي ڪٺا ٿيندا هئا. ڪي انهن مان قبرستان ڏانهن فاتح خوانيءَ لاءِ ويندا هئا. ڪي وري شراب خاني ۾ سيڙ ڪيو ويٺا هوندا هئا. ۽ زالون ۽ ٻار ڦاٽڪ وٽ بينچن يا واريءَ تي ويهي رهندا هئا.

ٻار ڪينهوءَ جي سٽ ڪٽ يا ٻيون رانديون ڪندا هئا. مائر انهن کي ويٺيون ڏسنديون هيون. چڱو کيڏندا هئا ته انهن کي شاباش ڪنديون هيون. جي غلطيون ڪندا هئا ته مٿن کلنديون هيون. جيتوڻيڪ لڱ ۾ ڪي ٻوڙا تي ويندا هئا، ته به ڏاڍو رولشو لڳو پيو هوندو هو. وڏن جي دلچسپي انترو ته جوش پيدا ڪندي هئي، جو ننڍڙيون ۽ خسيس ڳالهيون به سخت چڙا پيٽي ۽ مقابلو پيدا ڪري وجهنديون هيون. ڪهڙي به مزيدار راند هوندي هئي، ته به ڪوسترمُ، گرشڪا ۽ مان، ڪجهه وقت ڪان پوءِ ڪو بهانو ڪري، لنگڙيءَ ڇوڪريءَ وٽ وڃي ويهندا هئاسين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"اڙي ٻلا، تو ڏٺو ٻال راند ۾ منهنجو نشان ڪهڙو نه سڌو آهي؟" العام ۾ ڪنڌ ڌوڻ ۽ مٺي مرڪ ملندي هئي.

اڪبي امان جو ڦولو راندين ۾ هڪ ٽر تي مقابلي تي ايندو هو، پر هاڻي ڪوسترم ۽ گرشڪا هڪٻئي جي مخالف بيهندا هئا. هو هڪٻئي کي طاقت ۽ هنر جي راندين ۾ جيتڻ جي ڪوشش ڪندا هئا ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته سندن معاملو ڌڪن بجن تائين وڃي پهچندو هو. هڪڙي مقابلي ۾ ته اهڙو ڪنيجي ويا، جو هنن کي ڇڏائڻ ئي محال ٿي پيو. لئتريڪدر جو وڏن کي هنن جي مٿان ميل ۾ وڙهندڙ ڪتن وانگر ٿڌو پاڻي هارڻو پيو. ٻئي ڀلا بينچ تي ويٺي، پنهنجي تندرستي پير سان زمين تي لتون هڻون، ۽ جڏهن هو وڙهندا وڙهندا هن جي ويجهو آيا، تڏهن پنهنجي گهوڙيءَ سان هنن کي ڌار ڪندي، گهرايل آواز ۾ حڪم ڏيندي، چوائين، "بس ڪريو!" هن جي منهن جو رنگ ڦڪي ويو هو ۽ هن جون اکيون جين واري ماڻهوءَ وانگر ٻئي ڦرڪيون ۽ چمڪيون.

هڪڙي پيري نشاني بازيءَ ۾ ڪوسترم گرشڪا کان هار کاڌي، سو پساريءَ جي دڪان ۾ جتوڻ جي گنديءَ جي پٺيان وڃي روئڻ لڳو. مون کان اهو ڏٺو نٿي ٿيو. سڏڪا هن جي پيڙيل ڏندن مان ٻ، ٻاهر هليا ٿي آيا. هن جي ڳلن جا هڏا اڀري ٽي لڳا جڻ ڪلڙ مان ٻاهر نڪري آيا هئا، ۽ هن جو هڏائون چهرو جڻ پٿر جهڙو ٿي ويو هو. هن جي سڄيل ڪارين اکين مان ڳوڙها وڏن ڦڙن وانگر پئي ڪريا. منهنجي دلداري ڏيڻ تي ڳوڙها اگهندي، خوفناڪ ڌمڪيون ڏيندي، چيائين، "ڏسجانءِ، مٿي واري هڪ ڏي سر ڏيندو مانس."

گرشڪا ٽيڪر سان پرٺيل جوانن وانگر گهٽين جي وچ مان هلڻ شروع ڪيو هو. هٽ ڪيسي ۾، ٽوپي نرڙ تي. هو ڏندن جي وچين مان ٽڪ اڇلڻ سکيو هو، ۽ ٻڌاڪ هٿي چوڻ لڳو،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”جلد ئي سگريٽ ڇڪڻ شروع ڪندس. ۽ پيرا ڪوشش ڪئي اٿم، پر ٻيمار ٿي پيو آهيان.“

اهو ڏسي مون کي پريشاني ٿيندي هئي. مان ڏسي رهيو هوس ته منهنجا دوست مون کي ڇڏي رهيا آهن ۽ مان انهيءَ لاءِ لڊملا کي جوابدار ٺهرائيندو هوس. هڪڙيءَ شام جو اڱڻ ۾ مان جيئن سڙيل هڏن، ٺڳڙين ۽ ٻين شين کي صاف ڪري رهيو هوس، ته هوءَ منڊڪ منڊڪ ڪندي، منهنجي ويجهو آئي ۽ هٿ لوڏڻ لڳي، ”ڪيئن آهين؟“ هن ٿڌي پيرا ڪنڌ ڌوڻي چيو، ”گرشڪا ۽ ڪوسترم کي ڪٿي ڏٺو اٿئي؟“

”گرشڪا هينئر اسان ٻنهي جو دوست نه رهيو آهي ۽ اها سڀ تنهنجي ڪرتي آهي. ڇاڪاڻ ته هو ٻئي تو کي پيار ڪندا هئا ۽ تنهنجي ڪري ٻنهي پاڻ ۾ جهيڙو ڪيو آهي.“

هوءَ شرمائجي وئي ۽ وراڻيائين، ”منهنجو ڪهڙو ڏوهه آهي؟“

”تو ڇا جي ڪري هنن کي پنهنجي عشق ۾ ورتو آهي؟“

”ڇا، مون هنن کي چيو آهي ته وڙهو!“ ڪاوڙ ۾ وٺندي وٺندي، چيائين، ”ڪهڙي بيوقوفيءَ جي ڳالهه آهي! مان هنن کان عمر ۾ وڏي آهيان. منهنجي عمر چوڏهن سال آهي. ڇوڪرن کي پاڻ وڏن سان عشق نه ڪرڻ گهرجي.“

”تو کي رکيو اٿئي پتو آهي؟“ مون هن کي ساڙڻ جي خيال کان چيو. ”خلاسي جي پٽ لاءِ تنهنجو ڪهڙو خيال آهي؟ اڌيڙ آهي ته به ڳڀرو ڳڀرو هن جي دڪان جي ڇوڪر پيا ڦرن.“

لڊملا مجرجي مون ڏانهن نهاريو. پنهنجي ڳوڙهي واريءَ ۽ ڪوڙي روئڻهارڪي آواز ۽ سهڻين اکين ۾ جوش پيدا ڪري چمڪ

سان چيائين، ”توکي ٻاڻ ٻتو ڪوٺهي. هوءَ رن ٻڍڙي آهي. ۽ مان ته ننڍي ڇوڪري آهيان. توکي ’ڪامرشڊلڪا‘ جهڙو ٻيو ٻاگو ڳولهڻ گهرجي، نڌهن ٽي توکي ڳالهائڻ جي تميز اچندي.“

ٻئي ڏينهن لنڊيلا سان ناه ڪرڻ خاطر مان هن وٽ هن جي وڻندڙ ملائي وٺي ويس— ”توري کائيندين؟“

”هليو وڃ!“ هن ڦوڪجي چيو. ”اسان جو هڪڙي سان ڪوڀ واسطو ڪونهي.“

ٻر جلد ئي هن اها وڻندي چيو، ”ڪاغذ ۾ ويڙهي اچڻ ها. تنهنجا هٿ ڪهڙا نه گندا آهن.“

”گهڻائي ڌوتم، ٻر مٽي لٿي ئي ڪانه.“

هن منهنجو هٿ پنهنجي خشڪ ۽ گرم چنبي ۾ جهلي ڏٺو ۽ ڏسندي رڙ ڪئي، ”اڙي، هي ته کهرا ٻه آهن!“

”تنهنجا ٻه ته کهرا آهن.“

”سئيءَ جي ڪري. مان گهڻو سبندي آهيان.“ ٻوءِ ڇوڏاري نهاري رڙ ڏنائين، ”هل ته اهڙي هنڌ هلون جتي تون مان اڪيلا هجون، ۽ ’ڪامرشڊلڪا‘ پڙهي سگهون. تنهنجو ڇا خيال آهي؟“

جاءِ ڳولڻ ۾ گهڻو وقت لڳي ويو؛ ڪوبه هنڌ موزون نٿي لڳو؛ آخر ڌوٻي گهر کي ئي بهتر سمجهيوسين. اتي اونده هئي ٻر ان کي هڪڙي دري هئي، جنهن جو منهن ٻر واري ڪچري ٻريل ميدان ڏانهن هو. ان کان ٻرپرو هڪڙو ڇاپرو ۽ ٻاسي ۾ ننڍي مال جو ڪوس هو. ڪوئي ٻاڄي ٻه آني ليئو نه ٻائيندو هو. هوءَ ٻٺ کي ٽيڪ ڏيئي، پنهنجي منڍي چنگهه اسٽول تي ۽ ساڄي چنگهه ٻٺ تي رکي ڇڏيندي هئي. پنهنجو منهن ڪتاب ۾ وجهي، ڏکين ۽ بي معنيٰ لفظن کي جوش سان سرڙرينندي وينئدي هئي. ته به مان ان کان متاثر ٿيندو هوس. مون کي هن جون ٻه اکيون اهڙن ٻن شعلن وانگر ڏسڻ ۾ اينديون هيون، جي ٻنن تي هيڏي هوڏي ٻيا ڦرندا هئا. گهڙيءَ گهڙيءَ هن جي اکين ۾ ڳوڙها ٻرجي ايندا هئا. هن جو آواز گهٽجي ويندو هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ هن جي واتان ٽڪرا ۽ غير مانوس لفظ نڪرندا ويندا هئا. تڏهن به ڪي لفظ مون کي ياد ٿي ويندا هئا، جن کي آءٌ پنهنجي دل ۾ اتي جو اتي شعر ۾ پوئڻ لڳندو هوس يا انهن جي تڪبندي ڪرڻ لڳندو هوس، جنهنڪري جيڪي هوءَ پڙهندي ويندي هئي تنهن جو مطلب ڪي پورو نه سمجهندو هوس.

منهنجو ڪتو، جنهن جو نالو مون ”طوفان“ رکيو هو، ڇاڪاڻ ته هو وڏو، بوجرو ۽ تيز هو ۽ هن جي ڀؤنڪڻ جو آواز اهڙو هوندو هو جهڙو سياري جي تيز هوا جيڪا بخاري مان ڪڙ ڪڙ ڪندي ايندي آهي، منهنجي گود ۾ ستو پيو هوندو هو.

”پڙين ٿو؟“ لڇملا پڇندي هئي، ۽ مان ڪنڌ ڌوڻيندو هوس. مان لفظن کي دل ئي دل ۾ شعر جي بحرن وزن ۾ پوري بيهارڻ جي ڪوشش ڪندو هوس، ۽ چاهيندو هوس ته لفظ اهڙيءَ سهڻيءَ ترتيب سان بيهن، جهڙا اونداهيءَ ۾ چمڪندڙ تارا، ۽ ان ڪوشش ۾ آخر مونجهارو پيدا ٿي ويندو هو.

جڏهن اونده ٿي ويندي هئي ته لڇملا جو هٿ ڪتاب کي بند ڪري ڇڏيندو هو، ۽ چوڻ لڳندي هئي، ”ڪيئن، سلو آهي نه؟“

ڌوبي گهر ۾ ڪتاب پڙهڻ جو سلسلو ”ڪامرشڪنتلا“ جي ختم ٿيڻ کان پوءِ به هلندو رهيو. اهو اڻ کٽ ڪتاب پڙهڻ هڪڙي وڏي آزمائش هئي. هوءَ مون کي پيو پاڳو پڙائي رهي هئي، ان کان پوءِ ٿيون ۽ چوٿون پاڳو اچڻو هو. ڇنڇر کان سواءِ، جنهن ڏينهن ڌوبي گهر جي ٻنيءَ ۾ ٻاهر پاريندا هئا، باقي ٻيا خاص ڪري برسات وارا ڏينهن اسان لاءِ نهايت چڱا هوندا هئا. جڏهن برسات پوندي هئي ته اڱڻ ۾ گپ ۽ چڪ ٿي ويندي هئي، تنهنڪري ڪوبه ٻاهر نڪرڻ جي ٿي نه ڪندو هو، ان ڪري ڪو اسان کي ڏسي سگهندو هو.

لُڊملا کي ٻه ٻون وانگر ٻڪرُجي ٻوڻ جو ڪَٽڪو هوندو هو. اسين ڪلاڪن جا ڪلاڪ گڏ ويهندا هئاسين ۽ جيڪي ٻه دل ۾ ايندو هو ان بابت ڳالهيون ڪندا هئاسين. سان هن کي نانيءَ جا قصا ۽ ڪهاڻيون ٻڌائيندو هوس ۽ هوءَ وري سمبوزا نديءَ تي رهندڙ قزاقن جون ڳالهيون بيان ڪندي هئي.

”اني ڪهڙو نه مزو هوا“ هوءَ ٿڌو ساهه کڻي، چوندي هئي. ”هتي ڇا هي؟ هيءَ فقيرن جو ملڪ آهي.“

پوءِ اسان کي ڌوٻي گهر جي ضرورت نه رهي. لُڊملا جي ماءُ کي پوسٽمئن واري وٽ نوڪري ملي ويئي هئي، تنهنڪري هوءَ سڄو ڏينهن گهر کان ٻاهر رهندي هئي. هن جي اندي پيڻ اسڪول ويندي هئي ۽ هن جو پاءُ سيرن جي ڪارخاني ۾ ڪم ڪرڻ ويندو هو. تنهنڪري گهر نوڀڪلو اسان جي حوالي هوندو هو. منهن وارن ڏينهن ۾ مان هن وٽ ويندو هوس ۽ هن کي گهر جي ڪم ڪار ۾ مدد ڪندو هوس. هوءَ کلندي چوندي هئي، ”اسين ته پرٽيل جوڙي وانگر پيا رهون. پر ان کان بهتر نموني، ڇو ته مڙس نه زالن کي ڪم ۾ مدد ڪن ئي ڪونه.“

جڏهن به پيسا ملندا هئم، ته انهن جون ڪوڪيون خريد ڪندو هوس، جي اسين چانهه سان گڏ کائيندا هئاسين. پوءِ هن جي نوس نوس ڪندڙ ماءُ کان لڪائڻ واسطي سماور کي ٿڌي پاڻيءَ سان ٺاري ڇڏيندا هئاسين. ڪڏهن ڪڏهن ناني به اسان سان اچي شامل ٿيندي هئي ۽ پاڻ سان گڏ زري پرڻ يا سبڻ جو ڪم به کنيو ايندي هئي. نانو جڏهن سير ۽ سفر تي شهر ڏانهن ويندو هو ته لُڊملا اسان ڏانهن هلي ايندي هئي ۽ ڏاڍا مزيدار جشن ملهائيندا هئاسين. ”ڪهڙا نه خوش ٿا گذاريون!“ ناني چوڻ لڳندي هئي، ”پنهنجا پيسا، پنهنجي مرضي!“

ناني منهنجي ۽ لُڊملا جي دوستيءَ جي واکاڻ ڪندي هئي— ”ڇوڪري ۽ ڇوڪريءَ جي پاڻ ۾ دوستي ڳنڍيل نيڪ آهي. پر انهيءَ ۾ حرفت ۽ حرڪت نه هئڻ گهرجي.“ پوءِ سمجهون

سڏن لفظن ۾ ”حرفت ۽ حرڪت“ جو مطلب سمجهايائين. ٽاليءَ اسان کي جيڪي چيو هو، اها هڪ سهڻي نصيحت هئي. سڀان چڱيءَ ريت سمجهي ورتو هو ته ان ٽڙيل مکڙيءَ کي پڻ جي غلطي ڪري اسين سندس سونهن ۽ سرهاڻ وڃائي ٿا ويهون.

اسين انهيءَ ”حرفت ۽ حرڪت“ کان پاڪ هئاسين، تڏهن ۾ انهيءَ منع ڪيل موضوع تي بحث مباحثو ڪندا هئاسين. جنسي ٽاٽا پنهنجو پاڻ پنهنجن ٻچڙن شڪلين ۾ اسان جي اکيان ڦروار ٿيندا هئا ۽ اسان کي دک پهچائيندا هئا، جنهنڪري اسين انهن تي ٽيڪا ٽپڻي ڪندا هئاسين.

ٽنڊملا جو ناهوڪي شڪل وارو ٻيءَ چاليهن سالن کن جو هو. هن جي ڏاڙهي ۽ مٿي جا وار گهنڊيدار هئا. هو هڪڙيءَ ٿي اک سان ماڻهن کي مطيع ڪري ڇڏيندو هو. هو ڏاڍو ماڻهو هو. مون کي ياد ناهي، جو هن کي ڪڏهن ڳالهائيندو ڏٺو هجيم. ٻارن کي پيار ڪرڻ وقت ۾ هن جي وات مان گونگن جهڙا آواز نڪرندا هئا ۽ جڏهن جوءِ کي ڪٽيندو هو، تڏهن ۾ ماٺ هوندو هو.

آرتوار يا وڏي ڏڻ جي شام جو، آسماني رنگ جي قميص، بخملي پتلون ۽ پالش ڪيل چمڪندڙ بوٽ پائي، ڪلهي تي هارمونيڪا باجو لڙڪائي، سپاهين وانگر ڪڙو ٿڙو ٿي، ڦاٽڪ وٽ وڃي بيهندو هو. جلد ئي اتي ملٽري پريڊ جهڙو تماشو شروع ٿي ويندو هو. هڪڙي پليان ڇوڪرين ۽ عورتن جون قطارون وٺڻ لڳنديون هيون. ڪي هن کي اکڙين جا هلڪا اشارا ڪنديون ۽ ڪي مائس اکيون ملائينديون هيون، ۽ هو وات کولي، پنهنجن ڪارين اکين سان پيو انهن کي گهوريندو هو. انهن جي اکين جي اشارن ۾ هڪبين لاءِ ڪا نه ڪا نئين ڳالهه هوندي هئي. عورتن جي سست ۽ بيهوشيءَ جهڙيءَ چال مان پتو پئجي سگهندو هو ته هن جي اک جي هڪ اشاري سان ٿي هن جي پسند ڪيل عورت مورچا ٿي اچي پٽ پوندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڊملا جي ماءُ وڏي ٻُڙڪندي هئي- ”موالي، منهن ڪارا!“ هوءَ ڪٽل ٻهاري وانگر ڏگهي ۽ سڪل لڳندي هئي. هن جو منهن ايو ۽ رنگ پيلو هو، هن جا وار وڏي تپ کان پوءِ ڇنڊي، ننڍا ڪيا ويا هئا. لڊملا هن جو ڌيان ٻئي پاسي ڪرڻ لاءِ هيڏانهن هوڏانهن جون ڳالهيون ڪندي هئي، پر سڀ اجايو. هن جي ماءُ هن ڏانهن ڏاڍي جوش ۽ شور سان نهاري، چوندي هئي، ”بس، بس، ڏائڻ!“ هن جي اکين ۾ منگولن واري شوخ چمڪ هئي ۽ اهي هميشه ڪنهن نه ڪنهن شيءِ ڏانهن، سواءِ ڪنهن ٻه چهري جي، پيون گهوريندڙيون هيون.

”اماڻ، ٻاڻ کي ڇو ٿي ڏکوئين؟ ڇا ٿيو؟“ لڊملا چوندي هئي، ”ڏس ته هن ٽڏن واري جي زال ٻاڻ کي ڪهڙو نه سينگاريو آهي؟“

”جيڪڏهن اوهان ڌنهي جو اولو نه هجي ها، ته مان به جيڪر ٻاڻ کي سينگاري سگهان ها؛ توهين مون کي ڪاٽي ويا آهيو——“ هن جي ماءُ پنهنجي ڪروڙهن پرٻل اکين مان ٽڏن واري جي زال جي ٿلهي منهن ڏانهن نهاريندي چيو.

اها عورت ڇپر پيل جاءِ وانگر هئي. هن جي ڇاتي ڇپر جي ڪرنگهي وانگر مٿي بيٺي هئي ۽ هن جو ڳاڙهو منهن، جنهن جي اڌ تي سائو رومال ويڙهي ڇڏيو هئائين، سج ۾ چمڪندڙ ڪوٺي جي دريءَ وانگر ٿي لڳو.

ايولسڪرف هارمونيڪا کي وڄائڻ شروع ڪيو، ۽ هڪ ٻئي پٺيان ويو سُرُ ڪيندو. ان جو آواز پري پري ٽٻي ويو، جنهن تي ٻارڙا واريءَ تي جوش ۾ ڊوڙندا، ٽڙندا ٽاهڙندا، اچي هن جي پيرن وٽ ڪٺا ٿيا.

”ترس، مان توکي مزو چکائيندس!“ جوڪس ڌمڪي ڏنيس.

هن ان ڏانهن حقارت سان نهاريو، پر ڪجهه به نه ڪڇيو. ٽڏن راري جي زال ان جي وڄهو خالستو جي دڪان اڳيان بينچ تي ويٺي رهي ۽ هن ڏانهن بي خود ٿي نهارڻ لڳي. سج

قبرستان جي پلپان پنيءَ کي سرخ ڪري ڇڏيو. ماڻهو اٿيءَ تي لڳا جن گوشت جا ليڙا هجن، جي رنگ برنگي ڪپڙا ڏٺيو. رستي جي وهڪ ۾ هيڏي هوڏي پيا ترندا هجن. ٻار هوا جي جهوٽن وانگر اڏامندا ٿي ويا. هوا گرم ۽ وٽندڙ هئي. سج ۾ تتل واريءَ مان هڪڙي سڳنڌ ٿي اٿي. ڪوس مان جهڪا رت جي ٽپ پئي آئي، سا اک ۾ گهڙندي پئي وئي، ۽ يوسقيني واري جي اڳين مان وري صاف ٽيندڙ ڪلي جي باس پکڙجندي پئي وئي. عورتن جي جهيڳ جهيڳ، مردن جون رڙيون، ٻارن جو کهنڊيءَ جهڙو مٺو آواز، هارمونيڪا جو گهٽيل پريو سُر ــ سڀ گڏجي، هڪڙو ٻراڏو ٿي پئي ويو، جيڪو اٿين ٿي لڳو جن دائما گهنڊڙ ترنيءَ جو تڏو ساهه هو.

جمتوئيڪ آهيءَ اظاري ۾ گندگي، گوڙ ۽ چرپٽپ هئي، تہ بہ آن آنهيءَ سخت ۽ اگهاڙيءَ حيواني زندگيءَ جي مستقبل ۾ ايمان ۽ اعتماد پيدا پئي ڪيو. انهي هل هنگامي ۾ ڪڏهن ڪڏهن اهڙا اهڙا نہ وسرڻ جهڙا اثرائتا جملا ٻڌڻ ۾ ايندا هئا، جي دل ۾ گهڙي ويندا هئا ــ ”هرڪو پنهنجي واري سان.“ ”اهو مناسب ناهي، جو سڀ گڏجي هڪ جو مقابلو ڪيو.“ ”جيڪڏهن اسين ٻارن تي رحم نہ ڪائينداسين تہ پوءِ رحم ڪنهن تي ڪنداسين؟“ ”چاهيو الله عورت رکيو ڪنهن لاءِ خلقي آهي؟“

رات اچڻ لڳي. هوا ۾ تازگي اچي وئي. آواز جهيڻا ٿيندا ويا. ٻاڇن جا وڳا پهريل جاين ۽ گهر اوچا ۽ ڪشادا ڏسڻ ۾ اچڻ لڳا.

ٻارن کي ڪٽي ”هنڌن“ ۾ سمهاريو ويو. انهن مان ڪن کي لوڙهن جي وچهو، ڪن کي ماڙن جي جهوليءَ ۾ ۽ ڪن کي ماڙن جي پيرن وٽ ٿي لنڊ وٺي ويئي هئي. اوندهه جي ماٺ ۾ ٻار بہ ماٺ ٿي ويا هئا.

ايوانسڪوف اک وٺي اٿين ڪسڪي ويو، جن تہ هوا ۾ گرم ٿي ويو هجي. تڏن واري جي زال بہ غائب هئي. هاربوليڪا

جا سوز پردا سر پري قبرستان جي ڀاسي ڪان اڀڻ لڳا. لڊملا جي ماءُ ڀينج تي جهڪي ويٺي هئي. هن جي ڪُٻ ٻليءَ وانگر ٻاهر نڪري آئي هئي. ٿاني هڪڙيءَ دائيءَ سان ڳالهه پئي ڪئي، جنهن کي ڀاڙي وارا ڏائڻ سمجهي، ڀيا ڏڄندا هئا. هوءَ جيتوڻيڪ بدن ۾ ٻيڪ هئي، تہ بہ سندس سينو سنئون سڌو هو. هن جو نڪ بدڪ جي چهنب وانگر اڀو هو ۽ هن جي مردن جهڙيءَ ڇاتيءَ تي ”بهادريءَ جو ٻلو“ پيو لڙڪندو هو. چوندا هئا تہ هڪڙي ڪرنل جي ٻاه لڳل گهر مان هوءَ هڪڙيءَ عورت ۽ ٽن ٻارن کي ٻاهر ڪڍي آئي هئي. ٿانيءَ ۽ هن جي ساهيڙپ هئي. ڇڏهن بہ هڪٻئي کي ڏسنديون هيون، ڇاهي ڪيتريون بہ پري هجن، تہ بہ سرڪنديون هيون، ڄڻ ڪنهن خاص عمديءَ شيءِ تي اک ٻيٺي هجين.

لڊملا، ڪوسترم ۽ مان ڦاڪ واريءَ ٻينچ تي ويهي رهياسين. گرشڪا لڊملا جي پياءُ ڪي ڪشتيءَ جي مقابلي لاءِ للڪاريو هو. هو هڪٻئي جي پاڪرن ۾ پئي سهڪيا ۽ جوش مان زمين تي لتون پئي هنيائون.

”بند ڪريو!“ لڊملا ڏڇي، چيو. ڪوسترم پنهنجن ڪارين اکين سان لڊملا ڪي اک ٽيٽ ڪري، نهاري، هڪڙي سنيد متي ۽ حرفتي اکين واري شڪاريءَ ”ڪالينن“ جو قصو ٻڌائڻ لڳو.

اهو شڪاري سڄي شهر ۾ بدنام هو ۽ تازو ئي مري ويو هو. پر سندس لاش کي اجا تائين دفن نہ ڪيو ويو هو. هن جي ڪاري تابوت کي قبرن کان پري هڪڙي دڙي تي رکيو ويو هو. هن جي تابوت جي تختي تي اڇي رنگ سان صليب، ڀالي، لٺ ۽ ٻن هڏن جي شڪل ٺاهي چڙهي هئائون. هو هر ڪنهن رات جو سج لٿي کان پوءِ پنهنجي تابوت مان نڪري، شڪار جي تلاش ۾ هليو ويندو هو، ۽ صبح جو نيستائين نہ موٽندو هو، جيستائين ڪڪڙ ٻانگ نہ ڏيندا هئا.

”اهڙيون ڳالهيون نہ ڪر،“ لڊملا منٿ ڪندي چيس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"اهي زت آهن."

گرشڪا پنهنجي مقابلي واري جي پاڪر مان نڪري چيو، "چو ٿو اهڙا ڪوڙ هڻين!" مون پاڻ ڏٺو ته هن ڪي پوري، مٿان آهو يادگار بنايو هٽائون. باقي مُردن جي گهمڻ واري ڳالهه هن پڙهاڻي لوهار جي پنڪي آهي، ۽ ان ئي ان ڳالهه کي مشهور ڪيو آهي.

ڪوسترم هن ڏانهن بغير نهارڻ جي چيو، "وڃي قبرستان ۾ سمهه ته پتو پوندئي."

انهن ئي هڻ جو رڪڙو شروع ٿي ويو. لُدملا اداسائيءَ سان ڪنڌ لوڏي، پڇڻ لڳي، "امان، مردا رات جو گهمندا آهن؟"

"هائو."

هن اهڙيءَ رهت جواب ڏنو جڻ ته هن ڪي ڪنهن ڏورانهينءَ دنيا مان واپس سڏيو ويو هو.

ايتري ۾ دڪاندار جو پٽ، واليڪ، جنهن ڪو قد جو ڏگهو، پٽ ۾ پريل ۽ ڳتڻ ڳاڙهو ويهن ورهين جو جوان هو، اتي اچي نڪتو، ۽ جهيڙو هڏي چوڻ لڳو، "جيڪو به اوهان تنهي مان اُنهيءَ تابوت جي مٿان صبح تائين وڃي سمهندو، مان انهيءَ کي ٿي ڪوپيڪ ۽ ڏهه سگريٽ ڏيندس."

اهڙي دعوي هڏي، اسان جا وات بند ٿي ويا. لُدملا جي ماءُ حيرت مان چوڻ لڳي، "کهڙي نه چرپائي! آخر جا جي لاءِ ٿو ڇوڪرن ڪان اهڙو بيوقوفيءَ جو ڪم ڪرائڻ گهرين؟"

"روبل ڪيو ته مان ٿو وڃان،" گرشڪا چيو.

ڪوسترم بيڪدم ٺوڪ هٺندي چيس، "ٿي ڪوپيڪ ڏکائي تا چڏينئي چا؟ ۽ واليڪ ڏانهن منهن ڪندي، چيائين، "ڏينس روبل. مجال آ، جو وڃي. ڇڙو وات ٿو ٺوڪي."

"چڱو، وٺ روبل!"

گرشڪا اٿيو. ڪوبه اکر نه ڪڇيائين. ذري گهٽ وڃي

لوڙهي ۾ وچڙيو. ٻه هوريان هوريان هليو ويو. ڪرسٽرم وات ۾ آڱريون ڏيئي، هن تي ٺٺوليءَ طور سيٽي وڄائڻ لڳو. ٽڊيلا خفي ٿي چيو، "آخر اهڙي ٻاڙ ڇو هئجي."

"اڙي ٻاڙي، ڪاڏي ٿو ڀڄو وڃين؟" والڪ طعنو هڻندي چيس، "هي آهي ٻاڙي جو بهادر مڙس!"

مون کان هن جا اهي طعنا سٺا نه ويا. اسان مان ڪنهن کي به اهو پيٽ ٽڪتل ڀمي نه وڻندو هو. هو هميشه چوڪرن کي شرارت ڪرڻ لاءِ مچرائيندو هو. الهن کي بڇڙيون ڳالهيون پڙهائيندو ۽ چوڪرين سان مستي ڪرڻ لاءِ هرڪائيندو هو. نتيجي ۾ چوڪرا آويءَ ۾ اچي ويندا هئا. خبر ناهي ڇو، هن کي منهنجي ڪتي کان نفرت هئي. هو ان کي پٿر هڻندو هو ۽ هڪڙي ڀيري ان کي ماڻيءَ ۾ سيون وجهي ڏيئون هڻائين. مون کي گرشڪا کي شڪي ۽ لڄي ٿي پڇندو ڏسي، اچي خار ورتو.

مون والڪ کي چيو، "روبل ڪڍ. مان ٿو وڃان."

هو يڪدم مون تي کلڻ ۽ مسخري ڪرڻ لڳو، ۽ منهنجي دل ۾ ڊپ ويهارڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو. هن روبل ڪڍي، ضمانت لاءِ ٽڊيلا جي ماءُ کي ڏنو. پر هن انڪار ڪندي، ڪاوڙ مان چيو، "مون کي اهڙي ڪابه ڳالهه نه ڇٽو." ۽ هوءَ هلي ويئي. ٽڊيلا کي به روبل رکڻ جي همت نه ٿي. تنهنڪري پاڻ هو وڌيڪ خندو ڪرڻ لڳو. مان پئسن کان سواءِ ٿي وڃڻ وارو هوس، جو ناني اچي نڪتي، ۽ ڳالهه ٻڌي، روبل ڪڍي ورتائين. مون کي چوڻ لڳي، "اوورڪوٽ پهري چڙ، ۽ ڪمبل کنيو وڃ. اسر جو ٿڌ ٿي پوي."

هن جڏهن چيو، الهيءَ پاڻ منهنجي همت وڌائي، ۽ سمجهيم ته اتي مون کي ڪوبه خوف ۽ خطري جهڙو واقعو پيش نه ايندو.

والڪ اهو شرط وڌو ته مون کي سڄي رات الهيءَ تابوت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي ٿي ويلي يا سٽي گذارڻي پوندي، توڙي تابوت، پوڙهي ڪالمنن جي ٻاهر نڪرڻ ڪري، ڪمترو به ڪٿي چري پئي. ”جهڪڏهن اٿان لٿين، ته بازي هارائينءَ. ياد ڪجان!“ هن چتاءُ ڏنو. ”مان اکيون ٻُٽيو پيو توکي ڏسندس.“

جيئن مان قبرستان ڏانهن وڃڻ لڳس، ٿانيءَ چمي ڏني ۽ منهنجي مٿان صليب جو نشان ٺاهيائين. ”جهڪڏهن ڪا شيءِ ڏسين، ته مات ڪيو ويٺو هججانءِ. صرف ’مريم زنده باد!‘ پيو چئجانءِ.“

مان تکڙو وڃڻ لڳس. اهو ٿي اونو هوم ته جلد آئي پهچي، وڃي تابوت تي ويهي رهان. ڪوسترم ۽ پيو هڪڙو ڇوڪرو مون سان همراه ٿي هليا. پٽ تي چڙهندي، ڪمبل ۾ ويڙهي ويس ۽ ڪري پيس، پر اهڙو تکڙو اٿي کڙو ٿيس، ڄڻ ڌرتيءَ مون کي ڪٿي مٿي اڇليو هجي. مان هلڪڙو ٿهڪڙو هڻو، منهنجي دل سسٽ ٿي ويئي ۽ بت ۾ ڏڪڻي وٺي ويم.

مان ڪاري تابوت تائين ڏڪندو ڏاڍو اچي پهتس. اُهيءَ جي هڪڙي پاسي واري ڪٿي ٿي ويئي هئي، ۽ ٻئي پاسي ڪيلا، جن جي آڪ تي ان کي بيهاريو ويو هو، ظاهر بيٺا هئا. اٿين ٿي لڳو ڄڻ ڪنهن تابوت مٿي ڪٽڻ جي ڪوشش ڪئي هئي، ۽ ان کي ڪجهه پاسيرو ڪري ڪٿي ڦٽو ڪيو هو. تابوت جي مٿان ويهي، چوطرف نهارڻ لڳس. پٿريلو ميدان صليبن سان ڀريو پيو هو. پاڇا قبرن جي مٿان نچي رهيا هئا. قبرن جي وچ ۾ بيدن جا سنوان سڌا وڻ بيٺا هئا. انهن جي ٽارين جي پاڇن هڪٻئي جي پرسان جڙيل قبرن کي پاڻ ۾ ملائي ڇڏيو. انهن پاڇن جي مٿان چٻر جا ساوا ۽ ڪهرا بوٽا اڀريا بيٺا هئا.

سفيد ديول جو اولڙو اڻين پئي ڏنو، ڄڻ برف پئجي رهي هئي، ۽ مٿي آسمان ۾ سنهڙو لهندڙ چنڊ مات ڪيو بيٺل ڪڪرن ۾ پئي چمڪيو. مان ياز جي پيءَ کي ڏاڍيءَ ڏلائيءَ سان جهوڙيءَ ۾ گهنڊ وڄائيندو ٻڌو، جڏهن ٿوڙيءَ کي زور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان چڪ ٿي ڏاڍين، ته ان مان چيڪٽ پئي اڪتو ۽ ان کان پوءِ گھنڊ جو تيز ۽ اداس آواز پئي آيو. مان هن جا هيٺيان لفظ ذري گھٽ چٽا ٻڌي رهيو هوس- ”اي ڏٽي، تون اسان تي ٻاجھه ڪر!“

گذريل وقت جي ياد سخت ۽ اداس ڪندڙ هئي. جيتوڻيڪ رات ٿڌي هئي، ته به مان ٻکهر ۾ شل تي ويو هوس. جيڪڏهن سچ پڇ پڙهي ڪالمنئ ٻاهر نڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ته مون کي ٻاز جي جهوپڙيءَ ڏانهن پهچڻو پوي ها. مون کي قبرستان جي چپي چپي جي خبر هئي. ڪڏهن ڪڏهن اسين- ٻاز ۽ ٻيا دوست- اتي هڪٻئي کي ٻوڙائي وڃڻ جي ڪوشش ڪندا هئاسين. اسڙ جي قبر ديول جي ويجھو هئي.

ماڻهو ڳوٺ ۾ اڃا جاڳي رهيا هئا. ڇاڪاڻ جو انهن جي ٺهڪڙي ۽ گيتن جا آواز مون تائين پهچي رهيا هئا. شايد ريل واري رستي تان جتي واري لاٽي ٻٺي هئي يا ٻاهي واري ليزوڪا جي ڳوٺ مان هارمونيڪا جو گھٽيل آواز پئي آيو، ۽ دستور موجب مواليءَ ٻچڪوف لوهار تيز پئي ڳاڏا ۽ راڳ پئي ڳاتا. مون هن جي راڳ کي سڃاڻي ورتو- ”اسڙ جو هڪڙو ئي ننڍڙو ڏوهه آهي، ته هوءَ پئي ڪنهن سان نه پر ٻاٻي سان پيار ڪري ٿي.“

ڏينهن جي پوين پساهن کي ٻڌڻ ۾ ڏاڍو مزو هو، پر گھنڊ جي هر آواز سان سانت سرس ٿيندي پئي ويئي. ائين ٿي محسوس ٿيو ڄڻ خاموشيءَ جي هوڏ چراگاهن مٿان ٽوڪيندي پئي اچي ۽ هرڪنهن کي ٻوڙيندي پئي وڃي.

مون ٻير اندر ڪري ٻاڻ کي ڪمبل ويڙهي ڇڏيو ۽ پنهنجو منهن ديول ڏانهن ڪري ڇڏيم. مان جڏهن ٻه ڇرڪ پئي، ته تابوت چيڪٽ پئي ڪيا ۽ هيٺان واريءَ مان آواز پئي نڪتا. ڄڻ ڪو شيءِ اچي منهنجي پرسان ڪري، ۽ ان کان پوءِ هڪڙو مروٽو آيو. مان خوف کان ڏڪڻ لڳس، پوءِ سمجھيم

ته اهي ڪرتوت والڪ ۽ ان جي دوستن جا هوندا، جي پٽ جي ڀٽي پاسي آهن، ۽ مون کي ڊيڄارڻ ٿا گهرن. پاڻ انهن جي موجودگيءَ ڪري منهنجي همٿ ڀڄي ٿي وڃي.

امڙ جو خيال ڀاڳمرادو اچي دل ۾ پيدا ٿيم. هڪڙي ڀيري جڏهن سگريٽ ڇڪيندي پڪڙي ورتو هئائين، ته مارڻ تي گهربائين، پر مون چيس، ”مون کي هٿ نه لاءِ، مون کي ڏاڍو سور آهي، مان بيمار آهيان.“ پوءِ مون کي سزا طور تنور جي ڀليان ٻهاري، ناليءَ کي دانهن ڏيڻ لڳي– ”هي سخت دل آهي، هن جي دل ۾ ڪنهن جي لاءِ به پيار ڪونهي.“

مون کي انهيءَ ڳالهه ڏاڍو ڏک پهچايو هو. مون کي امڙ جو ڏاڍو افسوس ٿيندو هو، ڇاڪاڻ ته هوءَ مون کي گهڻو ڪري بي سبب ماريندي هئي. ۽ مون هن جو اهو سڄو سلوڪ ڏاڍيءَ دل سان سٺو هو.

ان وقت هو پٽ جي پرسان پيدا هئا ۽ هنن کي اهو پتو به هو ته مان هن قبرستان ۾ اڪيلي سمهڻ ڪري ڊڄي رهيو آهيان. تڏهن به هو مون کي وڌيڪ ڊيڄارڻ لاءِ پنهنجي ننهن چوٽيءَ جو زور لڳائي رهيا هئا.

مون کي جوڳي آئي ته چوان، ته ”شيطانو، گم ٿيو!“ پر ائين چوڻ خطرناڪ هو. ڪهڙي خبر، جي ڪو شيطان سچ پچ ويجهو هجي، ۽ ان تي ان جو ڪو اثر پوي؟

واريءَ ۾ مليل ابرڪ جا ذرڙا چانڊاڻ ۾ چمڪي رهيا هئا. مون کي ياد آيو ته هڪڙي ڀيري هڪڙيءَ ٻڍڙيءَ تي ڀوت ڀائي ڏانهن اوندو ڪيو هو هوس، ته هڪڙيءَ سونهريءَ سڄيءَ ڏري گهٽ مون کي منهن وارو ڇڪ وڌو هو ۽ پنهنجو پاسو ورائي مون ڏانهن پنهنجن پڪين جهڙين گول اکين سان نهارڻ لڳي هئي. پوءِ پائيءَ ۾ آئي هئي، هوءَ اهڙيءَ ريت وڃڻ لڳي هئي، جيئن ڪنهن وڻ تان پن ڇڻي، هوا ۾ لڏندو لمندو هيٺ ڪرندو آهي. ان بعد ڳالهيون پٺيان ڳالهيون ياد اچڻ لڳيون، جن منهنجي دل ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خوف ۽ هراس پرڀل خيالن کي اچڻ ئي نٿي ڏنو.

ايتري ۾ هڪڙو ڇاهو ٻولاٽيون ڪائيندو وڃڻ لڳو ۽ پنهنجن ننڍڙن پر سخت پرن سان واريءَ کي کوٽڻ لڳو. الهيءَ تي مون کي تنور وارو همزاد ياد اچي ويو. هي به ان وانگر ننڍڙو ۽ ٻجڙو هو ۽ مون کي ياد آيو ته ڪالهه ڪيئن تنور تي ويهي همزاد کي سڏ ڪندي هئي- ”اي گهر جا مهربان مالڪ، اسان کي ڪاڪروچن کان نجات ڏي!“

ٻري ، شهر کان گهڻو ٻري ، جتي انساني اک پهچي نه ٿي سگهي، روشني ٿيڻ لڳي. پرڀ جي سرد هوا منهنجي منهن ۽ اکين کي تڪليف ڏيڻ لڳي. مان ڪمبل ۾ ڪرونڊڙو ٿي سمهي پيس. هاڻي مون کي ڪوبه پڙ نه هو. جيڪي ٿيڻو آهي سو پل ٿئي. ناليءَ اچي مون کي آڌاريو. منهنجي پرسان ٻيهي، ڪمبل کي ڇڪيندي، چوڻ لڳي، ”هاڻي، اٿي به. ٿري ويو آهين ڇا؟ اڙي، رات جو ٻڌين پئي ڇا؟“

”هائو. پر ڪنهن سان ڳالهه نه ڪجانءِ. ڇوڪرن کي جيئن پتو نه پوي.“

”ڇو نه؟“ هن حيرت مان پڇيو، ”جيڪڏهن ٻڌين پئي ته وري نخر ڇا ٿي ڪندين؟“

گهر ڏانهن ويندي، رستي تي چوڻ لڳي، ”ملڙا، هن ڌرتيءَ تي توکي پنهنجن آزمودن مان سبق حاصل ڪرڻو آهي. جيڪڏهن تون پاڻ کان نه سگهين، ته ڪنهن کان سکندين.“

شام تائين سان گهٽيءَ جو سورهيه هوس. مون کان پڇيائون، ”ڇا، توکي ڊپ نه پئي ٿيو؟“ جڏهن مون جواب ڏنو، ”هائو، مون کي ڊپ ٿيو پئي،“ تڏهن پنهنجا هٿ مهٽي چوڻ لڳا، ”ڏٺو!“

هڪڙو دڪاندار سيٺي کي وات ڦاڙي چوڻ لڳو، ”ڇنبو ته ڪالهه جي گهمڻ وارو قصو ڪوڙو آهي. جيڪڏهن هو

گهمندو هجي ها، ته هي ڇوڪر ڪيئن سلامت اچي ها؟ اڙي هو ته هن کي لپاٽ ٿي مکڙي چڪي ها ته هيءُ بولاٽيون کائيندو قبرستان کان ٻاهر اچي ڪري ها!“

لنبملا مون ڏاڍهن تعريف سان ٻڌل مڙڻن اکين سان نهاريو. نانو به خوشيءَ جو اظهار ڪرڻ لڳو. سوڪ گرشڪا جي سيڪو منهنجي واکاڻ ڪرڻ لڳو. گرشڪا چوڻ لڳو، ”اها هن جي لاءِ ڪا وڏي ڳالهه نه هئي. هن جي ڏاڏي، جا ڏاڍڻ آهي!“

———

ڇوڙيءَ ريت صبح جو ستارو هوريان هوريان جهڪو ٿيندو ويندو آهي، منهنجو ياءُ ٻيڪي ۾ اهڙيءَ ريت هيٺ ٿيندو ويو. هو مون سان ۽ ناليءَ سان گڏ ڇڄريءَ جي هيٺان تختن تي وڇايل ٽڳڙين جي هنڌ تي سمهندو هو. ڀت جي ڀڃي پاسي ڪڪڙين جي کڏي هئي. انهيءَ ڀت جي وٿين مان اسان کي رات جو ستارين ڪڪڙين جي ڪُٽ ڪُٽ ۽ انهن جي پرن جي ڦڙ ڦڙ ۽ صبح جو وڏي سونهري ڪڪڙ جي ٻانگ ٻڌڻ ۾ ايندي هئي- ”اڙي، تون ڪهڙي بهشت جو پکي آهين!“ ناني ننڊ مان اکيون پٽي چوندي هئي. ”صبح جو سوڀل اٿارين ٿو، پاڪ مريم جو نالو ياد ڏين ٿو!“

مان سوڀل ئي اٿيو ويٺو هوندو هوس ۽ ڇيرن مان ايندڙ سج جي ترورن ۽ انهن ۾ نچندڙ ذرڙن کي چاهه مان ويٺو ڏسندو هوس. مون کي اهي ذرڙا انهن لفظن وانگر لڳندا هئا، جن سان پرين جا قصا لکيا ويندا آهن.

تختا جن تي اسين سمهندا هئاسين، ڪٺا ڪتري ڇٽ ڪري ويا هئا، ۽ ڳاڙهن ڇٽن وارن ٽنڊڻن جا مڙن جا ميڙ اچي انهن تي ڪيڏندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن انهيءَ مرغي خالي مان ايندڙ بدبو جي ڪري ڇڄريءَ مان پڇي وڃي ڇت تي سمهي پوندو هوس، ۽ اتان جاءِ ۾ رهندڙ ماڻهن جو ننڊ پرڻل ۽ ذري گهٽ پوتيل اکين سان اٿڻ جو تماشو ڏسندو هوس. پيٽن وارن وارو سهائو فرمانوف، جيڪو نشي پيٽن کان پوءِ اچي گارين ۾ چٽندو هو،

ٻاهر نڪرڻ سان پنهنجي اٿيل اکين سان سچ ڏانهن نهاريندو هو ۽ رڳو واڳر رانيان ڪرڻ لڳندو هو. الهيءَ کان پوءِ ٿاڻو ڇهڻ ۾ ورد پڙهندو ايندو هو ۽ اڳين سان ٽيندو، غسل خاني ڏانهن ٿڌي پاڻيءَ سان هٿ منهن ڌوئڻ لاءِ هليو ويندو هو. هن جي پليان جاءِ جي مالڪ جي گهڻ-ڳالهائو، ماتا جي داغن ڀريل منهن واري ٻورچياڻي ايندي هئي. هن جو اڪ ڇهنبدار ۽ شڪل ڪوڙل جهڙي ڪاري هئي، جنهن تي ماتا جا چڪهه اڃ- سرا لڳندا هئا. پوءِ وري جاءِ جو مالڪ ايندو هو، جيڪو مون کي ڪيري وانگر لڳندو هو. مطلب ته سڀني جا منهن ۽ مهانڊا مون کي ڪنهن نه ڪنهن پکيءَ يا جانور جهڙا لڳندا هئا. ڏينهن ڪيترو به چمڪندڙ ۽ وڻندڙ هوندو هو، ته به مان پاڻ کي اداس محسوس ڪندو هوس ۽ اٿين چاهيندو هوس تہ ٻاهر نڪرڻ ڏانهن هليو وڃان، جتي ماڻهو ڪونہ هئا، ڇاڪاڻ ته سمجهندو هوس ته ماڻهن جي موجودگيءَ سڀني کان سهڻي ڏينهن کي به مون لاءِ بي زيبو ڪري ٿي ڇڏيو.

هڪڙي ڏينهن اهڙيءَ ريت ڇت تي آهليو پيو هوس، ته نانيءَ سڏ ڪيو. جڏهن هن جي پرسان هيٺ وٽ وڃي بيٺس، ته مون کي ڏک مان ڪنڌ لاڙي، هوريان چيائين، ”نيڪي مري ويو.“

ٻارڙو ويهاڻي تان رڙهي ويو هو ۽ پٿراٽيءَ تي بيجان پيو هو. هن جو چولو ڳچيءَ ڏي سرڪي ويو هو، جنهنڪري هن جو ٻاهر نڪتل پيٽ ۽ هن جون ڪانئيں جهڙيون سڪل ٽنگون ظاهر ٿي رهيون هيون. هن جا هٿ عجيب نموني پٺيءَ ڏانهن وري ويا هئا، جنهن مان پتو پئي پيو ته هن اٿڻ جي ڪوشش ڪئي هئي، ۽ هن جو مٿو پاسيرو ٿي ويو هو.

”الله جا وڏا ٿورا، جو هو گذاري ويو!“ نانيءَ پنهنجي وارن کي هٿن سان وٺي ڏيندي چيو. ”بدنصيب جيئامڙو! ڇا لاءِ جيئي ها؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نالو ٿڙندو ڏرڪندو، ڇڻ جهمر هڻندو اندر ويو، ۽ خيال
مان نيڪيءَ جي ٻند اکين تي پنهنجون آڱريون ڪٽي رکيائين.
ناليءَ خار مان چيس، ”هڻ صاف ڪرڻ کان سواءِ هن کي
ڇو ٿو ڇهين؟“
”ٻڌ ته!“ نالي چوڻ ۾ چيو، ”هار جهي ٿـو. ساهه ڪٽي
ٿو. ڪاٿي ٿو. پر سڀ فضول.“
نانيءَ، ڳالهه روڪيندي، چيس، ”اڇا ننڍ ۾ پيو
ڳالهائين ڇا؟“
هن ناليءَ ڏانهن بي خياليءَ سان نهاريو. اڱڻ ڏانهن ويندي
ناليءَ کي چيائين، ”توکي جيئڻ وٽي نيڻن ڪر. مون وٽ هن
جي ڪفن دفن جو پيسو ڪونهي.“
”اڙي موذي!“
مان هليو ويس ۽ وري رات تائين نه وريس. نيڪيءَ کي
ٻئي ڏينهن دفن ڪيو ويو. جڏهن دعائون پڙهيائون، ان وقت
مان پنهنجي ڪتي سان گڏ امان جي وري ڪوٺيل قبر جي مٿان
ويهي رهيس. منهنجي نزديڪ ٻاز جو ٻـيءَ ٻيٺو هو، جنهن قبر
کوٽڻ جو ڪم رعايتي نرخ تي ڪيو هو. ۽ مون کي ور ور
ڪري ٻڌي چيائين، ”دوستيءَ جي ڪري ائين ڪيو اٿم. نه ته
ٻن کان آءٌ ٻيڻا وٺان ها.“
پيليءَ ڪڏ مان تيز ۽ گندي بوءِ ٻڌي آئي. اندر جهاتي
پاتم ته ڪارا تختا ڏسڻ ۾ آيا. مان ڪيترو ٻه هوربان ٻڌي چڙيس
ته ٻه ڪنارن تي ٻمل واري هيٺ هلي پٿي ويٺي، ۽ اني ڪيسڙا
نهي ٻڌي پيا. مان هرويرو ٻڌي چڙيس ٻريس، چاهيم ٻئي ته اهي
تختا ڍڪجي وڃن.
”پنهنجي حرڪت ٻند ڪر!“ ٻاز جي ٻيءَ تماڪ جـو
ڪش هڻندي چيو.
نالي لنيڙو تابوت قبر ڏانهن کڻي آئي. ياز جي ٻيءَ هيٺ
ڪڏ ۾ لپو ڏنو. تابوت کي تختن جي ويجهو رکي، هو ٻاهر نڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آيو، ۽ لتن ۽ ڪوڏرن سان مٽي هيٺ اڇلائي، ڪڏ ڀرڻ لڳو. نانو ۽ نالي به مانڪ ڪيو، هن جي مدد ڪري رهيا هئا.

انهي نه پادري هئا، نه فقير هئا. رڳو اسين چار ڄڻا صليبن جي البوءِ ۾ بيٺا هئاسين. نالي جڏهين ياز جي پيءُ کي پيسا ڏيڻ لڳي، نه ان کي ڇنيهندي، ڇوڻ لڳي، ”تو منهنجي ڌيءُ جو تابوت سرڪائي ڇڏيو.“

”پهو ڇارو ٽي نه هو. نه ته پٽي ڪنهن جي قبر ۾ ڪڏ کوٽي پوي ها. اها ڪا ڳٽيءَ جي ڳالهه نه آهي.“

نالي قبر تي جهڪي پار ڪيڻ لڳي. پوءِ اتان اٿي سڌي گهر هلڻ لڳي. نانو هن جي پٺيان هلڻ لڳو. هن جو ڏوهلو اکين تي جهڪيل هو، ۽ هن جا هٿ ڦاٿل ڪوٽ جي کيسن ۾ هئا.

”اڻ کيڙيل زمين ۾ ٻج ڇٽيوسين،“ نالي چيو، هو ان وقت اٿين هلي رهيو هو، ڇڻ کو ڪالڳ هرن جي موسم ۾ اوڙين مٿان لامارا ڏيندو هجي.

”ڇا تو چئي؟“ مون نالي‌ءَ کان پڇيو.

”پور ٿا پونس. ڌڻي رحم ڪندس.“

ڏينهن تپي ويو هو. نالي هوريان هلي رهي هئي. هن جا پير گرم واريءَ ۾ گهڙيءَ تي ويا. هوءَ ڪڏهن ڪڏهن منهن تان پگهر اگهڻ لاءِ بيهي ٿي رهي.

”قبر ۾ اها جيڪا ڪاري شيءِ هئي،“ مون نانيءَ کان پڇيو، ”ڇا، اهو امان جو تابوت هو!“

”هائو،“ هن خار مان چيو. ”گورڪن بيوقوف، ڪڏهه آهي! اچا سال ٿي مس ٿيو آهي ته ويچاري بارهرا خاڪ ٿي رهي آهي. اهو سڀ هن وارياسي زمين جي ڪري آهي. پاڻي سمي ٿو وڃي. ان کان چيڪي مٽي بهتر آهي.“

”ڇا امان سڄي کي خاڪ ٿيڻو آهي؟“

”سڀني کي. فقط درويشن کان سواءِ.“

”ڇٻو تون خاڪ نه ٿينديءَ!“

هوءَ ٻيهي رهي. منهنجي ڏوهي ڏاهپائين ۽ مون کي سنجيده ٿي چيائين، ”بهتر آهي ته اهڙا ويچار ڇڏي ڏي. ٻڌين ٿو نه؟“

پر مان اهڙا ويچار ڪندو هوس. موت ڪيترو نه ڀڄڙو ۽ حقارت ڀريو هوا ڪيترو نه خوفناڪ! ان جي خيال کان مون کي ڪوفت ٿيندي هئي.

اسان جي گهر پهچڻ کان اول ئي نانيءَ سماور گرم ڪري، ليبل ڳاهي ڇڏي هئي.

”اڄ تو ته ڪجهه چانهه پيئون. سمجهان ٿو ته ٿڪجي پيا هونداءِ. مون منهنجي حصي جي به چانهه هن ۾ وجهي ڇڏي آهي. هيءَ اسان سڀني جي لاءِ آهي.“

نانيءَ کي کلهي واري ٽڪي ڏيندي چيائين،

”ڪيئن ڙي؟“

ناني آسمان ڏانهن هٿ کڻي، چوڻ لڳي، ”الهه سمورن ڳالهين جي معني چاهي؟“

”انهن ڳالهين جي معني آهي ته ڏٺي اسان تي ناراض آهي ۽ اسان کان هرڪا شيءِ هوريان ڪسي رهيو آهي. جيڪڏهن هٿ جي آڱرين وانگر ڪٽنب جا ڀاتي ڪٺا رهن—“

گهڻي وقت کان پوءِ نانيءَ کي اهڙو مٺ محبت ۽ قرب سان ڳالهائيندو ٻڌو هوم. هن کي ائين ڳالهائيندو ٻڌي، مون کي اها اميد پيدا ٿي ته شايد انهيءَ ٻوڙهي جا لفظ منهنجي رخميل جذبن تي مرهم جو ڪم ڪن ۽ مان انهن ٻاهر نڪتل ڪارن نختن جي ڳالهه وساري ڇڏيان. مان هن جون ڳالهيون ٻڌڻ لڳس، پر نانيءَ سواءِ ڪنهن لمر ٿپ جي هن جو ڳالهائڻ ئي پورو ڪري ڇڏيو—

”ميان وڏا، هائي ماٺ ڪر. سڄي عمر اهو روئڻو روئندو رهئين. پر مان پڇان ٿي ان مان ڪجهه هڙ حاصل به ٿيو؟ سڄي عمر ماڻهن کي ائين ئي ڪاڙو اٿئي، جيئن ڪٺ لوهه کي کائي.“

ناني هن ڏانهن نهاريو. ڇپن ۾ ڪجهه ٻڏڪيو، ۽ ٻڙڪ ڪڍڻ جي همت ئي نه ڪيائين.

انهيءَ ڏينهن شام جو، اڱڻ جي دروازي وٽ ڳالهيون ڪندي، مون لُڊملا کي صبح واري پنهنجي امڙ جي پرسان پنهنجي پيءُ جي دفن ڪرڻ جي ڳالهه ٻڌائي، پر ان تي ڪو اثر نه ٿيو.

”يتيمن لاءِ ڪي چڱيون ڳالهيون به آهن. جيڪڏهن منهنجو ابو ۽ امان گذاري وڃن، ته جيڪر مان پنهنجي ڀاءُ کي پيءُ جي حوالي ڪري، وڃي نَن (راهبه) ٿيان. هونئن به منهنجي لاءِ ته اهوئي هڪ رستو آهي. منڊڙي ته، پرڻجي سگهي ٿي، نه ڪم ڪري سگهي ٿي. ۽ مان لُوليي ٻارن ڄڻڻ جو گناه پنهنجي سر تي ڪڏهن پسند نه ڪنديس.“

هوءَ اهڙيون پختيون ڳالهيون، جهڙيون امان جي محلي جون پوڙهيون عورتون ڪنديون هيون، ڪرڻ لڳي. شايد انهيءَ شام کان وٺي منهنجي هن ۾ دلچسپي گهٽجڻ لڳي. تنهن کان سواءِ ان کان پوءِ جيڪو منهنجي زندگيءَ ۾ ڦيرو آيو، انهيءَ مون کي هن سان ملڻ جا ڪي ٿورا موقعا ڏنا.

منهنجي پيءُ جي مرڻ کان ڪجهه ڏينهن پوءِ ناني مون کي چيو، ”اج رات جو ساجهر سمهجانءِ. سويرائي ڪاٺين لاءِ ٻيلي ۾ هلنداسين.“

”مان به بوٽين لاءِ اوهان سان گڏ هلنديس،“ نانيءَ چيو.

ڳوٺ کان ٻه ميل پري ديال ۽ صنوبر جو جهنگ هو. اتان جي زمين ڏٺي واري هئي. ان جو هڪڙو حصو اوڪا نديءَ تائين ۽ ٻيو حصو ماسڪو روڊ تائين هو. ٻيلو سڪل ۽ ڪريل وڻن سان ستيو پيو هوندو هو. پرسان ’ساويلو‘ جبلن جي قطار وٽ ديال جا وڻ ڪٽيا پيا هئا. انهن جي ڇٽيدار چوٽين جو ڏيک افق وٽان ليڙون ليڙ نيل نيبن وانگر ڏسڻ ۾ ايندو هو. اهي وڻ سڀ ڪائونٽ سوهلوف جي ملڪيت هئا، پر ان جي

ڪا ٻهر اتي ڪاهه هئي. انهيءَ ڪري 'ڪناون' ڳوٺ جا ماڻهو
ان سڄي ٻيلي کي وقف جو مال ڪري سمجهندا هئا. ماڻهو
سڪل ڏارهون وڍيندا هئا، ڪرڙ وڻ ڳانڍين تي ڪٽي ويندا هئا
۽ وقت تي ساوڻ وڻن کي ڪيرائڻ کان به نه ڪُسندا هئا. سرءُ
۾ ماڻهن جا ميڙ، ڪهاڙا ڪلهن تي کنيو، رسيون ڇلهين سان
ويڙهيو، جهنگ ۾ ڪاهي پوندا هئا، ۽ پوري سواري جون ڪاٺيون
ڪري ورندا هئا.

اهڙيءَ ريت اسين ڏيٺي به پرهه ڦٽيءَ جو ماڪ ڀنل چانديءَ
جهڙن گاهه ڍڪيل پٽن تان اکيتي وڌڻ لڳاسين. اسان جي ڪابي،
اوڪا نديءَ جي پرڙين پاسي، 'ڊيالو' ڏڪرين جي لاهڻ کي
روشني ڏيندو، لعجني شهر جي پٽين ۽ چرچ جي سونهري مناري
کي روشن ڪندو، اسان جي روس جو آرسي سڄ پنهنجي سست
رفتار سان اڀرڻ لڳو. ٿيري وهندڙ اوڪا نديءَ وٽان هوا جا
ٿڌا ڪڙا، ڪيپ پريا، نرم جهوٽا اچڻ لڳا. سورج مکيءَ جا سونهري
پيالا ماڪ سان ڀرجي ٿي چلڪيا. ليلي گل جون مکڙيون نوڙت
۽ نياز وچان ڌرتيءَ ڏانهن جهڪي ٿي ويون. رنگ برنگي گل
ڪٿي سڪل ڇٻر وارن لڪرن ۾ اداس بيٺا هئا. جهنگلي
گلاب جا گل پنهنجون رتائيون پنکڙيون ٽيڙيو بيٺا هئا. انهن تي
لڳو چڻ سڄو ٻيلو، ڪٿي ڪاريون، ڪٿي سائيون ۽ ڪٿي ڳاڙهيون
۽ پيليون ورديون پهريو، فوجين وانگر اسان جي استقبال لاءِ
اڳي ئي تيار بيٺو هو. ديال جا وڻ شاهي پڪين وانگر ٿي ڏسڻ
۾ آيا، ۽ صندل جا وڻ معصوم ڇوڪرين وانگر ٿي لڳا. ڊڄڻ
مان لڪتل ڳهيل بوءِ ٻنين ۾ چوطرف پکڙي پيئي هئي. منهنجي
اکيان منهنجو ڪتو پنهنجي سرخ زبان لڙڪايو، سهڪندو، پئي
هليو. گهڙيءَ بيهي ساس پئي هنيائين، ۽ پنهنجو لومڙ
جهڙو مٿو سوالي نموني مٿي ڪري پئي چڙهيائين. ناني کي ناليءَ
جو جنڪشن ۽ پراڻي پٽلون پهريل هئي. هو پنهنجن رازن تي
پاڻ اکيون پڇندو ۽ کلندو پئي هليو؟ انهن بمر پئي ڪنيائين،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جن ڪا شيءِ چورائو ٿي ويو. ٽالي ٻاٺو ڪڙتو ۽ ڪاري لونگي پاتو ۽ سفيد رومال مٿي تي ويڙهيو، پرڏ ڀاريءَ سان ٿي هليو. هوائن ۾ هن سان گڏ هلندي، تڪڙ ڪرڻ اڃائي هئي.

جيئن اسين جهنگ ۾ داخل ٿياسين، ٽاني ۾ چستي اچي وئي. نڪ فضا ۾ ڦيرائي، ٻهرڀان پگهل لٽل ۽ منجهيل اکرن ۾، پوءِ موج ۽ مستيءَ ۾ شاندار نموني ڳالهائڻ شروع ڪيائين. انهن ۾ لڳو، جڻ چڪو چاڙهي ورتو هئائين.

”جهنگ ڏٽيءَ جا ٻاغ آهن. انهن جي وات مان نڪتل پاڪ دَم، يعني هوائون، انهن جي پرورش ڪن ٿيون. جهوانيءَ جي ڏينهن ۾، جڏهن جهازن تي ڪم ڪندو هوس، هڪڙي پيڙي ’جگوليا‘ جي علائقي تائين وڃي پهتس. الڪسي، سان تو کي ٻڌايان ٿو، جيڪا حياتي مون گذاري آهي، اها تو کي حاصل ٿي نٿي سگهي. اوڪا نديءَ تي ’قاسيموف‘ کان وٺي ’موروم‘ تائين جهنگ ئي جهنگ پکڙيا پيا آهن، ۽ وولگا نديءَ کان وٺي يورال جبل تائين هليو وڃ تـه رڳـو ٻيلو ئي ٻيلو، اڻ کٽ ۽ بيحد خوبصورت ـــ اڪ ته اڪ، پر پڪي ۾ ٻر سڻي سائو ئي پوي، ته ٻيلو پار نه ڪري سگهي.

نانيءَ هن ڏانهن ٽيڏيءَ اک سان ڏٺو، ۽ مون کي اک پڳائين. نانو جهاڪڻ مٿان ٿـڙندو ٿاٻڙندو ٻه ٿي هليو ۽ سادن سهڻن لفظن ۾ ڳالهه ٻه ٻڌائيندو پئي رهيو، جيڪا اڄا تائين منهنجي ذهن ۾ سانڍيل آهي.

”اسين ٻاڙي تي تيل جا دٻا ’سارانوف‘ کان ’ماڪارا‘ تائين کنيو پيئي وياسين. اسان جي ڪپتان جو نـالو ”ڪائرل“ هو ۽ ان سان گڏ ان جو پيو تاتاري ساٿي هو، جنهن جو نالو ڪجهه ’آصوف‘ يا اهڙو ڪو پيو هو. جڏهن اسين ”جگوليا“ ۾ پهتاسين ته واءُ سامهون هو ۽ ڏاڍو تيز ٿي لڳو. ٻيڙيءَ جي اونڌي ٿيڻ جـو خطرو هو. تنهنڪري اسين ڪناري تي ماڻي پچائڻ لاءِ لهي پياسين. مئي جو مهينو هو. ڌرتيءَ تي ٻاڻي جاڏي ڪاڏي پکڙيو

پيو هو. ان جون لهرون زمين تي پکين جي ولرن وانگر رڙهنديون پئي آيون. اُهي جيئن ڪنهن سمنڊ تي هزارين بدڪون ترنديون آهن. بهار ۾ جيڪوليا جا پهاڙ سبز ٿيو وڃن، ۽ سج جي روشني سيني شين کي لالاڻ مائل ڪيو ڇڏي.

”اتي آرام ڪرڻ کان پوءِ اسين دوست ٿي وياسين ۽ پاڻ کي هڪ سمجهڻ لڳاسين. ندي تي ٿڌ به هئي ۽ ڪوهيڙو به، پر ڪناري تي فرحت هئي ۽ هوا به وڻندڙ پئي لڳي. جڏهن رات ٿي، اسان جو ڪپتان ڪارل، جو پوڙهو پر چالاڪ هو، پنهنجي لوهي لاهي چوڻ لڳو، ’ڇوڪرو، اڄ کان وٺي نه مان توهان تي حڪم هلائيندس، نه توهان مان ڪو رهندس. جهاز کي پاڻ منهن ڏجو. مان جهنگ منهن تو ڪيان.‘ اسان جون وايون ولڙيون ٿي ويون ته هو ڇا تو چوي؟ ڪو ته اڳواڻ هئڻ گهرجي. تون سمجهي سگهين ٿو ته ماڻهن کي رستي ڏيکارڻ لاءِ ڪو ته سونهون کپي. چاهي وولگا ندي ٿي هجي، جيڪا مڙڪ جيان سڌي آهي، پر اتي به رستو وڃائي سگهجي ٿو، ڇاڪاڻ ته اڳواڻ کان سواءِ ماڻهو ائين آهن جيئن مغز کان سواءِ ڏکيا. جن مان پوءِ ڪنهن کي به ڪٿي ٽٽي ته هئي جو ڪهڙو حال ٿيندو. الهيءَ ڪري اسان کي اڃي فڪر ورتو. پر هو پنهنجيءَ تي اٽ هنيو بيٺو رهيو.

”مان اوهان جي ڏنار ٿيڻ مان ڪڪ آهيان‘، هن چيو، ’مان جهنگ منهن تو ڪيان.‘

”اسان مان کي ته اهڙا به هئا، جن چاهيو پئي ته هن کي زبردستيءَ جهلجي، پر پڻ چيو ته ٿوري ماٺ ڪيو. ايتري ۾ تاتاو رڙ ڪئي، ’مان پي ٿو وڃان‘. هن جا مالڪ ڏاڍهن پڻ ٿيرن جا پيسا هئا ۽ هاڻي ٽڪين جو به اڌ اڃي ختم ٿيو هو. هن جي ڪپهل رقم هئي، جا مالڪ ڏيئو ويٺو هو ۽ اهو نقصان تاتار سهي نه پئي سگهيو. اسين سڄي رات هنن کي لاها چاڙها ڏيندا رهياسين، پر صبح جو ست ڄڻا وڃڻ لاءِ شنگ تي پيدا، ۽ اهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خلاصين جو ڏيون حصو هتان ۽ اهي پوءِ اسان کي ڇڏي هليا ويا. اهڙيءَ ريت جهنگ ماڻهن کي پاڻ ڏانهن ڪشش ڪري چڪي ٿو وٺي.“

”ڇا، پوءِ هو وري ڪاڏهن ويا؟“

”ممڪن آهي. يا سنياسي ٿيا هجن. ان جو پوءِ اسان کي ڪو پتو نه پيو.“

نانيءَ پاڻ تي صاحب جو نشان بنايو— ”او خدا جي ماءُ! ماڻهن جو حال ڏسي توکي انهن تي افسوس ٿو ٿئي.“

”اسان سڀني کي ايترو عقل عطا ٿيل آهي، جو چائي سگهون ته اسان کي ڪيترو شيطان دابو ڏيئي رهيو آهي—“ اهو نانو هو.

ديال جي ڏکڻ وٽ ۽ پنل دڙن جي وچ مان اسان جو گپ ۽ چڪ سان ڀريل پيچرو ٿيو ويو. مون کي به اهو اڪيلو پئي آيو ته ڪارل وانگر وڃي جهنگ ۾ رهان، جتي نه وات هلندڙ انسان هجن، نه جهيڙا هجن، نه نشو هجي. اتي رهي، مان نانيءَ جي دل کي ڏکوئيندڙ ڪنجوسائي ۽ امڙ جي سمندڙ واريءَ ۾ ٿيل قبر وساري سگهان، جنهن مون کي اداس ڪري وڌو هو، جيڪا منهنجي دل کي ڪنهن ڳري بار وانگر چيڀائي رهي هئي.

هڪڙي سڪل هنڌ پهچڻ تي نانيءَ چيو، ”ڪيپي لڪر لاءِ ڇا ٿا چئو؟ اڄ ته وٺون!“

هڪڙي ڪپڙي ۾ ماني، بصر، لوڻ، آچار ۽ پنير ويڙهيل هئا، جيڪي هوءَ سڄي وات ٽوڪريءَ ۾ کنيو پئي هلي. نانو اهو سامان ڏسي، اکيون ٽمڪائيندي، ککو وکو ٿي، چوڻ لڳو، ”اڙي، پر مان ته ڪجهه به پاڻ سان نه کڻي آيو آهيان.“

”مي اسان سڀني کان گهڻو آهي.“

هڪڙي ديال جي وڻ هيٺ، جيڪو جهاز جي ڪوهي وانگر ڏکيو هو، ليڪ ڏيئي ويهي رهياسين. هوا ۾ ٽوپ جهڙي

خوشبوءِ سمايل هئي. هوا جا هلڪڙا جهوٽا ننهن مان ٿيندا، ساوي گاهه کي اُڇلائيندا، اسان ڏانهن پئي آيا. ساويءَ کان پوءِ ٿالهي پنهنجن ڪارن هٿن سان جڙيون ٻوٽيون پٽيندي به پئي ويئي ۽ مون کي انهن جا طبي فائدا به ٻڌائيندي پئي ويئي. ٿالهو ڪرهل ٻنڊن کي وڍڻ لڳو ۽ مون کي وڍيل ڪاٺ کي هڪ هنڌ ڍيڪ ڪرڻ جي هدايت ڪيائين. پر مان پاڻ کي ٿاليءَ جي پٺيان وڃڻ کان روڪي نه سگهيس. ائين ڏسڻ ۾ پئي آيو، ڄڻ هوءَ سڪل ٽڙن جي وچ ۾ ڪنهن ديوَ پنهوريءَ وانگر ترڻي رهي هئي. ۽ جڏهن جهڪي ديال جا ٽڪر پئي ڪٽيائين ته ڄڻ انهن ۾ ٽپيون پئي هڻيائين. سمورو وقت پنهنجو پاڻ سان ڳالهيون پئي ڪيائين- ”ڪنهيون هڻ پيري آڳاٽيون جمي پيون هيون، ڪٿي به ڪا ڏسڻ ۾ نٿي اچي. ڏٺي، توکي غريبن جو اوتو ٿي ڪونهي. ڪنهيون ٿي ته غريبن جو ڪُڪڙائون ٻوڙ آهن!“

مان هڻ جي پٺيان هليءَ پر پئي ويس، جيئن هن جو خيال رب جي رهاڻ، ۽ ٻوٽن ۽ ڏيڍرن جي خيال کان هٽي نه وڃي. پر هن جي مون تي اک پئجي ويئي.

”تون ٿالهي وٽان کسڪي آيو آهين؟“ هوءَ ڪاريءَ ڌرتيءَ تي جنهن تي گلن جو شاندار پرت پريل هو، ڪنهن شيءِ کي چوابڻ لاءِ جهڪي، ۽ ٻڌائڻ لڳي ته ”جڏهن خدا انسان تي ڏمرجي ٻوڏ موڪلي، جنهن ساري مخلوق ٻوڙي ڇڏي هئي، تڏهن خدا جي موم دل ماءُ خبرداريءَ سان هر ڪنهن شيءِ جو ٻج هڪڙيءَ چليءَ ۾ ڪٺو ڪري، ان کي لڪائي ڇڏيو هو. ٻوڏ کان پوءِ سج کي چيائين ته جيڪڏهن تون ڌرتيءَ کي مٿان ٿي مٿان خشڪ ڪري ڇڏيندين، ته انسان ڪيترا نه تنهنجي ساراهه جا گيت ڳائيندا! پوءِ جڏهن سج ڌرتيءَ کي سڪائي خشڪ ڪيو، ته هن ان ۾ اهي ٻج ٻوڪڻ شروع ڪيا. جنهن جو خدا ڪٿي نهاري ته ڇا ڏسي ته ڌرتيءَ تي وري به ساڳي رونق لڳي پئي آهي! ساڳي ساوڪ، ساڳيا ماڻهو ۽ جانور آهن! ’منهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرضيءَ جي خلاف اهو ڪنهن ڪم ڪيو آهي؟' هو ٻڇڻ لڳو. ٻيبي مريم قبول ڪيو ته اهو هن جو ڪم هو. پوءِ معلوم ٿيو ته خدا کي پڻ ڌرتيءَ جي اهڙي سچائي نه هئي وٺي، تنهنڪري هن پنهنجي رضامندي ڏيئي ڇڏي— 'مريم تو اهو ڏاڍو چڱو ڪم ڪيو.'"

اها ڳالهه مون کي وڻي ته ڏاڍي، پر سمجهائي نه رکيائين. مون، ٿورو خيال ۾ پڙي، چيومانس، "چا، سچ پچ ائين ٿيو هو؟ خدا جي ماءُ مريم ته نوح جي طوفان کان گهڻو پوءِ پيدا ٿي هئي!"

انهيءَ ڳالهه نانيءَ کي وائڙو ڪري ڇڏيو— "ڪير تو چيو؟"

"اسڪول جي ڪتابن ۾ لکيل آهي."

هاڻي ناني ڪجهه ساعت ۾ آئي، ۽ مون کي سمجهائيندي چيائين، "جيڪڏهن رکو اسڪول جي ڪتابن ۾ ائين آهي ته توکي اها ڳالهه وساري ڇڏڻ گهرجي. اهي ڪتاب ڪوڙ ٿا ڳالهائين."

پوءِ کلندي چيائين، "اڙي چريٽ، ٿورو ويچار ته ڪر خدا هو پر خدا جي ماءُ نه هئي؟ پوءِ هو ڪيئن ڄائو؟"

"مون کي ڪهڙي خبر!"

"ڏاڍو سٺو. ايتري پڙهڻ کان پوءِ به اهو سکيو آهين ته مون کي خبر ناهي!"

"پادريءَ چيو هو ته خدا جي ماءُ مريم آئنا ۾ جوکيم جي ڌيءَ هئي."

انهيءَ تي ناني ٽپي ويئي. مون ڏانهن سونب ٻائي، گهوريائين— "جيڪڏهن وري اهڙو خيال ڪيو اٿئي، ته ڪل لاهي ڇڏيندي مانءِ."

ٿورو پوءِ سمجهائڻ لڳي، "مقدس مريم جي پيدائش ساري مخلوق کان اول ٿي هئي. هن خدا کي جنم ڏنو، ۽ پوءِ—"

”پر حضرت عيسيٰ جي ماءُ ڪير هئي؟“

ناليءَ وٽ ڪو جواب ڪونه هو ۽ منجهيل ڪئي اکيون پورڻ لڳو.

”پر حضرت عيسيٰ جي ماءُ ڪير هئي؟“

مون محسوس ڪيو ته جيت منهنجي آهي. پر هن کي مذهبي معاملن ۾ اهڙيءَ ريت منجهائڻ مان مون کي مزو نه ٿي آيو.

اسين جيئن پوءِ تيئن جهنگ ۾ اندر گهڙندا وياسين. چوطرف نيرو ڏنڊ ڇڪيل پيو هو، جنهن مان سج جا ڪرڻا ڇڻي اندر هليا پئي آيا. چوطرف لنباڪرا هلڪا سر پئي لڪتا، جي پڙلدڙن کي خواب جي دايا ۾ وٺي پئي ويا. ڪٿي ڪوئل گيت پئي ڳايا. ڪٿي قمري نغمن ۾ مست هئي. ڪٿي ڪنيهر ۽ ڪاٺ ڪٽني جهڙن پکين پنهنجي لئي تي هڪ سُريلون راڳڻيون پئي آلاپيون. مطلب ته جهنگ جا سڀ جيو وجد ۾ هئا. اسان جو هر قدم فيروزي رنگ جي سبز ڏيئرن جي سلطنت ۾ حد دخلي ڪري رهيو هو. ڪٿي ڪٿي ڪارپهر ڦڻ ڪڍيو، وڻن جي پاڙن ۾ ائين ويٺا هئا، ڄڻ انهن جي چوڪيداري ڪري رهيا هئا. نوربنڙو ميوَن کي ڪتري رهيو هو ۽ ان جو پشمدار پڇ ديال جي ٽارين ۾ لڏي لمي رهيو هو. جيئن جيئن وڌندا پئي وياسين، تيئن تيئن قدرت جا وڌيڪ ڏسڻ جهڙا نظارا ظاهر ٿيندا پئي ويا.

ديال جي ٽڙن تي نازڪ ولـيون ويڙهيون پيون هيون. انهن کي ڏسي، قداور جنن جو خيال پئي آيو. اهي ڏارن تائين پهچي گم ٿي پئي ويون، ۽ انهن مان مٿي چالديءَ جو تهه پکڙيل ميرو آسمان نظر پئي آيو. پهرن جي هيٺان گاهه ۽ سينور جا ساوا غاليچا وڇايا پيا هئا، جن تي ڪريل پنن ۽ ڪکڙين جا چن چٽ لڪتا پيا هئا. ڪٿي چهر تي چاڳري پير رت جي ڦڙن وانگر

پئي ٻُرندا، انهن جي وچ ۾ ڪٿي اڇيون ڪنيرون، ڪر ڪنهو ۽ مٽي تي ميرانجهڙا لوپ پاين، اُئين ٻيخوف اِيٻون ٻيليون هيون، جن ڪين اُنان ڪو اُٿاري ئي نٿي سگهيو.

”مقدس مريم- جهان جي روشني!“ ڦاني وڏا سا، ڪٿي دعا پئي گهري.

جهنگ ۾ به هن جي حالت اهڙي هئي، جن ڪا گهر ڏياڻي گهر ۾ پنهنجن ٻچن سان ريجهه ۽ مزي ۾ ورتي هجي. هوء ٻير ٻير ۾ ڏيو، ڏاڍيء خبرداريء سان پئي هلي. هر ڪنهن شيء کي چاه سان پئي ڏٺائين، ۽ ان جي تعريف ۽ خدا جا شڪر پئي ڪيائين. اُئين ٿي لڳو جن جهنگل جي محفل کي هن ئي گرم ڪري ڇڏيو هو. مون کي انهيء ڳالهه ڏاڍو مزو پئي ڏنو، جو سينوَر هن جي پيرن هيلان لتاڙجي، وري ساڳيء صورت ۾ اچي پئي ويو.

جيئن اسين اڳتي هلندا ويا سين، مون کي ڏاڙيلن جي زندگي پسند اچڻ لڳي- پيپ پيرن کي لٽي پيٽ ڀڪين کي ڏيڻ، سيني ۾ خوشي ۽ اطمينان پيدا ڪرڻ، ڪوبه پاڙيسري پنهنجي پئي پاڙيسريء سان نه مڙي نه وڙهي، نه ڪوئي ڪنهن کي ڪتن وانگر ٻشيون ڏئي، نه ڪوئي ڪنهن جون ٻوٽيون پٽي. ڪهڙو نه چڱي ٿئي ها، جو ڦاني جي خدا ۽ ڦانيء جي مقدس مريم سان ملاقات ڪجي ها ۽ انهن کي ٻڌائجي ها ته ڪيئن نه انسان هڪٻئي جون مڙيون ٻوٽيون ٿا ڪائين ۽ ڪيئن نه هڪٻئي کي گارين جا دس ٿا ٻڌائين. ڪهڙي نه ٻجڙائي ۽ عذاب دنيا ۾ سيٺو ٿيو پوي. مون خيال ڪيو ته جيڪڏهن مقدس مريم منهنجن ڳالهين ڏانهن ڪو ڌيان ڏنو ۽ مون کي ڪا چڱي طاقت عطا ڪيائين ته مان هر ڪنهن شيء جو نئون انتظام ڪندس ۽ هر ڪنهن ماڻهوء جي زندگي بهتر بنائيندس. جيڪڏهن مان وڏو ٿيان ته آهيان ته چا ٿي پيو؟ سيانا ماڻهو حضرت عيسي کان انهيء وقت صلاحون وٺندا هئا، جڏهن هو مون کان لاچار ڪو هڪ سال ڪن وڏو هو.

مان انهن خيالن ۾ اهڙو ڳم ٿي ويس، جو وڃي ڪنڊ ۾
ڪريس، چيلهه ۽ ڪنڌ ڀڃي ويٺي رهڙجي ويس. ڪنڊ جي تري ۾ ڳپ،
وڻ جي ڪوئر والڪر، لڳلڳدار هئي. مان ان ۾ ڦاسي پيس. جڏهن
اٿيس سمجهيم ته هتان پنهنجي سر اکري نه سگهندس، ته ڏاڍي
خار لڳم. مون ناليءَ کي سڏي ٻچارڻ لئي گهريو. هو پيو چاڙهو
به نه هو. سڏ ٿي ٻوڙي، هن مون کي ٻاهر ڪڍي ورتو. پاڻ
ٿي صليب جو نشان ڪندي، چيائين، ”ڏاڍيءَ جا لک شڪر!
ڇڳو ٿو، جو هيءَ رڃ جي ڏر خالي هئي. جيڪڏهن اهو مٿو
هتي هجي ها، ته تنهنجو ڪهڙو حال ٿئي ها؟“ هوءَ ڪلندي ڪلندي
روئڻ لڳي.

هڪڙيءَ واهيءَ تي وٺي ويئي، اتي منهنجا زخم ڌوئي
صاف ڪيائين، ۽ انهن تي ٻوٽين جا پن رکي، پنهنجي چولي
مان اگهڙيون ڦاڙي، پٽيون ٻڌائين. چنگهه ۾ ڏک لڳڻ ڪري
منهنجو هلڻ ٿي مشڪل ٿي پيو هو، تنهنڪري مون کي ريلوي
ڦاٽڪ وٽ ڇڏي ڏنائين.

ان ڪان پوءِ جڏهن نيڪ ٿيس، ته روز ناليءَ کي چوندو
هوس، ”نالي پيلو هلي ڏسون!“ هوءَ خوشيءَ سان هلي هلندي هئي.
اهڙيءَ ريت اسان جو اونهارو ۽ سرءُ گذري ويا. اسين اتان ٻوليون،
ٻير، ڪنيون ۽ اڪروٽ آڻيندا هئاسين، جن کي وڪڻي پيٽ
قوت ڪندا هئاسين. جيتوڻيڪ اسان کي نالي وڏن مائيءَ جو
ڪو ڏکر به نه ملندو هو، تڏهن به اسان تي ڪاوڙجي چوندو
هو، ”اڙي توهين ته ٻنهي فقير آهيو.“

جهنگ ۾ مون کي اهڙو سڪون ملندو هو، جو منهنجا
ڏک سور ڌوپي ويندا هئا، ۽ منهنجا سڀ رنج لهي ويندا هئا.
انهن ڏينهن ۾ منهنجا حواس تيز ٿيڻ لڳا، منهنجون اکيون کليل
۽ ڪن ڪڙا رهڻ لڳا، منهنجو حافظو تيز ۽ منهنجا جذبا وڌڻ ۽
ايرڻ لڳا. ۽ مون کي پنهنجي عجيب ناليءَ لاءِ ڏاڍي عزت ۽
ٿون پيار پيدا ٿيو. مان هن کي اوچي پد وارو انسان سمجهڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڳو هوس، جهڙو حد کان وڌيڪ مهربان ۽ حد کان زياده
همدرد هو.
مان ڪيس جو ڪجهه هر گهڙيءَ ڪندي ڏسندو هوس،
اهو منهنجي انهيءَ ڳالهه جي حيرانگي ڪندو هو.
هڪڙي ڏينهن جهنگ مان جيئن اچيون ڪنيون مڙي
ٽڪري رهيا هئاسين، ته ناني هڪڙي هنڌ دم پٽڻ لاءِ ويهي
رهي ۽ مان وري وڌيڪ ڪنيون هٿ ڪرڻ لاءِ جهنگ ۾ واپس
هليو ويس. اوچتو نانيءَ جو آواز ٻڌم. ڏٺم ته ناني ڪنهيءَ کي
صاف ٻه ڪري رهي آهي ۽ هڪڙي خاڪي ڪتي، جنهن جي
زبان ٻڪ کان ٻاهر نڪري آئي هئي، اطمينان سان چٽي رهي
آهي، "وڃ، هليو وڃ! الله تنهنجو ڀلو ڪري!"
واليڪ، ڪجهه وقت ٿيو، جو منهنجي ڪتي کي زهر
ڏيئي ڇڏيو هو. انهيءَ ڪري خيال ڪيم ته ان ڪتي کي ٻاڻ
مان گهر وٺي هلان. تنهنڪري ان جي پٺيان ڊوڙ پاتيم. ان
پنهنجي ڪڇيءَ کي ڇورڻ کان سواءِ پنهنجي پٺي هڪڙي خاص
انداز ۾ مٿي ڪئي ۽ پنهنجي پڪاپل اکين سان گهوري، پيچ پنهي
لنگهن ۾ ڪري، ٽپ ڏيئي، هو جهنگ ۾ هليو ويو. منهنجي سينيءَ
تي موٽڻ بجاءِ، قشرجي، ٽڪرو ڊوڙڻ لڳو. هن جي چال ڪنهن
به نموني ڪتي جهڙي نه هئي.
"ڏٺءِ!" نانيءَ مرڪندي چيو، "مون به ڀرياڻين نه
سڃاتو. مون سمجهيو ڪتو آهي، پر جڏهن ڀهر ڏٺم ته مون
کي پنهنجي ڀل جو پتو پيو. هن جو ڪنڌ ۽ چنبا بگهڙ
جهڙا هئا. منهنجو ساهه ته مٺ ۾ اچي ويو. چيو مانس، 'جـسي
بگهڙ آهين ته لڙي وڃ.' اها به شڪر جي ڳالهه آهي. جو اونهاري
۾ بگهڙ چٽا لٽا نين."
نانيءَ کي جهنگ ۾ ڊ ڏي ڀؤ ٿيندو هـو، نه ڏي آتي
ڪڏهن رستو ڀلبي هئي. هوءَ گاهه جـي سڳنڌ مان ڏسـي ٻڌائي
سگهندي هئي ته ڪٿي ۽ ڪهڙي رنگ جي ڪنيي آهي. ڪڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڏهن هوءَ ڪنهن بابت منهنجو امتحان وٺندي هئي— ”مي
کي ڪهڙي وڻ وٽ تمندي آهي؟ زهريلي ۽ مٺي ڪنهي
جو پتو ڪيئن پوندو؟“

ڪنهن وڻ جي چوٽي تي ٽوريٽڙي جي پرن جا هلڪا نشان ڏسي، هوءَ مون کي ٻڌائيندي هئي ته ڪهڙي هنڌ ٽوريٽڙي جو پور آهي. ۽ پوءِ ان وڻ تي چڙهي ٽوريٽڙي جا سمورا لاءِ ڪيئا ڪيل اکرو ٽ ڪڍي ايندو هوس. جي ڪڏهن ڪڏهن ته پنج پنج سير به هوندا هئا. هڪڙي پيري ٽوريٽڙي جي پور مان اکروٽ ڪڍي رهيو هوس، ته پڪين مارڻ واري بندوق جا ستاويهه ڇرا منهنجي پاسرين ۾ گهڙي ويا. نانيءَ پاراهن تلاش ڪري ڪيڍي ورتا. باقي منهنجي جسم ۾ ساڻن جا سال رهجي ويا ۽ وقت گذرڻ سان ٻاهر ڪري منجهان اڪرندا آيا.

ناني، سئور هوندي به، مون کي ماٺ ۾ ڏسي، خوش ٿيڻ لڳي— ”بهادر ڇوڪرا!“ هن چيو، ”جي صابر سي اڪابر.“

جڏهن به هن کي ڪنهن ۽ اڪروٽن جي وکري مان پاڇي ٿيندي هئي ته اها رقم ’خفيه خير‘ طور دريءَ جي ڪانس تي رکي ويندي هئي، جيتوڻيڪ ڪيس آرتوار جي پاڪ ڏينهن جي ٻانڌ لاءِ به سچو چولو نه هوندو هو.

”تنهنجا ته فقيرن کان به حال بڇڙا آهن،“ ناني ڪرڪندي پنهنجي دستوري جهيڙي ۾ چيس، ”تنهنجي ڪري مون کي شرمسار ٿيڻو ٿو پوي.“

”انهيءَ ۾ تنهنجو ڇا آهي؟ مان تنهنجي ڌيءَ ناهيان. مون کي مڙس جي تلاش ڪاڻهي.“

”مون پنهن کان ته وڏيڪ گناه ڪين ڪيا آهن،“ ناني شڪايت ڪندي چيو، ”پوءِ مون کي اهڙي سخت سزا ڇو ملي رهي آهي؟“

نانيءَ چيد ڏيندي چيس، ”تنهنجي ملهه ۽ مان جو ته ڇڙو شيطان کي ئي پتو آهي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ مون کي پنهنجي مُنهن چوادي هئي، ”وڏو ميان شيطان
کان ڊڄندو آهي. ڏس ڪهڙو نه جهور ٿيندو ٿو وڃي! ويچاري
کي شيطان جو ڊپ ڏينهون ڏينهن جهوري رهيو آهي.“

انهيءَ اونهاري ۾ پهرين جي شوق مون کي سخت‌جان ۽
وحشي بڻائي ڇڏيو هو ۽ منهنجو پنهنجي هڪجيڏن سنگتين مان چاهه
ختم ٿي ويو هو- جهڙوڪ هڪ لُڊملا، جنهن جي عام معلومات
۽ گهڻ ڳالهو طبيعت مون کي ڪڪ ڪري وجهندي هئي.

سرءُ جا مينهن شروع ٿي ويا. هڪڙي ڏينهن نانو شهر
مان موٽيو ۽ پڳو پٽ ٿيو آيو. هو در جي ڏاڪڻ وٽ بيهي
جهرڪيءَ وانگر ڏڪي رهيو هو، ۽ اهڙي انداز ۾ چوڻ لڳو ڄڻ
ته ڪا سوپ ڪٽي آيو هو، ”اڙي شيطان، سياڻي تون ٺڳي ڪم
ٿي وڃي رهيو آهين.“

”ڪيڏانهن؟“ نانيءَ خفي ٿي پڇيس.

”تنهنجي پيءُ متريئا جي هٽ وٽ.“

”وڏا ميان، تو پل ڪٽي آهي.“

”وات بند ڪر، بيوقوف! اهي هن کي ماڻهو بڻائي ڇڏيندا.“

نانيءَ ڪوبه جواب نه ڏنو، پر هن جو ڪنڌ جهڪي ويو.

انهيءَ رات لُڊملا کي ٻڌايم ته مان شهر ڏانهن وڃي رهيو آهيان.

”مون کي به جلد اوڏانهن وٺي ويندا،“ هن اداسائيءَ سان
چيو، ”بابي جي مرضي آهي ته منهنجي ٽنگ ڪٽرائي وڃي. ان
جي ڪٽڻ کان پوءِ مان نيڪ ٿي وينديس.“

انهيءَ اونهاري ۾ هوءَ بت ۾ لهي ويئي هئي. هن جو
رنگ نورو سانورو ٿي ويو هو ۽ هن جون اکيون ڪجهه وڏيون
ٿي ڏسڻ ۾ آيون.

”توکي خوف ته نٿو ٿئي ڇا؟“ مون پڇيس.

”هائو؟“ هن جواب ڏنو ۽ روئڻ لڳي.

مون کي پاڻ شهر جي زندگيءَ جي خيال اهڙو مونجهو
ڪري ڇڏيو هو، جو هن کي دلاسو به نه ڏيئي سگهيس. جيڪڏهن

اوٺهارو هجي ها ته جيڪر نانيءَ کي چوان ها ته اڱڻ ڳنڍجي هلي پئون ها، جيئن ننڍپڻ ۾ هوءَ پنڌي هئي، ۽ پاڻ سان لڏبلا کي به هڪڙي گاڏڙي ۾ ويهاري ڇڏيون ها ۽ انهيءَ گاڏڙي کي ماڻ ڪاهيندو هلان ها. پر اوٺهارو موڪلائي ويو هو. گهٽين ۾ طوفاني هوائون پئي لڳيون. آسمان برفاني ڪڪرن سان ڍڪيو پيو هو. ڌرتيءَ جي منهن ۾ گهنڊ وجهي ڇڏيو هو، ۽ سندس چهري تي خوفناڪ بي ترسيءَ جا آثار پئي ڏسڻ ۾ آيا.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙيءَ طرح وري شهر ۾ واپس پهتس. جنهن گهر ۾ مون کي رهايو ويو، اهو پهاڙ ۽ سفيد هو. انهيءَ کي ڏسي، مان ائين محسوس ڪندو هوس ڄڻ هڪڙو تابوت آهي، جنهن ۾ سڄي ڪٽنب کي دفن ڪيو ويو هو. گهرُ نئين هجڻ جي باوجود اهڙو لڳندو هو، ڄڻ ڪا بيماري وٺي ويئي هجيس، ۽ اهو انهيءَ فقير جي پيٽ وانگر اپاسيل نظر ايندو هو، جنهن ڪاڏي وٺڻ ڪري پاڻ کي دسي ڇڏيو هجي. اهو گهر سڙڪ وٽ ڪجهه ڦاٽيو پيلو هوندو هو. ان جي هر هڪ ماڙ کي اٺ دريون هيون، پر جيڏانهن جاء جي مهڙ هئڻ ڪپندي هئي، اتي صرف چار دريون هيون. هيٺئين طبق وارين درين جو منهن پٺ واري پڌر ۽ سوڙهي پيچري ڏانهن هو ۽ مٿئين طبق وارين درين جو منهن ڏوهڻ جي جهوپڙيءَ ۽ برسات جي گهاري ڏانهن هو.

جنهن کي صحيح معنيٰ ۾ سڙڪ چئجي اها ته اتي ڪانه هئي. البت گهر جي اڳيان اهو گندو گهارو پئي وهيو، جنهن تي پن جاين وٽ سنهڙيون پليون پيل هيون. ڪاهي پاسي اهو نالو هڪڙي جيل وٽان شروع ٿيو ٿي. ماڻهن ڪچري جا ڍير ان ۾ ائين اڇلائي ڇڏيا هئا، ڄڻ عام گند اڇلڻ جو مرڪز ئي اهو هو، ۽ انهن گند ڪچري جي ڍيرن ڪري، گهاري جي وڪڙ تري ۾ ڪني پاڻيءَ جي ساڻي ڪسي پئي وهندي هئي. اهڙيءَ ريت اهو گهارو ساڄي پاسي وهندو، هڪڙي پيل گندي پاڻيءَ جي تلاءَ ۾ وڃي ٿي پيو. اسان جو گهر ان گهاري جي بلڪل وچ تي جڙيل هو. ان جي هڪڙي پاسي ڳپ ۽ چڪ

پرڏل ميدان هو، جنهن ۾ ڪالٻرا ۽ ڪانهه، اپريا بيٺا هئا، ۽ هتي هاسي هاري پوکرو ڪيءِ زمين صاف ڪري، باغ هڻي ڇڏيو هو ۽ ان ۾ ڪاٺ جي تختن سان اونهاري ۾ آرام لاءِ بيٺڪ بنائي هئائون، ۽ ان کي ٻاهران ڳاڙهو رنگ ڏياري ڇڏيو هئائون. اهي تختا اهڙا نه سنها هوندا هئا، جو زور سان هٿ لڳڻ تي جهري پوندا هئا.

شهر جو هيءُ هنڌ بيحد پوائتو ۽ گندو هو. سرءُ جي موسم ۾ اهو ويتر گپ ٿي پيو هو، ۽ ان جي گپ ڳاڙهي ڪونئر وانگر لڳالڳدار هئي ۽ هلڻ وقت پيرن کي چنبڙي ٿي پيئي. ان کان اڳ ڪڏهن به ايتري ننڍڙي تڪري ۾ اهڙي گپ ۽ گچ ڪانه ڏٺي هيم. صاف سٿرن جهنگلن ۽ ميدانن سان هري مري وڃڻ کان پوءِ ايتري آلاڻ ۽ ڪيچڙ ڏسي، مون کي بڇان پيئي وٺندي هئي.

انهيءَ گهاري جي پرڀان ڀڳل ٽٽل ناسي لوڙها لڳل هئا. پري کان مون انهيءَ گهر کي سڃاڻي ورتو، جتي ـ ان جوتن جي دڪان تي دربان جي نوڪري ڪرڻ وقت رهندو هوس. انهيءَ گهر جي ويجهڙائيءَ منهنجي اداسائيءَ ۾ وڌاءُ اضافو ڪيو.

منهنجي پنهنجي نئين مالڪ ۽ ان جي پاڻ سان اڳ ۾ ئي واقفيت هئي. هو منهنجي امـڙ سان ملڻ ايندا هئا، ۽ منهنجي مالڪ جي پاڻ اتي هڪ پيري هڪڙو مسخريءَ وارو راڳ به ڳايو هو، جنهن تي سڀ ڏاڍا کليا هئا. انهن ۾ ڪنهن به قسم جو ڦيرو ڪونه آيو هو. مالڪ، جنهن جو نڪ ڪنڊيـدار ۽ وار وڏا هئا، اهڙو ئي ساڳيو کلمک ۽ مهربان ٿي لڳو. هن جي ننڍي پاڻ وڪڙ جو منهن ساڳيءَ ريت گهوڙي جي منهن وانگر ڊگهو ۽ داغن سان پرڏل هو. انهن جي ماءُ، ناني جي پيڻ، گلاخور ۽ بدماغ هئي. مالڪ جي زال جو مهائيو سوهڻو ۽ ڇمڙي ميدي مان بنايل مانيءَ وانگر سفيد ۽ اکيون وڏيون ۽ ڪاريون هيون. پهرئين ٿي ڏينهن مون کي ٻه پيرا ٻڌايائين، ”مان تنهنجي

ماڪ کي زريءَ جي ڪنارين سان وکو ڏنو هو.“

مون کي، ڪنهن سبب جي ڪري، انهيءَ ڳالهه تي اعتبار ئي نه پئي آيو ته هن امڙ کي ڪا سوکڙي ڏني هوندي ۽ امڙ قبول ڪئي هوندي. جڏهن ٻيهر اها ڳالهه دهرائيم، تڏهن چيومانس، ”سو تو هن کي اها ڏني هئي. چگو - پر انهيءَ ۾ ڀال ڦندائڻ جي کهڙي ڳالهه آهي.“

هن وات ٻئي چيو، ”ڇا؟ چائين ٿو ڪنهن سان ٻيو ڳالهائيم؟“

هن جا ڳڻا ڳاڙها ٿي ويا ۽ اکيون ٻاهر نڪري آيون. مڙس کي واڪو ڪري سڏ ڪيائين. هي جوان ته ڪن ۾ پينسل ۽ هٿ ۾ ڪمپاس کنيو ٻورچيخاني ۾ اچي وارد ٿيو. زال جي ڳالهه ٻڌائين ۽ مون کي حڪم ڏنائين، ”پنهنجي مالڪياڻيءَ سان ۽ هتان جي هر هڪ ماڻهوءَ سان ادب سان ڳالهائيندو ڪر! ڪنهن به قسم جي گستاخي بند!“ پوءِ زال ڏانهن منهن ڪري چيائين، ”واهيات ڳالهين ۾ مون کي تنگ نه ڪندي ڪر.“

”واهيات! ڇا ٿو چوين! جيڪڏهن تنهنجا مائٽ -“

”منهنجا مائٽ وڃي جهنم ۾ پون!“ منهنجي مالڪ رڙ ڪئي، ۽ ٽڪرو ٽڪرو هليو ويو.

مون کي اها ڳالهه نيٺ نه وڻندي هئي ته هي ڌاريءَ جا مائٽ هئا. مون آزمودي سان ڏٺو هو ته مائٽن جي هلت ڌارين کان به بڇڙي هئي. هڪٻئي جي عيبن ۽ اوڻاين جي ڄاڻ ڪري هو چرچي ڀوڳ ۾ لڪل هڪٻئي کي ڇهنبڙيون پائي وڻندا هئا، ۽ جهيڙي لاءِ ته اول ئي سندرو ٻڌي ويهندا هئا.

مون کي پنهنجو مالڪ وڻندو هو. هو پنهنجن وارن کي ڏاڍي ڏاهوڪي نموني ڪنڌ ڏوڻي، پلٽي ڪري، ڪنن ۾ اڙڪائي ڇڏيندو هو. هو گهڻن ڳالهين ۾ ’نيڪ خيال‘ جون سڪون لاهيندو هو. ۽ گهڙيءَ گهڙيءَ دل کولي ٽهڪ ڏيندو هو. هن جي اکين جي جوت ۾ قرب ڀريو جهاتيون پائيندو هو ۽ هن جو

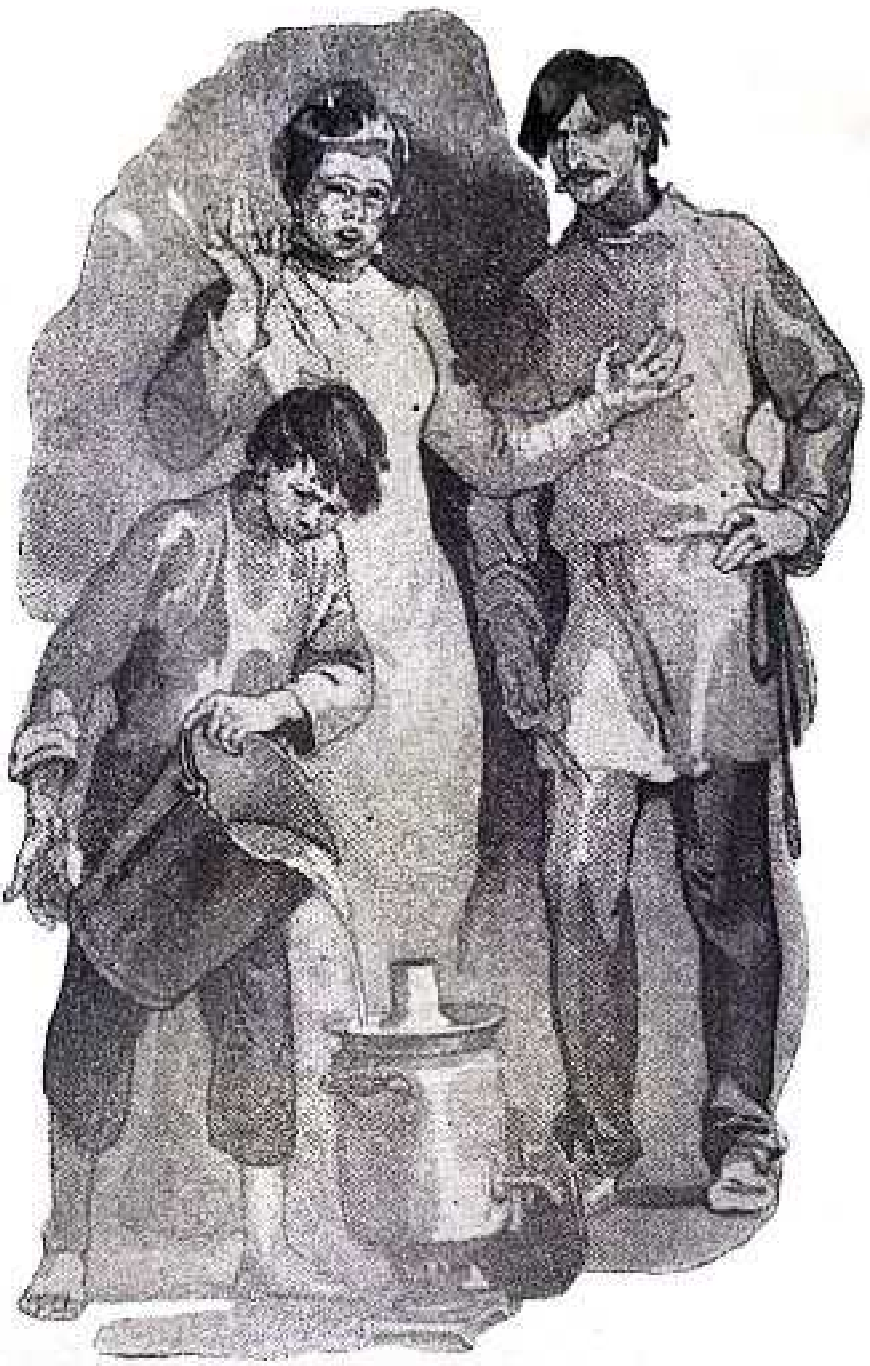

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنڊيدار لڪ هن جي گهنجن مٿان چڙهي آرام پيو ڪندو هو.

”او ڙي، جهنگلي ڪبرون!“ هو پنهنجي ماڻهن ۽ زال کي چوندو هو، ”چا، اوهان جي ٽان ٽان بند نه ٿيندي يا نه؟“

هن جا ننيڙا هڪ ڪَرا ڏند ڪلهن وقت ڏسڻ ۾ ايندا هئا.
سس ۽ ننهن هڪٻئي کي سڄو ڏينهن پيون ڪڙهون هڻنديون هيون. مون کي انهيءَ تي عجب لڳندو هو ته، هنن ڪيئن گهاهه، ساڻ گهالهوڙو ڪري ٿي وڌو. صبح جو ٿڪي ڦوهاري ڪرڻ ۽ ڪپڙن بدلائڻ کان اول ئي گهر ۾ پاڇ لائي ڏينديون هيون ـ چڻ گهر کي ڪا باهه لڳي ويئي هئي، ۽ سڄو ڏينهن، مانيءَ واري وقت کان سواءِ، اهڙيءَ ريت زوزت ۾ پيون هلنديون ڦرنديون هيون. ڪاڏي جي ڪمري ۾ به جڏهن پيٽن کي ايترو ڏلهيندئون هيون، جو اندر هڪڙي گره جي جاءِ نه بچندي هين، ته پوءِ ڪاڏي بابت آهستي آهستي پنهنجا ويچار پيش ڪرڻ شروع ڪنديون هيون، ۽ دنگل لاءِ ميدان تيار ڪنديون هيون. سس ڪٿي چا به پچائيندي، ته به ننهن موڙو ڏيئي، ضرور چوندي، ”امڙ ته اڻين ڪين پچائيندي هئي.“

”چنبو خراب پڪل هو.“

”انهيءَ گاهه کي ڇڏي ڏي. هن جو وڏيڪ سوادي هوندو هو.“

”پوءِ هلي وڃ نه پنهنجي ماءُ ڏي.“

”مان هن گهر جي مالڪياڻي آهيان.“

”۽ مان چاهيان؟“

۽ مالڪ وچ ۾ ٽپي چوندو هو، ”گهٽو ٿيو جهنگلي ڪبريون! توهان کي چا ٿي ويو آهي؟ چريون ٿي پيون آهيو چا؟“

اُن گهر جي هرڪا چيز، بي سبب عجيب ۽ ڪل جهڙي لڳندي هئي. بورچيخاني کان ڪاڏي جي ڪمري ڏانهن ويندي ننيڙيءَ سوڙهيءَ جاءِ مان لنگهڻو پوندو هو. گهر ۾ آها هڪ ئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

’جاءِ ضرور‘ هوندي هئي. سماوار ۽ ڪاڏو به اتان کڻي وڃڻو
پوندو هو. انهيءَ ڪري ئي ڪُنڊڪ ۽ ٻهزاري شروع ٿي ويندي
هئي. منهنجي سمهڻ جو هنڌ هڪڙو ڪوچ هو، جو انهيءَ ’جاءِ
ضرور‘ جي دروازي ۽ ٻورچيخاني جي دروازي جي وچ تي پيو
هوندو هو. ڪوچ جا پير پٽ سان اڳولڳ گهر ڪان ٻاهر نڪرندڙ
ڪُليل در ڏانهن هوندا هئا. انهيءَ ڪري منهنجي مٿي کي ٻورچيخاني
سان تنور جي گرم هوا لڳندي هئي ۽ منهنجي پيرن کي ان ٻاهري سنجهان
ٿڌي هوا سٽيندي رهندي هئي. سمهڻ وقت پنهنجن پيرن کي،
جيڪي به فرش تي پهل ٿڌا ملندا هئم، ويڙهي ڇڏيندو هوس.
خاص طرح گهر جو اندريون وڏو ڪمرو بي مزي ۽ اداس لڳندو
هو. ان ۾ سادي ڪاٺ جون ڪيبلون ۽ ٻارهن کن وڻا جون ٿيٽ
وارديون ڪرسيون پيون هونديون هيون. هڪڙو پيو ننڍڙو ڪمرو
به هوندو هو، جيڪو گهر-سينگار جي سامان، شادين جي تحفن،
چانديءَ جي ٿالهين ۽ چانهه جي سامان سان ڀريو پيو هوندو هو.
گهر-سينگار جي سامان ۾ ئي هٿرادو بوٽا هئا، جن مان هرهڪ
پين ٻن ڪان ميرو ڏسڻ ۾ ايندو هو. هڪڙو درين ڪان سواءِ
سمهڻ جو ڪمرو به هو، جنهن ۾ تمام وڏا پلنگ، پيتيون ۽
ڪپٽ پيا هوندا هئا. انهن مان هڪل تماڪ جهڙي بوءِ ايندي
هئي. اهي ٽيئي ڪمرا خالي پيا هوندا هئا. سڄو خاندان سدائين
ڪاڏي جي ڪمري ۾ ستو پيو هوندو هو. جتي اهندي ويندي،
هڪٻئي کي پيا ٽياها ڏيندا هئا، ۽ وڙهندا ڳرندا هئا.

صبح جي ناشتي کان پوءِ، اٽڪل اٺين بجي، مالڪ ۽ سندس
پاڻ، وڏي ميز ڀرڙهي آئي پوري وچ تي رکندو هو ۽ ان تي پنا،
پينسلون ۽ مس جون ننڍڙيون پياليون رکي، ميز جي چيڙن تي
پهي، ڪم ۾ رنيي ويهندا هئا. ميز، جيڪا سڄو ڪمرو والاريو
بيٺي هوندي هئي، ڪجهه ڏڏندي هئي. باغ مان اهندي، جي
نوڪرياڻي يا مالڪياڻيءَ جو پاسو ميز جي ڪنڊ سان لڳي ويندو
هو ته ٺڪر داڻون ڪندو هو، ”هتي ٽينگ ڏيندئون نه اچو!“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ٻاسيل!“ مالڪياڻي ڪاوڙ مان مڙس کي چوندي هئي،
”هن کي سمجهائي ڇڏ ته مون سان ابتريون رڙيون نه ڪري.“
”ڇڱو، پر هتي اچي مز کي نه ڏوڙيندين ڪريو!“
هو ٿورو نرميءَ سان جواب ڏيندو هو.
”مان ڇا ڪيان؟ مان پٽ سان آهيان ۽ ڪمري ۾ لنگهڻ جي جاءِ ڪانهي.“
”نه پوءِ اسين ويهڻ واري ڪمري ۾ ڪم ڪنداسين.“
هوءَ انهيءَ ئي تپي ڪرڪڻ لڳندي هئي- ”منهنجا ڏڻي! ويهڻ جي ڪمري کي به ڪم جو ڪمرو بڻائيندا!“
انهيءَ وقت سس جو ڪاوڙ ۾ پريل منهن، جيڪو بورچيخاني جي باهه تي لال ٿيل هوندو هو، ٻاهر نڪري ايندو هو ۽ چوڻ لڳندي هئي، ”ڏٺو هن کي! ضرور توهان جي ڪم ۾ رنڊڪ وجهي! هن کي ٻيا چار ڪمرا ته ڄڻ پورا ئي نٿا پون!“
وڪٽر ڏهڪ ڏيڻ لڳندو هو ۽ مالڪ رڙ ڪري چوندو هو،
”هاڻي بس ڪر!“
هوڏانهن ڏهن ٻار کي ڪرسي تي ڦالڪي نمولي اڇلي، ڪنجهڻ لڳندي هئي- ”اڙي ٻار مران ٿي! اڙي منهنجو دم ٿو نڪري!“
”الله جي مار پوندوا! منهنجي ڪم کي نه رنڊايوا!“ مالڪ رڙ ڪندو هو- هن جو چهرو تڪ ڪان پيلو لڳندو هو- ”ٻاگهل خاني ۽ هتي رهڻ ۾ ڪهڙو فرق آهي! ۽ مان ٻار کي اوهان جهنگلي ڪمرن جي ڦٽ ٻالڻ لاءِ پيو گاريان!“
پهريائين مون کي انهن ملاڪڙن ٻيچاري ڇڏيو. خاص طرح هڪڙي پيري انهيءَ وقت جڏهن مالڪياڻيءَ ٽيبل تان چرو کڻي ٻار کي وڏي صفحي ۾ بند ڪري ڪلف ڏيئي ڇڏيو. ۽ اٽي چرين وانگر رڙيون ۽ رانيات شروع ڪيائين. جڏهن ماٽ تي ويٺي، تڏهن مالڪ، جيڪو در کولڻ ۾ ناڪامياب ٿيو هو، مون کي چوڻ لڳو، ”منهنجي ڪلهي تي چڙهي در جو ڪڙو لاهه.“
جيئن ئي مون هن جي پٺيءَ تي چڙهي، در جو شيشو پڄي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڙي لاھڻ لاءِ منهن اڳڀرو ڪيو ته مالڪياڻيءَ ڇري مان منهنجي مٿي تي رهڙ ڪري وڌو. مون ڪيئن به ڪري ڪڙو لاٿو، ۽ مالڪ زور سان زال کي ڪاڏي جي ڪمري ڏانهن ڌڪلي ويو. ۽ گهٽيءَ ڇڪتاڻ ڪان پوءِ هن ڪان چاقو کسي ورتائين. انهيءَ وچ ۾ مان بورچيخاني ۾ وڃي پنهنجي ڦٽيل مٿي جي سنڀال ڪرڻ لڳس، ۽ انهيءَ نتيجي تي پهتس ته منهنجي سموري تڪليف اجائي هئي. ڇاڪاڻ ته آهي ڇري اهڙي ته مڏي هئي، جو ڊبل روٽي به نه ڪٽي سگهي ها. منهنجو مالڪ جي هليءَ تي چڙهڻ به فضول هو. مان ڪنهن ڪرسيءَ تي چڙهي به سولائيءَ سان شيشو پٽي سگهان ها. ۽ ڪنهن ٻڪڙين ٻانهن واري ماڻهو لاءِ ته ڪڙو کولڻ، ٻاڻ وڌيڪ سولو هو. انهيءَ هنگامي ڪان پوءِ مان ورِي ڪڏهن به اهڙن نظارن تي نه ڊڄس.

هيٺي ٻانر چرچ جي راڳ واري ٽولي ۾ شامل هوندا هئا. هو ڪم ڪندي ڳائڻ شروع ڪري ڏيندا هئا. وڏو ٻاءُ شروع ڪندو، "ڇوڪريءَ جي دل مُنڊيءَ ۾ هئي، جوڪا مون سمنڊ ۾ اڇلائي ڇڏي هئي!" ۽ ننڍو ٻاءُ ورائي ڏيندس، "۽ انهيءَ منڊيءَ سان مون هن جي خوشي هن ترقي تي ڇٽ ڪري ڇڏي!"

ٻار جي ڪمري مان مالڪياڻيءَ جو چڙ پريو آواز ايندو هو- "توهان جو مغز ته ٺيڪ آهي؟ ٻار اڃان هائي سميو آهي!" يا "باسيل، تون پرٿيل تي ڪري به اهڙا راڳ نه ڳائين! ڇاڻ نه عبادت جو گهنڊ وڃي. اتي وڃي ڪي ثواب جا راڳ ڳائجو!" "ايترو ٺيڪو ڇا تي مچايو ائي؟ هي ته چرچ جي گيت جو سُر آهي."

انهيءَ تي مالڪياڻي جواب ڏيندي هئي ته "چرچ جا گيت جهڙي تهڙي هنڌ ڳائي نٿا سگهجن!"

"اسان کي ضرور هتان تڙ ويڙهڻا پوندا، نه ته خبر ناهي اسان جو ڪهڙو حشر ٿيندو."

مالڪ لي سال ماندهه، انهيءَ ڳالهه جو ذڪر اڻين ني

ڪندو رهيو، جنهن تقريباً هر روز هو مهز کي بدلائڻ جو ذڪر ڪندو هو.

جڏهن منهنجا مالڪن وٽ پهچ جو ذڪر ڪرندو هو ته مون کي جوتن جو دڪان ياد اچي ويندو هو، جتي به اهڙي قسم جون ڳالهيون ڪرنديون هيون. هتي هي به سڄي شهر ۾ پنهنجو مٽ ۽ ثاني ڪنهن کي به نه سمجهندا هئا. اخلاق جا قاعدا قانون ته ڪين اصل زبرين زبرن سان ياد هئا. هو انهن قاعدن قانونن تي، جن ڪان مون کي مونجهه ٿيندي هئي، ماڻهن کي پرکيندا هئا ۽ انهن خلاف بچڙيون فتوائون ڏيندا هئا. پاڻ کي ڇڏي، ٻين تي اهڙيون فتوائن صادر ڪرڻ ڪري منهنجي دل ۾ پنهنجن مالڪن تي چڙ ۽ ڪاوڙ هوندي هئي، ۽ انهن جي اخلاقي اصولن کي پڙهڻ مان مون کي خوشي ٿيندي هئي.

مون کي اتي ڏاڍو گهڻو ڪم ۽ گهرو نوڪر جا سڀ فرض پورا ڪرڻا پوندا هئا. اربع جي ڏينهن بورچيخاني کي ٻهاري، فرش کي پوچي گهمائي، سماور ۽ ٿالهو صاف ڪرڻا پوندا هئم، ۽ ڇنڇر جي ڏينهن ٻين ڪمرن ۽ ٻن ڏاڪڻين کي ڌوئيندو هوس. ڪاٺيون ڏاريندو به هوس ۽ اندر به ڪندو هوس. ٿانوَ ٻاچيون صاف به ڪندو هوس، ۽ وڃيندو به هوس. مالڪياڻيءَ سان ترڪاري ڪٺائي بزار به ويندو هوس ۽ هين هُن ڪم سان سيڌي وارن پهچ دڪان تي به وڃڻو پوندو هوم.

پر ڪم جي خيال کان منهنجي اصل مالڪياڻي جڻ ناني ءَ جي واتوڙي ۽ ڪاوڙيل پوڙهي پيڻ هئي. هوءَ صبح جو ڇهين بجي اٿندي هئي، جلدي جلدي هٿ منهن ڌوئي، گنجيءَ ۾ ئي خدا کي پنهنجين آزين ۽ شڪايتن سان، جي پنهنجي پنهنجي پٽن ۽ ڌيئن بابت هن کي هونديون هيون، تنگ ڪرڻ لاءِ سنڌس مجسمي جي اڳيان وڃي بيهندي هئي- "مالڪ!" هوءَ پنهنجيون ٻه ڏسيون آڱريون ۽ آڱوٺا لونڊڙيءَ تي رکي، روئڻهارڪي آواز ۾ چوندي هئي، "مان نوڪان ڪجهه نٿي گهران. مون کي ڪجهه

نہ گھر جي، صرف ٿورو آرام، ٿورو سک عطا ڪر. تنهنجي طاقت جي اڳيان ڪا وڏي ڳالهہ ڪانهي."

هن جي سڏڪن تي مان جاڳي پوندو هوس؛ لنيا ڳڙو، پنهنجي بلئنڪيٽ هيٺان هن ڏانهن نهارڻ لڳندو هوس؛ ۽ هن جون جوش ڀريل دعائون ٻڌي، ٿورو خوف محسوس ڪندو هوس.

مينهن ڦوٽل دريءَ جي شيشن مان سرءَ جو صبح جهڪو ڏسڻ ۾ ايندو هو. اڏرات جو سرديءَ ۾ هن جي اونداهي شڪل فرش تي هڪ پاسي کان ٻئي پاسي تائين ٻيهي ڦرندي هئي ۽ سندس ٻهي هٿ پوائتي نموني ٻڌا لڏندا هئا. هن جا چلڙا وار رومال مان کسڪي، هن جي ڪنڌ ۽ ڪلهن تي اچي پوندا هئا. هوءَ رومال کي پنهنجي ڪاٻي هٿ سان مٿي تي ٺاهي ۽ ر ڪندي هئي ۽ ڪاوڙ ۾ چوندي ٻه هئي، "مصيبت آهي!" پنهنجي مٿي کي ڌڪ هڻي، چاتي ۽ ٻلي ڪٽي، التجا ڪرڻ لڳندي هئي - "او ڏاڍي! منهنجي ڏکن جو حساب منهنجي ٿهن کان وٺ. جهڪي مون کي گهٽ وڌ ڳالهائيو اٿائين، ان لاءِ ڪا سڪت ڏينس، ۽ منهنجي پٽ وڪٽر جون اکيون کول. او ڏاڍي، وڪٽر جي مدد ڪر. هن تي ٻاجهہ ڪر."

وڪٽر ٻورچيخاني ۾ سمهندو هو، ماءُ جو روج ٻڌي چوندو هو، "وري ننهن کي ٻڌڻ شروع ڪيو اٿئي! ڪهڙي نہ شرم جي ڳالهہ آهي!"

"چگو نيو، تون ننڊ ڪرا!" پوڙهي، ڏوهاريءَ وانگر ٻڏڪندي، چوندي هئي. پر گهڙيءَ سواءِ جي ماٺ کان پوءِ هوءَ پنهنجي دعا جا خاتمي وارا جملا چوندي هئي - "شل انهن جا هڏا چور ٿين! شل انهن کي مٿي لڪائڻ لاءِ اجهو نہ ملي! او منهنجا مالڪ!" ناني جون دعائون ٻہ اهڙيون خوفناڪ نہ هونديون هيون، جهڙيون هن جون هونديون هيون.

دعائون پوريون ڪري، هوءَ اچي مون کي اٿاريندي هئي - "اٿي ڙي، اٿي! جيڪڏهن صبح جو سوير نہ اٿندين، تہ حياتيءَ

۾ چا ڪندين؟ سماور رک. ڪاٺيون ڪٽي آ. رات جو ڪجهه ڏاري ڇڏيون اٿئي يا نه؟“

مان هن جي گجي وهندڙ ڪنجهه ڪنجهه ٻڌڻ کان نٽائڻ لاءِ سمورو ڪم جهٽ پٽ ڪري وٺندو هوس، پر هوءَ راضي ٿيڻ جي ٿي نه هئي. بورچيخاني ۾ مون تي دڙڪن ۽ دهمانن جو ڏوڙهيو لڳائي ڇڏيندي هئي- ”اڙي شيطان، ٽورو هورپان. جيڪڏهن وڪٽر کي جاڳائينءَ ته ڏينهن جا تارا ڏيکاريندي سانءِ. جهٽ ڪر، ڊبل روٽين جي دڪان ڏانهن ڀڄ!“

هر روز مالڪياڻيءَ لاءِ ٻه پائونڊ سفيد ماني ۽ ڪجهه رول خريد ڪري ايندو هوس. جڏهن مان پڙو ڪلي ايندو هوس، ته ٻئي عورتون ان کي شڪي نگاهن سان ڏسنديون هيون. ۽ پنهنجي هٿن تي توري، چونڊيون هيون، ”چا، دڪان واري رونگ نه ڏني؟ نه؟ وات پٽ!“ ۽ فاتحانه نموني واڪو ڪنديون هيون، ”ڏس! هن جي ڏاڍن ۾ ذرڙا پيا آهن! جيڪا هن رونگ ڏني هئي، سا سموري پاڻ کڙڪائي ويو آهي. باسيل، ڏسين ٿو!“

مان ڪم چاهه سان ڪندو هوس. گهر مان سٽي صاف ڪرڻ ۾ مون کي مزو ايندو هو. تنهنڪري فرش جي اوڇي، ٿالهن جو ڌوئڻ ۽ درن جي بولٽن جي پالش چڱيءَ طرح ڪندو هوس. وقتي وقتي جڏهن گهر ۾ سانت ۽ صلح هوندو هو، تڏهن عورتن کي پاڻ بابت چوندي ٻڌندو هوس- ”ڪم چور ناهي. صاف سٿرو به آهي“- ”پر بيهودو آهي.“- ”پر، امان، هن جي پرورش ڪٿي ٿي آهي!“

پنهنجي مون کي اها ڳالهه سيکارڻ شروع ڪئي ته مان هنن جي عزت ڪريان. پر هنن جي لاءِ منهنجي دل ۾ ڪڏهن به عزت پيدا نه ٿي. ڇاڪاڻ ته مان انهن کي ڪم عقل سمجهندو هوس. هو مون کي وڻنديون ٿي نه هيون، تنهنڪري، ڪڏهن ڪڏهن، جاڻي ٻجهي، هنن جو چيو نه وٺندو هوس، ۽ ڪٺا جواب ڏيندو هوس. مالڪياڻيءَ جڏهن ڏسندي هئي ته هن جا واعظ اجايا ٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويا، تڏهن گهڙيءَ گهڙيءَ مون کي ذهن نشين ڪرائڻ لاءِ چوندي هئي، ”توکي ياد رکڻ گهرجي ته تون ڪهڙي سٺي گهر جو ڇوڪرو آهين. مان تنهنجي ماءُ کي ريشمي وڳو زريءَ جي ڪنارين سان ڏنو هو.“

تنهن تي هڪڙي ڏينهن چيومانس، ”انهيءَ جي عيوض توکي منهنجي ڪل ڪپي ٿي ڇا؟“

”خدا جي پناهه!“ هن جوش مان رڙ ڪئي، ”اڙي هي ته گهر کي باهه ڏيئي ڇڏيندو!“

انهيءَ رڙ منهنجون وايون بتال ڪري ڇڏيون. هن منهنجي لاءِ اهڙي ڳالهه ڇو چئي؟

انهيءَ واقعي کان پوءِ پنهنجي عورتن مالڪ کي وڃي منهنجي دانهن ڏني ۽ هن مون کي سخت ڳالهايو- ”ڇوڪرا، قدم سنڀالي کڻ!“ مگر ٿيءَ پيري پنهنجي ماءُ ۽ زال کي چيڀيندي چيائين، ”توهين به پيئي ڪهڙيون نه بيقدريون آهيو! ڇوڪرو گهوڙو آهي ڇا، جو هن کي ائين پيون وهايو؟ پيو هجي ها ته ڪڏهوڪو ٿپڙ پٽڻي هليو وڃي ها- پر اوهين آن کان اڳي هن کي جهرو ٻه ڇڏيو ها؟“

آهو هُن جو چوڻ هنن کي ڪنڌو تي لڳو، پوءِ ٻيئي دانهون ڪرڻ لڳيون. هن جي زال آپي کان ٻاهر نڪري، مڙس کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ لڳي- ”ڏڳهن وارن وارا بيوقوف! توکي ايترو به عقل ڪونهي! تون اهڙيون ڳالهيون هن جي سامهون چئي رهيو آهين! ڇا ٿي هو منهنجي چئي ۾ ڪيئن رهندو؟ خاص طرح منهنجي هڙي حال ۾؟“

هن جي ماءُ غمگين ٿي چيو، ”باسيل، الله توکي معاف ڪري، پر مان توکي پڌائي ٿي ڇڏيان ته تون ڇوڪري کي پرڪارن مان ڪيڏي رهيو آهين.“

جڏهن هو گهجي ۽ گيٽ ڪيڏيون ٻاهر هليون ويون، ته مالڪ خار مان چيو، ”ڏسين تو شيطان، مان تنهنجي ڪري

ڪهڙي ڏهي ۾ پهچي ٿو وڃان، جي اهي حال اٿئي، ته جلدي نالي وٽ وڃي ٽڪرڙيون موڙيندين.“

امڙي گهٽتائي منهنجي سهڻ کان ٻاهر هئي، ۽ مون جواب ڏنس، ”مان ٽڪرڙين موڙڻ ۾ چڱو هوس. مون کي تو وٽ ڪم سکڻ لاءِ آندو ويو هو، پر تو مون کي ڪهڙي سکيا ڏني آهي؟ جوتا ٿانو صاف ڪرڻ؟“

مون کي وڏي اڇي چنبن کان جهليائين، پر مون ۾ ڪاوڙ نه هئي. منهنجي اکين ۾ سڌو نهاريندي، عجب ڀريل لهجي ۾ چيائين، ”ڇمبو تون بغاوتي آهين، هان؟ پر منهنجا پٽ، اهين مون سان ڪين هلي سگهندين، نه سائين، نه!“

مون سمجهيو ته منهنجو ٽڏو هاڻي گول آهي. پر ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هو بورچيخاني ۾ آيو. هن جي هٿ ۾ ڊرائنگ جا ڪاغذ ـ پينسل، رول، پلڪار ۽ فوٽ پٽي هئي ـ مون کي چيائين، ”جڏهن ڇريون صاف ڪري ڇڏين، ته هي ويهي آتارجانءِ.“

۽ مون کي هڪڙي پهاڙ جاءِ جي اڳياڙيءَ واري خاڪي، جنهن ۾ درين وارا هنڌ خالي هئا ۽ ان تي عجيب نقش نگار ڪيل هئا، ڏانهن اشارو ڪندي چيائين، ”اڇي هيءَ ڪمپاس اٿئي. جتي ليڪون ختم ٿين، اتي ٻڙين جا نشان ڪيجانءِ. ليڪون رول سان ڪيجانءِ. پوريائين اهي ليڪون ڪيجانءِ، جي سڌيون وڃن ۽ پوءِ اهي ليڪون ڪيجانءِ، جي ڦڏيون هجن. چڱو هاڻي ڪم شروع ڪر.“

مون کي هيڙي صاف سٿري ڪم ملڻ تي سرهائي ٿي. اڳيئي هوندي به ڪاغذ ۽ ڪمپاس کي ڏسي وائڙو ٿي ويس. چاڪاڻ ته انهن کي ڪم آڻڻ جي ڄاڻ ڪانه هيم. مان هٿ ڌوئي ڪم ۾ جنبي ويس. مون سيڌي سڌيون ليڪون نڪل ڪري، اصل سان پيٽي ڏنيون ته ٺيڪ هيون. پر ٻي البت بيڪار هيون. ڦڏين ليڪن ٻاڻ کان پوءِ جڏهن ڏٺم ته جاءِ جو منهن ٽي ڦري هٿي ٻاهي تي ٿي ويو آهي، ته ڏاڍو اچرج ۾ پئجي ويس.

جڏهن آن جون دريون نقل ڪيم، تڏهن ڏٺم ته هڪڙي دري چوڪٺ ڇڏي هوا ۾ لڏي رهي آهي. جاءِ ۾ داخل ٿيڻ وارا ڏاڪا ٻيءَ ماڙ ڏانهن سرڪي ويا هئا. جاءِ جي ڇت جي هڪ ڪنڊ ۽ پاڻي جي نيڪال واري نالي پنهنجو پاسو ڇڏيو، نالي ڇپنيءَ جي مٿان ۽ ڪنڊ ڇت جي وچ ۾ مٿان منهن ڪيو پيئي هئي.

مان مشڪل سان پنهنجا گهوڙا روڪي، پنهنجن اڌترين ساڙين غلطين جو سبب معلوم ڪرڻ لڳس. جڏهن پتو نه پيم، ته اٽڪل جا ڏڪا هڻڻ لڳس. مون جاءِ جي مهاڙ ۽ ڇت جي چوٽيءَ ۽ ڪنگرن تي ڪانون، ڪيرن ۽ جهرڪين جون شڪليون ڪڍي ڇڏيون، ۽ درين جي پرسان گهٽيءَ ۾ منڍن ٽنڍن واٽهڙن جون تصويرون ٺاهيون، جي ڇنيون ڪنيو پئي ويا، پر انهن مان ۾ هنن جا بيڊولا عضوا ظاهر پئي ٿيا. پوءِ مون سڄي ٿني تي زول سان واسيرون تصويرون ڪڍي، ٿنو مالڪ جي حوالي ڪري ڇڏيو.

هن پنهنجن وارن کي پٽيو ڪيو ۽ هن جون اکيون عجب ۾ ٽڙي ويون. ترشيءَ سان مون کان پڇيائين، "هي سڀ ڇاهي؟"

"مينهن ٿو وسي.... پاسيرو ٿو وسي، تنهنڪري گهر ۾، پاسيرو ٿو لڳي." پکين لاءِ چيومانس، "اهي ٻڪي آهن. اهي مينهن کان بچڻ لاءِ اتي اچي ويٺا آهن. مينهن ۾ گهڻو ڪري اهي ائين ڪندا آهن. ۽ هي ماڻهو پنهنجن گهرن ڏانهن ڀڄندا پيا وڃن. هيءَ جيڪا عورت آهي، اها ويچاري ترڪي پئي هئي، ۽ هي گهوڙيو ليمان ٿو وڪڻي."

"تنهنجي سمجهاڻيءَ جي وڏي مهرباني،" مالڪ چيو، پوءِ ايترو ته هيٺ جهڪيو، جو هن جا وار ڪاغذ کي ڇهڻ لڳا، ۽ ٿڪ ڏيندي، رڙ ڪيائين، "اڙي ڏڪا، تنهنجا ته ٽڪر اکر ڪري ٻاهر ڦٽا ڪجن، تنهنجي ته وٺي ڪري...."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مالڪياڻي اندر آئي ۽ تصوير کي ڏسندي، مڙس کي چيائين،
”موچڙا ڏيندس!“
پر مالڪ نرميءَ سان جواب ڏنس، ”شاگرديءَ جي زماني
۾ منهنجا به اهڙا افعال هئا.“
”منهنجي تصوير تي ڳاڙهيءَ پينسل سان منڊيڙي جو
نشان ڪيئندي، مون کي ڪجهه ٻيا ٻنا ڏنائين— ”وري
ڪوشش ڪر!“
”منهنجي ٻي ڪوشش وڌيڪ ڪارگر ثابت ٿي. رکو
دري ڦري دروازي واري هنڌ تي اچي ويٺي. مون کي سگهٽي جاءِ
ڪيئن ٿي وٺي، سو ان ۾ مسواڙي وهاري ڇڏيم، جن مان ڪي
عورتون دريءَ مان منهن ڪيئي ٻاهر نڪتي رهيون هيون، ۽ انهن
جا عاشق انهن جي سامهون سگريٽ ڇڪي رهيا هئا. انهن ۾
هڪڙو اهڙو ماڻهو هو، جيڪو سگريٽ نه ڇڪيندو هو، تنهنڪري
هو پنهنجي ڪاوڙجي رهيو هو. مون هڪڙو گڏيءَ وارو دروازي
جي ونجهو ٺاهيو، جنهن جي پيرن وٽ ڪتي پٺي ليڙهون ڪاڙيون.
منهنجي مالڪ پڇيو، ”وري هي لينگها ڇاجا آهن؟“
جڏهن مون ڪيس سگهٽي گهر بابت پنهنجن جذبن کان واقف
ڪيو، ته هن کي خار مان چيو، ”ڪڏهن به پنهنجيون بيوقوفيءَ
جون ڳالهيون، جيڪڏهن سگهه تي دل اٿئي، ته دل سان ڪم
ڪر. هيءَ سڀ بڪواس آهي.“
آخر جڏهن مان هن جي نقل جي ڪم ۾ گهڻي قدر
ڪامياب ٿي ويس، ته اهو ڏسي هو خوش ٿيو— ”ڏس، تون
ڇا نه ٿو ڪري سگهين! هاڻي اهو سڀ توني مدار ٿو رکي. ڇگو،
هاڻي ڌيان ڏي.“
پوءِ مون کي سمجهائڻ لڳو— ”هن گهر جو نقشو ڪيئي،
جنهن ۾ ڪمرن جي بيهڪ ۽ درن ۽ دريءَ وغيره جا هنڌ صاف
صاف ڄاڻاءِ. مان توکي ڪجهه ٻيو نه ٻڌائيندس. تون پاڻ
ڪوشش ڪر.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساڻ پنا وٺي پورچيخاني ۾ ويس ۽ انهن تي مٿا ڪٽ ڪرڻ لڳس ته ڪهڙيءَ ريت ڪم سرانجام ڏجي؟ ۾ بلڪل اڻ ٿي منهنجي نقشن ڪيڻ جي تعليم پوري ٿي ويئي. مالڪ جي ماءُ ڪاوڙ ۾ ڪوڪٽ ڪندي ۽ ڪاريهر واڳر ٺوڪارا ڏيندي، چيو، "هاڻي نون نقشا وٺو ڪيڏاڏين!" چنبڻ ڪان جهلي، اهڙو زور ساڻ منهنجو مٿو ميز ساڻ هنيائين، جو لڪ ۽ چپ رهڙجي پيم. پنا ڪٺي ٽڪر ٽڪر ڪري ڦٽا ڪيائين. ڊرائنگ جو سامان جهٽ هٿي ڪسي ورتائين. ڊاڪٽر تي هٿ رکي، فاتحانه انداز ۾ چوڻ لڳي، "ڪير اهڙي ڳالهه سهي سگهندو؟ هن کي ڪم پيو سيکاري، ۽ پنهنجو هڏ ۽ رت، سڳو ڀاءُ، ڪم لاءِ وٺي پيو ٺاپا ڪاڙيندو."

منهنجو مالڪ ڊوڙندو آيو. هن جي پٺيان هن جي زال هڪيي ٻڪيي هلي آئي. ۽ پوءِ ڏڪڙ تي اٿو لڳو. ٽنهي ڄڻي هڪٻئي تي ڇنٽون ۽ واڪا ڪيا ۽ هڪٻئي ڏانهن ٺڪون پٺي اڇلايائون. آخر رن روئڻ شروع ڪيو ۽ مالڪ مون کي چوڻ لڳو، "ڪجهه ڏينهن لاءِ ماٺ ڪر. ڏسين نٿو ته اسان ۾ ڪهڙو نه رڪڙو پيدا ٿي ويو آهي."

مون کي هن ساڻ همدردي ٿيڻ لڳي. رن جي رڙين ۽ روڄ ويچاري غريب جا ڪن ٻوڙا ۽ ماٺا خطا ڪري ڇڏيا هئا.

مون کي انهيءَ جو اول ئي پتو پيو هو ته پيءِ رن منهنجي تعليم ۽ تربيت ۾ ارهي آهي ۽ انهيءَ کي روڪڻ لاءِ وٺهن ٿي نتنهن، جو زور پئي ڏئي. ٺنهنڪري نقشي تي ويهڻ کان اول هن کان هميشه پڇندو هوس، "منهنجي لاءِ ڪو ڪم آهي؟" مون ڳهنڊ وجهي، جواب ڏيندي هئي، "جڏهن ٿيندو، تڏهن توکي ٻڌائيندس." ۽ ٿورن منٽن کان پوءِ منهنجي لاءِ ڪو نه ڪو ڪم ڳولي وٺندي هئي. ٻيا چوندي هئي، تو اڄ ڏاڪڻ ڪهڙي نه سٺي صاف ڪئي آهي، پر اڃا ٻه ڪُنڊن ۾ گند پيو آهي. وڃ، وڃي ٻهارين ان کي صاف ڪر."

سان وجي ڏسندو هوس ته گند جو ذرو به ڪول هولدو هو، تنهن تي هوءِ رڙ ڪري چوندي هئي، ”نوڪي اهـا مجال ڪٿان ني، جو مون کي تو ڪوڙو ڪرين.“

هوءِ منهنجي نقش کي ڪندو ڪري ڇڏيندي هئي. هڪڙي پيري ٻوڙ جو رس ۽ ائي پيري ججسمي واريءِ ٻنيءِ وارو تيل انهن تي هاري ڇڏيائين. هوءِ جيڪي به حرڪتون ڪندي هئي، سي ٻارائيون هونديون هيون ۽ اهي ٻارائي نموني رٿيل هونديون هيون ۽ الهن کي ٻارائي نموني لڪائڻ جي ڪوشش ڪندي هئي. مون ڪٿي به ٻيو اهڙو ماڻهو ڪونه ڏٺو آهي، جيڪو هلڪڙين هلڪڙين ڳالهين تي ايترو ٻاڻيءِ مان نڪري ويندو هجي ۽ جنهن کي ننهنجين شڪايتن مان ايتري خوشي حـاصل ٿيندي هجي. ٻين جي شڪايت عام عيب آهي، پـر هوءِ اها ڳالهه اهڙي ڍنگ سان ڪندي هئي، جڻ ته گيت جهونڪاري رهي آهي.

هن کي ننهنجي پٽ وڪٽرسان چرڀاٽپ ناڻين پيار هو. مون کي ان تي گهڻو ڪري ڪل ايندي هئي، پـر جڏهن هوءِ ان جي اظهار ڪرڻ وڌل وقلق لـڳندي هئي ته مون کي خوف وٺي ويندو هو. بعضي بعضي صبح جي عبادت کـان پوءِ تنور جي ڪنارن تي ويهي، پنهنجون ٿوٿيون سنل پٽ جي پلنگ جي متي واري ڪاٺ تي رکي، تپ ۾ ورتل ماڻهوءَ وانگر ڪنڪڻ شروع ڪندي هئي— ”منهنجا بختاور! منهنجا ديوتا! منهنجي رت جا قنارا.... سچا موتي— نوراني فرشتا.... ننڊ ڪر، ٻارڙا ننڊ ڪر، ۽ اهڙيءِ سهڻيءِ ڪنوار جا خواب لهه، جيڪا سيني کان سونهن ۾ سرس هجي.... ڪا شهزادي يا ڪروڙ پتيءِ جي ڌيءِ هجي! تنهنجا ويري شل ڇمندي مرن! تنهنجا سڄڻ شل ويجهن وڌن، هزار سال رهن! شل ڇوڪريون تنهنجي پٺيان ڦرنديون وتن، ائين ولر ڪيو وتن جيئن ڪڪڙ پٺيان ڪڪڙيون.“

اها ڳالهه، مون کي کل ۽ چـرڀاٽپ جهڙي محسوس ٿيندي هئي.

وڪٽر واهپات ۽ رولو هو. هن جي نڪ ۽ ڪانڪڻي جي ڇهنب ۾ ڪنهن به قسم جو فرق ڪين هو ۽ ان وانگر ئي هو وڏائي خور هو. جيڪڏهن هو ماءُ جي دعائن تي جاڳي پوندو هو، ته ننڍڙي آواز سان چوندو هو، ”مثل خدا جي مار پوئي، امان! منهنجي منهن ۾ انهيءَ گِرڙ گِرڙ ڪرڻ جي معنيٰ ڇاهي؟ توسان گڏ رهڻ به جٺ آهي.“

انهيءَ تي هوءَ ڪلندي، ڪسڪي ويندي هئي— ”سمهه، سمهه، منهنجا جوان پٽ!“

۽ هن وقتن تي انهن لڳندو هو، ڇڻ ڪرڻ تي آهي. هن جا پير تنور جي پرسان ٽڙڻ ۽ ٽڙڪڻ لڳندا هئا، ۽ اهڙيءَ ريت سهڪي، ڇڻ هن جي زبان ڪي باهه لڳي وئي آهي، چوڻ لڳندي هئي، ”هان؟ تون پنهنجي ماءُ کي خدا جي مار تو وجهين؟ حيف آهي توتي! ذليل، تو منهنجو جيءُ ئي جلائي ڇڏيو آهي. شايد تنهنجي ڇمڻ وٺل شيطان اچي سون ۾ واسو ڪيو هو، جيئن اڳتي هلي، ڪٽي تباهه ئي وجهين!“

پوءِ هن جي وات مان اهڙين ته گندين گارين جا واهڙ وهي نڪرندا هئا، جن جو پڙڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم هو.

هن کي رات جو پوري ننڊ نه ايندي هئي. رات جو ڪيترائي ڀيرا تنور جي ڇت تان بي آراميءَ سان هيٺ ٽپو ڏيئي، اچي مون کي جاڳائيندي هئي.

”ڇاهي؟“

”چپ!“

۽ اوندهه ۾ ڪنهن شيءِ ڏانهن گهوريندي، پاڻ تي صليب جو نشان بنائيندي، موربان چوندي هئي، ”او ڏٽي، او حضرت الياس، او شهيد بارٻرا، مون کي اوچتي موت کان پناهه ڏي!“

پوءِ ڏڪندڙ هٿن سان بتي ٻاريندي هئي. هن جو وڏي نڪ وارو منهن ڇچيل ۽ گهٻرايل ڏسڻ ۾ ايندو هو، ۽ هن جون

شيريون اکيون گهر جي ڇپن کي، جي موم بتيءَ جي روشنيءَ ۾ اوڙيون پيون لڳنديون هيون. گهورڻ لڳنديون هيون.

هنءَ جو پورچيخانو پيتيءَ ۽ ڪپڙن جي ڪري ڦيڙو لڳندو هو. چالداڻ ان ۾ ماٺ ڪيو اندر هلي ايندي هئي. ان ۾ رکيل مجسمي جي ڏڻي جي لات مرندڙ ساهه وانگر پيئي لمڪندي هئي. پٽ تي لٽڪيل چريون ۽ ڪانٺا برف جي لاڙن وانگر چمڪڻ لڳندا هئا ۽ پٽ تي پيل ڪاريون تيون اکين ٻنان منهن وانگر لڳنديون هيون.

ڪڏهن ڪڏهن، بدي تنور جي ڇت تان پير اهڙيءَ رٿ هيٺ رکندي هئي، جڻ نه ڪناري تان هيٺ لڏيءَ ۾ لهي رهي آهي، ۽ پيرين اگهاڙي هلندي، ڪنڌ ۾ پيل گهڙا منجهيءَ وٽ اچي پهچندي هئي. ان تي وڏي منهن وارو هڪڙو گهڙو پيو هوندو هو، جنهن کي ڏسي، مون کي جسم کان جدا ڪيل مٽي جو خيال ايندو هو. پيو پاڻيءَ سان پرمل گهڙو پٽ تي پيو هوندو هو. هوءَ اتان پاڻي پري، سهڪندي ۽ ساهيون کڻندي، پيئندي هئي، ۽ پوءِ دريءَ جي شيشي تي جهڪيل نيري ٻاري مان ٻاهر نهارڻ شروع ڪندي هئي ۽ هوريان دعا گهرڻ لڳندي هئي—

”رحم، منهنجا مالڪ رحم!“

پوءِ بتي وسائي، گوڏن تي ويهي، عجيب نموني ملڪندي هئي— ”منهنجا خاوندا! نه ڪنهن کي مون سان پيار آهي، نه ڪنهن کي منهنجي ضرورت آهي.“

وري تنور تي چڙهي، چمنيءَ جي پڙ کي ڪولي ڏسڻ لڳندي هئي ته هوا واري للڪي پوري هنڌ تي آهي يا نه. ائين ڪندي، هن جي هٿن کي ڪارڻ لڳي ويندي هئي. پوءِ ٺهه پهه ائين سمهي پوندي هئي، جڻ ڪنهن غيبي هٿ وٺي سهاري ڇڏيو هوس. جڏهن مون کي هن تي ڇڙ ايندي هئي، تڏهن چوندو هوس، ”ڪهڙي نه ڏک جي ڳالهه آهي جو ناني هن پيڙيءَ سان شادي نه ڪئي. هنن ٻنهي جي ڪهڙي نه حياتي گذري ها!“

ور ور ڪري هن مون کي بيحد تنگ ڪيو. پر اهڙا ڏينهن به ايندا هئا، جڏهن هن جي ٿوڪيل منهن کي غم وڪوڙي ويندو هو. هن جي اکين مان ڳوڙها وهڻ لڳندا هئا ۽ هوءَ ڏک ڀرئي لهجي ۾ چوندي هئي- ”تون سمجهندو هوندين مون زندگي مزي ۾ گهاري آهي؟ مون ٻارن کي ڇٽيو، پاليو ۽ انهن کي ڪٽڻ ڪمائڻ لائق بڻايم، پر ڇاجي لاءِ؟ انهيءَ لاءِ ته انهن جي نوڪرياڻي ٿيان! سمجهين ٿو انهيءَ ۾ مون کي راحت ٿي ملي؟ منهنجي پٽ ڌارين مان شادي ڪئي. ڇا، اها مون کي سک ڏئي ٿي؟ هان؟“

”نه“ مون جواب ڏنو.

”ڏس، اهو حال آهي؟“

پوءِ هوءَ پنهنجي نُنهن کي گنديون گاريون ڏيڻ لڳي- ”مڪڙي پيري مان هن سان گڏ غسلخاني ڏانهن وڃي هيس. مون هن کي چڱيءَ طرح ڏٺو. هن ۾ نه ڪو اهڙو لعل هو ٿي ڪولي، جنهن تي فخر ڪجي. هن کي سهڻي ڪير چوندو؟“

هوءَ هميشه زال مڙس جي تعلقات جو ذڪر گندي نموني ڪندي هئي. پهريان ته ان ڳالهه مون کي منجهائي ڇڏيو هو. پر جڏهن انهيءَ تي هري ويس، تڏهن ان کي ڪجهه ڌيان سان ٻڌڻ لڳس، ڇاڪاڻ ته محسوس ڪندو هوس ته ان ۾ ڪا تلخ حقيقت هوندي- ”عورت کي وڏي طاقت آهي. هن خدا کي به ٺڳي ڇڏيو! ڇا، اها حقيقت ناهي؟“ هوءَ ٽيبل تي ٺڪ هڻي، ڏند ڪرٽڻ لڳي. ”حوا جي ڪري ئي اسان سڀني کي دوزخ نصيب ٿيو. ڇا، اهو ڪوڙ آهي؟“

هوءَ جڏهن عورت جي طاقت جو ذڪر ڪندي هئي، ته بس ئي نه ڪندي هيس. مون تي اهو اثر ويٺل هو ته هوءَ ڪنهن ٻئي کي هدايت ۽ ڏيچارڻ جي نيت سان ائين ڪري رهي آهي. هن جو اهو جملو ته ”حوا، خدا کي به رڪائي وڌي!“ خاص طرح مون کي ياد ٿي ويو هو.

هڪڙيءَ جاءِ جو ٻاهرو اهان جي اڳين سان لڳو لڳ هو. ان جي اتين طبقن سان چئن ۾ فوجي آفيسر رهندا هئا ۽ پنجين ۾ ملٽريءَ جا ٻادري. نوڪرن ۽ خادمن سان الهيءَ جاءِ جو اڳين ڀرو ڀريو هوندو هو. ڌوٻياڻيون، نوڪرائيون ۽ بورچياڻيون انهن جي ٻليان ڀيون ڦريون پائينديون هيون. هر ڪنهن رڌڻي ۾ محبت جا ڊراما هلندا رهندا هئا، جن ۾ گوڙها، جهيڙا، طعنا ۽ ڌوراپا سمايل هوندا هئا. اتي سپاهين جو سپاهين سان، سپاهين جو ٻين ڪمن وارن سان ۽ ڪمن وارن جو پنهنجو پاڻ ۾ دنگل لڳو پيو هوندو هو، ۽ عورتن تي هميشه مار ۽ موچڙو پيو وسندو هو.

اڳين ۾ هميشه خرابين ۽ بچڙاين جون ڳالهيون پيون هلنديون هيون. مست جوانن جون خواهشون هتي پوريون ٿينديون هيون. وحشيانه شهوت پرستي، جاهلانه ظلم ۽ گنديءَ ٻناڪ جا تماشا آتي عام جام هوندا هئا. منهنجي مالڪن جي گهر ۾ مائيءَ ڪاٺن وٺل انهن جو ذڪر ذري پرزي ٿيندو هو. ٻين جي تڪليفن تي گد گد ٿي، ٻڍي مالڪن اڳين ۾ ٿيل سيني دردناڪ حادثن جو احوال وڏي شوق ۽ چاه سان ور ور ڪري ٻڌائيندي هئي. ننڍي مالڪياڻي ڳالهين ٻڌڻ ۾ گم ٿي ويندي هئي ۽ خوشيءَ جي مرڪ هن جي چپن تي پکڙجي ويندي هئي. وڪٽر دل کولي ٽهڪ ڏيندو هو. پر مالڪ منهن ۾ گهنج وجهي چوندو هو، "امان هاڻي انهيءَ قصي کي ختم به ڪر!"

"ياخدا! هاڻي مون کي ڳالهائڻ جي به اجازت ڪانهي!" هوءَ شڪايتي لهجي ۾ چوندي هئي،

"امان، هلندي هل. ڪير ٿو توکي جهلي؟ هتي ته اسين سڀ تنهنجا ٻچا آهيون. چا، ڪوڙ آ؟" وڪٽر ماءُ کي ڳالهه ٻڌائڻ لاءِ همٿائيندي چوندو هو.

مالڪ ٻوءِ هنن وٽان اٿي ويندو هو. هن کي پنهنجي ماءُ تي رحم به ايندو هو ۽ ان کان نفرت به ٿيندي هئي. هوءَ جڏهن هن

وٽ ايندي هئي ته يا ته جوئس جي شڪايتن جا ڀنڊار کولي ويهندي هئي يا ٺٺولين لاءِ منٿون ڪرڻ شروع ڪندي هئي. هو جلد ئي روبل جو نوٽ يا چانديءَ جو سڪو هن جي ترڻيءَ تي رکي، چوندو هو، "ڏيانءِ ته نه پر وٺ. توکي ڏيندي ڪرڪان ٿئو، پر اها چڱي ڳالهه ناهي."

"مان چرچ ڏانهن وڃي رهي آهيان. مون کي خيرات ۾ موم بتين لاءِ گهرجي."

"ڪوبه خير ڪوڙ تي ڏين. تون وڪٽر کي ڏيئي، هن جا پيئي جهان تي وڃائين."

"توکي پنهنجي پاڻ لاءِ ڪوبه فڪر ڪونهي، ۽ اهو ئي تنهنجو وڏو گناهه آهي."

ان تي هو سلام ڪري، اتان غائب ٿي ويندو هو.]

وڪٽر جو ماڻ سان ورتاءُ کهرو ۽ بيهودو هو. پيٽوڙي، هميشه بکيو هوندو هو. آرتوار جي ڏينهن جڏهن ماڻس ڪيڪ تيار ڪندي هئي، ته هن جي لاءِ ڪجهه ڀاڱو ٻه وڃي، منهنجي ڪوچ جي هيٺان لڪائي رکندي هئي. ميز تي ڪاڏي ڪاڻي کان پوءِ وڪٽر انهن ڪيڪن کي وڃي پاسو ڏيندو هو، ۽ ڳڙڪائيندي، ماڻ کي ڪروڌ وچان چوندو هو، "ڪم عقل پيڊي! ڇا، وڌيڪ نه ٻئي رکي سگهين؟"

"نڪرو ٿيءُ، متان توکي ڏسي وٺن."

"چڱو، مان تو انهن کي ٻڌايان ته تون انهن جي ڀرپٽ منهنجي لاءِ مال چوري ڪري ٿي رکين."

هڪڙي پيري هن ڪيڪن کي مون ڀرو ڏيئي ڇڏيو. جڏهن وڪٽر کي مال گهٽ مليو، ته ذري گهٽ مون کي ٿي ماري ڇڏيائين. اسان ٻنهي جي هڪٻئي کان نفرت دلي ۽ ٻه طرفي هئي. هو مون کي گهٽ وڌ پيو ڳالهائيندو هو. ڏينهن ۾ ڪيترا پيرا مون کي هن جو بوٽ صاف ڪرڻو هوندو هو. جڏهن مان ٻاهر ڪوچ تي سمهندو هوس، ته هو جاءِ ضرور جو در کولي، وٽيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان منهنجي مٿي ڏانهن ڪاڪهارو اچلائيندو هو. الهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته هو پنهنجي پاڻ، جنهن جو پيارو جملو "جهنگلي ڪيڙو ون" هو، جو گهڻين ڳالهين ۾ نقل ڪندو هو. هو اُن ۾ هو پنهنجي گفتگوءَ کي پرتل سڌل جملن سان ڪٽي سٽيندو هو، جنهنڪري هن جي گفتگو چسي ني پوندي هئي. مثلاً، "اهان ــ ون ڏانهن ڏهان ڏي! منهنجا جوراب ڪٿي آهن؟"

مون کي سيني گهر وارن جي ڳالهائڻ جو ڍنگ اڻنگو لڳندو هو. ناني ۽ نانيءَ جي سنڌين سڌي ٻوليءَ ۾ پرورش حاصل ڪرڻ ڪان پوءِ، هنن جا اڌ اکري ۽ هڪڙي جي اهڙ ملايل لفظ حيرت ۾ وجهي ڇڏيندا هئا. مثلاً چوندا هئا: "بيوقوف-سياڻو" "ڏکوئيندڙ ـ خوشي" "فرحت ڏيندڙ - غم". مون کي اچرج لڳندو هو ته بيوقوف سياڻو ڪيئن ٿي ٿو سگهي يا غم فرحت ڪيئن ٿو ڏيئي سگهي!

"چا، اڻين چوڻ ٺيڪ آهي؟" هڪڙي ڏينهن ـــ ون ڪانئن پڇيو.

مون ٺي ٺلولي ڪندي، چيائون، "هن استاد صاحب ڏانهن ڏيان ڏيو. پنهنجا ڪن ٿو چنائي."

"ڪنن جو چنڻ" ۾ مون کي ٺيڪ نه لڳو. ڏاڍو، ڏور، رسي ته چني سگهجي ٿي، پر ڪن ڪيئن چني سگهجن ٿا! هنن الهيءَ ڳالهه سمجهائڻ جي گهڻي ڪوشش ڪئي ته ڪن به چني سگهجن ٿا، ۽ ان لاءِ منهنجي ڪنن کي ڏاڍو چڪيائون. پــر سڀ بيسود.

"ساڳي ڳالهه، توهين منهنجا ڪن ته چني ڪين سگهيا!" مون هنن کي فاتحانه نموني چيو.

مون پنهنجي چوگرد ظلم تي تڪبر ۽ بي ضمير بي حيائي ڏٺي. مون کي هتان جي حالت ڪوتاون شهر جي چڪان ۽ رستن تي گهمندڙ بازاري عورتن ۽ مردن ڪان به خراب نظر آئي. ڪوتاون شهر جي گندگيءَ ۽ بي حياڻيءَ جو سبب بي ثمر محنت، ڏکي

۽ ٻکي زندگي هئي. ٻر هتي جا ماڻهو ڀيپ ڀرهل ۽ سڪيا هئا ۽
انهن جو ڪم هلڪو ۽ سهنجو هو. روزگار جي ڪنهن ڪي به
ڳڻتي ۽ فڪر ڪونه هو. انهيءَ هوندي به هر ڪنهن شيءِ تي
اداسائيءَ ۽ سستائيءَ جو زهر ڇانيل هو.

هڪ ته منهنجي زندگي اتي ڏکي هئي، ويتر ڏائيءَ جون
ملاقاتون ان کي وڌيڪ سخت بنائينديون هيون. هوءَ ٻوٽڻ در
کان بورچيخاني ۾ هلي ايندي هئي. مجسمي جي سامهون بيهي،
پاڻ تي صليب جو نشان ڪيندي هئي، ۽ پنهنجيءَ ننڍيءَ ڀيڻ
کي جهڪي سلام ڪندي هئي. هن جو جهڪڻ مون کي اهڙو
ڏکيو لڳندو هو، ڄڻ مان ڪنهن ڦيهندڙ پٿر هيٺ ڇيپاڄجي ويندو
هوس. ”اڪولينا آهين ڇا؟“ گهرڙيائي رڪائيءَ ۽ لاپرواهيءَ سان
هن جو آدرڀاءُ ڪندي، چوندي هئي.

انهيءَ وقت ڏائي سڄاڻ ۾ ئي نه ايندي هئي. هن جا چپ
نياز کان بند ۽ منهن لٽل هوندو هو. هوءَ دروازي وٽ بينچ
تي ويهي رهندي هئي، ۽ ڏوهارڻ وانگر تيستائين ماٺ ڪيو
ويٺي هوندي هئي، جيستائين سائس ڳالهايو نه ويندو هو. پوءِ
پنهنجيءَ ڀيڻ کي نهايت نهٺائيءَ سان جواب ڏيندي هئي. انهيءَ تي
مون کي جهير پيا پوندا هئا ۽ ڪاوڙ مان چوندو هوسانس،
”هتي ڇاجي لاءِ ويٺي آهين؟“

پيار مان اکيون ڇنڀي چوندي هئي، ”بس ڪر، تون هن
گهر جو مالڪ ڪين آهين.“

”هن جي ڳالهين ۾ ڪيون هي به ضرور ڏنگ اڙائيندو.
ڪيترائي پيرا موچڙا مليا اٿس، ته به اهي لاٽون اهي ڇگهه.“
پنهنجي دستوري تقرير ڪندي، ٻيءَ منهنجي شڪايت ڪئي.

اها ڏڪاريل رن ور ور ڪري ڏائيءَ کان پڇندي هئي،
”پنڻ لڳي آهين ڇا؟“

”پنهنجي بدقسمتيءَ جي ڪري.“

”جتي شرم نه هجي، اتي قسمت ڇا ڪندي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ڇون ٿا ته حضرت عيسيٰ به گداگري ڪندو هو.“

”ڪير ٿو چئي؟ ڪافر ۽ ڪم عقل. ۽ تون، ٻوڙهي ڄنوار، انهن تي اعتبار ٿي ڪرين. عيسيٰ فقير نه هو. هو خدا جو پٽ هو. هو ايندو، جيئن لکيل آهي ۽ اچي، مئلن جي عذاب ۽ ثواب جو حساب ڪندو — مئلن جو، سمجهين ٿي نه؟ تون به ان کان لڪي نه سگهندينءَ چاهي خاڪ ڇو نه ٿي وڃين. تو ۽ تنهنجي ٻاسيل ڪي وڏائيءَ جو بدلو ملي رهيو آهي. توکي ياد آهي جڏهن توهين شاهوڪار هئا ۽ مان اوهان وٽ مدد لاءِ آئي هيس. تڏهن توهان مون سان ڪهڙو برتاءُ ڪيو هو!“

”مون کان جيڪي ٿي سگهيو هو، اهو مون توکي ڏنو هو،“ نانيءَ بردباريءَ سان جواب ڏنو.

”ڪهڙو ڏن ڪٿي ڏنو هوءِ! اهو به ڪو ڏيڻ هو؟“

ناني پنهنجي ڀيڻ جي اهڙيءَ گستاخ ۽ بي لغام زبان مان ڪڏهن بيزار ڪانه ٿي. اهو ڪراهت جهڙو آواز ٻڌي، مان سوچيندو هوس ته ناني اهو ڪيئن ٿي سهي سگهي. انهيءَ وقت هن لاءِ منهنجو پيار گهٽجي ويندو هو.

ننڍي مالڪياڻي اوڏيءَ مهل ٻاهر نڪري آئي، ۽ نرمائيءَ سان نانيءَ کي سلام ڪيائين — ”وهڻ واري ڪمري ۾ هل. مهرباني ڪري هل.“

”پنهنجا ميرا پير اگهي وڃ!“ ٻڍيءَ ڇهڙ ڏيندي چيو.

مالڪ به نانيءَ جي خوشيءَ سان آجيان ڪندو هو —

”اوهو! درويش اڪولينا! ڪيئن آهين؟ ٻوڙهي ڪشرون جو ڇا حال آهي؟“

۽ ناني هن سان مٺڙي نموني مرڪڻ لڳي — ”اڃا ڪم پيو ڪرين؟“

”پيو ڇا؟ هميشه قيدين وانگر پيو ڳهان.“

هن جي وچ ۾ ٿيندڙ گفتگو وڻندڙ ۽ قرب ڀري هوندي هئي. پر ناني هن سان وڏڙن وانگر ڳالهائڻ لڳندي هئي. ڪڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڏهن امڙ جو ذڪر نڪرندو هو، جنهن تي مالڪ چوندو هو، ”باربرا! ڪهڙي نہ بي مثال عورت هئي — سورمي هئي سورمي.“

هن جي زال وچ ۾ ٽپي نانيءَ کي چوندي هئي، ”توکي ياد هوندو مون ڪيس سونهري ڪنارن سان ڪارو وڳو ڏنو هو؟“

”برابر مون کي ياد آهي.“

”۽ اهو چڱيءَ حالت ۾ هو.“

پوءِ نانيءَ کي نئون ڄاول ٻار ڏيکاريائون.

مان ميز کي صاف ڪري رهيو هوس، تہ مالڪ چيو، ”تنهنجي ناني تہ ڏاڍي سٺي عورت آهي.“

انهن لفظن هن لاءِ منهنجي دادي شڪرگذاري ڪني ورتي.

نانيءَ کي اڪيلائيءَ ۾ دل جو دک ونڊيندي چيم، ”تون هيڏانهن ڇو ايندي آهين؟ تون ڏسين ٿي تہ ڪيئن....“

”مطلب تہ مان سڀڪجهہ ڏسان ٿي،“ هن پنهنجي عجيب چهري تي مرڪ آڻيندي چيو، ۽ مون کي ڄڻ ضمير جو چڪ پهچي ويو.

سچ پچ هوءَ سڀڪجهہ ڏسي رهي هئي. ڪابہ اهڙي ڳالهہ نہ هئي، جيڪا هن نہ ڏٺي هجي. نہ ئي هن کان اها ڳالهہ ڳجهي هئي تہ ان وقت مون کي ڪهڙي ڳالهہ جوش ۾ آڻي رهي هئي. چوطرف نهاري پڪ ڪيائين تہ اسين اڪيلا آهيون. پوءِ ڇڪي ڪٺي ڇاتيءَ سان لاتائين ۽ روئڻهارڪي ٿي، چيائين، ”مان هيڏي پير ۾ نہ وجهان، پر تنهنجي ڪري، هنن جو مون سان ڪهڙو لاڳاپو آهي؟ هوڏانهن وڏو ميان بيمار آهي. مان ان جي خدمت ڪري ٽڪجي پئي آهيان. اهڙو موقعو ئي نہ ٿو ملي، جو پنهنجو ڪم ڪريان. تنهنڪري هٿڙ ۾ ڪوڏي بہ ڪانهيم. ۽ ميڪائيل پنهنجي پٽ ساشا کي گهر نيڪالي ڏني آهي، تنهنڪري ان کي بہ مون کي ئي پالڻو ٿو پوي. هنن توکي ماهوار ڇهہ روبل ڏيڻا ڪيا هئا. پر مان سمجهان ٿي تہ هن اڌ سال ۾ توکي پائي بہ نہ ڏني هوندائون.“ پوءِ هوءَ جهڪي آهستي چوڻ لڳي، ”مون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي ڇڏي اٿائون ته تون ٻي ارمان آهين، تنهنڪري هو تو کي ڪالهائيندا ۽ چيڙائيندا آهن. ملڙا، هيءَ جاءِ نه ڇڏجانءِ. ”هڪ ٻه سال صبر ڪر، جيستائين تو ۾ طاقت اچي. همت نه هارجانءِ.“

مون هن سان اقرار ڪيو. پر ان جو نباهڻ سولو ڪم نه هو. اتان جي زندگي ڏکي، ڏاڍي سخت، خشڪ ۽ مايوس ڪندڙ هئي. مانيءَ جو سوال هو. ورنه منهنجي زندگي ڄڻ عذاب ۾ ٿي گذري. ڪڏهن ڪڏهن خيال ايندو هوم ته ڀڄي وڃان، پر سيارو ڇوڏاري پنهنجو لعنتي قبضو ڄمايو ويٺو هو. برفاني هوائون سڄي رات پيون واڪا ڪنديون هيون ۽ گهرن کي وڪوڙي ويٺيون هيون. ۽ دٻال جا وڏا وڻ ٻاري جي وسڻ ڪري ڏري پوندا هئا. مان وڃي به ڪيڏانهن وڃان ها؟

مون کي ٻاهر نڪرڻ جي موڪل ڪانه هئي. هونءَ به اهڙيءَ هوا ۾ ڪير ٿي ٻاهر وڃي سگهيو؟ سرديءَ جو ننڍو ڏينهن گهر جي ڪم ۾ ئي جلد پورو ٿي ويندو هو. البت ڇنڇر ۽ آچر ڏينهن چرچ ڏانهن وڃڻو پوندو هو.

چرچ ۾ مون کي مزو ايندو هو. ڪنهن اولاهيءَ ۾ ماڻهن کان خالي ڪنڊ ۾ ويهي، گهڻو ڀري رکيل مجسمن ڏانهن ڏسڻ ۾ لطف حاصل ٿيندو هوم. ائين لڳندو هو، ڄڻ اهي مجسما موم بتين مان نڪرندڙ روشنين جي درياهه ۾ تري رهيا آهن ۽ انهن جا پاڇا سهڻيءَ لوڏ سان ٿلي رهيا آهن. پادرين جي مخملي چوغن تي لڳل سونهري زري ٿورو لڏڻ لڳندي هئي. موم بتين جون زبانون الهيءَ نيريءَ مالتيڪيءَ فضا ۾ ڄڻ ماکيءَ جي مکين وانگر ڀون ڪنديون ڏسبيون هيون. ۽ عورتن ۽ ٻارن جا مٿا گلن وانگر جهڪڻ لڳندا هئا. آسپاس جي هرڪا شيءِ ڄڻ اتي هلندڙ گيتن سان سر ۾ سر ملايو بيٺي هوندي هئي. اتان جي هرهڪ شيءِ ۾ ڪا ڪهاڻي سمايل هوندي هئي، ۽ چرچ هڪڙي هنڌوري وانگر لڳندي هئي، جيڪو تاريڪ فضا ۾ پيو لڏندو هو. وقتن ٿي مون کي پنهنجي تصور ۾ ائين لڳندو هو ته چرچ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇڪري اونهيءَ ڍنڍ ۾ ٻڏي وئي آهي، جتي اها پنهنجي اڪيلي ۽ ٻين کان علحدي زندگي گهاري رهي آهي. هاڻي مون کي يقين آهي ته منهنجو اهو خيال ناني جي ٻڌايل ڪهاڻي ”ڪيٽز جو چوغو“ ماڻ پيدا ٿيو هو. ڪڏهن ڪڏهن لنڊا ڪرڙيءَ حالت ۾ پاڻ کي ڪوريءَ جي تڪلي وانگر هيڏي هوڏي اڏامندو محسوس ڪندو هوس. چرچ ۾ ڪانئيندڙن جي لولي ڏيندڙ گيتن، دعائن جي پڙهڻ، ۽ سرهاڻ جو آواز مون کي خواب جي دنيا ۾ وٺي ويندو هو، جتي مان اداس سريلن نغمن ۾ گم ٿي ويندو هوس—

”پليت تاتاري ويجهو اچي رهيا آهن. غليظ جاهلو عاليشان ’ڪيٽز‘ جي ويجهو پهچي رهيا آهن؛ اهي صبح جي عبادت ويل شهر ۾ داخل ٿي رهيا آهن؛ او وڏيءَ سگهه وارا خدا، او خدا جي ماءُ! پنهنجن ٻانهن کي انهن کان پناه ڏي؛ پنهنجن ٻانهن کي امن ڏي ته تنهنجي صبح جي عبادت ڪن ۽ تنهنجي واکاڻ جا گيت ڳائن، جيئن اهي تاتاري پاڪ چرچ جي بي حرمتي نه ڪن؛ اسان جي زالن ۽ نيانين جي مت ۽ سيل خراب نه ڪن؛ اسان جون ڪنواريون ڇوڪريون هنن جي عيش جو سامان نه ٿين؛ اسان جي پيرن فقيرن کي عذاب ڏيئي هو دنيت ماري نه ڇڏين.

پوءِ خدا ۽ ان جي مقدس ماءُ، انسان جون اهي آه زاريون، عيسائين جون اهي التجائون، ٻڌيون، ۽ وڏي ملائڪ ميڪائيل کي خدا حڪم ڪيو— ’ميڪائيل وڃ! ڌرتيءَ کي ڪيٽز وٽ وڃي اهڙو ڌوڏ، جو ڪيٽز ڍنڍ هيٺ هليو وڃي.‘

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ اڄ ناڻين اهي ماڻهو، سواءِ آرام ۽ ٽڪ جي
صبح کان وٺي شام تائين، عبادت ۾ مشغول آهن،
۽ هميشه اهڙيءَ ريت رهندا.“

نانيءَ جي گيتن، ننڍي هوندي، منهنجي دماغ کي اڻمٽ
اثر ڪري ڇڏيو هو، جيئن ماکيءَ جي مک ماکيءَ سان ماناري
کي ڀر ڪري ڇڏيندي آهي. نه فقط ايترو، پر مان انهن جي سُر
۽ تار تي به ويچار ڪندو هوس. چرچ ۾ مان نانيءَ جون مناجاتون
ڪين ڇوندو هوس. نانيءَ جي خدا جي موجودگيءَ ۾ نانيءَ جي
خدا جون ڏمر پريون مناجاتون ۽ غم پريل مولود چوندي، مونجهه
محسوس ٿيندي هيم. مون کي پڪ هئي ته نانيءَ جي خدا کي
به مون وانگر انهن مان مزو ڪين ايندو هوندو. اُنهيءَ لاءِ اهو
سبب ئي ڪافي هو ته اهي ڪتابن ۾ لکيل هيون ۽ هرڪو
ماڻهو انهن کي ياد ڪري ڇڏيندو هو، ۽ طوطي وانگر پيو انهن
کي رٽيندو هو. پر منهنجي دل کي جڏهن غم ۽ ڏک تنگ
ڪندا هئا يا ڏينهن جي رنجش ڪنجهه مونجهه ڪري ڇڏيندي هئي،
ته مان پنهنجون دعائون ۽ مناجاتون پاڻ جوڙيندو هوس. جڏهن
تڪليفن جو خيال ايندو هوم ته لفظ پاڻمرادو دعا جي صورت وٺي،
هڪڙيءَ لڙهيءَ ۾ پوئجي ويندا هئا —

”او خدا، او ڌڻي، منهنجي مصيبت ڏس! مولا،
مون کي جلد وڏو ڪر، ۽ هن ڏکن واريءَ زندگيءَ
مان آزاد ڪر. ڌڻي، مون کي ڪابه تعليم ڪانهي،
جنهن مان ڪو لاڀ وٺان. شيطان جي ڦاهي،
مترينا، مون کي گذهه جيان ڪُٽي ٿي، ۽ منهنجي
حياتي وه بڻائي ڇڏي اٿس.“

آهن مان ڪيترئون دعائون ۽ مناجاتون اڄ به مون کي
دل تي ترو ٿيون اچن. ننڍپڻ جا نقش دريا ٿين ٿا ۽ اهي سڄيءَ
حياتيءَ تي پنهنجو اثر وجهن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ھڪڙو ٻيو سبب بہ ھوندو ھو جنھن ڪري مون کي چرچ ۾ خوشي ملندي ھئي. مون کي اتي اھڙوئي سڪون ملندو ھو، جھڙو جھنگل ۾. اتي منھنجي دل جوڪا رنج ۽ غم ۾ ٻڏل ۽ گندي زندگيءَ جي اثرن کان داغدار ٿي چڪي ھئي، رنگين تصويرن ۾ گم ٿي ويندي ھئي. پر مان چرچ ۾ انھيءَ وقت ويندو ھوس، جڏھن سخت پارو پيو پوندو ھو يا گھٽين ۾ برفاني ڇوھو پيو گھمندو ھو، جڏھن آسمان پاڻ بہ برف جي تہ وانگر اڇو ڏسڻ ۾ ايندو ھو، جڏھن ھوا برف جي اڏامندڙ چادر وانگر ٿڌي ۽ تکي ھوندي ھئي، جڏھن ڌرتي برف جي وسڪار ھيٺ اھڙي ڍڪجي ويندي ھئي جڻ تہ وري ظاھر ٿيڻ جو ھوءَ نالوئي نہ وٺندي.

پر جڏھن راتيون ماڻھيون ھونديون ھيون تہ گھٽين ۾ گھمڻ پسند ڪندو ھوس ۽ اونداھيون ڪنڊيون تاڙيندو وتندو ھوس. اھڙي سير وقت ائين محسوس ڪندو ھوس تہ مون کي پر لڳي ويا آھن ۽ مان چنڊ وانگر مٿي پرواز پيو ڪيان. منھنجي اڳيان منھنجو پاڇو برف جي ترورن کي ڍڪيندو، ھيٺ مٿي ھنبوڇيون ھڻندو ھلندو ھو. رستي تي چوڪيدار ملندو ھو. ھن جي بت تي ٿلھي رڇ جي کل پھريل ھوندي ھئي. ھٿ ۾ ڏنڊو ۽ پاسي سان ڪتو ھوندو ھوس. گھرن مان ماڻھن جي پاڇن جا خاڪا گھٽين ڏانھن وڌڻ لڳندا ھئا ۽ ڪتا انھن جو پيڇو ڪندا ھئا. ڪيتريون جوان نينگريون پنھنجن سيڻن سان سير تي ويندي ملنديون ھيون. مون کي ائين لڳندو ھو، جڻ اھي چرچ مان پڇي آيل راھبائون آھن. ڪڏھن ڪنھن روشندان مان ھڪڙي خاص قسم جي عجيب ۽ انوکي خوشبوءِ ٻاھر ھلي ايندي ھئي، جا ڪنھن زندگيءَ ڏانھن اشارو ڪندي ھئي، جنھن جو اڃان مون کي پتوئي ڪونہ ھو. اھڙن روشندانن جي ھيٺان گھڻي وقت تائين بيٺي رھندو ھوس، جيئن انھن گھرن جي رھاڪن جي رھڻي ڪرڻيءَ جو حال معلوم ڪري سگھان. آھو عبادت جو وقت ھوندو ھو. تڏھن بہ انسان مسرت ڀريل نغمن، ڪل

خوشيءَ، ٻيائي ۽ وائيولين جا مٺا آواز روشندانن جي رستي ٻاهر هليا ايندا هئا.

نخنووسڪي ۽ ماڙينووسڪي محلن جي ڪنڊن تي، جي جهڪيل هڪ ماڙ گهر هوندا هئا، اهي خاص طرح مون کي پاڻ ڏانهن ڇڪي ويندا هئا. هڪڙيءَ چالبوڪيءَ رات جو، جيئن مان اتي ٻيٺو هوس، ته مون کي عجيب آواز ٻڌڻ ۾ آيا. اهي ائين ٿي لڳا، ڄڻ ڪنهن ڏاڍيان ڪا راڳڻي جهونگاري هجي، ۽ ان جا آلاپ گهر جي اندرينءَ گرم هوا سان گڏجي ٻاهر هليا آيا هجن. مون کي لفظ ته سمجهه ۾ نه پئي آيا، پر راڳ ٻڌل محسوس پئي ٿيو. مان جڏهن ويجهو ويس، تڏهن ٻڌم ته ساز راڳ ۾ رخني وجهڻ بجاءِ انهيءَ سان ٺهڪ ٿيا بيٺا آهن. مان موريءَ تي ويهي رهيس ۽ خيال ڪرڻ لڳس ته ڪهڙو نه شاندار سر انهيءَ ڏک ڀريءَ ساز مان نڪري رهيو آهي! اهو ساز وايولن هو. اهو ڏک ڀريو انهيءَ ڪري ٿي لڳو، جو منهنجي دل ۾ بہ ڏک سمايل هو. ڪڏهن انهن گڏجي ايترو مٺو ۽ ڏاڍيان پئي ڳايو، جو سمجهيم ته ضرور گهر ۾ ان جا در دريون جهومندا هوندا. ان مهل ڇت تان ماڪ جا ڦڙا اهڙيءَ ريت پئي ڪريا، جيئن منهنجي اکين مان ڳوڙها پئي ٽميا.

چوڪيدار چپ چاپ منهنجي ويجهو آيو ۽ مون کي موريءَ تان هيٺ ڇڪيندي پڇيائين، "هتي ڇا جي لاءِ بيٺو رهين؟"—

"راڳ لاءِ." مون ورائيو.

"مزيدار ڳالهه ٻڌايئه! ٻيجي وڃ." مان گهٽيءَ کي گول ڦري، دريءَ جي ويجهو ٿيي وٽ اچي بيٺس، پر راڳ بند ٿي چڪو هو.

آنهيءَ ئي روشندان مان اهڙا ئي ڪل ۽ خوشيءَ ڀريا آواز، جي اڳين ڏک ڀريل آوازن کان بلڪل مختلف هئا، اچي رهيا هئا، جو مون سمجهيو ته ڄڻ مان خراب ڏٺي رهيو آهيان. مان هر ڪنهن ڇنڇر رات جو انهيءَ گهر جا ڦيرا ڏيڻ لڳس، پر انهيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻهار جي سموريءَ موسم ۾ مون کي وري آهو واهولن رکيو هڪ پيرو ٻئي ۾ آيو. ۽ اهو اڌ رات تائين وڄندو رهيو، جنهن جي نتيجي ۾ جڏهن گهر موٽيس ته موچڙا مليم.

اهن راتين جي ڪهاڻين، جي سياري جي آسمان هيٺ، سڄين گهڙين ۾ حاصل ٿيم، مون کي گهڻو ڪجهه ڏنو. چاڻي واٽي مان شهر جون ٻاهريون گهٽيون ۽ پاسا گهمندو هوس، جتي نه ٻتيون هونديون هيون، نه ئي ٻنهنجي مالڪ جي ڪنهن ڄاڻ سڃاڻ واري مان ملڻ جو ڊپ هوندو هوم ته وچي هن ڪڏهن چغلي هڻندو ته مان ڇرچ وچڻ ڪان گسائيندو پيو وتيس. اتي نه ڪوئي شرابي، بازاري عورت يا سپاهي ملندو هوم، جو مون کي تنگ ڪري. جيڪڏهن درين تي برف جميل نه هوندي هئي، يا پردا چڙهيل نه هوندا هئا، ته مان هيٺين طبقن وارن گهرن ۾ درين مان جهاتي به پائي سگهندو هوس.

اهي درين مان اندر سڙهيل تصويرون بيشمار ۽ قسمين قسمين هونديون هيون — ڪي ماڻهو عبادت ۾ ته ڪي راند روند ۾ مشغول هوندا هئا. ڪي پيار ۾ ته ڪي تڪرار ۾ رڌل هوندا هئا. مطلب ته سڀئي پنهنجين ڳالهين ۾ گم، سڀئي پنهنجي دنيا ۾ مست هوندا هئا.

هڪڙيءَ دريءَ ۾ ڏٺم ته ڳاڙهي لباس ۾ هڪڙي عورت هڪڙي با ريش ديو مڙس جي گوڏن تي ويٺي هئي ۽ هو هن کي ٻارن وانگر لوڏي رهيو هو. جڻ ته هوءَ ٻار هئي. اڃا ئي لڳو جڻ هن کي ڪو عشقي راڳ ٻڌائي رهيو هو— ڇاڪاڻ ته مرد جو وات پٽيو پيو هو ۽ هن جون اکيون ٻئي ڇڙيون پڙيون. عورت لهڪ ڏيندي، پلٽي جهڪي، ۽ هوا ۾ ٽنگون هيٺ مٿي ڪرڻ لڳي. مرد هن کي سڌو ڪري وري راڳ شروع ڪيو، ۽ هوءَ وري به ٿڪجي ۾ ٻڌي ويٺي. مان هن کي گهڻي وقت ڏسندو رهيس، ۽ تڏهن اتان اٿيس وڌيس، جڏهن محسوس ڪيم ته اهو قصو سڄي رات هلندو رهندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪڙي پيري دريءَ مان هملٽن ڏانهن ڏٺم ته ٻه عورتون ميز تي ويٺيون هيون ۽ هڪڙو شاگرد انهن جي سامهون پڙهي رهيو هو. ٻنهي مان جيڪا ننڍي هئي، سا ڪرسيءَ کي ٽيڪ ڏيو ويٺي هئي ۽ منهن ۾ گھنج وجهي، ڪتاب پئي پڙهائين. اوچتو وڏي عورت جيڪا ٻٽ ۾ سمهي هئي ۽ جنهن جا وار شاندار ٿي لڳا، منهن تي هٿ ڪئي ڏنا ۽ هن جي ڪلهن جي ٽڏڻ مان پتو پئي پيو ته، هوءَ روئي رهي هئي. ڇوڪر ڪتاب ڪٿي اڇلايو، ننڍي عورت اٿي ۽ ٻاهر بڪندي هلي وئي. ڇوڪر وڏيءَ عورت جي اڳيان پنهنجي گوڏن ڀر ويهي رهيو، ۽ هن جي هٿن کي وٺي چمڻ لڳو.

اهڙا ڪيترائي ڏسڻ جهڙا نظارا هوندا هئا، جيڪي منهنجي حافظي ۾ هميشه لاءِ محفوظ ٿي ويا. ۽ اهي مون کي ايتري قدر محو ڪري ڇڏيندا هئا، جو تمام گھڻو دير سان گھر موٽندو هوس. انهيءَ ڪري گھر جي ٻنهي زالن کي اچي شڪ پيو ۽ مون کان سوال پڇڻ لڳيون ـ ”ڪهڙيءَ چرچ ڏانهن ويو هئين؟ اتي پادريءَ ڪهڙو واعظ ڪيو هو؟“

هو ٻئي پادرين کي سڃاڻنديون هيون ۽ اهو به پتو هوندو هون ته ڪنهن ڏينهن ڪهڙي وليءَ يا نبيءَ جو بيان ٿيندو آهي ۽ ڪٿي ٿيندو آهي. مطلب ته هنن کي ديولن جو ذري پرزي جو پتو هو. هو مون کي ڪوڙ ڳالهائيندي جهٽ پٽ پڪڙي وٺنديون هيون. ٻئي ڏاڍي جي قهار خدا جي عبادت ڪنديون هيون، جيڪو خوف جي وقت آزي نيازي زياده پسند ڪندو هو. هو هميشه هنن جي چپن تي ويٺلو هوندو هو. پنهنجن جهيڙن ۾ هڪٻئي کي انهيءَ جون ڌمڪيون ڏينديون هيون ـ ”ٿورو ترس! توکي خدا ان جي سزا ڏيندو ۽ توکي چٽ ڪري ڇڏيندو ـ ويٺي ڏسجانءِ!“

هڪڙي آرتوار تي هيڊيءَ کان سنبوسا سڙي پيا. چلهه جي سيڪ اچڻ سان، ڪاوڙ ۾ دانهون ڪيائين ـ ”شل خدا جي مار پونئي“! تئيءَ کي مٿي ڪري سونگھيائين. يڪدم پريشانيءَ کان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن جي منهن جو پنو لهي ويو. تني همٿ ڦٽي ڪري، وهلي پار ڪيئن. ”اڙي هن ۾ گوشت ترهو ويو آهي! اڙي ميءَ صاف ٻم ڏامي! اڙي مان اڃا سوير ڏينهن ڏوڻي ٻوڻي سڀ صاف ڪري رکي هئي!“ پوءِ گوڏن ڀر ويهي خدا کي سوال ڪرڻ لڳي- ”اي خدا، مون گنهگار کي بخش! پنهنجي صبر ۽ تڪليفن جي صدقي مون کي معاف ڪر. مون بيوقوف ٻيڙيءَ نان پنهنجو ذمر لاه.“

سڙيل سنبوسا ڪتي جي حوالي ڪيا ويا ۽ تني ڏوڙن لاءِ هوديءَ ۾ اڇلائي ويئي. پر انهيءَ ڪان پوءِ نئيدي مالڪيائي آنهيءَ واقعي جا هن کي تنڪا ڏيندي هئي- ”ها، سنبوسا ساڙي ڇڏيئه! ڪني گوشت واريءَ ٿنيءَ ۾ تيار ٿي ڪيئه!“

هو پنهنجن بيڪار ۽ بي معني زندگيءَ کي اهميت ڏيڻ خاطر پنهنجي خدا کي هر ننديءَ وڏيءَ ڳالهه ۾ گهلي ونديون هيون. ٻاهران ڏيک اهو ڪنديون هيون، ڇڻ هو هر گهڙيءَ ۽ هروقت پنهنجي مٿانهين مالڪ کي ياد پيون ڪن.

هيڏي وڏي سڄي گهر ۾ سنڌن خدا جي پنيان اهڙي وٿ وٺان مون کي تنگ ڪري ڇڏيندي هئي. مون کي وهم اچي ويٿو تہ اولادهين ڪنڌن ۾ ”غيبات“ ويٺي آهي، تنهنڪري گهر جي اولادهين ڪنڌن ۾ ليٿا ۽ جهاتيون پيو پائيندو هوس. رات جو مجسمي واريءَ ڪٻ کي، جتي بتي ٽم ٽم ڪندي رهندي هئي، ڏسي، مون کي خوف ٿيڻ لڳندو هو. مجسمي جي پرسان، ڇت ۾ مٿان هڪڙو وڏو ڪاريل چورس خال هو، جنهن کي وچ مان هڪ سيخ ٻن حصن ۾ ورهائي ڇڏيو هو. اتان نيرو آسمان نظر ايندو هو، جنهن کي ڏسندي اُٿين لڳندو هو، ڇڻ آسمان اُن خال مان سڄي، گهر ۽ اسان سڀني کي گهي ويندو، ۽ اسين سڀئي اُن جي ابدي خاموشيءَ ۾ اهڙيءَ ريت گم ٿي وينداسين، جيئن ڪو پٿر بغير آواز پاڻيءَ ۾ ٻڏي وڃي. مون کي ياد نٿو اچي تہ پوءِ ڪهڙيءَ ريت انهن وهمن مان جند ڇڏايم. پر ان ۾ ٻڪ ٿي ٻڪ ٺانيءَ جي مهربان خدا منهنجي مدد ڪئي. جهتوڻيڪ

مون کي اهو ته اول يقين هو ته جيڪڏهن منهنجو ڪو ڏوهه نه هو ته مون کي ڪنهن جن ڀوت مان به خطرو ڪونه هو، منهنجو ڪو ڏوهه هئي ته منهنجي لاءِ سزا به ڦاهي، حياتيءَ جو اهڙو ڪو به قاعدو ڪونهي جنهن ۾ ٻي ڏوهيءَ کي سزا ملي، ٻين جي گناهن جو بار منهنجي ڪاهن تي پنجي لٿي سگهيو.

مان چرچ ۾ وڃڻ کان گسائڻ لڳس. خاص طرح بهار جي رُت ۾، جنهن جي انوکي سڏ تي لبيڪ نه ڪرڻ مون کي ڏاڍو ڏکيو ٿي لڳو. مون کي هو جيڪي سِڪَ ڪوپيڪن جا سڪا خيرات جي ٿيليءَ ۾ وجهڻ لاءِ ڏيندا هئا، اهي منهنجي تباهيءَ جو باعث ٿيا. مون انهن مان چڪو خريد ڪيو. چرچ وارو سمورو وقت آنهيءَ سان کيڏندو وتندو هوس ۽ گهر اوئلو موٽندو هوس. هڪڙي ڀيري مون کي جيڪي پيسا مٺي جي خيرات ۽ مقدس مانيءَ جي لاءِ ڏنا هئائون، سي مون جوا ۾ هارائي ڇڏيا، ۽ جڏهن پادري ماني ورهائڻ لڳو، تڏهن مون وڏي هڪڙي ٻئي ماڻهوءَ جو ڀاڱو ورتو. ترت ئي منهنجي جوا جو شوق ماليخوليا جي حد تائين وڃي پهتو. مون ۾ هوشياري به هئي ۽ طاقت به ۽ جلدئي منهنجو نالو چوڪي، بليئرڊ ۽ رميءَ ۾ سڄي پاڙي ۾ مشهور ٿي ويو.

ايسٽر جي مقدس مهيني ۾ مون کي پڇتاءَ ۽ توبهه لاءِ تيار ڪيائون، ۽ پنهنجن ڏوهن جي اقرار ڪرڻ واسطي مون کي پنهنجي پير واري پادريءَ پوڪرووسڪي ڏانهن وڃڻو پيو. هو مون کي سخت قسم جو ماڻهو لڳندو هو، ۽ مون کان گهڻا گناه هن جي ڪري ئي ٿيا هئا. مون هن جي باغ واريءَ ڀِتِ کي پٿرن سان چٽيو هو ۽ هن جي ٻارن کي موچڙا ڏنا هئا. اهي سڀ ڳالهيون ته هن کي ياد هونديون - انهيءَ خيال مون کي پوءِ ڏيئي ڇڏيو، ۽ هن جي خونائتيءَ چرچ ۾ پنهنجي اقرار جي واري جو انتظار ڪندي، منهنجي دل ويهي رهي. پر پادري پوڪرووسڪي مون سان خنده پيشانيءَ سان پيش آيو- ”اڙي تون ته منهنجو پاڙيسري آهين! منهنجا پٽ، گوڏن ڀر ته ويهه! تو ڪهڙا گناه ڪيا آهن؟“

منهنجي مٿي جي مٿان مخمل جو ڳوڙهو ڪپڙو رکيائين.
ڌوپ ۽ مهڙ جي ٻوءِ منهنجي نڪ ۾ گهڙي ويئي. مون کي ڪڇاڻهائين
ڏاڍو ڏکيو ٿي لڳو ۽ آخر پيڊليءَ ساڻ پڪو ڪيم.

"تو پنهنجن وڏن جو چيو ورتو آهي؟"

"نه."

"چئو، مون گناه ڪيو آهي"

پوءِ نه ڄاڻان ڪيئن چيم، "مون چوري ڪئي آهي."

"ڪيئن؟ ڪٿي؟" پادريءَ هوريان ۽ خيال سان پڇيو.

"ٽن درويشن واريءَ چرچ مان، پوڪروفو جي چرچ مان، اڪولس جي چرچ مان...."

"سينٽ چرچن مان! اهو ته وڏو گناه آهي، پٽ، سمجهين ٿو نه؟"

"هائو، مان سمجهان ٿو."

"چئو 'مون گناه ڪيو آهي.' پر تو چوري ڇو ڪئي؟ ڪنهن شيءِ جي کائڻ لاءِ؟"

"ڪڏهن ڪڏهن، ۽ ڪڏهن انهيءَ ڪري جو مان جوا ۾ پئسا هارائي ويٺو هوس، ۽ ڇاڪاڻ ته مون کي لياز گهر آڻڻو هو، انهيءَ ڪري مون چوري ڪئي."

پادري پوڪروسڪيءَ ڪنهن لفظن ۾، جيڪي ٻڌڻ ۾ ٿي نه آيا، ڪجهه، ڇيو، پوءِ ڪجهه سوال ڪرڻ بعد چيائين، "تو ڪو منع ڪيل ڪتاب پڙهيو آهي؟"

هن پوري هن جو منهن ڏاڍو گنڀير هو. اهو سوال منهنجي سمجهه کان ٻاهر هو. مون پڇيس، "ڪهڙو ڪتاب؟"

"منع ڪيل ڪتاب. تو ڪو پڙهيو آهي؟" — "نه، ڪو به نه."

"اٿي، تنهنجا سڀ گناه بخشجي ويا."

مون هن ڏانهن حيرت مان نهاريو. هن جو چهرو ڪنهن خيال ۾ ٻڏل ۽ نرم ٿي لڳو. جهڙي منهنجو گندو ضمير بيچين ٿي ويو. جڏهن منهنجي گهر جي مالڪڻ مون کي پڇتاءُ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ تيار ٿي ڪيو، تڏهن مون ني ان جو ڏاڍو خوف ويهاريو هئائون، ۽ انهيءَ ڳالهه، تي ور ور ڪري گهڻو زور ڏنو هئائون ته ”تنيڙا گناه به نه لڪائجاءِ!“ تنهنڪري پنهنجي قبوليت ۾ اضافو ڪندي چيم، ”مون تنهنجي اونهاري واريءَ ٻيلڪ ڪي ڦٽرن سان ڇنيو هو.“

منهنجي پريان ڪنهن شيءَ ڪي لهاريندي، پادريءَ پنهنجو مٿو مٿي ڪيو- ”ڏاڍي خراب ڳالهه، ڪيئي. ڇگو هاڻي وڃ.“

”مون تنهنجي ڪتي ڪي ٻه ڦٽر هنيا هئا.“

”ٻيو ڇا؟“ مون ڪان بيخياليءَ سان پڇيائين.

مان جڏهن اتان نڪتس، تڏهن پاڻ ڪي وڃارو ۽ ننگهل محسوس ڪيم. مون کي پڇتاءَ بابت ڪيڏو نه ڊيڄاريو ۽ هيسايو ويو هو. مون اُن کي ڪيترو نه خطرناڪ ٿي سمجهيو. پر اها رسم ته ڏاڍي بي ضرر ۽ بي مزي هئي. انهيءَ سموريءَ رسم ۾ مون کي جيڪا ڳالهه وڻي، اها منع ڪيل ڪتابن جي ڳالهه هئي، جنهن جو مون کي اُن وقت تائين پتو نه هو. مون کي هيئين ماڙيءَ وارو نظارو، جنهن ۾ ڇوڪرو پڙهي رهيو هو ۽ ٻه عورتون ڪيس ٻڌي رهيون هيون، ۽ ’نيڪ خيال‘ جي ڪتابن جا ٽوڪرا ۽ الهن ۾ پيل ٿلها ڪارا ڪتاب جن تي غير مفهوم نقشا نڪتل هئا، ياد اچي ويا. ٻئي ڏينهن مون کي پندرهن ڪوپيڪ ڏنيي، چرچ ڏانهن موڪليائون. ايسٽر جي اچڻ ۾ اڃا دير هئي. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ برف رجڻ شروع ٿي هئي. مان خشڪ گهٽين مان گهمندو ٿي ويس. سڙڪن تي مٽي اڏامي رهي هئي. هوا صاف ۽ ونندڙ هئي. چرچ جي پرسان ڪي مزور ڇڪي راند ڪيڏي رهيا هئا. دل ۾ چيم، ”اڃا عبادت جو وقت پيو آهي. ڇو نه ٻه هٿ هٿي وڃن.“ چيومان، ”مون کي کيڏڻ ڏيندا؟“

”پهريائين نال جو ڪوپيڪ ڪڍ.“ هڪڙي ماڻهيءَ جي سينڌرن واري ڳاڙه منهي آڪرجي چيو.

مون ٻه اهڙو ٽي آڪڙجي ٽن ڪوپيڪن جو داءُ لڳايو. منهنجي ڀاڳ ڀڙايو. هڪڙي وڏي راندیگر مون واري داءُ تي ٻه داءُ لڳايا. پر هن جا ٻيئي داءُ خالي ويا. انهيءَ ڪري مون کي ڇهه ڪوپيڪ مليا ۽ مان ڪپڙن ۾ نه ٿي ماپيس. اُنهن مان هڪڙي راندیگر چيو، ”چوري تي اک رکجو، متان ڪٿي ڀڄو وڃي!“

اها مون پنهنجي بي عزتي سمجهي. انهيءَ ڪري پنهنجي بي پرواهي ڏيکارڻ لاءِ ٽون ڪوپڪن جو داءُ ٻري رکيم. پر منهنجي انهيءَ آڪڙ جو راندیگرن تي ڪوبه اثر نه ٿيو. باقي هڪڙو ڇوڪرو هو، جو منهنجي عمر جو هو، تنهن چيو، ”مان هن شيطان جي پٽ کي خوب سڃاڻان ٿو. هي وڏي نصيب وارو آهي.“ هڪڙي سڪل ماڻهوءَ، جنهن جي ڪپڙن جي بوءِ مان معلوم ٿي ٿيو ته ڳان وارو آهي، ڳالهه جي وچ ۾ چيو، ”شيطان جو پٽ؟ عجيب!“ هن خيال سان ڇڪو اڇليو ۽ منهنجا ٽو ڪوپيڪ کٽي ويو. پوءِ مون ڏانهن منهن ڪري، چوڻ لڳو، ”ڪيئن، شيطان جا پٽ!“

مون جواب ۾ ٽن ڪوپيڪن جو داءُ رکيو، جو هن هارايو. راند جي قاعدي موجب ڪوبه ماڻهو ساڳين ڇڪن تي لڳاتار ٽن ڀيرن کان وڌيڪ داءُ نه ٿي رکي سگهيو. تنهنڪري مون ٻيا ڇڪا ڪٽي، ڇهن ڪوپيڪن جي ڍڳڙي ناهي، داءُ رکيو، پر منهنجي قسمت جواب ڏئي بيٺي، ۽ مون لڳاتار ٽي داءُ هارايا. ان وقت چرچ ۾ واعظ ختم ٿي چڪو هو. چرچ جا گهنڊ انهيءَ جي ختم ٿيڻ جو اعلان ڪري رهيا هئا، ۽ چرچ ۾ ڪٺا ٿيل ماڻهو ٻاهر نڪري رهيا هئا.

ڳلڻ واري مون کان پڇيو، ”پرڻيل آهين؟“ ۽ منهنجي وارن کي وٺڻ لاءِ جهٽ هنيائين، پر مان ڳوهي ڏيئي ڀڄي ويس.

هڪڙي ڇوڪري کان، جنهن جي ڪپڙن مان اندازو لڳايم ته چرچ ڏانهن ويو هوندو، پڇيم، ”تون واعظ ٻڌڻ ويو هئين ڇا؟“ – ”سمجهه ته مان ويو هوس. انهيءَ ۾ تنهنجو ڇا؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون هن کي چيو، ”مهرباني ڪري ٻڌاءِ ته واعظ ڪيئن ٿيو! پادريءَ ڇا پڙهيو، ۽ جي مان اتي هجان ها ته مون کي ڇا ڪرڻو پوي ها؟“

هن مون کي جهلي ڪڍي ڏکو ڏنو، ۽ اهڙي رڙ ڪيائين، جو منهنجو ساهه مٺ اچي ويو- ”اڙي ڪافر، واعظ ڪان گسايو اٿي! توکي آءٌ اکر ٻ، نه ٻڌائيندس. مان چاهيان ٿو ته پل تنهنجو ٻيءَ تنهنجي لاک لاهي.“

مان ڏکندو ڏرندو گهر پهتس. پڪ هيم تہ اڄا ڪارا پترا تي پوندا، پر مون کي شاباس ڏيندي، پيءُ پڇيو، ”پادريءَ کي ڪيترا پيسا ڏنئه؟“

”پنج ڪوپيڪ“ مون ٿهه پهه ورائيو.

”ٽي ڪوپيڪ هن کي ڏنا هوندءِ؛ باقي ٻه ڪوپيڪ تو چٽ ڪري ڇڏيا، ڪيتن ڙي جهنگلي جانور!“

بهار جي مند هئي. هر ڪو نئون بهار جڏهن ايندو هو ته نئين پوشاڪ پهريو ايندو هو ۽ پهرئين ڪان وڌيڪ مرڪندڙ ۽ چمڪندڙ لڳندو هو. نئين ڦٽل گاهه ۽ ڏارين تي نڪتل نون گونچن مان وٺندڙ سرهاڻ اچڻ لڳندي هئي. منهنجي دل ۾ اڌما اڀرندا هئا ته پيلن ۾ گهمجي، پکين جا گيت ٻڌجن، ۽ ڪوسيءَ زمين تي پنڌ ڪجي. پر مون کي سياري جا ڪپڙا صاف ڪري پيتين ۾ بند ڪرڻا ٿي پيا، تماڪ جا پن ڪٽڻا ٿي پيا، جاءِ کي چنبڙڻو ٿي پيو، ۽ سڄو ڏينهن گهر جي اهڙي ڪم ۾ گهٽڻو ۽ هڄڻو ٿي پيو، جو منهنجي لاءِ بي معنيٰ ۽ مصيبت هو.

پنهنجي واندڪائيءَ جي وقت ۾ به ڪا اهڙي شيءِ ڪانه هوندي هئي، جا مون کي وندرائي. آنهيءَ غمناڪ گهٽيءَ ۾، جنهن ۾ مون کي واڙيو ويو هو، ڪابه ڏسڻ جهڙي يا ڪرڻ جهڙي ڳالهه نه هئي. اسان جو اڱڻ ٽڪل ۽ ڪاوڙيل مزورن، گندن بورچين ۽ ڌوٻيائين سان پريو پيو هوندو هو، ۽ منهنجون اکيون،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪي رات جي وقت آن گهٽيءَ ۾ نظارا ڏسنديون هيون، سي مون کي اهڙو وياڪل ڪري ڇڏيندا هئا، جو انهن جي ڏسڻ کان نابينائيءَ بهتر سمجهندو هوس.

مان پنهنجي ڪوٺڙيءَ ۾ ڪينچي ۽ رنگين پنا کڻي ويهندو هوس، ڪاغذن کي ڪتري گل، ٻڻائيندو هوس ۽ انهن سان گهر جي پياپائن کي سينگاري ڇڏيندو هوس. اهڙيءَ ريت پاڻ کي مشغول رکي، دل جي مونجهه گهٽائيندو هوس. مان ڏاڍو چاهيندو هوس ته ڪنهن اهڙي هنڌ هجان، جتي ماڻهو پنهنجو وقت رڳو سمهي نه وڃائين، جتي خدا کي گهڙيءَ گهڙيءَ پنهنجن ڏکن سورن سان بيزار نه ڪيو وڃي، جتي ماڻهو رڳو ٻين جي عيبن تي فتوائن ۽ فيصلن ڏيڻ تي چوڪس ويٺا نه هجن.

ايسٽر گذرڻ کان پوءِ پهرئين ڇنڇر تي بيبي مريم جو ڪرامتن وارو مجسمو اورانسڪيءَ جي چرچ مان اسان جي شهر ۾ آندو ويو هو، جتي جون جي وچ تائين اهو مهمان رهيو. انهيءَ کي برڪت واسطي ماڻهن جي گهرن ۾ به کڻي ويندا هئا، ۽ هڪڙي ڏينهن اسان جي گهر جو به وارو آيو. مان بورچيخاني ۾ ٿانو ملي رهيو هوس، جو مالڪياڻيءَ ٻاهران جوش ۾ رڙ ڪئي، ”جلدي در کول؛ بيبي مريم جو مجسمو کنيو پيا اچن!“ مان ان وقت گند سان اٽيو پيو هوس ۽ منهنجا هٿ مٽيءَ سان ڪڻ لڳا پيا هئا. تڏهن به تڪڙو ڊڪندو ويس ۽ وڃي در کوليم.

هڪڙي جوان، جنهن جي هڪ هٿ ۾ شمعدان ۽ ٻئي ۾ اگردان هو، ڪاوڙيل پر نرم لهجي ۾ چيو، ”توهين ستا پيا آهيو ڇا؟ مدد ڪراءِ!“

ٻه ڄڻا ڪوري مجسمي کي سوڙهيءَ ڏاڪڻ تان مٿي کڻي پئي هليا ۽ مان به ان جي هڪڙي پاسي کي پنهنجن گندن هٿن سان جهليو ۽ ڪلهو ڏيو بيٺو هوس. منهنجي پٺيان هڪڙو راهب ٿلها ڪڙي آواز ۾ مداحون چوندو پئي آيو — ”خدا جي مقدس ماءُ اسان لاءِ دعا گهر!“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجي دل ۾ اوچتو اچي خوف پيدا ٿيو — منهنجي
گندن هٿن لڳڻ تي ضرور هوءَ رنج ٿي ٿيندي، ۽ هاڻي منهنجي
هٿن کي ڳاري ڇٽ ڪري ڇڏيندي!

مجسمي کي ڪنڌ ۾ پيل ڪرڻ ڪري، جن جي مٿان
صاف چادر وڇائي وئي هئي، ڪٿي رکيائون. انهن جي ٻنهي پاسن
کان ۾ فرشتن جهڙا ناٺوڪا راهب بيٺا هئا. هنن جي اکين مان
تجليون پئي نڪتيون. هنن جا مهانڊا موهيندڙ ۽ وار وڻندڙ هئا.

پوءِ مناجاتون شروع ٿيون — ”اي نامور ماءُ!“ وڏي
پادريءَ آلاپيو — ”۽ سچو وقت پنهنجن ڏکڻ وارن جي هيٺان
لڪل هڪڙي ڪن جي سچيل ڳاڙهيءَ پهاڙيءَ کي موهيندو
رهيو — ”اي ڌنيءَ جي مقدس ماءُ، اسان جي لاءِ دعا گهر!“
ناڻيءَ مون کي ٻڌايو هو ته انهيءَ مقدس ماءُ غريبن جي واسطي
رنگبرنگي گل ۽ ساوا پوتا ۽ اهي شيون جيڪي سرهائي ڏين
ٿيون ۽ جيڪي زندگيءَ کي سهڻو بڻائين ٿيون ۽ نعمتون بخشين
ٿيون، پوکيون هيون. تنهنڪري مان ان کي پيار ڪندو هوس.
جڏهن مون کي نوڙي سلام ڪرڻ جو وارو آيو، تڏهن انهيءَ ڳالهه
ڏانهن ڌيان ڏيڻ کان سواءِ ته وڏا ڇا ڪري رهيا هئا، مون وڏي
هن جي چپن ۽ ڳلن تي چميون ڏنيون.

خبر تڏهن پيم، جو هڪڙو کهرو مضبوط هٿ مون کي
ڳچيءَ کان وٺي در ڏانهن گهليندو ويو. مون کي ياد ناهي ته پوءِ
مجسمو کهڙيءَ ريت کڻي ويا، پر ايترو ياد اٿم ته مان فرش تي
ويٺو هوس ۽ گهر جا مالڪ منهنجي چوگرد مڙيا بيٺا هئا ۽ مون
تي نازل ٿيندڙ بدبختين جو ڏاڍيءَ ڳنڀيرتا سان ۽ ڏڪندي ڏڪندي،
ذڪر ڪري رهيا هئا.

”اسان کي هن بابت پادريءَ سان صلاح ڪرڻي پوندي،“
مالڪ مون ڏانهن رکائيءَ سان پر ڪاوڙ کان سواءِ ڏسندي چيو.
”گڏه! تو کي اهو به پتو نه هو ته چپ نه چمبا؟ تو کي اسڪول
۾ اهو سکڻ کپندو هو!“

ڪجهہ ڏينهن تائين خوف ۽ صبر سان مريم جي ڏمر جو انتظار ڪندو رهيس ۽ سوچيندو رهيس تہ الائي ڇا ٿيندو. مون ان کي گندا هٿ اگهايا هئا ۽ چمي ڏاي هئي. مون کي ان جي سزا ضرور ملندي، پر خدا جي ماءُ منهنجو اڻ ڄاڻائيءَ ۾ ڪيل گناهہ، جو محبت جي جوش ۾ ٿي ويو هو، معاف ڪري ڇڏيو. يا انهن گناهن جي اهڙي ڪا هلڪڙي سزا هئي، جنهن جو گهر جي مالڪڻ جي سزا جي پيٽ ۾ مون کي ڪوبہ پتو نہ پيو.

ڪجهہ ڏينهن ڪان پوءِ، پڊيءَ کي چيڙائڻ واسطي گهڙيءَ گهڙيءَ وجي چوندو هوسانس، ”شايد پاڪ مريم ڪـي سزا ڏيڻ جي ڳالهہ وسري وئي آهي.“

”نورو ترس،“ هوءَ ساڙ ڪان چوندي هئي.

جڏهن مان پنهنجي ڪمري جي شهتيرن ڪـي چانهہ جي دبن مـان نڪتل گلابي پنن، قلعي، وڻ جـي پنن ۽ ٻين شين مان گل ٺاهي هٺندو هوس، تڏهن جيڪي دل ۾ ايندو هوم اهو آلاپڻ لڳندو هوس، پر ان کي چرچ جي ڌن ۾ رستن تي ويندڙ راهبن وانگر چوندو هوس—

”ڪمري ۾ ويهي، ۽ ڪينچي ڪٽي،
”مان ڪاڳر ڪٽيان ٿو ڪٽيان ٿو،
”مان اوڳهو آهيان مـان موڳهو آهيان،
”مان جيڪر ڪتو هجان، ڀلو هجان،
”جتي وڃيم آئي وجـان آتـي وجان!
”هتي نہ مـون تـي حڪم هلي ٿا،
”ڪڏهن ڪيئن ڪڏهن ڪيئن چون ٿا.“

جڏهن پڊيءَ منهنجي ڪم کي ڏٺو تہ کلڻ لڳي ۽ چيائين ”چو نہ ٻورچيخاني کي بہ سينگاريون؟“

۽ جڏهن منهنجو مالڪ معائنو ڪرڻ آيو، تڏهن ٿڌو ساهہ کڻي چيائين، ”شيطانڙا، تون بہ عجيب مسخرو آهين. خبر ناهي وڏي لاءِ جادوگر ٿيندين يا ٻيو ڪجهہ.“

هن مون کي هڪڙو ڪرلاس جي مُهر وارو پنجن ڪوپڪن وارو سڪو ڏنو. مون ان کي پنهنجن شاهڪارن جي وچ ۾ هڪڙيءَ نار ۾ ويڙهي، لڪائي ڇڏيو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ اهو آنان غائب هو. سوچيم، اهو ضرور آن پريءَ جو ڪم هوندو، جيڪا ان کي نکائي وٺي هوندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٥)

انهيءَ بهار جي مند ۾ مان ٻيهر ويس. هڪڙي ڏينهن صبح جو ڊبل روٽيءَ لاءِ بيڪريءَ تي ويس. بيڪريءَ وارو پنهنجي زال کي گاوڻ ڏيڻ ۾ ايترو ته مشغول هو، جو منهنجي موجودگيءَ جو پتو ئي نه پيس. آخر ۾ پنهنجي زال کي مٺي وارو وٽ وهائي ڪيائين. هوءَ گهٽيءَ ڏانهن وٺي ڀڳي ۽ اتي ڪري پئي. ماڻهن جا ميڙ اچي ڪٺا ٿيا. زائفان کي ڏوليءَ تي رکي اسپتال کڻي ويا. مان به ان جي پٺيان ڊڪندو ويس. پتو نٿي پيم ته ڪيڏانهن وڃي رهيو آهيان. آخر ڀاڻ کي وولگا نديءَ جي ڪناري تي ڏٺم. ان وقت منهنجي کيسي ۾ ويهه ڪوپيڪ هئا.

بهار جي آس ڏاڍي وڻندڙ هئي. منهنجي اکيان ڪشادي وولگا ندي مزي سان وهي رهي هئي ۽ اتي زمين ايتري ته وسيع ۽ هڪ ڪري تي لڳي، جو ان ۾ منهنجو وجود ڪوهه ۾ ڏيڏر مثل ٿي ڏٺو. مون فيصلو ڪيو ته نه ته مالڪ ڏانهن موٽندس نه نانيءَ ڏانهن ويندس. نانيءَ ڏانهن وڃڻ ۾ سائس انجام ڀڃڻ جو مرم ۽ ناني جي چٽرن جو خيال ٿئي ٿيم. ڪجهه ڏينهن ته ڪناري تي رليس پنيس. رات جي وقت جهاز جا دريا دل مـزور پنهنجن چاهرن ۾ مون کي اجهو ۽ کيو ڏيندا هئا آخر هڪڙي انهن مان چيو، ”هتي رلڻ پنڻ مان ڇا هڙ ڇا حاصل! پڌو اٿم ته جهاز جي رڌڻي ۾ هڪڙي ڇوڪري جي ضرورت آهي، چڱو ٿيندو ته اون تي وڃي ڪا جاچ ڪر.“

مون اُئين ڪيو. هڪڙي قدآور ڏاڙهيءَ واري جهاز ران مون کان سوال جواب ڪيا، هن جي مٿي تي ڪاري ريشمي ٽوپي ۽ اکين تي عينڪ پيل هئي، جنهن مان هو مون کي تڪي رهيو هو ـــ ”مهيني ٻه ٻه روبل ملندءِ،“ هن وڌندڙ نموني چيو. ”ڪٿي آهي تنهنجو پاسپورٽ؟“

”مون وٽ ته پاسپورٽ ڪونهي.“

ٿوري خيال کان پوءِ جهاز ران چيو، ”وڃ پنهنجي ماءُ کي وٺي اچ.“

مان ناني ڏانهن ڊڪندو ويس. هن منهنجي ڳالهه منظور ڪئي. ناني کي پاسپورٽ واسطي مزورن جي سرڪاري دفتر ڏانهن موڪليائين، ۽ پاڻ مون سان جهاز ڏانهن گڏجي هلي.

”ڏاڍو سٺو،“ جهاز ران اسان کي ڏسندي چيو. ”هليو آ مون سان.“

هو مون کي جهاز جي پاڇيل ۾ وٺي ويو. اتي هڪڙو ڊگهو جهڙو بورچي ننڍڙيءَ ٽيبل تي ويٺو هو. هن کي سفيد ٽوپي ۽ سفيد چوغو پيل هو. هو سواءِ ساهي پٽڻ جي چانهه ٻه پي رهيو هو ۽ هڪڙي ٿلهي سگار مان دونهان ٻه ڪڍي رهيو هو. جهاز ران مون کي هن ڏانهن اڪيلي ڪندي چيو، ”رڌڻي لاءِ ڇوڪرو، استاد سماوري.“

ڇڙ مان پنهنجي وارن ڪنهن مٿي کي ڦيرائيندي، ۽ پنهنجا ڏوڙا ٻاهر ڪيندي، بورچيءَ پنهنجون لنگهون سڌيون ڪيون، ۽ پوءِ رنڀندي ۽ گجندي رڙيائين، ”تون ڪير آهين؟“

هو مون کي بلڪل پسند نه آيو. هن جا ڪپڙا ٻه جيتوڻيڪ صاف نه هئا، پر مون کان ٻه هو گندو پئي لڳو. هن جي آڱرين تي ڪهڙا وار ايري آيا هئا ۽ هن جي وڏن ڪنن مٿان وارن جا ڇڳا وڌي ويا هئا.

”مون کي بک لڳي آهي،“ مون جواب ڏنو.

اهو ٻڌي، هن اکيون ڇنڀيون، ۽ هن جي چهري جي رواق ۾ ڦيرو اچي ويو. هن جي منهن تي ڪاوڙ بجاءِ مرڪ پکڙجي وئي. هن جون سيرَ جي رنگ جهڙيون ڳاڙهيون واڇون ڪنن تائين ڇڪجي ويون، جنهنڪري هن جي وات جي سرنگهه ۾ کهوڙي جهڙا ڏند ظاهر ٿي پيا. هن جون مڇون نوڙي ٿيون ۽ هو هڪڙيءَ متاريءَ سمتا پربل عورت وانگر ڏسڻ ۾ اچڻ لڳو.

گلاس ۾ پيل چانهه هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ هاري، منهنجي لاءِ ان ۾ ٻي چانهه وڌائين. ڊبل روٽي ۽ قيمون مون ڏانهن وڌائيندي چيائين، ”ڪائي ڊِڄ ڪر. تنهنجا ڪي مائٽ آهن؟ ڇوري ڪندو آهين؟ خار نه ڪاءِ. پاڻيهي پتو پوندءِ تہ هتي ڇورن جا ڍڳ آهن.“

هن جي گفتگو چا هئي، ڪُوڪٽ هئي. هن جو منهن تراڪڙو ۽ سالورو ۽ ڪوڙيل ڏاڙهيءَ سبب صاف هو. هن جي نڪ جي چوگرد ڳاڙهن رڳن جو جار پکڙيو پيو هو. ۽ هن جو نڪ سڄو ئي ڳاڙهو هو، جو سدائين مڇن مٿان لڙڪيو پيو هو. هن جو هيٺيون چپ پنهنجي ليکي لڙڪي، هن جي بدصورتيءَ ۾ اضافو ڪري رهيو هو. هن جي واڇ ۾ هر وقت سگار پئي دکيو. هو شايد ان وقت گرم پاڻيءَ سان وهنجي نڪتو هو، جو هن جي لوندڙين ۽ ڳچيءَ تي ڪجهه پگهر جون ڦڙيون ٻهليون هيون.

جڏهن مون چانهه پي بس ڪئي، تڏهن مون کي هڪ روپيو ڪڍي ڏنائين، ”وڃي پنهنجي لاءِ ڪو چوغا خريد ڪري آ. ترس، مان به توسان گڏجي ٿو هلان.“

پنهنجي ٽوپي سڌي ڪري، هو مون سان گڏجي هلڻ لڳو. هلڻ مهل هن جو بت ٿلهو ۽ چاڪيو پئي، ۽ هن جا پير رڃ واريءَ ٽور سان ڪچي رهيا هئا.

انهيءَ رات چند پنهنجي قوه جواليءَ ۾ هو ۽ اسان جي جهاز جي مٿان ٿيندو اولهه طرف چراگاهن ڏانهن لڙندو پئي ويو.

اسان جي دقيانوسي جهاز پنهنجي ڪاري ڪوهي سان هلڻ ۾ ڏاڍو وقت ٿي ورتو. ۽ ان جا پڪا اهڙي عجيب نموني ۽ شور سان ڇانديءَ جهڙي پاڻيءَ ۾ ٿي ڦريا جيئن مائين ۾ منڌيون ڦرنديون آهن يا لاهاري وقت پوک ۾ ڏاڳا وهندا آهن. ڪناري جي وڻن جا پاڇا، جهڪي پاڻيءَ ۾ ٿي تريا. جهاز ڏانهن اهڙيءَ ريت هڪ جي پٺيان ٻيا سرڪندا ٿي آيا، ڄڻ پنهنجي محبوب جي وصل لاءِ وڌندا ايندا هجن. ڪناري کان پري هارين جي جهوپڙين جون خوشيءَ پريون دريون چمڪنديون نظر اچي رهيون هيون. ڳوٺن سان خوشبون ملهائيندڙ ڇوڪرين جي گيتن ۽ نغمن جا آواز ٿي آيا.

اسان جي جهاز سان هڪڙو ننڍڙو ٻيڙيلو ٻڌل هو، جنهن جو رنگ سرخ هو. اهو اسان جي جهاز جي پٺاڻ پاڻيءَ جي ٿي مٿان لڏندو لمندو پئي آيو. ان جي مٿان سيخن جو مضبوط جهنگلو ٺهيل هو، جنهن ۾ اهي قيدي سلهاڙي بيهاريا ويا هئا، جن کي يا ته شهر نيڪالي مليل هئي يا سخت پورهئي سان قيد آيل هو. ٻيڙيلي جي اڳيان تي هڪڙو سپاهي بيٺو هو، جنهن جي بندوق رکي رکي چمڪات ڪري رهي هئي. ٻيڙيلي مان ڪو به آواز ڪونه پئي آيو. چانڊاڻ ٻيڙيلي کي پنهنجي روشنيءَ ۾ وهنجاري ڇڏيو هو. ان جي ڪارين سيخن جي پيٺ ۾ انهن جا اڇا بولٽ ٽورڙا چمڪندڙ ڏسڻ ۾ ٿي آيا. قيدي وولگا نديءَ ڏانهن نهاري رهيا هئا. پاڻيءَ جون لهرون ڪڏهن انهن تي لڳيون ڄڻ روئي رهيون آهن ۽ ڪڏهن انهن تي لڳيون ڄڻ کلي رهيون آهن. هتي به چرچ جهڙي چپ لڳي پيئي هئي، ۽ اهڙي ٿي تيل جي بوءِ اچي رهي هئي.

ٻيڙيلي کي ڏسندي مون کي ننڍپڻ وارا ڏينهن ياد اچي ويا، جڏهن استرخان کان نجنيءَ ڏانهن ٿي وياسين. امڙ ۽ نانيءَ جا ڳنڀير چهرا اکين آڏو ڦرڻ لڳا، جن جي ڪري ماڻهن سان اهڙي سخت پر دلچسپ زندگي گذارڻ جو موقعو مليو هوم. نانيءَ جي خيال ايندي ئي، جو ڪجهه پرو ۽ ٻيڙو تي لڳم اهو وڻندڙ ۽ سوهڻندڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿيي ٿي پيو ۽ ماڻهو وڌيڪ مهربان ۽ ملڻا ٿي لڳا.

وولگا نديءَ جي راتين جي اهڙي سونهن ۽ سوڀيا ڏسي، منهنجي ليٽڻ ۾ گهوڙها تري ايندا هئا. مون کي انهيءَ تابوت جهڙي ٻتيلي جو ڏاڍو ڏک ٿيندو هو، جيڪو خواب آور خاموش راتين ۾ ڪشاديءَ نديءَ جي وهندڙ پاڻيءَ مٿان پنهنجي پورن ۾ ڦٽو پيو هلندو هو. ڪناري کي هيٺ مٿي ٿيندو ڏسي، منهنجو تخيل جوش ۾ ايندو هو، ۽ منهنجي دل اڳيا ڪائيندي هئي ۽ ان ۾ چڱي ڪم ڪرڻ ۽ ماڻهن سان ويهي رهاڻ ڪرڻ جي خواهش پيدا ٿيندي هئي.

اسان جي جهاز جا مسافر عجيب قسم جا هئا. جوانن ۽ پوڙهن، مردن ۽ عورتن جا مهانڊا ذري گهٽ سڀ هڪجهڙا ٿي لڳا. ڪم وارن ماڻهن کي تيز رفتار پيڙيون کپنديون هيون. اسان جي ڍلي جهاز ۾ سڀ آرسي ۽ ٽوٽلي اچي سوار ٿيا هئا. سندن ڪم هو کائڻ ۽ ڪاڻڻ. تنهنڪري ٻي انت ڪوپ، پسيون، چريون ڪانٽا ۽ چمچا گندا ڪري ڇڏيندا هئا. انهن کي ملي صاف ڪرڻ جو ڪم منهنجي حوالي هو. تنهنڪري صبح جو ڇهين ٻجين کان وٺي اڌ رات تائين ڪم ۾ سخت رڌل رهندو هوس. البت ٽپهريءَ کان پوءِ جڏهن چانهه، بير ۽ وودڪا جو دور شروع ٿيندو هو، تڏهن هڪجهڙ ڪجهه مٿي کنهن جيتري واندڪائي ملندي هيم.

پين ڪم ڪندڙن کي به ان وقت رڌڻ ۽ ڌڻ کان واندڪائي ٿيندي هئي. هيڊ بورچي سماوري پنهنجي نائب ياڪوف، ٿالهون ڌوئڻ واري مڪس ۽ ٻاڻي پيارڻ واري سرجيءَ سان گڏجي، ان وقت چانهه پيئندو هو. سرجي ڪبو هو. هن جي منهن تي ماتا جا داغ هئا ۽ هڙباڙيون نڪتل هيون، جن ۾ تيلاهيون اکيون پيون چمڪنديون هيون. ياڪوف هميشه گنديون ڳالهيون بيان ڪندو هو، ۽ رونٿهارڪا ٽهڪ ڏيئي، وچ وچ ۾ ساهي پٽڻ لڳندو هو، جنهنڪري هن جا سر چڙهيل ڏند ٻاهر نڪري پيهندا هئا. سرجيءَ جو ڏيڍريءَ جهڙو وات جڏهن هو ڏند ٽيڙي ڪلندو هو،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ ڪنن تائين ڇڪجي ويندو هو. منڪس منهن ۾ گهنج وجهي، پنهنجن سرد ۽ بي رنگ اکين سان ماٺ ڪيو پيو پئي کي ڏسندو هو. هيڊ بورچي، مالڪاڻي ڊاگ سان وقت ٻہ وقت انهن مان هر ڪنهن جي ڳالهہ کي وچ ۾ ڪٽي، چوندو هو، ”اڙي آدمخور اڙي حرامخور، اڙي بدمعاش.“

مون کي اهي ماڻهو پسند نہ آيا. گنجو ۽ ٿلهو ٻاڪوف هميشہ هڪڙي موضوع ”عورت“ بابت پيو ڳالهيون ڪندو هو. هن جو عورتن ڏانهن هڪڙو ئي شهوت پرستيءَ وارو رويو هو. هن جو ڦيڪو منهن موهيڙن سان ڀريل هوندو هو. هن جي هڪڙي ڳلي تي مَسو هو، جنهن جي چوگرد ڳاڙهن وارن جو جهڳٽو هو، جن کي ور ور ڪري پيو وٽيندو هو. جهاز تي جي ڪا وڏڙ ۽ رلڻي ملڻي عورت سوار ٿي، تہ هن جي چاپلوسي ڪندو هو ۽ ان خوشامد ۾ فقيرن کان بہ گوءِ کڻي ويندو هو. هن جي زبان ان سان ملين لسين ڳالهين ڪرڻ ۾ ڪتي جي زبان وانگر لڪ لڪ ڪرڻ لڳندي هئي. خبر نہ آهي مون کي ڇو اهو خيال ايندو هو تہ هڙئي ٿلهي متاري ماڻهوءَ کي جلاد ٿيڻ کپندو هو.

”عورتن کي ڦاسائڻ جون الڪلون سکو،“ هو وقت بوقت سرجيءَ ۽ منڪس کي چوندو هو، ۽ هن جي هدايتن ٻڌڻ وقت انهن جو منهن ڳاڙهو ٿي ويندو هو ۽ واڄ گودو هئي ويندي هين.

”آدمخور!“ بيزاريءَ سان هيڊ بورچي چوندو هو ۽ ڏکيائيءَ سان اٿي، مون کي حڪم ڏيندو هو. ”پيشڪوف، هل!“

هو پنهنجي ڪمري ۾ هلي، برف جي پيتيءَ جي ويجهو ننگيل ڪپڙي جي جهوليءَ تي آهلي پوندو هو ۽ مون کي چمڙي جي جلد وارو ڪتاب ڏيئي چوندو هو، ”پڙهہ!“

مان پيتيءَ تي ويهي صبر سان پڙهڻ شروع ڪندو هوس:
”جيڪڏهن ستارن جا ڪرڻا چنيءَ وانگر ٿي وڃن تہ خواب

لهندڙ ني خدا مهربان ۽ هن کي گناهن ۽ برائن کان پاڪ سمجهڻ گهرجي."

ساوري ۽، سگريٽ جو سوڙو هلندي، دونهين جا بادل ڪيائين، گهڪهي آواز ۾ چيو، "آٽ! هيءَ به ڪا ڳالهه، تا لکن!"

"چانيءَ جي ڪابي ٻاسي کي 'اگهاڙو ڪرڻ،'" مون پڙهيو،

"معني 'معصوم دل.'"

"ڪنهن جي چانيءَ جو پاسو؟"

"اهو ته لکيل ئي ڪونهي"

"پڪ سان عورت جو ۽ اهو به ڪنهن چنال جو."

هن پنهنجون اکيون ڪٽي بند ڪيون ۽ پنهنجون ٻانهون مٿي هيلان ڏيئي، پٺتي ليٽي پيو. هن جو سگريٽ آهستي وسامندو ويو ۽ هن جي واچ ۾ هوٺ رکي پيو. رکي رکي، ان کي زبان سان سڌو ڪري، اهڙو زور سان ڪش پئي لڳائائين، جو هن جي نڙيءَ سان سيٽيءَ جهڙو آواز پئي پيدا ٿيو، ۽ دونهين جي هيلان هن جو تراڪڙو چهرو لڪي پئي ويو. ڪڏهن اتين سمجهي ته هن کي ننڊ ڪٽي ويئي آهي، انهيءَ بد بخت ڪتاب کي، جنهن جي پڙهڻ کان مون کي ڏاڍي ڪراهت ايندي هئي، بند ڪٽي ڪندو هوس. ته هو کهرائيءَ سان مون کي حڪم ڏيندو هو،

"بس ڇو ڪيئه؟ پڙهه!"

"درويش جواب ڏنو، 'ادا سوويربان، هيڏانهن نهار!'"

"سوويربين."

"هتي 'سوويربان' ڇپيل آهي."

"ڇنبو اها جادوءَ جي ڳالهه آهي. انهيءَ کان پوءِ بچاڙيءَ ۾ نظم آهي. اتان کان شروع ڪجانءِ."

مون شروع ڪيو،

"سونجهڙو! توهين اسان جا راز کوليو ٿا،

"جيئن انهن کي ناپاڪ بڻايو،

"توهان جون ڪمزور اکيون انهن کي لهي نه سگهنديون،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”۽ ٻي اوهان جا ڪن،
”حورن ۽ پرين جا نغما ٻڌي سگهندا.“
”بس ڪر!“ سماوري چيو، ”اهو ڪو نظم آهي؟ اهو ڪتاب مون کي ڏي.“

خار مان ڪتاب جا پنا هيڏي هوڏي اٿلائي پٿلائي، ڊرامي جي هيٺان رکي ڇڏيائين.

”ٻيو ڪتاب ڪڍ!“

منهنجي بدبختي، هن جي لوهي پيٽيءَ ۾ ڪتابن جا ڍڳ پيا هئا. ڪن جا نالا هي هئا— ”امن جا اصول“، ”سپاهيءَ جون يادگيريون“، ”لارڊسيمنڊنهال جا خط“، ”خطرناڪ جيوڙا ۽ انهن کان نجات“ ۽ ”پليگ کان بچو“ وغيره، پر انهن ڪتابن کي نه منڍ هو نه پڇاڙي. ڪڏهن ڪڏهن مون کي چوندو هو ته ”ڪيني جا نالا پڙهي ٻڌاءِ.“ ۽ ڪڏهن اڌ ۾ جهلي، ڪاوڙ مان چوندو هو، ”ڇا ٿو چوين؟ پڙهين پيو يا ڏندن مان ٺڪون پيو اڇلين؟ الائي ڇا ٿو چوين؟ پتو ئي نٿو پوي! اهو گيرواس ڪهڙي شيطان جي پٽ جو نالو آهي!“

ڪجهه ڇپيل لفظ ۽ اوکا نالا خود منهنجي دماغ کي ٽڪائي رکندا هئا ۽ منهنجي زبان کي ڪنڊن وانگر لڳندا هئا. چاهيندو هوس ته انهن کي وري وري پڙهان، جيئن انهن جي ڪجهه معنيٰ سمجهه ۾ اچي. جهاز جي ٻاهران پاڻي ڇنڊو ۽ ڳاڙهيندو رهندو هو. دل چاهيندي هيم ته ٻاچيل وٽ خلاصيون ۽ ڪوهي وارن سان گڏجي ڪوڪن تي وڃي ويهان، ۽ مسافرن کي راڳ ڳائيندو، جوا کيڏندو ۽ قصا ڪهيندو ڏسان ۽ انهن جي بحث مباحثن مان لطف وٺان؛ ڪاما نديءَ جي ڪنارن ڏانهن نهاريان، جن تي صنوبر جا وڻ تار جي ڏيري وانگر هڪٻئي جي مٿان آهٽيا پيا هوندا هئا ۽ جتي چراگاهن جي وچ ۾ بهار جي ٻوڏن کان بچيل پاڻيءَ جي تلائن ۾ سج جو عڪس پيو چمڪندو هو. جيئن ٽڪ اسان جو جهاز ڪنڌيءَ کان دور ٿي هليو، تڏهن ٻ-ٻ گهنڊن

جو آواز اسان جي ڪنن تائين پهچي ويندو هو. جنهن مان پتو پوندو هو ته آسپاس ڪو ڪوٽ آهي. مهاڻن جا ٻاٽيءَ ۾ ترندڙ ٻتيلا مانيءَ جي تڪرن وانگر ڏسڻ ۾ ايندا هئا. ڪٿي لنڊڙا ڪوٽ ڏسبا هئا. ڪٿي ڪنارن تي ڇوڪرن جا ولر ترندا ڏسڻ ۾ ايندا هئا ۽ ڪٿي واريءَ جي دڙن مٿان ڳاڙهين قميصن سان ماڻهو گهمندا نظر ايندا هئا. نديءَ جي وچ مان نهارڻ سان اهي سڀ رنگبرنگي راندڪن وانگر لڳندا هئا.

دل ۾ ايندو هوم ته ڪنارن تي بيٺل ماڻهن ۽ ترندڙ ٻيڙين کي قرب ڀريا سلام ڪريان. خاص طرح اسان جي پنهنجي جهاز وارو ٻتيلو مون کي ڏاڍو وڻندو هو. مان انهيءَ کي، جيئن اهو ٻاٽيءَ جي ڇولين ۾ لڏندو لمندو هلندو هو، ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويٺو ڏسندو هوس. انهيءَ کي جهاز ”آناڪانيءَ ڪندڙ جانور وانگر رسيءَ ۾ ٻڌيو ڇڪيو هلندو هو. جڏهن ڪَهاٻندڙ رسي ڍلي ٿي ويندي هئي، ته ٻتيلو ٻاٽيءَ ۾ پٺتي رهجي ويندو هو ۽ پوءِ وري رسي ٻتيلي کي زور سان سٽ ڏيندي هئي. منهنجي دل ۾ ڏاڍي خواهش هئي ته انهن ماڻهن جا منهن ڏسان، جن کي ٻتيلي ۾ جانورن وانگر واڙي ڇڏيو هئائون. جڏهن ’پرم‘ شهر وٽ انهن کي لاٿائون پئي، تڏهن مان ماڻهن سان جاءِ ڪري، انهن جي وستي ڏي وڃي پهتس. اهي پنجن پنجن جي ٽوليءَ ۾ اچڻ لڳا، ۽ انهن جي قدمن جو آواز سست ۽ هٿڪڙين جو کڙڪو چست هو. انهن جون پٺيون ٻارڪن جي ٻار ڪان جهڪيل هيون. انهن ۾ به عام رواجي ماڻهن وانگر ماڻهو هئا ـــ ڪي جوان، ڪي پوڙها، ڪي سهڻا، ڪي ڪوجها. انهن ۾ ۽ عام رواجي ماڻهن ۾ فرق رڳو ويس جو ۽ ڪوڙهل وارن جو هو، جنهن جي ڪري هنن جا منهن ڇڙا ٿي لڳا. شايد اهي ڌاڙيل هئا، پر ڌاڙيل سدائين ڌاڙيلن جو ذڪر سلي نموني ڪندي هئي. سماوري جنهن وقت انهن جي ٻتيلي ڏانهن شوڪجي ڏسندو هو، ته ڪوڪٽ ڪندي چوندو هو، ”منهنجا خدا، منهنجي عاقبت اهڙي نه ڪجانءِ!“

ان وقت هو هن کان وڏيڪ ڪالڪو لڳندو هو.

مون هڪڙي ڀيري پڇيس، ”اڱين پلا چو آهي، جو تون راڳدو آهين ۽ هي خوني ۽ ڏڌيل آهن؟“

”مان ڪاڏو رڏيندو ناهيان، مان نظرداري ڪندو آهيان. ٻوڙهيون عورتون رڏينديون آهن،“ هن ڪلندي چيو. گهڙي کن خيال ڪري ٻوء چيائين، ”ماڻهوء ماڻهوء جو فرق سمجهه مان پوندو آهي. ڪي ماڻهو سياڻا آهن، ڪي ٿورا گهٽ ۽ ڪي صفا سادا ڏور. سياڻي ٿيڻ لاء سڀني ڪتابن پڙهڻ جي ضرورت آهي — خاص طرح ڪاري جادوء جا، ۽ اهڙا ٻيا. جڏهن سڀ ڪتاب پڙهيا، تڏهن ٿي سڀني ڪتابن جو پتو پوندو.“ هو مون کي سمجهائيندو رهندو هو. ”پڙهه ٿي پڙهه. جيڪڏهن هڪ ڀيرو سمجهه ۾ نه اچئي ته ٻارنهن ڀيرا پڙهه.“

سماڻري جهاز جي هر ڪنهن ماڻهوء سان ڪهري نمونې پيش ايندو هو. ٻيو ته ڇڏيو پر جهاز جو نائب ڪپتان، جيڪو تور-ڳالهائو هو، ان سان به ساڳي هلت ڪندو هو. پنهنجي هيٺئين چپ کي خار مان ڊولو ڪري، پنهنجن مڇن کي مروٽي، هو پنهنجن لفظن سان ماڻهن کي پٿر هڻندو هو. پر منهنجو لحاظ ۽ خيال ڪندو هو، هن جي انهيء لحاظ ۾ ڪا اهڙي ڳالهه هوندي هئي، جا مون کي بي آرام ڪري ڇڏيندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن مون کي خيال ايندو هو ته هو به نانيء جي ڀيڻ وانگر چريو آهي. ڪڏهن ڪڏهن مون کي چوندو هو، ”پڙهڻ بس ڪر.“

پوء اکيون ٻوٽي، ماٺ ٿي ويندو ۽ کونگهرا هڻڻ لڳندو هو. کونگهرن وقت هن جو ديڳ جيڏو پيٽ اڀامڻ لڳندو هو. هن جا ٻوجرا هٿ هن جي ڇيله، تي ميت جي هٿن وانگر پيا هوندا هئا ۽ هن جون آڱريون اهڙيء ريت پيون چرنديون پرنديون هيون جڻ ته غيبي سوئي سان غيبي جورابا اڻنديون هجن. پوء هن جي نڙيء مان اوچتو رڙ نڪري ويندي هئي— ”ها، ڏاهن نهارا! توکي عقل آهي. زنده رهڻ لاء انهيء مان فائدو وٺ. عقل

ورهائڻ ۾ ٻئل کان ڪم ورتو ويو آهي. جيڪڏهن سپاهي عقل وارا هجن ها — پر نه، ائين ناهي. هڪڙو سمجهي ٿو، ٻيو نٿو سمجهي ۽ ڪي نه وري اهڙا ڪورا آهن جو سمجهڻ ئي نٿا گهرن."

پڳل ٽٽل لفظن ۾ هو انهيءَ زماني جون آڪاڻيون ٻڌائيندو هو، جڏهن هو سپاهي هو. مون کي ڪڏهن به اهي سمجهه ۾ نه آيون، نه ئي وري انهن مان ڪو مزو آيم. هو انهن کي وچان ئي وچان، جتان دل ۾ پور پوندو هوس، ڪٽي شروع ڪندو هو —

"ڪرنل سپاهيءَ کي سڏ ڪري پڇيو، 'ليفٽيننٽ تو کي ڇا چيو؟' پوءِ هن اکر به اکر حقيقت ڪري ٻڌايس — پر ڪرنل هن ڏانهن ائين نهاريو ڄڻ نه هو پٽ هو ۽ پوءِ ڪنڌ لوائي هليو ويو — هائو —"

اوچتو ئي اوچتو هن کي ڪاوڙ وٺي ويئي. دونهون جا بادل ڪيڏي، رڙ ڪيائين، "پر مون کي ڪهڙو پتو هو نه ڪهڙي ڳالهه ڪرڻ گهرجي ۽ ڪهڙي ڳالهه نه گهرجي. 'پوءِ انهيءَ ليفٽيننٽ کي قلعي ۾ بند ڪري ڇڏيائون، ۽ هن جي ماءُ....' او منهنجا خدا، مان ڪيترو جاهل آهيان، مون کي ڪنهن ڳالهائڻ به ڪونه سيکاريو آهي —"

گرم هوا گهلي رهي هئي، هرڪا شيءِ پئي لڇي ۽ ڦٿڪي. پاڻيءَ جون لهرون جهاز جي لوهي ڪنڌي سان پئي اچي ٽڪريون. جهاز جو ڦيٿو پئي ڦريو. ٻنهي پاسي روشنيءَ جا پاڇا نچي رهيا هئا، جن جي وچ مان پاڻيءَ جو وهڪرو ٽڪڙو ٽڪڙو ٿيندو پئي ويو. ڪجهه پنڌ تي وسندڙ ڪنارن ني وڻ ڪوماٽل ٿي ڏٺا. جڏهن اسان جا ڪن جهاز جي هر ڪڙڪي تي هري ويا، تڏهن اسان کي ائين ٿي لڳو ڄڻ سانت ۾ هلندا پيا هلون، ايتري قدر جو رکو منڊي تي بيٺل خلاصيءَ جو مغموم ۽ مٺل آواز "س-ت...." "ڇ-ه-...." ڪنن تي پاڻهئي ڇائي پيو ويندو هو.

آني ڪابه اهڙي ڳالهه ڪانه هوندي هئي، جنهن ۾ شامل نه ٿي دل جو شوق ٿئي. مان انهن جي ڪنهن ڳالهه ۾ بهرو وٺڻ نه چاهيندو هوس. مون کي سيني ڳالهين کان وڌيڪ انهيءَ ۾ مزو ايندو هو، جو بورچيخاني جي گرم ۽ سٽيل ٻوءِ کان پري ڪنهن ٻاچي هيٺ ويهي، ننڊ خواب اکين سان ٻاڙيءَ جي خاموش ۽ هوريان وهندڙ زندگيءَ ڏانهن نهاريان.

”اُٿي پڙهه!“ وڏي بورچيءَ ڪاوڙ پريو حڪم نازل ڪيو.

فرسٽ ڪلاس جا خالساماں ۽ سماوريءَ کان ڪن هٽندا هئا. خود جهاز جي نائب ڪپتان جا به هن جي اڳيان ڏيڍ ڏلا هوندا هئا. بورچيخاني جي پين نوڪرن کي ته سڏيندو ئي هو- ”سوئر جا پٽ!“ ”ايشيائي چور.“

خلاصي ۽ ڪوري وارا سڀ هن کان پيا ڏڪندا هئا ۽ هن جي مهربانيءَ جا منتظر هوندا هئا. هو هنن کي گوشت جو ٻوڙ ڏيندو هو ۽ پوءِ ويهي هنن کان منن مائٽن جا احوال پڇندو هو. تيل ۽ دونهين سان ڪاراٽيل ڪوري وارا جهاز ۾ سڀني کان گهٽ درجي وارا سمجهيا ويندا هئا. پيا خلاصي انهن کي ”جابلو ڏڳا“ ڪري سڏيندا هئا. انهن کي چيڙائڻ لاءِ هو ساڻهو چوندا هئا—

”ڏڳا، ڏڳا— ڏي چونگ ته پڳا پڳا!“

هڪ ڏينهن جڏهن سماوريءَ اهو ٻڌو ته هن جي لوڻ لوڻ ڪانڊارجي ويئي، هن جو منهن ڳاڙهو ٿي ويو ۽ رنبي ڪري ڪوري وارن کي چيائين، ”بيوقوفو، اوهان هنن کي پنهنجي اهڙي بي عزتي ڪرڻ ڇو ٿا ڏيو؟ ٻوٽ وارو موچڙو وهائي ڪيون!“

خلاصين جي جمعدار، جيڪو ڏسڻ ۾ سلو پر خر دماغ هو، خار کائيندي، سماوريءَ کي چيو، ”جهڙا ڏڳا تهڙا رڇ!“

سماوريءَ هن کي ڪڇيءَ کان وٺي ڪلي مٿي ڪنيو— ”پٽ ٿي هٽي پرزا پرزا ڪيانءِ؟“

هنن ٻنهي جي وچ ۾ اڪثر جهيڙا ٿيندا رهندا هئا ۽ جڏهن ڳالهه لڙائيءَ تائين پهچندي هئي، ته سماوري هميشه مرميءَ ۾

هوندو هو. هڪ نہ هن کي ديو جهڙي طاقت هوندي هئي، ٻيو نہ ڪپتان جي زال، جنهن جو منهن مردانو ۽ وار ڇوڪرن جهڙا هئا، هميشہ هن جو پاسو ڪلندي هئي.

هو شراب جا ڊڪ پي ويندو هو، پر هن کي ڪڏهن بہ نشو نہ ٿيندو هو. اڪ پنڻ سان ئي ووڊڪا جي بوتل منهن تي چاڙهيندو هو، ۽ اها ڇنڻ کيتڻ سان چٽ ڪري ڇڏيندو هو. پوءِ سڄو ڏينهن ۽ رات جو دير تائين ٻير جو دور جاري رکندو هو. آهستي آهستي هن جو منهن ڪارائبو ويندو هو ۽ اکيون ٻاهر نڪري اينديون هيس.

ڪڏهن ڪڏهن رات جو لڳاتار ڪلاڪن جا ڪلاڪ ماٺ ڪيو اداس اکين سان اٿي ڪان بہ پري پيو نهاريندو هو. ان وقت هن جو بت وڏيڪ ٿلهو ۽ رنگ سفيد ٿي ويندو هو. اهڙي وقت هرڪو ٻيو هن کان ڊڄندو هو، پر مون کي هن تي ترس ايندو هو.

ياڪوف، پگهر ۾ شل ۽ گرميءَ ۾ لال ٿي، بورچيخاني کان ٻاهر نڪرندو هو. پري ڪنهن ڪليل هنڌ تي ٻيهي ٻنهنجي ڪنجي ڏکي کي کنهندي ۽ هٿن کي مهٽيندي، وري بورچيخاني ۾ گهڙي ويندو هو. ڪڏهن ڪڏهن اتين ٻاهر نڪري، سماوريءَ جي ويجهو اچي، چوندو هو، ”مڇي ڪٽي پيئي آهي!“

”چڱو، تہ ڪوبيءَ جي ياچي تيار ڪيو.“

”ڪنهن مڇي گهري، تہ ڇا ڪنداسين؟“

”ڇنجان تہ تيار ناهي. پوءِ پاڻهي جيڪي ايندن سو کائي ويندا.“

ڪڏهن ڪڏهن مان همت ڪري هن ڏانهن هليو ويندو هوس. هو مون کي ڇتائي، ڏسي، چوندو هو، ”نوڪي ڇا کپي؟“

”ڪجهہ بہ نہ.“

”ڏاڍو چڱو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙي ئي هڪڙي موقعي تي مون پڇيو مانس، "تون چڱو ماڻهو آهين، تڏهن به هي سڀ تو کان ڇو ٿا ڏچن؟"

هن ڪاٻه ڪاوڙ نه ڏيکاري— "ها، رڳو تو سان چڱو آهيان." پر پوءِ سادگيءَ سان چيائين، "تون سچ ٿو چوين. مان سڀني لاءِ چڱو آهيان. پر ان جو اظهار نه ڪندو آهيان. ماڻهن کي انهيءَ جي ڏيکارڻ جو ڪوبه ضرور ڪونهي. ائين ڪرڻ سان ماڻهو ڪتن کان جهلڻ ۾ دير ٿي نه ڪندا آهن. نرم دل انسان کي ماڻهو گڏجي اهڙيءَ ريت پائمال ڪندا آهن، جهڙيءَ ريت پٽن کي گاري ۾.... ٿورو بير ڪٿي ڏبانءِ!"

بوتل خالي ڪري، مڇن کي چٽيندي، چوڻ لڳو، "جيڪڏهن تون ٿورو وڏو هجين ها، ته توکي ڪيترين ئي ڳالهين سمجهايان ها. ڪيترين ئي ڳالهيون آهن، جي مان ٻين کي ٻڌائڻ ٿو چاهيان. مان ڇريو ناهيان. ها پر تون پڙهندو رهجانءِ. ڪتابن پڙهڻ سان تنهنجي هرڳالهه پوري ٿي ويندي. ڪتاب واهيات شيءِ ناهن. ٿورو بير پيئندين؟"

"مون کي پسند ناهي."

"شاباس، ڏاڍو سٺو، جو ان کان پري ٿو رهين. پيئڻ انسان لاءِ تباهي آهي. ووڊڪا ۾ شيطان لڪو ويٺو آهي. جيڪڏهن مون کي ڏوڪڙ هجن، ته توکي تعليم ڏياريان. اڻ پڙهيل ماڻهو ڍڳو آهي. اهو فقط وهڻ ۽ کهڻ جي لائق آهــي. بس ڇڙو ٻچ چنبڙي جائي."

ڪپتان جي زال هن کي گوگول جو هڪڙو ڪتاب ڏنو. مون ان مان "خوفناڪ انتقام" واري ڪهاڻي دلچسپيءَ سان پڙهي، پر سماوريءَ خار مان چيو، "واهيات! ڇڙي ڏلد ڪٿا، مون کي پتو آهي ته ان کان سٺا ڪتاب پيا آهن."

مون کان اهو ڪتاب وٺي، ڪپتان جي زال کي ڏنائين، ۽ ان کان ٻيو ڪتاب وٺي آيو، ۽ مون کي رکائيءَ مان چيائين، "تاراس.... نالو ٻ، چڱو وٺندا ائس.... اهو قصو پڙهه هرءَ ڇوي

تي اُهو سلو آهي. تي سگهي ٿو هن لاءِ سلو هجي، پر منهنجي لاءِ سلو نہ هجي؟ هوءَ پنهنجا وار ڪترائي ٿي. افسوس جو ڪو ڪين ٿو ڪتريس."

جڏهن 'ناراس' 'اوستوف' کي للڪاريو، تہ وڏو پورهيو ڏاڍيان ڪلڻ لڳو، "واهہ واهہ! بيشڪ بيشڪ! 'توکي علم، پر مون کي طاقت آهي!' واهہ واهہ!— پر پوءِ ڇا ٿيو؟ اکيني ٻڌاءِ، اکيني ٻڌاءِ، ڳڌهہ ڪنهن جاءِ جا!"

هو ٻڌي پر ڪُرَ ٿي وهندو هو، پر رکي رکي ناراض ٿي، وچ ۾ ٽپي پوندو هو— "واهيات! 'ماڻهوءَ کي ڪلهي کان جو وار ڪيائين تہ ڇيله ڏائين وڃو ويس'— ائين ٿي ٿو سگهي. نہ ٿي نيزي ۾ ٽنبي، ماڻهوءَ کي مٿي کڻي ٿو سگهجي— ائين ڪرڻ سان نيزو ڀڄي پوندو. مان پاڻ سپاهي ٿي رهيو آهيان."

'اٺيڙيءَ' جي دوکي جي ڳالهہ، تي ڪپڙن سان لکري ويو— "ذليل ڪنهن جاءِ جو! حيف هجيس.... عورت جي ڳالهہ تي!"

پر 'ناراس' پنهنجي پٽ کي ماري ٿو، جڏهن اڌي آيس، تہ هو پنهنجي بستري تي آيو ٿي ويهي رهيو ۽ گوڏن تي هٿ هڻي، اچي روئڻ ۽ ڇنڪيو. جيئن ڄڻ سڏڪا پروائين تيئن ڳوڙها هن جي ڳڇن تان وهندا پٽ تي پئي ڪريا— "او منهنجا ڏٽي، او خدا!"

۽ مون کي سٽ ڪيائي، چيائين، "پوءِ ڇا ٿيو؟ اکيني پڙهہ، شيطان جا ٻچ، اکيني پڙهہ!"

پر پوءِ جڏهن ناراس جو پٽ اوستاف مرڻ کان اڳ پيءُ کي سڏ ڪري چوي ٿو— "منهنجا بابا، تون مون کي ٻڌين ٿو؟"— الهن لفظن تي آيس، تہ سماوري پاڻ کي جهلي نہ سگهيو، ۽ اچي ڏونيڪارن ۾ پيو— "ختم، ڳالهہ ٿي ختم....؟ گهوڙا، انهي وجهي ڳالهہ ختم ٿي! اهي هئا، مڙس اهو هو مڙسن جو انصاف، واهہ ڙي، ناراس واهہ! خدا جو قسم تہ مڙس هئين!"

جهٽ ڏيئي، منهنجي هٿن مان ڪتاب ڪڍي ورتائين ۽ خيال مان ان کي سنڀالي رکيائين. هن جي اکين مان وهندڙ ڳوڙها ڪتاب جي جلد تي پئي ڪريا— ”ڏاڍو عمدو ڪتاب هو، ان جو هڏن نعمت هو.“

ان کان پوءِ ”آولهو“ ڪتاب پڙهيو ويو. ان ۾ بادشاهه رچرڊ پلينٽجنٽ هن کي ڏاڍو وڻيو. ڳرو منهن ڪري چوڻ لڳو، ”بادشاهه هجن ته اهڙا!“

پر مون کي اهو ڪتاب خشڪ لڳو.

حقيقت ۾ اسان جي پسند ۾ فرق هو. مون کي ٿامس جونس جي ڪهاڻيءَ جو ڪتاب ڏاڍو وڻيو هو. ان تي سماوريءَ ٻڙڪندي چيو، ”واهيات! تنهنجو ٿامس منهنجي لاءِ بيڪار آهي. هن مان مون کي ڪهڙو فائدو ٿيندو؟ ڪڏهن ته ڪي ٻيا ڪتاب پڙهون.“

مون هن کي هڪڙي ٻيري ٻڌايو ته ٻيا ڪتاب ٻه هئا— منع ڪيل ڪتاب. جيڪي لڪي ڳجهه ۾ پڙهي سگهجن ٿا. هن جون اکيون ڦاٽي ويون.

”ڇا؟ ڇو تو ڪوڙ ٿو ڪڇين؟“

”مان ڪوڙ ڪو ڳالهايان. جڏهن پادريءَ وٽ گناهن جي معافيءَ لاءِ ويو هوس ته هن انهن بابت مون کان پڇيو هو. مون پاڻ پنهنجن اکين سان ماڻهن کي اهي پڙهندي ۽ روئندي ڏٺو آهي.“

سماوريءَ مون کي گهوريندي پڇيو، ”ڪير پيو روئي؟“

”عورت جنهن ٻڌو پئي. ٻيءَ کي اهڙو خوف ٿيو، جو ڪوٺيءَ مان نڪري ٻاهر هلي وئي.“

”تو ضرور ڪو خواب لڌو هوندو،“ پنهنجون اکيون ٿي هٽ ڳهائيندي، چيائين،

پر ٿوريءَ گهڙيءَ کان پوءِ وري ڇڪيو، ”ها، ڪيتريون اهڙيون شيون هونديون جيڪي مون نه ڏٺيون آهن.... ڪٿي ته ڪو راز هوندو.... پر منهنجي عمر هاڻي گذري وئي آهي.... مان

انهن جي لائق نه ناهيان.... خبر ڇا نه، هجي...."

۽ هو ڪلاڪ کن ڳالهائيندو رهيو ۽ پوءِ چيائين سان ئي. اها هن جي عادت هوندي هئي. ڳالهائڻ تي ايندو هو ته ڪنهن ڳالهه جو ڪن، ڪنهن ڳالهه جو پڇ — پيو ائين پٽ پٽ ڪندو هو.

مون کي پتو ئي نه پيو ته مون کي پڙهڻ جي عادت ڪيئن پيئي، ۽ ڪتاب پڙهڻ مان ڪيئن ايترو مزو اچڻ لڳو. منهنجي روزاني زندگي ڏينهون ڏينهن ويئي ٿي مصيبت ڀري، تنهنڪري مون کي ڪتابن مان پاڻ وڌيڪ رس اچڻ لڳو.

سماوريءَ کي ته ڪتابن جو نشو هو. تنهنڪري مون کي ڪم تان به سڏي وٺندو هو — "پشڪوف، اچي ڪجهه ته پڙهي ٻڌاءِ."

"مون کي اڃا ڪجهه پليٽون ڌوئڻيون آهن."

"مئڪس پاڻهي ڌوئيندو."

مئڪس کي چڙ ڏيندي، منهنجي ڪم ڪرڻ جو حڪم ڏنائين ۽ مئڪس ساڙ کان گلاس ڀڃي ڇڏيا. نائب ڪپتان مون کي ڏاڍيءَ نرميءَ سان چتاءُ ڏيندي چيو، "خيال ڪر، نه ته جهاز تان لاهي ڇڏينداسانءِ!"

هڪڙي پيري مئڪس چانٺي واڻي گندي پاڻيءَ جي ڏول ۾ ڪي گلاس رهائي ويو. مون جڏهن اهو پاڻي جهاز تان هيٺ هاريو، ته گلاس به ان سان گڏ هليا ويا.

"منهنجي غلطي آهي،" نائب ڪپتان کي سماوريءَ چيو،

"انهن جا پيسا مون کان وٺجو."

ڪاڌي جي ڪمري ۾ سڀ ڪم ڪندڙ به مون کي شوڪجي ڏسندا هئا، ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڀڙا لفظ به ڪڇندا هئا — "ڪتابن جا ڪيڙا! تڏهن ڇاجي لاءِ تو پيسا وٺين؟"

هو مون کي تنگ ڪرڻ لاءِ منهنجو ڪم وڌائي ڇڏيندا هئا ۽ هر ويرو بسيون ۽ ٿالهيون منهنجي ڌوئڻ کان گنديون

ڪري ڇڏيندا هئا.

هڪڙي ڏينهن شام جو اسان جي جهاز ۾ ٻه عورتون اچي سوار ٿيون. وڏيءَ جو منهن سرخ ۽ جسم متل هو، ۽ ننڍي، جا ڇوڪري ٿي لڳي، پنهنجي ڦڪي ويس تي ٿلهون ڳاڙهو واسڪوٽ پاتو ويٺي هئي. ٻئي نشي ۾ چور هيون. وڏي عورت سڀڪنهن ڏانهن ڏسي، پيئي مرڪي، ۽ سڀڪنهن کي پئي سلام ڪيائين، ۽ جڏهن ڳالهايائين پئي ته 'س' جو اچار ڪيندي، ڇپن مان سيٽيون پئي ڪيائين— "دوستو، معاف ڪجو، ٿورو ڇڪو سرس ٿي وئي آهيان. مون تي ڪورٽ ۾ ڪيس پئي هليو، جتان سڌي ڇٽي آئي آهيان، تنهنڪري خوشي ٿي ڪيم."

ڇوڪري ٻـه کلي پيئي ۽ ڪيپ وارن اکين سان ٻئي مسافرن کي گهوريائين. وڏيءَ عورت کي ٺونٺ هڻندي، چيائين، "اڙي مصيبت، ڳالهه، کي ڪٽاءِ، اسان کي خبر آهي، خبر...."

اهي سيڪنڊ ڪلاس جاين جي پرسان ٿي ويٺيون، جتي سامهون منڪس ۽ سرجيءَ جي سمهڻ جو ڪئبن هو. جڏهن وڏي عورت اٿي ويئي ته سرجي پنهنجو ڏيڍر جهڙو وات پٽي، انهيءَ جي جاءِ تي ڇوڪريءَ جي ڀر ۾ اچي ويٺو.

انهيءَ رات مان پنهنجو ڪم ختم ڪري ميز تي ننڊ ڪرڻ لاءِ آهلي پيس ته سرجي اندر ڏوڪندو آيو. مون کي ٻانهن کان گهلي، چوڻ لڳو، "هل، تنهنجي شادي ٿا ڪرايون."

هو نشي ۾ ٻڏل هو. جيئن مان پنهنجي ٻانهن ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪئي، ته مڪ وهائي ڪڍيائين— "جلدي هل!"

منڪس به شراب جي نشي ۾ مست اچي پهتو. ٻئي مون کي ڊيڪ تائين گهلي آيا ۽ پنهنجي ڪئبن ڏانهن گهليندا هليا. پر در جي پرسان ڪتي سماوري بيٺو هو، ۽ ياڪوف دروازي کي ٻانهن ڏيئي ڇڏي هئي. ڇوڪريءَ هن کي ٻانهيءَ ۾ هٿن جا ڌڪ به پئي هنيا ۽ نشي ۾ ٻڏل رڙيون به پئي ڪيون— "ڇڏيو ته مان وڃان، ڇڏيو ته مان وڃان...."

سماوريءَ مون کي سرجيءَ ۽ منڪس کان ڇڏايو ۽ هنن کي وارن کان وٺي ڪٽي ڦٽو ڪيائين ۽ هو اتي ڦڙهه ۾ پنجي رهيا.

”ايشيائي چورا!“ مڻياڪوف ني رومڙ ڪيو، ۽ زور سان دروازي کي ڌڪ هنيائين. مون کي ڌڪو ڏيندي چيائين، ”جلدي هتان ٽر!“

مان پاڇيل ڏانهن هليو ويس. آسمان ۾ ڪڪر ٽڙيا پکڙيا پيا هئا. نديءَ جو پاڻي ڪارو ٿي ڏٺو. جهاز جي پٺيان ڇ پوريون لهريون، ڪجي ڪيڏيون، هڪٻئي کان الڳ ٿي، اڻ ڏٺل ڪنارن ڏانهن ڊوڙنديون پئي ويون. انهن جي وچ ۾ ٻتيلو گهليو پئي آيو. ڪڏهن ڪاپي ڪڏهن ساڃي ڳاڙهيءَ روشنيءَ جا ڪرڻا ڏسڻ ۾ پئي آيا، پر اهي ڪنهن به شيءِ کي چمڪائي نه پئي سگهيا ۽ اوچتو اڻ ڏٺ ڪنارن جي ورن وڪڙن ۾ اهي گم ٿي پئي ويا، جنهنڪري هرڪا شيءِ وڌيڪ اونداهي ۽ پڙانتي ٿي پئي ويئي.

وڏو بورچي مٿي آيو ۽ اچي منهنجي پرسان ويٺو، ”تو کي زوريءَ هن چوري ڏانهن ونيو پئي ويا؟ حيف هجي مردارن تي. مون سڀڪجهه ڏٺي ورتو هو.“

”انهيءَ ڇوڪريءَ کي به انهن کان ڇڏايم.“

”هن کي؟“ جڏهن هن ڇوريءَ تي خوب ڇوهه ڇنڊي بس ڪيائين، تڏهن اداس ٿي، چوڻ لڳو، ”هن جهاز تي هرڪا ڳالهه ڪندي لڳي پئي آهي. ڀرازيءَ کان به برو حال آهي، ڪڏهن ڀرازيءَ ۾ رهيو آهين؟“ — ”نه.“ — ”ڀرازين ۾ مصيبت لڳي پئي آهي، خاص طرح سياري جو.“

سگريٽ پائيءَ ۾ ڦٽو ڪري، ڪجهه وقت خيال ۾ گم ٿي ويو ۽ پوءِ چوڻ لڳو، ”اڙي نوريٽڙا، مون کي تنهنجو ڏک آهي، جو تون سوئرن جي وچ ۾ اچي ڦاٿو آهين. مون کي سيني تي افسوس ٿو ٿئي. ڪڏهن منجهي پوندو آهيان، ڇا ڪيان ڇا نه ڪيان! دل ۾ ايندو اٿم ته گوڏن ڀر وهي، هٿ

جوڙي چوان، ته 'ڪتي جا پٽو، اوهان کي ڇا ٿي ويو آهي؟ انڌئو توهين هي ڇا پيا ڪريو؟ گڏهو!''

جهاز جي سيٽي وڄڻ ٿوڙ ڦيرو وٺي لڳي، رسو هيٺ ڦٽو ڪيو ويو، بتيءَ جي روشني هيٺ مٿي ٿي ڪري، اسان جي بندر ڏانهن رهنمائي ڪرڻ لڳي، ٻوءِ اونــدهه ۾ ٻيون ڪيترئون بتيون ڇمڪنديون ڏسڻ ۾ اچڻ لڳيون.

”هيءَ 'مد مست بندر' آهي، جنهن جي معنيٰ آهي 'نشو پيتل''' وڏي بورچيءَ هوريان چيو. ''۽ اها ندي آهي، جنهن کي به 'مد مست ندي' ٿا سڏين. هتي ڪنهن زمـاني ۾ هڪڙو راشن آفيسر رهندو هو، جنهن کي 'مد مست' چوندا هئا، ۽ هڪڙو ڪلارڪ هوندو هو جنهن کي 'شرابي' 'شرابي' ڪري سڏيندا هئا. ....مان ڪناري تي ٿو وڃان.''

ڏٺهون ۽ سهٽيون 'ڪامسا' چوڪريون ٻارڻ جي ڪاٺين جون ڀريون ڪناري تي گاڏڙن ۾ کڻيو پئي آيون. پليءَ تي ٻار ڪٺڻ وڃڻ جهڪي ٿي ويون. ٻوءِ ٻن ٻن جون جوڙيون ٺاهي اڳتي پئي وڌيون، ۽ ڪاٺين کي دونهاٽيل ڪوري ۾ اڇلائينديون، ڏانهون پئي ڪيائون ـــ ''ڪاٺيون ٻاريو! ڪاٺيون ٻاريو!''

جڏهن اٺين ڀريون لاهي، واڌيون ٿي، اهي موٽيون ٿي، ته خلاصين انهن جي چانيءَ ۽ ٽنگن کي هٿن لائڻ جي ڪوشش پئي ڪئي، جنهن تي هنن ڏانهون ۽ ڪوڪون پئي ڪيون ۽ خلاصين ڏانهن ٺڪون پئي اڇلايون؛ ۽ انهن کي ٻري ڪرڻ لاءِ رسا پئي وهايائون، ۽ مڪون پئي هنيائون. مون اهڙو تماشو ٻين لنگرگاهن تي به ڪيئي پيرا ڏٺو، جتي به جهاز ڪوئلن ۽ ڪاٺين لاءِ ترسيو پئي، اتي اها ڳالهه شروع ٿي پئي وئي.

مون اٿين پئي محسوس ڪيو ڇڻ ته انهيءَ جهاز تي رهندي رهندي مان پير مرد ٿي ويو هوس ۽ مان اهـا اڳڪتي ڪري پئي سگهيس ته اڄ ڪان هفتو ٻوءِ ڇا ٿيندو. گرميءَ جي ٻڇاڙيءَ ۾ ڇا ٿيندو ۽ سال جي خاتمي تي ڇا ٿيندو.

ڏينهن ٿي رهيو هو. ٻٻال جي ٻيلي جو هلڪو خاڪو ڪناري جي پر وارين واريائين ٽڪرين تي ڇٽو ٿيڻ لڳو. پري ڪان ڇوڪرين جي ڪلڻ ۽ ڳائڻ جو آواز اچي رهيو هو. اهي ڇوڪريون سپاهين جي ٽولن وانگر پنهنجن پنهنجن ڳاڏن کي اڳيان ڪيو، مٿي ٽڪرين تي چڙهنديون پئي ويون.

منهنجي دل پرچي آئي، گهوڙا اکين ۾ ترڻ لڳا ۽ دل ۾ انهن سان گڏ وهي وڃڻ لاءِ بيقرار ٿيڻ لڳي، گهوڙا روڪڻ ڏاڍي ڏکي ڳالهه هئي، پر انهن کي هارڻ به گهٽتائي هئي. تنهنڪري پورن خلاصيءَ کي، جيڪو ٻيڪ ڏوڏي رهيو هو، ڪم ۾ مدد ڪرڻ لڳس.

پورن الائي ڇو اداس ۽ غمگين ڏسڻ ۾ ايندو هو ۽ هميشه اڪيلو ٿي اڪيلو ڪنڌ پاسو ونيو ويٺو هوندو هو، جتي هن جون تيز اکيون ٽانڊائي وانگر پيون چمڪنديون هيون— ”منهنجو اصلي نالو پورن ڪواهي— منهنجي ماءُ ٻيڙي زندگي گهاريندي هئي. تنهنڪري مون کي ’وورن‘ (ٻيڙيءَ جو) ڪري سڏيندا هئا، پوءِ ’وورن‘ مان ڦري اهو پورن نالو ٿي ويو. مون کي هڪڙي پيڄ آهي. اها به اهڙي آهي. انهن جي قسمت ئي اهڙي هئي. قسمت جو ڪيتو هرڪو ڏو ڏئي. ڪو اڄ وڏي ٿو، ميان ترڻ پر ٿو ڪري.“

جڏهن ٻيڪ کي پهارو هٽڻ لڳو، تڏهن هوريان چيائين، ”ڏس عورتون ڪهڙا پارڻ ڏيون پارين؟ آلي ڪائي دکي دکي، نيٺ پري. مون کي اهڙيون ڳالهيون پسند ناهن، نه ئي مون کي وڻنديون آهن. جيڪڏهن مان عورت ٿي جمان ها ته ڍڪڻ ۾ ڍڪ پائيءَ ۾ پڏان ها. اهڙيءَ ريت مان حضرت عيسيٰ سان گڏ بهشت ۾ هجان ها، ۽ ڪنهن به ماڻهو کي مون مان حرج نه رسي ها. پر جيسين حياتي آهي تيسين پاڻ جو خطرو لاڳو آهي. مان نوڪري پڪ سان ڇڏيان ٿو مخنثن کي احمق نه سمجهجانءِ. اهي عقلمند آهن ۽ انهن کي جادو به ايندو آهي. اهي دنيا جا

عيش مزا ڇڏي، الله جي عبادت ٿا ڪن."

ڪپتان جي زال اسان وٽان اچي لنگهي. جنهن سامهون هاربل ٻائيءَ جي مٿان هلڻ لڳي، ته پنهنجو گرارو مٿي ڪيائين. هوءَ ڊگهي ۽ جالمي هئي. هن جي منهن ۾ تازگي ۽ سٺپ هو. منهنجي دل ۾ اهو ڏاڍو خيال هو ته هن جي پٺيان وڃي، دل سان منٿ ڪري، چوانس، "مون سان ٿورو ته ڳالهاءِ، ٿورو ته ڳالهاءِ."

هوريان جهاز ڌڪي ڏان پلٽي هڻڻ لڳو، ٻورن ٻاڻ تي صليب جو نشان بڻائيندي، هوريان چيو، "ڪوچ ٿا ڪيون."

---

(٦)

ساراهه بندرگاهه وٽ منڪس کي جهاز تان روانو ڪيو ويو. هن وچڻ وقت ڪنهن کي به الوداع نه ڪئي ۽ شاندار نموني اٿيو هليو ويو. ان جي پٺيان آها خوش خورم عورت به ٽڙڪندي پئي وئي ۽ ان جي پٺيان اها ڪومائل ڇوڪري هئي. ان جا وار ڪنبريل ۽ اکيون سڄيل هيون. گهڻي وقت تائين سرجي ڪپتان جي ڪئبن وٽ سر جهڪايو ويٺو هو. پنهنجو مٿو در سان پئي هنيائين، ان کي پئي چميائين ۽ رڙيون پئي ڪيائين — ”مون کي معاف ڪريو! آءُ منڪس جو ڏوهه هو، ان ۾ منهنجو ڪوبه ڏوهه نه هو.“

خلاصين، ڪوري وارن ۽ ڪجهه مسافرن کي چاڙهه هئي ته هن کوڙ ٿي هنيو، پر هنن هن جي سفارش ڪئي — ”هاڻي هن کي ڪٿي معاف ڪيو.“ ڪپتان هن کي اهڙي لت وهائي ڪڍي، جو ٻولائيون ڪائيندو ويو. آخر هن کي بخشيائين. سرجي ٽڪڙو ٽڪڙو ڊيڪ ڏانهن پڳو ۽ چانهه جي ٽري کڻي مسافرن جي آس پاس هيڏانهن هوڏانهن ڦرڻ ۽ انهن ڏانهن اکين نهارڻ لڳو، جيئن مار کاڌل ڪتو نهاريندو آهي.

منڪس جي جاءِ تي وهاڻڪا سان هڪڙي سپاهيءَ کي رکيو ويو. هن جو بت ڏٻرو، مٿو ننڍو ۽ اکيون سرڻ جهڙيون سرخ هيون. هن کي چيائون ته ”چوزا ڪهي آءُ.“ جڏهن ٻه ڪئائين، ته باقي پڇي ويس. مسافرن انهن کي وٺڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ٽي ڪڪڙ جهاز تان ٽپو ڏيئي، وڃي پاڻيءَ ۾

پيا. سپاهي ٻورچيخاني جي پرسان پيل ڪائين جي ديگ، مٿان
ويهي روئڻ لڳو.

"اڙي ٻيوقوف توکي چا ٿيو آهي؟" سماوري غصي ٿي،
پڇيس، "سپاهي ٻ، ڪڏهن رنو!"

"ماڻ ته فالتو ماڻهين ۾ هوس،" هن وراڻيو. پوءِ ته هن
جي شامت آئي. اڌ ڪلاڪ اندر هو جڳ جو تماشو بڻجي ويو.
ماڻهو هن وٽ هڪ هڪ ٿي ٿي آيا، ۽ هن کي ڇتائي ٿي ڏٺائون
۽ پڇيائون— "چا، هي اهو آهي!"

هن ٻڌايائين ته ان ڳالهه ڏانهن ڪوبه ڌيان نه ڏنو، ۽ انهن
ٿي لڳو ڄڻ هن کي هنن جي ڪلن! جو ٻه پتو ڪونه هو. هو
پنهنجي ڳوڙهن کي پنهنجي پراڻيءَ قميص جي ڪفن ٿي اهڙيءَ
ريت اگهي رهيو هو، ڄڻ ته هو انهن کي پنهنجي قميص جي
ٻانهن ۾ لڪائيندو هجي. آخر هن کي ماڻهن جي مرڻ جو پتو
پيو، هن جي ڳوڙهين اکين مان ڪاوڙ ۾ الا نڪرڻ لڳا، ۽
پنهنجي وڏا ٻانڪا ٻوليءَ ۾ ٽڪڙي رڙ ڪري چيائين، "چا ٿا ڏسو؟
توهان کي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏڻ گهرجي."

الهيءَ ته پهان مسافرن کي هشي ڏيڻي ڇڏي. هن تي
چٿيون وڃائڻ لڳا. هن کي چولي ۽ ڪوٽ کان ڇڪڻ لڳا، ۽
هن کي ٻڪريءَ وانگر ڦيرائڻ لڳا، ۽ اهو تماشو منجهند جي
ماليءَ تائين هلندو رهيو. پوءِ ڪنهن چا ڪيو، جو چوسيل ليمون
ڪاٺ جي چمچي ۾ وجهي، هن جي ڪوٽ جي پلئو سان ٻڌي
ڇڏيو. جنهن جيئڻ چمچو پئي لڙيو، ماڻهن ۾ ٽهڪڙو پئجي ويو،
۽ هو ويچارو پيري ۾ قاتل ڪئي وانگر هيڏي هوڏي ٽڪرو
پئي پڳو. ويچاري کي الهيءَ جو پتو ئي ڪونه هو ته، هو ڇو
مٿس کلي رهيا هئا.

سماوريءَ جو منهن ڪهل پريءَ عورت جي منهن جهڙو
نرم ٿي ويو، ۽ ماٺ ڪيو هن کي ڏسندو رهيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سپاهيءَ جو اهڙو حال ڏسي، مون کي جهڙو آيو، ۽ سماوريءَ کان پڇيم، ”چا، هن کي ڦڏايان؟“

هن وات مان لفظ ڪڍڻ کان سواءِ ڪنڌ لوڏيو.

مون جڏهن هن کي ڦڏايو ته ماڻهو مٿس چڙو ڪلي رهيا هئا، ته پلٽو مان ڇڇو ڇني، هيٺ ڦٽو ڪيائين، ۽ ان کي لتون هڻڻ لڳو، ۽ پوءِ پنهنجي ٻنهي هٿن سان منهنجي وارن کي ڪٺي سوگهو جهليائين. جيئن اسين هڪٻئي کي دسي رهيا هئاسين، تيئن مسافر ڪڇيون هڻندا، اسان جي چوڌير گول ٺاهي بيهي رهيا. سماوري انهن کي پري ڪري، ڌوڪي آيو، اسان ٻنهي کي جدا ڪري، مون کي ٺڪ وهائي ڪيڍائين، ۽ سپاهيءَ کي ڪن کان ڪٺي سوگهو جهليائين. جڏهن ماڻهن ويچاري جيتامڙي سپاهيءَ کي هن جي ڪڙ ۾ ڦٽڪندو ڏٺو، ته هوڪرو لائي ڏنائون. ڪڏهن سيٽيون پئي وڄايائون، ڪڏهن زمين تي لتون پئي ٺوڪيائون، ۽ پيٽن کي هٿ ڏيئي پئي ڪليائون— ”سپاهيءَ سان ٺو وڙهي! وهائي ڏي بورچيءَ کي پيٽ وارو ٺڪر!“

هنن جو اهڙو جهنگلين جهڙو ٺهڪڙو ٻڌي، دل ۾ جڪ ني آيم ته ڏاڍو ڪٺي هنن سڀني جا مٿا ڦاڙي رکان. سماوري سپاهي کي ڇڏي، جهنگلي رڇ جيان مسافرن ڏانهن منهن ڪيو. هن جا هٿ پلمان هڪٻئي جي مٿان رکيل هئا. هن جي ڇاتي سڌي ۽ ڏند ٻاهر نڪتل هئا. ”وڃو پنهنجي جاين ڏانهن! جلدي ڪيو، وڃـو!“

وري سپاهيءَ مون تي ڪاهه ڪئي، پر سماوري، سپاهيءَ کي هڪ هٿ ۾ سوگهو ڪري، پنهنجي وڏن واريءَ جاءِ ڏانهن ڪٺي ويو. اتي ٻاٽيءَ جي ٺلڪي هيٺ ڪٺي ويهاريائينس ۽ هن جي ڪانيءَ ڌهڙي سڪل جسم کي ائين پئي ڦيرايائين، ڄڻ هو ڪاٺ جو ڳڏو هو.

خلاصي، پيڙهن وارا ۽ نائب ڪپتان ڊڪندا آيا. مسافر به هوريان هوريان ڪلا تي وڃا. سڀني مان نائب ڪپتان جي منڊي

هٽ ڪن مٿي بيٺي هئي ۽ هو هميشه وانگر خاموش بيٺو هو.

سپاهي ٻوءِ ڪاٺين جي ڍڳ تي ويهي رهيو. پنهنجا بوٽ لاهي ڦٽا ڪيائين ۽ پنهنجن آلن جورابن کي هوا ۾ لوڏي سڪائڻ لڳو. هوڏانهن هن جي پنل مٿي مان پاڻي هيٺ پئي ٽميو. مسافرن ڪي ڪلڻ لاءِ ٻيو چرچو هٿ اچي ويو.

”پرواهه نه ڪيو،“ سپاهيءَ چيو، ”مان انهيءَ چوري کي ضرور خون ڪندس.“

سماوريءَ مون کي ڪلهي کان جهلي نائب ڪپتان سان ڳالهايو، ۽ خلاصين مسافرن کي ڇڙوچڙ ڪري ڇڏيو. پوءِ سماوريءَ سپاهيءَ کان پڇيو، ”هاڻي توسان ڇا ڪجي؟“

هن ڪجهه به نه ڪڇيو، مون ڏانهن خار پرئل اکين سان ڏسندو رهيو ۽ پاڻ کي آپي کان ٻاهر نڪرڻ نه ڏنائين.

”پاڻ کي ٺڏو ڪر، او شيطان جا نخر،“ سماوريءَ چيس.
”گهڻو حڪم تو هلائين، ڪهڙي ملڪ جو والي آن؟“

سپاهيءَ ورائيس.

مون ڏٺو ته ان جواب وڏي بورچيءَ کي منجهائي وڌو. هن جا ڦوڪيل مٽا ڦتل ٽماٽي وانگر ڍلا ٿي ويا، هن ٽڪ اڇلائي، مون کي ڇڏي ڏنو. مان هن جي پٺيان پٺيان هلڻ لڳس، ۽ بيوقوفن وانگر ڪنڌ ورائي پئي سپاهيءَ کي ڏٺم سماوريءَ ٻي ڇين لهجي ۾ چيو، ”بلڪل وحشي آهي! تنهنجو خيال ڇا آهي؟“

سرجي ڀوڙندو اسان وٽ آيو ۽ سواءِ ساهه کڻڻ جي چوڻ لڳو—

”هو پاڻ کي خون ڪري رهيو آهي.“

”ڪٿي آهي؟“ سماوريءَ ڀڪندي پڇيس.

سپاهي نائب ڪپتان جي ڪئبن اڳيان بيلو هو ۽ هڪڙو وڏو ڇرو پئي ڦيرايائين. اهو اهو ڇرو هو، جنهن سان ڪڪڙ ڪهندا هئا ۽ تنور جي لاءِ ڪاٺين جي به ورڻ ڪندا هئا،

جنهنڪري اهو بلڪل مڏو ٿي ويو هو ۽ ڪارائيءَ وانگر ڪرنڊ پنجي ويا هئس.

مسافر وري هن جي چوگرد گول ٿاهيو بيٺا هئا، ۽ هن مسخري تي جنهن جي مٿي مان اجا ٻاڦ پئي نڪري، کلي رهيا هئا. هن جي مٺي نڪ وارو منهن ڏونري وانگر پئي چلڪيو؟ هن جو وات پٽجي ويو هو، ۽ چپ لڙڪي پيا هئا. هن مسافرن کي روڙ ڪري چيو، ”ظالمو! بي رحمو!“

مون کي ڪا شيءِ ملي وئي، جنهن تي ٻيهي، ماڻهن جا ٿهڪ ڏيندڙ منهن ڏسي پئي سگهيس، ۽ انهن کي هڪٻئي کي سڏيندو ٻڌي پئي سگهيس— ”ڏس! ڏس ته سهي!“

جڏهن هو پنهنجي ٿنيڙي ٻار جهڙي سنهڙي هٿ سان گهنجيل قميص پنهنجي پتلون ۾ وجهي رهيو هو، ته منهنجي پرسان بيٺل هڪڙي ٿاهوڪي ماڻهوءَ ڏيک ڏنو، ”مرڻ جي تياري ڪري رهيو آهي. ڇڙو قميص اندر وجهڻي اٿس!“

انهيءَ تي ٺهڪڙو پنجي ويو. اها ڳالهه صاف ظاهر هئي ته هو سمجهي رهيا هئا ته هي خودڪشي نه ڪندو، ۽ منهنجو به اهو خيال هو. سماوري هن ڏانهن غور سان نهاري، ماڻهن کي مڪون هڻندو، هٽائيندو، رڙيون ڪندو ويو، ”بيوقوفو، رستو ڏيو!“

هن ور ور ڪري مسافرن کي بيوقوف پئي سڏيو. مسافرن جي هڪڙي ٽولي ڏانهن منهن ڪري چيائين، ”بيوقوفو، پنهنجن جاين ڏانهن وڃو!“

اها ڳالهه ڪل جهڙي ٿي لڳي پر هئي حقيقت. چاڪاڻ ته سيني صبح ڪان وٺي بيوقوفن جهڙي حالت هلي هئي. مسافر ٽڙي پکڙي ويا. هو سپاهيءَ وٽ آيو. هن جي ٻانهن کي سوگهو جهلي چيائين، ”مون کي ڏي ڇرو!“

”مون کي تنهنجي پرواه ناهي!“ سپاهيءَ ائين چئي، ڇرو ڪڍي اڳتي ڪيو. سماوريءَ ڇرو وٺي، مون کي ڏنو، ۽ سپاهيءَ کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪونيءَ ۾ گهلي ويو— ”سمهي ننڊ ڪر، توسان ٺيڪ نه ڪهڙو ويل آهي؟“

سواءِ اکر چوڻ جي سپاهي بستري تي ليٽي پيو.

”هي تنهنجي ڪانءُ! لاهه ڪپي لڪر ۽ پيئڻ لاءِ ووڊڪا جو ڍڪ ڪٿي نه اچي. تون ووڊڪا پيئندو آهين؟“

”ڪڏهن ڪڏهن، ٿورو ٿورو.“

”خيال ڪجانءِ هن کي هٿ نه لائجانءِ. هي تو سان اهو چرچو نه ڪيو هو. سمجهين ٿو؟ مان توکي هدايتون ٿو اهو هن جو ڪم نه هو.“

”هو مون کي ايترو ڇو ٿا ستائين؟“ سپاهيءَ پڇيو.

سماوري ٿورو وقت ماٺ ۾ رهيو. پوءِ وڏو ساهه کڻي چيائين، ”مون کي ڪهڙو پتو؟“

مون سان گڏ بورچيخاني ۾ اينديءَ چوڻ لڳو. ”ڏاڍي ڏک جي ڳالهه آهي، جو ماڻهن هن جو نالو ڪٿي ناهيو هو. هن ويچاري جو حال ڏس. ماڻهوءَ جو مٿو ڦيرڻ سولي ڳالهه آهي. هو بدمعاش هن کي چورن ني لڳا هئا، ۽ ويچاري جا ماڻا ٿي ڦيرائي ڇڏيا هئائون. هتي ڪيترائي ماڻهو چورن مثل آهن. اهڙا چورن کان نه خراب.“

مان جڏهن سپاهيءَ لاءِ ماني، گوشت ۽ ووڊڪا کڻي ويس، ته هو بستري تي اونڌي منهن پيو هو ۽ زالن وانگر روئي رهيو هو. ڪڏو ميز تي رکندي، چيو ماڻس، ”اٿي کاءُ!“

”در بند ڪر!“

”پوءِ اونده ٿي ويندي.“

”بند ڪر، نه ته وري اندر اچي، ڏمچر مچائيندا.“

مان هن کي اڪيلو ڇڏي نڪري آيس. هن ۾ اک وجهي ڏسڻ مون کي ڏاڍو ڏکيو پئي لڳو. هن جي لاءِ منهنجي دل ۾ ايترو رحم پيدا ٿي ويو، جو مان اداس ٿي ويس. هزارين ڀيرا نانيءَ ور ور ڪري چيو هو— ”انسان کي انسان سان همدردي

ڏيکارڻ گهرجي. اسان سڀ سورن ۾ ورتا پيا آهيون ۽ اسان لاءِ
زندگي گهارڻ ڏاڍي ڪٺن ڳالهه آهي.“

”مالي ڏني آئينس؟“ وڏي ٻوڙهيءَ پڇيو. ”هاڻي ڪهڙي
حال ۾ آهي؟“

”مون کي هن جي حال تي ڏک ٿو ٿئي.“

”اڙي، هاڻي وري ڪهڙي مصيبت آهي؟“

”ڪوبه ماڻهو پاڻ کي ٻين لاءِ ڏک محسوس ڪرڻ کان
روڪي نٿو سگهي.“

سماوريءَ مون کي ٻانهن کان وٺي پاڻ ڏانهن ڇڪيو.
”تنهنجي همدردي اجائي نه ٿيندي، پر همدرديءَ جهڙي ڳالهين
ڪرڻ ۾ پنهنجو وقت نه وڃائيندو ڪر. جڏهن توکي اهو پتو
نه هجي ته ديگڙو رڌو ڪيئن آهي، نه سکندو ڪر.“

پوءِ مون کي ٿورو ڌڪو ڏيئي چيائين، ”هيءَ هنڌ تو
جهڙي لاءِ ڪونهي. هان، هي سگريٽ ڇڪ.“

مسافرن جي روئي مون کي اداس بڻائي ڇڏيو هو. هنن
جنهن نموني سپاهيءَ سان هلت ڪئي هئي، اها سنگدلي هئي.
انهن جي ٽهڪن ۾، جنهن مهل سماوري هن کي ڪن کان سوگهو
ڪيو بيٺو هو، وحشيپڻو لڪل هو. هنن کي ڪنهن ماڻهوءَ جي
اهڙيءَ رحم جوڳيءَ ڳالهه مان ڪيئن خوشي پئي حاصل ٿي؟
اها ڪهڙي ڳالهه هئي، جنهن هنن کي ايترو مزو پئي ڏنو؟

هو سڀ وري پنهنجي پنهنجي جاءِ تي موٽي ويا هئا. هاڻي
هو ڪرسين تي ويٺا هئا. ڪي آرام ڪرسين تي آهليا پيا هئا. شراب
پئي پيتائون، تاس راند پئي کيڏيائون، چرچا پئي ڪيائون، سنجيدگيءَ
سان بحث پئي ڪيائون يا نظارا پئي ڏٺائون. انهن تي لڳو ڄڻ ته
هي آهي ساڳيا ماڻهو هئا ئي ڪين، جن ڪلاڪ کن اڳ سيٽيون
پئي وڄايون، ۽ ٺٺوليون پئي ڪيون. هينئر سڀ سانتيڪا ۽ ماٺيڻا
ٿي ويٺا هئا. صبح کان وٺي شام تائين ٻيڙيءَ تي اهڙيءَ ريت
پئي ڦريا، جيئن هوا ۾ ڪنپ يا سج جي ڪرڻي ۾ ذرڙا. هاڻي وري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بندرن تي ذهن ذهن جون ٽوليون ناهي هو لهي رهيا هئا. اهڙا ٿي وري ٻيا ماڻهو جهاز ڏانهن وڌندا پئي آيا. هنن جي هٿن ۾ ساڳئي قسم جون پيتيون، هڙون ۽ ڳٺڙيون هيون، ۽ انهن کي ساڳئي قسم جا ڪپڙا پاتل هئا.

مسافرن جي اهڙيءَ رهت اڄ وچ جو جهاز جي پنهنجيءَ زندگيءَ تي ڪوبه اثر ڪونه ٿي پيو. آيل ماڻهو به ويل ماڻهن وارئون ساڳيون ئي ڳالهيون ساڳين ئي جملن ۾ ڪندا ٿي رهيا. زمين، ڪم، خدا ۽ عورت هنن جو خاص موضوع هئا.

بلڪ هنن جي ڳالهائڻ جو نمونو ۽ لفظ به ساڳيا هئا—

”اسان جون سڀ تڪليفون ۽ مصيبتون الله جي حڪم موجب آهن؛ اسان جو ڪم انهن کي صبر سان سهڻو آهي. پيو وڏيڪ اسين ڇا ٿا ڪري سگهون! اهو اسان جي نصيب ۾ لکيل آهي.“

اهي جملا پڙهي، مون کي اداسائي به ٿيندي هئي ۽ چڙ به لڳندي هئي. مان گندگي يا بيماري سهڻ برداشت ڪري سگهيس ٿي، پر بي انصافي ۽ بي عزتي منهنجي سهڻ کان ٻاهر هئي. مون کي پتو هو ته نه مان، نه ئي سپاهي اهڙيءَ بچڙيءَ هلت جا لائق هئاسين. سپاهيءَ جو منهن ۽ ڏيک اهڙو هو، ان لاءِ هو ڪنهن ٿي جوابدار ٿي سگهيو.

مڪس جيڪو سپاجهو ۽ سانتيڪو هو، ان کي نيڪالي ڏني وئي هئي. پر بچڙي سرجيءَ کي رکيو ويو هو. اهي ماڻهو، جن ويچاري سپاهيءَ جو مغز ڏري گهٽ ڦيري ڇڏيو هو، ڇاجي ڪري سماوريءَ جي دهماڻ تي رين جي ڏڻ والنڪر ماٺ ڪيو هليا ويا هئا. ڇا جي لاءِ هنن اهڙيون گاريون برداشت ڪيون هيون؟

”اڙي شيطانو، ٻيڪ جي هڪڙي پاسي ڇاجي لاءِ گوڙ ڪيو پيئا آهيو؟ خلاصين جو جمعدار پنهنجون نور جهڙيون اکيون مرڪائيندي هنن کي چوندو هو. ”جي جهاز لوڏو کاڌو ته سڀ ٽو پاڻيءَ ۾ وڃي ڪنديو.“ جنهن تي ”شيطان“ ماٺ ڪري

رڍن وانگر وري ڏڪڻ لاءِ ڊيڪ جي هيٺ ڀاڱي وڃي ڪٺا ٿي ٿيا.

”خدا جي لعنت هجيوَ، احمقؤ!“ جهاز ۾ خلاصين جو جمعدار ڀليان انعام ڏيندو هون.

گرم رات ۾ جو لوه جي چادرن هيٺ، جن کي سج سڄو ڏينهن پيو ساڙيندو هـو، دم پيو ٻڪرندو هـو، تنهنڪري مسافر ٿڌڪڻ جي ولڙن وانگر ڊيڪ تي ڪٺا ٿي ويندا هئا، ۽ جتي ايندو هون اتي ڌڪي پوندا هئا. خلاصي انهن کي لوهي سيخن جون چوڪون ڏيئي وڙيون ڪري، اٿاريندا هئا- ”هتي ڇا جي لاءِ ڦڙها لڳا پيو آهيو، پنهنجين جاين تي واپس وڃو!“

هو اٿي نندا ڪيل ماڻهن وانگر هٿوراڙيون ڏيندا هئا، پوءِ جيڏانهن هڪليندا هئن اوڏانهن هليا ويندا هئا. خـلاصي مسافرن کان رکو پوشاڪ ۾ الڳ هئا، انهيءَ هوندي به هو سپاهين وانگر انهن کي هر وقت دٻائيندا رهندا هئا. سڀ کان وڏڪ مسافرن جي جهڪا ڳالهه مون کي نه وڻندي هئي، سا هنن جي بي روح ۽ بزدلانه فرمانبرداري هئي. ائين لڳندو هو، ڄڻ ته هنن کي اها ڄاڻ ئي ڪالهي ته انهن کي ڪيڏانهن نيو پيو وڃي ۽ ڪٿي لاٿو ويندو. جتي به هنن کي لاٿو ويندو هو، هو اتـي ٿورو ترسي، وري اسان جي جهاز يا ٻئي ڪنهن جهاز تي چـڙهي، پنهنجي مسافري نئين سر شروع ڪندا هئا. ائين ڏسبو هو، ڄڻ هي رستو وڃائي ويٺا آهن، هنن جو نه مٽ آهي نه ماڳ ۽ هن ڌرتيءَ تي ڄڻ بلڪل اوپرا آهن ۽ هو سڀ بي سمجهه ۽ بزدل آهن.

هڪ پيري لڙيءَ رات جو وقت هو، جو مشينن ۾ ڪا خرابي ٿي پيئي ۽ توب جي گولي ڦاٽڻ جهڙو ٺڪاءُ ٿيو. جهٽ پٽ انجڻ واري ڪمري مان ٻاڦ نڪري، سڄيءَ ڊيڪ کي وڪوڙي ويئي. ڪنهن ماڻهوءَ، جو ڌڪ ۾ نه آيو، رڙ ڪئي، ”گاوريلو، ڪوگادبلو ۽ ڪجهه ڳاڙهو شهو ڪلي ونجاڻءَ!“

منهنجو هنڌ انجڻ جي ڪمري جي ڀرسان ٽالون صاف ڪرڻ واريءَ ميز تي هو. ٽڪاءُ ۽ لوڏن تي مان جاڳي پيس. ٻيڙي تي ماٺ هئي. انجڻن وارن هلڪو آواز ۽ هٿوڙن جي ٺڪ ٺڪ پئي آئي. پر هڪ ٻن منٽن کان پوءِ مسافرن جي رڙو رڙ شروع ٿي ويئي ۽ ماٺ قيامت جهڙي گوڙ ۾ تبديل ٿي ويئي.

سفيد ڪوهيڙي مان جيڪو اول ٿي پکڙجي ويو هو، چنڊڻ ڪليل عورتون ۽ ٻچيون والگر گول گول اکيون وارا گدلا مرد ٻڪندا پئي آيا. چوڌاري هيڙ ڦيڙ لڳي ويئي، مسافر، خلاصي سڀ هڪٻئي سان پئي ٽڪريا، ٻنڊلن، پيٽين ۽ صندوقن هيڏانهن ڦهڪو ڏيئي پئي ڪريا، هڪٻئي کي پئي ٽڪيئون ۽ لتاڙيئون، ۽ خدا ۽ نڪولاس وليءَ کي پئي پڪاريائون. اهو لقاءُ پوائٽي هوندي به سڙي جهڙو هو ۽ مان انهن کي ڏسندو رهيس ته ڏسان ته هن کان پوءِ هو ڇا ٿا ڪن.

پنهنجي حياتيءَ ۾ "هراس" ڏسڻ جو مون لاءِ هيءُ پهريون موقعو هو، تنهن مون کي اها ڳالهه، جنهن ڏسڻ ۾ پئي آئي ته مسافرن کي اجايو خوف ٿيو هو. جهاز پنهنجي رفتار گهٽ ڪانه ڪئي هئي. "سلامتيءَ جا ٻتا" ويجها پيا هئا. آسمان ۾ چوڏهينءَ جو چنڊ پئي چمڪيو، ۽ ڪافي روشني هئي.

پر ٻيڙيءَ جا مسافر چريڻ وانگر هيڏي هوڏي پئي ڀڄيا. ابتري ۾ ٽئين درجن جا مسافر به اچي انهن سان شريڪ ٿيا. هڪڙي ماڻهوءَ ٻيڙي تان هيٺ ٽپو ڏنو، ٻوڙ ٿي، پوءِ ٽڙين. ٻن ڪڙمڻ ۽ هڪڙي پادريءَ ڪاٺ جا ٽلها ڏاڍا ڪٽي ٻيڙي سان ڪتل بينچ تي وسائڻ شروع ڪيا ۽ ان جا ٻردانا ٿي ڪيڏي ڇڏيا. چوڙن جو وڏو پڄرو هيٺ ڦٽو ڪري ڇڏيائون. ٻيڙي جي وچ ۾ ڪپتان لاءِ جا ڏاڪڻ هئي، ان جي ٿري وٽ هڪڙو ڳوناٺو گوڏا کوڙيو ويٺو هو ۽ جيڪي ماڻهو اتان لنگهيا پئي انهن جي اڳيان جهڪيو پئي ۽ ڪدڙ وانگر پئي واڪا ڪيائين، "مان عيبدار آهيان— مان گنهگار آهيان....." هڪڙو سانهه جهڙو ٿلهو شهري، جنهن پتلون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ پاڻي هٿي پر قميص پائڻ وسري ويئي هوس، ڇاتي ڪٽي رهيو هو— ”شيطانو، ڀيڙن تي سوار ٿيو!“

خلاصيءَ انهن کي ڪالرن کان جهلي انهن جا مٿا هڪٻئي سان ٽڪاءَ ڪرايا، ۽ پوءِ ڏيک تي ڦٽو ڪري ٻئي ڇڏيو. سماوري ۾ ڊوڙندو اچي پهتو. پاجامي جي مٿان اوورڪوٽ پهريل هوس. ڳالهائي تقرير ڪرڻ لڳو، ”اڙي توهان کي شرم اچڻ گهرجي. ڇاتي ايڏو لڙ لڳايو آٿو؟ ڇا، جهاز ٻڏي رهيو آهي؟ ڇا، ان جي رفتار گهٽجي ويئي آهي؟ اڃا سامهون ڪنارو آهي. جن بيوقوفن هيٺ اچو ڏنو هو، انهن ڏانهن سلامتيءَ وارا پٽا اڇلايا ويا آهن ۽ انهن جي تلاش جاري آهي.“

جيئن جيئن ڳالهائيندو هو ٽين ٿرڊ ڪلاس مسافرن کي مٿي واري اهڙي هڪ وهائي ٿي ڪيائين، جو ڪوڻ وانگر هيٺ اچي ٿي ٿوڪو ڪيائون.

اڃا اهو هنگامو ختم ئي نہ ٿيو هو، تہ هڪڙي عورت، جنهن کي وڏو چوغو پيو هو، سماوريءَ تي رومڙ ڪري آئي ۽ ٻوٽ وارو ڇڇو وهائي ڪيائينس. پوءِ رڙ ڪري چوڻ لڳي، ”تنهنجي اها همت....“

هڪڙو ماڻهو، جو پاڻيءَ ۾ ٽپو ڏيڻ ٿيو پيو هو، پنهنجي مڇ کي ڇوسيندي، هن کي ٻانهن کان جهلي، ٻڌل آواز ۾ چوڻ لڳو، ”ڪم عقل، هن کي ڇڏي ڏي.“

سماوري پنهنجون ٻانهون لوڏي ۽ حيرت ۾ اکيون ٻوٽي، مون کان پڇڻ لڳو، ”اڙي، ڪهڙي ڳالهہ آهي؟ هيءَ منهنجي ٻيان ڇو پيئي آهي؟“— عجب جي ڳالهہ آهي! مون تہ هن ٻاپ کي حيانيءَ ۾ ڪوله ڏنو آهي!“

هڪڙي ڪوناٽي، جنهن جي نڪ مان رت وهي رهيو هو، دانهن ڪئي— ”اڙي، هنن کي انسان ڪير چوندو، هي تہ ڊاڙهيل آهن ڊاڙهيل!“

آنهيءَ اونهاري جسي ختم ٿيڻ کان اڳ مون اهڙا ٻہ هراس

ڀريل هنگاما ڏٺا، جي حقيقي خطري جي ڪري نه پر ڊپ جي ڪري برپا ٿيا هئا. ٽئين پهري ۾ چورن کي مسافرن پڪڙي ورتو. چورن مان هڪڙي کي غير ملڪي لباس پهريل هو. پورو ڪلاڪ مسافرن هنن جي ڪنج ٻڌي لاتي، ان کان پوءِ خلاصين کي خبر پئي ۽ جوابدارن کي انهن جي هٿن مان ڇڏائي، وٺي ويا. پوءِ ته مسافرن خلاصين تي هڪ پئي لاتي ۽ ٻي پئي چاڙهي- ”چورن جا پاٿر ڳنڍي ڇوڙا! توهين پاڻ بدمعاش آهيو، تڏهن ته اوهين هنن بدمعاشن لاءِ ڪُرڪو ٿا.“

چورن کي بيهوشيءَ جي حد تائين ڪٽيو هئائون، تنهنڪري ٻئي لنگر تي، جڏهن انهن کي اختياريءَ وارن جي حوالي ڪيو ويو، ته هو بيهي به نه ٿي سگهيا.

اهڙا ڀيا ڪيترائي وقت آيا، جڏهن جذبا جوش ۾ اچي ويندا هئا ۽ مان فيصلو ڪري نه سگهندو هوس ته ماڻهو چڱا آهن يا بڇڙا. اهي صلح ۾ رهڻ ٿا پسند ڪن يا ڇتنگ ڏيئي ڇوڙي ڊ ڪائڻ ٿا چاهين. مون کي هنن جو ظلم، هنن جو ٻين ماڻهن کي ستائڻ جو شوق، ۽ ٻئي تي ڪهل ڪرڻ وقت ڪيپائڻ جو امولو سمجهه ۾ نه ايندو هو.

مون وڏي ٻورچيءَ کان اها ڳالهه پڇي، پر هن پنهنجو منهن دونهين جي بادلن ۾ لڪائي، ڪڙڪ جواب ڏيئي، ان کي ختم ڪري ڇڏيو— ”هيءَ لرلر ڇا جي لاءِ ٿو ڪرين؟ انسان انسان آهن. ڪي عقلمند ۽ ڪي بيوقوف آهن. ڳالهائڻ بند ڪر ۽ پڙهڻ شروع ڪر. ڪتابن ۾، منهنجو مطلب آهي، چڱن ڪتابن ۾، تو کي جواب ملي ويندا.“

هن کي خوش ڪرڻ لاءِ ڪتاب سوکڙيءَ طور ڏيڻ جو خيال ڪيم. انهيءَ ارادي سان ڪازان ۾ پنجين ڪوپيڪن ۾ ”سپاهيءَ جو قصو جنهن پيٽر اعظم جي حياتي بچائي“ نالي ڪتاب خريد ڪيم. هو انهيءَ وقت شراب پي رهيو هو ۽ چتو لڳو ويٺو هو. تنهنڪري اهو ڪتاب پاڻ ويهي پڙهڻ لڳس. مون کي ان

مان ڏاڍي موج آئي. اهو ننڍڙو، سولو لکيل، سمجهه ۾ اينڌڙ ۽ مزيدار هو. مون کي پڪ هئي ته منهنجي استاد کي به مزو ڏيندو. پر هن ان کي پورو ڏسڻ کان سواءِ، پنهنجي هٿ ۾ گول مول مروڙي، باٺيءَ ۾ ڦٽو ڪري ڇڏيو.

”بيوقوف، اهو آهي تنهنجو ڪتاب!“ هـن چيـو. ”مان توکي ڏينهن رات طوطي وانگر پيو پڙهـايان ۽ تون وري اهڙا واهيات ڪتاب وٺيو پيو اچين.“

هن زمين تي لت وهائي ڪڍي، ۽ ٻنخيءَ ۾ پنجي ويو.

”ڪهڙي قسم جو ڪتاب مون کي ڏنـو ڏين! چا، مان اهڙا واهيات ڪتاب پڙهندس! چا، مان اهڙو بيوقوف آهيان؟ تون سمجهين ٿو ته جيڪي ان ۾ لکيل آهي سو سچ آهي؟ مون کي جواب ڏي!“

”مون کي پتو ڪونهي.“

”پر مون کي پتو آهي. جيڪڏهن ساٿيوءَ جـو سر وڍين ها، ته هن جو جسم ڏاڪڻ تان هيٺ اچي ڦهڪو نه ڪري ها ۽ پوءِ هن جو پيو ساٿي ڳاهه جي ڍير مٿان چڙهي، ڏسي نه وٺي ها! سپاهي بيوقوف ناهن. هو چوڌاري ٻاهه لڳائي ڇڏين ها، ۽ انهن جو الٽ اچي وڃي ها — سمجهين ٿو؟“

”هائو.“

”اصل ڳالهه اها آهي. مون کي زار پٽر باٻت سڀ خبر آهي. اهڙي ڪابه ڳالهه هـن سان ڪانه ٿي هئي. چڱو، هاڻي هلندو ٿيءَ!“

جيتوڻيڪ سمجهيم ته وڏو ٻـورچي جيڪي ڪجهه چئي رهيو آهي، سو بلڪل سچ آهي، پر ڪتاب مون کي ڏاڍو وڻي ويو هو، تنهنڪري مون ڪتاب جي ٻي ڪاپي خريد ڪري ان کي ٻيهر پڙهيو. منهنجي حيرت جي حد نه رهي، جڏهن مـون محسوس ڪيو ته ڪتاب بلڪل ڇٽ هو. انهيءَ ڳالهه مون کي واڙتو ڪري ڇڏيو، ۽ وڏي ٻورچيءَ جي عزت منهنجي دل ۾

وڏي ويئي. جيئن پوءِ ٽمٽن هو وڌيڪ ناراض ٿي ٿيو ۽ مون کي وري وري چوڻ لڳو، ”تو کي تمام گهڻو پراڻو آهي، ۽ هي هنڌ تنهنجي واسطي موزون ڪونهي.“

مان پاڻ سمجهندو هوس ته اهو هنڌ منهنجي لاءِ موزون نه هو. سرجيءَ جي ٻڍڙي حالت مون کي وياڪل بنائي ڇڏيو هو. مون هڪ ٻه ڀيرا ڪيترا پيرا ڏٺو ته هن ڇالهه جو سامان ۽ ڇريون چورائي مسافرن کي ڏيئي ٿي ڇڏيون. مون کي پتو هو ته اهو چوري هئي، جنهن کان سماوريءَ مون کي ڪيترا پيرا خبردار ڪيو هو — ”خيال ڪجانءِ، جيئن ڪوبه ملازم تنهنجي سڙ تان ڪوپ بسيون وغيره ٽڳائي نه وڃي!“

انهيءَ ڳالهه منهنجي لاءِ مصيبت وڌائي ڇڏي. رکو سماوريءَ جي ڪري اتي رهيو پيو هوس، ورنه جهاز تان ٽپو ڏيئي جهنگ منهن ڪري هليو وڃان ها. هن جي مون تي شفقت ڏينهون ڏينهن وڌندي ٿي رهي، ۽ جهاز جي لاڳيتيءَ هل هلان مان به مزو ٿي آيم. جهاز جو بيهڻ مون کي بيزار ڪري وجهندو هو ۽ جهاز جي هلڻ مان ڪاما ندي، بيلايا ندي ۽ ويانڪا نديءَ جي سفرن ۽ وڏي وولگا نديءَ ۾ مولي اچڻ جو شوق، ۽ نون نظارن، شهرن ۽ ماڻهن کي ڏسڻ جي آرزو ٿيندي هيم.

پر ائين بهرحال ٿيڻو نه هو. منهنجي جهاز واري زندگي اوچتو ختم ٿي ويئي. هڪڙي ڏينهن شام جو جڏهن ڪازان کان نجنيءَ ڏانهن واپس ٿي رهيا هئاسين ته مون کي نائب ڪپتان پاڻ وٽ گهرايو. منهنجي اندر وڃڻ کان پوءِ دروازو بند ڪيو ويو. هن سماوريءَ کي، جيڪو اسٽول تي شوڪيو ويٺو هو، چيو، ”اچو هي آهي!“

سماوريءَ خشڪ نموني مون کان پڇيو، ”تو سرجيءَ کي ڪي ڪوپ ۽ بسيون ڏنيون آهن؟“

”هو منهنجي پرپٺ کڻي ويندو آهي.“

نائب ڪپتان آهستگيءَ سان چيو، ”هي ڏسندو ناهي ته به

هن کي پتو آهي!“

سماوريءَ پنهنجي گوڏي تي ڌڪ هنيو، پوءِ ان تي هٿ گهمائيندي چيائين، ”سوچ ڪري، جواب ڏي!“

مون خيال ۾ پئي، نائب ڪپتان ڏانهن نهاريو، جنهن جواب ۾ پنهنجي عينڪ جي شيشن مان، جن جي پٺيان اُئين ٿي لڳو ڄڻ هن کي اکيون هيون ئي ڪونه، گهوري نهاريو. هو ساڻيڪي زندگي گهاريندو هو، آهستي هلندو هو ۽ هوريان ڳالهائيندو هو. اجها هن جي بي رنگ ڏاڙهيءَ ۽ هن جي بي خيال اکين ڏانهن مس نهاريو هو ته هو اتان هوا ٿـي ويندو هو. سڀني کان اول ڪافي وقت تائين محراب ۽ ان ۾ برندڙ بتيءَ جي اڳيان گوڏا کوڙي عبادت ۾ مشغول رهندو هو. هن جي ڪٽنب جو در ٿورو کليل هوندو هو، ته ان جي پيڪڙ مان هو ڪاري ٻڪي وانگر ڏسڻ ۾ ايندو هو. هو عبادت ۾ ڇا چوندو هو، تنهن جو مون کي ڪجهه پتو نه پيو. پر مون هن کي گوڏن تي جهڪي، مجسمي ڏانهن نهاريندو، ڏاڙهي ڪنهندو ۽ ٿڌا ساهه ڀريندو ڏٺو هو.]

سماوريءَ، ساٽ کي ٺوڙيندي، چيو، ”ڪڏهن به سرجيءَ کان ڪي ڏوڪڙ ورتا اٿئي؟“

”نه.“

”ڪڏهن به نه!“

”ڪڏهن به نـــ“

”هي ڪڏهن به ڪوڙ نه ڳالهائيندو آهي،“ سماوريءَ نائب ڪپتان کي چيو، جنهن پنهنجي مردار آواز ۾ ورائيو ”ساڳي ڳالهه آهي- تون ڀال ڏس—.“

”هل!“ وڏي ٻورچيءَ چيو. پوءِ هو منهنجي ميز وٽ اچي پنهنجي هٿ سان منهنجي مٺي کي ٺڪي هڻندي، چوڻ لڳو، ”بيوقوف! ۽ مان به ته بيوقوف آهيان! مون کي خيال رکڻ کپندو هو.“

نجٽيءَ وٽ پهچي، نائب ڪپتان مون کي نوڪريءَ مان ڪڍي ڇڏيو. مون کي اٽڪل اٺ ڪن روبل مليا، جيڪا منهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پهرين وڏي ڪمائي هئي.

مون کي الوداع ڪندي، سماوريءَ چيو، ”سو آخر ائين ٿيو. اڄ کان پوءِ اکيون کولي هلجانءِ، سمجهئين؟ ڪٿي احمقن وانگر رکيو وات ڦٽي نه هلجانءِ.“

منهنجو هٿ کولي ان تي تماڪ جي ڳوٿري رکيائين—

”هيءَ تنهنجي لاءِ آهي. هٿ جو اهڙو نفيس ڪم ٿيل اٿس. منهنجي ڌيءَ جي ڌيءَ منهنجي لاءِ بنائي هئي. چڱو، الوداع، پڙهندو رهجانءِ. الهيءَ کان وڌيڪ ٻيو چڱو ڪم ڪونه ملندئي.“

مون کي پنهنجن هٿن ۾ مٿي کڻي ميلي ڏنائين، ۽ پوءِ هيٺ دڪي تي لاهي ڇڏيائين. مون کي هن تي ۽ پاڻ تي ڏک ٿي رهيو هو. هو جڏهن ڪولهن کي پاسي ڪندي، جهاز ڏانهن وڌيو، ته مان پنهنجا ڳوڙها روڪي نه سگهيس، ۽ هو ڪيترو نه ڏکيو، ڳورو ۽ اڪيلو ٿي لڳو!

ان کان پوءِ اهڙي قسم جي ڪيترن ماڻهن سان مليو هوندس، جيڪي نيڪدل ۽ تنها آهن ۽ زندگيءَ جي جنجهٽن کان بلڪل الڳ پنهنجي زندگي گهارين ٿا—

(٧)

نانو ۽ ناني وري شهر ڏانهن لڏي آيا هئا. مان جڏهن هنن ڏانهن ويس تڏهن منهنجي طبيعت ۾ ڪاوڙ ۽ دل غم سان ڀريل هئي. مون کي هنن، جهاز جي ڪپتان ۽ ٻين، ڇا جي لاءِ چور سمجهيو هو؟

ناني منهنجو آدرڀاءُ مٺڙي نموني سان ڪيو ۽ چانهه لاءِ سماوار گرم ڪرڻ لڳي. پنهنجي کلندي واري نموني ناني پڇيو، "ڪجهه ڏوڪڙ بچايا اٿئي؟"

"جيڪي بچايو اٿم آهو منهنجو آهي،" مون ورائيس، ۽ دريءَ ۾ ٿي ويٺس.

مون سگريٽن جو پاڪيٽ ڪڍي، هڪڙو سگريٽ دکايو.

"هان!" ناني شوڪجي چيو، "ڳالهه اِتي وڃي پهتي آهي. شيطاني ڪم ڪيو اٿئي! الهيءَ منجهه، تہ واقعي چستي ڪئي اٿئي."

"مون کي تہ تماڪ جي ڪوٺڙي ۾ ڏني وئي آهي!" مون ڦونڊجي چيو.

"تماڪ جي ڪوٺڙي!" ناني رڙ ڪندي چيو، "مون کي ڪپڙن مان ڪيئن نہ گهرڻ ڇا؟"

هو مون ڏانهن الر ڪري وڌيو. هن جي سائين اکين ۾ چمڪ اچي ويئي. ۽ پنهنجو مضبوط ۽ اٽيو هٿ مون ڏانهن وڌايائين. مون جهٽ پيٽ وارو ٽڪر وهائي ڪيدس. ويچارو وڏو مهان پٽ تي سنئون ٿي پنجي رهيو. ڪجهه وقت عجب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان وات پٽيو ٻئي مون ڏانهن ڏنائين ۽ اکيون ٽمڪايائين. پوءِ هوريان چيائين، ”تو پنهنجي ناني يعني مون کي ڪيرايو؟ پنهنجي ماءُ جي پيءُ کي؟“

”نه، تو به اڄ مون کي ڪيترائي ڀيرا ڪيرايو آهي.“ پنهنجيءَ ڪڏيءَ هلت جو اندازو نه لڳائيندي، مون ڪيس چيو.

سڪل ۽ سڙيل منهنجو ڦـانو ٽپ ڏئي اٿيو، منهنجي پرسان وهندي، منهنجي وات مان سگريٽ ڪسي، دريءَ کان ٻاهر ڦٽو ڪيائين، ۽ ٻڙڪندي چيائين، ”اڙي ڇوريا! تون اها ڳالهه نه ٿو سمجهين تـه، توکي هن ڪٺي جو ڪيترو خدا سچي ڄمار لوڙائيندو رهندو.“

پوءِ نانيءَ کي سڏي، ان کي چيائين، ”ڏٺءِ! هن مون کي پٺ تي ڪيرايو. پٺ تي ڪيرايو! ڪٺي پڇينس!“

نه هَم نه تَم، نانيءَ مون ڏانهن ايندي ئي، ڪـٽي وارن کان ورتو، ۽ ٿڦون وهائڻ شروع ڪيائين، ”وٺ اِنهيءَ جو انعام!“

مون کي ايذاءُ ته نـه آيو، باقي ڏاڍي گهٽتائي محسوس ڪيم.— خاص طرح ناني جي ٽهڪن ڏيڻ ڪري.

نانو ڪرسيءَ تي ٽيڪ ڏيئي ويهي رهيو، ۽ سٿرن تي ڌڪ هڻي، پئي چيائين، ”ڏاڍو سٺو، ڏاڍو سٺو!“

مان پاڻ کي ڇڏائي چاٻري ڏانهن ڀڄي ويس ۽ هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ اڪيلو ۽ اداس ليٽي پيس، ۽ سماوار جـي سون سون ٻڌڻ لڳس.

پوءِ ناني اندر هلي آئي. منهنجي مٿان جهڪي، مشڪل سان ٻڌڻ جهڙي پڻ پڻ ۾ چوڻ لڳي، ”معاف ڪجانءِ، مون انهيءَ جو خيال رکيو هـو، جيئن ٿر کي ڪو به ايذاءُ نه رسي. مون کي وڏي ميان جي خاطر ائين ئي ڪرڻو پيو، ڇاڪاڻ ته ڪراڙو آهي .... ڏاڍو ڪراڙو آهي. هن جي دل وٺڻ ضروري آهي. هن جون کي هڏيون ضربيل آهن. انهيءَ کان سواءِ هن جي دل غمن ۽ ڏکن جي گهڻن ڪاٽي ڇڏي آهي. هن کي ڪنهن به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قسم جي تڪليف نہ پهچائيندو ڪر. الڪسي، ياد رکجان، هينئر
تون ٻار ناهين، هاڻي هو ٻار آهي."

هن جي لفظن گرم پاڻيءَ وانگر منهنجي دل جي زخمن
کي صاف ڪري ڇڏيو. نانيءَ جي پيار ڀري پڻ پڻ منهنجي دل
۾ شرم بہ پيدا ڪيو ۽ دل کي هلڪو بہ ڪري ڇڏيو. مون
ڪٿي هن کي ڀاڪر پاتو.

"چڱو، هاڻي هن وٽ وڃي ويهہ. سڀ ٺيڪ آهي. باقي
هن جي اکيان ڪجهہ ڏينهن سگريٽ نہ ڇڪجانءِ. ٿوري وقت
کان پوءِ هو انهيءَ تي بہ ٺهي ويندو."

مان وري ڪمري ڏانهن واپس ويس ۽ ناني ڏانهن نهاريندي
مشڪل سان پنهنجي کِل روڪي سگهيس. هو ٻارن وانگر راضي
ٿيو ويٺو هو. هن جي منهن ۾ سرهائي هئي. هـو ميز تي ويٺو
هو ۽ چنگهون چنگهڻ جي مٽان لاهي ۽ چاڙهي رهيو هو، ۽
پنهنجا هٿ ڳاڙهہ سُرن وارن ۾ پئي گهمايائين.

"ڪيئن ڙي ٻڪر، وري مون کي ڪيرائڻ آيو آهين؟
تنهنجي مهڙي تهڙي! ڏاڙيل ڪنهن جاء جا! جهڙا ڪاڻو تهڙا
بچا، جهڙو پيءُ هو تهڙو پٽ ساماڻو آهي. ٻليت! مسافريءَ تان
گهر موٽي ٿو ۽ صليب بنائڻ بجاء مڙس سگريٽ ٿو ڇڪي.
تنهنجي مهڙي تهڙي، بوناپارٽ ڪنهن جاء جا!"

مون ماٺ ڪري ڇڏي تہ پيل پنهنجي گارين جي گدام کي
خالي ڪري، آخر ٿڪجي، بس ڪري، ويهي رهيو. پر چانهہ
پيئڻ مهل اچي واعظ ۾ چيو - "جيئن گهوڙي کي لغام جي
ضرورت هوندي آهي، تهڙيءَ ريت انسان کي الله جي خوف جي
ضرورت آهي. الله ئي انسان جو سچو سڄڻ آهي. انسان انسان
جو وڏو ويري آهي."

انسان جي دشمنيءَ واري ڳالهہ تہ مون کي بہ دل سان
نهڪي آئي، باقي ٻيون ڳالهيون مون کي دلچسپ نہ لڳيون.

"هاڻي تون وري مترينا وٽ وڃي ڪم ڪر، ۽ وري

ٻهار جي موسم ۾ جهاز تي موٽي وڃجانءِ. پل سيارو هن وٽ گذار، ۽ جيئن هنن کي پتو نه پوي ته تون ٻهار ۾ انهن کي ڇڏي ويندين.“

”ماڻهن کي ڇا لاءِ ٺڳيندو وتين؟“ نانيءَ چيو، جنهن پاڻ ٿورو اڳ مون کي ميڪرجي مار ڪڍي، ناني کي ٺڳيو هو.

”ٺڳيءَ کان سواءِ زندگي گهارڻ مشڪل آهي،“ ناني پنهنجيءَ ڳالهه تي زور ڏيندي چيو. ”ڇا، تون ڪنهن اهڙي ماڻهوءَ جو نالو ٻڌائيندينءَ، جيڪو ٻئي ڪنهن کي نه ٺڳيندو هجي؟“

ان ڏينهن شام جو، جڏهن نانو عبادت ۾ مشغول هو، مان ۽ ناني وڏو ٻاهريون در کولي، ٻاهر تي ٻيٺاسين. ٻن درين واري جهوپڙي، جتي نانو رهيو ٿي، شهر جي ڇيڙي تي ڪنانٺاپا گهٽيءَ جي ٻنهيان هئي، جتي اڳ ناني کي پنهنجي جاءِ هوندي هئي.

”اسين وري هتي موٽي آياسين،“ نانيءَ کلندي چيو.

”وچاري وڏي ميان جي دل کي ڪٿي به آرام ٿئو اچي، تنهنڪري وٺي تو جايون مٽائيندو. هتي به راضي ناهي، ۽ هيءَ هنڌ مون کي پسند آهي.“

اسان جي اکيان پري پري تائين ٻنهين ۾ ساوا! سنر ٻيٺا هئا. انهن جي پاسن کان ڪاما ڪنيل هئا ۽ ڪاٺ جا لوڙها ڏنل هئا. وات تي ڇڙهين جون قطارون هنيون ويون هيون، جي ڪازان جي سڙڪ تائين هليون ٿي ويون. ڪاسن مان ٻوٽن جون چوٽيون ٻاهر نڪري آيون هيون، جن کي سياري جي سرد ۽ غروب ٿيندڙ سج رت ۾ ٻڏل آڱرين جهڙو ڳاڙهو بڻائي ڇڏيو هو. شام جا هلڪا جهونڪا ننڍي سرانجهڙي گاهه کي لوڏي رهيا هئا. وڃهن پيچرن تان اسان کي شهر جي ڇوڪرن ۽ انهن جي ساٿي ڇوڪرين جا اونداها پر گاهه جي ٻوٽن وانگر سڏا ٻاڇولا نظر ٿي آيا. ساڄي پاسي ڏاڍهن خارجي مسيحين جي قبرستان جون ڳاڙهيون بلند ديوارون بيٺيون هيون، ۽ کاٻي پاسي اونداها وڻن جا جهڳٽا

ٻيئا هئا، جن جي ٻاجهه ۾ ٻيوڙهن جو مقام هو. آءٌ سڀئي شيون احساسيءَ ۽ مسڪينيءَ ۾ ورتل ٿي لڳيون، ۽ ائين ٿي محسوس ٿيو ڄڻ آءٌ ڌرتيءَ جي زخمي ڇاتيءَ کي ڇهندڙ هيون. جهوپڙيون جيڪي شهر جي ڇيڙي تي هيون، سي پنهنجي درين مان ڄڻ ڊڄندي ڊڄندي ٻرندي رستي ڏانهن نهاري رهيون هيون، جنهن تي سڪل ۽ ٻڪن، ارڙل ڪڪڙيون پئي رهيون هيون. 'ڊبوئنجي' چرچ ڏانهن گهڻ جو ٽڻ اوڳاڙيندو پئي ويو. مليٽري ڇانوڻيءَ مان ٻٽنڊ جو آواز اچي رهيو هو. هڪڙو شرابي رستي تي ٽيڙ ڪائيندو پئي ويو. هن جي هٿن ۾ هارمونيڪا هئي، جنهن مان سر ملائي راڳ پئي ڇيائين- "مون کي يار ملندو- ڪڏهن نيٺ ملندو!"

"ڪڏهن!" نانيءَ ٻڏندڙ سج جي ڳاڙهيءَ روشنيءَ ۾ اکيون ڇنڀيندي چيو، "ڪيڏانهن ٻنڌ پيو آهين؟ ڪير تو کي ملندو؟ ڪٿي ڪري پوندين ۽ ٽنگ ڀڃي ويهندين. اها هارمونيڪا ۽ جنهن سان دل ريجهائي رهيو آهين، ڪو ڪسي ويندء."

مون هيڏانهن هوڏانهن ڏسندي نانيءَ کي جهاز واريءَ زندگيءَ جو سربستو احوال پئي ٻڌايو، جتان نڪرڻ کان پوءِ هت پاڻ کي موکو ۽ ٻائيءَ کان جدا ٿيل ٻچيءَ وانگر محسوس ڪري رهيو هوس. نانيءَ منهنجون ڳالهيون اهڙي خيال سان پئي ٻڌيون، جهڙي خيال سان مان هن جون ڳالهيون ٻڌندو هوس. جڏهن مون سماوريءَ جو قصو ٻڌايومانس، تڏهن پاڻ تي صليب جو نشان بنائيندي چيائون-

"هو ڪو رڇ جهڙو ماڻهو هو؛ مقدس مريم، تون ئي هن جي نگهبان آهين؛ چڱا ماڻهو آهن ڪٿي؟" ۽ مون کي چيائين، "متان ان کي وساري ڇڏين. چڱائي ڪٿي ملئي ته دل ۾ سانڍي رکج، ۽ برائيءَ کي ڪڏهن اجهائي ڇڏج."

اهو ٻڌائيندي، ٻڌڻ ۾ پنهنجي وس ته مون کي ڇو آتان نڪالي ملي هئي، پر دل ٻڌي، هن کي سڀڪجهه ٻڌايم. ناني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان تي بلڪل ناراض نه ٿي، ۽ مون کي چيائين، ”تون اڃا ننڍو آهين. تون اڃا زندگي گهارڻ جو نمونو نه سکيو آهين.“

”سڀ ماڻهو هڪ ٻئي کي اها ڳالهه چوندا آهن – ’توکي زندگي گهارڻ نٿي اچي‘ – ڪڙمي، خلاصي، سڀ؛ ناني ۽ منهنجا پيءُ به پنهنجي پٽ کي ائين ٿي چيو. پر اها ڳالهه ٺيڪ به ڪٿي سگهي ٿي آهي؟“

ناني چپ ڪري چڪ وجهي، ڪنڌ لوڏيو، ”مون کي پاڻ پتو ڪونهي.“

”تون به ته ٻين وانگر اها ڳالهه چئي رهي آهين.“

”ڇا نه چوان؟“ ناني گنڀير ٿي ورائيو. ”توکي ڇڙ نه لڳڻ گهرجي. تون اڃا ٻار آهين؛ نه ئي تو دنيا جا لاها چاڙها ڏٺا آهن. هونئن به انهيءَ منجهيل پٽ کي ڪير ٿو سلجهائي سگهي؟ بدمعاشن جي ڳالهه ئي آهي. پنهنجي ناني کي ڏس، ڪيترو نه پڙهيل ۽ عقلمند آهي، پر ان کي به ان جو پتو ڪونهي.“

”۽ ها، پڙاءَ تون اتي سکي زندگي گذاريندو هئين؟“

”مان؟ هائو. ۽ ڏکي پڻ. پنهنجي نموني جي.“

ماڻهو اسان وٽان اچي ٿي لنگهيا ۽ انهن جا وڏا پاڇا انهن جي پويان ٿي ويا. هنن جي هلڻ ڪري هنن جي پيرن وٽان، جا ڌوڙ اڏامي ٿي، سا دونهين جي بادلن وانگر انهن جي پاڇن مٿان ڇانئجي ٿي ويئي. شام جي اداسائي وڌندي ٿي ويئي. دريءَ مان ناني جي پڙ پڙ اچي رهي هئي – ”او منهنجا خدا، مون تان پنهنجو ڏمر لاهه، منهنجي گناهن کي پنهنجي غضب سان نه پرک.“

ناني مرڪندي چيو، ”خدا کي ڪڪ ڪري ڇڏيو اٿائين. هر رات ساڳيو سورن جو بيان – ’ڪراڙو ٿي ويو آهيان، هاڻي ڪجهه نه گهرجيم‘ پر هميشه پيو ڪا نه ڪا شڪايت ڪندو. مان خيال ڪندي آهيان ته خدا شام جو هن جي عبادت ڏسي، کلي چوندو هوندو – ’هي واسيل ڪشروف وري پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رام ڪهاڻي شروع ڪئي! .... هاڻي هل ته هلي ننڊ ڪريون.“

مون فيصلو ڪيو ته پيٽ گذران لاءِ هولينڊز پکين کي ڦڪڙڻ جو ڪم شروع ڪيان، جنهنڪري مان مزي سان زندگي بسر ٿيندي ـ مان انهن کي پڪڙي ايندس ۽ ڏاني انهن کي وڪڻي ايندي. پوءِ مون چاري، ڦندو ۽ لاسو ۽ پڃرو ٻاڻ بنائي ورتا.

هر روز صبح پره ڦٽيءَ جو ٽڪري واهي جي ويجهو ٻوٽن جي جهنگ ۾ لڪي ويهي رهندو هوس، ۽ ڏاني ڪوڻ ۽ ٽوڪري کڻي، موسم جون ٻوٽون ڪنيون، اکروٽ، ۽ ساٻون ٻوٽيون چونڊڻ لاءِ ٻري ٻري، ٻهلي ۾ هلي ويندي هئي.

سيپٽمبر جو نڪل سج اڀرڻ وارو ٿي هو، ته اوچتو ڪڪرن ان جي پهرين ڪرڻ کي ڍڪي ڇڏيو هو. ڪڪرن جو پاڇو منهنجي مٿان چانور جي وڏيءَ چادريءَ وانگر پکڙجي رهيو هو. واهي جي ڪنڌ ۾ ڪوهيري جي مٽي چڙهي ڪري اڇا اونده لڳي پيئي هئي. اُن جا ڪنارا ڪڙڪ ۽ ڪچا هئا، جن تي گاهه، لوا ۽ ڪانهن اڀري ويا هئا. وڻن جي ڪريل ڳاڙهن، سونهري ۽ ڦاسي ٻنن واهه جي ڪنڌين کي ڍڪي ڇڏيو هو. صبح جي تازگي ڏيندڙ هوا انهن ٻنن کي ٻهاري هيٺ ڦٽو پئي ڪيو.

جهنگلي ٻوٽن جي وچ ۾ گولڊ فينچ پکي ڳائي رهيو هو. هوڏانهن مٽيءَ پرهل ٽڙيل پکڙيل ٻوٽن ۾ زنده دل ڳاڙهن موڙن وارا پکي پئي ڦريا. ٽوس ٽوس ڪندڙ ٽيٽمائوس ته شور ڪندا، منهنجي مٿان لامارا ڏيندا ۽ وري اچي ٽي مٽيءَ کي ٺونگا هڻي ويٺا. هنن جا اڇا مٿا ڪل جهڙي نموني ڦوڪجي ٻاهر نڪري ٽي آيا ۽ الهيءَ ٽي گهڙيءَ وري سسي مٿا مٿن جهڙا ٿيي ٿي ويٺا. انهن جو نمونو ڪناون گهٽيءَ جي آرتوار وارن جوڏن جهڙو ٿي لڳو. هو اهڙا ته اٻهرا ۽ گستاخ هئا، جو هر ڪنهن شيءِ کي سونجهڻ ضروري سمجهندا هئا، جنهنڪري هڪڙي جي پٺيان اچي منهنجي چار ۾ ڦاسندا هئا. انهن جي پرن کي ڦڙڪندو ڏسي، منهنجي دل اداس ٿي ويندي هئي. پر منهنجي لاءِ اهو ڏنڊي

جو سوال ٻڌجي ويو هو. مان انهن کي چار مان ڪيدي، ٻچڙي ۾ وجهندو ٻئي ويس، ۽ آن ٻچڙي کي ڪوٺ ۾ اندر رکي ڇڏيو هوم. اني اولده کي هو ڏسي ماٺ ۾ ٿي ٻئي ويا.

فينچ ٻڪين جو ٽولو ٽوهرن جي آسپاس ڪهڙي رهيو هو. چوطرف اس ٻڪرجي وئي هئي. فنچ ٽڙڪي جو مزو مائي، سرهائيءَ مان ٽنواري رهيا هئا، ۽ اسڪول جي ٻارن وانگر ٽيننگ ٽپا ٻئي ڏنائون. اڏامندڙ لارڪ ٻکي هڪڙي مک قاسائي مولي آيو هو. انهيءَ ڪسي خيال سان ڪنهن ڪندي ۾ الڪائي، چور وانگر پنهنجو ڪنڌ مٿي ڪئي، هيڏي هوڏي واجهائي رهيو هو. هڪڙي جهٽ ڪالهائيندڙ فنچ کي پنهنجي پرسان ماٺ ۾ لهندو ڏسي، ان جي قيمت جو وبچار ڪري، دل ۾ تسبيح ٻئي سورهم ته شل قاسائي وجهانس. هڪڙو نرُ فنچ پنهنجي ولر کان وڇڙي، هڪڙي وڏي وڻ تي اچي ويٺو. هو ڏاڍي شان ۽ مان ۾ هڪ جرنل وانگر ٻئي لڳو. هن جي ڪاري ڇهنب هن جي لئي ٻريل ٽنوار سان هيٺ مٿي ٻئي ٿي.

سج جيئن مٿي چڙهندو ويو، ٻکي ٽيئن وڌيڪ مڙندا ويا ۽ آنهن جا راڳ مٺڙا ٿيندا ويا. واهي جي اندر چڻ خزان جا گيت گونجي رهيا هئا. انهن جا خاموش، آداس ۽ مٺڙا آواز ٻوٽن کي ڇهڙيندڙ هوا جي جهوٽن جي سَر، سَر، سان ملي هڪ ٿيي ٿي ويا. هنن منهن سانتيڪن آوازن ۾ مون اونهاري جي الوداع جو سنيهو ٻڌو. اهو اهڙن لفظن ۾ بيان ٿي رهيو هو، جيڪي رکو منهنجي ڪنن لاءِ مخصوص هئا، ۽ اهي لفظ پاڻمرادو پوئجي منهنجي ڪنن ۾ لڳاتار گيت جي صورت اختيار ڪري ٻڌي رهيا هئا. انهيءَ وهل ڏورانهيون گذريل گهڙيون هڪ ٻئي ٻليان قطارون ڪري، منهنجي دل جي سامهون اڏين ترنديون ٿي آيون جيئن آسمان ۾ مائيٽين هوائن آڏو ڪپهه جي ٻڙن جهڙا اڇا ننڍڙا ڪکر ترندا ويندا آهن.

مٺان ڪٿان ڏاليءَ کي سڏيندو ٻڌم – ”تون ڪٿي آهين؟“ هوءَ ٻچڙي جي ٻاسي سان ويٺي هئي. هن جي پرسان رومال

وڇايو پيو هو، جنهن تي ماڻي، گوگڙو، موري ۽ صوف پيا هئا. انهن جي وچ ۾ شيشي جو سهڻو ساغر پيو هو، جنهن جي ڪچيءَ تي نيپولين جي تصوير چٽيل هئي، ۽ اندر جهنگلي ٻوٽين مان ٺهيل ووڊڪا شراب ڀريل هو.

”او منهنجا ڏٽي، ڪهڙو نه وڻندڙ وقت آهي!“ نتاليءَ شڪرگذاريءَ جي لهجي چيو.

”مون گيت ٺاهيو آهي!“ مون هن کي چيو.

”چڱو، ٻڌاءِ.“

مون هن کي پنهنجي تڪبندي ٻڌائي، جنهن کي مان شعر سمجهي رهيو هوس، جيڪا هيٺين ريت هئي:

سهارو اچي ٿو، گل وڃن ٿا،
الهه واهي آرهڙ جا سج، الهه واهي،
سهڻا گل ۽ سڙا ٻـڪي سپيني
الوداع سڀ الوداع چون ٿا.

نتاليءَ وچ ۾ ڪٿي ٽوڪ ڏنو ۽ منهنجو گيت سڄو ٻڌڻ کان سواءِ ئي چوڻ لڳي، ”مون کي ٻه اهڙو هڪڙو گيت ياد آهي ۽ ڏاڍو سٺو آهي.“ ٻوءِ سر مان ٻڌائڻ لڳي:

اوهه! اونهاري جو سج الوداع چئي هليو ويو
اونداهيءَ رات ۾ ڏورانهن جهنگلن ۾
منهنجا بهار ڪٿي، خزان ڇڏي ڪو هليو ويو،
مان صبح سوير انهن پيرڻ تي وري وهندي آهيان
جيڪي مون بهار جي موسم ۾ ڪنيا هئا،
اداس ۽ وياڪل آهن آهي سڄيون ٺيون
جتي مون پنهنجو جوڀن ۽ جواني وڃائي،
منهنجي سفيد سيني مان ڪو جيڪر
منهنجي ڏکويل دل ڪڍي
برف جي هيٺان پوري ڇڏي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيتوڻيڪ هڪ شاعر جي حيثيت ۾ منهنجو گيت نہ ٻڌي منهنجي گهڻائي ڪئي ويئي هئي، پر مون کي نانيءَ جي گيت ڏاڍو مزو ڏنو ۽ انهيءَ ڇوڪريءَ تي رحم اچڻ لڳو.

”اهو“، نانيءَ چيو، ”دکيءَ دل جو آواز آهي. توکي پتو آهي. اهو هڪڙيءَ انڌيءَ ڇوڪريءَ بڻايو هو. هوءَ بهار جي رت ۾ پنهنجي دوست سان گڏ گهمندي هئي، پر سياري ۾ هن جو دوست، مان سمجهان ٿي، هيءَ ڇوڪريءَ جي ڪري هن کي ڇڏي ويندو رهيو. هن جي دل ۾ درد جي باه لڳي ويئي، ۽ اکين مان هنجون هارڻ لڳي. جيستائين ماڻهو پاڻ انهيءَ حال ۾ نہ رهيو آهي تہ اِن کي چڱيءَ ريت بيان ئي نہ ڪري سگهندو. ڏس، هن ڪهڙو نہ لاجواب گيت بڻايو آهي!“

نانيءَ جڏهن ٻهرئين پيري پڪي وکيو ۽ ان جا چاليهہ ڪوپيڪ مليس، تہ واڌري ٿي ويئي.

”عجب جي ڳالهہ آهي! مون تہ ان کي بيوقوفي ۽ ٻاراڻي راند ٿي سمجهيو! ۽ هاڻي تہ جاوا آهن.“

”تو تہ بلڪل ڪوڏين ۾ وڪڻي ڇڏيو.“

”سچ پچ؟“

ميلي جي ڏينهن تي هن کي جڏهن هڪ پکيءَ جو هڪ روبل ملندو هو، تڏهن ڏاڍي عجب ۾ پئجي ويندي هئي—

”ڪيتري نہ ڪمائيءَ واري راند آهي! عورتون ڏينهن جا ڏينهن ڪپڙا ڌوئن ڌوئن يا فرش ڌوئن ٻهارين، تڏهن ئي سـس ڏيون روبل جي چوٿائي حاصل ڪن، ۽ تون ڇڙو پکين کي ٿو پڪڙين! پر توکي پتو آهي تہ پکين کي پڃرن ۾ قيد ڪرڻ چڱو ڪم ڪونهي. الڪسي، هاڻ ڇڏ اِنهي ڪم کي، جيڪي ٿيو سو ٿيو.“

پر مون کي پکين ڦاسائڻ مان مزو ايندو هو. ان ۾ هڪڙو تہ مان آزاد رهندو هوس. ٻيو تہ پکين کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي بہ تڪليف نہ رسندي هئي. هاڻي مون پنهنجا اوزار بہ ـــ سٺا هٿ ڪيا هئا، آزمـودگار شڪارين کـان سبق بہ ورتو هوم. مان

اڪيلو ئي اڪيلو پنهنجي ليکي پکين جي شڪار لاءِ ٻن ميلن تائين جهنگل ۾ هليو ويندو هوس. اهو جهنگل وولگا نديءَ تائين پهچي پئي ويو. انهيءَ جهنگل جي صنوبرن جي وڻن ۾ ڪيترائي بيمثال سهڻا ۽ قيمتي پکي رهندا هئا. مان منهن اونداهيءَ جو نڪرندو هوس ۽ سڄي رات ڪازان واري سڙڪ ڏيئي، برسات جي پاڻيءَ ۽ گپ چڪ ڪي لتاڙيندو وڃائيندو ويندو هوس. منهنجي ڪلهي تي رڇ جي کل جي ڪوٽري هوندي هئي، جنهن ۾ پيچيءَ پيل پيرا رکيل هوندا هئا، ۽ هٿ ۾ ٽلهو ڏنڊو هوندو هوم. سرءُ جون راتيون سرد ۽ پوائتيون هونديون هيون. رستي تي وچ سڙيل وڻ بيٺا هوندا هئا، ۽ انهن جون رڙيل ٽاريون منهنجي مٿي کي ڪرڙي ڇڏينديون هيون. ڪاري پاسي هيٺ وولگا جي ڪاري پاڻيءَ تي ترندڙ جهازن ۽ ٻيڙين جي ڪوهن ۾ لڳل بتين جي روشني لوڏا کائيندي ڏسڻ ۾ ايندي هئي، ۽ انهن جي ڦيٿن جي ٺڪ ٺڪ ۽ گهگهوءَ جو روئڻهارڪو آواز ٻڌڻ ۾ پيو ايندو هو.

رستي جي ويجهو پٿريلي زمين تي ڪوٺ جون جهوپڙيون جڙيل هونديون هيون. بڪايل ڪتا پونڪندا، منهنجي ٽنگن کي وچڙي ويندا هئا. چوڪيدار مون ڏانهن ڊڪندا ايندا هئا، ۽ خوف وچان واڪو ڪندا هئا — ”ڪير آهين؟ شيطان ٿي هن ويل ماڻهن کي ٻاهر ڪيندو آهي.“

انهيءَ ڊپ کان ته متان منهنجو سامان نه کسي وٺن، چوڪيدارن کي رشوت ڏيڻ لاءِ پنهنجي کيسي ۾ پنج ڪوپيڪ رکندو هوس. فوڪيناءَ جي ڪوٺ وارو چوڪيدار ته منهنجو يار ٿي ويو هو ۽ هميشه شڪايت ڪري چوندو هو، ”اڙي وري! نوڪي نه بس ٿي ڪاهي؛ تون ته ڪو راڻهو هٺدڙ ڏاڙهل آهين!“

هن جو نالو نيفونت هو. هو قد جو ڇوٽو ۽ رنگ جو ڀورو هو، ۽ درويش وانگر لڳندو هو. هو پنهنجي چوغي سان گوڏن، صوف يا راهان ڪيي، مون کي ڏيندو هو— ”اچي

منهنجا جاني، هيءَ تنهنجي لاءِ سوکڙي آهي، مزي سان کاءُ."

مون سان هو کوٽ جي ڪنڌيءَ تائين گڏجي هلندو هو، ۽ الوداع ڪرڻ وقت چوندو هو، "وڃ. الله تو ساڻ آهي."

مان پره ڦٽيءَ کان اڳ ۾ جهنگل ۾ پهچي ويندو هوس. پنهنجا چار پکيڙي جهنگل جي پاسي ۾ صبح جي انتظار ۾ ڪوٽ پٺاري سمهي پوندو هوس. ڌرتي سرهه جي گهريءَ ننڊ ۾ ۽ ان جي هرڪا شيءِ خاموش هوندي هئي. ڪشادا چراگاهه، جهڪي جهنگل سان لڳو لڳ هوندا هئا، سي ڌنڌ ۾ مشڪل سان ڏسڻ ۾ ايندا هئا. وولگا نديءَ ٻنهين کي ٻن ڀاڱن ۾ ورهائي ڇڏيو هو. پري کان اهي ٻنهيون ڪٿي هڪٻئي سان ملنديون ۽ ڪٿي جدا ٿينديون ڏسڻ ۾ اينديون هيون، تان جو ڪوهيڙي ۾ غائب ٿي وينديون هيون. هوريان هوريان چمڪندڙ سج چراگاهن مٿان اڀرڻ لڳندو هو. روشني جهنگل جي اونداهه وٽ سان لڳي، جهڪڙجي ويندي هئي، جنهنڪري منهنجي دل زور سان ڌڪ ڌڪ ڪرڻ لڳندي هئي. چراگاهن تان ڪوهيڙو سج جي روشنيءَ ۾ چانديءَ وانگر چمڪندو مٿي وڃڻ لڳندو هو، جنهنڪري ٻوٽا، ٻوٽن ۽ وڻ ٽاريون ظاهر ٿيڻ لڳندا هئا. چراگاهه سج جي روشنيءَ ۾ ٻڏا پيا هوندا هئا. جيئن سج آسمان ۾ مٿي چڙهندو هو، تيئن اهو ڪليل ۽ ٿڌيءَ زمين کي پنهنجي گرميءَ جو خوشي ڏيندڙ تحفو پهچائي، ڪانئس موٽ ۾ سرهه جي مٺڙي خوشبوءِ وٺي چوڌاري آها پکيڙي ڇڏيندو هو. شفاف هوا مان چٽيندڙ آس جي سفيد چادر ۾ اوڙهيل ڌرتي گهڙيءَ گهڙيءَ پنهنجا رنگ بدلائيندي رهندي هئي. مون اهڙا ڪيترا سج ايرندي ڏٺا، ۽ هر ڀيري سان نئينءَ دنيا ۽ ائين حسن منهنجي اکين جي آڏو جنم ورتو.

مان صبح سان اٿي پيار ڪندو هوس، جو ان جي ٿالي وڻ ۾ به خوشي حاصل ٿيندي هيم، ۽ ان جي ٽالي جو ماڻهو سڏير آواز ڪنهن اوچتي مٺي آلاپ وانگر منهنجي جسم ۾ لهريون پيدا ڪري ڇڏيندو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جڏهن سج جا ڪرڻا وڻن جي ڏارين يا لوڙهي جي سوراخن مان چڪندڙ تلوار وانگر جرڪندا ايندا هئا، ته سـان انهن کي پنهنجي ڪلهل هٿ ۾ جهلڻ جي ڪوشش ڪندو هوس. ناني مون کي ڪيترا پيرا شهزادي ميڪائـل چيرنگوو-ڪي ۽ ثيوبورا جو قصو پڙهي ٻڌايو هو، جنهن ۾ انهن سج ۽ ئي عبادت کان انڪار ڪري ڇڏيو هو. مان انهن ٻنهي کي خيال ۾ جنن وانگر ڪارو سمجهندو هوس ۽ پاڻيندو هوس ته هنن جا پيرت ڏيا، شڪليون بڇڙيون، عادتون بد ۽ اکيون مرگهيءَ جي مارپل مـاڇهن وانگر روڳي هونديون هيون. جڏهن به چراگاهن جي مٿان سـج ايرڻ لڳندو هو، ته منهنجي منهن تي پاڻمرادو مرڪ ڦهلجي ويندي هئي.

صنوبر جا آسمان سان ڳالهيون ڪندڙ وڻ جڏهن پنهنجي سبز پوشاڪن تان شبنم کي ڇنڊڻ لڳندا هئا، ته منهنجي مٿان سرهاڻ لائي ڏيندا هئا. صبح جو سفيد پارو ٻوٽن جي پنن ۽ انهن جـي پاڙن واريءَ زمين تي چانديءَ جي ورقن وانگر چمڪندو ڏسڻ ۾ ايندو هو. پاري ۽ ميڻهن جا مارپل ڳاڙهيءَ سرا گاهه جا پتا زمين ڏانهن ڪنڌ جهڪايو پيا هوندا هئا. پر جـڏهن جڏهن سج جـا ڪرڻا ان جي پتين کي ڇهندا هئا، ته انهن جي جان ۾ هڪڙي جنبش اچي ويندي هئي ۽ نئين زندگي حاصل ڪرڻ لاءِ شايد اها سندن آخري ڪوشش هوندي هئي.

صبح کي ڪيڪارڻ لاءِ پکي جاڳي اٿندا هئا ۽ هڪ وڻ کان ٻئي وڻ تي اهڙيءَ ريت ٽپ پيا ڏيندا هئا، جڻ خوشيءَ ۾ نه ماپندا هجن ۽ اڏين پانئيو هو جڻ ڪنهن هيٺان اسپرنگ اٿـن، جيڪي کين هڪ هنڌ ويهڻ ئي نٿا ڏين.

اوچتو ئي اوچتو، اهو جهنگل جنهن ۾ چوطرف چپ لڳي پئي هوندي هئي، هزارين پکين جي مڌرن آوازن سان پرجي ويندو هو - اهڙن ساهوارن جي آواز سان، جي ڌرتيءَ تي وڏ ۾ وڏ پاڪ مخلوق آهن. ڌرتيءَ تي سونهن جي خالق انسان پاڻ کي آئت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏين لاءِ انهن پکين جي ٿي شڪلين ۾ پرين، فرشتن ۽ ٻراقن کي بڻايو هو.

آئهن ننڍڙن موسيقارن کي پڪڙيندي ۽ پڃرن ۾ بند ڪندي مون کي ڏک ته ٿيندو هو. مون لاءِ جيڪر انهن جي ڏسڻ جي خوشي وڌيڪ هجي ها. پر شڪاريءَ جي لالچ ۽ پئسن جي ٿور منهنجي انهيءَ جذبي جو گلو گهٽي ڇڏيندي هئي.

پکي پنهنجي تيزفهميءَ سان مون کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيندا هئا. ڏاڍيءَ خبرداريءَ سان چار کي جاچڻ کان پوءِ، نيرو ٽيٽماڻوس سمجهي ويندو هو ته هن کي ڪهڙي هنڌان خطرو آهي. انهيءَ ڪري چوکي ڪري اهڙي پاسي کان ٽونگو هڻندو هو، جيئن ڪوڙڪيءَ جي ڏاکڻ کان بچي وڃي. پر هن جي ٽوس ٽوس هن جو خاتمو آڻي ڇڏيندي هئي. مان آکڙ وارن پر اوکن ٻيلو فينچن جا ولرن جا ولر ڦاسائي ڇڏيندو هوس. اهي منهنجي چار ۾ اهڙي مزي سان هليا ايندا هئا، جيئن چرچ ۾ شهر جا چڱا مڙس. پاڻ کي چار ۾ ڏسي عجب ۾ پئجي ويندا هئا ۽ پنهنجون اکيون ڦيرڪائڻ لڳندا هئا. مان جڏهن انهن کي وٺڻ لاءِ هٿ اندر ڪندو هوس، ته پنهنجون مضبوط چهنبون منهنجي آڱرين ۾ لنبي ڇڏيندا هئا. ڪراسبيل آکڙ سان هلندو، اچي منهنجي چار ۾ ڦٽڪو ڪندو هو. هيءَ بي سمجهه پورالو پکي گهڻو وقت چار تي ويچار ڪرڻ کان پوءِ پنهنجي پڇ تي ٽيڪ ڏيئي، چهنب پٽي، ٻيهي رهندو هو. هو به ڪاٺڪٽي وانگر وڻن جي ڏارن تي مٿي ٻڪي ڊوڙي سگهندو هو، پر هو ائين تڏهن ڪندو هو، جڏهن ٽيٽماڻوس ساڻس گڏ هوندو هو. هن دونهين جي رنگ جهڙي پکيءَ ۾ ڪا اڻ وڻندڙ ڳالهه آهي- هو نه ڪنهن کي پيار ڪندو آهي نه، ڪو هن سان پيار ڪندو آهي. هو منگهاءَ سان انهيءَ ڳالهه ۾ هڪجهڙو آهي، جو سفيد شڪن تي هرڪجي انهن کي چورائي لڪائي ڇڏيندو آهي.

منهنجو شڪار منجهند ناڻين پورو ٿي ويندو هو. پوءِ جهنگ وارو رستو ڏيئي واپس ورندو هوس. سڙڪ سان اچڻ ۾ اهو خطرو هوندو هو، جو ڳوٺن جا ڇوڪرا ۽ جوان مڙس منهنجو اڳ جهلي، منهنجا پچرا ڦري وٺندا هئا ۽ شڪار جو سامان پرزا پرزا ڪري ڇڏيندا هئا. اهڙو آزمودو اول ٿي پرايو هوم.

سانجهيءَ ڌاري گهر پهچي ويندو هوس. بت ۾ ٿڪ ۽ پيٽ ۾ بک، هوندي هيم. انهيءَ هوندي به، دل ۾ محسوس ڪندو هوس ته اڄ مون کي وڌيڪ معلومات ٿي آهي ۽ منهنجي طاقت ۾ واڌارو ٿيو آهي. انهيءَ ڳالهه جي ڪري پنهنجي گهٽتائي سمجهڻ کان سواءِ ناني جي ڌول برداشت ڪري ويندو هوس. آنهيءَ ٿي هاڻي مون کي صلاحون ڏيڻ شروع ڪيون -

”هي واهيات ڪم ڪي ڇڏي ڏي، ان کان توبه ڪري ڇڏ. ڪنهن به پکين ڦاسائيندي کو ڌالو ڪونه ڪيو آهي. گهٽ ۾ گهٽ مون کي اهڙو ڪوبه ماڻهو نٿو سجهي. ٻي ڪا اهڙي نوڪري جانچ، جتي تنهنجو عقل وڌي. انسان کي زندگي بغير ڪنهن مقصد جي عطا نه ڪئي ويئي آهي. انسان خدا جو داٿو آهي، جنهن کي قدرت قبولڻ گهرجي. هو روبل جي مثال آهي، جي ان کي ڪنهن چڱي هنڌ سيڙائبو ته ٻي روبل پيدا ڪندو. چاهه، تون سمجهين ٿو ته زندگي هڪ راند آهي؟ نه، اها راند ناهي. انسان جنهن دنيا ۾ رهي ٿو اها مشڪل ۽ اونداهي آهي. هن کي ان ۾ پنهنجي روشنيءَ سان رستو بنائڻو آهي. اسان سان هرڪو ذهن آڏرين سان ڇمي ٿو، پر هرڪو سيني ڪان اڳتي هٿ ڊگهيري، چنبن ۾ گهٽي ۾ گهٽو ڪٽي، هٿ ڪرڻ گهري ٿو. دنيا ۾ طاقتور ٿي جيءُ؛ پر جي ڪمزور آهين ته حرفتي ٿيءُ. ڪمزور انسان جنت ۽ جهنم جي وچ ۾ لڙڪندو ٿو رهي. اهڙيءَ طرح رهه، جو ماڻهو سمجهن ته تون هنن سان آهين، پر پاڻ کي هميشه اڪيلو سمجهندو ڪر. ڪنهن تي به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پروسو نہ ڪر، ڇاهي ڇا بہ هجي. جي رگهو ٻاهران پنهنجي اڪين تي اعتبار ڪندين، تہ ڪڏهن بہ سٺين وک نہ کڻي سگهندين. پنهنجي ڳالهہ ٻاڻ تائين رک، ڪڏهن بہ وات هٿڻ سان محل ۽ ماڙيون ڪين جڙندا آهن، پر عمل سان ناٿو ٿي ناٿو آهي. نہ تون جهنگلي آهين نہ چٽ، جن وٽ سواءِ ردن ۽ ڇوڪن جي ٻيو ڪجهہ بہ نہ هوندو آهي.“

هو سڄي رات اهڙي تقرير ڪري سگهيو ٿي، ۽ وقت بوقت ڪندو رهندو هو. انهيءَ ڪري مون کي هن جا جملا ياد ٿي ويا هئا. اهي مون کي پڙهڻ ۾ ڏاڍا مزيدار لڳندا هئا، پر انهن جي معنيٰ ۾ مون کي شڪ پوندو هو. هن جي ڳالهين سان ائين سمجهندو هوس تہ هن جي نظر ۾ انساني خواهشن جي تڪميل آڏو رگهو ۾ رڪاوٽون هيون ـ هڪ خدا ۽ ٻيا ماڻهو!

نانيءَ دريءَ وٽ ويهي پنهنجي پرت جو ڪم ڪندي هئي ۽ ڪُنڊي هن جي چست هٿن ۾ هلندي رهندي هئي. ناني جي تقرير گهڻو وقت خاموشيءَ سان ٻڌندي، وچ ۾ چوڻ لڳندي هئي، ”خدا جي سگهوريءَ ماڻهو جي مرضيءَ اڳيان ٻئي ڪنهن جي بہ نٿي هلي.“

”ڇا چيئہ؟“ نانو گهيٽ ڏيندي چوندو هو، ”خدا؟ مون کان خدا وسري ويو آهي ڇا، ٻڌي ريءَ! مون کي خدا جي ڳالهين جي ساري خبر آهي. ڇا، خدا رگهو تو جهڙن احمقن کي هن ڌرتيءَ تي پيدا ڪيو آهي؟ گندي رن! ٻڪ ٻڪ لائي ڏني اٿئي!“

مون ڏٺو ٿي تہ قزاق ۽ سپاهي ڦي اسان سيني کان وڌيڪ خوش زندگي گهاري رهيا هئا. انهن کي نہ ڳڻتي هئي نہ فڪر. جڏهن آسمان صاف هوندو هو تڏهن سپاهي صبح جو سوير اسان جي گهر جي لڳولڳ ماٿريءَ ۾ اچي مڙندا هئا ۽ ڪليل ٻنين ۾ ٽڙي پکڙي ويندا هئا. هو ٻنين ۾ ٻري ڪان ڪنيين والگر ڏسڻ ۾ ايندا هئا. پوءِ جنگي حرفتن جا مزيدار ڪرتب ڪرڻ شروع

ڪندا هئا. هو پنهنجي وٺندڙ ٻريس ۾ بندوقون تاڻيو ڊوڙندا ايندا هئا، ۽ گهاري ۾ هيٺ هليا ويندا هئا، ۽ بگل جي آواز تي اوچتوئي اوچتو ٻنهي تي ٽرواز ٿي ويندا هئا، ۽ ڊولن جي ڪڙڪي دار آواز تي ”هُرا“ ڪرڻ لڳندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن سنگينيون سڌيون ڪيو، اسان جي گهر ڪي اڃيءَ گهرو ڪري ايندا هئا، جڻ ان کي ڦلال جي ٻنڊ وانگر ڀهاري ڦٽو ڪندا. مان به جوش ۾ اچي ”هرا“ جي رڙ ڪندو هوس، ۽ انهن سان گڏ گهيري ۾ شريڪ ٿي ويندو هوس، جو ڏس اڃيءَ ڇوندي هئي ته ڪنهن شيءِ جو ڍينگو ڍيري ڪري رکان، حاطو ڀڃي چڙهيان يا پرسان بيٺل ڇوڪري کي مڪ وهائي ڪيان. موڪل واري وقت ۾ سپاهي مون کي سگنل ڏيکارڻ يا بندوقن سان نشانبازي ڪرائڻ سان وندرائيندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن سپاهي پنهنجي سنگين منهنجي پيٽ جي وچهو آڻي، ڪوڙ ڇاٽي رڙ ڪندا هئا، ”وٺجانءِ، ڪاڪروچ!“

سنگين چمڪندي هئي، ۽ اڃيءَ لڳندي هئي جڻ ان ۾ جان آهي، ۽ ناڳ وانگر وڪڙ کائي، مون تي حملو ڪري ايندي هئي. ۽ آها گهڙي ڏاڍي ڀوائتي هوندي هئي پر ڏاڍي مزيدار لڳندي هئي.

ڊول واري مون کي ڏونڪن سان ڊول وڄائڻ سيکاريو هو. پهريان منهنجن ڪارائڻ کي جهلي، منهنجن مٺين سان ٽيستائين ڪا ڏن وڄائيندو رهندو هو، جيستائين منهنجون آڱريون سور ڪنديون هيون. پوءِ منهنجي هٿن ۾ ڏونڪا ڏيئي چوندو هو، ”وڄاءِ – هڪ ٻه، هڪ ٻه! ڊڻ ڊا! ڪاٻو هوريان، ساڄو ڏاڍيان، ڊڻ – ڊا!“ هو اڃيءَ ڪرڻ وقت پنهنجون ڀڪين جهڙيون گول اکيون مون ۾ کپائي ڇڏيندو هو.

مان سپاهين سان گڏجي گهٽو ڪري انهن جي سموري ڊرل ڪندو هوس، ۽ جڏهن اها پوري ٿيندي هئي، ته انهن سان گڏجي

گهٽيءَ مان ٿيندو، انهن جي دل مان اٿندڙ راڳن کي ٻڌندو، هنن جي قربانين ۽ ڳوڙهن سان ڀريل، پيار ڀريو عشق ڏسندو، انهن جي بيرڪن تائين ويندو هوس. هنن زنده انسانن جو اهو گهٽيءَ مان وهندڙ جلوس منهنجي دل ۾ وڌندڙ جذبا پيدا ڪندو هو ۽ دل ۾ ايندو هوم ته ٻاهر کي هنن جي وچ ۾ اهڙيءَ طرح گم ڪري ڇڏيان جهڙيءَ طرح نديءَ ۾ يا جهنگل ۾ گهڙي، ماڻهو هيڪر گم ٿي ويندو آهي. هنن ماڻهن کي ڪوبه خوف خطرو ڪونه هوندو هو ۽ آءٌ ائين سمجهندو هوس ته هو دنيا جي هر شيءِ کي فتح ڪري سگهيا ٿي. وڏي ڳالهه ته هو ڏاڍا سٺا ۽ سادا ۽ نرم دل ماڻهو هئا.

هڪڙي ڏينهن آرام جي وقت هڪڙي نوجوان آفيسر مون کي هڪڙو وڏو ٿاهو سگريٽ ڏنو— ”دم لڳاءِ! هيءَ آءٌ جنهن ننهن کي ڪين ڏيندو آهيان. اهڙا عمدا سگريٽ سولا هٿ نه ايندا آهن. توکي ٿي ڏيڻ تي دل نٿي چوي.“

مون ان کي ڏکايو، نه آفيسر ٻه ٽي قدم پٺتي هٽي بيهي رهيو. اوچتو سگريٽ مان اکين کي انڌو ڪندڙ ڳاڙهو شعلو نڪتو، جنهن منهنجون اکيون، نڪ ۽ پورون ساڙي ڇڏيا ۽ تکي دونهين جي ڪري مان کنگهه ۾ ٻڏي ويس ۽ اوڪارا ڏيڻ لڳس. منهنجون اکيون ٻوٽجي ويون ۽ هراس ۾ ٽپ ڏيڻ لڳس. سپاهي منهنجي چوگرد گول ٿاهيو بيٺا هئا، ۽ منهنجو اهو حال ڏسي، ٽهڪ ٻئي ڏنائون. مان وني گهر پيس. سپاهين پٺيان منهنجي مٿان هوڪرو لائي ڏنو. سيٽيون پئي وڄايائون ۽ ٽهڪ پئي ڏنائون. انهن جو اهو ٽهڪڙو مون کي چهبڪ جي زوزاٽ جهڙو ٿي لڳو. منهنجن اکين ۾ سور هو ۽ اکين مان ڳوڙها پئي وهيا. منهنجو منهن پئي پوسريو. مون کي سور ڪان وڌيڪ انهيءَ ڳالهه تي عجب هو ته اهڙن سٺن ۽ صاف دل ماڻهن کي اهو تماشو ڪيئن وڻي سگهيو هو!

گهر پهچي، ڪوٺيءَ جي ڪنڊ وٺي، مان انهيءَ سڄيءَ ٻي ٽرسيءَ تي سوچڻ لڳس، جيڪا مون پنهنجي مختصر حياتيءَ ۾ ستي هئي. خاص طرح منهنجي اکين اڳيان اهو ننڍڙو جوان سپاهي وري اچي ٿي بيٺو. هو مون کي اُن سگريٽ جي دونهين ۾ گهٽجندي ۽ ان جي شعلي ۾ سڙندي ۽ ٽپا ڏيندي ڏسي، چئي رهيو هو— ”ڪيئن، آيئي مزو!“

۽ تڙت ئي ان کان پوءِ مون کي ان کان به وڌيڪ سنگدليءَ ۽ ڪلورنا جو مشاهدو ٿيو.

مان پوءِ قزاقن جي ڇانوٽيءَ ۾ وڃڻ لڳس، جيڪا پيڪرسڪي چوسول وٽ هوندي هئي. آهي سپاهين کان ٻئي ڍنگ جا هوندا هئا. انهيءَ ڪري نه ته هنن وٽ سهڻيون پوشاڪون هونديون هيون ۽ هو وڌيڪ شهسوار هوندا هئا. پر انهيءَ ڪري، جو هنن جو ڳالهائڻ ٻئي نموني جو هو ۽ هنن جا راڳ ۽ ناچ ٻئين قسم جا هئا. سانجهيءَ ٽائي جڏهن هو پنهنجن گهوڙن جي خدمت کان واندا ٿيندا هئا، ته پنهنجن طبيلن جي ڀرسان گول ٺاهي ويهي رهندا هئا. هڪڙو ننڍو قزاق پنهنجي وارن جي ڳاڙهين چڳن کي جهٽڪو ڏئي، مڙي ۽ بلند آواز ۾ ڳائڻ شروع ڪندو هو. هن جي ٻليان شرناءَ هن جي سر ۾ سر ملائي، وڄنديون رهنديون هئي. هوربان هوربان پنهنجي مدهوش ڪندڙ آواز ۾ هو ڊان ۽ ڊنيوب ندين جا راڳ ڳائيندو هو. هن جون اکيون اُن پريات جي پکيءَ وانگر بند هونديون هيون، جنهن لاءِ مشهور آهي ته ڳائيندي ڳائيندي، هن جو ساه نڪري ويندو آهي، ۽ هو ڏاريءَ تان هيٺ اچي ڦهڪر ڪندو آهي. هن جي قميص جو ڪالر کليل هوندو هو. جنهن مان هن جي ٻلڙي ڳاڙهي ٽامي جي ٿڙيءَ وانگر چمڪندي ڏسڻ ۾ ايندي هئي. سچ پچ ته هو سچو ٽي ٽامي جو ڏسڻ ۾ ايندو هو. هن جون سنڪيون چنگهون اهڙيءَ ريت لڏانديون رهنديون هيون، ڄڻ ته هن جي هيٺان زمين ۾ زلزلو

اچي ويو هو، ۽ جڏهن هٽ مٿي ڪري آلاپ لڳندو هو ته انهن محسوس ٿيندو هو ته هو صرف آواز آهي ٻيو ڪجهه به ناهي. ڪڏهن ڪڏهن ته مون کي ائين لڳندو هو ته اجهو سنڌون ٽٽون ني ٿو ٻنجي رهي ۽ هن جو دم پڃري ۾ ڦاٿل پکيءَ وانگر ٿو نڪري وڃي— ڇاڪاڻ ته هو پنهنجي سموري طاقت ۽ روح پنهنجي راڳ تي صرف ڪري ڇڏيندو هو.

هن جا ساٿي پنهنجا هٿ پنهنجن کيسن ۾ وجهيو يا پٺيءَ پٺيان ٻڌيو، هن جي چوگرد گول ناهيو بيٺا هوندا هئا، پنهنجون ڳنڀير اکيون هن جي ٿامي جهڙي منهن ۾ کپائي ڇڏيندا هئا. ڪڏهن ناڙيون وڄائيندي، ۽ کنگهڪار ڪندي، نڙيءَ کي صاف ڪري، هن سان راڳ ۾ اهڙي نموني شريڪ ٿي ويندا هئا، ڄڻ ته هو ڪي ڪليسا ۾ نعت چوندڙن جو ٽولو هئا. ڏاڙهين وارا ۽ ڏاڙهين ڪوڙ سڀ پاڪ مجسمن وانگر ڏسڻ ۾ ايندا هئا. ائين لڳندو هو، ڄڻ ته هنن جي قوم ئي الڳ هئي. هنن جو راڳ اهڙيءَ اڪيليءَ گهٽيءَ وانگر لمبو ٿي ويندو هو، جيڪا سڌي ۽ ڪشادي ۽ نظر جي حد تائين ڊگهي هجي. هن جي راڳ ٻڌڻ سان مان پنهنجي سڌ ٻڌ وڃائي ويهندو هوس. ايترو پتو به نه پوندو هوم ته ڪهڙو وقت آهي ۽ مان ٻار آهيان يا ٻڍو. بس راڳ کان سواءِ روح ۾ ٻيو ڪجهه به نه رهندو هوم. پوءِ راڳ واري جو آواز ماٺ ٿي ويندو هو. گهوڙن جون هڪارون ٻڌڻ ۾ اينديون هيون، ڄڻ آهي ڊوڙڻ لاءِ ميدان کي داد ڪندا هئا. ۽ اڻ لکي نموني سرءَ جي رات ٻنهين تان سرڪندي ويندي هئي. منهنجي دل عجيب جذبن جي اثر هيٺ پرجي ڦاٿل لڳندي هئي ۽ ان ۾ سموري انسان ذات ۽ سموريءَ دنيا لاءِ بي انت محبت محسوس ڪندو هوس.

اهڙ قزاق مون کي اهڙي اعليٰ مخلوق لڳندو هو، جنهن جو ذڪر قصن ۽ ڪهاڻين ۾ هوندو آهي ۽ جا عام ماڻهن جي سرحدن کان گهڻو پري رهندي آهي. هن جي اکيان منهنجي

زبان بند ٿي ويندي هئي. هڻ جڏهن به مون کان ڪا ڳالهه پڇي هئي ته لڄ کان مان ماٺ ٿي ويندو هوس ۽ صرف سرهائيءَ جي مرڪ سان ڪنڌ ڌوڻي، ڪيس جواب ڏيئي سگهندو هوس. مان وفادار ڪتي وانگر هڻ جي فرمانبرداريءَ ۾ رهڻ لاءِ تيار هوس ۽ انهيءَ خدمت جي عيوض مون لاءِ هڻ جو ديدار ۽ واڪ ڪافي هو.

(٨)

برف جي پهرئين نئي وسڪاري مان نانو مون کي واپس نانيءَ جي پيڻ وٽ وٺي ويو. "هوءَ توکي ڪجهه به نه چوندي،" هن چيو.

اونهاري جي عجيب آزمودن کان پوءِ مان پاڻ کي وڌيڪ وڏو ۽ سمجهدار سمجهڻ لڳو هوس، ۽ اهو گهر مون کي اڳي کان به وڌيڪ پيارو ٿي لڳو. هو اڃا به پنهنجي هيچ ڪري پنهنجڻ پيڻ کي زهر مان پريندا هئا ۽ بيمار ٿي پوندا هئا ۽ پوءِ پنهنجي بيماريءَ جو بيان وڏائي ذري پرزي هڪٻئي کي ٻڌائيندا هئا. پوڙهي اڃا به خدا کان ساڳيءَ ريت ڪيني پرمل دعائون گهرندي هئي. مالڪياڻي سنهي ٿي وئي هئي، پر هن جي نور ڪريب واري وقت جهڙي سست ۽ ڍري هئي. هار جا ڪپڙا سبڻ ويل هوءَ هميشه هڪڙو گيت ڳائيندي هئي – "منهنجو ننڍڙو ياءُ سپيريا – منهنجو ننڍڙو ياءُ! مان وهان ٿي گهوڙي گاڏيءَ ۾، هو بيهي ٿو ٻاهر– منهنجو ننڍڙو ياءُ سپيريا!"

نوري ٿي ڪڙڪي ٿي گيت بند ڪري، ڪاوڙ مان پڇندي هئي، "توکي ڇا گهرجي؟" مون کي پڪ آهي ته هن کي پيو ڪوبه گيت ڪونه ايندو هو.

شام جي وقت مون کي ويهڻ واري ڪمري ۾ سڏي، حڪم ڪندا هئا. "اسان کي جهاز وارو احوال ٻڌاءِ!"

در جي ويجهو ويهي، مان انهن کي پنهنجو قصو ٻڌائيندو هوس. مون کي ان گهر کان پري واريءَ زندگيءَ کي ياد ڪندي ڏاڍي خوشي ٿيندي هئي. مان انهيءَ ذڪر ۾ اهڙو ته گم ٿي ويندو هوس، جو ٻڌندڙن جو خيال ٿي لهي ويندو هوم، پر هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون کي پنهنجي موجودگيءَ جو احساس جلد ئي ڏياري ڇڏيندا هئا.

ڇاڪاڻ ته ننڍي ٽوڙي وڏي مالڪيائي ڪڏهن به جهاز تي نه چڙهيون هيون، تنهنڪري هو اهو معلوم ڪرڻ گهرنديون هيون ته ”اتي خوف ته نه هوا!“ مون کي پتو نه پوندو هو ته اتي ڪهڙو خوف ۽ خطرو هو. ”ڀلا، جهاز، جي ٻڏي پوي ها، ته سڀئي غرق ٿي وڃن ها؟“ مالڪ انهن تي کلڻ لڳندو هو. پر ماڻ انهن کي اها ڳالهه سمجهائي نه سگهيس ته اونهي پاڻيءَ ۾ جهاز ٻڏي نٿي سگهيو. پوڙهيءَ جي خيال موجب جهاز پاڻيءَ تي ترندو نه هوندو، بلڪ جهڙيءَ ريت زمين تي گاڏي ڦيٿن تي هلندي آهي اهڙيءَ ريت آهو پاڻيءَ تي هلندو هوندو!

”جيڪڏهن اهي لوه جا آهن ته پوءِ اهي ترن ڪيئن ٿا؟ ڪهاڙو ته تري! ڪڏهن به نه....“

”پر لوه جو ڏول ته ترندو آهي.“

”انهي جي ڪهڙي ڳيٺ؟ ڏول ته تمام ننڍڙو ٿو ٿئي.“

”مون جڏهن سماوريءَ ۽ هن جي ڪتابن بابت ٻڌايو مان، تڏهن هنن کي ٻڇان وٺي ويئي. پوڙهيءَ جي خيال موجب ڪتاب ڪافرن ۽ ڪم عقلن جا لکيل هئا.

”حضرت دائود ۽ ان جي مناجاتن جي ڪتاب لاءِ ڇا ٿي چئين؟“

”مناجاتون ته ڪلام رباني آهن؛ ۽ حضرت دائود وري به خداوند کان انهن جي لکڻ لاءِ معافي گهري هئي_“

”اهو ڪٿي لکيل آهي!“

”منهنجي هٿ جي منڪ تي، ٻيو ڪٿي! تنهنجي مٿي تي چنبو هڻان ته پتو پوندئي ته ڪٿي!“

هن کي سڀ جي ڄاڻ هوندي هئي. هن جا هر ڪنهن ڳالهه، بابت جهنگلين جهڙا ويچارا هوندا هئا_ ”هڪڙو تاتاري پيڪوار نديءَ تي گذاري ويو، جڏهن هن جو روح هن جي وات مان نڪتو، تڏهن سڀني ڏٺو ته اهو ڪوئلي جهڙو ڪارو هو!“

”روح يا ساهه؟“ مون پڇيس. ۽ هن حقارت مان ورائيو،

”اڙي ڏگها، تاتاريءَ جو روح، تنهنجو ڀلو.“

نئدي مالڪياڻي ۾ ڪتابن کي نه ميڄيندي هئي ـ ”اهي ڏاڍو نقصان رسائيندا آهن. خاص طرح نئدن ڇوڪرن کي. جتي مان رهندي هيس، اتي گريشڪا نالي هڪڙي چڱي خاندان جي ڇوڪري رهندي هئي. هوءَ سڄو ڏينهن پئي پڙهندي هئي. پوءِ آخر ڇا ٿيو؟ هوءَ هڪڙي پادريءَ جي عشق ۾ گرفتار ٿي پيئي. ان جي زال وچ رستي ۾ ماڻهن جي اکين اڳيان ڏاڍي بڇڙي نموني شڪي ۽ شرمسار ڪيس.“

ڪڏهن ڪڏهن مان سماواريءَ جي ڪتابن مان ياد ڪيل لفظ ڳالهائڻ ۾ ڪم آڻيندو هوس. مثال طور هن جي هڪڙي ٿلهي ڪتاب ۾ هڪڙي سٽ هن ريت هئي: ”درحقيقت ڪنهن ۾ هڪ ماڻهوءَ بارود جي کوجنا نه ڪئي آهي، پر اهو ڪيترن ماڻهن جي مشاهدن ۽ تحقيقن جو گڏيل نتيجو هو.“ مون کي پتو ناهي ته انهيءَ سٽ ڇو مون تي اثر ڪيو هو. انهيءَ ۾ ”درحقيقت“ جا لفظ مون کي ڏاڍا وڻي ويا هئا، ۽ انهن لفظن جي ڪري مون کي ٿلول جي مصيبت برداشت ڪرڻي پيئي.

هڪڙي پيري جڏهن منهنجي مالڪن مون کي جهاز جي واقعن ٻڌائڻ لاءِ گهرايو، مون جواب ڏنو، ”درحقيقت، هينئر ٻڌائڻ لاءِ باقي ڪجهه بچي نه رهيو آهي.“

هو سڀ انهيءَ تي وائڙا ٿي ويا. ”ڇا؟“ هنن رڙ ڪري چيو. ”تو ڇا چيو؟“ پوءِ هو اچي کلڻ ۾ ٽهڪيا ۽ هڪٻئي کي وري چوڻ لڳا، ”درحقيقت! ڏسو، درحقيقت!“ خود منهنجي مالڪ مون کي سمجهائيندي چيو، ”نئدو ٿي ڪري انهن وڏن وانگر نه ڳالهائبو آهي.“ آن ڪان پوءِ ڪافي وقت تائين هو مون کي چيڙائيندا رهيا ـ ”او ’درحقيقت‘! پار جو گند ته ميڙي ڇڏ!“

انهيءَ بيهوديءَ ڳالهه جو مون کي ايترو رنج نه ٿيندو هو، جيترو عجب لڳندو هوم. مان انهيءَ گهر ۾ وڏي وهل ۾ ڦاٿل رهندو هوس، ۽ ان کي منهن ڏيئي پار پوڻ مون لاءِ ڏاڍو ڏکيو هو.

مان پنهنجي ڪم ۾ ڪڏهن به پوڙهو ڪين پوندو هوس. گهر ۾ ٻه ٻار هوندا هئا، جن جي سنڀال لاءِ ٻه نوڪرياڻيون هيون، جي هر روز بدلبيون رهنديون هيون، ڇاڪاڻ ته اهي مالڪن کي راضي ڪري نه سگهنديون هيون. انهيءَ ڪري مان ٻارن کي به ڪيڏائيندو رهندو هوس، ۽ هر هفتي انهن جي رلهڪڻ کي جنڊارس جي چشمي تي ڊوڙڻ به ويندو هوس. اتي مون کي ڪنياڻين جون ٽوليون سڏيون پونديون هيون - ”اڙي تون ته عورتن جو ڪم ٿو ڪرين!“

ڪڏهن ڪڏهن ته هنن جي مسخري مون کي ڪپڙن مان ڪيڏي ڇڏيندي هئي. ايتري قدر جو هنن کي نپوڙيل ڪپڙن جا پنوڙا هڻندو هوس ۽ جواب ۾ هو به ڪين گهٽائينديون هيون. انهيءَ هوندي به اهي عورتون مون کي خوش مزاج ۽ زنده دل لڳنديون هيون.

اهو جنڊارس جو چشمو انهيءَ هنڌ مان لڳولڳ ٻئي وهيو، جيڪا ڏيڍ واري هنڌ ۽ اوڪا نديءَ تي ٻنايل هئي. اها هنڌ شهر کي ميدانن کان جدا ڪندي هئي، جنهن کي اڃا به قديم ديوتا ”يارلو“ جي نالي سان سڏيو ويندو هو. پر واري ڪوٽ سيموڪا جي ماڻهن انهيءَ ميدان جي هڪڙي حصي کي وندرگاه بنايو هو. نالي ڪالهه ڪندي هئي ته جڏهن هوءَ نندي هوندي هئي، ته اتان جا ماڻهو ديوتا يارلو کي نذر ڏيندا هئا. اهي هڪڙي ڦيٽي کي تڏن ۽ کوٽين جي ٽڪرن ۽ لوڙهن سان ويڙهي، ٻاه ڏيئي، رڙهن ۽ راڳن سان جبل تان هيٺ اڇلائيندا هئا ۽ ڏسندا هئا ته اهو ٻرندڙ ڦيٿو اوڪا نديءَ ۾ ڪري ٿو يا نه. جي اهو اوڪا نديءَ ۾ وڃي پوندو هو، ته هو سمجهندا هئا ته يارلو هنن جو نذر قبول ڪيو ۽ انهيءَ سال آسمان گهڻو وقت صاف رهندو ۽ ميون جو فصل ڀلو ٿيندو.

اهي ڪنياڻيون گهڻو ڪري انهي يارلو ميدان جي آسپاس جون رهاڪو هيون. هو ٻت ۾ سڀر، طبع جون شوخ ۽ دليا

جي لاهن چاڙهن کان واقف هوندا هيون. مون کي هنن جي واڌاري واپارين ۽ آفيسرن جا، جن جا هو ڪپڙا ڌوئيندا هيون، احوال ٻڌائڻ ۾ مزو ايندو هو. سياري ۾ برف جهڙي پاڻيءَ ۾ ڪپڙا ڌوئڻ ويل جهڙو ڪم هو. سيني جا هٿ ڦاٽا پيا هوندا هئا. اهي جهرڪيل ڇاپرن جي هيلان، جن مان هوا ۽ برف اندر ڍوڪيندي ايندي هئي، اوڇڻ ڪاٺ جي ڦرهن تي ڀيهي، پنهنجي ڪم کي جنبي ويندا هيون. هنن جا منهن پاري ۽ برف ۾ سڙي سرخ ٿي ويندا هئا. هنن جون آڱريون سيءَ ۾ اهڙيون سڪي پونديون هيون، جو مڙي نه سگهنديون هيون، ۽ هنن جي اکين مان لڳاتار پاڻي پيو ٽمندو هو. انهيءَ هوندي به هو کيل ٺوڪ ۾ رڌل هوندا هيون، هڪبئي کي قصا ڪهاڻيون ٻڌائيندا هيون، ۽ هر ڪنهن شيءِ کي ۽ هر ڪنهن ڪم کي همت سان منهن ڏيندا هيون.

انهن سڀني ۾ اتاليا ڪوزلوسڪي نالي ڌوٻڻ ڳالهائڻ جي ڀيڙ هوندي هئي. هن جي عمر اٽڪل ٽيهه سال کن هئي. هن جو منهن نازڪ، ڀت سگهارو، اکيون مرڪندڙ ۽ زبان تکي ۽ ڦڙت هوندي هئي. هن جون ساٿياڻيون هن جي واکاڻ ڪنديون هيون، پنهنجن معاملن ۾ هن کان مشورو وٺنديون هيون، هن جي هنر ۽ پوشاڪ جي صفائيءَ جي تعريف ڪنديون هيون ۽ پنهنجي ڌيءَ کي، جو هن ماء اسڪول ۾ پڙهائڻ ويهاريو هو، ان تي هن جي ساراهه ڪنديون هيون. هوءَ جڏهن ٽڪريءَ تان لهندي، ڪپڙن جي ٻن پڙين جي ٻار سان ڪُبي ٿي هيٺ ايندي هئي، ته سڀ هن جي خوشيءَ سان آجيان ڪنديون هيون - ”ڌيئڙي ڪيئن آهي؟“

”مهرباني، خوش آهي. خدا جا شڪر، چڱيءَ ريت پئي پڙهي.“

”ڏسجانءِ، ڪنهن ڏينهن بيگم ٿيندي.“

”انهيءَ ڪري ته مان هن کي پڙهايان ٿي. اوڻن ٻچڙيون آهي

ٻڪمون کو آسمان تان ته نه لهي آيون آهن؟ جنون کي جيترو گهڻو علم آهي اوترو گهڻو اهو حاصل ٿو ڪري، جيڪو جيترو گهڻو حاصل ٿو ڪري اوترو ئي وڌي عزت ۽ عهدو ٿو ماڻي. ڏٺيء اسان کي نادان ٻار ڪري پيدا ڪيو پر چاهي ٿو ته عقلمند وڏڙا ٿي وڃي ٿيون. ان جو مطلب آهي ته اسان سيني کي هتي سگهڻو آهي."

هوء جڏهن ڳالهائيندي هئي ته ٻيون سڀ هن جي گفتگو خيال سان ٻڌنديون هيون. عورتون نه رڳو هن جي منهن تي پر پرپٺ به هن جي واکاڻ ڪنديون هيون ۽ هن جي عقل تي عجب کائينديون هيون. انهيء هوندي به ڪاٻه هن جو نقل نه ڪندي هئي. هن پراڻن جوتن جي رهڙ سان پنهنجن ٻانهن جي ٿونڻن تائين دستانا سبيا هئا، جنهنڪري هن جي چولي جون ٻانهون ان ۾ ڍڪيل رهنديون هيون ۽ هن جا هٿ ٻاڻيء ۾ پچڻ کان محفوظ رهندا هئا. هر ڪنهن انهيء ڳالهه جي تعريف ڪئي، پر ڪنهن به ان جي پيروي نه ڪئي. جڏهن مون ائين ڪيو ته هو مون تي ٺٺوليون ڪرڻ لڳيون ــ "ڏسو، ڏسو، عورتن جو نقل ٿو ڪري!"

پنهنجي ڏيء لاء هوء چوندي هئي، "اهو وڏو قدم آهي.

اِن سان دنيا ۾ هڪ وڏيڪ ٻيگم ابندي. چا، اها معمولي ڳالهه آهي؟ ٿي سگهي ٿو اوستائين پهچڻ کان اول ئي هوء مري وڃي. ويچارن شاگردن کي ڪنهن مرتبي تي پهچڻ لاء ڏاڍي محنت تي ڪرڻي پوي. بخيروف جي ڏيء کي ڏسو. پڙهندي رهي، پڙهندي رهي، نيٺ وڃي ماسترياڻي ٿي، ۽ پنهنجي زندگي بنائي ورتائين."

"ها، البت جيڪڏهن هو پرائجي، ته پوء پڙهڻ جو ضرور ڪين اٿن، پر جي ٻيو ڪو هنر ڄاڻنديون هجن، ته آهو هنن کي پوء به ڪم ٿو اچي."

"عورت جو عقل هن جي مٺي ۾ ڪونهي."

مون کي اهـا ڳالهه خراب لڳندي هئي، جـو جڏهن هو اهڙين ڳالهين ۾ چٽنديون هيون، ته بس ئي نه ڪنديون هيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون خلاصين، سپاهين ۽ هارين کي عورتن بابت ڳالهائيندو ٻڌو هو. هو هميشه عورتن کي ڦاسائڻ جي حرفتن جي ٻڌاڪ هڻندا هئا. مون کي هنن جي عورتن ڏانهن رويي مان ڪجهه ڪيني جي بوء ايندي هئي؛ گهڻو ڪري هنن جون سڀ ٻڌاڪون سڪئيون لڳنديون هيون، ۽ هنن کي ٻڌندي ائين سمجهندو هوس ته هو سڀ آهي هٿ گهڙيون ٺوڪيندا رهندا هئا.

آهي ڪتيائيون مردن تي پنهنجي فتح بابت اهڙي ٻخي نه هڻنديون هيون. پر جڏهن به مردن جو ذڪر ڪنديون هيون، ته انهن جي لهجي ۾ حقارت ۽ عداوت سمايل هوندي هئي، جنهن مان محسوس ڪندو هوس ته حقيقت ۾ عورت مرد کان وڌيڪ طاقتور آهي.

هڪڙي پيري نتاليا چيو، ”اهي مرد، جي ڪنهن سان ملڻ کان ڪيپائيندا آهن ۽ منهن ۾ مڱ وجهيو وتندا آهن، اهي به ليٽ عورتن جا سلامي اچي ٿيندا آهن.“

انهيءَ تي هڪڙيءَ ٻڍيءَ عورت گهٽي آواز ۾ چيو، ”پيو ڪاڏي ويندا؟ ٻيا ته ٺهيو، پوپ ۽ پادري به خدا کي ڇڏي اسان وٽ جهڪندا آهن.“

اهي ڳالهيون، جي پاڻيءَ ڇاڇولجڻ ۽ آلن ڪپڙن جي پٽڙن ۽ ميرن تختن تي سٽڪڻ جي آوازن ۾ به ٻڌڻ ۾ اينديون هيون، ۽ انهن جا اگهاڙا شهواني گفتا، جي انهن شين لاء هو ڪيئنديون هيون، جن مان سڀني زنده شين جي پيدائش ٿيندي آهي، مون کي شرم ۾ ٻوڙي ڇڏيندا هئا ۽ منهنجن خيالن کي انهن خسيس ”عشق جي معاملن“ ڏانهن موڙي ڇڏيندا هئا، جي منهنجي چوگرد ٿيندا رهندا هئا. پوء مان ڪيترو ئي عرصو عشق ۽ محبت کي اهڙين ڪراهت پيرين ڳالهين سان مشابهت ڏيئي، دل ئي دل ۾ ان کان ڊهندو وتندو هوس.

انهيءَ هوندي به انهن ڪتيائين، رڌڻي جي اردلين ۽ دڪي جي مزورن جي صحبت منهنجي لاء پوڙهيءَ مالڪياڻيءَ جي گهر

جي نضا کان هزار درجا وڌيڪ بهتر هئي. آني هر وقت ساڳيو بيوقوفيءَ وارو لڙ لڳو پيو هوندو هو، ۽ آنان جي زندگي اهڙي ته ڏکڙي ٿي آهڙڪن آٿمنڊڙ ڏينگ ۾ پانهنجي وڃي هئي، جو انهيءَ کي صبر سان برداشت ڪرڻ ۾ منهنجو دم نڪرندو هو. منهنجا مالڪ اهڙيءَ ريت رهندا هئا، ڄڻ ته انهن تي جادو ڪيو ويو هو. هنن جي سڄي زندگي ڪاڏي، بيماريءَ ۽ ننڊ جي چڪر ۾ پيئي ڦرندي هئي، ۽ هنن جو واسطو وڌ ۾ وڌ ڪاڏي ۽ بستري سان رهندو هو. هو هميشه هڪٻئي کان الڳ رهندا هئا، جهڙيءَ ريت چڪيءَ ۾ پيسجندڙ ان جا داڻا.

جڏهن مون کي واندڪائي هوندي هئي، ته سان چاپري ڏانهن ڪاٺيون وڍڻ هليو ويندو هوس، ۽ اڪيلائيءَ ۾ فرحت محسوس ڪندو هوس. پر اهڙي فرحت قسمت سان نصيب ٿيندي هيي. اتي به آفيسرن جا اردلي نوسي، اچي مون کي لهندا هئا، ۽ محلي جي واقعن جا قصا بيان ڪرڻ لڳندا هئا. منهنجا اڪثر ملاقاتي ارموخن ۽ سڊوروف هوندا هئا.

ارموخن ڪالوگا علائقي جو رهاڪو هو. هو قد جو ڊگهو ۽ ٿورو جهڪيل هو ۽ هن جون قنديل نسون هن جي چمڙيءَ سان ڏسڻ ۾ ايندڙيون هيون، ۽ هن جو مٿو ننڍو ۽ اکيون ڏاڍيون ذليل هونديون هيون. چڙ ڏيارڻ جي حد تائين جاهل، ڪاهل ۽ هلڻ جو بي ڍنگو هوندو هو. ڪنهن عورت کي ڏسڻ سان هن جون اکيون ڦرڻ لڳنديون هيون ۽ هو اهڙيءَ ريت آن ڏانهن وڌڻ لڳندو هو ڄڻ ان جي پيرن ني وڃي ڪرندو. نوڪرياڻين ۽ بورچياڻين کي هو جهٽ ۾ ۽ آسانيءَ سان ڦاسائي وٺندو هو، جنهنڪري سپئي هن جا دشمن ني پيا هئا. انهيءَ کان سواءِ سپ هن جي رڇ جهڙيءَ طاقت کي مڃيندا هئا. سڊوروف ٽولا شهر جو رهاڪو هو. پورالو هو ۽ سنهو ۽ نرم آواز هوندو هوس. سواءِ الهيءَ وقت جي، جڏهن هو پنهنجي نرم آواز ۾ ڪو ٿرٽڪو پڌائيندو هو، هميشه پيو اونداهين ڪنڊن ڏانهن واجهائيندو هو.

"ڪاڏي ٿو لهارين؟"

"مون سمجهيو هئي ڪئو هو. مون کي ڪئا وٺندا آهن، خاص طرح انهن جو ماٺ ماٺ ۾ ٻوڙڻ مون کي ڏاڍو وڻندو آهي."

مان ارڊلين کي سندن مائٽن ڏانهن، ۽ خاص طرح عشقي خط، لکي ڏيندو هوس. مون کي ان ۾ مزو ايندو هو — خاص طرح مدوروف جي خطن لکڻ ۾. هر ڇنڇر تي هو پنهنجي پيءُ ڏي خط لکرائيندو هو. هو مون کي پنهنجي ٻورچيخاني ۾ سڏي، منهنجي پرسان ميز تي ٽي ويهندو هو. پنهنجي سخت وارن واريءَ کوپڙيءَ نوڙي، ٽي هٿ گهمائي، بلڪل منهنجي ڪن ۾ خط لکڻ لاءِ هدايتون ڏيندو هو.

"چڱو هاڻي لکڻ شروع ڪر. عبارت جو ته توکي پتو آهي. 'مٺڙي پيءُ، اميد ته تون خوش هوندين!' — تون پاڻ سمجهين ٿو ته خط ڪيئن شروع ڪبو آهي. هاڻي لک: 'تنهنجو موڪليل روبل پهتو، تنهن جي مهرباني پر ان جي موڪلڻ جو ضرور نه هو. مون کي هتي ڪنهن به شيءِ جي کوٽ ڪونهي. اسين مزي سان زندگي گهاري رهيا آهيون.'.... ائين آهي نه نه — سچ پچ ته اسان ڪتن واري زندگي گذاريون ٿا — پر هن کي ان جي پڌائڻ جو ضرور ڪونهي. هوءَ اڃا ننڍڙي آهي، فقط چوڏهن سالن جي. ان کي ڏکي ڇو ڪجي؟ هاڻي پاڻهي ائين لک جيئن توکي چيو اٿم."

هو مون کي ويڙهي وٺندو هو ۽ هن جي گرم ساهه جا ڦوڪارا بلڪل منهن جي ڪن ۾ اچي لڳندا هئا. "هي لکينس: 'جيڪڏهن ڪو توسان مٺڙيون مٺڙيون ڳالهيون ڪري ته ان تي ڀروسو نه ڪجانءِ، ڇو ته هو توکي ٺڳڻ ٿو گهري، ۽ هن جا ارادا توکي برباد ڪرڻ جا آهن.'"

ڪنگهه جهلڻ سان هن جو منهن ڳاڙهو ٿي ويندو هو ۽ هن جي اکين سان ڳوڙها وهڻ شروع ٿيندا هئا. هو ميز تي جهڪي ويندو هو ۽ اڃا به منهنجي ويجهو سرڪي ايندو هو.

"توکي اڏڪ ٿي ٿئي! پرواهه ناهي، لکندو رهه! 'خاص طرح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سفيد پوشن کان. سفيد پوشن تي ڪڏهن به ويسهه نه ڪجانءِ. اهي
پهرينءَ ني نظر ۾ غريب ڇوڪرين کي پنيلائي ڇڏيندا آهن.
جيڪڏهن تو ڪي پيسا بچايا هجن ته ڪنهن پادريءَ کي، جو تنهنجي نظر
۾ چڱو ماڻهو هجي، ڏجانءِ ته سنڀالي رکي. ان کان به وڌيڪ
بهتر آهي ته انهن کي زمين ۾ پوري ڇڏجانءِ. ايترو ياد رکجانءِ
ته ڪٿي پوريا اٿئي'!"

مٿان دريءَ جي ڪڙ ڪڙ ۽ هن جي اها ڪن ڦس سمجهڻ
ڏاڍي ڏکي هئي. منهنجي اکيان تنور جو منهن هوندو هو، جو
دونهين سان ڪارائيل هو ۽ ان جي ويجهو ٿانون جو ڪٻٽ هو،
جو مکين سان ڪارو ٿيو پيو هو. بورچيخاني ۾ سڙيل سٽيپ،
گاسليٽ ۽ دونهين جي گندي بوءِ پکڙي پيئي هوندي هئي ۽
جيتن ۽ ڪاڪروچن جا ميڙن جا ميڙ تنور ۽ ڪاٺين ۾ اچ وڃ
ڪندا رهندا هئا. مون تي اداسائي ڇانئجي ويندي هئي ۽ دل ۾ مونجهه
پيدا ٿيندي هئم. سپاهيءَ ۽ ان جي ننڍڙيءَ پٽڪ سان اهڙي همدردي
پيدا ٿي ويندي هئم، جو ڏري گهٽ اکين ۾ ڳوڙها تري ايندا
هئم. ڇا، ماڻهو اهڙيءَ ريت رهي سگهن ٿا! ڇا، اهو انهن لاءِ
ٺيڪ آهي ته آهي اٿين رهن؟

سدوروف جي سس پس کي نظرانداز ڪندو مان لکندو
رهندو هوس. مان خط کي زندگيءَ جي ڏکن ۽ غمن سان ڀريندو
هوس. آخر هو شوڪارو ڀري چوندو هو، "تو هن ڏانهن ڪافي
لکيو آهي. هاڻي هوءَ پاڻهي سمجهندي ته هن کي ڪهڙين ڳالهين
جو خيال رکڻ گهرجي."

"اهڙو ڪوبه خطرو ڪونهي، جنهن جو هرويرو هن کي
خيال رکڻ گهرجي،" مان چڙهي، چوندو هوس. جيتوڻيڪ مان
پاڻ به هن اڪيلي معصوم لاءِ ڪيترين ڳالهين جو خطرو
محسوس ڪندو هوس.

سپاهي مرڪي، گلو صاف ڪندي چوڻ لڳو، "توڻ ته
کو چسو آهين! ڪوبه خطرو ڪونهي جو مطلب ڇا؟ سفيد پوش

صاحبن ۽ خدا لاءِ چا ٿو چوين؟ چا انهن کان به نه ڊڄڻ گهرجي؟"

پيءُ جي خط ملڻ سان هو پڪو ايندو هو ۽ تڪڙ مچائي ڏيندو هو - "جلدي، پيلي جلدي پڙهي ٻڌاءِ!" ۽ مون کان اهي تڪڙ ۾ لکيل ماکوڙن جي ٽنگن جهڙا اکر ڪي پيرا پڙهائيندو هو.

جيتوڻيڪ هو فطري طور رحمدل ۽ قربائتو هو، ته به هن جو عورتن ڏانهن رويو پين مردن جهڙو هو، يعني وحشين جهڙو. اهي واقعا منهنجي چاهڻ نه چاهڻ بغير منهنجي ڄاڻ ۾ ايندا هئا، ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته منهنجي اکين اڳيان ٿي گذرندا هئا، ۽ اهي سڀ حيرت انگيز ۽ بي حيائيءَ واري نموني اوچتو ئي اوچتو شروع ٿي ويندا هئا. مان ڏسندو هوس ته سدوروف پيرين عورتن جي دل ۾ پنهنجي سپاهيانه زندگيءَ لاءِ رحم جو جذبو پيدا ڪندو هو. پوءِ انهن سان ڪوڙا عهد ۽ اقرار ڪري، انهن کي رهبيندو هو. هو پنهنجي ان سورهيائيءَ جو قصو ارموخن کي، نفرت مان منهن ۾ ڪهنج وجهي، اڪون اچائيندي، اهڙي نموني ٻڌائيندو هو ڄڻ ڪنهن هڻ جي وات ۾ لوڻ جو ڪو وجهي ڇڏيو هو. مان اهو سڀ اداس دل سان ڏسندو رهندو هوس ۽ ڪاوڙ ۾ پرجي سپاهين کان پڇندو هوس، "عورتن کي اهڙا ڪوڙا دلبا ڇو ٿا ڏيو؟ پيرين هنن کي فريب ڏيئي، پوءِ انهن تي پاڻ ۾ وبهي چٽرون ٿا ڪيو! انهن جو وڏو فاش ٿا ڪريو! انهن جي هڪيٽي سان سودي بازي ٿا ڪريو، ۽ ڪڏهن انهن کي مارون ۽ موچڙا ٿا ڏيو!"

هڪڙي کلندي چيو، "اهڙين ڳالهين جي تورتڪ تنهنجي لاءِ ضروري ناهي. اهي گندبون ۽ گناهه پريل ڳالهيون آهن. تو کي انهن ۾ ڦاسڻ کان اڳ انهن مان نڪرڻ جو رستو سکڻ گهرجي. تون اڃا ننڍو آهين، سمجهي نه سگهندين."

پـر هڪـر مون کي وڌيڪ صاف جواب مليو، جو اڃا مون کي ياد آهي: "چا، تون سمجهين ٿـو،" سدوروف چيو، "نه عورتن کي پتو ڪونهي ته مان انهن کي فريب ڏيئي رهيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهيان؟ انهن کي ڇڳيءَ رهت پتو آهي. عورت چاهي ٿي تہ
ڏوڪو ڪانہ ٿئي. فريب جي انهن راندين ۾ هرڪو ٺڳڻ جي ڪوشش
ٿو ڪري. اها شرم جهڙي ڳالهہ آهي. هيءَ ٻنهي لاءِ محبت نہ،
بر هڪٻئي کي پنهنجائڻ جي راند آهي. هرڪو شرم کان لڪي
لڪي، رات جو ٻارنهين بجي ملڻ جي جاءِ تي، اها راند رهي ٿو.
جڏهن تون وڏو ٿيندين، تو کي پاڻ ان جو آزمودو ٿيندو. انهيءَ
ڪري ٿي آدم کي جنت مان نيڪالي ملي؛ اها ئي سموري غم
جي پاڙ آهي."

هن جيڪي چيو سو بلڪل صاف ۽ سچي نموني، پر انهيءَ
اداسائيءَ ۽ پشيمانيءَ سان چيو، جو انهن "فريبي راندين" ڏانهن
منهنجي ڪجهہ نفرت ٿڏي ٿي ويئي. انهيءَ کان پوءِ ارموخن کان
وڌيڪ منهنجي هن سان گهرائپ ٿيڻ لڳي. مان ارموخن کي
ڏڪارڻ لڳو هوس، ۽ اهڙن موقعن جي تاڙ ۾ هوندو هوس، جو
هن کي چڙ ڏياريان ۽ بيزار ڪيان، ۽ اهي مان اهڙيءَ هوشياريءَ
سان پيدا ڪري وٺندو هوس، جو هو مون کي ڏک ڏيڻ جي
خيال کان اڳڻ ۾ ڏکائي پوندو هو، پر پنهنجي بيوقوفيءَ ڪري
هو مون کي پڪڙڻ ۾ ڪامياب ٿي نہ سگهندو هو.

عورتن سان تعلقات جو ذڪر ڪندي، سدوروف چيو،
"اهي ڳالهيون منع ٿيل آهن."

مون کي اها خبر هئي، پر مان انهن مڃي نٿي سگهيس تہ
"محبت جا معاملا" انسان جي ڏکن جو سبب بڻجي سگهيا ٿي.
مون غم جا ماريل انسان ڏٺا هئا، پر سدوروف ۽ ارموخن جي
آنهن خيالن جي تائيد نٿي ڪري سگهيس. ڇاڪاڻ تہ مان انهن
عشق وارن جي اکين ۾ الو کي تجلي ڏسندو هوس، ۽ هنن جي
دل ۾ هڪٻئي جي لاءِ جيڪو بي انت قرب پيدا ٿيو ٿي، تنهن
کي ڄاڻان ٿي. اهو دلين جي ميلاپ وارو جشن پري کان ئي
خود مون کي بہ مسرور ڪري ڇڏيندو هو.

ڪيئن بہ هو، پر جيترو قدر ياد اٿم، زندگي هوريان هوريان،

منهنجي لاءِ ڏاڍي بي مزي ۽ ڪوڙي ٿيندي ويئي. اها ساڳئي ئي محور جي چوگرد پئي ڦري. مون کي آنهيءَ اوندهه ۾، جنهن منهنجي اکين اڳيان اندارو ڪري ڇڏيو هو، ڪٿان به ڪنهن روشنيءَ جي ڪرڻي جي اميد نظر نه ٿي آئي.

هڪڙي ڏينهن سپاهين جي وٽان هڪڙي ڳالهه ٻڌم، جنهن مون کي ڏاڍو متاثر ڪيو. هڪڙو فضيلت وارو پرديسي ڪٽر ماسٽر هو، جو شهر جي هڪڙي وڏي درزيءَ وٽ ڪٽائيءَ جو ڪم ڪندو هو. آن جي شادي هڪڙيءَ نازڪ عورت سان ٿيل هئي، جنهن کي اڃا ٻار ڪين ڄائو هو. اها عورت سڄو ڏينهن ڪتابن پڙهڻ ۾ گذاريندي هئي. ٻئي زال مڙس انهيءَ اڱڻ جي ويجهو، جتي ٻاڙي وارن شرابين جو هل هنگامو لڳو پيو هوندو هو، الڳ ٿلڳ زندگي گذاريندا هئا. انهن وٽ نه ڪو ملڻ وارو ايندو هو، نه ئي هو ڪڏهن ٻاهر نڪرندا هئا. البت موڪل وارن ڏينهن تي ٿيٽر ڏسڻ لاءِ، هو ڪڏهن ٻاهر ويندا هئا.

مڙس رات تائين ڪم ۾ رڌل رهندو هو. زال جيڪا اڃا ننڍي لڳندي هئي، هفتي ۾ ٻه ڀيرا لئبرريءَ ڏانهن ويندي هئي. مان هن کي ڏسندو رهندو هوس. ڪتاب شاگردن وانگر هٿ ۾ جهليو، اهڙيءَ ريت هلندي ويندي هئي، ڄڻ ته ٿورو لنگ هوس. هن جي اڇين هٿن تي دستانا چڙهيل هوندا هئا ۽ هوءَ شڪل ۽ صورت ۾ مڻاجهي، ناهوڪي، صاف ۽ سٺري ڏسڻ ۾ ايندي هئي. هن جو منهن ٻڪين جهڙو ملڙو ۽ اکيون گهائيندڙ هيون. هن جي شڪل اهڙي سهڻي هئي، جو هوءَ چمنيءَ جي گڏي لڳندي هئي. سپاهي چوندا هئا ته، هن جون پاسريون گهٽ آهن، تنهنڪري منڊڪائي ٿي هلي؛ پر هن جو هلڻ مون کي پسند هو ۽ منهنجي نظر ۾ هن جي عزت محلي جي سڀني عورتن، آفيسرن جي زالن ۽ ٻين کان مٿيري هئي. اهي عورتون پنهنجي ناز ڀري ڳالهائڻ، سهڻين پوشاڪن ۽ نخري ڏات جي باوجود پاروٽيون ۽ اهڙين خصوص شين وانگر لڳنديون هيون، جي ڪٿ ۾ وڪجي رکجي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪافي عرصي کان فراموش ٿي ويون هجن.

محلي جا ماڻهو انهيءَ ڪٽر ماسٽر جي زال کي اڌ مغز ڪري ليکيندا هئا. انهن جو چوڻ هو ته ڪتابن هن جو مٿو ڦيري ڇڏيو هو ۽ هن کي اهڙيءَ منزل تي پهچايو هو، جو گهر جو ڪم نه ڇڏيو پر ٻڙس جي چوڻ تي مارڪيٽ مان سودو وٺي به نه ويندي هئي، نه ئي گهر جي نوڪرياڻيءَ کي، جيڪا ڪنهن ڌارئين ملڪ جي عورت هئي ۽ سندن گهر جي سنڀال ۽ رڌ پچاءُ ڪندي هئي، ڪنهن قسم جي ڪا هدايت ئي ڏيندي هئي. سندن نوڪرياڻيءَ جي هڪ اک ڳل هئي ۽ اها سدا ڳاڙهي هوندي هئي ۽ ان مان به پاڻي پيو وهندو هوس. محلي جي ماڻهن جي خيال موجب نوڪرياڻيءَ جي عقل جا ٻئي پنهنجي مالڪياڻيءَ وانگر حال بڇڙا هئا. هن کي ٻيو ته ڇڏيو پر پورو بصرن جو داڳ ڪرڻ به نه ايندو هو، ۽ 'ڪيڏي نه عجب جي ڳالهه هئي، جو هڪڙي ڀيري موريءَ کي ڳجرون سمجهي ڪٽي رڌيو هئائين!'

آهي ٻئي انهيءَ گندي ماحول جي لائق ئي نه هئا ۽ ائين لڳندو هو ڄڻ ڀل کان ڪنهن هنن ٽترن کي ڪڪڙن سان گڏ واڙي ڇڏيو هو. انهن کي ڏسي، مون کي ابابيل پکي ياد اچي ويندو هو، جو گرميءَ جي تلاش ۾ روشن دان مان اندر هليو آيو هو ۽ پاڻ کي ماڻهن جي گندي ۽ دم گهٽيندڙ ڪوٺيءَ ۾ ڦاٿل ڏٺو هئائين ۽ آني ٻاهر نڪرڻ لاءِ پڙڪا ڏيئي ڏيئي، چوڌاري ڀتين سان لڳي لڳي، مري ويو هو.

انهيءَ کان پوءِ اردلين جي واتان هڪڙيءَ گنديءَ ۽ بي حيائيءَ واريءَ شرارت جو پتو پيم، جا آفيسر انهيءَ ڪٽر ماسٽر جي زال سان ڪري رهيا هئا. هر روز هنن مان ڪو هن ڏانهن خط لکندو هو، جنهن ۾ محبت جا قسم، هن جي سونهن جي واکاڻ ۽ پنهنجي فرضي ڏکن سورن جو ذڪر هوندو هو. هن وٽان هرهڪ خط جي جواب ۾ هنن کي اها گذارش هوندي هئي ته هن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آرام سان رهڻ ڏين، ۽ هنن کي جي ڪا تڪليف پهتل هجي ته ان لاءِ ڪوس معافي ڏين، ۽ ڀڄاڙيءَ ۾ هنن جي ڏکڻ سورن لاءِ ڏئيءَ ڪنان رحم جي طلب ڪيل هوندي هجي. جنهن کي خط ملندو هو، اهو خط باقي ٻين سڀني کي پڙهي ٻڌائيندو هو. پوءِ وري ٻيو هڪڙو محبت نامو تيار ڪري، ٻيءَ صحيح سان هن ڏانهن روانو ڪيو ويندو هو.

جڏهن اردليءَ اها ڳالهه ٻڌي ڪئي، ته ٻين ٽهڪ ڏئي ڏنا ۽ آن عورت تي ٺٺوليون ڪيون. ”اها ڪهڙي عقل جي اونڌي آهي،“ ارموخن ڏيک ڏنو، ۽ سدوروف سر ملائيندي چيو، ”ڪجهه به هجي، عورت کي ڏوکو ڪائڻ ۾ مزو ايندو آهي. هن کي پتو هوندو آهي ته ڇا ٿي رهيو آهي.“

مان نه ٿو سمجهان ته ڪئن ماسٽر جي زال کي اهو پتو هو ته ڪو هن کي بيوقوف بڻايو پئي ويو. تنهنڪري مون هن کي آگاهه ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. آن خيال ڪان هڪ ڏينهن مان اوستائين انتظار ڪندو رهيس، جيستائين هن جي ٻورچياڻي هيٺ پنهنجي ڪوٺيءَ ۾ هلي وئي. پوءِ مان اونداهيءَ ڏاڪڻ تان چڙهي، ٻورچيخاني ڏانهن هليو ويس، جتي ڪئن جي زال ميز تي ويٺي هئي. هن جي هٿ ۾ هڪڙو گلٽ جو وڏو پيالو هو ۽ ٻئي هٿ ۾ ڪتاب هو. مون کي ڏسي هن جون متيون منجهي ويون. ڪتاب پنهنجي ڇاتيءَ سان لڳائي، رڙ ڪري، چيائين ته، ”ڪير آهي؟ تون ڪير آهين؟“

منجهيل ۽ ٽٽل ڦٽل لفظن ۾ مون هن کي پنهنجي اتي اچڻ جو مقصد ٻڌايو، ۽ هر وقت هن جي ڪتاب ڏانهن نهاريندو رهيس، جو سمجهيم ٿي ته ڪنهن به وقت هوءَ آهو ڪتاب اڇلائي مون کي هڻندي ۽ اهو منهنجي متي تي اچي ٺڪاءُ ڪندو. هن کي هلڪو آسماني چوغو پهريل هو، جنهن کي هيٺان جهالر ۽ ڳچيءَ ۽ ٻانهن وٽ زري لڳل هئي. هوءَ ميڙائين رنگ جي ڪرسيءَ تي ويٺي هئي، ۽ هن جا گهنڊيدار وار هن جي ڪنڌ تي پئجي

رهيا هئا. مون کي هوءَ جنت جي فرشتي وانگر ٿي لڳي. هوءَ ڪرسيءَ تي ٽيڪ ڏيئي ويٺي ڪان پوءِ مون ڏانهن خار ڀريل اکين سان گهورڻ لڳي، جي پوءِ خوشيءَ ڀريءَ حيرت ۾ چمڪڻ لڳيون.

منهنجي همت مون کي جواب ڏيئي ڇڏيو، ۽ مان ڀڄڻ لاءِ در ڏانهن منهن ڪيو، پر هن مون کي ترسايو – ”ٿوري گهڙي ويهه.“

پهالو سامر تي ۽ ڪتاب ميز تي رکي، زور سان چيائين، ”تون ته مزيدار ڇوڪرو آهين! هيڏانهن آءُ.“

مان اڄ محسوس ڪندو، هن وٽ وڃي ويٺس. هن منهنجو هٿ ورتو ۽ پنهنجن نازڪ آڱرين سان ان کي ٿڦڪي هڻندي، چيائين، ”توکي پڪ آهي!.... ڇا، توکي ڪنهن به پٽي پڙهائي ته نه موڪليو آهي؟.... نه؟ ڏاڍو چڱو. اهو تنهنجو پنهنجو خيال آهي!“

منهنجو هٿ ڇڏيندي، دم ڪڍندي، چيائين، ”سو سڀاڻي منهنجي بابت اهي ڳالهيون نه ڪن.“

”هتان هلي وڃ!“ مون عرض ڪيس.

”ڇو؟“

”اهي توکي ڌوڪو ڏيندا.“

اکيءَ تي هن ڪان خوشيءَ ڀريو ٽهڪ نڪري ويو. ”پڙهندو آهين؟ ڇا، توکي ڪتاب پسند آهن؟“ هن مون کان پڇيو.

”مون کي انهن لاءِ وقت ئي ڪونهي.“

”جيڪڏهن توکي شوق هجيئي ها، ته وقت پاڻهي پيدا ڪري وجهين ها. چڱو، تنهنجي مهرباني!“ ۽ هن پنهنجي آڱوٺي ۽ ڏسڻي آڱر جي وچ ۾ ٻن گرهين جو سڪو جهلي، مون ڏانهن وڌايو. مون ان مرد سڪي کي مٿينءَ دل سان ورتو، ڇاڪاڻ ته انڪار ڪرڻ جي همت ئي نه پئي ٿيم، پر موٽندي، ان کي ڪنڌڙي جي پائي تي رکي ڇڏيم.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان انهيءَ صورت وٺان ڏوان ۽ اوچا امنگ ڪٽي آهيس. مان پاڻ کي لئين دور جي پرين ۾ محسوس ڪرڻ لڳس. ڪيترن ڏينهن تائين منهنجو دماغ انهي ڪٽر ماسٽر جي زال جي تصور مان روشن رهيو، جيڪا پنهنجي ڪشادي ڪمري ۾ فرشتن وانگر هلڪي بلو رنگ جي پوشاڪ پهريو ويٺي هئي. هن جي هرهڪ شيءِ ۾ هڪڙي اوپري دلڪشي هئي. مون کي هن جي پيرن هيٺان پيل هلڪي سونهري رنگ جي رگ ياد اچي رهي هئي. سياري جي هلڪي روشني، جيڪا پاري پيل چانديءَ جهڙن شيشن مان اندر اچي رهي هئي، جنهن هن جي جسم مان گرمي حاصل ڪري رهي هئي. منهنجي دل ۾ هن کي وري ڏسڻ جي خواهش هر هر ايرڻ لڳي. سوچي سوچي، فيصلو ڪيم ته ڪتاب گهرڻ جو بهانو ڪري وٽس وڃان.

مون انهيءَ بهاني کي عملي روپ ڏنو. وري به مون هن کي ساڳئي ڪمري ۾ ڏٺو. هن جي هٿ ۾ ڪتاب هو، پر هن جي منهن تي ڳاڙهو رومال ٻڌل هو ۽ هن جون اکيون سڄيل هيون. هن مون کي ڪاري جلد وارو ڪتاب ڏيندي، ڪجهه چيو، پر هن جا منجهيل لفظ منهنجي سمجهه ۾ نه آيا. هن وٽان جڏهن ڪتاب وٺي هلڻ لڳس، تڏهن منهنجي دل اداس ٿي ويئي. مون کي الائي ڇو، اُن ڪتاب مان ڏامر ۽ مٽيءَ ڪاني جهڙي بوءِ پئي آئي. مون اُنهيءَ ڪتاب کي پهريائين پنن ۾ ويڙهي، پوءِ هڪڙيءَ لٽيءَ ڏونل قميص ۾ وجهي، پنهنجي ڪوٺيءَ ۾ لڪائي ڇڏيو. پوءِ پئي ٿيم ته مٿان منهنجي مالڪن جي ور چڙهي وڃي، ۽ ان کي ڦاڙي ڦٽي ڪري ڇڏين.

منهنجا مالڪ "نوا" نالي رسالو گهرائيندا هئا، جاڪاڻ ته ان ۾ تصويرون ۽ انعامي آڇون هونديون هيون، پر پڙهندا اهو ڪڏهن به نه هئا. تصويرن کي ڏسڻ کان پوءِ رسالي جون ڪاپيون سمهڻ واري ڪمري جي ڪٻٽ ۾ ڪليون ڪندا ويندا هئا، ۽ سال گذرڻ کان پوءِ جلد ٻڌرائي پلنگ جي هيٺان سانڍي ڇڏيندا هئا.

اتي اول ٿي هڪ ٻئي ”مصور“ نالي رسالي جا ٽي پڪا جلد پئل هوندا هئا. مان جڏهن ڪمري کي ڌوئيندو هوس، ته ڪنڌو پاڻي انهن کي پسائي ڇڏيندو هو. مالڪ ”رشين ڪوريئر“ نالي هڪڙي اخبار به گهرائيندو هو. شام جو ان کي پڙهڻ کان پوءِ پڻ پڻ ڪري چوندو هو، ”خدا ڄاڻي، اهڙو گند ڇا جي لاءِ ٿا ڇپين!“

هڪڙي ڇنڇر جي ڏينهن ڪمري جي ڪم کان پاڻهي ئي ٿيڻ کان پوءِ، ڪتاب ٻاهر ڪڍيم. انهيءَ جون پهريون سٽون هيون- ”گهر به ماڻهن وانگر آهن، هر گهر کي پنهنجي شڪل ۽ صورت ٿيندي آهي.“ مون کي انهيءَ حقيقت حيرت ۾ وجهي ڇڏيو، ۽ مان ميز ۽ دريءَ جي وچ ۾ ويهي، ڪتاب پڙهڻ لڳس، تان جو ڏاڍي دير ٿي ويئي. شام جي وقت جڏهن گهر جا سڀ ڀاتي چرچ ڏانهن هليا ويا، تڏهن مان ڪتاب کولي، ان جا ڪتل پنا، جن جو رنگ سرهءَ جي زرد پن وانگر هو، اٿلائي پڙهڻ لڳس. مان اهڙيءَ دنيا ۾ وڃي پهتس، جنهن جو ماحول ته ڇڏيو، پر ان جي ماڻهن جا نالا به نوان هئا. مطلب ته جن ماڻهن سان مان زندگي گذاريندو هوس، انهن کان آهي بلڪل مختلف هئا.

انهيءَ ڪتاب جي ليکڪ جو نالو ’ڊي مانٽيپن‘ هو. ڪتاب جي ڪردارن جي زندگي عجيب غريب ڏيکاريل هئي. ان ۾ هرڪا ڳالهه صاف ۽ سنئين نموني بيان ڪيل هئي. ڄڻ ته ليک ۽ بد کي اهڙيءَ روشنيءَ ۾ چٽو ڪري ڏيکاريو ويو هو، جيڪا انهن پنهي جي وچ ۾ هڪ پرندڙ ليک جيان اندر چمڪي رهي هئي. ان جي ڳالهين ۾ جذبن کي اڀارڻ جو اثر رکيل هو، ۽ پڙهندڙ ان جي ڪردارن جي قسمت ۽ حال احوال جي چڪر ۾ گم ٿي پئي وڃي. پڙهندي پڙهندي مون کي جوش وٺي پئي ويو ته انهن مان فلاڻي جي مدد ڪريان ۽ فلاڻي جو مقابلو ڪريان ۽ اها ڳالهه، بلڪل وسري پئي ويم ته اهي واقعا، جي منهنجي اکيان پيش ٿي رهيا هئا، تن جي حقيقت صرف انهيءَ ڪتاب تائين محدود هئي. ڳالهين جي انهن دل ٽارينڌڙ بيانن کي پڙهندي ۽ انهن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيچ گھڙ ۾ منهنجا بيا سڀ خيال محو ٿي ٿي ويا. ان جي هڪڙي صفحي جي پڙهڻ سان خوشيءَ ۾ ٻرجي ٿي ويس ۽ ٻئي صفحي جي پڙهڻ کان پوءِ دل اداس ۽ مغموم ٿي پئي وئي.

ان ڪتاب پڙهندو ۽ پڙهندو رهيس، تان جو دروازي جي گهنٽي وڳي. مون کي هڪدم ٻتو پئجي ويو ته دروازي جي گهنٽي ڪير وڄائي رهيو هو، ڇو ان وچ ۾ موم بتي هورهان هورهان سموري ٻري چڪي هئي، ۽ مون قنديل ٻاري، جنهن کي مون انهيءَ ڏينهن صبح جو صاف ڪيو هو، ڇوڏاري پکڙجي ويو هو، پنهنجي ڏوه جي واردات کي ڇپائڻ لاءِ مان ٻورڇهخاني ۾ ڊڪڻ لڳس. ڪتاب کي تنور ۾ لڪائي مان ٻتيءَ کي ٽيڪ ڪرڻ ۾ لڳي ويس. ايتري ۾ دائي ڊڪندي آئي- ”ٻوڙو آهين ڇا؟ هو دروازو کڙڪائي رهيا آهن!“

مون در کولڻ لاءِ ٽڪڙي ڊڪ پاتي.

”ستو پيو هئين ڇا؟“ مالڪ شوخيءَ مان پڇيو.

ڏاڪڻ تي چڙهڻ وقت هوريان وک وجهندي، جوٽس چرڪاٽ ڪيو- ”مون کي ٻاهر هوا ۾ ٻيلي ٿڌ لڳي وئي آهي.“ ٻنڊيءَ خوب ڇوهه ڇنڊيا. هن جي اک جهٽ پٽ وڃي ٻربل موم بتيءَ تي پيئي. پوءِ ته پڇائون شروع ڪري ڏنائين- ”هي ڇا آهي؟ هو ڇا ڪري رهيو هئين؟ بتي ڇو ٻاري هيئي؟“

منهنجون هيٺيون هيٺ مٿيون مٿي هيون. اڃا ڏڪڻيءَ ورايم ته متان ڪتاب جو پتو پئجي وڃيس.

”اڙي هن ڇوري مان ته گهر کي باهه لڳڻ جو خطرو آهي،“ ٻنڊيءَ واڪو ڪيو.

وري جڏهن مالڪ ۽ هن جي جوءِ ماني کائڻ ويا، ته ٻهر ڪالهه جو ڪندو ٻڌائين- ”ڏسو ته ڪيڏي نه سڄي موم بتي ٻري وئي آهي! ضرور هيءُ ڇورو ڪنهن ڏينهن گهر کي باهه لڳائيندو.“

پوءِ ته مون کي چئني طرفن کان زباني وٽ وٽ شروع
ٿي ويئي. منهنجن سيني دانسته، يا نادانسته ٿيل غلطين جو ذڪر
ڪيو ويو، ۽ ليٽ منهنجي قسمت ۾ لکيل تباهيءَ جي پيشنگوئي
ڪئي ويئي. مون کي ڳالهه جي پوري خبر هئي ته هو نه ڪنهن
بغض ڪان نه ڪنهن ڀلي خاطر مون تي اها وٽ وٺان ڪري رهيا
هئا، پر صرف پنهنجي بيزاريءَ جا بخار ڪيدي رهيا آهن. مون
کي هنن جي اجائيءَ ۽ چريءَ جهڙيءَ هلت کي ڪتاب ۾ پڙهيل
پنهنجي ادبي سورمن جي هلت سان ڀيٽ ڪرڻ ۾ مزو لڳندو هو.
ڪاڏي ڪاڻ ڪان پوءِ هو ڊيرا ڏي ويا، ۽ هوريان پرانگهون
پائيندا وڃي بسترن ۾ داخل ٿيا. خدا کي پنهنجي ڪک ڪندڙ
مخفي احوال ٻڌائڻ ڪان پوءِ، ٻيڙي ۾ تنور جي پڙ ۾ ماٺ ڪري
پنجي رهي. پوءِ مان اٿي، ڪتاب کي لڪل هنڌان ڪيدي، دريءَ
وٽ ڪٽي ويس. اها چانڊوڪي رات هئي، پر انهيءَ هوندي به
ايتري روشني ڪانه هئي، جو اهي سنها اکر پڙهي سگهجن.
هوڏانهن مون کي ڪتاب کي اڳتي پڙهڻ جي آئندمالدّ لڳي پيئي
هئي، تنهنڪري چا ڪيم جو پتل جي ٿنين پرالش ڪيل ٿني
ڪٺي، اهڙيءَ ريت رکيم، جو چنڊ جي روشنيءَ جو شعاع اچي
ڪتاب تي پئي پيو. پوءِ حضرت عيسيٰ جي مجسمي
واريءَ ڪنڊ ۾ پيل ٻهنچ تي ٻيهي مجسمي واريءَ بتيءَ جي
جهڪيءَ روشنيءَ ۾ پڙهڻ شروع ڪيم. ٿڪ سببان اوچتو پنڪي
اچي ويم ۽ بينچ تي اچي ڏڙام ڪيم. پوڙهيءَ جي لڙ ۽ لتن
اچي مون کي اٿاريو. منهنجي ڪلهن تي ڪتاب سان سٽڪو
لائي ڏنائين. هوءَ پيرڻ اگهاڙي هئي ۽ جسم تي رات جي چوغي
کان سواءِ ٻيو ڪجهه به پهريل ڪين هوس. هن جو منهن ڪاوڙ
۾ ڳاڙهو ٿي ويو هو ۽ هن جو مٿو پئي ڏڪيو. مون کي انهيءَ
اوني اچي وراڻو ته ڪتاب هن جي هٿ اچي ويو هو ۽ هوءَ
اجهو ٿي پرزا پرزا ڪري اڇلائيس.
ٻيرن وقت منهنجي آڏي پڇا شروع ٿي. مالڪ شوخيءَ

ماءُ پڇيو، ”تو اهو ڪتاب ڪٿان آندو؟“

عورتن کي ته بس ئي نه پئي آئي. وڪڻڻ ڪتاب کي سُنگهي، ڪٿي ڀوت ڏٺو، چيو- ”اڙي هن ۾ ڇا جي بوءِ آهي؟“

جڏهن ٻڌائون ته اهو ڪتاب پادريءَ جو آهي، تڏهن وري ڪتاب کي ڏسڻ لڳا ۽ انهيءَ ڳالهه هنن کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو ته ڪو پادري به ناول پڙهندا آهن. البت هو انهيءَ تي ٺٺا ٿيا. تڏهن به منهنجي مالڪ، جي ڪتاب پڙهڻ ۾ خطرا ۽ نقصان ڏسن ٿا، انهيءَ تي هڪ وڏي تقرير ڪئي- ”ڪتابن جا پڙهندڙ ريلن جا ڌاڪو ۽ خوني ٿيندا آهن.“

ڪاوڙ ڀريل لهجي ۾ هن جي زال وچ ۾ چيو، ”ڇتو آهين ڇا؟ اهڙيون ڳالهيون تو دماغ ۾ وجهنس!“

ماءُ اهو ڪتاب سدوروف وٽ کڻي ويس ۽ پنهنجي سموري ڪهاڻي ٻڌائينس. هن ڪتاب ورتي، ڏوال ۾ وڙهي، پيتيءَ ۾ سانڍي رکيو. ”هنن جي ڳالهين ڏانهن ڪوبه ڌيان نه ڏجانءِ،“ هن چيو، ”هتي اچي پڙهندو ڪر. مان ڪنهن کي به نه ٻڌائيندس، ۽ مان جي هتي نه هجان، ته، پيتيءَ جي ڪنجي مجسمي جي پٺيان پيئي اٿيئي.“

ڪتاب پڙهڻ تي منهنجي مالڪن جي اختيار ڪيل روش جي ڪري مون کي پنهنجي ڪتابن جي پڙهائيءَ کي بلڪل پوشيده رکڻو پيو. مون تي هنن جي انهن ڳالهين جو ڪوبه اثر نه ٿيو ته ڪتابن جا پڙهندڙ ريلن کي ڌاڪا هڻندڙ ۽ خوني ٿيندا آهن، يا جن ۾ پوت ڪڪ ٿي، انهن تي حملا ڪندا آهن، وغيره وغيره. انهيءَ بجاءِ ”قبوليت“ واري ڏينهن پادريءَ جي منع ڪيل ڪتابن وارو سوال، ڪوٺيءَ ۾ پڙهندڙ ڇوڪريءَ وارو نظارو، سماوريءَ جو ”اصلوڪن ڪتابن“ وارو تذڪرو ۽ ٿاڻي جون ڪافرن جي ڪفر وارن ڪتابن جون ڳالهيون دل ۾ تري آيون. مون هن کي چوندي ٻڌو هو، ”اليگزينڊر زار جي ڏينهن ۾ وڏن ماڻهن ڪافرن جا ڪتاب پڙهڻ شروع ڪيا هئا. هنن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چاهيو پئي ته روسي ماڻهن کي مذهب مان ئي ڪيئي ڇڏجي، پر جنرل آرچڪوف انهن کي سڀ سودو پڪڙي ورتو. ۽ پوءِ هو ڪهڙي به رتبي وارا هئا، ان کي نظرانداز ڪري، ڪين سائبيريا موڪليو ويو هو، جتي هنن جو ڪنڊو ئي ڪجي ويو."

ڪتاب پڙهندي مون کي ائين محسوس ٿيڻ لڳو ڄڻ ته مون کي ڪنهن وڏي راز جو پتو پوڻ وارو آهي؛ تنهنڪري منهنجي حالت ديوانن جهڙي ٿي وئي. مون کي ڪتاب ختم ڪرڻ جو جوش ۽ سدوروف ڪان ڪتاب جي گم ٿي وڃڻ جي ڳڻتي لڳي رهندي هئي - 'جي ڪتاب گم ٿي ويو ته ڪئر ماستر جي زال کي ڪهڙو جواب ڏيئي سگهندس؟'

پوڙهيءَ مون تي ڪڙي نظر رکڻ لڳي، جيئن مان ارڏليءَ جي ڪونيءَ ڏانهن وڃي نه سگهان. "ڪتابن جا ڪيڙا" هوءَ هميشه ڪنڌڪ هڻي چوندي هئي، "ڪتاب بڇڙائي سيکارين ٿا. تورو هُن ڪتاب ڇنڊڙ رن کي ڏس. بازار مان رکيو سودي وٺڻ ڪان به وئي آهي. باقي آفيسرن سان نرڪتال ڪرڻ خوب ٿي ڄاڻي. مون کي پتو آهي ته هن وٽ آفيسرن جي سڄو ڏينهن اچ وڃ لڳي ٿي رهي."

چاهيندو هوس ته واڪو ڪري چوانس ته "اهو ڪوڙ آهي. هوءَ ائين نه ڪندي آهي!" پر ان بيگناهه زال جي بچاءَ ڪرڻ جي همت ٿي نه ٿيندي هيم، انهيءَ لاءِ ته متان پوڙهي سمجهي وڃي ته ڪتاب انهيءَ جو هو.

ڪجهه ڏينهن ته منهنجا ڏاڍيءَ مصيبت ۾ گذريا. هر وقت اهو اونو هوندو هوم ته ڪتاب کي ڪجهه ٿي نه پوي. انهيءَ ڪري منهنجي اکين جي ننڊ ئي حرام ٿي وئي. پوءِ هڪڙي ڏينهن ڪئر جي گهر جي پورچياڻيءَ اڳڻ ۾ پيهاري چيو، "ڪتاب موٽائي ڏيئي وڃ."

هڪڙي ڏينهن منجهند جي ماڻيءَ کان پوءِ جڏهن منهنجا مالڪ سمهي پيا، تڏهن مايوس ۽ مُنڌل منهن سان ڪئر جي

زال وٽ وڃي حاضر ٿيس. هوءَ آهڙي ئي ڏسڻ ۾ آئي جهڙو مون ڪيس پهرينءَ ملاقات پهري ڏٺو هو. فرق رڳو هيءُ هو ته هينئر ڪپڙا ٻيا پهريل هنس. هن کي نيريءَ چوليءَ جي مٿان ڪارو جئڪيٽ پيل هو ۽ هڪڙو سهڻو صليب هن جي ڇاتيءَ جي مٿان لڙڪي رهيو هو. هوءَ مون کي ٻڍڪ وانگر ٿي لڳي. مون جڏهن هن کي ٻڌايو ته مون کي اهتري واندڪائي ئي نه ملي، جو ڪتاب پورو ڪري سگهان، ۽ مون کي ڪتاب پڙهڻ کان منع ڪئي ويئي هئي، ته منهنجي اکين مان ڳوڙها وهڻ لڳا. اهي ڳوڙها ان سببان جي ڪري وهي آيا هئا. هڪڙو پنهنجي بيوسيءَ ڪري، ۽ ٻيو ان عورت جي ديدار جي مسرت ڪري.

”ڇه ڇه! ڪهڙا نه جاهل ماڻهو آهن!“ پنهنجن وٽندڙ پيرن ۾ ڳهنج وجهندي، چيائين. تنهنجو مالڪ ته منهن مهاڏي مان ڇگو لڳندو آهي! تون ڪاٻه ڳڻتي نه ڪر. مان هن ڏانهن خط لکي موڪليندس.“

”نه نه، خط نه لکجانءِ!“ مون ايلاز ڪندي، چيس. ”هو توتي کلندا ۽ ٺٺوليون ڪندا. تون سمجهين نٿي ته هتان جا سڀ ماڻهو تنهنجي برخلاف آهن؟ اهي سڀ توتي خندو ڪندا آهن ۽ توکي بيوقوف ڪوٺيندا آهن، ۽ چوندا آهن ته تنهنجون ڪجهه پاسريون ڪٽل آهن.“

جڏهن اهي اکر منهنجي واتان نڪري ويا، تڏهن مون محسوس ڪيو ته مون کان زيادتي ٿي ويئي هئي ۽ هن کي لڄي ڪندڙ لفظ منهنجي واتان نڪري ويا هئا. پنهنجي هٿين ڇپ ۾ ڇڪ وجهي، پنهنجا هٿ ڪٺي ڇپاهه تي رکيائين. منهنجو ڪنڌ شرم کان هيٺ ٿي ويو ۽ چاهيم پئي ته جيڪر زمين جاءِ ڏئي ته ان ۾ هليو وڃان؛ پر هوءَ پاڻ کي آرام ڪرسيءَ ۾ ڦٽو ڪري، ٿڪن پاپان ٿهڪ ڏيڻ لڳي– ”ڪيڏا نه جاهل آهن! ڪيڏا نه جاهل آهن!“

پوءِ پنهنجون اکيون منهنجي اکين ۾ وجهندي، ٿڌو ساهه

کٽي، چوڻ لڳي، ”پوءِ پلا ڇا ڪريون؟ تون ڏاڍو عجيب ڇوڪرو آهين.“ مون هن جي پرسان جيڪو آئينو رکيو هو ان ۾ ڀاڻ کي جاچڻ لاءِ اک ٽيٽ ڪري ڏٺو. ڏٺم ته ڳهڻن جا هڏا ٻاهر نڪتل، نڪ مٺو، ڀرون جي مٿان نشان ۽ وار، جن کي ڪٽڻ جي ضرورت هئي، جاڏي ڪاڏي ڪنڊبرڊل هئا. اهو هو، هن جو ”عجيب ڇوڪرو.“ ۽ انهيءَ عجيب ڇوڪري جي انهيءَ ڇمنيءَ جي ڳڏيءَ سان ڪا به مشابهت ڪانه هئي.

”توکي، جي مون کوپهڪ ڏنا، اهي ڇو نه کٽي وٺين؟“

”مون نٿي چاهيو.“

هن ٿڌو ساهه ڀريو- ”پوءِ پلا ڇا ڪريون؟ جڏهن به توکي ڪتابن پڙهڻ جي اجازت ملي ته هيڏانهن هلي اچجانءِ. سان توکي پڙهڻ لاءِ ڪتاب ڏيندس.“

کهوڙيءَ تي ٽي ڪتاب پيل هئا، جن ۾ مون وارو سوڙاڻل ڪتاب سڀني کان ٿلهو هو. مون ان ڏانهن ڏک ڀرين اکين سان نهاريو. ڪنڙ جي زال پنهنجو گلاب جهڙو نازڪ هٿ مون ڏانهن وڌايو- ”چڱو، الوداع!“

مون ڏيرڪندي هن جي هٿ سان هٿ ملايو، ۽ ٻاهر پڄي آيس- ’ڇمبو اها ڳالهه سچي آهي، جو هو چون ٿا ته هن کي ڪجهه پتو ئي ڪونهي- عجب آهي، جو ٻن ٽريون کي کوپهڪ ٿي ڪوٺي! هوءَ بنهه ٻار آهي!‘

پر مون کي سندس اها ڳالهه ڀــ وٺي، ۽ بنهه دل ۾ ڇُهي ويئي.

اڄ به پوريءَ طرح ياد اٿم ـــ ۽ ڏاڍو ڏک ٿـو ٿئيم ۽
حيرت به ٿي وٺيم، جڏهن ياد ٿو ڪريان- ته پنهنجي پڙهڻ جي
آن ٿئين اڻيل اڄ کي پوري ڪرڻ لاءِ ڪهڙيون جليون، سهمون
۽ خطرا برداشت ڪرڻا پيا هئم. آنهيءَ ڪئر ماسٽر جي زال جا
ڪتاب ڏسڻ ۾ ٿي قيمتي معلوم ٿيندا هئا، ۽ هيڏانهن مون کي
پوڙهيءَ جي هٿان انهن جي خراب ٿيڻ جو ڪٿڪو لڳو رهندو
هو. تنهنڪري انهن جي پچر ڇڏي، سادن پنن ۽ سستن جلدن
وارا ڪتاب پڙهڻ شروع ڪيم. آهي انهيءَ دڪان تي جتي مان
صبح لاءِ ڊبل روٽي خريد ڪرڻ ويندو هوس، وڪري لاءِ پيا
هوندا هئا.

آن دڪان جو مالڪ بدشڪلو ۽ ڇپڻ ٿلهو هو. هن جي
چمڙي سڄو ڏينهن پگهر سان شل لڳي پيئي هوندي هئي. هن جو
زرد ۽ گهنجيل وارو منهن موهيڙن ۽ انهن جي داغن سان ڇچريو
پيو هوندو هو. هن جـون اکيون اڇيون، هٿ ٿلها ۽ انهن ۾
ڏنگيون ڦڏيون آڱريون اُئين آلڪيون پيون هونديون هيون، جڻ
اتي ڪنهن ٽلبي ڇڏيون هجن. هن جو دڪان جوانن ۽ اسان جي
پاڙي جي گهومو ڇوڪرن لاءِ ڪلب جو ڪم ڏيندو هو. اهو،
پير جي ڪلاس ۽ پٽي جي راند لاءِ سنهنجي مالڪ جـي پاڻ جو
اڏو هوندو هو. جڏهن به ماني کائڻ لاءِ هن کي اتي سڏڻ ويندو
هوس، ته هن کي پا پٽي ڪنهن دل ڦينڪ جوان کي آن ٽنيڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ پوسٽ واري دڪان جي پوئين ڪمري ۾ دڪان واري جي لخريليءَ زال سان ڀاڪر ۾ ڏٺو هوم. دڪاندار کي ان تي ڪاٻه خار نه ايندي هئي، نه ئي هن کي پنهنجي پيٽ کي، جا هن کي دڪان هلائڻ ۾ مدد ڪندي هئي، نشي ۾ مست شرابين يا ٻئي ڪنهن سان جيڪو هن جي دل کي وڻندو هو، چم چٽ ڪندي ڏسي دل ۾ ڪجهه ٿيندو هو.

هن جي دڪان جو ڪاروبار ڍاو هو، جنهن لاءِ هو سبب ڏيندو هو ته اجا سندس ڪاروبار نئون هو— جيتوڻيڪ دڪان کلڻي کي ٻه ڪيترا مهينا ٿي ويا هئس. هو پنهنجن گراهڪن جي خدمت ڪين اگهاڙين تصويرن ڏيکارڻ ۽ انهن جي هيٺان لکيل فحش شعرن جي نقل ڪرڻ جي اجازت ڏيڻ سان ٻه ڪندو هو.

مان هن وٽان "مشا ايفستي" جهڙون معمولي ڪهاڻيون هڪ ڪوپيڪ يا ان جي ڪجهه لڳ ڀڳ مسواڙ ڏيڻ تي پڙهڻ شروع ڪيون. اهو مسواڙ مون لاءِ ڳري هئي، ۽ انهن ڪهاڻين ۾ مزو ٻه بلڪل ڪونه ٿي آيم. مون کي ڪيترن اهڙن ڪتابن مان ٻه، جيئن ته "گوئنڪ" يا "مرڻ تائين وفاداري"، "وينس جو شهزادو"، "روسين جي ديني جنگ"، يا "مسلم حسينه، جا مڙس جي مزار تي ويئي"، ڪو مزو ڪونه ايندو هو، بلڪ انهن تي ڏاڍي چڙ وٺي ويندي هيم. مان ائين محسوس ڪندو هوس ته انهن ڪتابن جا لکندڙ اهڙين واهيات ۽ بيعقليءَ جون ڳالهيون لکي، مون کي بيوقوف بنائي رهيا هئا. جي ڪتاب مون کي وڏيڪ وڻيا، اهي هئا "استرامي پهلوان"، "بهادر بوري ميلوسڪي"، "پراسرار پادري" ۽ "تاتاري سوار"— گهٽ ۾ گهٽ انهن جي پڙهڻ سان منهنجي دل تي ڪجهه نه ڪجهه اثر ضرور ٿيو. پر مون کي جيڪو ڪتاب سڀ کان وڏيڪ وڻيو سو هو "درويشن جا قصا". ان ۾ جهڙي ڳالهيون لکيل هيون، سي ڪافي گنڀير ۽ اعتبار ۾ اچڻ جهڙيون هيون. انهن جي پڙهڻ سان منهنجي دل ڪڏهن غم ۾ ۽ ڪڏهن خوشيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ پرچي وڃندي هئي. انهيءَ ڪتاب جا شهيد مرد مون کي ”نيڪ خيال“ جهڙا ۽ شهيد عورتون نانيءَ جهڙيون، ۽ ان جا پادري ۽ پوپ ناني جهڙا ٿي لڳا.

منهنجو پڙهڻ، جڏهن ڪانئون چيرڻ لاءِ ٻاهر ويندو هوس، تڏهن سرد ڇاپري ۾ ٿيندو هو، يا ڪوٺيءَ ۾ لڪي ٿيندو هو، جيڪا به مون کي آهڙي ٿي اوکي ۽ سرد لڳندي هئي. جڏهن ڪنهن ڪتاب مان ڏاڍو مزو ايندو هوم يا ان کي ختم ڪرڻو هوندو هوم، ته ٽيستائين انتظار ڪندو هوس، جيستائين ٻيا سمهي پوندا هئا. پوءِ لڪي، موم بتي ٻاري، ان تي پڙهڻ شروع ڪندو هوس. جڏهن پوڙهيءَ ڏٺو ته موم بتيون جهٽ جهٽ ۾ گهرنديون نڍيون ٿينديون ٿيون وڃن، تڏهن انهن ڪيٽي ڪاٺيءَ مان ڪڇڻ شروع ڪيائين. جيڪڏهن صبح جو موم بتي هن جي ڪاٺيءَ جي ماپ تي پوري نه هوندي هئي، ته رڌڻ مان پورچيخانو مٿي تي کٽي ڏيندي هئي.

هڪڙي پيري وڪٽر اچي مٿس، ”امڙ، امي رڌڻون بند ڪر. ها هاـــ هو پڙهڻ لاءِ موم بتيون ٻاري ٿو. مون کي خبر آهي ته هو ڪتاب ڪٿان ٿو وٺي اچيــــ دڪان مان، هاڻو دڪان مان. هينئر به وڃي ڏس ته هن جي سامان ۾ ڪونه ڪو لڪو پيو هوندو.“

پوڙهي رڙهندي اچي ڪوٺيءَ وٽ پهتي، گولي ڦولي ڪتاب هٿ ڪيائين ۽ ان کي ڦاڙي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏيائين. مان به هڪاري ضد ۾ اچي ويس، ۽ انهيءَ ڪري ٻاڻ منهنجي پڙهڻ جي شوق زور ورتو. مون محسوس ڪيو ته جيڪڏهن ڪو ولي الله به هنن جي گهر ۾ اچي رهي ها ته منهنجا مالڪ هن کي به پنهنجي پيٽ تي نيهارڻ لاءِ سڄي لڳين ڪونه ڇڏين ها. هنن کي پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪنهن نه ڪنهن هل هنگامي جي ضرورت هئي، ۽ بس. هو جيڪڏهن ٻين تي فتوائون ڪڍڻ، ٻين جي پچار ڪرڻ ۽ ٻين کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ ڇڏي ڏين ها، ته

جيڪر هنن جي ڳالهائڻ جي قوت ختم ٿي وڃي ها ۽ هو گونگا ٿي وڃن ها ۽ باقي جيڪر ڪجهه به نه رهي ها — ڇو ته ان کان سواءِ هنن کي ٻيو ڪجهه ڳالهائڻ ايندو ئي ڪونه هو. انسان کي پنهنجو پتو ٻين سان پنهنجي لاڳاپن سان پوندو آهي. منهنجي مالڪن جو ٻين ماڻهن سان لاڳاپو سواءِ انهن تي لعنت ملامت وارن فتوائن جي ممڪن ئي نه هو. جيڪڏهن هو ڪنهن کي هوبهو پاڻ جهڙيءَ رهڻيءَ ڪرڻيءَ، سوچ ۽ احساس جي تربيت ڏين ها، ته انهيءَ تي به ڦيري هڻي کي ضرور ملامت ڪن ها. مطلب ته هو بنهه خسيس قسم جا انسان هئا، پاڻ کي هر ڳالهه ۾ مٿي پائيندا هئا، ۽ ڪڏهن به ٻئي ڪنهن کي پاڻ جهڙو ڪونه سمجهندا هئا.

مون پنهنجو مخفي پڙهڻ قائم رکيو. الهيءَ جي نتيجي ۾ پوڙهي منهنجي ڪتابن کي تباهه ڪندي رهي. جنهنڪري دڪاندار جو مون تي سينتاليهن ڪوپيڪن جو ڳاٽي ٻڏو قرض چڙهي ويو. هو الهيءَ جي گهر ڪرڻ لڳو، ۽ دڙڪا ڏيڻ لڳو ته ”تون پنهنجن مالڪن لاءِ سودو وٺڻ اچين ٿو، مان ڪڏهن انهن پيسن مان اهو تنهنجو قرض ڪٽي ڇڏيندس. پوءِ تون ڇا ڪندين؟“

مون کي هن کان ڏاڍي ڪراهت ٿيندي هئي. هن کي به ان جو پتو هو. مون کان ان جو بدلو اِئين هانءَ ڪاٽيندڙ دڙڪن سان وٺندو هو. هر ڀيري هو منهنجو استقبال پنهنجي موهيڙن واري منهن تي مرڪ آڻي، نرم لفظن ۾ ڪندو هو — ”پنهنجو حساب چڪتو ڪرڻ آيو آهين؟“

”اڃا ته نه، پر....“

الهيءَ تي هو ائين ڏسڻ ۾ ايندو هو ڄڻ عجب وٺي ويو هجيس ۽ ڪاوڙجي چوندو هو، ”پوءِ ڇو آيو آهين؟ ڇا، مون کان بيک وٺڻ آيو آهين؟ مان سمجهان ٿو ته توکي جيل ۾ موڪلڻ سان ئي منهنجا ڏوڪڙ وصول ٿيندا.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙو ڪوبہ رستو نہ ھو، جنھن سان مون کي ايترا پئسا ڪٿان ملي سگھن. ڇاڪاڻ تہ منھنجو پگھار سڄو ڏاڏي جي حوالي ڪيو ويندو ھو. انھيءَ ڪري ڏيکرن ۾ پئجي ويس، ۽ سڄو وقت ڳڻتيءَ ۾ ورتو پيو ھلندو ھوس— 'آخر منھنجي قرض جو ڇا ٿيندو؟' ھڪ پيري ھن جي وڏيڪ زور پرڻ تي، جڏھن ڪجھہ وڌيڪ مهلت ڏيڻ لاءِ منت ميڙ ڪئيمانس، تڏھن پنھنجو سڄو ھٿ وڏائي، چيائين، "جيڪڏھن منھنجي ھٿ کي چمنديں تہ ڪٿي ٿورو صبر ڪندس."

جواب ۾ ناراضيءَ وارو وٽ ڪٽي مٿي وارو وھايوسانس. ھو ھيٺ ٿي ويو ۽ رڙ ڪري چيائين، "اڙي، تو کي ڇا ٿي ويو؟ مان تہ توسان مسخري پئي ڪئي."

صبح جي وقت مالڪ جي ڪپڙن کي برش ھڻندي، ھن جي پتلون جي کيسن ۾ پئسن جو کڙڪو پئي ھوس، ۽ ڪڏھن ڪڏھن ڪجھہ پئسا فرش تي ڪري ٻوڙڻ لڳندا ھئا. ھڪڙي پيري سڪا اهڙيءَ ريت ٻوڙي ڏاڪڻ جي ھيٺان ھليا ويا ھئا، جن جو خيال ئي لهي ويو ھوم. ڪجھہ ڏينھن کان پوءِ جڏھن اهي وري لڌا ھئم، تڏھن موٽائي مالڪ کي آئي ڏنا ھئم، جنھن تي ھن جي زال چيو ھو، "ڏٺءِ! کيسن ۾ پئسن رکڻ کان اول انھن کي ڳڻي ڇڏيندو ڪر."

مون ڏانھن مرڪي، مالڪ وراڻيو ھوس، "مون کي پتو آھي تہ ھي چوري نہ ڪندو."

تمت جڏھن پنھنجي ان قرض لاھڻ لاءِ چوريءَ جو فيصلو ڪيم، تڏھن ھن جي انھن لفظن ۽ اعتبار پڙيءَ سرڪ منھنجي لاءِ چوري مشڪل ڪري وڌي. ڪيترائي پيرا ھن جي کيسي مان پئسا ڪڍيم، ڳڻي وري ساڳئي ھنڌ رکي ڇڏيم. لڳاتار ڪي ڏينھن اهڙيءَ شش و پنج ۾ رهيس، ۽ پوءِ اهو مسئلو پنھنجو پاڻ سادي ۽ سهڻي رستي حل ٿي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مالڪ اهو سوال پڇي، مون کــي واڌڙو ڪري وڌو، ”پشڪوف توهان کهڙي ويڌن آهي؟ ڪجهه ڏينهن کان تون ويڳاڙو ٿو ڏسڻ ۾ اچين، طبيعت خراب اٿيئي، يا ٻي ڪا ڳالهه آهي!“

مون هن کي دل جي ڳالهه صاف صاف ٻڌائي ڇڏي، منهن گهنجائي چيائين، ”ڏسين ٿو ڪتابن توکي ڪهڙيءَ مصيبت ۾ مبتلا ڪيو آهي!“ مون کي اڌ روبل ڏيندي چيائين، ”ڏسجانءِ، منهنجي زال ۽ ماءُ کي پتو نه پوي، ورنه ڏاڍي ٽُـٽر ٿــي ويندو.“ مٿيءَ مرڪ سان وڌيڪ چيائين، ”پڪو ضدي آهين، ۽ اهــا ڳالهه ٺيڪ نه آهي. هاڻي تون ڪتابن جي پچر ڦٽي ڪر، ٿيون سال ٿئي ته مان ڪنهن سٺي رسالي جو چندو ڀريندس، ٻوءِ توکي پڙهڻ لاءِ ڪافي مواد ملي ويندو.“

انهيءَ ڪان پوءِ شام جي چانهه ۽ رات جي مانيءَ جي وچ ۾ منهنجي هيءَ ڊيوٽي رکي ويئي ته مان هنن کي ”ماسڪو گزيٽ“ رسالو پڙهي ٻڌائيندو هوس، ۽ ڪين انهيءَ ۾ شايع ٿيل ”باشڪوف“، ”روڪشالين“، ”روبنڪووسڪيءَ“ ۽ ٻين ليکڪن جي ناولن جون قسطون واري واري سان پڙهي ٻڌائيندو هوس. اهي ناول ماڻهوءَ جي مرده طبيعت ۾ تــازگي پيدا ڪرڻ لاءِ ڏاڍا چڱا هئا. مون کي ڏاڍيهان پڙهڻ پسند نه ايندو هو، ڇاڪاڻ ته اهڙيءَ ريت، جو پڙهندو هوس، سو سمجهي نه سگهندو هوس. پــر منهنجا مالڪ ڏاڍي خيال سان ڪن ڏيو ٻڌندا هئا. ڪڏهن ڪتاب ٻڌڻي، وڏا ساهه کڻي، هڪٻئي کي مبارڪ ڏيئي چوندا هئا ـــ ”الله جا شڪر، جو اسان جي زندگي شرافت سان ٿي گذري ۽ اهڙا ڪڏا ڪم اسان کان ڪونه ٿا ٿين!“

هو انهن قصن جي واقعن کي هڪٻئي ســان منجهائي ۽ ٿالن کي هڪٻئي سان ملائي ڇڏيندا هئا. ٽانگي واري ”نوماڪروچن“ کي نامي گرامي ”چرڪين“ ڌاڙيــل ڪوٺڻ لڳندا هئا. جڏهن مان

انهن کي سمجهائيندو هوس، ته عجب مان چوندا هئا ـــ ”هن ڇوڪري جو حافظو ڪهڙو نه تيز آهي!“

ڪڏهن ڪڏهن ”ماسڪو گزيٽ“ ۾ ليونادگراو“ جا شعر شايع ٿيل هوندا هئا، مون کي اهي ڏاڍا وڻندا هئا. انهن مان ڪي نقل ڪري رکندو هوس. منهنجا مالڪ چوندا هئا ـــ ”ڪراڙو ٿي ويو آهي؛ شعر ٿو نقل ڪري، هيءُ سوالي آهي يا اڌ مغزي!“

مون کي ”استروزخن“ ۽ ”ڪائونٽ ميهنٽو موري“ جا شعر به وڻندا هئا. پر هو منهنجي ٻنهي مالڪيائين کي چريا لڳندا هئا. ننڍي ٺوڙي وڏي، ٻئي چونديون هيون، ”شعر چوندڙ يا هوندا آهن چريا يا مسخرا.“

منهنجي لاءِ اهي سياري جون شامون اڻهيءَ گنديءَ هوا سان ڀريل ڪمري ۾ گذارڻ ڏاڍيون ڪٺن هونديون هيون. منهنجي مالڪن جون اکيون سڄو وقت مون ۾ ڪتل هونديون هيون. دريءَ جي ٻاهران رات بي جان لاش وانگر خاموش هوندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن برف ڪرڻ جو آواز ايندو هو. هو رکي رکي، ميز جي چوگرد اهڙيءَ ريت ماٺ ۾ اچي ويندا هئا، جهڙيءَ ريت مڇي برف ۾. برفاني هوائن ڪان در ۽ دريون ڪڙڪڻ لڳندا هئا ۽ چمنيون شور ڪرڻ لڳنديون هيون. ٻارن جي ڪمري مان ٻارن جي روج راڙي جا آواز اچڻ لڳندا هئا. منهنجي دل بس اٿين چاهيندي هئي ته ڪا ٻنهنجي اڪيلي ڪنڊ هجي، جنهن ۾ ويهي ٻگهڙ جيان واڪا ڪرڻ شروع ڪيان.

ميز جي هڪ پاسي عورتون ويٺيون سبنديون يا اڻنديون هيون. ٻئي پاسي وڪٽر آرميءَ دل سان نقش جا نقل ويٺو ڪندو هو، ۽ رکي رکي رڙ ڪندو هو ـــ ”اڙي، ميز کي لوڏڻ بند ڪيو! هتي ته رهڻ ئي مصيبت آهي، اوهين ته ڪي جهنگلي ٻليون آهيون.“

ٻري هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ مالڪ ”ٻز ٻوش تي ٻرت ويٺو ٻڙبندو هو. هو پنهنجي آڳرين ملائڻ سان ان تي رنگبرنگي جانور

پکي ۽ ڀوڳا ٺاهيندو ويندو هو. اهو خاڪو خود هن جو تيار ڪيل هوندو هو، ۽ هي ٽيون سيارو هو، جو انهيءَ نسي ۾ ڪم ڪيائين. هو انهيءَ مان اڃا ڪجهه ڪ ڏيو هو ۽ شام جي وقت جڏهن ماڻ واندو هوندو هوس ته مون کي سڏ ڪري چوندو هو، ”پيشڪوف، هيڏانهن ٿورو ميز پوش جي ڪم ۾ ته هٿ وجهجانءِ.“

ماڻ به ٿلهي ٿي ڪٿي يڪدم ڪم ۾ لڳي ويندو هوس. مون کي پنهنجي مالڪ تي هميشه ترس ايندو هو. انهيءَ ڪري هن جي ڪم ۾ مدد ڪرڻ ۾ خوشي ٿيندي هيم. منهنجي دل ۾ اهو خيال پيدا ٿي ويو هو ته ڪنهن ڏينهن هو پنهنجي نقشن واري ميز، پرت جو ڪم ۽ تاش جا پتا ڦٽي ڪري، ڪنهن اهڙي ڪم کي لڳي ويندو، جيڪو سچ پچ هن جي دل وڻان هوندو. ڪڏهن ڪڏهن ڪم ڪندي، هن جي دل ۾ ڪو خيال پيدا ٿيندو هو ۽ هو انهيءَ جي ويچار ۾ ٿي گم ٿي ويندو هو. اهڙن وقتن تي هن جا وار هن جي نرڙ ۽ ڳلن تي ٽڙي پکڙي ويندا هئا، ۽ هن کي اهن جي هٿائڻ جي سڌ ڪانه رهندي هئي.

انهيءَ وچ جوٽس سوال ڪندي هيس، ”چا سوچي رهيو آهين؟“ هو وري پنهنجو ڪم شروع ڪندي ورائيندو هو، ”ڪا خاص ڳالهه ڪانهي.“

اهڙو سوال مون کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيندو هو، ڪنهن کان ڪنهن جي خيالن بابت آڏي پڇا ڪهڙي نه عجيب آهي. اهڙي سوال جو ڪو جواب ٿي ڪونه هو. انسان جي دماغ ۾ خيال بي انت ۽ جلد جلد بدلبا رهندا آهن، انهن ۾ حال بابت اڳڪٿي، ۽ ماضيءَ تي تبصرو هوندو آهي— اهو ماضي جيڪو ڪلهه يا پرسال هو. اهي خيال پاڻ ۾ ڳتيا پيا هوندا آهن، انهن ۾ ٽڪرو ٽڪرو ڦيرو ۽ ڏاڍو جوش سمايل هوندو آهي.

”ماسکو گزيٽ“ ۾ ڏنل قسطون ايتريون ته هونديون هيون، جو سڀ ساڄيون اُنهن جي پڙهڻ ۾ گذاري سگهجن. انهيءَ کري پلنگ جي هيٺان پيل رسالن کي ڏسڻ شروع ڪيم. مالڪ جي زال چيو، ”انهن ۾ پڙهڻ جي لاءِ ڇا رکيو آهي؟ صرف تصويرون آهن.“

پلنگ جي هيٺان ”مصور“ رسالي سان گڏ ”ٻرندڙ شعلا“ نالي رسالو پيو هو، جنهن ۾ ”ساليباس“ جو ”ڪائونٽ ٽيالن بالتسڪي“ نالي ناول ڇپيل هو. مالڪ کي ڪتاب جو عجيب سورمو ڏاڍو وڻي ويو هو. هو ان جي تڪليفن ۽ مصيبتن تي ٽهڪ ڏيئي کلندو هو، تان جو اکين مان پاڻي وهي ويندو هوس— ”ٻلي، ڏاڍو مزيدار قصو آهي.“

انهيءَ ڳالهه کي ثابت ڪرڻ لاءِ ته هن کي به پنهنجو رايو آهي، هن جي زال چوندي هئي، ”هون! واهيات—“

پلنگ واريءَ لئبرريءَ مون کي وڏي مدد ڪئي. انهيءَ مون کي بورچيخاني ۾ پڙهڻ جي اجازت ۽ پوءِ رات جي پڙهڻ جو موقعو پيدا ڪري ڏنو. ڇوڪري پيري منهنجي بخت ڀلايو، جو دائي ڪاله آئي ۽ پوڙهي سڄي رات ٻارن وٽ وهي سمهي. وڪٽر جو مون کي فڪر ڪونه هو، ڇاڪاڻ ته جڏهن ٻيا سمهي پوندا هئا تڏهن هي مزس ڪپڙا پائي ٻاهر هليو ويندو هو ۽ صبح ٿيڻ کان اول ڪونه موٽندو هو. مون وٽ ڪڙي به موم بتي ڪانه ڇڏيندا هئا. هنن مان هر ڪو پنهنجون موم بتيون سنڀالي رکندو هو؛ ۽ مون کي پنهنجي موم بتين خريد ڪرڻ لاءِ ڪوڏي به ڪانه هئي. تنهنڪري مون ڇا ڪيو، جو مخفي طرح شمعدانن مان موم بتين جو رجيل ميڻ ڪڙي دٻي ۾ ڪٺو ڪيم ۽ ان ۾ بتيءَ جو تيل ملائي، ڪپه مان وٽ وٽي وڌم. اهڙيءَ ريت دونهين واري هاڪي روشني حاصل ٿي ويم. پوءِ مون اهو ڏيو تنور تي رکي پڙهڻ شروع ڪيو.

مان وڏن وڏن ڪتابن جا ورق اٿلائيندو رهندو هوس. مون واريءَ ٻتيءَ جي ڇپي ڦڙ ڦڙ ڪندي ۽ وٽ ڪاٽيندي رهندي هئي. آن جي سڙيل تيل جي ڪني ٻانس چوڌاري پکڙجي ويندي هئي ۽ دونهين تي منهنجون اکيون ڏکڻ لڳنديون هيون. پر مورتن ۽ انهن جي عبارتن ڏسڻ ۾ جو مزو ايندو هو، انهيءَ ۾ سب تڪليفون وسري وينديون هيون. انهيءَ جي ڪري منهنجي معلومات ۾ لئينءَ دنيا جو اضافو ٿيو — اهڙيءَ دنيا جو، جيڪا محبت پريل ملڪن جي دنيا هئي. انهن ۾ ڪيترن شالدار جبلن ۽ سمنڊن جي حسين ڪنارن جا نظارا هوندا هئا. زندگيءَ پنهنجي عجائبات کي منهنجي اکيان ڪولي رکيو ۽ ڌرتي جيڪا شهرن سان ستيل ۽ خزانن سان پريل هئي، منهنجي لاءِ وڏيڪ پرڪشش ٿي ويئي. ۽ هاڻي جڏهن مون وولگا نديءَ جي ڪناري تي بيهي نهاريو پئي، ته اها مون کي اڳي وانگر سڪڻي خلا محسوس نه پئي ٿي. اڳي سموري ڌرتي هڪ طرح اڪيلي نظر ايندي هئي، ۽ ان جو اثر منهنجي اجڙيل دل تي به پوندو هو، جيڪا غمن جي گهاٽن سان پريل ۽ خواهشن کان خالي هوندي هئي. مان انهيءَ ڳالهه کان سواءِ ته آهو سوداءُ دل مان دفع ٿئي، نه ٻيو ڪجهه سوچيندو هوس نه گهرندو هوس. انهيءَ سڪڻي سوداءُ مان ڪجهه به پلئه نه پوندو هو. رهندو انهيءَ منهنجي دل کي سڪائي ٻڻ ڪري ڇڏيو هو.

هاڻي جيترقدر سمجهي سگهوس ٿي، ڪتابن جي ڳالهين ۽ رسالن جي تصويرن ۽ انهن جي عبارتن مان مون کي مختلف ماڻهن ۽ ملڪن جي هڪ نئين سڃاڻپ حاصل ٿي رهي هئي، ۽ انهن جي وڏين تاريخي ڳالهين ۽ ٻين واقعن جو پتو پوندو ٿي رهيو. انهن ۾ ڪي اهڙيون ڳالهيون به هونديون هيون، جي منهنجي سمجهه کان ٻاهر هونديون هيون، ۽ ان ڪري ڏاڍي تڪليف ٿيندي هيم. ڪڏهن ڪڏهن عجيب لفظ، جهڙوڪ ”متاخرين“، ”مابعدالحيات“، ”مافوق الفطرت“، منهنجي متي ۾ ڪانيائيءَ جي ڪبوڙهن وانگر زور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان نڪاءُ ڪري اچي لڳندا هئا، ۽ انهن جي سمجهڻ واسطي جيڪا بي آرامي ٿيندي هئم، اُن جي مون کي ڪا به خبر هوندي هئي. آهي اصل مون کي پربت جيڏا ڏسو لڳندا هئا، جيڪي منهنجي خيالن جو رستو روڪي، منهنجي آڏو بيهي رهندا هئا ۽ ڪنهن به ڳالهه کي منهنجي سمجهه ۾ اچڻ ئي نه ڏيندا هئا. مان انهن جي آواز ۾ ئي گم ٿي ويندو هوس. آهي منهنجي لاءِ اهڙا غضبناڪ چوڪيدار هئا، جي مون کي علم جي لڪل خزاني تائين پهچڻ نه ڇڏيندا هئا. ڪڏهن ته وري ڪي جملا به اهڙا ڏکيا اچي ويندا هئا، جو آهي منهنجي دل ۾ اهڙين گهڙي ويندا هئا، جيئن جسم جي چمڙيءَ ۾ چيتيون، جنهنڪري ڪنهن شيءِ جو سمجهڻ مون غريب لاءِ ناممڪن ٿي پوندو هو ۽ پنهنجي پاڻ سان پيو وڙهندو هوس.

مون کي اهي اوپريون سٽون اڃا به ياد آهن. ”هنن جو شهنشاهه اليلا، فولاد جي زره پهريل، ويران ۽ اجڙيل ملڪن مان خاموش ۽ گنڀير ٿيو، گهوڙو هڪليندو پئي ويو، هن جي پٺيان هنوڻ فوجون جو غنيم رڙيون ڪندي پئي آيو- ’ڪٿي آهي روم! ڪٿي آهي اهو مضبوط روم!‘“

موز کي پتو هو ته ’روم‘ شهر جو نالو آهي، پر انهيءَ مونجهاري اچي وراتو ته ’هوڻ‘ ڪهڙيءَ بلا جو نالو هو؟ هڪڙو چڱو موقعو ڏسي پنهنجي مالڪ کان ان بابت پڇيم.

’هنوڻ‘؟ مالڪ حيرت مان سوال ڪيو. ”خدا ٿو ڄاڻي. شايد ڪن واهيات ماڻهن جو نالو هجي.“ پوءِ ڪنڌ ڌوڻي چيائين، ”تنهنجو متو هائي ڪنڌ سان پريو ٿو وڃي. پيشڪوف، اهو ڏاڍو خراب آهي.“

پر خراب هو يا چڱو، مون ڄاڻڻ ٿي گهريو. خيال آيم ته فوج جو پادري هنوڻن جي حال کان چڱيءَ ريت واقف هوندو. ان ڪري انهيءَ وٽ ڊوڙي ويس. انهيءَ بيمار ڪاوڙيل پادريءَ، جنهن جي ڏاڙهي ڪاڙهي ۽ ڀورون ڇٽ هئا، پنهنجي ڪاري

لٺ زمين تي هڻندي، چيو، ”تنهنجو آنهيءَ سان ڪهڙو واسطو آهي؟“

ليفٽيننٽ ليستروف جو جواب ٻه ٽورو، پر ڏاڙهيندڙ هو:
”ڇا؟“

هاڻي مون سوچيو ته انهيءَ جو جواب مون دوا فروش وٽان ملي وڃي. هو مون سان هميشه قرب سان پيش ايندو هو. هن جي منهن ۾ عقل پيو ٻڪندو هو ۽ هن جي نڪ تي سونهري فريم واري عينڪ چڙهي پيئي هوندي هئي. ”مون“، دوا فروش جواب ڏنو، ”ڪرگيز وانگر رولو قوم هئي، ڀر هيٺئر آهي ڪونه. ٻچيا آهن، سي ٻري ڪپي ويا آهن.“

انهيءَ تي مون کي ڏاڍي خار لڳي ۽ ڏک ٿيو. انهيءَ ڪري نه ته هُونءَ مري ويا هئا، پر انهيءَ ڪري ته جنهن لفظ مون کي ايترو منجهائي ڇڏيو هو، اهو بلڪل ڪو اهڙو خسيس ۽ بيڪار هو. پر مان ’هوڻن‘ جو شڪرگذار هوس، ڇاڪاڻ ته انهيءَ ڪان پوءِ جيڪڏهن ڪوبه اهڙو لفظ اچي ويندو هو ته مون کي ڪا خاص پريشاني ڪانه ٿيندي هئي. ۽ مان ’هوڻن‘ جي ’اٽيلا‘ جو به شڪرگذار هوس، جنهن جي ڪري منهنجي دوا فروش گولڊبرگ سان ڪهرائپ ٿي. هي خدا جو بندو منجهيل لفظن جي جهٽ پٽ تشريح ڪري سگهندو هو ۽ هر ڪنهن ڄاڻڻ جهڙيءَ شيءِ جي هن کي معلومات هوندي هئي. پنهنجي عينڪ کي آڱوٺي ۽ ڏنڀي آڱر سان ڻاهي، منهنجي اکين ۾ چڱيءَ ريت اکيون ملائي، اهڙيءَ ريت ڳالهه بيان ڪرڻ لڳندو هو، ڄڻ منهنجي مغز ۾ مترڪي سان ميخون هڻندو هجي— ”لفظ، منهنجا مٺڙا، وڻ جي پنن وانگر آهن. انهيءَ ڳالهه کي سمجهڻ لاءِ ته پنن جي شڪل اهڙي ڇو ۽ ٻهڙي ڇو نه آهي، اسان کي وڻ کي جاچڻو پوندو، ۽ لفظن کي سمجهڻ لاءِ ڪتابن کي پڙهڻو پوندو. ڪتاب به، منهنجا اٽيڙا دوست، باغيچن وانگر آهن، جن ۾ سڀ گل ۽ ٻوٽا نوڪي سهڻا ۽ ڪارائتا لڳندا.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون کي دوا فروش ڏانهن گهڻو موڪليو ويندو هو، جتان وڏن جي هاضمي لاءِ دوا ۽ ٻارن جي پيٽ لاءِ جلاب وٺي اچڻا پوندا هئم. دوا فروش جي تقريرن ڪتابن لاءِ منهنجو چاهه وڌائي ڇڏيو، ۽ وقتي رفتي منهنجو اهو حال ٿيو، جو شرابيءَ لاءِ شراب ۽ منهنجي لاءِ ڪتاب. انهن مان مون کي زندگيءَ جا نوان روپ نظر ايندا هئا، ۽ اهي مون ۾ اهڙو جوش ۽ جذبو پيدا ڪندا هئا، جيڪو ماڻهن کان بهادريءَ جا يا ڏوهن جا ڪم ڪرائي وجهندو آهي. جن ماڻهن جي وچ ۾ آءٌ زندگي گذاريندو هوس، اهي نه ته بهادر هئا ۽ نه ئي منجهن ڏوهه ڪرڻ جي ڪا سگهه هئي. اهي اهڙي زندگي گذاريندا هئا، جنهن جو ڪتاب واريءَ زندگيءَ سان ڪو واسطو ئي ڪونه هو، ۽ مون کي اها ڳالهه سمجهڻ ڏاڍي ڏکي لڳندي هئي ته اهي اهڙي مرده زندگي ڪيئن بسر ڪري رهيا هئا. مون کي اهڙي زندگي گذارڻ جو ڪوبه خيال نه هو- در حقيقت آهو منهنجو پڪو فيصلو هو.

تصويرن جي هيٺان ڏنل عبارتن مان مون کي پتو پيو ته پراگ، لنڊن ۽ پئرس ۾ رستن جي وچ مان نه گندي پاڻيءَ جا ڪليل نالا وهندا هئا، نه ئي آتي گندن جا ڍير هئا. اتي رستا سدا ۽ ڪشادا هئا. هرهڪ گهر ۽ چرچ کي پنهنجي پنهنجي سونهن هئي. اتي نه ئي سڄاري ۾ ساڳيو ڇهن مهينن لاءِ پنهنجن جهڳن ۾ بند ٿي ويهندا هئا ۽ نه ئي سال جا ٻيا ڇهه مهينا گنديون گوبيون، خراب ڪنيبون ۽ بدبودار تيل ۾ رڌل پڪا کائي گذر ڪندا هئا.

پاڪ مهينن ۾ پڙهڻ جي منع هئي. انهيءَ ڪري ”مصور“ رسالي جا جلد مون کان واپس ورتا ويا، ۽ مان وري ساڳي موڳي زندگي گذارڻ لڳس. ڪتابن جي ”زندگيءَ“ جي پيٺ ۾ پنهنجي زندگي بلڪل ابتڙ ڏٺي، ان جي قباحت ۽ مسڪيني وڌيڪ صاف نظر اچڻ لڳيم. مان پڙهڻ سان پاڻ ۾ صحت ۽ قوت محسوس ڪندو هوس، ۽ پنهنجو ڪم چستيءَ سان ۽ چڱيءَ ريت ڪندو هوس. جيترو ڪم جلدي پورو ڪندو هوس، اوترو پڙهڻ لاءِ

وڏيڪ وقت ملندو هوم. ڪتابن ڪسجڻ ڪان پوءِ سستي وڌندي ويم ۽ وسارو ٿي ويس ۽ اهڙي حالت اڪ مون سان ڪڏهن به ڪانه ٿي هئي.

ياد اٿم ته انهن ڏينهن جي منهنجي سستي ۽ دل جو بار هڪڙي عجيب واقعي جي رو پذير ٿيڻ سان يڪا يڪ دور ٿي ويا. هڪڙيءَ رات جڏهن اسين بستري ۾ ستا پيا هئاسين، ته اوچتو چرچ جي گهنڊ وڄڻ شروع ڪيو ۽ هر ڪو اٿي کڙو ٿيو. اڌ اگهاڙا مرد ۽ زالون پنهنجن درين وٽ اچي ڪاهي پيا. چوطرف چو ٻول هو! ”خطري جو گهنڊ ته ناهي؟ ڪٿي باهه ته نه لڳي آهي؟“

هر هند ماڻهو سوال پڇيو پئي ويو. پوءِ درن جي کلڻ جو کڙڪو پڌرو آيو ۽ اڱڻ جي ٻاهران هڪڙي گهوڙي جي ٽاپ ٽاپ جو آواز ٿيو. پوڙهيءَ رڙ ڪئي ته ”چرچ کي ڌاڙو لڳو آهي!“ پر مالڪ هن کي ٻس ڪرائي ڇڏي — ”اسان لاءِ ته شڪرا ڏيڻ نه ٿي ته اهو اهڙي ڪنهن خطري جو گهنڊ ڪونهي.“

”نه وڏو پادري مري ويو هوندو.“

وڪٽر پنهنجي ڪمري مان ٻاهر آيو. ڪپڙا پاتائين، ۽ ڊاڙ هڻي چوڻ لڳو، ”مون کي پتو آهي ته ڪهڙي ڳالهه ٿي آهي.“

مالڪ مون کي ڪوٺي تي موڪليو ته ڏسي اچان ته آسمان ته ڳاڙهو ڪونه هو! مان ڊوڙ پائي، ڪوٺي تي چڙهي ويس. آسمان ۾ ڪنهن به قسم جي ڳاڙهاڻ ڪانه هئي. ديول جو گهنڊ اڃا به خاموش ٿيڻ جي بجاءِ ٻاري جهڙيءَ هوا ۾ وڄي رهيو هو. سڄو شهر ننڊ مان بيدار ٿي ويو هو. اونداهين گهٽين مان گمنام ماڻهن جو لڙ ۽ انهن جي پيرن هيٺان برف جي ٽٽڻ جو کڙڪو پڌرو ٿي آيو. گاڏين وارن جو هوڪرو گاڏين جي گهنٽين کان به وڌي پئي ويو.

ماڻ ڪمري ۾ موٽي آيس— ”آسمان ۾ ڪاهي روشني ڪالهي.“

”نه پوء ڇا ٿيو آهي!“ مالڪ، جنهن کي اوورڪوٽ ۽ ٽوپ پهريل هو، عجب ماڻ ڇيو. هن پنهنجي ڪوٽ جا ڪالر مٿي ڪيا ۽ بوٽ جي مٿان برف پوش پهرڻ لڳو.

جونس ليلاڻي چيس، ”ٻاهر نه وڃ، ٻاهر نه وڃ!“

”واهيات.“

وڪٽر ۽ برف پوش پهريا ۽ ڏاڍيءَ ڀڪ ساڻ چوندو رهيو، ”مون کي پتو آهي ته ڪهڙي ڳالهه ٿي آهي.“

جڏهن پائر ٻاهر هليا ويا، ته عورتن مون کي سماوار گرم ڪرڻ لاءِ موڪليو ۽ پاڻ دريءَ وٽ مٿي ٻيهي رهيون. گهڙيءَ ڪان پوء در جي گهنٽي وڳي ۽ مالڪ ماٺ ڪيو، ڏاڪڻ تان ڊڪندو، مٿي آيو. دروازو بند ڪري گهٽيل آواز ۾ چيائين، ”زار کي ڪنهن قتل ڪري ڇڏيو.“

”قتل ڪري ڇڏيو؟ زار کي؟ ڪنهن؟ ڪيئن؟“ پوڙهيءَ وائڙن وانگر پڇيو.

”مون کي هڪ آفيسر ٻڌايو ته هن کي قتل ڪيو ويو آهي. هاڻي الائي ڇا ٿيندو!“

وڪٽر اندر آيو ۽ بي دليءَ ساڻ ڪوٽ لاهيندي، ڪاوڙ ۾ چيائين، ”مون سمجهيو هو ته جنگ شروع ٿي ويئي آهي!“

پوء هو چانهه پيئڻ ۽ واردات بابت هوريان ۽ ڳجهيءَ پرئي نموني بحث ڪرڻ لڳا. گهٽين ۾ هاڻي چپ ٿي ويئي هئي ۽ گهنڊ بند ٿي ويا هئا.

لڳاتار ٻه ڏينهن جتي ڪٿي عجيب نموني سس پس پئي هلي. جيڪو آيو پئي تنهن ڳالهه کي مرچ مصالحا لڳائي پئي بيان ڪيو. مون پنهنجي وسان نه گهٽايو ته ان جو پتو ڪيان، پر مون کي اخبارن ڪان پري رکيو ويو، ۽ جڏهن سدوروف ڪان پڇيم ته زار کي ڇاجي لاءِ قتل ڪيو ويو هو، ته هن پوري خيال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان هيڏانهن هوڏانهن نهاري، چيو، ”ان بابت گفتگو ڪرڻ تي پابندي لڳائي وئي آهي.“

ٿورن ڏينهن ۾ انهيءَ هنگامي ۾ ٺاپر اچي ويئي، ۽ زندگي وري ساڳئي چڪر ۾ وڃي ويئي. ان ڪان پوءِ مون سان هڪڙو بيحد انوکو واقعو رونما ٿيو.

آرتوار جي ڏينهن سماوار کي گرم ڪرڻ لاءِ رکي، مان ٻين ڪمرن کي صاف ڪرڻ هليو ويس. مان ٻئي ڪمري ۾ هوس ته هنن جو ٻار ٻورچيخاني ۾ هليو ويو ۽ سماوار جي ٽوٽيءَ ڦيرائي، رڙهي، وڃي ميز جي هيٺان ڪيڏڻ لڳو. سماوار ۾ ڏاڍا ٻئي ٻريا ۽ ٽوٽي ڦيرائڻ سان ان جي نلڪيءَ مان سمورو پاڻي وهي ويو. نتيجو اهو نڪتو، جو سماوار بيحد گرم ٿي ويو ۽ ان جو رنگ رڃڻ لڳو، ۽ ان مان عجيب آواز اچڻ لڳا، جيڪي مون کي ٻئي ڪمري ۾ ٻڌڻ ۾ آيا. مان ڀڄندو ٻورچيخاني ۾ ويس، ۽ اهو ڏٺم ته سماوار ٽپي ڪارو ٿي ويو آهي ۽ جوش مان ٽيڙهو ٿيو ڏٺي، منهنجا ڏيرَ ٿي ڏرا ٿي ويا. ان جي ٽوٽيءَ لٽڪيل نلڪي اهڙيءَ ريت ڪنڌ جهڪايو بيٺي هئي، ڄڻ مصيبتن جا مڻ مٿان پئجي ويا هئس، ڏکڻ ٻئي پاسي ڏنڊ ٽيڙهو پيو هو، ۽ ان جي پاسن واري رجھل قلعي اکين جي ڳوڙهن وانگر ڦڙا ڦڙا ٿي هيٺ ڪري رهي هئي. مطلب ته سڙي ڪارو ٿي ويل سماوار ائين ٻئي لڳو ڄڻ ڪو ڪوئلي جي گدام جو مزدور ڪم تان لهي ڪٿي ويهي ٽڪ ٻڌي رهيو هو. جڏهن ان جي مٿان پاڻي وڌم، تہ نامراد عاشق وانگر ٺڏو شوڪارو ڀري، سرد ٿي، هڪ پاسي ليٽي پيو.

دروازي جي گهنٽي وڳي، منهنجا مالڪ موٽي آيا هئا. پوڙهيءَ اچڻ سان ئي پڇيو، ”سماوار ساڙي تہ ڪونہ ڇڏيئي!“ مون ٻڪ ٽڪ ورائيس، ”هائو، ساڙي ڇڏيم.“

منهنجي انهيءَ جواب کي، جيڪو مون خوف ۽ هراس مان ڏنو هو، گستاخي سمجهيو ويو. انهيءَ ڪري اهڙي ڇنڇري لتم، جو اڏ مئو ٿي ويو هوس. پوڙهيءَ ديال جون ڦٽيلون ڪٽي آئي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جن سان جيتوڻيڪ ڏک ڏاڍا نہ لڳا، پر انهن جون ڪيتريون ئي
چيٽيون منهنجي کل ۾ گهڙي ويون. صبح ٿائين، ٿڏي ٻارڻ تي
ڇڪل ماليءَ وانگر منهنجي ٻئي ڪارائجي ويئي، ۽ ٻئي ڏينهن
منجهند جو مالڪ کي مون کي اسپتال وٺي وڃڻو پيو. ڊاڪٽر،
جنهن جو قد ڏاڍو ڊگهو ۽ بت ڏٻرو هو، مون کي تپاسي، کهري
آواز ۾ هن کي چيو، ”هي بي رحميءَ جو ڪيس آهي ۽ ان جي
جانچ ٿيڻ گهرجي.“

منهنجي مالڪ جو منهن سرخ ٿي ويو ۽ ڊاڪٽر کي
ڪجهه ڪن ۾ چيائين. هن ٻئي پاسي نهاريندي، چيو، ”ناممڪن،
ڪنهن به حالت ۾ ائين ڪري نہ ٿو سگهجي.“

پوءِ ڊاڪٽر مون کان پڇيو، ”تون فرياد داخل ڪرڻ
گهرين ٿو؟“

جيتوڻيڪ منهنجو سڄو سنڌ سور سان ڀريل رهيو هو،
تڏهن به مون چيو، ”نہ، رڳو جلد مون کي چڱو ڀلو ڪري وٺ.“

مون کي ٻئي ڪمري ۾ ڪٺي، وڃي ميز تي سمهاريائون،
۽ ڊاڪٽر سرد اڇڪڻي سان، جنهن جي لڳڻ ڪري ٿڌو ڇهاءُ ٿئي
محسوس ڪيم، اهي چيٽيون ڪڍي ورتيون.

”منهنجي چمڙيءَ کي تہ ڪارهڪريءَ سان بيهي رڳيو
اٿائون.“

پوءِ جڏهن هن پنهنجي بي ترس ڪڙڻائي ختم ڪئي، تڏهن
چيائين، ”پورهيون پائيتاليهہ چيٽيون اڪيون آهن. ياد رکڻ جهڙي
ڳالهہ آهي. سچ تہ هيءَ پنهنجي قسم جو مثال آهي! سپاهي
ڪنهن ويل پٽي پڌرائڻ اچجانءِ. چا، هو تو کي ڏاڍو ماريندا آهن؟“

”اڪي هر هر ماريندا هئا. هاڻي ڪڏهن ڪڏهن.“

اهيءَ تي هن ٿهڪ ڏنو- ”سڀ ٺيڪ ٿي ويندو، ننڍڙا شيطان!
سڀ ٺيڪ ٿي ويندو.“

پوءِ هو مون کي مالڪ وٽ واپس وٺي آيو، ۽ هن کي
چيائين، ”مان هي تو کي مرمت ڪري واپس ٿو ڪيان. پر خيال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڄاڻ جيئن سياڻي هتي پهچي وڃي. تون نصيب وارو آهين، جو هڙو خوشدل نوڪر مليو اٿئي!"

ڳاڙهيءَ ۾ منهنجي مالڪ مون کي چيو، "پيشڪوف، مون کي به اهڙا موچڙا هڻندا هئا، سمجهين ٿو! موچڙا به ڪهڙا ملندا هئا، الله جي پناهه! تو سان ته مان همدردي ڪرڻ وارو آهيان، پر مون سان اهو به ڪونه هو. ماڻهو جتي ڪٿي هڪٻئي سان بي رحميءَ سان پيش ٿا اچن، ڪوبه ڪنهن جو ڏک ياڻي ڪونهي. رڳون ته جهنگلي ڪيريون آهن."

هو اهڙيءَ ريت ڳالهائيندو رهيو. مان هن جي اهڙي نموني پيش اچڻ ڪري، جهڙيءَ ريت هڪ وڏو ڀائي وڏي سان پيش ايندو آهي، پنهنجي دل ۾ هن جي شڪر گذاري ۽ هن لاءِ همدردي محسوس ڪري رهيو هوس.

منهنجي گهر ۾ اهڙي آجيان ڪئي ويئي، ڄڻ ته منهنجي جنم جو ڏينهن هو. عورتن گهڙيءَ گهڙيءَ منهنجي علاج ۽ ڊاڪٽر جي گفتگوءَ بابت پئي پڇيو. ڪن ڏيئي پئي ٻڌائون ۽ زندا ساهه پئي کنيائون؛ هنن جا منهن جذبات ۾ ڳاڙها ٿي ويا هئا، ۽ مون ٿي چمين جو وسڪارو لائي ڏلو هڻائون. هنن جيئي هر بيماريءَ تي اهڙي هرکر ڏسي، مان واڻڙو ٿي ويندو هوس. منهنجي فرياد نه داخل ڪرائڻ ڪان هو ڏاڍيون متاثر ٿيون. موقعي جو فائدو وٺي، ڪٽر ماستر جي زال کان ڪتابن وٺڻ جي اجازت گهري مان. هو انڪار ڪري نه سگهيا. ته به پوڙهيءَ ٻڙڪي چيو، "هڪڙو نه چالاڪ آهي!"

ٻئي ڏينهن ڪٽر جي زال ڏانهن ويس، جنهن مون کي چيو، "مون ٻڌو آهي ته تون بيمار ٿي اسپتال داخل ٿيو هئين! ڏس ڪهڙيون ڳالهيون مشهور ٿا ڪن!"

مون ڪجهه به نه ڪڇيو، ڇاڪاڻ ته هن کي حقيقت ٻڌائيندي لڄ ٿي ٿيم — "هن کي ڇو اهڙن ظلمن کان واقف

ڪجي؟“ مون کي اهو خيال ڪندي، خوشي ٿيندي هئي ته هوءَ پڻ ڪان ٻيءَ طرح هئي.

وري مان ”ڊوماس پوري“، ”پانسن ڊي ٽيرال“، ”مانٽيپن“، ”زنڪون“ ”گورباٿو“، ”آئارڊ“ ۽ ”ٻوئنگبرٽ“ جي ڏنل ڪتابن پڙهڻ ۾ مشغول ٿي ويس. مان هيچ وچان هڪ ٻئي پٺيان ٽڪڙا ٽڪڙا ڪتاب پڙهندو ويس ۽ خوش ٿيندو رهيس ۽ ائين محسوس ڪندو رهيس ته عام رواجي زندگيءَ کان اوچي زندگي گهارڻ وارن مان آءٌ به هڪ فرد هوس. انهيءَ ڪري مون ۾ جوش پيدا ٿيندو هو ۽ منهنجي پست همت ۾ تازگي اچي ويندي هئي. روشنيءَ لاءِ ساڳي ترڪيب استعمال ڪرڻي پوندي هئي، ۽ رات جو اوستائين پڙهندو رهندو هوس جيستائين منهنجون اکيون سور ڪرڻ لڳنديون هيون. پوڙهيءَ سون کي نرمائيءَ سان سمجهائيندي چيو، ”ڪتابن جا ڪيڙا، اکين جي ستياناس ڪري ڇڏيندين ۽ انڌو ٿي ويندين!“

جلد ئي مان انهيءَ نتيجي تي پهتس ته انهن مزيدار ۽ وڻندڙ ڪتابن ۾ جيتوڻيڪ واقعا ۽ منظر جدا جدا آهن، پر انهن سڀني ۾ هڪ ڳالهه ساڳي آهي ته ڪهڙيءَ ريت چڱن ۽ اشراف ماڻهن تي ٻچڙا ۽ بدمعاش ظلم ۽ ڏاڍ ڪندا رهن ٿا، چالاڪ ته اهي هنن کان وڌيڪ حرفتي ۽ تربناڪ آهن ۽ اهڙيون بدمعاشيون هو ڇڱيءَ ريت عمل ۾ آڻي سگهيا ٿي؛ پر ٻڇاڙيءَ ۾ اوچتو اهڙو ڦيرو اچي ويندو هو، جو چڱا ماڻهو ٻچڙن تي فتح حاصل ڪري، فتحياب ٿي ويندا هئا. ”عشق“ جنهن تي سورما ۽ سورميون اکين ڇڪن هوندا هئا، مون کي ڪڪ ڪري وجهندو هو. حقيقت ۾ مون کي آها بي مزي ۽ بيوقوفيءَ جي ڳالهه محسوس ٿيندي هئي.

ڪتاب پڙهندي، پهرين پاڻ ۾ ئي اهو ڏکو هٿي ڇڏيندو هوس ته ڪير ڪامياب ٿيندو ۽ ڪير ناڪام رهندو. جنهن تي

ڪهاڻي وڌڻ لڳندي هئي، مان ان کي پنهنجي خيال مطابق پورو ڪري ڇڏيندو هوس. جڏهن ڪتاب پڙهڻ کان پاڻهو ٿيندو هوس، تہ بہ انهن جو ڪهاڻيون پوءِ دل ۾ ڦرنديون هيون، ۽ انهن جي نتيجن ڪڍڻ تي اهڙيءَ ريت پيو ويچار ڪندو هوس ڄڻ تہ انگريءَ جا حساب هئا. ڏينهون ڏينهن مان پيشنگوئي ڪرڻ ۾ پڪو ٿيندو ويس تہ پڇاڙيءَ ۾ ڪنهن کي جنت جا مزا ملندا ۽ ڪير دوزخ جي باهہ ۾ پوندو. انهيءَ هوندي بہ انهن قصن جي ورق ورق کي پڙهڻ مان مون کي جيئڻ جو ٿيڻ ٿيءَ زندگيءَ ۽ ٻئي ماحول جي حقيقت جي جهلڪ ڏسڻ ۾ ايندي هئي. مون کي انهيءَ ڳالهہ جو پتو پوندو ويو تہ ٻهرين ۾ گاڏين وارا، مزور، سپاهي ۽ ٻيو عوام اجڻي، ڪاڙان ۽ ٻرم ۾ رهندڙ پاڻ جهڙي عوام کان علحدو هو. اتان جو عوام پاڻ کان مٿي درجي وارن ماڻهن سان ڳالهائڻ ۾ ڊڄندو نہ هو ۽ هنن جي اکيان اسان جي عوام کان وڌيڪ آزاديءَ سان ۽ دوبدو ٻڌي سگهندو هو. مثال طور انهي جي هڪ سپاهيءَ سان هتان جي مدوروف، جهاز واري سپاهيءَ يا ارموخن وغيره جي ڀيٽ ئي ٿي نہ ٿي سگهي. آهو هنن سيني کان هڪ وڌو انسان هو ــ آهو ڪجهہ، ڪجهہ سماوريءَ جهڙو هوندو، پر ان کان نورو گهٽ شوخ ۽ وحشي. هتي دڪاندار هئا، پر پنهنجي ملڪ ۾ جن دڪاندارن کي مان سڃاڻندو هوس انهن کان آهي سوين درجا بهتر هئا. ۽ ڪتابن ۾ جن پادرين جون ڳالهيون لکيل هيون، اهي بہ اسان وارن پادرين کان وڌيڪ چڱا ۽ پنهنجن ماڻهن جي حياتين ۾ وڌيڪ چاهہ وٺندڙ هئا. مطلب تہ ڪتابن ۾ بيان ڪيل زندگي هيتان واريءَ زندگيءَ کان وڌيڪ انساہ ڏيندڙ، آرام واري ۽ عمدي هئي. اتي ماڻهو ايذا ظالم نہ هئا، آهي السائن جو اهڙيءَ ريت بي رحميءَ سان تماشو نہ بڻائيندا هئا، جهڙيءَ ريت جهاز تي وياتڪن واري سپاهيءَ جو بڻايو ويو هو، نہ ئي آهي خدا کي پنهنجن دعائن ۽ مناجاتن سان اهڙو تنگ ڪندا هئا، جهڙيءَ ريت هيءَ منهنجي ڏاڏهي

الڪيائي، سيني ڪان وڏي ڳالھه تہ انهن جا بدمعاش، جلاد ۽ مجرم بہ پنهنجي بيرحميءَ جو مظاهرو ۽ انسانن تي ظلم اهڙيءَ رحت نہ ڪندا هئا، جهڙيءَ رحت پنهنجي ملڪ ۾ عام طرح ڏسندو هوس. ڪتابن ۾ آيل انهن بدمعاشن جا ظلم ڪنهن سوچ جو نتيجو هوندا هئا ۽ اهو آسانيءَ سان سمجهي سگهبو هو تہ هنن ائين ڇو ڪيو. پر آهي ظلم جي هيٺي جنم وٺندا هئا، ٿلها بي مقصد ۽ بي حد وحشياڻا هوندا هئا، جن سان ڪنهن کي بہ ڪجهہ هٿ حاصل نہ ٿيندو هو.

مان جيئن ڪتاب پڙهندو ويس، تيئن منهنجي اکيان روس ۽ ٻين ملڪن جي زندگيءَ ۽ رهڻي ڪرڻيءَ جو فرق زياده چٽو ٿيندو ويو، جنهنڪري منهنجي دل ۾ سخت چڙ ۽ سونجهارو پيدا ٿي پيو ۽ اهو شڪ پيدا ٿيڻ لڳو تہ ڪتابن جا ورق ڪٿي ڪوڙ سان ڀريل نہ هجن.

هڪڙي ڀيري ڄاڻايمنڊ گانڪورٽ جو ناول ”زيمگانو ڀائر“ پڙهڻ لاءِ ملي ويم. مون هڪ ساهيءَ ڪتاب پڙهي پورو ڪيو ۽ انهيءَ ڪتاب اهڙو عجب ۾ وجهي ڇڏيم، جو اهڙا سادي ۽ ڏک ڀري ڪهاڻي وري ٻيهر پڙهيم. ان جي ڪهاڻيءَ ۾ ڪي بہ ور وڪڙ نہ هئا، نہ ئي ٻي ڪا ان ۾ اهڙي خوبي هئي. ان جا اڳيان صفحا تہ ”درويشن جون حياتيون“ ڪتاب وانگر خشڪ هئا. پهرياڻين عبارت جي سادگيءَ مون کي مزو ئي نہ ڏنو، پر جلد ئي ان جي سادن لفظن ۽ چيدن محاورن مون کي ڏاڍو متاثر ڪيو. انهن بازيگر ڀائرن جو موت اهڙي تہ ڏک ڀرئي نموني بيان ڪيو ويو هو، جو پڙهڻ وقت منهنجا هٿ ٿڌي ٿي ڏڪيا. ڪوڙها وهائيندي، انهيءَ بدنصيب فنڪار جي انت جو ذڪر پڙهڻ لڳس تہ ڪيئن پنهنجن پيگل ڄنگهن سان رڙهيون پائيندو ڪوٺيءَ ۾ اچي پهتو هو، جتي هن جو ڀاءُ ليڪي، بازيءَ جي نون ڪرتبن جي مشق ڪري رهيو هو.

جڏهن اهو شاندار ڪتاب ڪنهن جي زال وٽ ڪٺي آهس، تڏهن گذارش ڪيم ته "هيو به ڪو اهڙو ڪتاب مون کي ڏي!" "اهڙي ڪتاب' مان تنهنجو مطلب ڇا هي؟" هن ڪلندي چيو. هن جي ڳالهه ڪري اهڙو هڪو ٻڪو ٿي ويس، جو پنهنجي خواهش بيان ئي نه ڪري سگهيس. پوءِ هن چيو، "اهو خشڪ قصو هو. ترس، مان تو کي اهڙو ڪتاب ٿي ڏيان، جو ان کان وڌيڪ دلچسپ هوندو."

ٻن ڏينهن کان پوءِ هن مون کي گرين ووڊ جو "ننڍڙي نوڪر جي سچي ڪهاڻي" نالي ڪتاب ڏنو. ڪتاب جي نالي اول ته مون کي شڪ ۾ وجهي ڇڏيو، پر ان جي پهرين صفحن جي پڙهڻ سان ئي منهنجن چپن تي مرڪ اچي ويئي ۽ پڇاڙيءَ تائين اُئين ئي مرڪندو ۽ ان کي پڙهندو رهيس، ۽ ڪن صفحن کي ته ور ور ڪري ٻئي پڙهيم- 'سو ٻيا به اهڙا ملڪ هئا، جتي ٻارڙا ڏکن ۽ تڪليفن واريون حياتيون گهارين ٿا؛ ڇنبو منهنجي قسمت اهڙي بري ڪانهي ۽ ٻال تي هيتري ڏک ڪرڻ جو ڪو ضرور ڪونهيم.' گرين ووڊ منهنجي دل ۾ همت جو جذبو پيدا ڪري، ان کي جيئاري ڇڏيو.

ٿورو ئي پوءِ مون کي بالزڪ جو شاهڪار "ايوجين گرانڊيٽ" (ڏاڏو ايوجين) پڙهڻ لاءِ مليم. پوڙهي گرانڊيٽ جي احوال پڙهڻ سان دل ۾ ناتو ياد اچڻ لڳم. مون کي ڪتاب جي ننڍائيءَ تي جڪ وٺي ويا ۽ عجب ۾ پئجي ويس تـه ان ۾ ڪيڏي وڏي حقيقت سمايل هئي. ڏک، جن سان مان ڪافي هيرل هوس ۽ جي زندگيءَ کي بيزار بڻائي ڇڏيندا هئا، اهي هن ڪتاب ۾ نئين ڍنگ سان پيش ڪيا ويا هئا، جنهن ۾ بي صبريءَ ۽ ڪروڌ جو جذبو نه هو. گرين ووڊ ۽ گانڪورٽ کان اول مون جيڪي به ڪتاب پڙهيا هئا انهن ۾ ماڻهن تي اهڙيءَ بي ترسيءَ ۽ رڪائيءَ سان فتوائون پاس ڪيون وينديون هيون جهڙيءَ ريت منهنجا مالڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪندا هئا، جنهنڪري مون کي انهن جي خود بدمعاشن سان همدردي ۽ انهن جي سورمن تي ڪاوڙ اچي ويندي هئي. مون کي اهو ڏسي افسوس ٿيندو هو ته بدمعاشن جو عقل ۽ محنت ٻئي خود آنهن لاءِ به بيڪار ويندا هئا ۽ اهي هر وقت خالي ۽ نراس رهندا هئا، جو ته سورما پٿر جي ٻتڻ وانگر شروعات کان وٺي پڇاڙيءَ تائين آنهن جي اکيان ڇپون بڻيا بيٺا هوندا هئا، ۽ آنهن کي ٻاڻ سڃاڻڻ جو ڪو وجهه ئي ڪونه ڏيندا هئا. برائيءَ کي ته ٻڪ ئي ٻڪ انهن پٿر جي ڇپڻ سان لڪرجي ٻاش ٻاش ٿي وڃڻو ئي هو، پر پٿر وري به پٿر ٿئي ٿو. آن سان ماڻهوءَ جي دل گهائجي سگهي ٿي پر رجي ميڻ ڪڏهن به نٿي ٿي سگهي. آڏو پٿر جي پت ڪيتري به سهڻي ۽ مضبوط هجي، انهيءَ هوندي به ماڻهو، جو ان جي ٻرڀان ٻيٺل وڻ مان صوف ٻٽڻ تو گهري، ان ديوار ۽ ان جي پيرن ڦٽيندڙ ۽ ٻت کي رهڙيندڙ پٿرن جو ڪوبه خيال نه ڪندو. واقعي آنهن خشڪ ۽ هڪ طرفن ڪتابن ۾ مون کي انهن ڏسڻ ۾ ايندو هو ته آهاشيءَ يعني، انساني همدردي، جنهن جي گهڻي گهرج هئي ۽ جيڪا بيحد ضروري هئي، ان کي انهن ڪتابن جي سورمن جي شوخ ۽ ازهيءَ چڱ مڙسيءَ، هيڏان ڇيڀائي، بيجان ۽ بيحس بڻائي ڇڏيو هو.

گاڪورت، ۽ بالزڪ جا ڪردار شيطانن جا ڪردار نه پر جيئرن جاڳندن ماڻهن جا ڪردار هئا. انهن جي رهڻيءَ ۽ چوڻيءَ تي ڪنهن کي به اعتراض ٿي نه پئي سگهيو؛ هنن جي فطرت جي تقاضا ئي اها هئي ته هو ائين چون ۽ ائين ڪن. آنهيءَ کان پوءِ ئي مون کي پتو پيو ته چڱو ڪتاب ڪهڙو ٿي سگهي ٿو ۽ چڱي ڪتاب پڙهڻ ۾ ڪهڙو مزو آهي. پر اهو ڪيئن ڳولي لهجي؟ ڪٿر ماسٽر جي زال آنهيءَ ڪم لاءِ اهڙي ڪارگر نه هئي.

”اڃهي هي چڱا ڪتاب،“ هن مون کي آرسين هسٽير جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"گلن، سون ۽ رت پريل مٺ" نالي ڪتاب ڏيندي چيو، ان سان گڏ هن سون کي هيري ٻيڻل، پال ڊي ڪاڪ ۽ پال ئيول ٻه پڙهڻ لاءِ ڏنا. اهي ڪتاب هاڻي سون لاءِ ٻــي لطف هئا. هن کي ته ماريئٽ ۽ ورنيئر جا ڪتاب ٻه وڻندا هئا، جهڪي سون کي بيزار ڪري وجهندا هئا. سون کي شپل هاجين ٻه ڪونه وڻندو هو، پر آرباڪ جون ڪهاڻيون ڪجهه، وڻنديون هيس. ســون کي هيوگو ۽ ٻــوجين سُو ڪـان ٻــه وڌيڪ والٽر اســڪاٽ مزو ڏيندو هو.

منهنجو آنهيءَ چيني گڏيءَ لاءِ هاڻي چـاهه گهٽبو ويو. مان جڏهن ٻه هن وٽ ويندو هوس ته هوءَ مٺا اوچا ڪپڙا پايو، وارن کي عطر عنبير هنيو، پاڻ کي ٺاهوڪي بڻايو، ويٺي هوندي هئي. مان پاڻ ٻه ڪجهه، هٿ منهن ڌوئي، ڌوتـل ڪـپڙا پائي، ٿڪي ڏهـي، ڪجهه نيڪ ٺاڪ ٿي، ڏانهس ويندو هـوس، ته جيئن هوءَ سون سان وڌيڪ کلي، ۽ دوستاڻي نموني ڳالهائي، پر هن جي چهري تي آها ئي ڦڪي مرڪ اچي ويندي هئي، ۽ آهو ئي ساڳيو سوال منهن ۾ ڦهڪائي ڇڏيندي هئي ــــ "ڪتاب پڙهيئه؟ پسند آيئه؟"

"ايترو نه."

ٻــوءِ پنهنجا پرون گهنجائيندي، ســون ڏي گــهوري نهاريندي هئي، ۽ ٿورو ساهه روڪي، ٺڪ مان ڳالهائيندي، پڇندي هئي، "ڇو؟"

"اهي ڳالهيون اول ئي پڙهي چڪو آهيان."

"ڪهڙيون ڳالهيون؟"

"عشق جون."

هن کان ملڙو ٺهڪ نڪري ويندو هو ۽ هن جي اکين ۾ چمڪ اچي ويندي هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”پر بابا سيني ڪتابن ۾ عشق جو نيٺ ته ذڪر هوندو آهي!“

هڪ پيري هوءَ پنهنجي ڪشاديءَ آرام ڪرسيءَ ۾ ويٺي هئي، هن جا ننڍڙا پير، جن تي مخملي جوتو پيل هو، هيٺ مٿي لڏي رهيا هئا، ۽ هن جي بت تي ٻلو لوئي ويڙهيل هئي. جيئن هوءَ اوٻاسي ڏيئي، پنهنجي گوڏن تي رکيل ڪتاب کي پنهنجي گلابي آڱرين جي چوٽين سان ٺڪ ٺڪ ڪرڻ لڳي، دل ۾ آيم ته هن کي چوان، ”بهتر آهي هتان هلي وڃ! آفيسر توڏانهن خط لکندا ٿا رهن ۽ تنهنجي مذاق اڏائيندا ٿا رهن.“

پر مون کي همت نه ٿي، ۽ مونکي وقت وڃائڻ هٿ ۾ ڪتاب ۽ دل ۾ اداسائي کڻي آيس.

محلي ۾ هن مورتيءَ لاءِ جيئن هوءَ تيئن ذليل، بغضي ۽ ساڙ پريون ڳالهيون مشهور ٿيڻ لڳيون. مون کي اهڙين ٻڌڙين ڳالهين تي ملڻيان لڳندي هئي، چاڪاڻ ته مون کي اها پڪ هئي ته اهي سموريون من گهڙت هيون. هن کان پري هوندو هوس، ته دل ۾ هن جي لاءِ بيحد همدردي پيدا ٿيندي ويندي هيم، پر هن جي سامهون ويندو هوس ته هن جي ننڍڙين اکين، لچڪيدار جسم ۽ مرڪندڙ منهن کي ڏسي، اها سرد ٿي ويندي هئي.

اونهارو بهار جي مند پر، هوءَ هلي ويئي، ۽ ٿورن ڏينهن کان پوءِ هن جو مڙس به هليو ويو.

پٺي مسواڙيءَ جي اچڻ کان اول مان انهن خالي ڪمرن ۾ ويس. سگهيون پيهون مٿڙيل ڪوڪن ۽ نڪتل ڪوڪن جي نشانن سان بد زيبيون ٿيون پيون هيون. ڏڏڙ پرڻل فرش جي مٿان هڪڙو رنگين ڪپڙي جو ٽڪر، ڪجهه مروٽيل ڪاغذ، دوائن جون پڳل بوتلون ۽ عطر جون خالي شيشيون ٽڙيون پکڙيون

پيون هيون. انهن جي وچ ۾ هڪڙي وڏي پتل جي هنڌ پين ڇهڪي رهي هئي.

اوچتو ئي منهنجي دل ڌڪ ۾ پرجي ويئي ۽ روح ڇڏڪ ڪاڏي— ”ٿل هڪ پيرو ڪنڊ ماسٽر جي زال وري ڪٿي مليم ته سندس شڪريو بجا آڻيان ۽ ڪيس ٻڌايان ته هن مون تي ڪيترا نه ٿورا ڪيا هئا!“

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٠)

ڪنڊ جي زال جي وڃڻ کان ڪجهه ڏينهن اڳ، اسان جي جاءِ جي هيٺئين حصي ۾ ڪارڻ اڪيلي سان هڪڙي جوان عورت، پنهنجي ڌيءَ ۽ ٻڍيءَ ماءُ سان اچي رهي. هن جي ماءُ لڳاتار تماڪ ڇڪڻ واري عورت هئي ۽ هن وٽ ڇڪڻ لاءِ عنبر جو پائيپ هو. جوان عورت سهڻي ۽ مغرور هئي ۽ هن جو آواز سريلو ۽ مٺڙو هو. هوءَ پنهنجو ڪنڌ هميشه مٿي رکندي هئي ۽ هن جون اکيون هيڏي هوڏي ڪِين واجهائيندڙيون هيون— ڄڻ ته هوءَ پري کان ئي سڀڪجهه ڏسي وٺندي هئي. گهٽو ڪري هر روز هن جو ڪڪڪ رنگو سپاهي–نوڪر ٽوپيف هن جي در تي سهڻي ڄنگهن وارو مشڪي گهوڙو ڪاهي ايندو هو ۽ هوءَ ڳوڙهي فولادي رنگ جو چوغو، جو زمين سان گسندو رهندو هو، پهري، ٻاهر اڪرندي هئي. هن جي پيرن ۾ سواريءَ جا ڊگها جوتا ۽ هٿن تي سفيد دستانا پيل هوندا هئا. هن جي هڪڙي هٿ ۾ چوغي جو پاڇ ۽ سواريءَ جو چهبڪ هوندو هو. چهبڪ جي هٿئي تي سفيد موتي جڙيل هئا. ٻئي هٿ سان گهوڙي جي ٻوٿ تي ٺڪيون هڻندي هئي. گهوڙو پنهنجون بيحد وڏيون اکيون هن ۾ کپائي ڇڏيندو هو ۽ چائي واٺي گپ واري رستي کي پنهنجن سنبن سان کوٽڻ لڳندو هو.

”رابرٽ، رابرٽ!“ هوءَ فرينچ لهجي ۾ چوڻ لڳندي هئي، ۽ هن جي سهڻي ڪمان جهڙيءَ ڳچيءَ کي پنهنجن هٿن سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽڪيون هڻندي هئي. پوءِ توبيف جي ڳوڏن تي ڏاڪي وانگر لت رکي، ڦڙتائيءَ سان لانگ ورائي، گهوڙي تي ويهي رهندي هئي، ۽ گهوڙو فخر سان قدم کڻندو، ڦاٽڪ کان ٻاهر هلڻو ويندو هو. هوءَ گهوڙي تي اهڙيءَ ريت مزي سان ويهندي هئي، ڄڻ ته اني ڪپي ويندي هئي. هن جي خوبصورتي پنهنجي قسم جي هئي – اهڙي خوبصورتي، جيڪا هميشه تازي رهي ٿي، جنهن ماڻهن کي حيرت ۾ وجهي ٿي ڇڏيو ۽ جنهن دلين کي خوشيءَ ۾ مست بنائي ٿي ڇڏيو. هن کي ڏسڻ سان مون کي خيال ايندو هو ته ناولن واريون سهڻيون سورميون، پونٽيئرس دي ٻائنا، ملڪه مارگات ۽ لاوليئر به اهڙيون سهڻيون هونديون.

مقامي فوج جا آفيسر هميشه هن وٽ اچي حاضر ٿيندا هئا. شام جو اهي آفيسر وٽس پهالو، وايولن يا گٽار وڄائيندا هئا ۽ راڳ رنگ جي محفل کي گرم ڪندا هئا. هن جي ملڻ وارن ۾ ڊلهو، سفيد وارن ۽ سرخ چهري وارو ميجر اوليسوف گهڻو وٽس ايندو هو. هو پنهنجن لنڊڙن ٽنگن تي ٽپ ٽپ ڪندو هن جي چوڌرد ڦرندو رهندو هو. هو گٽار ڏاڍي سٺي وڄائيندو هو ۽ هن جي هلت اهڙي ته پرخلوص هوندي هئي، ڄڻ ته جيڪڏهن ڪو دردن ماريل عاشق صادق هو ته هو ئو هو.

هن پڙهي چهري جي پنجن سالن جي ڳهڻبيدار وارن واري ڌيءَ به ماڻهو کان گهٽ سهڻي نه هئي. هن جي وڏين وڏين ڪارين ٻلو اکين ۾ بردباري پيئي جرڪندي هئي؛ ۽ هن جي چهري مان غور ۽ فڪر پيا ٻکندا هئا. اهي اهڙيون ڳالهيون هيون؛ جنهنڪري هوءَ ڄڻ ٻار ٿي نه لڳندي هئي. ڇوڪريءَ جي ڏاڍي سچو ڏينهن ڪم ۾ رڌل هوندي هئي. توبيف هن جي ڪم ۾ مدد ڪندو رهندو هو. هو بوت ٻڌل ۽ اداس گهاريندو هو. هن وٽ هڪڙي نوڪرياڻي به هئي، جا بت ۾ ڀيڪ ۽ اکين کان ٽيڏي هئي. گهر ۾ ڪا دائي ڪانه هئي. تنهنڪري ڇوڪريءَ کي وڏن مان ڪنهن جي به سنڀال نصيب نه ٿيندي هئي. هوءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڄو ڏينهن در جي ڏاڪڻ تي يا ويجهو ٻهل تختن جي ٿلهيءَ
تي ڪيڏندي وتندي هئي. هوءَ سون کي وڻڻ لڳي. ننهنڪري
شام جي وقت هن سان وچي ڪيڏندو هوس. ٿورن ڏينهن کان
پوءِ هوءَ سون سان اهڙي هري وئي، جو کهائي پڙهندي، هن
کي منهنجن گوڏن تي ننڊ وٺي ويندي هئي. پوءِ مان کيس کڻي
وڃي هنڌ ۾ سمهاري ايندو هوس. آخر ائين ٿيو، جو سون کي
"شب به خير" چوڻ کان سواءِ سمهڻ کان ئي انڪار ڪري ڇڏيندي
هئي. پنهنجو ننڍڙو هٿ پُر وقار نموني وڌائي چوندي هئي،
"چڱو، خدا حافظ! سڀاڻي ملنداسين. ڏاڏي، وڏڪ ڇا چوان؟"
"الله تنهنجو نگهبان آهي" ڏاڏنهس وات ۾ هڏائين لڪ
مان دوئهين جا ٻادل ڪيڏي چيو.
"سڀاڻي تائين الله تنهنجو نگهبان آهي! هاڻي مان سمهڻ
ٿي وڃان،" هن چيو، ۽ پٽ جي رضائي مٿان وجهي ڇڏيائين.
"سڀاڻي تائين نه، پر هميشه،" ڏاڏنهس درست ڪندي چيس.
"پر سڀاڻي معنيٰ هميشه ناهي ڇا؟"
هن کي 'سڀاڻي' سان عشق هو ۽ هر وڻندڙ شيءِ سڀاڻي
لاءِ رکي ڇڏيندي هئي. هوءَ ٻهل گلن جي ڏاليون ۽ هوا تي
ڪرهل ٽارين کي زمين ۾ ٿوڻي چوندي هئي، "سڀاڻي هي ٻاغ
ٿي ويندو." — "سڀاڻي، مان گهوڙو خريد ڪندس ۽ انهيءَ
جي ٻنيءَ تي امڙ وانگر سواري ڪندس."
جيتوڻيڪ هوءَ هوشيار هئي، پر چست نه هئي. ڪڏهن
ڪڏهن وڻندڙ راند جي وچ ۾ ڪو خيال اچي ويندو هوس ۽
ماٺ ڪري ويهي رهندي هئي. يا راند بند ڪري، عجيب سوال
پڇي، وائڙو ڪري ڇڏيندي هئي— "ٻادرين جا وار عورتن وانگر
وڏا ڇو هوندا آهن؟"
جيڪڏهن هن جي هٿ ۾ ڪنڊو لڳي ويندو هو ته ان کي
آڱر جو اشارو ڪري چوندي هئي، "ٻياڳا، ترس! مان الله
سائينءَ کي سوال ڪري توکي ڏاڍي سزا ڏياريندس. ڏٺي ڪنهن

ڪي ٻه سخت سزا ڏيئي سگهي ٿو. اهو امڙ کي ٻه سزا ڏيئي سگهي ٿو."

ڪڏهن ڪڏهن هوءِ وٺندڙ نموني ڳنڀير ٿي ويندي هئي، ۽ منهنجي ويجهو سيرڪي، پنهنجن خيالن ۾ ٻڏل نيرين اکين سان آسمان ڏانهن نهاري، چوندي هئي، "ڪڏهن ڪڏهن ڏاڏي ڇڙٻون ڏيندي اٿم، ٻر امڙ ڪڏهن نه، چاڪاڻ ته امڙ وڳو پٺي ٺهڪ ڏيندي آهي. هر ڪو هن سان پيار ڪندو آهي، ۽ چاڪاڻ ته هوءَ ڏاڍي ڪم ۾ هوندي آهي. هوءَ ايڏي ته سهڻي آهي، جو ماڻهو هن کي ڏسڻ ايندا آهن. اوليسوف چوي ٿو ته امڙ ڏاڍي سهڻي آهي."

مون کي هن جي ٻاراڻي ٻولي ڏاڍي وڻندي هئي، چاڪاڻ جو انهيءَ ۾ اهڙيءَ دنيا جو ٻڙاڏو هو، جنهن بابت مون کي ڪابه خبر ڪانه هئي. هوءَ پنهنجي ماءُ بابت گهڻيون ڳالهيون ڪندي هئي. اُنهن سان هڪ نئين قسم جي زندگيءَ ڪان واقف ٿيندو ويندو هوس. انهيءَ ڪري مون کي ڪتابن جي قصي واري ملڪ مارگاٽ ياد اچي ويندي هئي، ۽ منهنجو ڪتابن ۾ اعتقاد ۽ زندگيءَ سان دلچسپي وڌي ويندي هئي.

هڪڙي ڏينهن پنهنجي گهر جي ڏاکڻ تي ويٺي جيئن پنهنجي گهر وارن جو اوسيڙو ڪندي رهيو هوس، ته منهنجن ڳوڏن تي ڇوڪريءَ جي اک لڳي وئي. ايتري ۾ هن جي ماءُ گهوڙو ڊوڙائي اچي پهتي. گهوڙي ٽاڻ هوربان لهي، ٽورو ڪنڌ لوڏي، پڇيائين:

"ڇا، اُنڌ وٺي وئي اٿس؟"

"هائو."

"ڏاڍو چڱو."

نوڪر ڊوڙي آيو ۽ گهوڙو ڪاهي ويو. سواريءَ جي چهبڪ کي پٺي ۾ وجهندي، چيائين:

"ڏي ته ڪڻانس!" ۽ ٻانهون ڊگهيريائين.

”ڇڏيو ته مان تو کٽي هلانس.“

”اڙي، هيڏانهن!“ هن اهڙيءَ رڙ واڪو ڪيو، ڄڻ گهوڙي سان ڳالهائيندي هجي. انهيءَ تي ڇوڪريءَ جي اک کلي پيئي ۽ پنهنجي ڦر ڦر ڪندڙ پنبڙين مان ماءُ کي ڏسي، هٿ کڻي هن ڏانهن وڌايائين.

جيتوڻيڪ اهڙن واقعن ۽ رڙين تي هريل هوس، پر هن عورت جي کهري ڳالهائڻ ڏکوئي وڌو. ڇو ته هن کي ان جي ضرورت ئي ڪانه هئي. هن جي رکو زبان کولڻ تي هر ڪو هن جي حڪم جي پيروي ڪرڻ لاءِ تيار ئي ويٺو هو.

نوري جهٽ کان پوءِ هن جي ڏيڏي نوڪرياڻي مون وٽ آئي. ننڍڙي ڪکي ضد ڪيو پيئي هئي ته مون کي خدا حافظ چوڻ کان سواءِ هوءَ نه سمهندي. جڏهن هن جي ماءُ وٽ نوريءَ آکڙ سان اچي پهتس، ته هن جي ماءُ ڇوڪريءَ کي گوڏن تي ويهاري، هن جا ڪپڙا مٽائي رهي هئي.

”اڄهو تنهنجو ڏيو اُهو آهي،“ هن چيو.

”منهنجو ساٿي آهي، ڏيو ناهي.“

”سچ پچ؟ ڏاڍي سٺي ڳالهه، تون چاهيندي هوندين ته پنهنجي دوست کي ڪجهه ڏين! ڪيئن نه ڪ آهي نه؟“

”هائو، هائو.“

”ڏاڍي چڱي ڳالهه آهي. مان ان جو بندوبست ڪيان ٿي، ۽ هائي تون سمهي پؤ.“

”سڀاڻي تائين خدا حافظ،“ ننڍڙيءَ ڇوڪريءَ مون کي پنهنجو هٿ ڏيندي چيو، ”سڀاڻي تائين تنهنجو الله نگهبان آهي.“

مائس عجب مان پڇيس، ”اِهو ڪنهن سيکاريو اٿئي! ڏاڏيءَ؟“

”هائو.“

جڏهن ڇوڪري وڃي هنڌ ۾ سمهي، ته هن عورت مون کي پاڻ ڏانهن سڏ ڪيو، ”توکي ڇا ڏيڻ گهرجي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون هن کي ٻڌايو ته مون کي ڪنهن به شيءِ جي ضرورت ڪانهي. باقي جي ڪتاب پڙهڻ لاءِ ملندا، ته عنايت ٿيندي.

هن مٺڙي نموني مرڪندي، پنهنجن عطر لڳل گرم آڱرين سان منهنجي ڪاڌيءَ کي مٿي ڪندي چيو، "ڇمبو توکي ڪتاب پسند آهن؟ ڇا پڙهيو اٿئي؟"

مرڪ هن جي حسن کي وڌيڪ سهڻو ڪري ڇڏيو، ۽ مان هڪو ٻڪو ٿي، ڪيترن ڪتابن جا نالا کڻي ويس.

"توکي انهن ۾ ڇا وڻندو آهي؟" هن ميز تي آڱرين کي هوريان هوريان ٺڪ ٺڪ ڪندي پڇيو.

هن جي جسم مان گهوڙي جي پڳهر ۾ ٻڌل گلن جهڙي خوشبو اچي رهي هئي. هوءَ پنهنجن وڏين وڏين پنبڻين مان مون کي خيال سان نهاري رهي هئي، ۽ اڄ ڏينهن تائين مون کي ڪنهن به ائين ڪين ڏٺو هو.

ڪمري جي ڪنڊ ڪنڊ قيمتي فرنيچر وغيره سان ٻڪيءَ جي آکيري وانگر سينگاري پيئي هئي. درين تي گهورا ساوا پردا پئي لڙڪيا. آتشدان تي لڳل سنگ مرمر جي پٿرن مان، هلڪي روشنيءَ ڪري زرد، ۽ ويجهو پيل پيالي مان ڪارو اولڙو پئي نڪتو. ديوارين تي سونهري فريمن ۾ ٺلهن روسي اکرن ۾ لکيل ۽ مهرون لڳل سندون ۽ طغريٰ لڙڪي رهيا هيا. اهي سڀ شيون جيڪي هن جي چوگرد پيون هيون، مون وانگر هن جي حضور ۾ نوڙت ۽ نياز سان نهاري رهيون هيون.

پنهنجي وس آهر هن کي سمجهايم ته ڪهڙيءَ ريت ڪتابن منهنجي سخت زندگيءَ ۽ اونداهن ڏينهن مان پار پوڻ ۾ منهنجي مدد ڪئي هئي.

"ڇنبو، اها ڳالهه آهي،" اٿندي هن چيو. "خراب خيال ناهي؛ اها ته ڀلي چڱي ڳالهه آهي. ڇا ڪيان؟ هاڻي ته گهر ۾ ڪوبه ڪتاب ڪونهي. ۾ مان تنهنجي لاءِ بزار مان ڪتاب خريد ڪري ايندس. ٿورو ترس؛ هي کڻي وڃ."

هن ڪوچ تان هڪڙو ٿلهي پوش وارو قاتل ڪتاب کڻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏنو— ”جڏهن هي پورو ڪندين، ته توکي ٻيو پاڃو ڏيندس. هي ڪتاب چئن جلدن ۾ آهي.“

اهو ڪتاب پرنس ميشڪرسڪيءَ جو ”پيٽرس برگ جا اسرار“ هو. مان انهيءَ کي ڏاڍي چاهه مان پڙهڻ شروع ڪيو. اڃا ٿورا صفحا ئي پڙهيا هئم، ته مون کي اها ڳالهه محسوس ٿي ته هن ڪتاب ۾ ”لنڊن جا اسرار“ ”پئرس جا اسرار“ يا ”مئڊرڊ جا اسرار“ ڪتابن جيترو مزو نه هو. جيڪا ڳالهه مون کي ان ۾ سڀ کان وڌيڪ وڻي، اها ”آزاديءَ ۽ ڏنڊي“ جو قصو هو.

—آزاديءَ چيو، ”مان تنهنجي مالڪياڻي آهيان، مون کي عقل ۽ سمجهه آهي.“

—ڏنڊي ورائيو، ”نه، مان تنهنجو مالڪ آهيان، مون کي طاقت آهي.“

جهيڙو لڙائيءَ تائين وڃي پهتو ۽ ڏنڊي آزاديءَ کي خوب مزو چکايو. جيتري قدر مون کي ياد آهي ته آزاديءَ کي پوءِ اسپتال ۾ کڻي ويا، جتي هوءَ زخمن وگهي مري ويئي.

انهيءَ ڪتاب ۾ انقلابي دهشت پسندن ڏانهن اشارا هئا. پرنس ميشڪرسڪيءَ جي خيال موجب انهن ۾ ايترو ته وه پريل آهي، جو هو ڪنهن چوزي ڏانهن اک کڻي ڏسندا ته چوزو اتي مري ويندو. مون ڏٺو ته ان ۾ دهشت پسندن تي سخت نموني حملا ڪيا ويا هئا، جنهنڪري ڏاڍي مليان پئي لڳم. وڌيڪ ڪجهه ڄاڻم نه پئي، تنهنڪري جڪ ڪائي، ماٺ ڪري ڇڏيم. مون کي ائين ٿي لڳو ته مون کي سڀئي ڪتابن جو پتوئي نه ٿي پيو. مون کي يقين ٿي نٿي آيو ته هڪڙي پر وقار ۽ خوبصورت عورت به ڪي ردي ڪتاب پڙهندي هوندي.

جڏهن مان ڪتاب موٽائڻ ويس ته هن پڇيو، ”ڪتاب پسند آيئه؟“

انهيءَ ڪري ته متان هن کي رنج نئي، اهو چوڻ ڏاڍو ڏکيو پئي لڳو ته ”نه.“ هوءَ صرف کلي، ۽ پنهنجي پلنگ جي

مٿان ڏاڍل پڙدا پري ڪري، هڪڙو ننڍڙو ڪارو ڪتاب ڪڍي ورتائين.

”توکي هن ڪتاب مان مزو ايندو،“ هن چيو، ”پر ان کي خراب نه ڪجانءِ.“

اهو پشڪن جي نظمن جو مجموعو هو. مان انهن ڪي هڪ ٿي نشست ۾ پڙهي ويس. مون انهن کي اهڙو ٽڪڙو پڙهيو جڻ ته اڄ وڃان ڀاڄي ٻي رهيو هوس. ان جي پڙهڻ وقت منهنجي حالت اهڙي هئي، جڻ مان ڪنهن ڪرشمي جو نظارو ڪري رهيو هوس، ۽ هڪ ئي وقت ان جي هر ڪنڊ ۽ ڪڙڇ کي ذهن جي ڪوشش پئي ڪيم. انهيءَ ڪتاب جو مطالعو اهڙو ٿي هو جيئن ڪو ماڻهو سينور ڍڪيل ڪپ ڇڪ وارو ٻيڇرو لتاڙي، اهڙي چراگاه ۾ اچي پهچي، جتي چوطرف رنگين گلن ۽ صبح جي سونهري ڪرڻن کان سواءِ ڪجهه ٻ نه هجي، ۽ جهٽ پلڪ حيرت ۾ رهڻ کان پوءِ سرهائيءَ ۾ پرجي، هر طرف ڊوڙڻ لڳي، ۽ جڏهن هن جو پير گلن واريءَ زمين تي پوي، ته هن جي رڳ رڳ ۾ خوشيءَ جي لهر ڊوڙي وڃي.

پشڪن جي شاعريءَ جي رنگينيءَ ۽ موسيقيءَ مون کي ڪيتري وقت تائين اهڙو ته ڪيف ڏيئي ڇڏيو، جو ان جي اکيان جو نثر ٿي پڙهيم، سو ڦڪو پئي لڳم ۽ ان جي وڌيڪ پڙهڻ تي دل ئي نه پئي ٿيم. ”رسلان ۽ لڊملا“ جي مهاڳ جي شعرن پڙهڻ مان نانيءَ واريون ڪهاڻيون پئي ياد آيم، جڻ اهي سڀ انهيءَ هڪ ئي نظم ۾ سمايل هيون، ۽ ڪن سٽن جي سچ ۽ سچاءَ مون کي وائڙو ڪري پئي ڇڏيو — انهن اڻ ڄاتل رستن تي ڏسجن ٿا اڻ ڄاتن جانورن جي پيرن جا نشان....

انهن حيرت ۾ وجهندڙ ٻن سٽن پڙهڻ کان پوءِ مون کي اهي رستا ۽ راهون، جن کي مان ڏسي ڏسي سگهيو هوس ۽ جي ٻين کان مخفي هيون، ياد اچي ويون. مون کي لتاڙيل ڇپر جي مٿان، پيرن جا هلڪا نشان

ذهن ۾ آيا، جن جي مٿان شبنم جا قطرا اجا به ٻاري وانگر چمڪي رهيا هئا.

اهي شعر مون کي آسانيءَ سان ياد ٿي ويا. انهن شعرن ۾ جن خيالن جو اظهار هو، اهي ڏاڍا سهڻا ۽ نازڪ خيال هئا ۽ جن لفظن ۾ اهي بيان ڪيا ويا هئا، سي به ريشم جهڙا ڪنئرا ۽ گلن جي پنکڙين جهڙا نازڪ هئا. انهن مون کي خوشيءَ ۽ آرام جو احساس ڏنو. انهن نظمن منهنجي حياتيءَ جي قافلي کي جرس جو ڪم ڏنو. علم ۽ حسن سان واقفيت ۾ ڪيڏي نه خوشي آهي!

پشڪن جي عجيب ڪهاڻين جو مون تي گهرو اثر ٿيو، ۽ مون ان وقت تائين جيڪي ڪجهه پڙهيو هو، انهيءَ ڪان وڌيڪ مي ڪهاڻيون سمجهي ٿي سگهيس. ڪيئي ڀيرا ور ور ڪري پڙهڻ سان اهي سهڻا شيرين نظم بر زبان ياد ٿي پئي ويا. جڏهن هنڌ ۾ وڃي سمهندو هوس تڏهن انهن کي چپن ۾ چوندو رهندو هوس، تان جو ننڊ ڪٿي وٺندي هيم. مان اهي ڪهاڻيون آفيسرن جي اردلين کي ٻڌائيندو هوس، جـي خيال سان ٻڌندا، کلندا ۽ مون کي چيڙائيندا هئا. ۽ سدوروف منهنجي مٿي تي هٿ گهمائي چوندو هـو، ”ڏاڍيون سٺيون آهـن. آهن نه؟ واه وا!“

منهنجي مالڪن کي ٻه جنون جوش ۽ جذبي ۾ ڏسي ھوس انهيءَ جو پتو پئجي ويو، ھڪڙي ڏينهن پوڙهيءَ چيڀاٽيندي چيو، ”تو ڏينهن رات ڪتي پڙهڻ کي ورتـو آهي. سماوار کي صاف ڪئي چار ڏينهن گذري ويا آهن. باندر، آءُ تـو کي ويلڻ سان ڪٽيندس.“

ويلڻ جي ڪنهن کي پرواه هئي؟ مون کي ته پنهنجي بچاء جو شعر ياد هو:

.... هوءَ پوڙهي ڏائڻ،
هن جي اونداهي روح ۾ شيطان وسي ٿو....

منهنجي نظرن ۾ ان جوان عورت جي عزت تمام ڏاڍي وڌي ويئي- اهڙا سٺا ڪتاب جو هوءَ پڙهندي هئي! هوءَ ڪنهن ماسٽر جي ڇوڪريءَ گڏيءَ جهڙيءَ زال کان مختلف هئي.

جڏهن مان ڏاڍيءَ مايوسيءَ سان ڪتاب موٽائڻ ويس، ته هن گهرائيپ واري نموني ۾ پڇيو، ”ڪوئن، ڪتاب پسند آيو؟ پڙهيائين ڪڏهن پشڪن جو نالو ٻڌو اٿئي؟“

ڪجهه پشڪن بابت اخبارن ۾ اڳ ۾ اکيان گذريو هوم، پر هن جي واتان ٻڌڻ خاطر چيم، ”ڪڏهن به نه؟“

پوءِ هن مون کي پشڪن جي حياتيءَ ۽ موت جو مختصر احوال *ٻڌايو، ۽ آخر ۾، بهار جي راتيءَ وانگر مرڪندي، چيائين، ”ڏٺئي! عورتن جي عشق ۾ ڪيڏا خطرا آهن؟“

هن وقت تائين جيڪي ڪجهه پڙهيو هوم، ان ۾ ڏٺو هوم ته محبت سچ پچ خطرناڪ آهي، پر سٺي به آهي. تنهنڪري جواب ڏنومانس، ”خطرو ته آهي، پر هرڪو عشق جي دام ۾ ڦاسي ٿو پوي، ۽ عورتن تي به غم جا پهاڙ ڪري ٿا پون.“

هن مون کي پنهنجي اکين سان خاص انداز ۾ ڏٺو، ۽ چيو، ”توکي اها پڪ آهي؟ اها ڳالهه، تون سمجهين ٿو؟ ته پوءِ توکي منهنجي اها نصيحت آهي ته اها ڳالهه، ڪڏهن به نه وسارجانءِ.“

پوءِ مون کان پڇيائين، ”توکي ڪهڙا شعر پسند آيا.“

مون هن کي پنهنجي ياد گيريءَ مان ڪيترائي شعر چئي ٻڌايا. هوءَ ماٺ ڪري خيال سان ٻڌڻ لڳي. پوءِ اٿي، ڪمري ۾ هيڏي هوڏي ٽلندي، گنيير ٿي، چوڻ لڳي، ”مان چاهيان ٿي تو جهڙن کي ڪجهه تعليم ڏيارجي. مون کي انهيءَ ڳالهه تي

* پشڪن پنهنجيءَ زال جي هڪڙي چاهيندڙ سان ڊويدو مقابلي ۾ قتل ٿي ويو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وچار ڪرڻ گهرجي. تنهنجا مالڪ — ڇا اهي تنهنجا مائٽ آهن؟“

جڏهن مون ڇيس ته ”هائو“، تڏهن اهڙي عجب مان، ”اوه!“ ڪيائين، ڄڻ ته انهيءَ جي ملامت منهنجي مٿان هئي.

هن مون کي ”برانجر جا گيت“ ڪتاب ڏنو. انهيءَ ڪتاب جي مٿان گلڪاري ٿيل هئي. ان جون ڪناريون سونهري ڳاڙهي رنگ جون هيون ۽ ان تي جلد پڪو چڙهيل هو. انهن گيتن ۾ بي انت ڏکن ۽ بيحد خوشين جو ميل هو، جنهن مون کي نشو ڏيئي ڇڏيو. ان جي ”پوڙهي فقير“ واري گيت ۾ هيئين سٽون پڙهندي ته منهنجي دل ٻهجي ويئي:

ڇا، مان بي گهر ڪيڙو، توهان جي حد دخلي تو ڪيان؟
ته پوءِ پنهنجي لت جي هيٺان مون کي چيپاڻي ڇڏيو!
مون تي ڪهل ڇو ٿا ڪائو؟
جلدي پنهنجن بوٽن جي ڪُڙين سان مون کي چپي ڇڏيو!
ڇو توهان مون کي علم نه سيکاريو—
منهنجن قوتن جي وڌڻ ويجهڻ لاءِ ڪجهه نه ڪيو!
پوءِ هيءُ ڪيڙو بهتر انسان ٿي پوي ها،
مرڻ ويل ان کي ساٿين جو قرب ۽ محبت ملي ها.
هاڻي پنهنجي موت سان، هيءُ پوڙهو پيئو،
توهان کان، توهان جي دنيا کان ٿورو انتقام وٺي رهيو آهي.

انهيءَ کان پوءِ جلد ئي ”رونندڙ مڙس“ جو نظم پڙهندي، اچي کلڻ ۾ ڇنڪيس، تان جو اکين مان پاڻي وهڻ لڳو. خاص طرح ان جون هي سٽون ياد اٿم:

سولو مـڙسـن ڪـي
خوش رکڻ به سولو.....

برنجر جي پڙهڻ سان مون ۾ چلولائيءَ ۽ شرارت جو مادو پيدا ٿي ويو، جنهنڪري ماڻهن سان کلون ۽ ٽوڪون ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڳس. مون هن جا شعر ياد ڪري ڇڏيا، ۽ آفيسرن جي اردلين کي اهي وڏي شوق سان ٻڌائڻ لڳس. ٻه چار ٽي ڇڏهن هيءَ سٽ ٻڌائيمان: ڇا، سترهن سالن جي ڇوڪريءَ کي
هر ڏوهلو پورو پنهنجي نٿو وڃي!
۽ هو شعر ٻڌڻ بجاءِ نوجوان ڇوڪرين بابت بيحد فحش نموني بحث ڪرڻ ۾ لڳي ويا. مون کي ۽، اهڙيءَ باه ورتو، جو ارموخن کي مٿي واري مڪ وهائي ڪڍيم. سدوروف ۽ ٻين اردلين مون کي اڇي هن جي رڄ جهڙن هٿن مان ڇڏايو. انهيءَ ڪان پوءِ ڪو به ڪم ته آفيسرن جي بارڪن ڏانهن اصل نه ويندس.
گهٽين ۾ گهمڻ ڦرڻ جي مون کي منع ٿيل هئي. منهنجو ڪم ايترو وڏي ويو هو، جو والدڪائي ٿي نه ملندي هئي. مون کي گهر جي اندرئين ۽ ٻاهرئين ڪم سان گڏ مالڪ جي فريمن ٺاهڻ، نقشن وارن تختن تي ڪوڪا هڻڻ، مالڪ جي نقشن جو نقل ڪرڻ ۽ ٺيڪيدارن سان هن جي حساب ڪتاب چڪاسڻ جو ڪم به سپرد ڪيا ويا هئا. منهنجو مالڪ مشينن وانگر سڄي رات انهن نقشن جو ڪم ڪندو رهندو هو.
انهن ڏينهن ۾ لچنيءَ جي ساليانو ميلي واري ميدان جون جايون خانگي ملڪيت هيون. دڪانن جي جوڙڻ جو ڪم تورزيءَ سان ٿي رهيو هو ۽ نون دڪانن ٻڌائڻ ۽ پراڻن جي مرمت جو ٺيڪو منهنجي مالڪ کي مليل هو. منهنجو مالڪ انهن ۾ ڦيرڦار آڻڻ لاءِ نوان نقشا تيار ڪندو هو. هڪڙي ڀيري منهنجي مالڪ اهي نقشا هڪڙي لفافي ۾ بند ڪري، انهن سان گڏ پنجويهن روبلن جو نوٽ وجهي، مون کي ڏنو ته هڪڙي پوڙهي عمارت ساز کي ڏيئي اچان. پوڙهي عمارت ساز پئسا ڪڍي کيسي ۾ وڌا، ۽ نقشن جي هيٺان نوٽ هئي، صحيح ڪيائين ته "سر زمين ڏسي، جاچي، صحيح ڪيا ويا." درحقيقت هن ڪجهه به نه ڏٺو هو، ڪجهه به نه جاچيو هو، ڇاڪاڻ ته هو بيماريءَ سبب گهر ۾ ئي واڙيو پيو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان ملي جي اسپيڪٽر ۽ ٻين وڏن ماڻهن ڏانهن به رشوت ڪٺي ويندو هوس، ۽ انهن وٽان مون کي اها شيءِ ملندي هئي، جنهن کي مالڪ ”سنڌ“ سڏيندو هو، جنهن جي زور تي هو ڄاڻن جوڙڻ جا غير قانوني ڪم ڪري سگهندو هو. انهيءَ جي عيوض مون کي اها اجازت ملي ته رات جو جڏهن گهر جا ڀاتي ٻاهر وڃن، ته مان گهر جي اڳيان اڱڻ ۾ ويهي، سندن انتظار ڪري سگهيس ٿي. هو گهڻو ڪري ٻاهر ويندا ئي نه هئا، ۽ جي ويندا هئا ته اڌ اڌ رات جو موٽندا هئا. پنهنجي گهر جي چانئٺ يا سامهون پيل بنڊن جي مٿيءَ تي ويهي، مان انهيءَ سهڻيءَ عورت جي دريءَ ڏانهن ڪلاڪن جا ڪلاڪ نهاريندو رهندو هوس، ۽ اتان ايندڙ لهڪن ۽ نغمن ۾ گم ٿي ويندو هوس.

ڪڏهن ڪڏهن دريءَ ۾ رکيل گلن جي ڪونڍين ۽ ڀاسيرن پڙدن جي وچ مان نوجوان آفيسرن جا خوبصورت چهرا ڏسڻ ۾ ايندا هئا، ۽ هوءَ سهڻي پر سادي لباس ۾ هيڏانهن هوڏانهن ترندي نظر ايندي هئي. مان پنهنجي دل ۾ هن جو نالو ملڪه مارگاٽ رکيو هو، ۽ هن جي دريءَ ڏانهن نهاري چوندو هوس ته ”هيءَ اها اوچي زندگي آهي، جنهن جو ذڪر فرينچ ناولن ۾ هوندو آهي.“ هن جي چوگرد ماڻهن جي ميڙن کي گل جي چوگرد ڀونرن جي هجوم وانگر ڏسي، منهنجي دل ۾ ٻاراڻيءَ رقابت جي چرپائپ پيدا ٿي ويندي هئي.

هڪڙو قداور، اداس آفيسر، جنهن جون اکيون ڪٽيءَ ڀريل پيرن جي هيٺان ڪنهن خيال ۾ ٻڏل هونديون هيون، ڪڏهن ڪڏهن هن وٽ ملڻ ايندو هو. هو هميشه پاڻ سان وايولن کنيو ايندو هو ۽ انهيءَ کي اهڙي چنگ چاڙهيندو هو، جو دريءَ جي هيٺان گهٽيءَ مان لنگهندڙ ۽ ٻاڙي جي ماڻهن جو هشام ٿي ويندو هو. منهنجا مالڪ ٻه، جي گهر ۾ هوندا هئا، ته دري کولي ان کي ٻڌندا هئا ۽ ان جي تعريف ڪندا هئا. هين ڪان اول مون هنن کي چرچ جي نائب پادريءَ کان سواءِ ڪنهن جي به واکاڻ ڪندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪمن ٻڌو هو، پر، هر حال ۾، هنن لاءِ هـر قسم جي موسيقيءَ کان مڇيءَ جا ڪوفتا وڌيڪ پسند لائق هئا.

ڪڏهن ڪڏهن اهو آفيسر هن خوبصورت عورت کي راڳ ۽ شعر ٻه ٻڌائيندو هو. ان وقت هن جو هٿ پنهنجن پيرن ڏانهن کڃي ويندو هو، ۽ هن جو آواز ٿڌن ساهن سان گهٽجڻ لڳندو هو. هڪڙي پيري مان ننڍڙيءَ ڇوڪريءَ سان هنن جي دريءَ هيٺ ويٺو هوس، مون ٻڌو ته 'ملڪه مارگاٽ' هن کـي راڳ ٻڌائڻ لاءِ ايلاز ڪري رهي هئي، ۽ هو انڪار ڪري رهيو هو. آخر ۾ هن هيٺين سٽ چئي، جهڳڙي کي ختم ڪيو:

گيتن کي وري به سونهن جي ضرورت آهي —

سونهن کي گيتن جي ضرورت ناهي....

مان انهيءَ سٽ جي ساراه ڪرڻ لڳس ۽ اَن آفيسر سان منهنجي همدردي وڌڻ لڳي.

پنهنجيءَ هن ڪتابن واريءَ جيئري جا ڳنڊيءَ ملڪه کي اڪيلي سر پيانو وڄائيندي ڏسڻ ۾ مون کي ڏاڍو مزو ايندو هو. مان موسيقيءَ جي نشي ۾ مست ٿي ويندو هـوس. منهنجي لاءِ صرف دري ۽ دريءَ جي اندر ٻتيءَ جي پيلي روشني وڃي رهندي هئي، جنهن ۾ هوءَ پنهنجي شاهاڻي حسن سان پيانو وڄائيندي هئي ۽ هن جا سفيد هٿ پيانو تي ڦڪيڻ وانگر هيڏانهن هوڏانهن اڏامندا رهندا هئا. مان هن ڏانهن نهاريندو هوس، ۽ جذباتي موسيقي ٻڌندي، خوابن ۾ گم ٿي ويندو هوس. ويٺو اٿين سوچيندو هوس ته ڪاش، ڪٿان خزانو ڪوئي ڪيان ۽ سمورو هن جي حوالي ڪري، هن کي دولتمند بنائي ڇڏيان: ”اسڪوبيلوف“ روسي جنرل، جنهن ترڪن تي فتح حاصل ڪئي هئي، هجان، ۽ ترڪن سان لڙائي شروع ڪري، هنن کان اڻ ميو مال غنيمت هٿ ڪيان ۽ شهر جي بهترين حصي ۾ هن جي رهائش لاءِ محل بنايان، ۽ هن کي هتان، جتي هن جي لاءِ هرڪو وات ٿوڪيندو وتندو هو، اٿي ان محل ۾ وٺي وڃان، ٻاڙي وارا، نوڪر ۽ سيڻي ڪـان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڌيڪ منهنجا مالڪ هن جي لاءِ اهڙيون ئي گنديون ۽ بڇڙيون ڳالهيون ڪندا هئا، جهڙيون ڪنهن ماسٽر جي زال لاءِ؛ پر هن جي لاءِ اهڙيون ڳالهيون ڪرڻ ويل هنن جا آواز ڍيل هوندا هئا ۽ هو احتياط سان چوطرف پيا نهاريندا هئا.

مان سمجهان ٿو ته هڪڙي وڏي حيثيت واري ماڻهوءَ جي بيوهه هئڻ ڪري، سڀ ڀيا هن کان ڇرڪندا هئا. هن جي گهر ۾ جي طغرا هئا، اهي سڀ هنن جي وڏن کي روس جي زارن جهڙوڪ، گادونوف، الڪسي ۽ پيٽر اعظم وٽان مليل هئا. انهيءَ ڳالهه، جو پتو مون کي ٽوبيف کان پيو. ٽوبيف ڪجهه پڙهيل هو ۽ هر وقت انجيل جي تلاوت ۾ مصروف رهندو هو. ٿي سگهي ٿو ته ماڻهو هن عورت جي سواريءَ واري ڇهبڪ کان ٻه ڏڪندا هجن. ڇاڪاڻ ته چيو ويندو هو ته هڪڙي گلاخور کي انهيءَ سان خوب ڪٽيو هئائين. بهرحال بد گوئي هوريان هجي يا ڏاڍيان هڪ خراب ڳالهه آهي. منهنجي ملڪ جا دشمن چوطرف هئا ۽ مان اهڙا دشمني ڏسي ڏاڍو پريشان ٿيندو هوس، ۽ سچ پچ ته اها مون کي سمجهه ۾ نه ايندي هئي.

هاڻي، آئون جڏهن مون کي ٻيءَ زندگيءَ ۽ ٻين قسمن جي ماڻهن، امنگن ۽ خيالن جو پتو پيو هو، ته منهنجي اڳين زندگي منهنجي لاءِ بي مزي ۽ عذاب جهڙي ٿي پيئي. اها زندگي گندي، گلا جي چار مثل هئي، جنهن مان ڪوئي ٻه بچي نه ٿي سگهيو. انهيءَ ۾ فوج جي بيمار پادريءَ کي مي نوش ۽ عياش ڪري پيش ڪيو ويندو هو. منهنجن مالڪن جي چوڻ موجب فوج جا آفيسر ۽ انهن جون زالون سڀ عياش ۽ بدڪار هئا. سپاهي ساڳئي گندي نموني عورتن جو ذڪر ڪندا هئا، جنهن کي ٻڌي مون کي جڪ وٺي ويندا هئا. مگر سڀني جي پٺيءَ کان منهنجن مالڪن جا الزام ۽ چُغليون ڏهه رتيون وڌيڪ ڏکوئيندڙ هونديون هيون. مون کي اهو پليءَ پَٽ معلوم هو ته ٻين تي فتوائون ڏيڻ هنن جي وروڙهه ۽ ولڙ هئي. ٻين جي عيبن کي ڪُرڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيڻ ۽ انهن کي مرچ مصالحا لڳائي پيش ڪرڻ هڪ اهڙي تفريح هئي، جيڪا هنن کي هڪ ڪوڏي خرچ ڪرڻ کان سواءِ حاصل ٿي ويندي هئي. جن ماڻهن کي به هو سڃاڻندا هئا انهن کي پنهنجي زبان جي اشڪنجي تي چاڙهڻ مان هنن کي مزو ايندو هو، ۽ اهڙيءَ ريت هو پنهنجي بي مزي ۽ غير دلچسپ زندگيءَ جو بدلو سچو وقت پنهنجي کان پيا وٺندا هئا.

پر جڏهن اهي منهنجي مالڪ جي شان ۾ بدزباني شروع ڪندا هئا، تڏهن مان اهڙي جوش ۾ اچي ويندو هوس، جو منهنجي عمر ڪري منهنجي منهن تي ڌتي پوي. منهنجي دل هنن گلا خورن جي نفرت سان ڀرجي ويندي هئي. مون کي اهڙا خار لڳندا هئا، جو چاهيندو هوس ته سيني جا سڌ سيڪي رکان، ۽ ڪين خوب ست سريون ٻڌايان. ڪڏهن پاڻ تي ۽ پين تي ڪلهل اچي ويندي هيم، ۽ اها ڪهل منهنجي دل تي نفرت کان وڌيڪ عذاب جو بار بڻجي پيهي رهندي هئي.

جيتريقدر منهنجي مالڪ جو واسطو هو، مون کي هن بابت هنن کان وڌيڪ ڄاڻ هئي، مون کي پڪ هوندو هو ته متان انهن کي اهو پتو پئجي وڃي.

آرتوار جي ڏينهن جڏهن منهنجا مالڪ چرچ ۾ عبادت لاءِ ويندا هئا، ته مان پنهنجي صبح جي شروعات هن جي ملاقات سان ڪندو هوس. هوءَ مون کي پنهنجي آرام جي ڪمري ۾ سڏ ڪندي هئي ۽ مان سونهري رنگ واري ريشمي ڪپڙي جي پوش چڙهيل آرام ڪرسيءَ تي ويهي، ننڍڙيءَ چوڪريءَ کي هنج ۾ ويهاري، پنهنجي هفتي جي مطالعي جو پورتا ميل پيش ڪندو هوس. هوءَ پنهنجو منهن پنهنجن ننڍڙن هٿن ۾ جهليو، ڪشادي پلنگ تي ستي پيئي هوندي هئي. هن جو جسم سوڙ ۾ ڍڪيو پيو هوندو هو، جنهن جو رنگ ڪمري جي پين شين وانگر سونهري هوندو هو. هن جا ڪارا وار ڪلهن ۽ ڇاتيءَ تي ۽ ڪڏهن هيٺ فرش تي پيا لڙڪندا هئا. هوءَ منهنجون ڳالهيون

ٻه ٻڌائيندي هئي ۽ پنهنجي مست اکين سان مون ڏانهن ڏسندي ٻ، ٻيڻي هئي. هن جي چپن تي اڻ لکي مرڪ ٽڪرجي ويندي هئي ۽ پنهنجي راه ڏيندي چوندي هئي، ”ڏاڍو سٺو.“

منهنجي خيال ۾ هن جي اها مرڪ مون مٿان شاهاڻي نوازش هوندي هئي. هن جو آواز ڳرو ۽ مٺڙو هو ۽ هن جو هر جملو چڻ ائين چوندو هو، ”مون کي انهيءَ ڳالهه جو احساس آهي ته مان سڀني کان سربلند آهيان، ۽ مان! ڪنهن جي ٻـ‍ـ پابند ناهيان.“

ڪڏهن ڪڏهن مان اهڙي وقت وڃـي نڪرندو هوس، جڏهن هوءَ آئيني جي اڳيان ننڍڙيءَ ڪرسي تـي ويٺي وار سنواريندي هئي. وارن جون ڇڳون هن جـي ڳوڏن، ڪلهن ۽ ڪرسيءَ جي ٽيڪ تان وڏي، ذري گهٽ فرش کي ڇهنديون هيون. هن جا وار ناسيءَ جي وارن وانگر ڳاڙها ۽ وڏا هوندا هئا. هوءَ پنهنجون چنگهون اکيارئون ڪري منهنجي اڳـيان جوراب پائيندي هئي، ته ٻه منهنجي دل کي ڪو لوڏو نـه ايندو هو، چاڪاڻ ته هن جي اهڙيءَ اگهاڙپ ۾ ٻه پاڪائي سمايل هوندي هئي. مون کي هن جو حسن ڏسي، فخر محسوس ٿيڻ لڳندو هو. هن جي ڳلن جهڙي سڳند ٻجڙن خيالن کي دل ۾ پيدا ٿيڻ ئي نه ڏيندي هئي. مون کي اها پڪ هئي ته جنهن محبت جي پچار پورچيخاني ۾ ڪئي ويندي هئي، انهيءَ جو هن کـي پتو ئي نه هوندو هو. هن جي محبت وڏي اوچي پد جي هوندي هئي.

ڪيئن ٻه هجي، پر هڪ ڏينهن سج لڙ تي کان پوءِ جڏهن ورانڊي ۾ ويٺس، ته مون کي آرام جي ڪمري مان منهنجي من جي مالڪيائيءَ جي ڪلڻ جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو ۽ ان سـان گڏ مردانو آواز، جو چئي رهيو هو، ”ايڏي نڪڙ نه ڪر! خدا جو قسم، ائين ڪيئن ممڪن آهي!“

مون چاتو ٿي ته مون کي هليو وڃڻ گهرجي، پر مان وڃي نه سگهيس.

”ڪير آهي؟“ مون رڙ ڪئي، ”اڙي، تون؟ اندر آ.“

آرام جي ڪمري ۾ اونده هئي، چاڪاڻ تہ پردا هيٺ ڪيا ويا هئا، ۽ هوا گلن جي عطر جي خوشبوءِ سان ڀرپور هئي. ملڪہ مارگات پلنگ تي ستي پئي هئي، ڪاڏيءَ تائين چادر مٿي ڪري چڙهي هئائين، هن جي پرسان ديوار کي پٺي ڏيو، وايولن وڄائيندڙ آفيسر ويٺو هو. هن جي قميص کليل هئي، ۽ هن جي ڇاتيءَ اگهاڙي پئي ٿي. هن جي ساڄي پاسي ڏن ڪان وٺي ڪلهي تائين گهاڙهو زخم جو نشان هو. جيتوڻيڪ اونده هئي تہ بہ مان اهو چٽيءَ طرح ڏسي پئي سگهيس. هن جا وار وکريا پيا هئا، ۽ هن جي اداس منهن تي پهريون ڀيرو مرڪ ڏٺي هيم. اها عجيب مرڪ هئي، هن جون عورتن جهڙيون چمڪندڙ اکيون ملڪہ ۾ کتل هيون، ڇڻ تہ ملڪہ جي حسن انهن تي جادو ڪري ڇڏيو هو.

”منهنجو دوست“، ملڪہ اسان جي پاڻ ۾ ڄاڻ ڪرائيندي چيو. پر مون کي پتو پنجي نہ سگهيو تہ هن مون ڏانهن يا هن ڏانهن اهو اشارو ڪيو.

”هراسيل ڇو ٿو ڏسڻ ۾ اچين؟“ هن چڻ ڪنهن ڏورانهين هنڌ تان اهو سوال پڇيو هو، ”هيڏي آءُ!“

جڏهن مان هن وٽ ويس، تہ هن منهنجي ڳچيءَ ۾ ٻانهڙي وجهي، چيو، ”وڏي هوندي توکي بہ خوشيءَ جي خبر پوندي. ڇگو، هاڻي ڀڄ ڀاءُ.“

مون هڪڙو ڪتاب کٽ ۾ رکي، ڀيو ڪنيو ۽ هليو ويس. دل ۾ چڻ چري گهڙي ويم. حقيقت ۾، مان الهيءَ ڳالهہ تي اعتبار ئي نہ ڪندو هوس تہ منهنجي ملڪہ بہ ٻين عورتن وانگر عشق ڪندي آهي، ۽ الهيءَ آفيسر لاءِ بہ اهڙو خيال منهنجي دل ۾ نہ پئي اچي سگهيو.

مون کي هن جو مرڪندڙ مهانڊو ياد ايندو رهيو. اهو هڪ عجيب خوشيءَ پرمل مرڪ سان ٽڙيو پيو هو، ڇڻ ڪنهن

ٻار کي بغير توقع ارچتو تحفو ملي ويو هو. هن کي ضرور ملڪ، سان محبت ٿي ويئي هوندي. ڀلا ڪير اهڙو هو، جو هن کي دل نه ٿي ڏيئي سگهيو؟ ۽ ملڪ کي به هن سان محبت ڪرڻ لاءِ سبب هو. هو ڏاڍي مٺي نموني وائولن وڄائيندو هو، ۽ سلڙي نموني شعر چوندو هو.

پر انهن ٻارائين دلدارين جي باوجود اها ڳالهه صاف هئي ته جيڪي ڪجهه مون ڏٺو هو، انهيءَ جو مون تي، خاص طرح ملڪ سرڳات بابت، برو اثر پيو هو. مون کي ائين ٿي لڳو ڄڻ ڪجهه زيان ٿي ويو هوم، ۽ ڪيترا ڏينهن موڙهل گذارڻ لڳس. هڪڙي ڏينهن مون ڪان ڪو غلط ڪم ٿي ويو هو، جنهن تي هرڪو مون تي ڪاوڙجي پيو هو. جڏهن هن وٽ مان ڪتاب وٺڻ ويس، ته هن تيز ٿي چيو، "پڊڻ ۾ تو اچي ته تون ڏاڍو ڪو بد مزاج آهين! مون کي اڳ نه اهو پتو نه هو!"

مان ڪيڙن ڪان ٻاهر نڪري ويس، ۽ هن کي ٻڌايم ته منهنجي جان ڪهڙن نه ڏکن ۽ ڏولائن ۾ ورتل هئي، ۽ منهنجي لاءِ اهو پڊڻ ڪيترو نه ڏکيو هو، جو ماڻهو هن بابت وات نوڪيندا هئا. پهريائين هوءَ منهنجي ڪلهي تي هٿ رکي، ڏاڍي ڌيان سان ٻڌندي رهي. پوءِ جلد ئي اچي ٿڪڻ ۾ چنڪي، ۽ مون کي ڪلندي، ڏڪو ڏيندي، چوائين، "گهڻو ٿيو، مون کي سموري سڌ آهي. ٻڌين ٿو؟ مون کي سڀ پتو آهي."

پوءِ منهنجا ٻيئي هٿ وٺي، قرب سان چيائين، "انهن ڳالهين تي ڌيان ئي نه ڏيندو ڪر. تون پنهنجا هٿ چڱيءَ طرح صفا نه ڪندو آهين ڇا؟"

جڏهن هوءَ به مون وانگر ٿانو ملهيندي، فرش صاف ڪندي ۽ ڪپڙا ڌوئيندي هجي ها، ته هن جا هٿ به مون جهڙا ٿي وڃن ها، ۽ پوءِ هن کي انهيءَ ڇوڻ جي ضرورت ئي نه لڳي ها.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”جيڪڏهن ڪنهن کي جيئڻ جو ڍنگ ئي اچي ته ماڻهو ساڙ وچان هن تي تهمتون ٿا مڙهين، ۽ جنهن کي جيئڻ جو ڍنگ نه ٿو اچي ته ان کان نفرت ٿا ڪن.“

پوءِ هن مون کي پاڻ ڏانهن ڇڪيندي ۽ منهنجي منهن ۾ مرڪي نهاريندي، گنڀير ٿي، چيو، ”چا، تون مون کي چاهين ٿو؟“

”هائو.“

”گهڻو.“

”هائو.“

ڪيترو؟“

”مان نٿو ڄاڻان.“

”مهرباني. تون ڏاڍو سٺو ڇوڪرو آهين. جن جو مون سان چاهه هوندو آهي، انهن کي مان به چاهيندي آهيان.“

هن اهڙيءَ مرڪ سان هي سڀڪجهه چيو، ڄڻ اجا ڪجهه وڌيڪ چوڻ گهرندي هجي. ٿوريءَ دير کان پوءِ، جنهن ۾ هوءَ مون کي پنهنجي وڃهو جهليو بيٺي هئي، چيائين، ”مون وٽ گهڻو اچيندو ڪر. ايترو گهڻو جيترو توکان ٿي سگهي.“

مون انهيءَ مان پورو فائدو ورتو. جڏهن منهنجا سالڪ منجهند جي ماني کان پوءِ آرام ڪرڻ لڳندا هئا ته مان هن ڏانهن ڊڪي ويندو هوس، ۽ جيڪڏهن هوءَ گهر ۾ هوندي هئي ته ڪلاڪ سوا هن سان روح رهاڻ ڪندو هوس.

”توکي روسي ڪتاب پڙهڻ گهرجن ۽ روسي زندگيءَ بابت پوري ڄاڻ هئڻ گهرجي،“ هن پنهنجي خوشبوءِ پريل وارن ۾ پنهنجن گلاب جهڙين آڱرين سان ڪنگل وجهندي، مون کي سبق ڏنو. پوءِ روسي ليکڪن جا نالا ٻڌايائين. ”انهن جا نالا ياد رکڻ جي ڪوشش ڪندين؟“

ڪڏهن پنهنجن خيالن ۾ گم ۽ ويسر واري نموني چوندي هئي، ”تنهنجي تعليم جو بندوبست به ڪرڻو آهي. خدا جو قسم! اما ڳالهه منهنجي دل تان لهي ئي وئي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هر اهڙيءَ ملاقات کان پوءِ منهنجي هٿ ۾ نئون ڪتاب ۽ منهنجي دل ۾ نوان امنگ هوندا هئا، ۽ انهن لڳندو هو ڄڻ منهنجي من جو ٻهر ڏواڻي ويو هجي.

انهيءَ وقت تائين مان اگهيئي اڪساڪوف جا ڪتاب ”روسي ڪٽنب“ ”رالديڪرن جون يادگيريون،“ ۽ سندس شاندار روسي نظم ”جهنگلن ۾،“ گريبنڪو ۽ سولوگب جا ڪجھ ڪتاب ۽ وينوڊوف، اوڊووسڪي ۽ ٽيوڪوف جا نظم پڙهي چڪو هوس. انهن ڪتابن منهنجي دل کي ڌوئي اوجل ڪري ڇڏيو هو، ۽ منهنجي دل تي چڙهيل اجاين خيالن جي مٽي ۽ تلخ حقيقتن جي دز ڪرڙي، لاهي ڇڏي هئي.

اهڙن ڪتابن کي مان ڏاڍو پسند ڪندو هوس ۽ انهن کان سواءِ منهنجي سرندي ٿي نه هئي. انهن ڪتابن پڙهڻ کان پوءِ وري هڪ ڀيرو مون محسوس ڪيو ته مان هن دنيا ۾ اڪيلو نه آهيان، ۽ منهنجي دل ۾ اهو اعتقاد پيدا ٿيو ته مان زندگيءَ ۾ پنهنجي راهه پاڻ ٺاهڻي سگهان ٿو.

جڏهن نانيءَ مون سان ملڻ ايندي هئي، ته هن کي ملڪه مارگات بابت ڳالهيون ٻڌائڻ ۾ ڏاڍو مزو ايندو هوم. ناني ناس جي چپٽي چاڙهي، اعتماد سان چوندي هئي، ”ڏاڍو سٺو. ڏسين نو، چڱن ماڻهن جي ٻج جي کوٽي ڪانهي، اکيون کولي ڏس ته هر هنڌ ليئي پوندا.“ ۽ هڪڙي ڀيري چيائين، ”مان تنهنجي ٻاران هن جو شڪريو ادا ڪرڻ وڃان نه؟“ پر مون ائين ڪرڻ کان منع ڪئيمانس.

”چڱو، آءٌ نه ويندس. جيئن تنهنجي مرضي. او مالڪ، او مالڪ، دنيا جي هر شيءِ ڪهڙي نه سٺي آهي! دل ائين ٿي چوي نه جيڪر هميشه زنده رهجي.“

مون بابت ملڪه مارگات جا تعليمي ارادا پورا ٿي نه سگهيا، ڇاڪاڻ ته هڪڙي وڏي ڏينهن تي مون کي هڪڙو اهڙو حادثو پيش آيو، جو منهنجو ذريگهٽ خاتمو ٿي ويو هو. انهيءَ ڏڻ

ڪان ڪجهه ڏينهن اڳ منهنجا چَپَڙَ اهڙا سڄي پيا هئا، جو
اکيون کولي نه ٿي سگهيس. منهنجي مالڪن کي اچي ڊپ لڳو
ته مان انڌو ٿي پيو هوس. ۽ مان به ڊڄي ويس. مون کي هڪڙي
اکين جي ماهر رازيووچ ڏانهن موڪليو ويو، جنهن ڇپرن ۾
سرائي گهمائي، ملم وڌي، پٽي ٻڌي ڇڏي. انهيءَ کان پوءِ ڪيترا
ڏينهن مان اکين تي پٽي ٻڌيو، اونده ۾ پيو هوندو هوس. انهيءَ
ڏڻ کان هڪ ڏينهن اول منهنجي پٽي کولي وئي، ۽ اٿين محسوس
ڪيم ڄڻ اونداهيءَ قبر مان نڪري آيو هوس. اکين جي ديد
وڃائڻ کان وڌيڪ دنيا ۾ ٻي ڪابه مصيبت ڪانهي. اهو انڌو
هاڃو آهي، جو انسان کي دنيا جي هر ڳالهه کان محروم
ڪري ڇڏي.

انهيءَ وڏي ڏينهن مون کي ڪم کان موڪل هئي.
تنهنڪري اردلين مان پٽ شٽ هٿڻ لاءِ انهن جي بورچيخاني ۾
وڃي پهتس. پيا ته ڇڏيو پر ساٿيڪو توبيف به نشي ۾ ٻڌل هو.
شام جي وقت ارموخن سدوروف کي مٽي وارو ڏنبو وهائي
ڪڍيو. سدوروف بيهوش ٿي پٽ تي ڪري پيو. خوف وچان
ارموخن ڪڙڪن تي زور ڏيئي ڀڄي ويو.

ساري محلي ۾ هُو هوا ٿي وئي ته سدوروف جو خون
ٿي ويو آهي. هن جو پٽ چاڙهڻ وٽ ڦيهتو پيو هو ۽ ان کي
ڏسڻ لاءِ ماڻهن جا ميڙ اچي مڙيا هئا. اِها صلاح ڪئي وئي ته
پوليس کي گهرائجي، پر پوليس ڏانهن ڪوبه نه ويو، ۽ نه وري
ڪنهن وڏي بيهوش ماڻهوءَ کي هٿ لائي ڏٺو. ايتري ۾ ڌوٻڻ
نتاليا ڪوزلوسڪي ٽئين ڀلو وڪي ۽ مٿي تي ٻڌل اڇي رومال
سان ڳنڍي ٻڌي، اچي نڪتي. هوءَ ماڻهن کي ڪلها هڻندي، پاسي
ڪندي، بورچيخاني جي دروازي وٽ اچي پهتي. هيٺ جهڪي
رڙ ڪيائين، ”اڙي احمقو، هي ته جيئرو آهي؛ ٿورو پاڻي
کڻي اچو!“

تماشائي هن کي چوڻ لڳا، ”تون ڇو ٿي ٽنگ اڙائين؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽنهنجو هتي ڪم ناهي.“

”ٻاڻي!“ هن اهڙي زور سان رڙ ڪئي، ڄڻ ڪنهن گهر کي باهه لڳي وئي هُئي. جهٽ پٽ ڦڙتائيءَ سان پنهنجا ڪپڙا پاسي ڪري، ۽ پيٽي ڪوٽ کولي، سپاهيءَ جو رت ۾ ٻڏل مٿو ڪٽي پنهنجن گوڏن تي رکيائين. هوريان هوريان گهڙيال ميڙ ڇڏڻ ٿيڻ لڳو. ڪمري سان ٺڪرندڙ جهڪيءَ روشنيءَ ۾ مون ڏٺو ته ڏوهي جون ڳوڙهن سان آليون ڪاوڙيل اکيون هن جي ڳول پيلي منهن ۾ چمڪي رهيون هيون. مون هن کي ٻاڻيءَ جي ٻاٽلي پري آڻي ڏني. مون کي چيائين، ”سدوروف جي منهن ۽ ڇاتيءَ جي مٿان پاڻي هار، پر جيئن مون تي ڦڙڪ نه پوي، مون کي ٻاڙي ۾ ساهيڙين وٽ وڃڻو آهي.“

سپاهيءَ کي هوش اچڻ لڳو، هن جون بند ٿيل اکيون ٿورڙيون کليون، ۽ هو ڇنڪڻ لڳو.

”هن کي مٿي کڻ،“ نتاليا چيو، ۽ هن کي اهڙيءَ ريت ٻانهن کان ٻري ڪري جهليائين، جيئن هن جي فراڪ کي ڪو رت جو داغ نه لڳي. اسين هن کي ٻورچيخاني ۾ اندر کڻي وياسين ۽ بستري تي ليٽائي ڇڏيوسين. نتاليا ڪپڙو آلو ڪري، هن جو ٻوٿ اگهيو، ۽ وڃڻ کان اول مون کي هدايت ڏنائين ته ”ڪپڙو آلو ڪري، هن جي مٿي تي رکندو رهه. مان وڃي هن احمق جي خبر وٺي ٿي اچان. هي چور ٿشي ۾ جيستائين ڍيري نه ٿيندا، تيستائون ڄڻ ڪجهه پيتو ئي نه اٿائون.“ پوءِ پنهنجو رت جي داغن لڳل پيٽي ڪوٽ لاهي، فرش تي ڦٽو ڪيائين، ۽ لت سان هڪ ڪنڊ ڏانهن اڇلي، پنهنجي گهنجيل لباس جا ڍڪ ٺيڪ ڪندي، ٻاهر هلي وئي.

سدوروف ڪر ٻئي موڙيا، هڏڪيون ٻئي ڪاڏائين ۽ وڏا ساهه ٻئي کنيائين. مٿي مان گرم ۽ ڪني رت جا ڦڙا ٺڪري، منهنجي پيرن تي ٻئي پياهه جيتوڻيڪ اُهتو ئي آهه، پر مان ايترو هراسجي ويو هوس، جو پير ئي نٿي چوري سگهيس. ٻاهر وڏي ڏڻ واري رنگيني هئي، ڪڇين ڳارين ۽ چڙين سان ٻاهريان در

۽ جاين جـا ڏاڪا سينگاريل هئا. ورالبن جي ٽنين کي سرو ۽ شمشاد جي تازن شاخن سان سنواريو ويو هو. سڄي محلي کي پني ۽ تارين ڇهڇ سائو بڻائي ڇڏيو هو. اُهي ڏينهن صبح جو آهو سيڪجهه ڏسندي، مون ائين محسوس ٿي ڪيو ته اُن وڏي ڏينهن سان گڏ بهار جي رت اسان وٽ رهڻ آئي آهي، ۽ زندگي وڌيڪ خوشين ڀريل، صاف ۽ صحتمند ٿي ويئي آهي.
سپاهي ڪنجهيو ۽ کنگهيو پئي. هن جي وات مان ٻاروتي وودڪا ۽ ڪني بصر جهڙي ڦي نڪتي، جنهنڪري ٻورچيخاني ۾ دم گهٽيندڙ بدبوء پکڙجي ويئي. درين سان منهن لڳايو ساٿو اندر ڏسي رهيا هئا. شيشي سان لڳي بيهڻ ڪري، هنن جـا منهن ۽ نڪ سان لڳل هٿ ڏاڍا ٻوائتا ٿي لڳا.
جڏهن سدوروف سامت ۾ آيـو ته هوريان ملڪڻ لڳو.
”مون کي ڇا ٿيو آهي؟ ٻار ارموخن؟ مان ڪري پيو هوس ڇا؟“
پوء هن کي ڪنگهه اچي ورتو، جنهن ڪان پوء نشئين وانگر روئڻ ۽ رڙڻ لڳو– ”اڙي پيڻ، منهنجي معصوم، ننڍڙي ڀيڻ!“
هو لڏندو لمندو اُٿڻ هنڌ مان اٿيو، ۽ وري هنڌ تي ڪري پيو. هن جون اکيون عجيب نموني ڦيرڪڻ لڳيون ۽ دانهون ڪيائين، ”مون کي ته صفا ماري ڇڏيو اٿن!“ جنهن تي مون کي اچي کل ورتو.
”اڙي تون وري ڇا تي ڏند ٿو شيڪين؟“ هن اڃوجهڻ وانگر مون کان پڇيو. ”هتي منهنجو دم هميشه لاء نڪري ويو آهي ۽ هوڏانهن تون واڇون ٿو ٽيڙين!“ مون کي پنهنجي ٻنهي هٿن سان ڌڪ هڻندي، ڇوڪر ۾ چوڻ لڳو، ”ٻهرئين ڀيري حضرت الياس، ٻئي ڀيري گهوڙي سوار سينٽ جارج ۽ ٽئين ڀيري — مردود منهنجي اکين اڳيان ڏري وڃ!“
”بيوقوف نه ٿي!“ مون ورائيس.
ڇرهاٽپ واريء ڪاوڙ ۾ زمين تي لت هڻي، واڪو ڪيائين، ”مان مري رهيو آهيان ۽ تون —“ ۽ پنهنجي ڪنڌي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ مون کي اکين واري وهائي ڪئي آهن. منهنجون اکيون انڌن وانگر پوتجي ويون، ۽ مان دانهون ڪندو اڳئين ڏانهن وڌيس، جتي نتاليا مان اچي ڀڄو به ڀئس. نتاليا ارسوخن کي پاڻهن کان گهليو ۽ رڙيون ڪندي پئي آئي. ”اڙي گڏه، هنئي پري ٿي!“ مون کي غور سان ڏسي، چيائين، ”توکي ڇا ٿيو آهي؟“

”هو هوش ۾ آيو آهي، ۽ وڙهي ٿو.“

”وڙهي ٿو؟ سچ پچ!“ هن عجب مان لفظ زوريءَ وات مان ڪڍندي چيو. ارسوخن کي ٿيلهو ڏيندي چيائين، ”اڙي بگهڙ، توکي انهيءَ لاءِ ڏنيءَ جا شڪر بجا آڻڻ گهرجن.“

مون اکين کي پاڻيءَ جا ڇنڊا هنيا، ۽ پوءِ اندر نهاريم ته پئي مڙس ڪير ۽ ڪنڊ ٿي ويا هئا. هڪبئي کي ياکر پائي ڪوڙها پئي ڳاڙيائون. پيئي ڄڻا پوءِ نتاليا کي ياکر پائڻ لاءِ وڌيا، پر نتاليا ڇنڊ ڪڍندي، چيئن، ”ڪتو! مون کان پنهنجا هٿ پري ڪريو. مون کي ڇا سمجهيو آٿوَ؟ بهتر آهي ته پنهنجن مالڪن جي واپسيءَ کان اول ٿي وڃي سمهو. انئين نه ٿئي، جو ڪنهن آوي ۾ اچي وڃو.“

هن جي ڇوڻ تي پيئي ڄڻا هارن وانگر، هڪڙو پٽ تي ۽ ٻيو پلنگ تي، ليٽي پيا؛ جڏهن پيئي کونگهرا هڻڻ لڳا، تڏهن هوءِ ٻاهر نڪري آئي- ”کهڙا ته حال ٿي ويا اٿن! ۽ مان ٻاڙي ۾ ملڻ لاءِ وڃي رهي هيس. چئبو هن گڏه توکي مڪ وهائي ڪئي! اهو آهي نشي جو نتيجو! ڇوڪرا، تون ڪڏهن به شراب نه پيئجانءِ.“

اسان ٻيئي ڄڻا ٻاهرئين در پرسان پيل بينچ تي ويهي رهياسين. ۽ مون پڇيومانس ته هوءِ اهڙي بي‌خوف، نشئي ماڻهن جي وچهو ڪيئن ٿي وڃي سگهي.

”رکو نشئي ماڻهن کان ڇا؟ اهي هوش ۾ هجن تڏهن به. جڏهن ڪا ڇون چرا ڪيائون ته اجهو هي اٿن!“ ۽ پنهنجي کهري ۽ ڳاڙهي مڪ مٿي ڪيائين. ”منهنجو مرحوم خاوند به

شراب جو شوقين هوندو هو. هڪڙي ڀيري جڏهن نشي ۾ چور هو، تڏهن هٿ پير سوگها ٻڌي ڇڏيامانس، ۽ جڏهن نشو لٿس، تڏهن خوب ڪنج ڪيڏي مانس — صرف هن جي فائدي خاطر — ۽ چيو مانس، 'تنهنجي ونڊر لاءِ تنهنجي زال آهي، نه ووڊڪا!' ايترو ته ڳالهايو مانس، جو ٽڪجي پيس، ۽ انهيءَ کان پوءِ هو منهنجي اکيان مٺ ٻنجي ويو."

"تون بيشڪ زور آهين،" ٻيهي حوا جو خيال ڪندي، جنهن خدا کي به دلبو ڏيئي ڇڏيو هو، مون چيس.

نتاليا ٽڏو ساهه کڻي چيو، "عورت کي مرد کان زور هئڻ ئي گهرجي. خدا هن کي ائين ٺاهيو آهي، جو هن کي ٻن ماڻهن جو زور هئڻ ئي گهرجي."

هوءَ نرمائيءَ سان ۽ سواءِ ڪنهن رنجش جي ڳالهائي رهي هئي. هوءَ بينچ کي ٽيڪ ڏيئي، ڇاتيءَ تي هٿ رکيو ويٺي هئي. هن جون اداس اکيون سامهون گهٽر ۾ ڪتل هيون، جنهن جي مٿان مٽيءَ جو ته چڙهي ۽ گند ڪچرو ٿي ويو هو. ڳالهين ۾ اسان کي وقت جو پتو ئي نه پيو. اوچتو ڏٺم ته مالڪ ۽ مالڪيائي پاڻهي پاڻهي ۾ ملايو، اچي رهيا آهن. هو هورڙان نمائشي ڊنگ سان پئي هليا، جڻ ته ترڪي ڪُڪڙ ۽ ڪُڪڙ هئا، جي گڏيا پئي آيا. هنن اسان کي ويجهو ٿي نهاريو ۽ پاڻ ۾ ڪجهه چوندا هليا ويا.

مون اُٿي هنن لاءِ در کوليو. مالڪيائي جڏهن ڏاڪڻ تي هئي، ته غليظ نموني چوڻ لڳي، "چنبو ڏوهڻ تي تنهنجي دل ريجهي ويئي آهي؟ اهڙن ڪريل ماڻهن سان عشق ڪندو آهين ڇا؟"

مون کي هن جي ڇرپ جهڙن لفظن جو ڪجهه به رنج نه ٿيو. پر جڏهن مالڪ ٺهڪ ڏيئي، چيو، "وهي اٿس، انهيءَ وقت ائين ئي ٿيندو آهي،" ته دل سڙي ويئي.

ٻئي ڏينهن صبح جو ڪانئين واري ڇاپري وٽ هڪڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوراخ ۾ خالي ھٿون پيل ڏٺم. سڃاتم ته اھو سدوروف جو آھي. تنھنڪري جھٽ پٽ ھن وٽ ڪٽي ويس. ھن ان ۾ ھٿ وجھي ڏٺو ته خالي ھو- ”ھن ۾ ھڪ روبل ۽ ٽيھه ڪوپيڪ پيل ھئا، اھي ڪٿي آھن؟ جلدي واپس ڏي!“

ھن جي مٿي تي ڏوال پڌل ھو. ھن جو منھن لٽل ۽ بيمارن جھڙو ٿي لڳو، ۽ ھن جون سڄيل اکيون ڪاوڙ ۾ ٻاھر اڪري آيون ھيون. ھن کي منھنجي ڳالھه تي پڪ ٿي نه پئي آئي ته جنھن وقت مون ھٿون لڌو ھو، ان وقت اھو خالي ھو.

ارموخن اچي ساڻ ٿي سدوروف سان سر ۾ سر ملائي بيٺو ۽ مون تي تھمت مڙھڻ لڳو— ”ھڪ ٿي پڪ ھن چوري ڪئي آھي. مالڪ وٽ وٺي وڃيس. سپاھي سپاھين جي چوري ڪين ڪندا آھن!“

انھيءَ تي مون کي پڪ ٿي ته چور اھو آھي ۽ ھن ٿي ھٿون خالي ڪري، منھنجي ڪائين ڏانھن اڇليو آھي. مون ٻه سواءِ ھڪ جي منھن سامھون چئي ڏنـوماڻس، ”ڪوڙا! تـو ٿي پئسا چورايا آھن!“

مون محسوس ڪيو ته منھنجي ڳالھه برابر ھئي. ھن جي منھن جو رنگ خوف کان لھي ويو، ۽ ڪاوڙ ۾ وٽ وڪڙ کائي، ورلڻ لڳو— ”ثابت ڪر، ثابت ڪر!“

مون وٽ ڪھڙو ثبوت ھو. ارموخن وات ھڻندو، مون کي ميدان ۾ ڦيرائيندو رھيو ۽ سدوروف اسان ٻنھي جـي پٺيان پنھنجي ٻڪ ڪندو رھيو. دريءَ مان ماڻھو منڍيون ڪڍي، ڏسي رھيا. ملڪه مارگاٽ جي ماءُ پنھنجي سگرٽ سان انھن سان ھڪ ھئي. جڏھن اھو خيال آيم ته منھنجي عزت منھنجي ملڪه وٽ لڪي جي ٿي وينندي، تڏھن ڪاوڙ ۾ ڳاڙھو ٿي ويس.

مون کي ياد آھي ته ٻيئي سپاھي منھنجي مالڪن جـي اڳيان مون کي سوگھو جھليو بيٺا ھئا، ۽ منھنجا مالڪ ھنن جي الزامن سان ھا ۾ ھا ملائي، ڪنڌ ڌوڻي رھيا ھئا. ننڍيءَ مالڪياڻيءَ

۽ ائين ٻه چئي ڏنو، ”هن ضرور پئسا چورايا هوندا! ڪالهه رات ڏوهه مان ٻنهي تي ويلي من مستيون ڪيائين. ضرور انهيءَ ڪي ڏنا هوندائين. اهڙن ڪمن لاءِ نه پئسا گهرجن.“

”توهين بلڪل سچ ٿا چئو،“ ارموخن چيو.

انهيءَ تي مان ڪپڙن مان ٻاهر نڪري ويس، ۽ مالڪيائيءَ کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ لڳس، جنهنڪري خوب موچڙا مليم. مون کي موچڙن جي سور کان وڌيڪ اهو خيال ستائي رهيو هو ته هن ڳالهه جو ملڪه مارگات تي ڪهڙو اثر پوندو. هن جي نظرن ۾ سا ڪيئن عزت ڪيئن ماڻي سگهندس؟ ان وقت جيڪا منهنجي دل جي حالت هئي اها مان ٻڌائي نٿو سگهان. مان شايد ٻاهر ڪنهن گهوگهو ڏيئي اتي جو اتي پورو ڪري ڇڏيان ها.

اها منهنجي خوش قسمتي هئي، جو سپاهين جي ٻڪ ٻڪ انهيءَ ڳالهه کي سڄي محلي جي هر گهٽيءَ ۽ هر گهر تائين پهچائي ڇڏيو هو. اجا ڏينهن پورو ٿي نه ٿيو هو، ته مون پنهنجي ڪوٺيءَ ۾ جتي ليٽيو پيو هوس، اتاليا جو گجندڙ آواز ٻڌو.

”نه نه! مان ڇو ماٺ ڪيان؟ تون مون کي ڇڏي ڏي! نه ته تنهنجي آفيسر کي اهو ڪجهه ٻڌائيندس، جو تو کي ڏينهن جا تارا ڏيکاريندو.“

مان سمجهي ويس ته انهيءَ هل هنگامي جو لاڳاپو مون سان آهي. اها سموري جهڳ جهڳ اسان جي در وٽ ٿي رهي هئي.

”تو ڪالهه مون کي ناڻي جو هڪ ڏيکاريو هئي، گهڻا پئسا هئا؟ اهي ڪٿان آيا؟ جلد ڪر، ٻڌاءِ!“

مان خوشيءَ ۾ نه پئي ماپيس، اوچتو سدوروف جو ڪاوڙ ڀريل آواز ٻڌم، ”چئبو، ارموخن—“

”ڇوڪري کي انهيءَ ڪري سيڪٽ ملي، تو هن کي موچڙا هڻايا!“

مون چاهيو پئي ته ٽڪرو ٽڪرو ٿي وڃان، اڳ ۾ وڃي

وجي، خوشيءَ ۾ جهومر هڻان، ۽ ڏوهن جا هٿ ٻيهر چمان. پـر الهيءَ ويل مالڪياڻيءَ دريءَ مان منهن ڪڍي، هن کي ٻوڪ ڪري چيو، "ڇوڪري کي انهيءَ ڪري سيکت ملي، جو هو بي ادب ٿيو. باقي توهان جهڙن واهيات ماڻهن کان سـواء ٻئي ڪنهن ۾ هن کي چور ڪونه پئي سمجهيو!"

"واهيات تون آهين! ۽ آءٌ توکي چوان ٿي ته تون وهڙي آهين."

هن جي اهڙي وات مان مون کي موسيقيءَ جـهڙو مزو پئي آيو. پنهنجي رحم جوڳيءَ حالت ۽ نتاليا جي هـن احسان تي ويچاريندي، منهنجي دل ڀرجي آئـي، ۽ وڏي مشڪل سان ڳوڙها جهلي سگهيس.

منهنجو مالڪ هوريان هوريان مون وٽ ڪوٺڙيءَ ۾ داخل ٿيو، ۽ هڪڙي تختي تي ويهي رهيو. پنهنجن وارن کي پٽتي ڪندي، چوڻ لڳو، "ادا پيشڪوف، ڇٽو تنهنجو انهيءَ ڪم ۾ هٿ نه هو."

مون ڪنهن به جواب ڏيڻ کان سواء منهن ڦيري ڇڏيو.

"پر اها ڳالهه، مڃڻي ٿي پوندي ته تو جهڙي لفظ چيا، اهي معاف ڪرڻ جهڙا نه هئا."

مون زهر جو ڍڪ ڀري چيس، "طبيعت ٺيڪ ٿيندي ته توهان جو گهر ڇڏي هليو ويندس."

هن ماٺ ڪري سگريٽ کي سوٽو هنيو، ۽ هن جون اکيون مٿي کڄي ويون. پوءِ هوريان چوائين، "اهو تـوتي ڇڏيل آهي. هاڻي تون ننڍو ٻار نه آهين. پنهنجي سڄي حالتن تـي ويچاري، پنهنجي ڀلي جو فيصلو ڪري سگهين ٿو."

هو مون وٽان هليو ويو، ۽ هميشه وانگر مون کي هن تي رحم اچڻ لڳو.

ڇهن ڏينهن کان پوءِ مان اتان هليو ويس. منهنجي دل ڏاڍي پئي ٿي ته ملڪه مارگات سان الوداع ڪري اچان، پر همت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نہ پئي ٿيو، ۽ مون کي قبول ڪرڻو پوندو تہ حقيقت ۾ مان انهيءَ ڳالهہ جي انتظار ۾ هوس تہ هوءَ پاڻ مون ڏانهن ماڻهو موڪليندي. جڏهن هن جي ڏيءَ کان موڪلائڻ لڳس تہ کيس چيم، "پنهنجي ماءُ کي چئجانءِ تہ مان سندس تمام تمام گهڻو شڪرگذار آهيان."

"ماڻو"، هن وعدو ڪيو، ۽ چاهہ ڀريءَ ملڙيءَ مرڪ مان چيائين، "چڱو، سڀائي تائين الوداع."

اسان جي اها ملاقات ويهہ سال کان پوءِ ٿي؛ ان وقت هوءَ هڪڙي ملٽري آفيسر جي زال هئي.

(١١)

وري آءٌ هڪڙي آگبوٽ جي بورچيخاني ۾ ٿالهون ڌوئڻ جي ڪم تي لڳي ويس. جهاز جو نالو ”پرم“ هو. ان جي رفتار تيز، ڪمرا ڪشادا ۽ رنگ ٻڙڪ جهڙو سفيد هو. منهنجو پگهار ماهوار ست روپيا مقرر ٿيو، ۽ وري ٻه هيڊ بورچيءَ جي هٿ هيٺ ڪم ڪرڻ لڳس.

جهاز جو نائب ڪپتان ڏاڍو ٿلهو هو. هن جو پيٽ ٻاهر نڪتل ۽ ڳچي بليئرڊ جي بال وانگر لسي هئي. پليءَ پليان هٿ ڦيري، سچو ڏينهن چرٻل رڇ وانگر ڊيڪ ڪي ڪڇيندو وتندو هو، ۽ جڏهن گرمي گهٽمندي هيس، ته ٻاچي ڏانهن پڇندو هو. هن جي زال ٻنيوريءَ وانگر هيڏانهن هوڏانهن ڦرندي وتندي هئي؛ ڪرڙ چاليهن جي لڳ ڀڳ هئي، اڃا ٺاهوڪي لڳندي هئي، پر هر مرجهايل گل وانگر، پائوڊر سان منهن کي اڇڙو ڪندي هئي، جو پائوڊر هن جي ڳلن تان لهي، هن جي رنگين لباس کي ليپو ڏيئي ڇڏيندو هو.

بورچيخاني تي جنهن جي حڪم جو سڪو هلندو هو، اهو ”اوان اوآنووچ“ نالي هيڊ بورچي هو. هو قد جو ڊينڀو، ۽ ٻت جو سگهارو هو. هن کي ”ٽمبي رڇ“ ڪري چيڙائيندا ۽ هئا. هن جو نڪ ڪنڊيو ۽ اکيون حرفتي هيون. رنگين مزاج هئڻ ڪري هر روز ڏاڙهي ڪوڙهيندو هو، ۽ ڪلف لڳل ڪالر پائيندو هو. هن جي ڳلن جو رنگ نيلاڻ مائل هو ۽ هن جون ڪاريون مڇون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مٿي اپيون بيٺيون هونديون هيون. جيڪا به گهڙي ماندي هئس، ته ڪيسي مان آئينو ڪڍي، پنهنجي ڏونهاڻيل آڱرين سان پيو انهن کي مروٽيندو هو.

جهاز ۾ سڀني کان نمايان شخصيت جو مالڪ ڪوري جو آڳ مٿن جنڪ شوموف هو. هن جو جسم رانوڙ ۽ ڇاتي موڪري هئي. هن جو نڪ چپٽرو ۽ رنبي جهڙو سڌو هو. هن جي ڳهاٽن پرن ۾ ڪاڻيءَ جي رنگ جهڙيون اکيون لڪيون پيون هونديون هيون. هن جا سخت ۽ گهنڊيدار وار ترنيءَ جي ڇٻر وانگر هن جي ڳلن کي ڍڪيو بيٺا هوندا هئا، ۽ ساڳئي ڍنگ جا وار هن جي مٿي تي ٽوپ وانگر ڏسڻ ۾ ايندا هئا، ۽ وڏي مشڪل سان انهن وارن مان هن جون ڏنگيون ڦڏيون آڱريون ڪوپريءَ تائين پهچي سگهنديون هيون.

هو رميءَ جو الڪلي ڪيڏاري هو ۽ حد کان زياده لوڀي هو. ڏڪارين ڪتي وانگر بورچيخاني ۾ گوشت ۽ ماني ڏوڙيندو وتندو هو. هو چانهه اوانوچ سان ڳڏجي پيئندو هو ۽ ان کي پنهنجا گذريل وقتن جا عجيب ۽ غريب قصا ٻڌائيندو هو. هو ننڍپڻ ۾ ريازان جي هڪڙي ريدار وٽ ڪم ڪندو هو. هڪڙي ڏينهن هڪڙو راهب هن کي ريڇي پاڻ سان وٺي ويو، ۽ چار سال هڪڙي خانقاه ۾ راهب تي گذاريائين.

"مان جيڪر اڄ به راهب هجان ها،" هو مزاحيه انداز ۾ چوندو هو، "پر اسان جي خانقاه ۾ پينزا کان زيارت واسطي هڪڙي عقيدتمند عورت اچي لڪتي، انهيءَ عورت منهنجا ماٿا تي ڦرائي ڇڏيا ـ 'تون ملڪ جو جالنو جوان ۽ مان آبروءَ واريءَ رن زال، مون سان گڏ گهارڻ لاءِ تنهنجو ڪهڙو خيال آهي؟' اها ڳالهه منهنجي دل سان ٺهڪي آئي، ۽ مان هن سان هليو ويس. مان هن جو يار هوس ۽ اسان هڪٻئي سان ٽي سال اهڙيءَ گرم جوشيءَ سان گذاريا، جيئن تنور ۾ روٽي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيبدي رهي، ڳالهه جي وچ ۾، پنهنجي نڪ تي نڪتل ڦرڙيءَ کي هٿ لائيندي، چيس، ”هن ڪوڙا! جيڪڏهن ڪوڙن هڻڻ ۾ ڪمائي ٿئي ها، ته تنهنجا لک جمع هجن ها.“

جڏهن ان جي جواب ۾ ٿورو ٽهڪيو ۽ هن جي سخت وارن ۾، جيڪي هن جي مڇن جي چوٽين ۽ لسي منهن کي ڍڪيو بيٺا هئا، ٿوري چرپر ٿي. تنهن کان پوءِ هن هيلڊ بورچيءَ جو ڏيک ٻڌو ان ٻڌو ڪري، ساٿيءَ ٽيزيءَ سان قصو شروع ڪيو - ”مون کان هوءَ ٿوري عمر ۾ پڪي هئي، تنهنڪري هن مان جلدي منهنجي دل ڀرجي ويئي، ۽ مان هن جي ڀائٽيءَ سان دل وندرائڻ لڳس. جڏهن هن کي ان جو پتو پيو، تڏهن گهٽ کان جهلي، در جو منهن ڏيکاري چڏيائين.“

”تنهنجو اهو مرڪ ٻه هو،“ هيلڊ بورچيءَ اهڙيءَ خوشيءَ ڀرئي لهجي ۾ چيس، جهڙي لهجي سان جڏهن ڳالهه ٻڌائي رهيو هو.

جڏهن هن جي ڳالهه ڏانهن ڌيان ڏيڻ کان سواءِ ميٽ ۾ ڪنڌ جي لپ هڻندي، چيو، ”مون کي ڏڪر اچي ويا، پر هڪڙي پوڙهي واپاريءَ جو ساٿ ملي ويو. هن سان گڏ مون ساريءَ اڌ دنيا جي راهن کي جهاڳيو. اسان بلقان جا جبل لتاڙي ترڪي، رومانيا، گريس، سڄي آسٽريا ۽ ٻيا ملڪن جا ملڪ گهميا. جتي به گراهڪ جو ڏس پئي مليو، اسان تهڙ ڪٽي اتي پئي پهتاسين.“

”چوري به ڪندو هئين؟“

هيلڊ بورچيءَ سايان ۾ پڇيس.

”بلڪل نه، پوڙهي اکين ٽي چتاءَ ڏيئي ڇڏيو هو- ’پاهر نوڪي ايماندار ٿي رهڻو پوندو. اتي ڏاڍي سختي آهي. ڪنهن خسيس شيءِ کي به هٿ لڳايو نه ٿئي، تنهنجو سر ويهو ناهي!‘ مان اها ڳالهه مڃان ٿو ته هڪڙي ڀيري ڪنهن شيءِ جي ٽڳائڻ جي ڪوشش ڪيم، پر ڪجهه به حاصل نه ٿيو. هڪڙي سوداگر جي اڳڻ مان گهوڙي ڪڍڻ ۾ ڪامياب ٿي ويس، پر اجا ٿورو

اڳتي نه وڌيس ته پڪڙجي پيس. خوب موچڙا هڻي، پوليس لاڪپ ۾ ڏيئي ڇڏيائون. منهنجو هڪڙو ڀيو ساٿي هو، اهو سچ پچ گهوڙن جو چور هو. پر مون جيڪي ڪجهه ڪيو هو، سو مزي خاطر.

”پوءِ سوداگر اوچتو بيمار ٿي پيو، ۽ رات جو خراب خواب لهڻ لڳو. جنهن ۾ هن کي رکو منهنجي صورت ڏسڻ ۾ پئي آئي. تنهنڪري هو اهڙي ٻنو. ڪورٽ ۾ وڃي، جج کي ليلائي چيائين، 'الله لڳ هن جي پائيواريءَ مان مون کي ڇڏايو!' 'هن جي معنيٰ ته 'منهنجي'— 'ڏٺيءَ واسطي هن ڪان منهنجي جان ڇڏايو، هيءَ ڪو ڀوپو آهي.' ٿورو خيال ڪيو، انهيءَ جي معنيٰ ته مان— ڀوپو! 'هن منهنجي لنڊ وه ڪري ڇڏي آهي، مون کي خراب خواب ٿا اچن؛ جيڪڏهن توهين هن کي نه ڇڏيندا ته توهان به بيمار ٿي پوندا' وغيره. سوداگر اثر وارو هو تنهنڪري هن جي چند مون مان آزاد ٿي.“

”مان هجان ها ته توکي ڪڏهن به نه ڇڏيان ها،“ ليڊي رچ چيو، ”مان ته توکي ڦاسيءَ ۾ ابتو ٽنگي ڇڏيان ها، جيئن تنهنجي مستي ڏوهي وڃي ها.“

انهيءَ تي جنڪ فرمايو، ”مون کي خبر آهي ته مون ۾ ڪافي مستي آهي— بلڪل هڪ سچي ڪبوٽ جي برابر.“

پنهنجي ڪالر کي آڱرين سان ڪاوڙ ۾ مٽ ڏيندي، هيڊ بورچيءَ چڙ مان چيو، ”واهيات! مون کي اها ڳالهه سمجهه ۾ ئي نه ٿي اچي ته تو جهڙو بيڪار ماڻهو ڪيئن پنهنجو وقت گذاري سگهيو هوندو— خوب پيٽ ڀري کاڌو هوندائين ۽ سڄيءَ دنيا جو سير به ڪيو هوندائين! آخر مون کي به ته پتو پوي ته تو ۾ اها ڪهڙي مٺيا آهي؟“

آگ مٺڻ مزي سان گره ڇاڙيندي، جواب ڏنس، ”مان ڀاڻ اها ڳالهه چاڻ ٿو گهران. مان توکي اهو ٻڌائي سگهان ٿو ته منهنجو وقت سٺو پيو گذري. دنيا ۾ هڪڙا ماڻهو سٺا ڀيا آهن، ڀيا

گهڻو پيا ۽ ٿيان ويا آهن، ۽ ڪاٺ لاءِ هر ڪو وات ڦاڙيو پيو اچي."

انهيءَ تي پاڻ هيڊ بورچيءَ کي وڏيڪ چٺنگ لڳي ويئي- "تون سچ پچ ته ٻڏڙي سوئر کان به ٻڏڙو سوئر آهين.- اصل پليت سوئر-"

جنڪ وائڙو ٿي پڇيس، "تون ڇا ٿي ڪپڙن کان ٻاهر لڪتو ٿو وڃين؟ سڀئي ماڻهو مڪڙي وڻ جو ٻج آهن؛ مون کي ڳارين ڏيڻ مان ڇا ٿو حاصل؛ توکي پتو آهي ته ڳارين جي ڪري مون ۾ ڪو سڌارو ڪين ايندو."

مون کي جلدي هن ماڻهو لاءِ چاهه پيدا ٿي ويو، جنهن جون ڳالهيون ڪن ڇپيا ڪيو ۽ وات ٻنهي ويلو پڙندو هوس. مان محسوس ڪندو هوس ته هن کي زندگيءَ جو اوائهو تجربو آهي. هو ڪپتان، داروغي، فرسٽ ڪلاس جي مغرور مسافرن، خلاصين، اردلين، ڊيڪ جي مسافرن، سڀني سان تمام گهري نموني ڳالهائيندو هو- ڄڻ ته هو پاڻ انهن جي درجي وارو ماڻهو هو.

جڏهن به ڪپتان يا انجنير ڪنهن ڪم کان غفلت يا پتن ۾ نڳي ڪرڻ جي خلاف ڇنڊ ڪيڻ لاءِ هن کي گهرائيندا هئا، ته هو انهن جي اکيان پنهنجا ريچ جهڙا هٿ پٺيءَ پويان پڌيو، بيلو هتن جون ڳالهيون پڙندو هو، ۽ انين بيلو هوندو هو ڄڻ انهن ڳالهين سان هن جو ڪو واسطو ئي ڪونه هو. نوڪريءَ مان ڪڍي ڇڏڻ جي دڙڪن جي به هن کي پرواهه ڪانه ٿيندي هئي. هن کي ڏسي، مون کي اهو احساس ٿيندو هو ته هو به 'ليڪ خيال' وانگر ٻين کان مختلف انسان هو. هن کي به اهڙيءَ ڳالهه جي پروڙ هئي ته هو ٻين کان مختلف هو ۽ ماڻهو هن کي سمجهي نٿي سگهيا.

مون کي اها ڳالهه ياد نه ٿي اچي ته هن ماڻهوءَ کي ڪنهن ڳالهه جو ڪڏهن ڪو رنج ٿيو هجي، يا هن جي زبان کان ڪا گهڙي بس آئي هجي. پالمرادو هن جي ٿلهن چپن مان لفظ

درياھ جي اٿل وانگر پيا لڳرندا ھئا. جنھن وقت ھن ڪي ڪو چئنيندو ھو يا ھن ڪي ڪو قصو ڪا ڳالھھ ٻڌائيي ھئي، تڏھن ٻہ ھن جا چپ پيا ڇرندا ھئا ــــ يا تہ ھي انھن لفظن ڪي دھرائيندو ھو جيڪي ھن ڪي چيا ويندا ھئا، ٻيا تہ پنھنجو پاڻ سان پيو ڳالھيون ڪندو ھو. ھميشہ جڏھن ھن جو ڪم پورو ٿيندو ھو تہ ھو پنھنجي ڪوري سان پيرين اگھاڙو، تيل ۾ ٻڏل، ٻگھر ڳاڙھيندو، ٻاھر نڪرندو ھو. ھن جي قميص جا ٻٽڻ کليا پيا ھوندا ھئا، جنھنڪري ھن جي وارن واري ڇاتي ڏسبي رھبي ھئي. انھيءَ وقت ھن جو ھڪ ڪرو گجندڙ آواز ٻڪ تي گونجڻ لڳندو ھو ۽ لفظ ھن جي وات مان وڏڦڙي برسات وانگر وسڪارو لائي ڏيندا ھئا.

”امڙ، سلام ھجي! ڪيڏانھن پئي وڃين؟ ڪرسٽوپول؟ مون اھو شھر ڏٺو آھي. اتي رھيو بہ آھيان. اتي ھڪڙي تاتار سان گڏ رھندو ھوس، جنھن جو نالو اومان گيدوليس ھو. ھو پوڙھو ماڻھو ھو ۽ ٽي زالون ھونديون ھيس. ماڻس زبان جو کھرو ۽ رنگ جو ڳاڙھو ھو. ھن جي ھڪڙي زال بلڪل جوان ھئي، ۽ اھا ڏاڍي وڻندڙ ۽ ٺاھوڪي ھوندي ھئي....“

ھي جوان دنيا جون سڀ ڪنڊون ڏسي چڪو ھو، ۽ عورت بہ جيڪا ملي ھيس انھيءَ سان عشق ضرور ڪيو ھئائين. سڀني ماڻھن جو ذڪر، ھو سواءِ ڪنھن بغض ۽ ڪيني جي ڪندو ھو، ڇو تہ زندگيءَ ۾ ڪنھن بہ ھن کي ڏکويو نہ ھو، نہ ئي ڪنھن ھن کي ڪڏھن بي آبرو ئي ڪيو ھو.

گھڙي ڪن ڪان پوءِ ھن جو آواز جھاز جي پاڇل تان ٻڌڻ ۾ اچڻ لڳندو ھو، ”دوستو، ڇا ٿا ڇئو؟ ڇي وڃڻ تاس جا ھڪ ٻہ ھٿ؟ اچي پاڻ وندرايو، وٺي وٺي ڏوڪڙ ڪمايو؛ اڙي ھن ڪان وڌيڪ ٻيو کھڙو نفعي وارو ڌنڌو آھي؟“

مون اھا ڳالھہ چڱيءَ طرح جاچي ڏٺي ھئي تہ ھو ڪنھن بہ شيءِ کي چڱو يا بڇڙو نہ چوندو ھو، بلڪ انھن سان ”مزيدار“ ۽ ”بي مزي“ جون صفتون لڳائي ڇڏيندو ھو. جيڪڏھن ڪنھن

۽ سهڻيءَ عورت تي اک پئي ته چوندو، "مزيدار جوانڙي آهي." ۽ جڏهن هوا چڱي لڳندي هئي ته چوندو، "مزيدار ڏينهن آهي." هن جو هڪڙو خاصو نڪيو ڪلام هو، "هيئنس ڪڏ ۾!"

هن کي سڀ لوفر ۽ ڪاهل سمجهندا هئا، پر جيتريقدر مون ڏٺو ته هو ٻين وانگر پوريءَ جوابداريءَ سان ڪوري جي دوزخ جي دم گهٽيندڙ دونهين ۾ ڪم ڪندو رهندو هو. ۽ مون ڪڏهن به هن جي واتان ٻين وانگر ٿڪ ۽ گرميءَ جي شڪايت نه ٻڌي.

هڪڙي ڏينهن هڪڙيءَ پوڙهي عورت جو ٻٽون ڪو چورائي کڻي ويو. رات جو وڳڙو هو. آسمان صاف ۽ هوا ٺيڪ هئي. ماڻهن جون طبيعتون البت نرم هيون. مائيءَ لاءِ مسافرن چندو ڪٺو ڪرڻ شروع ڪيو. ڪپتان مائيءَ جي رقم جي پورائيءَ لاءِ پنج روبل ڏنا. جڏهن ڏوڪڙ مائيءَ جي حوالي ڪيا ويا، ته مائي، جهڪي، پاڻ تي صليب جو نشان بنائي، چوڻ لڳي، "عزيزو، هن ۾ ته ٽيهه ڪوپڪ زياده آهن."

"رکي ڇڏ مائي، رکي ڇڏ!" ڪنهن ڪلندي چيو، "اهي سڀ تنهنجا آهن."

جنڪ هن جي پرسان وڃي، ڪنيپر تي چيس، "آهي ميان پيسا مون کي ڏي ته پتن جي داءَ تي لڳايان!" سيني ۾ ڌهڪڙو پئجي ويو، پر هو پڪو منهن ڪندي، مائيءَ کي چوندو رهيو، "ڇڏاءِ مائي، توکي انهن پئسن مان ڪهڙو فائدو ٿيندو؟ اڄ سڀاڻي تون هونئن ٿي قبرستان ۾ هونديءَ."

آخر جٺ ڦٽ ڪري پڇائي ڪيڊياڊونس، جنهن تي مون کي عجب ڪاني، چيائين، "ماڻهو ڪيترا نه چريا آهن! انهيءَ ۾ ماڻهن جو ڪهڙو ڪم هو، جو وچ ۾ اچي پنهنجي ٽنگ اڙايائون؟ هن پاڻ ٻڌي چيو ته اهي ميان پئسا مون کي نه کپن. اهي ويهه ڪوپيڪ، جي مون کي ملن ها، ته منهنجي لاءِ مزو ٿي پوي ها."

پئسن جي ديدار مان هن کي فرحت حاصل ٿيندي هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ خوشيءَ مان هن جون واڇون ڏڙي پونديون هيون. ڳالهين
ڪرڻ ويل به هو ڪنهن نه ڪنهن سڪي ڪي پنهنجي پٽلون
مان مهٽيندو رهندو هو، تان جو اهو چمڪڻ لڳندو هو، ۽ پوءِ
اُن ڪي پنهنجن ڪهيرين آڱرين ۾ ڪري ساموهون جهلي، اُن ڏانهن نهاريندو
هو، ته هن جي اکين ۾ چمڪ اچي ويندي هئي. انهن ڳالهين
هوندي به هو لالچي ۽ پيسي جو بکيو ڪونه هوندو هو.

هڪڙي ڏينهن مون کي تاس جي اهڙي راند کيڏڻ لاءِ
چيائين جيڪا مون کي نه ايندي هئي. عجب مان وات ڦاڙي
چوڻ لڳو، ”توکي نه ايندي آهي؟ ۽ تون پاڻ کي پڙهيل ٿو
سمجهين! توکي سکڻي پوندي. رکو ڪنڊ لپ جو داءُ لڳائيندا سين.“

مون ڪنڊ جو اڌ پائونڊ کن هارايو. ڪنڊ جي لپ مٿان لپ
هن جي مٽن جي حوالي ٿيندي ويئي. جڏهن مان راند کي ڪجهه
سمجهڻ لڳس ته چوڻ لڳو، ”اڄ ته هاڻي پيسن سان کيڏون!
ڪيسي ۾ ڏوڪڙ اٿئي؟“

”پنج روبل.“

ظاهر آهي ته هن جلد ئي منهنجي هڙ ڦري ورتي. مون
کي خار اچي ورتو ته هار پوري ڪيان. تنهنڪري پنهنجو
جئڪيٽ لاهي پنجن روبلن ۾ داءُ تي لڳايم. اهو به هارائي
ويٺس. پوءِ وري پنهنجا نوان بوٽا داءُ تي لڳايم، ۽ اهي به
هارائي ڇڏيم. انهيءَ تي جئڪ ناراضپي ۽ ڪاوڙ مان چيو، ”هٽينس
ڪڏ ۾، توکي نه اچا راند اچي ٿي نه ٿي؛ تون جهٽ پٽ جوش
۾ اچي ٿو وڃين! اڙي تو ته بوٽا به داءُ ۾ لڳائي ڇڏيا. اهي
وٺ پنهنجا پيسا ۽ ڪپڙا — پر مان هڪ روبل استاديءَ طور ڪٽيندس.
ڪيئن، ٺيڪ آهي نه؟“

مون هن جا ٿورا مڃيا. ”هٽين، ڪڏ ۾!“ هن جواب ڏنو.
”راند وندر لاءِ آهي ۽ تون انهيءَ کي مقابلو بڻائي ٿو ڇڏين.
پر مقابلي ۾ به جوش ۾ اچڻ مان ڪهڙو فائدو! وڙهڻ

کان اول ماڻهوءَ کي پنهنجو ست سارڻ کپي. اجائي وقت مان ڇا حاصل؟ تون اڃا ٻار آهين. تو کي اهو سکڻ گهرجي ته ٻان تي ڪيئن قبضو رکجي. جيڪڏهن تون ڏسين ٿو ته تو هڪ پيرو نه پر ڏهه پيرا هارايو آهي، ته هٿينس ڪڍ پر. اٿي، ٿوري جهٽ ساهي پٽي، وري اچي قسمت آزماءِ، پوءِ راند اٿين ٿيندي آهي."

مون کي هن جي صحبت مان جيئن پوءِ تيئن مزو اچڻ لڳو، ۽ هو به مون سان چڱيءَ ريت پيش ايندو هو. هن جي ڪن ڳالهين ٻڌڻ سان مون کي ناني ياد اچي ويندي هئي؛ انهيءَ کان سواءِ هن ۾ ٻيون به ڪي اهڙيون ڳالهيون هونديون هيون، جي منهنجي دل کي ڇڪي وٺنديون هيون. پر هن جي طبيعت جي لاپرواهيءَ کي ڏسي، مون کي ڪوفت به ٿيندي هئي.

هڪڙي پيري سج لهڻ ويل هڪڙو سيڪنڊ ڪلاس جو ٿلهو متارو نشي ۾ چور مسافر جهاز تان هيٺ ڪري پيو ۽ پاڻيءَ جو تيز وهڪرو هن کي پاڻ سان کڻي ويو. يڪدم جهاز بيهاريو ويو. سج جي ڳاڙهيءَ روشنيءَ ۾ ڦيٿن سان لڪرندڙ تيل رت وانگر ٿي ڏسڻ ۾ آيو. جهاز کان ڪافي پنڌ پري، رت جهڙي ڳاڙهي ڪُن ۾ ڪاري ٻاچي وانگر ڪو جسم پنهنجي زندگيءَ لاءِ هٿ پير هڻي رهيو هو. ان جون رڙيون اسان تائين پهچي رهيون هيون، جن دل کي ڏڪائي ڇڏيو. مسافر ٻاچيل وٽ هڪٻئي جي مٿان ڪاهڻ پئي ٿيا، هڪٻئي کي ڌڪا ڏيڻا پئي ڏنائون ۽ رڙين جي جواب ۾ واڪا پئي ڪيائون. انهيءَ ماڻهوءَ جو هڪڙو اڪيلو ۽ متارو ساٿي به نشي ۾ ٻڏل هو؛ جيڪو به ماڻهو هن جي سامهون پئي آيو، ان سان گهنڊجي پئي ويو، ۽ رنپ ڪري پئي چيائينس، "منهنجي رستي مان هٽي وڃو! مان هن کي ٻاهر ڪڍي ايندس!"

۽ خلاصي اول ٿي گهٽ هٽي ٻڏندڙ ماڻهوءَ کي بچائڻ لاءِ وڃي رهيا هئا، ۽ ٻيڙين کي به پاڻيءَ ۾ لاٿو ويو هو. ڪپتان جي زوردار حڪمن ۽ عورتن جي چيخن ۾ جنڪ جو ڪڙڪيدار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ گجندڙ آواز صاف ٻڌڻ ۾ پئي آيو – ”اڙي هي ٻڏي ويندو،
ڏسو ٿا تہ ڪپڙا پيل اٿس. اهي ڪپڙا هن کي هيٺ کهلي ويندا.
عورتن جو ئي مثال وٺو، اهي مردن کان جهٽ ڇو ٻڏي وڃنديون
آهن؟ عورتون جڏهن پاڻيءَ ۾ ڪرنديون آهن، تہ اهي وڏن
گهيري دار فراڪن وغيره جي ڪري ڪنهن گهوري پٽر وانگر
سڌو ترو وجهي وٺنديون آهن. توهين ڏسجو، هي ضرور ٻڏي ويندو!“

سچ پچ اهو واپاري ٻڏي ويو. ڪلاڪن تائين ان جي
تلاش ڪندا رهيا، پر هو گم ٿي ويو. هاڻي هن جو ساٿي ٻس
ڪري ڏيڪ تي ويهي رهيو، ۽ روئڻهارڪي نموني ٻار ڪيڏي پئي
چيائين، ”اسين ذري گهٽ اچي پهتا هئاسين. جڏهن اتي پهچنداسين،
تڏهن ڇا ٿيندو؟ هن کي ٻار ٻچا آهن؛ اهي ڇا چوندا؟“

پنهنجون ٻانهون هن جي پٺن کان ورائي، جنڪ هن کي آٿت
ڏيڻ لڳو، ”اجايو پاڻ کي گهٽيءَ ۾ ڇو ٿو وجهين؟ ڪنهن کي
ڪهڙي خبر تہ هن جا ڏينهن ڪڏهن پورا ٿيندا! ڪي ماڻهو
اهڙا آهن، جن کي ڪنيون زهر ٿي لڳنديون آهن، ۽ اهي
کائيندي هو مري ويندا آهن، ۽ ڪي ماڻهو وري انهن کي کائي
مڇي مڪوڙ ٿي ويندا آهن. هاڻي ڪهڙو سبب آهي، جو انهن
ڪنيون جي کائڻ سان ڪي مرن ٿا ۽ ڪي مڇن ٿا!“

هيءَ سگهارو ۽ طاقتور مڙس آهي واپاريءَ جي اڳيان
جبل جيان بيٺو هو ۽ هن سان همدرديءَ جا لفظ پئي چيائين.
ٿوري وقت تائين تہ واپاري ماٺ ڪيو پئي رنو ۽ پنهنجي هٿن
سان ڏاڙهيءَ تان ڳوڙها پئي اگهيائين؛ پر ٿوريءَ وير کان پوءِ
ڏانهن ڪري چيائين، ”اڙي تون منهنجي زخمن تي لوڻ ڇو ٿو
ٻرڪين! منهنجا عيسائي ڀائرو، جيڪڏهن هين ماڻهوءَ کي هتان دفعي
نہ ڪيو، تہ هڪڙي ٻئي ماڻهوءَ جي خون جو بار بہ اوهان جي
ڪاڌن تي هوندو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنگ پائمرادو اتان رڙهي ويو ۽ چوڻ لڳو، ”ماڻهو ٻه عجيب آهن. هنن سان همدردي ڏيکاريو ۽ انهن جي عيوض گاريون کائو!“

ڪڏهن ڪڏهن مان خيال ڪندو هوس ته جنگ بلڪل اوڳو آٿ آهي. پر گهڻو ڪري ائين سمجهندو هوس ته هو ڄاڻي ٻجهي ائين نٿو ڪري. مان هن کان هن جي جوانيءَ ۽ دنيا جي سير ۽ سفر جي سچي ۽ صحيح احوال پڇڻ جي ڪوشش ڪندو هوس، پر نتيجو خاطرخواه نه نڪرندو هو. هو پنهنجو ڪنڌ ڦلتي جهڪائي ۽ پنهنجن ڪارين ڏامي جهڙين اکين سان ٽيڏو نهاري، پنهنجو هٿ پنهنجي جهنگ جهڙي منهن تي ڦيري، ٽوٽين وانگر هوربان هوربان چوڻ شروع ڪندو هو، ”منهنجا ڀاءُ! ماڻهو هر هنڌ ڪيولين کان وڌيڪ عقلمند ڪينهن، ۽ تو کي ٻڌايان جتي ماڻهو آهن اتي مصيبت آهي! اهڙي گهڻائي البت هارين ڏاڙهن جي آهي. دنيا جي هرڪا ڪنڊ سڙهه جي ٻڻ وانگر بي عقل ماڻهن سان پري پيئي آهي. مان ملڪان ملڪ رليو آهيان ۽ ديس ديس جو سير ڪيو اٿم. ايران کان يونان تائين ۽ بلغاريا کان رومانيا تائين ڪهڙو اهڙو هنڌ آهي، جتي منهنجو پير نه پيو آهي. ڪهڙي اهڙي محفل آهي، جنهن ۾ مان شريڪ نه ٿيو آهيان — خانه بدوشن سان به اٿيو ويٺو آهيان. تون پڇين ٿو ته اهي ڪهڙي قسم جا ماڻهو آهن! آخر تون ڇا ٿو ڄاڻڻ گهرين؟ شهري بلڪل اسان جي شهرين وانگر ۽ ڳوٺاڻا بلڪل اسان جي ڳوٺاڻن وانگر آهن. گهڻين ئي ڳالهين ۾ اهي اسان جهڙا آهن. ڪي ته اهڙا به آهن، جي اسان جي زبان غلط سهي پر ڳالهائيندا به آهن، جيئن تاتار لوڪ. البت يوناني اسان جي زبان ڪين ڄاڻندا آهن، مگر ڳالهائڻ کان ماٺ ڪين ايندي اٿن. جيڪي ڪجهه ايندو اٿن سو وهائي ڏيندا آهن. ٻڌڻ وارو رڳو ايترو چئي سگهندو ته ڪجهه لفظ واتان ڪڍيائون، پر ڇا چيائون شايد خود انهن کي به پتو ڪون هوندو آهي. انهن سان اشارن ۾ ڳالهيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻيون ٻڌنديون آهن. پر منهنجي ٻيڙي واپاريءَ کي ڳالهائڻ
جو اهڙو ڍنگ هو، جو يوناني ٻولي ۽ هن جي ڳالهه سمجهي وٺندا
هئا. اُنهيءَ ڳالهه ۾ هن کي ڪمال حاصل هو ۽ هن کي اها به
ڄاڻ هئي ته هن تي پنهنجو اثر ڪيئن ڄمائڻ گهرجي. ڏسون
پڇنديئن ته اهي ماڻهو ڪهڙي قسم جا آهن؟ تون به عجيب انسان
آهين! ماڻهو ڪهڙي قسم جا آهن؟ انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته
هو ڪجهه ساندورا آهن ۽ رومانيا جا ماڻهو به اهڙائي آهن ۽
انهن جو مذهب به ساڳيو آهي. بلغاريا جا ماڻهو ٻه ڪاري نسل
جا آهن، پر انهن جو مذهب اسان وارو آهي. باقي يوناني ۽
ترڪن جو اصل نسل ساڳيو آهي."

مون محسوس ڪيو ته هو ڪا ڳالهه لڪائي رهيو آهي،
ڪا اهڙي ڳالهه جنهن کي هو بيان ڪرڻ نه ٿو گهري. رسالن
۾ شايع ٿيندڙ تصويرن کي ڏسي اندازو لڳايو هوم ته يونان جي
گاديءَ جو هنڌ اٿينس آهي، جو نهايت سهڻو ۽ قديم شهر آهي.
پر جڏهن ڪنڌ ڌوڻي اُنهيءَ ڳالهه کي به شڪي سمجهيو.

"منهنجا يار! توکي ڪوڙيءَ ڳالهه تي ويساهه ڏيارڻو اٿئون.
اٿينس؟ اهڙو ته ڪو به شهر ڪونهي. هـا، باقي 'ايٿون' آهي،
پر اهو شهر نه پر هڪڙي پهاڙي آهي، جنهن جي چوٽيءَ تي
هڪڙي خـانقاهه آهي. انهيءَ ڪري ان کي 'ايٿون جو مقدس
پهاڙ' ڪري سڏيندا آهن. هڪڙو پوڙهو ماڻهو انهيءَ جون تصويرون
وڪڻندو هو. ڊئنيوب نديءَ تي ٻيو هڪڙو شهر آهي، جنهن کي
'بلگورڊ' ڪري ڪوٺيندا آهن. انهيءَ شهر جي بناوت بس پنهنجي
'برو سلاف' ۽ 'لجني' جهڙي آهي. انهن شهرن ۾ ڪا خاص ڳالهه ڪانهي.
باقي ها، اتان جا گوٺ البت ٻئي قسم جـا آهن، ۽ اتان جون
عورتون اهڙيون ته ناهوڪيون آهن، جو سر ڏيڻ لاءِ به تيار ٿي
وينديون. مان به هڪڙيءَ جي پيچ ۾ ڦاسي، اتي ئي ٽپڙ کولي،
ويهي رهيو هوس. ڪم بخت جو نالو به چگو هو؟"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن پنهنجي پگهر ۾ ٻڌل منهن کي صاف ڪيو ۽ وڏو ٺهڪ ڏيندي، چيائين، ”ڏس ڪهڙي نه عجب جي ڳالهه آهي، جو ماڻهوءَ کان اهو به وسري ٿو وڃي! ۽ هوءَ ۾ مان نه— جڏهن مان هن کان جدا ٿي رهيو هوس نه هوءَ روئي رهي هئي ۽ منهنجي اکين ۾ به ڳوڙها هئا.“

۽ پوءِ، گهڙي پل ماٺ ڪرڻ کان سواءِ، مون کي سمجهائڻ شروع ڪيائين ته عورت کي ڪيئن قابو ڪرڻ گهرجي.

اسين ٻيڪ تي ويٺا هئاسين؛ ونڊڙ چانڊوڪي اسان ڏانهن وڌي رهي هئي؛ پاڻيءَ جي ڇهڪندڙ ڇولين کان پري ڪنارن تي بيٺل چراگاه مشڪل سان ڏسڻ ۾ اچي رهيا هئا— آسمان ۾ ڪٿي ڪٿي زرد ستارا ٽم ٽم ڪري رهيا هئا— اهي ستارا، جن جي دل ڌڙڪڻ چڪي ورني هئي. چوطرف هر ڪنهن شيءِ ۾ حرڪت هئي. هر شيءِ ۾ بيداريءَ جي لهر هئي، جڻ چوطرف خاموش مگر پرنور زندگي ڇانيل هئي ۽ انهيءَ لطيف پر اداس ڀڄائيندڙ خاموشيءَ ۾ هن جو ٿلهو آواز ٻڌڻ ۾ پئي آيو— ”ائين ٿيندو هو، جو هوءَ جنهن گهڙيءَ جاڳندي هئي، تڏهن ٻانهون وڌائي مون کي چنبڙي پوندي هئي....“

جنڪ جي ڪهاڻي اگهاڙي هئي، پر گندي نه هئي، ڇاڪاڻ ته اها زندگيءَ جي سنئين سڌي تصوير هئي ۽ ان ۾ ڪنهن به قسم جي غلاظت ۽ ڏيک ڪونه هو. معصوم چنڊ جي مرڪالي ڏسي منهنجي دل ۾ بي انت امنگ ۽ آرزو اڀرڻ لڳا. منهنجي من ۾ ملڪه مارگات جي ياد اچڻ لڳي، جيڪا منهنجي دل جي لاءِ پياري ۽ لاجواب شيءِ هئي، ۽ مون کي اهي حقيقت، پريل ۽ اڻ وسرندڙ سٽون ياد اچڻ لڳيون— ”گيتن کي حسن جي ضرورت آ، حسن کي گيتن جو ضرور ناهي.“

انهن خيالن ۽ تصويرن کي، جيڪي منهنجي مٿان زنگ جي پنڪيءَ وانگر طاري هئا، دور ڪري، مون وري جنڪ تي زور پريو ته پنهنجن مشاهدن ۽ مسافرين جو مون کي احوال ٻڌائي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”تون ٻه عجيب آدمي آهين!“ هن وراڻيو، ”ڪهڙي ڳالهه آهي، جا توکي ٻڌايان؟ مون ته ملڪن جا سفر ڪيا آهن. مان خانقاهن ۾ به رهيو آهيان ۽ شراب خاني ۾ به. مان ڄاڻان ٿو ته ڪوئن جو ڇا حال آهي ۽ امير ڪهڙي نموني سان گذارين ٿا. مان ڄاڻان ٿو ته ڀريل پيٽ ۽ بکئي پيٽ ۾ ڪهڙو فرق آهي.“

هو ماضيءَ جا داستان اهڙي ڍنگ سان ٻڌائڻ لڳو، ڄڻ ڪنهن اونهيءَ نديءَ جي مٿان جهڙيل ڀراڻيءَ موريءَ تي سنڀالي سنڀالي وک وجهندو هجي– ”هڪڙي پيري جي ڳالهه آهي، مون کي گهوڙي چورائڻ جي الزام ۾ پوليس وٺي ٿاڻي ۾ بند ڪري ڇڏيو. مون کي پڪ هئي ته مون کي سائبيريا موڪليندا. اوچتو ٿاڻيدار جون رڙيون ۽ واڪا ڪن پيا. هن جي گهر ۾ آتشدان جو دونهون پرجي ويو هو. انهيءَ تي مڙس اچي مچريو هو. مون هن کي چيو، ’سائين، جيڪڏهن اجازت ڏيو ته مان ان کي ٺيڪ ڪريان!‘ هن منهنجي ڳالهه اڌ ۾ روڪي چيو، ’وڏن وڏن ڪاريگرن جا ان تي مٿا خراب ٿي ويا آهن، سو تون ڪهڙو ٺاهيندين!‘ مون چيس، ’سائين، ڪڏهن اناڙي اهو ڪم ڪري وجهندو آهي، جيڪو ڄاڻو ڪري نه سگهندا آهن.‘ مون ۾ ڪجهه همت پيدا ٿي. سائبيريا جي خيال کان مان هر مصيبت سان مقابلي ڪرڻ لاءِ تيار هوس. ’چڱو، ڪوشش ڪري ڏس!‘ هن چيو، ’پر جيڪڏهن اڳي کان به خراب ٿي پيو ته موچڙا هڻي نور وهائي ڇڏيندوسانءِ.‘ مون کي انهيءَ کي درست ڪرڻ ۾ ٻه ڏينهن لڳا. ٿاڻيدار واڳڙو ٿي ويو.

”’اڙي نالائق! تو جهڙو استاد ڪاريگر ۽ گهوڙي جي چوري ڪري! آخر ڳالهه ڇا هئي؟‘ مون هن کي سمجهائيندي چيو، ’سائين! اهو ته رڳو مون چرچو ٿي ڪيو!‘– ’چئبو اها ڳالهه آهي؟‘ هن چيو، ’رڳو چرچو! اها ته ڏاڍي خراب ڳالهه آهي، ڏاڍي خراب ڳالهه.‘ هن ور ور ڪري اهي لفظ پئي چيا. مطلب ته اهڙي بي رحم ٿاڻيدار جي به مون سان همدردي ٿي وئي.“

"پوءِ ڇا ٿيو؟" مون پڇيس.

"ڪجهه به نه. هن جي مون سان همدردي ڏسي ويٺي، پوءِ ڇا؟"

"تو جهڙي پٿر سان همدردي ڪرڻ مان ڇا ٿئي حاصل؟" هو کلڻ ۾ ٻڏي ويو. "مسخرا ڪنهن جاءِ جا! سو، مان پٿر آهيان؟ خير پٿرن سان به ماڻهن کي همدردي ٿي ويندي آهي. ڇاڪاڻ ته پٿرن جو به پنهنجو ڪم آهي. ٻيو نه ته سڙڪن جوڙڻ ۾ ته ڪم اچن ٿا. دنيا ۾ ڪابه اهڙي شيءِ ڪانهي، جا بيڪار هجي. هر ڪنهن شيءِ جو پنهنجو ڪم ۽ پنهنجي ضرورت آهي. مٽي ڇا هي؟ پر اُهيءَ مان به گاهه ۽ گل اُپرن ٿا."

جڏهن جنڪ ڳالهين جو اهڙي نموني ذڪر ڪندو هو، تڏهن مان محسوس ڪندو هوس ته هن جو مطالعو ايترو ته اونهو هو، جو اُهيءَ جي دز تائين به منهنجو خيال نه ٿي پهچي سگهيو.

"تنهنجو هيڊ بورچيءَ لاءِ ڪهڙو خيال آهي؟" مون پڇيس.

"هو، لبڙي رڃ!" هن ويچار ڪندي چيو، "ڀلا هن ۾ ڪهڙي ڳالهه آهي، جو هن لاءِ راءِ قائم ڪجي؟ ڪجهه به نه."

اِها حقيقت هئي. آئوان ابوائو وچ ايتريقدر ته سنئون سڌو ۽ لسولوڙو ماڻهو هو، جو هن جي باري ۾ ڪو خيال ٻڌي ئي نٿي سگهبو. البت هن جي خاص اِها ڳالهه هئي ته جنڪ هن کي ڏٺو نه وڻندو هو، جيتوڻيڪ وري به هن کي خاص طرح سڏي پاڻ سان گڏ چانهه پيئاريندو هو.

هڪڙي ڀيري جنڪ کي چيائين، "جيڪڏهن مان جاگيردار هجان ها ۽ تون مون وٽ ٻلپي تي ٻيڻل هاري هجين ها، ته جهڙو سست آهين، تهڙو هفتي ۾ ست ڀيرا منهنجا موچڙا کائين ها." ۽ جنڪ بلڪل گنڀير ٿي وراڻيس، "ستن ڏينهن ۾ ست ڀيرا ته ڏاڍا گهٽا چئبا!"

اهڙيءَ ريت گهٽ وڌ ڳالهائڻ جي باوجود، هيڊ بورچي جنڪ کي کائڻ لاءِ ڪجهه نه ڪجهه بچائي سچائي ڏيندو رهندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو. هن جي اکيان ڪانئن جي ڪا شيء رکي، رکائيءَ سان هن کي چوندو هو، ”تنهنجي هوڙ ڪوسي ڪرڻ لاء اڄ هي ٻه گرنهه آهن.“ جنڪ مري سان کپل هٿندي چوندو هو، ”تنهنجي مهربانيءَ سان پاڏي جيتري طاقت ساڻيندو ئو اچان.“

”اڙي حرامخور، طاقت توکي ڪهڙي ڪم ايندي؟“

”ڪهڙي ڪم ايندي؟ منهنجي حياتي وڌندي.“

”انهيءَ سان ڪهڙو لاڀ! تون نه ڪنهن جي ڪم جو ناهين.“

”بيڪار ماڻهو به نه جيئن ٿا. جيئڻ ۾ به نه مزو آهي. ڇا اهو ڪوڙ آهي؟ زندگي ڏاڍي مزيدار شيءِ آهي.“

”ڪهڙو نه چسو آهين!“

”ڇا چيئه؟“

”چسو.“

”ڪهڙي نموني نه ڳالهائي ٿو!“ جنڪ حيرت مان چيو.

هيڊ بورچي مون ڏانهن منهن ڦيري، مون کي چوڻ لڳو، ”خيال نه ڪر! اهين سڀجو ڏينهن دوزخ جهڙيءَ باه جي مٿان پيا سڙون، ۽ اسان جي هڏهن جي مک به رجي ٿي وڃي، ۽ هن مڙس کي ڏس نه ويٺي جا ڏکر ڪائيندو، سوئر وانگر سڃندو ٿو وڃي.“

”هرڪو ماڻهو پنهنجي قسمت پاڻ ٿو ٺاهي،“ جنڪ گرنهه چٻاڙيندي چيو.

مون کي چڱيءَ ريت پتو هو نه ڪورن کي گرم رکڻ ڇاهه ٿي ڪم ڪرڻ ڪيان گهٽو ڏکيو هو، ڇاڪاڻ نه مان پاڻ به ٿي پيرا آني ڪم جي ڪوشش ڪري ڏٺي هئي، مون کي حيرت لڳندي هئي نه هُن هيڊ بورچيءَ کي اِئين جواب ڏيئي چو نه ٿي چپ ڪرائي ڇڏيو. هُن جي اِها لاپرواهيءَ جي روش ڏسندي، وڏيڪ مون کي پڪ ٿيندي هئي نه هُن جي مغز ۾ ڪا وڏي ڳالهه رکيل هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڀ ماڻهو، ڪپتان انجنير توڙي معمولي ڪم ڪندڙ، هن کي پيا ڳالهائيندا هئا، جيتوڻيڪ سيني کي علم هو ته هو ڪمچور ڪوڙو هو. سون کي اُهيءَ ڳالهه تي تپرس ونندو هو- 'آخر اهي ماڻهو هن کي غلط نموني ڇو ٿا گهٽ وڌ ڳالهائين؟'

هن سان گڏ ڪوري ۾ ڪم ڪندڙن جو برتاءُ ماڻس وڏيڪ چڱو هوندو هو، پر هو به هن جي بي تڪين ڳالهين ۽ پتن جي ڇَوس تي هن تي ٽوڪون ڪندا هئا.

سون هنن کان پڇيو، "توهان جو جنڪ باوت ڇا خيال آهي؟ ڇا، هو چڱو ماڻهو آهي؟"

"جنڪ؟ هن ۾ ڪابه خرابي ڪانهي. وڏي ڳالهه ته ڪاوڙ اصل ڪانهس. ڪٿي هن جي ڇانيءَ تي ڪوئلن جو مڇ هاريو، پر مجال جو گرم ٿئي."

انهيءَ جي باوجود، جو هو ڪوري ۾ گهڻو وقت ڪم ڪندو هو ۽ گڏه والگر همٿ کي ٿمي ٿمي پرهندو هو، تڏهن به نندو هو بنهه ڪانوَ والگر ٿوري ڪندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ته ڪم نان لهي، پنهنجي پگهر ۽ تيل ۾ ليتل گندن ڪپڙن بدلائڻ جي تڪليف وٺڻ کان سواءِ، مسافرن سان سڄي سڄي رات ويهي، ڪل پوڪ ڪندو هو، يا آنهن مان هن يا هُنَ سان پتا سٽيندو هو.

منهنجي لاءِ هو هڪ اهڙي ڪلف لڳل صندوق هو، جنهن ۾ ڪا اهڙي شيءِ لڪل هئي، جنهن کي حاصل ڪرڻ جي سون کي ڏاڍي اڻ تڻ لڳل هوندي هئي، ۽ آن جي ڪنجي حاصل ڪرڻ لاءِ مان هن جي پٺيان لڳو وتندو هوس.

"منهنجا ننڍڙا ياءُ! سون کي پتو نه ٿو پوي ته تون ڪهڙيءَ ڳالهه جي تلاش ۾ آهين؟" هو عجب مان پنهنجن پرن ۾ ذري گهٽ ڊڪيل اکين سان سون ڏي گهوري چوندو هو.
"جيڪڏهن سون دنيا جي سٽي واڌري آهي، ته ڇا ٿيو؟ تون به

عجيب ماڻهو آهين. ڇالو ٻڌ ته هڪ ڀيري مون کي ڪهڙو واقعو پيش آيو.“

۽ هن پنهنجو قصو ٻڌائڻ شروع ڪيو: ”هڪڙي سفر جي دوران مان هڪڙي شهر ۾ رهيل هوس. آتي هڪڙو نوجوان پر سلهه، جي مرض ۾ ورتل وڪيل جرمن زال سان رهندو هو. هن جي زال ٻت ۾ سگهاري، پر بي اولاد هئي. آها عورت هڪڙي واپاريءَ جي مٿان اڳ ئي پهتي، پر آنهي واپاريءَ کي پنهنجي خوبصورت زال ۽ ٻه ٻار هئا. جڏهن هن کي پتو پيو ته آها جرمن عورت هن جي مٿان دل و جان سان عاشق آهي، تڏهن هن سوچيو ته هن جرمن عورت سان ڪجهه مذاق ڪجي. هن پوءِ آن سان رات جي وقت باغ ۾ ملڻ جو موقعو رکيو، ۽ ٻه ڪيائين جو پاڻ سان گڏ پنهنجن ٻن دوستن کي به وٺي ويو، جن کي وڻن جي پٺيان لڪائي ويهاريائين. هاڻي ذرو خيال ڪرا پوءِ جڏهن جرمن عورت آتي پهتي تڏهن هن کي چيائين، ’مان ته تنهنجي ڪم جو ڪونه آهيان، ڇاڪاڻ ته منهنجي اول ئي شادي ٿي چڪي آهي، البت منهنجا ٻه دوست تنهنجي خدمت واسطي حاضر آهن- هڪڙو رنڊ آهي ۽ ٻيو ڪنوارو آهي!‘

”او! خدا جي پناه!“ جرمن عورت ڪاوڙ ۾ ڪپڙن کان ٻاهر نڪري ويئي، ۽ واپاري ٻچي کي اهڙي ٺڪ وهائي ڪڍيائين، جو مڙس ٻيهر ٿي اوندي منهن اچي ڪريو. پوءِ پنهنجي وڏيءَ ڪوڏيءَ وارو پادر لاهي هن جي ڳنجيءَ ڳڪ تي اهڙيءَ ريت وهائڻ شروع ڪيائين، جو هن جي مٿي جا رهيل کهيل وار به کسي ويا. مان ان عورت سان گڏجي آتي ويو هوس، ڇاڪاڻ ته مان آنهن وٽ نوڪر هرس. مان پري لوڙهي مان جهاتي پائي ڏسي رهيو هوس ته محبت جو مزو ڪيئن ٿو حاصل ڪيو وڃي. ايتري ۾ وڻن ۾ لڪل ماڻهو ٻاهر نڪري آيا ۽ آن عورت کي چنبڙن کان وٺي گهلڻ لڳا. مان جهٽ پٽ لوڙهي جي مٿان ٽپو ڏيئي، وڃي هن کي انهن راڪاسن جي هٿن مان ڇڏايو. سون

هن کي چيو، ’مهربانوا انئين نہ ٿيندو آهي. هوءَ ويچاري اعتبار تي آئي هئي، ۽ هين وري سائس بدسلوڪي ڪرڻ پئي گهري.‘ انئين مان هن کي آڌان واپس تہ وٺي آيس، پر منهنجي مٿي ۾ بہ ڦاڙ هو، ڇاڪاڻ تہ هنن مون کي سروڻو وهائي ڪڍيو هو. آها عورت پوءِ شرم کان بنهہ پاڳل ٿي ويئي، ۽ چوڻ لڳي، ’ڪجهہ بہ ٿئي، پنهنجي مڙس جي مرڻ کان پوءِ مان پنهنجن مائٽن ڏانهن جرمنيءَ هلي وينديس!‘ مون چيس، ’بلڪل ٺيڪ آهي، توکي انئون ئي ڪرڻ گهرجي.‘ هن ڪيو بہ انئين. هوڏانهن هن جو مڙس مئو، هيڏانهن هيءَ ٽپڙ ٻڌي، جرمنيءَ هلي ويئي. هوءَ دل جي ڏاڍي چڱي ۽ سڄاڳ هئي ۽ وڪيل صاحب بہ، شل مٿس ڌڻيءَ جي رحمت هجي، ڀليرو مڙس هو.“

مون کي پتو ئي نہ پيو تہ آخر اُن ڪهاڻيءَ ۾ ڪهڙي اهم ڳالهہ آهي. تنهنڪري بس ڪري ويهي رهيس. مان محسوس ڪري رهيو هوس تہ اهو بہ، انهن گهڻن واقعن مان هڪڙو معمولي واقعو هو، جي هر روز ٿيندا پيا رهن.

جنڪ پڇيو، ”ڪيئن، سٺي ڳالهہ هئي نہ؟“

منجهيل لفظن ۾ مون ڪجهہ اعتراض ڪيو، جنهن جو جواب هن ڏاڍي سنجيده نموني، هيئينءَ ريت ڏنو: ”جن کي خدا گهرج کان گهڻو ڏنو آهي، اهي وندر جي ڳولا ۾ ٿا رهن، پر ڪڏهن انئين بہ ٿيندو آهي تہ انهن جي ٽينگ ٽپڻ جو نتيجو انهن جي اميدن جي برخلاف نڪري پوندو آهي. ڌنڌي ۾ دماغ جي ضرورت آهي، ۽ انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي تہ ڌنڌي وارن کي دماغ ٿيندو آهي، پر هنن جو دماغ بہ ڌنڌي جو دماغ آهي — نفعي نقصان وارو. انهيءَ ڪري ڪڏهن زندگي هنن جي لاءِ وبال ٿي پوندي آهي. انهيءَ ڪري ئي نلهيءَ وندر لاءِ هو واجهہ وجهندا رهندا آهن.“

جهاز جي اڳيان انديءَ جو پاڻي ڳجي ڪري هيڏانهن هوڏانهن وهي پئي ويو. نديءَ جي گوڙ، اسان جا ڪن ڪايو

ڇڏي ويئي، ۽ ندي جا ڪنارا ٽڪرا ٽڪرا ڀڄندا ڇڏي ويا.
مسافر جهاز جي ڊيڪ تي ڪولڪهرا هلي رهيا هئا. هڪڙي قدآور
عورت، جنهن کي ڪارا ڪپڙا پاتل هئا ۽ جنهن جو منهن اگهاڙو
هو، ۽ لنڊ ۾ بي خبر ماڻهن کي خاموشيءَ سان اورانگهيندي ۽
بينچن کي ونڊيندي، اسان ڏانهن اچي رهي هئي. جنهن مون کي
نوٽ هٿي، موربان چيو، "معلوم ٿو ٿئي، ڪنهن تڪليف ۾
آهي." مان ائين محسوس ڪرڻ لڳس، ڄڻ هن کي اُنهن
ڪنجهندي ڪرڪندي ڏسي، هن کي مزو پيو ايندو هجي.

مان هن جون ڳالهيون وڏي چاهه سان پڙهندو هوس، ۽ هن
مون کي ڪيترين ئي ڳالهيون پڙهيون هيون، جيڪي اڃا تائين
بلڪل چڱيءَ ريت ياد اٿم. پر انهن ۾ ڪابه اهڙي ڳالهه، ڪانه
آهي، جيڪا مزيدار ۽ مسرت پرپيل هجي. ڪتابن ۾ به ڪڏهن
ڪڏهن لکندڙ جي جذبن، ڪاوڙ، خوشيءَ، غم ۽ طنز جو پتو
پوندو هو، پر هيءَ نه ڪنهن تي طنز ڪندو هو ۽ نه ئي راءِ زني.
ڪابه ڳالهه هن ۾ غم ۽ خوشيءَ جو جذبو پيدا ڪانه ڪندي
هئي. هو پنهنجي ڳالهه اهڙي هڪ الڳ ٿلڳ شاهد وانگر بيان
ڪندو هو، جنهن جو جج، جوابدار ۽ فريادي سان ڄڻ ڪنهن
سان ڪو واسطو نه هو. هن جي اهڙيءَ بي حسيءَ تي مون کي
سخت مٺيان لڳندي هئي ۽ ٿوري وقت کان پوءِ منهنجي طبيعت
۾ هن جي لاءِ هڪ قسم جي ڌڪار پيدا ٿي ويئي.

هن جي واسطي زندگي ڪوري جي اُڻيءَ آلي کان
وڌيڪ نه هئي، جو مشين کي گرم ڪندو هو، ۽ هو ان ڪوري
جي اکيان بيهي، پنهنجن سخت ۽ کهرن هٿن سان ان ۾ ٻارڻ
وجهندو رهندو هو ۽ ان جي اُڻيءَ ٻرڻ کي هيٺ مٿي ڪندو
رهندو هو، جنهن سان ان جي گرميءَ جو درجو گهٽ وڌ ٿيندو هو.

"ڪنهن توکي ڏکويو به آهي؟"

"مون کي ڪير ڏکوئيندو؟ مان سگهارو مڙس آهيان.
منهنجي هڪ ئي مُڪ ماڻهوءَ لاءِ ڪافي آهي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”مان مُئڪن جي ڳالهه لئو ڪريان، پر چوان ٿو ته ڪنهن تنهنجي روح کي ڪڏهن ڏک ۾ پهچايو آهي!“

”روح کي ڏک پهچي نه ٿو سگهي؛ ڪوبه ان کي گهائي نه ٿو سگهي؛“ هن ورائيو. ”ڪابه انساني قوت انهيءَ کي زخمي نه ٿي ڪري سگهي ۽ نه ئي ٻاهريان حادثا ان تي اثر وجهي سگهن ٿا.“

هوڏانهن جهاز جا مسافر، خلاصي، بورچي، مطلب ته هرڪو ماڻهو ”روح“ جو لفظ ائين عام رواجي طرح ڪم آڻيندو هو، جيئن زمين، ڪم، ڪاڏو ۽ عورت، ۽ ان لفظ جو ذڪر ماڻهن جي زبان تي ائين تڪڙو تڪڙو ايندو هو، جيئن زندگيءَ جي ٻين ڪمن ڪارين جو ذڪر. هر شخص جي گنديءَ زبان مان موقعي بي موقعي اهو لفظ ٻڌي، منهنجي دل کي رنج پهچندو هو. جڏهن جهنگلي ماڻهو آهيءَ کي گند ۽ گارين ۾ ڪم آڻيندا هئا، تڏهن ته منهنجي دل کي جهير اچي ويندا هئا.

مون کي ياد آهي ته ناني ڪهڙي نه احتياط سان روح جو ذڪر ڪندي، چوندي هئي ته ’روح محبت، حسن ۽ خوشيءَ جو گهر آهي.‘ منهنجو عقيدو هوندو هو ته جڏهن ڪو چڱو ماڻهو وفات ڪندو هو، ته سفيد پرن وارا فرشتا، هن جي روح کي ناليءَ جي خدا وٽ کڻي ويندا هئا، ۽ هو ان جو قرب سان استقبال ڪندو هو- ”اي منهنجا پيارا پاڪ روح! تو هيٺ دنيا ۾ ڪهڙا نه ڏک ڏٺا آهن!“ آنهيءَ کان پوءِ آهو نيڪ خدا ان روح کي فرشتن وارا سفيد پر ڏيندو هو.

جنڪ پڻ نانيءَ وانگر ڏاڍي احتياط سان ۽ ڪڏهن ڪڏهن روح جو ذڪر ڪندو هو. جڏهن ماڻهو ان کي گهٽ وڌ ڳالهائيندا هئا، ته هو جواب ۾ پنهنجي زبان خراب نه ڪندو هو، ۽ جڏهن ٻيا ماڻهو روح بابت وات ٺوڪڻ لڳندا هئا، ته هيءُ پنهنجو ڳاڙهو ڏکي جهڙو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيندو هو. هڪڙي پيري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڇيومانس ته ”روح ڇا آهي؟“ جواب ڏنائين، ”روح خدا جو دم آهي.“

انهيءَ تي مون کي تسلي نه ٿي. تنهنڪري وڌيڪ پڇيومانس. آخر ڪڪ ٿي، ڪنڌ ڌوڻي، چيائين، ”منهنجا ياءَ! روح بابت ته پادرين کي به خبر ناهي؛ چاڪاڻ ته اهو سربستو راز آهي.“

مان هُن بابت ويچار ڪندو رهندو هوس ۽ پڪو انجام ڪيو هوم ته هن بابت ڪا نه ڪا راءِ ضرور قائم ڪندس، پر سڀ ڪوشش اجائي. جڏهن مان هن بابت سوچڻ لڳندو هوس، ته هن جي دونهاتيل جسم جو خيال منهنجي دماغ مان سڀني شين کي ٻاهر ڪڍي، پاڻ اتي ويهي رهندو هو، ۽ انهيءَ وقت مون کي ٻي ڪابه ڳالهه نه سجهندي هئي.

انهن ڏينهن ۾ نائب ڪپتان جي زال مون سان اهڙيءَ مهربانيءَ سان پيش اچڻ لڳي، جو ماڻهن کي شڪ پوڻ لڳو. هوءَ ڏاڏهن هر روز صبح جي وقت گرم پاڻي کڻي وڃڻ جو ڪم مون تي رکيو ويو، جيتوڻيڪ اهو ڪم حقيقت ۾ جوان جماڻ ۽ ڪلمڪ ليوشا نوڪرياڻيءَ جو هو. جڏهن ڪئبن ۾ هن جي خانگي سمهڻ واريءَ ڪوٺيءَ ۾ ويندو هوس، ته هوءَ چاتي اگهاڙي ڪيو ويٺي هوندي هئي، ۽ هن جي ڳوهيل اٽي جهڙي زرد جسم کي ڏسي، مون کي ملڪ ماورگات جو ڏاسي جهڙو چمڪندڙ ۽ سوٽ جسم ياد اچي ويندو هو، ۽ هن کان سون کي آنڊو اچڻ لڳندو هو. هوءَ آن وچ ۾ ڳالهائڻ ۾ لڳي ويندي هئي — آتي ٿي شڪايت، اتي ٿي دڙاءُ ۽ اتي ٿي ڪل پوڳ.

مان هن جي ڳالهين جو، جيڪي هوئڻ ٿي مون کي ڪريل ۽ بيڙيون لڳنديون هيون، ڪو مقصد سمجهي نه سگهندو هوس. هن جي چال بابت ڪجهه شڪ هوم، تنهنڪري آئهن کان ڪڏهن به پريشان ڪونه ٿيس. جهاز تي ان قسم جون جيڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ڳالهيون ٿينديون رهنديون هيون، تن ڪان ٻاڻ کي ٻري رکندو هوس. سون ٻاڻ کي ان سڄيءَ دليا ڪان اڳين بچائي رکيو هو، جنهن کو ماڻهو مونهن واچ ڪان ٻاڻ کي بچائڻ لاءِ وچ ۾ ڪو ڦهاڙ ڏيئي، ٻئي پاسي لڪي ويهي رهي.

”اڙي هوءَ ته تنهنجي مٿان چتي ني پيئي آهي،“ ليوشا ٺهڪ ڏيندي، چيو. ”موقعي جو فائدو وٺ!“

نه صرف هوءَ ٻاڪ جهاز تي ڪم ڪندڙ ٻيا ماڻهو ۽ سون کي چيڙائيندا رهندا هئا. انهن سيني کي نائب ڪپتان جي زال جي ڪمزوريءَ جو پتو هو. هڪڙي ڏينهن هيڊ بورچيءَ سنهن شوڪي چيو، ”هن رن هرڪا شيءِ چکي ڏٺي آهي، هاڻي هن جو وات چوزن لاءِ پاڻي پاڻي ٿو ڪري. هٽ پيشڪوف! پنهنجا پير سنڀالجانءِ.“

هنڌانهن جڏهن سون کي پيءُ وانگر سمجهائيندي چيو، ”جيڪڏهن تون ڏررو وڏو هجين ها، ته مان پيو ڪجهه چوانءِ ها؛ پر هن عمر ۾ پاڻ روڪڻ بهتر آهي. وڌيڪ تنهنجي مرضي.“

سون چيس، ”اها ڳالهه بند ڪر! سون کي انهن ڳالهين ڪان سونجهه ني ٿئي!“

”بيشڪ بيشڪ.“

۽ جلد ئي پنهنجي آڱرين کي وارن ۾ ڦاسائي، انهن کي ست ڏيندي، ڪنهن پير معنيٰخيز لفظن ۾ چيائين، ”هاڻي هن جي ڳالهه تي هن جي نقطي نگاه ڪان ٻه ويچار ڪرڻ گهرجي. هوءَ ڏاڍي ڪسمپرسيءَ جي زندگي گهاري رهي آهي. انسان جي ڳالهه ڪهڙي هجي، ڪتي جي ٻه اهـا خواهش هوندي آهي ته ڪو پيار سان هن تي هٿ گهمائي. جهڙيءَ ريت ڪنيءَ کي نرم مٽيءَ ۽ پوسل جي ضرورت آهي، اهڙيءَ ريت عورت ٻه پيار ۽ محبت جي بکايل هوندي آهي. انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته اهي ڳالهيون شرم جهڙيون آهن، پر هوءَ ٻه ڇا ڪري؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون هن جي اکين ۾ اکيون وجهي، گهوريندي چيو،
”ڇنبو توکي هن سان همدردي آهي.“

”هوءَ منهنجي ڇا ٿئي! ماءُ؟ مگر هجي نه ٿي— پر تون ۾ عجيب تماشو آهين!“ ائين چئي، هو قاڌل دهل وانگر واکو ڪري کان لڳو. ڪو اهڙو وقت ۾ ايندو هو، جڏهن هن ڏانهن نهارڻ کان پوءِ مان ائين محسوس ڪرڻ لڳندو هوس، ڄڻ ڪنهن اوچي هنڌ تان هيٺ ڪنهن اونداهيءَ ۽ اونهيءَ کڏ ۾ ڪري رهيو آهيان.

”جنڪ، توکان سواءِ هر ڪنهن ماڻهوءَ کي زال آهي، تو ڇو شادي نه ڪئي؟“

”مان؟ خدا جو شڪر آهي گهڻن ئي جوانڙين جو منظور نظر رهي چڪو آهيان. پر مون شادي ڇو نه ڪئي آهي، ان جو اصلي سبب هيءُ آهي ته جڏهن ڪنهن جي شادي ٿيندي آهي، ته ان کي ڪو گهر وسائي، ڪنهن هنڌ رهڻو پوندو آهي. مون کي ۾ زمين جو ننڍڙو ٽڪر آهي، پر آهو منهنجو ڇاڇو ڦٻائي ويٺو آهي. جڏهن منهنجو ننڍو ڀاءُ فوج جي نوڪريءَ مان واپس وريو، تڏهن ڇاڇي ۽ هن جي وچ ۾ رگڙو ئي پيو. رگڙي ۾ ڇاڇي کي ٿورو مٿي وارو ڏڪ لڳو، جنهن مان ٿورو رت وهي پيو. ڇاڇي وجهي ڪورٽ جو در کڙڪايو، ۽ منهنجي ڀاءُ کي ٻورن اوڙهن مهينن لاءِ جيل جي هوا کائڻ لاءِ اندر موڪليو ويو. هڪ ڀيرو جيل مان ٺي اچڻ کان پوءِ ماڻهوءَ جي اڳيان صرف هڪڙو رستو هوندو آهي، ۽ آهو ٿري گهري وري ۾ جيل وٽ وڃي ختم ٿيندو آهي. هن جي زال ڪيتري نه سهڻي، ڪهڙي نه جوان هئي— پر ڇا ٿنجي؟ شاديءَ کان پوءِ مرد کي هر چيز تي حڪومت ڪرڻ گهرجي، پر سپاهيءَ جي پنهنجي زندگي ۾ نه پنهنجي ناهي.“

”تون عبادت ڪندو آهين؟“

”تون ۾ عجيب ناڻڪ آهين— هائو، ڪندو آهيان.“

"ڪيئن عبادت ڪندو آهين؟"

"گهڻئي طريقا آهن."

"توکي ڪيئن ايندي آهي؟"

"مون کي ته ڪا عبادت اچندي ڪانهي. مان رڳو چوندو آهيان- 'اي ڌڻي، جيئرن تي رحم ڪر، ۽ مري ويلن کي آرام ڏي! اسان کي بيماريءَ کان بچاءِ'— ۽ هڪ ٻه ٻيون اهڙيون ڳالهيون، بس."

"ڪهڙيون ڳالهيون؟"

"ٻه ٽي ڳالهيون، جي ان وقت ياد اچن. پر ڪجهه چئجي نه چئجي، سڀڪجهه هن تائين پهچي تو وڃي."

هو مون سان قرب سان پيش ايندو هو، پر هن جي سلوڪ ۾ اهڙي ڳالهه هوندي هئي، جڻ آءٌ ڪو ننڍڙو ٻوڙو هوس ۽ هو مون سان ڪيڏي رهيو هو. ڪڏهن ڪڏهن راتين جو مان هن جي پرسان گوڏا ٻڌي ويهي رهندو هوس. هن سان ڳالهيون، دولهين ۽ ٻمرن جي بوءِ اچڻ لڳندي هئي. هو ڪڇن ٻمرن کي اڻين رڙڪي ويندو هو، جيئن ٻيا ميوو کائيندا آهن. انهيءَ وقت هو فرمائش ڪندو هو، "الڪسي، منهنجا پٽ، ڪجهه شعر پڙهه."

مون کي ڪيترائي گيت ۽ نظم ياد هوندا هئا. انهيءَ کان سواءِ مون وٽ هڪڙو ٿلهو نوٽبڪ هو، جنهن ۾ پنهنجا دلپسند شعر اتاري ڇڏيا هئم. مان هن کي "روسلان ۽ لڊملا" نالي منظوم ڪهاڻي پڙهڻ شروع ڪندو هوس. هو ڪن ڏيئي، ٻڌڻ لڳندو هو، ايتريقدر جو پنهنجو ساهه به آهستي کڻڻ لڳندو هو. جڏهن اها ڪهاڻي پوري ٿيندي هئي، ته هوريان چوڻ لڳندو هو، "اها ڏاڍي سٺي ۽ مزيدار ڪهاڻي هئي. چا، تو پاڻ جوڙي آهي؟ پشڪن؟ هڪڙي وڏي ماڻهو سان منهنجي ملاقات ٿي هئي— ها، ان جو نالو به پشڪن هو."

”آهو نه، هيءَ گهڻو وقت ٿيو ته قتل ٿي ويو آهي.“

”سو ورې ڪيئن!“

مون هن کي ٿورن اکرن ۾ اهو قصو ٻڌايو، جو ملڪ مارگاٽ کان ٻڌو هوم. جنهن خاموشيءَ سان ٻڌندو رهيو ۽ پوءِ چوڻ لڳو، ”ڪيترا ئي ماڻهو عورتن جي ڪري تباه ٿي ويا آهن.“

مون هن کي ڪيترين ئي آکاڻيون، جي ڪتابن ۾ پڙهيون هيم، بيان ڪري ٻڌايون. منهنجي دل تي، هُل هنگامي ۽ پيار محبت سان ڀرپور زندگين جون ڪهاڻيون، جن کي سندن جذبي ۽ جولان جي آلي آجاڳر ڪري ڇڏيو هو، ملي جُلي، اٿلون ۽ اڇلون ڪائيندڙ نديءَ وانگر اُپڙڪا ڪاٽي، تري ابنديون هيون. انهن ڪهاڻين ۾ ڇا هو - زورائتا اجهل جذبا، چرپاٽپ جي حد وارا بهادريءَ جا ڪارناما، ويڙهه، زندگيءَ ۽ موت جا هنگاما، مچڻ کان ٻاهر بخت جون بازيون، اعلي نيڪيءَ ۽ اخلاق جا ڪم، ڪريل ماڻهن جون خسيس ڪميڻايون، دل کي ٻنهي چنبن ۾ ڪٽي وجهڻ واري ٻولي - مطلب ته ڪتان جا قصا ڪٽي ملائي، پنهنجي گهرج آهر، نوان قصا ناهي ونندو هوس ۽ جنهن کي ويٺو ٻڌائيندو هوس. قصن ۽ ڪهاڻين جي واقعن ۾ تبديلي ڪرڻ سان گڏ انهن جي ڪردارن جي ڳالهين ۽ ڪمن ۾ به ڦيرڦار ڪري ڇڏيندو هوس- اُن ۾ مان به ناٽڪ جي خدا وانگر بلڪل آزاد هوس، پنهنجي مرضيءَ جو مالڪ، پنهنجي فعل جو مختيار. اهتريقدر جو انهن ۾ منهنجي زندگيءَ جو عڪس جرڪڻ لڳندو هو. اِنهيءَ مان خود مون کي فائدو هيءُ ٿيو، جو نه زندگيءَ جي حقيقت کان الڳ ٿي سگهيس، نه ئي ٻين زنده انسانن کي سمجهڻ جي منهنجي خواهش ئي گهٽجي سگهي. ها ڪتابن جي انهيءَ گڏيل اثر منهنجي دل جي مٿان اهڙو شفاف ۽ تازگيبخش تهه چاڙهي ڇڏيو، جو مان پنهنجي آسپاس واري گند ۽ غلاظت سان ڀريل زندگيءَ جي زهري اثر کان بچيل رهيس ۽ ڪتابن جي ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيترن ئي اجڙاين سان، پاڻ کي انصان پهچائڻ کان سواءِ، منهن مقابل ٿيس.

عشق ۾ قاتل ماڻهن جي آنڌن جي مشاهدي مون کي رنگين بازارين جي بدنام گهرن ڏانهن وڃڻ کان روڪي ڇڏيو. جن ماڻهن کي خرابين ۽ بچڙاين سان مزو ايندو هو، انهن تي مون کي بچان ۽ قياس ايندو هو. ”روڪمبال“ جي پڙهڻ سان مون اهو سکيو تہ انسان کي ڏک سک کان بي‌پرواهہ رهي، حالتن جو مقابلو ڪندو رهڻ گهرجي. ”ڊيوماس“ جي سورمن اهو سيکاريم تہ دنيا ۾ شاندار مقصدن لاءِ پنهنجي جان وقف ڪري ڇڏجي. خوش جيئڙو شاهہ هينري چوٿون منهنجو پسنديده سورمو هو. مون کي ائين لڳندو هو تہ ”برنجر“ جون هيڻيون سٽون آنهيءَ جي شان ۾ هيون:

هن سڌي سادي عوام تي حڪومت ڪئي،
۽ شراب پيئندو رهيو — اهو اسين چائون ٿا؛
پر آهو بادشاهہ، جو تہ خوشيون ڪري،
جنهن جو سڄو ملڪ ۽ ماڻهو بہ خوش هجن؟

ناولن ۾ هينري چوٿين کي پنهنجي رعيت جو خيرخواهہ ۽ ان جو محبوب بيان ڪيو ويو آهي. مان هن کي سچ وانگر سمجهندو هوس ۽ محسوس ڪندو هوس تہ فرانس، بهادريءَ ۽ سورهيائيءَ جو مرڪز هو، جتي امير پنهنجا ريشمي ڪپڙا ۽ غريب پنهنجن آڏائڻ جا ڪپڙا پايو، خوش ۽ خورم گهمندا وتندا هئا. جڏهن ڪتاب ۾ هينريءَ جي قتل جو واقعو پڙهيو هوم، تڏهن منهنجي اکين مان ڳوڙها وهي ويا هئا ۽ خار ۾ ان جي قاتل، روليڪ، تي ڏند ڪرٽڻ لڳو هوس. مان جنڪ کي جيڪي ڪهاڻيون ٻڌائيندو هوس، انهن سڀني ۾ هينريءَ کي سورمو ڪري بيان ڪندو هوس، ۽ ڏٺم تہ هن جي دل ۾ بہ هينريءَ ۽ فرانس لاءِ گهٽو احترام پيدا ٿي ويو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”شاه همنري چڱو ماڻهو هو،“ هن چيو، ”اُهُن ته لڳي ته هُن سان ڳنڍجي، ڇڄڻ مارڻ لاءِ نديءَ ۾ ڪنڊيون وجهي، واهي ڪچهريون ڪجن.“

ماءُ جڏهن هن کي ڪا ڪهاڻي پڙهائڻ شروع ڪندو هوس، ته هو وچ ۾ ڪجهه نه ڪڇندو هو، ۽ نه ئي ڪو اهڙو سوال پڇندو هو، جنهن ڪري بيان ۾ ڪو رخنو پئجي سگهي. بس، ماٺ ڪيو، اکيون ٻوٽيو، ويٺو ٻڌندو هو، جڏهن ته سينور چڙهيل جبل جي چپ هو. پر جي سان ڪنهن به سبب ڪري ٽوري ماٺ ڪندو هوس، ته جهٽ پٽ پڇندو هو، ”پوري ٿي چڪي؟“

”اڃا نه.“

”ته ٻيو ماٺ ڇو ڪئي اٿئي؟“

فرانسيسن بابت واءُ زلي ڪندي، ٿڌو ساهه کڻي، چيائين، ”ڏاڍي مزي ۾ آهن، اهي فرانسي!“

”سو وري ڪيئن؟“

”ڏس نه ڪي، مون کي ٻاهه جي اکيان جلڻو ٿو پوي ۽ سخت ڪم ڪرڻو ٿو پوي، پر هو مزي سان شراب پيئندا ٿا وتن ۽ چڪر لڳائيندا رهن ٿا. اها مزي جي زندگي ناهي؟“

”پر هو به سخت ڪم ڪن ٿا.“

”آهو تنهنجن ڪهاڻين ۾ ڪٿي چيل آهي؟“ هن سوال ڪيو، ۽ مون جهٽ پٽ محسوس ڪيو ته بيشڪ مون جيتريون به ڪهاڻيون پڙهيون آهن، انهن مان ڪنهن هڪ ڪهاڻيءَ جي سورمي جو به اهڙو ڪردار پيش ٿيل نه هو، جنهن مان خبر پئجي سگهي ته هو ڪهڙو ڪم ڪندو هو، يا هُن جي اُئين خوش رهڻ لاءِ ڪو پيو ڪير هو، جو ڪم ڪندو هو.

ڪاله تمام گهڻي ڪا ڏکهي ٿي ويندي هئي، يا جڏهن پوري ٿيندي هئي، ته اوچتو ڪڏهن چوندو هو، ”چڱو، هاڻي گهڻي سوا لاءِ لنڊ ٿو ڪريان.“ ۽ جتي ويٺو هوندو هو، اتي ئي

سائون تي سمهي پوندو هو، ۽ جهٽ ۾ ننڊ کڻي ويندي هيس ۽ گونگهرا هڻڻ لڳندو هو.

سرءَ جي موسم ۾ جڏهن ڪاما نديءَ جا ڪنارا ڳاڙها، ستارا ٿيڻ لڳا ۽ وڻن جا پن زرد ۽ سج جا ڏنگا ڪرڻا سرد ٿي رهيا هئا، ته جيڪ پنهنجي نوڪري ڇڏي هليو ويو، ۽ هن جي ان ڳالهه، سيني کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو. آن کان هڪ ڏينهن اڳ مون سان هن اها رٿا ٻهاري هئي ته "ٻئي ڏينهن هاڻ برم شهر ۾ پهچي ويندا سين، ٻئي گرم حمام ۾ هلي، گرم ٻاڦ وارو غسل ڪنداسين؛ انهي کان پوءِ ٻئي ڄڻا هڪڙي سٺي هوٽل ۾ هلنداسين، جتي هر شيءِ فرسٽ ڪلاس ۽ راڳ رنگ به واهه جو هوندو، ۽ ساز سرود ٻڌڻ ۾ ڏاڍي موج ايندي."

ٻه سارابول بندر وٽ هڪڙو ٻٽ جو ٻرڀل مڙس جهومندو جهولندو جهاز تي چڙهي آيو. هن جو منهن ڪسرو ۽ زالن جهڙو هو. هن جو ڍڳهو گرم چوغو ۽ لومڙ جي ڪنن واري سمور جي ٽوپي ڏسي، ٻاڻ شڪ پئي ٿيو ته هيءَ ڪا عورت آهي. هو اهڙيءَ مهڙ تي اچي ويٺو، جنهن تي بورچيخاني مان نڪرندڙ گرم هوا جا جهوٽا پئي پهتا، ۽ چانهه جو آرڊر ڏنائين. چانهه ڏاڍي گرم هئي، ۽ هن ٽوپي لاهي ۽ ڪوٽ جي بٽڻ کولڻ کان سواءِ ئي ان کي پيئڻ شروع ڪيو، ۽ جلد ئي پگهر ۾ شل ٿي ويو.

ان وقت سرءَ جي هاڪي هلڪي بارش پئجي رهي هئي. جڏهن هن ماڻهوءَ رومال ڪڍي پنهنجو پگهر اگهيو ته مون محسوس ڪيو ڄڻ هاڻي بارش بس ٿي ويندي. ۽ وري، جو هو پگهر ۾ ٻڏي ويو، ته ائين لڳو ڄڻ بارش وري تيز ٿيڻ لڳي هئي.

ٿوريءَ دير ۾ جيڪ به هن سان گڏ وڃي ويٺو ۽ ٻئي گڏجي، جنتريءَ ۾ ڏنل هڪڙي نقشي کي غور سان ڏسڻ لڳا. مسافر نقشي ۾ ڪنهن ليڪ ڏانهن اشارو ڪيو، جنهن تي جيڪ چيو، "هلينس ڪڏهن پرا آئي؟ مون جهڙي ماڻهوءَ لاءِ ته اها معمولي ڳالهه آهي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ڏاڍو چڱو،“ مسافر ورائيو، ۽ نقشي کي ورڙهي ڳوڙهن ۾ رکيل ڇمڙي جي ٿيلهي ۾ وجهي ڇڏيائين. پوءِ هنن ڪڏهن چانهه پيتي ۽ پاڻ ۾ ڪجهه وقت گفتگو ڪندا رهيا.

جڏهن جنگ هيٺ ڪوري ڏانهن وڃڻ لڳو ته مون هن ماڻهوءَ بابت پڇيس. ڪلنڊي جواب ڏنائين، ”ڏسڻ ۾ عجيب آهي. ڏاڙهي اٿس ٽي ڪالهه، جهڙو ڪدڙو! هو سائبيريا ۾ رهي ٿو. پاڻهي ڏو ته آئي ڪنهن ڪم سانگي رهيل آهي.“

هن پنهنجي بوٽ جون ڪاربون ڪڙيون، جي گهوڙي جي سنبن والڪر سخت هيون، ڊيڪ تي هٿندي، ٿورو دم رکي، سڌو ئي چيو، ”مون هن وٽ نوڪريءَ جو فيصلو ڪيو آهي، الڪسي! پرم وٽ توکي الوداع چئي، هليو ويندس. اسين پنهنجو ڪجهه سفر ريل رستي ڪنداسين، پوءِ پاڻيءَ رستي ۽ پوءِ گهوڙي جي پٺيءَ تي. اسان کي اتي پهچڻ ۾ پنج هفتا کن لڳي ويندا.“

”تون هن کي سڃاڻندو به آهين؟“ مون هن جي اوچتي فيصلي تي حيرت مان پڇيس.

”بلڪل نه. سڃاڻڻ نه وڏي ڳالهه آهي، مون ته هن جي شڪل به اڳي نه ڏٺي آهي.“

ٻئي ڏينهن صبح جو سوير هو مون وٽ آيو. هن جي پٺيءَ تي نيل لڳل پشم جو ڪوٽ، هن جي پيرن ۾ سئنڊل ۽ مٿي تي ٽيڏي رڇ جي کل ۽ ڪنارن ڪاڏل ٽوپي پيل هئي. هن منهنجي ٻانهن کي پنهنجن هٿن ۾ جهليو، ڄڻ اهي لوهه ۾ جڪڙجي ويون، ۽ چوڻ لڳو، ”مون سان گڏ هلڻ لاءِ تنهنجو ڇا خيال آهي؟ اهو مور به پاڻ سان توکي وٺي هلندو. ڇڙو تون ان کي ارادو ڏيکار. ڇا ٿو چوين؟ مان هن کي چوان؟ هو توکان اهو ڪجهه وٺندا، جنهن جي توکي ضرورت نه هوندي ۽ ان جي عيوض توکي ناڻو ڏيندا. جڏهن هو ڪنهن کي سندس مرضيءَ سان خصي ڪندا آهن، ته وڏو جشن ملهائيندا آهن ۽ ان لاءِ هن کي پيسا به ڏيندا آهن!“

ڪدڙو، سفيد هڙ ڪچ ۽ جهليو، پنهنجن چنجهن اکين
سان جنڪ ڏانهن گهوري رهيو هو. هن جون اکيون اهڙيءَ ريت
سڄيل ۽ ٻاهر نڪتل هيون، جيئن ڪنهن ٻاڏيءَ ۾ ٻڏل لاش جون
هونديون آهن. مان هن کي ڇهن ۽ ڳاريون ڏيڻ لڳس. جنڪ وري
منهنجي ٻانهن کي جڪڙي، چوڻ لڳو، ”هيئنس ڪڏ ۾. هر ڪو
ڏنيءَ جي عبادت پنهنجي نموني تو ڪري. انهيءَ ۾ تنهنجو ڇا
وڃي؟ چڱو، الله واهي— خوش هوندين.“

۽ جنڪ شوموف رڃ وانگر لڏلڏو لمندو، منهنجي دل کي
حيرت ۽ ڏکــ ڏنيون، وهندو رهيو. پنهنجي دوست جي وڃائڻ
تي ڏاڍو دلگير ٿيس. هن جي فيصلي تي خار ۾ پيئي ڪاڙهم. مون
کي جيتريقدر ياد آهي ته جڏهن حيرت مان سوچيم پيئي ته هو
ڪهڙي قسم جو انسان هو، منهنجو دوست شوموف! ۽ آخر
انتري ڏورالهين اڻ ڄاتل ٻاهي اٿين ڇو هلڻ ويو، ته ڏاڍا جڪ
پيئي ڪاڙهم— ’آه، منهنجو دوست جنڪ شوموف! هن جي دل
۾ ڪهڙو مانڊاڻ متل هوا!‘

سرءُ جي منڍ اچي پاچاڻي تي هئي. درياڻي سفر جو وقت پورو ٿي چڪو هو. هاڻي، مون هڪ ٻت ساز جي ڪارخاني ۾ ڪم سکڻ جي خيال کان شاگردي اختيار ڪئي. اُهيءَ ٻڪان جي مالڪياڻي هڪڙي نيڪ طبيعت پوڙهي عورت هئي. هن جو شراب سان عشق هو. ٻه ٽي ڏينهن ئي نه گذريا ته مون کي پنهنجي گهوٽائي لهجي ۾ چيائين، "اڄڪلهه ڏينهن ننڍا ۽ راتيون وڏيون ٿيون ٿين، تنهنڪري ڏينهن جو دڪان جي ڪمڪار ۾ هٿ ولڙائيندو ڪر، ۽ رات جي وقت ڪم سکندو ڪر."

هن مون کي هڪڙي تيز نوجوان دڪان جي مئنيجر جي حوالي ڪيو. مان هر روز پره ويل ٿڌ ۽ اونداهيءَ ۾، هن سان گڏ شهر لتاڙي، ڪاروبار واريءَ گهٽيءَ ۾ جتي ان وقت سانت لڳي پئي هوندي هئي، پهچي ويندو هوس. اسان جو دڪان هڪڙيءَ عمارت جي ٻماڙ تي هو. آهو دڪان اول ڪو گدام هو، جنهنڪري البت اونداهو هوندو هو. ان کي هڪڙي ننڍڙي لوهه جي سيخن واري دري هوندي هئي ۽ هڪڙو وڏو لوهه جو در هوندو هو. سڄو دڪان ننڍن وڏن مجسمن، انهن جي قالبن ۽ چمڪندڙ ڦڪي جلد وارن ڪتابن سان، جن تي انگور جي وال جا نقش جڙيل ۽ چرچ جي قديم زبان ۾ اکر لکيل هوندا هئا، سٿيو پيو هوندو هو. اسان سان لڳو لڳ ٻيو دڪان هو، جتي به مجسمن ۽ مذهبي ڪتابن جو وڪرو ٿيندو هو. انهيءَ دڪان جو مالڪ هڪڙو

ڪاريءَ ڏاڙهيءَ وارو ماڻهو هو، جو وولگا ڪنان پري ڪرزيني لديءَ جي ڪناري سان رهندڙ هڪڙي ڪٽر مذهبي فرقي جي اڳواڻ جو مائٽ هو. هن سان ڪم به هن جو پٽ به پاڻهن ئي هلي هوندو هو، جو بت به سگهه ۾ ڪم به چست هو ۽ پنهنجي عمر کان اڳ پوڙهو لڳندو هو، ۽ سندس ڪنهي جهرڙين اکيون هيڏانهن هوڏانهن ڦرڪنديون رهنديون هيون.

مان دڪان کولڻ کان پوءِ ڪنهن ويجهي هوٽل مان گرم پاڻي وٺڻ ويندو هوس، ۽ ليرن ڪاٺي، سامان کي چنبڙي ڏاهي رکي، ٻاهر دروازي وٽ وڃي ويهندو هوس، جيئن گراهڪن کي ٻئي دڪان ڏانهن وڃڻ کان روڪي، پنهنجي دڪان ڏانهن هرڪائي وٺي اچان.

”گراهڪ اناڙي ٿيندا آهن،“ دڪان جي مئنيجر مون کي ذهن نشين ڪندي چيو، ”هنن کي اها خبر ئي نه پوندي آهي ته ڪٿان سودو وٺن گهرجي. باقي مله جي مروت لاءِ پيا مرندا. هنن کي شين جي قدر ۽ قيمت جي ڄاڻ ڪڏهن نه پوندي آهي.“

هڪڙي ڪاٺ جي مجسمي تي ٺڪ ٺڪ ڪندي، پنهنجي ڏاڍي جي ڄاڻ جو مون تي رعب ويهارڻ خاطر، مون کي هدايتون ڏيندي، چوائين، ”هي مورت ڏانهن ڏس ـــ ڪاريگريءَ جو چڱو نمونو آهي ۽ قيمت به ڪا گهٽي ڪانه اٿس. پنج ست انچ ڊگهي آهي، پر ٽيڪ جي ضرورت ڪانهيس ـــ پنهنجي ليکي بيهي سگهي ٿي. هيءَ وري ڏهه ٻارنهن انچ ڊگهي آهي ۽ اها به پائمرادو بيهي سگهي ٿي. چئو، تو کي دين جي بزرگن جي احوال جو ڪو پتو آهي، ۽ انهن جي گڻن جي ڪا ڄاڻ اٿئي؟ هي ڏس، هي بونيفئس بزرگ شراب کان نجات ڏياريندڙ آهي. ۽ هيءَ پاڪ شهيد باربرا ڏندن جي سور ۽ هر قسم جي حادثن کان امان ڏيندڙ آهي، ۽ هو بزرگ باسيل هر بخار کي ٽوڙيندڙ ۽ دفعي ڪندڙ آهي. معصوم مريم بابت تو کي ڪهڙي خبر آهي؟ ها، الهيءَ جا مجسما مختلف ڊگهن جا آهن ـــ هتي ڏک ۾ آهي ۽ هتي مرڪي ٿي، هيتي

اَمڙ موَن لاءِ غم ۽ ڪرٻ جي حالت ۾ آهي، ۽ هُتي منهنجا ڏک ڏور ڪرڻ جي شڪل ۾ آهي. ان جي برڪت مان دک دور ۽ سک سولا ٿين ٿا. هن جا ڪيترا مجسما شهرن جي نالن پٺيان مشهور آهن، جيئن ”ڪازان وارو“، ”پوڪرُون وارو“، وغيره.

مجسمن جون قيمتون انهن جي ماپ ۽ بناوت تي ٻڌل هيون. آهي موَن کي جلد ياد ٿي ويون. مريم جي مختلف مجسمن جو فرق به سمجهي ويس، باقي بزرگن جا ڳڻ ياد رکڻ موَن کي ڏاڍا ڏکيا ٿي لڳا.

ڪڏهن ڪڏهن مان دروازي تي گراهڪن جو اوسيئڙو ڪندي، پنهنجن خيالن ۾ گم ٿي ويندو هوس، ته مئنيجر منهنجي امتحان وٺڻ لاءِ پڇڻ لڳندو هو- ”ڪهڙي بزرگ جي مهربانيءَ سان عورت جا سور سولا ٿين ٿا؟“ جيڪڏهن منهنجو جواب پورو نه هوندو هو، ته ڳجندي چوندو هو، ”اڙي، تنهنجي کوپريءَ ۾ ڇا آهي؟“

موَن کي انهن سيني ڳالهين کان وڌيڪ گراهڪن کي هرڪائي اندر وٺي اچڻ ڏکيو لڳندو هو. موَن کي پاڻ انهن ٻچڙن مجسمن ۾ ڪا چڱي ڳالهه نظر نه ايندي هئي، تنهنڪري ٻين جي مٿي تي انهن کي مڙهڻ تي دل ئي نه چوندي هيم. ناناءَ جي قصن ۽ ڪهاڻين جي ڪري منهنجي دماغ ۾ بيبي مريم جو تصور شاناڻو ۽ ٻاجهه ڀريو هو، ۽ اهڙيءَ ريت ئي ”مصور“ رسالي ۾ هن کي چٽيل ڏٺو هوم. پر هتي ته ليکو ئي اور هو. مجسمن ۾ هوءَ شوخ ۽ پوڙهيءَ عورت واڱر ٿي ڏٺي، جنهن جو نڪ مڙيل ۽ هٿ سخت هئا.

اربع ۽ جمعي جي ڏينهن، جڏهن ماڻهو بازار جي خريداريءَ تي نڪرندا هئا، ته اسان جو وڪرو چڱو ٿيندو هو. هاري ناري، پوڙهيون عورتون ۽ ڪڏهن ڪٽنبن جا ڪٽنب اچي ڪڙڪندا هئا. انهن مان گهڻا ڪٽر مذهبي ۽ ٻيا غمن ۽ ڏکن ۾ ورتل جهنگ جا رهاڪو هوندا هئا. مان جي ڏسندو هوس ته ڪو ٿلهو

مٿارو مڙس گهر جا اڱڻ ڪپڙا پائي ۽ ريڊي جي ڪل جو ڪڙڪو ڏکيو، ڪجهه مرڪندي ڪجهه هڙڪندي، پهو اچي، ته مان پنهنجي موڳهاري ۽ ٻي دليءَ کي دور ڪري، وڏي، هن سان گڏ هلڻ لڳندو هوس، ۽ هن جي اکيان پليان ڦري، نڙيءَ تي زور ڏيئي چوڻ شروع ڪندو هوس، ”سائين، توهان کي ڇا گهرجي؟ اسان وٽ مناجات جا بينظير ڪتاب حاضر آهن، جن جي شرح وڏن وڏن عالمن لکي آهي. اسان وٽ ديني ۽ مذهبي ڪتاب آهن ۽ آسماني صحيفا آهن. جيڪا شيءِ اوهان کي گهرجي، سا حاضر آهي. نورو اندر اچو. بيحد نفيس، نازڪ ۽ نادر مجسما، تمام نوري اکين تي اوهان کي ملي ويندا. بهترين نمونا، پائدار رنگ، جيڪڏهن اوهان کي پسند نه آيا، ته اوهان جي حڪم موجب پيا به تيار ٿي سگهندا. توهان جي گهر جي سينگار، ۽ دوستن جي جنم ڏينهن لاءِ عمدن تحفن واسطي سڀڪجهه موجود آهي. هي سڄي روس ۾ بهترين دڪان آهي. هتان کان بهترين شيءِ اوهان کي ٻئي ڪنهن هنڌ ملي نه سگهندي...“

اهو گراهڪ سواءِ ڪجهه ڪڇڻ جي ماٺ ڪيو پيو هلندو هو، تان جو پنهنجي ڪاٺ جي ڏنگي جهڙيءَ ٻانهن سان مون کي پنهنجي اکيان هٽائي، اسان جي مخالف جي دڪان ۾ گهڙي ويندو هو، ۽ منهنجو مالڪ پنهنجن وڏن ڪنن کي مهٽي، جوش ۾ چوندو هو، ”سو تو هن کي ڇڏي ڏنو. پلا، اهڙيءَ ريت ڏوڙ وڪرو ڪندين!“

جلد ئي ٻيو واري دڪان مان شرنهي آواز اچڻ لڳندو هو، جنهن ۾ نشي جهڙو اثر هوندو هو، ”منهنجا دوست، اسان جون شيون ڪي جوتا يا ڪلون ڪين آهن، پر ڏاڍيءَ جون املهه نعمتون آهن. انهن جو ملهه سون ۽ چانديءَ کان گهڻو مٿي آهي.“

”ڪهڙو نه شيطان آهي!“ منهنجو منيجر ڪاوڙ ۽ ساڙ ۾ وٽ ڪائيندي، چوندو هو. ”انهي مردود جي اکين تي لعنت هجي. توکي اهڙو ڍنگ سکڻو پوندو— ها، سکڻو پوندو.“

مون پنهنجي وسان اهڙين الڪلن سنڪلن سکڻ کان ڪين گهٽايو، ڇاڪاڻ ته ماڻهوءَ کي ڪنهن به ڪم سکڻ ۾ جيتري ٿي سگهي اوتري ڪوشش ڪرڻ گهرجي. ٻر مان ماڻهن کي هرڪائي اندر وٺي اچڻ نوڙي مال جي وڪري ڪرڻ ۾ پڙ نٿي ته سگهيس. اسان جي دڪان ۾ ايندڙ ماڻهو سادا ۽ سچا ڏسڻ ۾ ايندا هئا. پوڙهيون عورتون ٻليءَ والگر مسڪين ۽ غريب نظر اينديون هيون. انهن کي ڏسي، منهنجي ڇاتيءَ کي جهڙو اچي ويندو هو، ۽ دل چوندي هئي ته انهن کي انهن مجسمن جي سچي ٻها ٻڌائي ڇڏيان، جيئن هو مٽي چاڙهيل قيمت ڏيڻ کان بچي پون ۽ ٻه ٽي ڏوڪڙ بچائي وڃن. مون کي اهو ڏسي حيرت وٺندي هئي ته هنن کي چڱن ڪتابن چوندن ۽ مجسمن جي فنڪاريءَ جي پرک جي ڪيتري نه چاهه هئي! هڪڙو پوڙهو ماڻهو، جنهن کي هڪڙي ڏينهن پنهنجي دڪان ۾ پنيلاڻي وٺي آيو هوس، ڪرڙڪ لفظن ۾ چوڻ لڳو، ”نه منهنجا پٽ نه، روس ۾ هي نه پر ماسڪو وارو روگوزين بهترين ڪاريگر آهي.“ مان هن جي رستي کان هٽي ٻهي رهيس، ۽ هو اسان جي مخالف جو دڪان ۾ ڇڏيو هليو ويو.

منهنجي مئنيجر عجب مان چيو، ”تو هن کي ڇڏي ڏنو!“

”توهان ته مون کي روگوزين جي ڪاريگريءَ بابت ڪجهه ٻڌايو ئي نه هو.“

اهو ٻڌي، هو ڪاوڙ ۾ وڦلڻ لڳو، ”هي ميسڻا ماڻهو! دنيا ۾ ڪابه اهڙي ڳالهه ڪانهي، جن جو انهن کي پتو نه هجي. خدا جي مار پوين. ڪٿي وانگر وٽندا نوس نوس ڪندا.“

هي چالاڪ پيٽ پرڻ ۽ خودغرض جوان غريب ماڻهن کان ڪراهت ڪندو هو. جڏهن هو پنهنجي پاڙيءَ ۾ هوندو هو ته شڪايتن جا دفتر کڻي کولیندو هو— ”مون جهڙو دماغ وارو ۽ صاف سٿرو ماڻهو، جيڪو عطر ۽ خوشبوءِ ۾ هر وقت ٻڏل نو رهي، جنهن کي پنهنجي لاءِ وڏا خيال آهن، تنهن کي صرف

اهڙيءَ ڪري جهنگلي ماڻهن جي اکين جهڪو تو پوي ۽ انهن جي ناز برداري ڪرڻي ٿي پوي، جهڙن انهن کان ڪجهه ڏوڪڙ دوڪان جي مالڪياڻيءَ پوڙهيءَ عورت لاءِ ڇڏائي سگهي. تون ٿي چئه، اهو انصاف آهي؟ آخر انهن جهنگلي ڳوٺاڻن جي هستي ڪهڙي آهي؟ ليڙون ليڙ لٽا ۽ جوئن جا ميڙ ـــ ۽ مان ـــ“ ۽ هو ڏک پرئي لهوني مات ڪري ڇڏيندو هو.

مون کي آهي غريب ڳوٺاڻا ڏاڍا وڻندا هئا، جيڪي مون کي اهڙيءَ ريت حيرت ۾ وجهي ڇڏيندا هئا، جيئن جنڪ. ڪڏهن ڪو ماڻهو، جنهن جي منهن ۾ ڏکن جا ڏرا ڏسڻ ۾ ايندا هئا، دڪان ۾ هليو ايندو هو. پنهنجي مٿي تان چڙهيل ٽوپي لاهي، آڱرين سان پنهنجي ڇاتيءَ تي صليب جو نشان بنائي، بد برڪت مجسمن کان منهن ڦيري ڇڏيندو هو، نه مٿان انهن تي نگاهه نه پنجي وجهي. پوءِ چوڌاري اک ڦيرائي، ڪجهه وقت جي مات کان پوءِ، چوڻ لڳندو هو، ”شرح سان مناجات گهرجي.“

پنهنجي ڪوٽ جي ٻانهن کي ٽوڙو مٿي ڪري، هو غور سان نهارڻ شروع ڪندو هو. آڱرين سان ورقن کي اٿلائيندو ويندو هو ۽ چپن ۾ پڙهندو به پيو هو.

”مون کان اڄا به ڪو قديم اسخو!“

”تو کي پتو آهي قديم نسخن جي قيمت هزار روبل کان مٿي آهي!“

”مون کي خبر آهي.“

هو آڱر کي آلو ڪري پنن کي اٿلائڻ شروع ڪندو هو، جنهنڪري ڪنارن تي ميرو نشان ٿي پوندو هو. منهنجو مالڪ هن جي پٺيان بيٺو، اهو لقاءُ ڏسندو هو ۽ رت جو ڍڪ پي، چوڻ لڳندو هو، ”پاڪ ڪتاب نوان پراڻا نه ٿيندا آهن. خدا جي لفظن ۾ ڦيرڦار نه ٿيندي آهي.“

”اها سنڌ آهي ۽ اهو اول به پڌو اٿئون. خدا ته ڪا ڦيرڦـار ڪونه ڪئي آهي، پر ان جي بندن انهن ۾ ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڏي آهي،" پوءِ خاموشيءَ سان ڪتاب کڻي ٻاهر هليو ويندو هو.

منهنجو مالڪ ڪڏهن انهن جهنگ جي رهاڪن سان اهڙي بحث ۾ پوندو هو. اهـا ڳالهه ته بلڪل پڌري هئي ته هن جي مقابلي ۾ هنن کي مذهبي ڪتابن جي وڌيڪ ڄاڻ هئي، تنهن تي هو ڪاوڙ ۾ چوندو هو، "ڪافر! شيطان ڪنهن جاءِ جا!"

مان اها ڳالهه ڏسندو هوس ته آهي ڳوٺاڻا جيتوڻيڪ ڪنهن ڪتاب کي پسند نه ڪندا هئا، ته به ان کي ڏاڍي ادب ۽ فضيلت سان ڪٺندا هئا ۽ ان کي اهڙي خيال سان جهليندا هئا، ڄڻ ته ڪو پکي هو، جيڪو ڀر ۾ ڌرتي تي اڏامي ويندو.

اهو ڏسي، مون کي ڏاڍو مزو ايندو هو، ڇاڪاڻ ته منهنجي لاءِ به ڪتاب هڪ طلسم مثل هو، جنهن ۾ مصنف جو روح بند هو، ۽ جڏهن مان ڪتاب کي کوليندو هوس، تڏهن ان جو روح آزاد ٿي، مون سان ڳالهيون ڪرڻ لڳندو هو.

ڪيترا ئي ٻڍا مرد ۽ عورتون ڪيترا ئي قديم نسخا ۽ راهبن جي هٿ سان لکيل ڪتاب وڪڻڻ لاءِ کڻي ايندا هئا. ڪي وري قديم مجسما، صليب ۽ ٻيا اهڙي قسم جا تبرڪات، جن تي قديم تحريرون چٽيل هونديون هيون ۽ اهڙيون نادر شيون جن کي بادشاهن جي ڀالي سان مناسبت ڪري تاريخي اهميت حاصل هئي، کڻي ايندا هئا، ۽ ڏيکارڻ مهل هيڏي هوڏي پيا جاچيندا هئا ته ڪير ڪو ڏسي ته ڪونه ٿو!

منهنجو مئنيجر ۽ ان جو رقيب اهڙن ماڻهن لاءِ واجهه پيا وجهندا هئا، ۽ جيڪڏهن اهڙو ڪو اچي نڪتو، ته هڪٻئي تي چڙهت ڪري هن کي ريجهائڻ ۽ رهائڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. اهڙيون قديم شيون، جي اڪثر هو ڏهن ڪن روبلن ۾ خريد ڪري وٺندا هئا، تن لاءِ ڏاڍوان مذهبي ماڻهو سوين روبل ڪين ڏيئي ويندا هئا.

هڪڙي ڏينهن منهنجي مئنيجر مون کي سمجهائيندي چيو،

”هنن فقيرن جو، جن جي گودڙين ۾ لعل لڪل آهن، گهٽو خيال رکندو ڪر. جتي ٻه، آهي توکي ڏسڻ ۾ اچن، ته وٺي ايندو ڪرين. انهن ڪان ڪسي ٻکي اگهه ني شيء خريد ڪرڻ سان لکن جو لاٽ حاصل ٿي سگهندو.“

جيڪڏهن اهڙو ڪو ماڻهو اچي نڪرندو هو، ته هو مون کي هڪدم پيٽر واسلڪ کي ڪوٺڻ لاءِ ڊوڙائيندو هو. هو قديم ڪتابن، مجسمن ۽ ٻين اهڙين نادر شين جو ماهر هو. هو ٻڍو مڙس، قد جو ڊگهو هو، هن جي ڏاڙهي باميل وانگر ڊگهي ۽ هن جو چهرو تازو توانو ۽ بشاش هوندو هو، جنهن ۾ تيز فهم اکيون پيون جرڪنديون هيون. هن جي چنگهه جي ڪا رڳ ٽڙڪي وئي هئي، جنهنڪري لٽ تي منڊڪائي گهمندو هو، ۽ سياري توڙي اونهاري، هلڪو لباس پهريندو هو ۽ مٿي تي ڇڙي مخملي ٽوپي هوندي هيس، جنهن جي شڪل بلڪل اونڌيءَ ٿيءَ جهڙي لڳندي هئي. هونءَ ته هو چاتي ڪيڏي آڪڙجي هلندو هو، پر دڪان ۾ پير رکندي ئي هن جو بت ڍلو ٿي ويندو هو، مٿو جهڪي ۽ چپ‌له ڪپي ني ويندي هئي. ٽـڏا شوڪارا پري، هو جهٽ پٽ صليب جو نشان بنائيندو هو، ۽ چپن ئي چپن ۾ ڪجهه دعائون ۽ مناجاتون منڻ منڻ ڪري، پاڻ تي شوڪاريندو هو. اهڙيءَ بزرگيءَ ۽ پاڪائيءَ جو ڏيک انهيءَ ماڻهوءَ تي هڪدم اثر ڪندو هو، جنهن وٽ آهي نادر شيون هونديون هيون ۽ آهي هو اسان کي وڪڻڻ چاهيندو هو.

”چا ڳالهه آهي؟ ڪهڙو مسئلو اچي سندو آهي؟“ اچڻ سان پڇندو هو.

”ٺورو ڏسجو، هي شخص هڪڙو مجسمو وڪڻڻ ٿو گهري. چوي ٿو ته اڄ کان هزار سال پراڻو آهي؟“

”چا چيم؟“

”هزار سال.“

”اوه! ٽورا ڪي ٻوڙا انڌ. اهڙيءَ ريت خدا پنهنجي ٻاجهه سان مون کي ٻي دين ناٿڪان جي فرقي وارن جي ڳالهين ٻڌڻ کان پناهه ڏني آهي.“

پنهنجي ٽوپي لاهي، مسجمي کي هٿ ۾ کڻي، ان تي اڪيل عبارت کي ڦيري گهيري ۽ ڪاٺ جي کهنائيءَ کي جانچي اکيون چنڀي، چوڻ لڳندو هو، ”اُهي ناٿڪان جي فرقي وارن کي نه خدا جو خوف ٿي ڪونهي. هنن کي پتو آهي ته اسان کي قديم شين سان ڪيتري قدر نه پيار آهي، ۽ ڪن کي وري شيطان سبق ڏنا آهن، تنهنڪري ماڻهن کي ڀنيلائڻ لاءِ اهڙيون ٺهاوتي شيون ڪڍي تيار ڪيون اٿن. اڄڪلهه مجسما تيار ڪرڻ ته ڏاڍي هٿ جو ڪيل ٿي وڃو آهي. پهرينءَ نظر سان ممڪن آهي هيءَ هڪ هزار سالن جو يا اڃا به ان کان پراڻو نظر اچي، پر جي غور سان ڏسبو ته جهٽ پتو پئجي ويندو ته بلڪل نقل آهي.“

جڏهن هو ”نقل“ جو لفظ ڪتب آڻيندو هو، ته ان جو مطلب اهو هوندو هو ته شيءِ اڻ لڀ ۽ املهه آهي. منهنجي منيجر ۽ هن جي وچ ۾ ڪيترائي اهڙا مخفي لفظ مقرر ٿيل هوندا هئا، جن جي وسيلي هن کي پتو پئجي ويندو هو ته ڪنهن مجسمي يا ڪتاب واسطي ڪيتري رقم ڏين گهرجي. مثلاً جيڪڏهن هو ”دکي ۽ اداس“ چوندو هو ته ان جو مطلب هو ته ڏهه روبل ڏين گهرجن. غريبن کي اهڙيءَ ريت ٺڳبو ڏسي، مان شرم ۾ ٻڏي ويندو هوس، پر ان ڳالهه کي ڇڏي، هنن جي اهڙيءَ حرفت ۽ هوشياريءَ مان مزو به ايندو هوم.

”اِهي ڪافر ناٿڪان فرقي وارا، جن جو شيطان رهنما آهي، هرڪا ڳالهه ڪري سگهن ٿا. پيو ته ڇڏيو پر دستخط به اصلي معلوم پيا ٿين، جيتوڻيڪ بلڪل ڪوڙا آهن. پر رنگ ۽ روغن ڏسو! آهن ۾ هڪجهڙائي بلڪل ڪانهي. حالانڪ اوشاڪوف جهڙي قديم استاد، ٻي دين هجڻ جي باوجود به، سچو مجسمو

پنهنجي هٿ سان مڪمل ڪيو هو- هن ٻال ڪاٺي گهڙي، خط ۽ خال تيار ڪري، اُن ۾ رنگ ڀريو هو، ايتريقدر جو آخري هٿ ته ٻال هنيو هئائين ۽ عبارت به ٻال لکي هئائين. پر اسان جي ذهنن جا گنهگار بندا ايتري ته محنت نٿا ڪن. اڳئين زماني ۾ مجسما جوڙڻ مقدس ڪم ليکيو ويندو هو، پر اڄڪلهه اهو هڪ ڌنڌو ٿي پيو آهي!"

آخر ۾ مجسمي کي ڀوريءَ نزاڪت سان دخل ٿي رکي، لوهي هٿي ۾ وجهي، چوندو هو، "اِهو گناهه آهي، گناهه!" اُن جي مخفي اِها معني هئي ته "خريد ڪريو، خريد ڪريو!"

هن جي اهڙي چرب زبانيءَ ۽ فصاحت کان هڪو ٻڪو ٿي، وڪٽنڊز سست آواز ۾ چوندو هو، "مگر سائين، توهان جو هن مجسمي بابت ڇا خيال آهي!"

"هي مجسمو ڪافر نائڪان جي فرقي وارن مان ڪنهن ڪافر جو جوڙيل آهي."

"پر اُهو ٿي نه ٿو سگهي! اسان جا وڏڙا هن مجسمي جي اڳيان عبادت ڪندا هئا."

"نائڪان فرقي وارا تنهنجن ابن ڏاڏن کان به اول جا آهن." پوءِ هو مسجمي کي بلڪل وڪٽنڊز جي نڪ سامهون جهلي، ترش لهجي ۾ چوندو هو، "ڏس هن جي ڇهري تي کهڙي بي وقتي مرڪ آهي. ڇا اِن کي مقدس مجسمو چئي سگهجي ٿو؟ هي ته هڪ سادو سودو ڪاٺ جو پتلو آهي. ان جي فن ۾ نه روح آهي، نه جان. صرف ڪافرن جي ڪِيڏ ۽ الڪل آهي. ڇا، تون چاهين ٿو ته مان سچ کي لڪائي ڪوڙ ڳالهايان! نه بابا نه، مون کي خدا کي منهن ڏيکارڻو آهي، پنهنجي قيامت ڪاري ڪرڻي نه آهي."

پوءِ دڪان مان نڪري، ٻاهر ورانڊي ۾ ٿي بيهندو هو. هلڻ وقت پيريءَ سبب ڪمزور ۽ هن جو منهن خار ۾ ڳاڙهو

ڏسڻ ۾ ايندو هو، ته چو هڻ جي راه کي صحيح نه سمجهيو ويو هو.

منهنجو مالڪ ٻوه ڪجهه روپيا ڏيئي، وڪٽنڊڙ کان اهو مجسمو خريد ڪري وٺندو هو. ۽ وچڻ وقت، اهو ڪوٺڻ-اٿو وڪٽنڊڙ وراڻي ۾ پيٽل پيٽر کي جهڪي سلام ڪري، هليو ويندو هو. ۽ مان جهٽ پٽ چانهه لاءِ هوٽل مان پاڻي ڪٺڻ لاءِ هليو ويندو هوس. جڏهن موٽي ايندو هوس ته ڏسندو هوس ته پيڙو ڪڙو تڙو ويٺو هوندو هو، ۽ موج ۾ مجسمي جا عمدا نقطا منهنجي مئنيجر جي فائدي لاءِ ويٺو ٻڌائيندو هو- ”ڏس، هن کي ڪهڙو نه خيال سان گهڙيو ويو آهي! ان جي رنگائيءَ جو ڪم به ڪنهن خدا جي پياري پوري خوف ۽ مذهبي جذبي هيٺ ڪيو آهي.“

”تنهنجي خيال ۾ هن جو بنائيندڙ ڪير هوندو؟“ منهنجو مئنيجر خوشيءَ ۾ ڦاٿندي پڇندو هوس.

”اچا ته پتو نه ٿو پوي. چڱو پلا، اهو منهنجي حوالي ڪر ته شهر ۾ ڏيکاري، ڪو گراهڪ پيدا ڪري وٺان.“

”اوه، پيٽر!“

”جيڪڏهن مون کو سئو گراهڪ ڦاسايو، تـه توکي صرف پنجاه روپيا ملندا، وڌيڪ منهنجو آهي.“

”اوه!“

اهي پيٽي بي ضمير پوءِ چانهه جا ڍڪ پيڻ ۽ هڪٻئي کي چور اکين سان نهارڻ لڳندا هئا. منهنجو مئنيجر بلڪل پوڙهي پيٽر جي قبضي ۾ هو. جڏهن هو هليو ويندو هو، ته منهنجو مئنيجر مون کي چتاءُ ڏيندي چوندو هو، ”خبردار متان پيڙيءَ مالڪيائيءَ کي ڪجهه ٻڌايو اٿئي!“

جڏهن مجسمي بابت مٿو هٿي ٽڪيا هئا، ته منهنجو مئنيجر هن کان پڇندو هو، ”شهر ۾ ڇا پيو وهي واپري؟“

ٻڍو مزي سان ڏاڙهيءَ تي هٿ گهمائي، پنهنجي سٽين چپن تي زبان مرڪائي، شهر جون ڪوڙيون سچيون، واپارين،

اُھن جي وڏن سودن، دعوتن، شادين ۽ عشق محبت جون ڳالهيون ٻڌائڻ شروع ڪندو ھو. ھو اُنھن ڳالھين کي اھڙا مرچ مصالحا لڳائي ٻڌائيندو ھو، جيئن ڪو بورچي ست رڃي طعام تيار ڪندو ھجي. اُنھن ڳالھين کان پوءِ ھو اُن طعام سان گڏ پنھنجي ڪيل جي چٽني پيش ڪندو ھو. منھنجي مالڪ جو منھن حسد ۽ ھوس ۾ ڪارائجي ويندو ھو. ھن جا ڏوڏا ساڙ ۾ ٻاھر لڪري ايندا ھئا، ۽ شڪايت ڪندي چوندو ھو، ”ٻيا ٻيا مزا مائين، مان پيو ھتي ڳھان!“

”ھرڪنھن جو نصيب اول ئي لکجي چڪو آھي. ھڪڙن جي مٿان فرشتن جو سايو آھي، ٻيا عيش ڪن. ٻين تي شيطان جو ڇانچو آھي، ٻيا ٻکن ۾ سڙن.“

ھن ڏنڊي مشٽنڊي پوڙھي کي شھر جي ھر ڳالھ، جو پتو ھو. ھن کي شھر جي واپارين، آفيسرن، پادرين ۽ عام ماڻھن جي ڳجھن ۽ خانگي معاملن جي به خبر ھئي. ھن جي نظر شڪري وانگر تيز ۽ ھن جا ڪم ٻگھڙ ۽ لومڙ وارا ھئا. مون کي ھن جي چيڙائڻ مان مزو اچي ھا، پر ھن تائين پھچي نه سگھندو ھوس. ھو مون ڏانھن ائين ڏسندو ھو، ڄڻ ٻري کان ڪنھن ڪوھيري جي پردي مان نھاريندو ھجي. مان ائين محسوس ڪندو ھوس ته ھن جي چوگرد ھڪ وڏي ڪاھي ڪنيل آھي، ۽ جيڪو به ھن جي ويجھو وڃڻ جي ڪوشش ڪندو، سو اُن ۾ اونڌي منھن ڪرندو. مان محسوس ڪندو ھوس ته ھن ۾ ۽ جڏھڪ شوھوف ۾ مڙيئي ڪا ھڪجھڙائي ھئي.

جيتوڻيڪ منھنجو مئنيجر ھن جي اکيان ۽ ھن جي پرپٺ ھن جي ھوشياريءَ جي ساراھ جا ڍڪ ڀريندو ھو، تہ به ھو چاھيندو ھو تہ ڪو اھڙو ھجي، جو ھن سان ڳالھين ۾ ويڙھ ڪائي ۽ مات ڪريس.

”تون وڏو ٺڳ آھين!“ منھنجو مئنيجر ترش ٿي، ھن کي چوندو ھو، جنھن تي ھُيڏو ٺھڪ ڏيئي، وراڻيندو ھو، ”بي عيب

خدا جي ذات آهي، ۽ ٻوڪو ذهن الهيءَ جو ٿي وڃ ٿاهي، ٿوڪي ٻتو آهي ته اسان جهڙن حيوانن احمقن جي وچ ۾ ٿي گذرن ٿيون. ٻوءِ، ڇا، ٿون بيوقوفن کي آلو بڻائڻ کان سواءِ وهنوار ڪري ڪري سگهون ٿو؟ آخر انهن جي حماقت جو جواب ڪهڙو ٿي ٿو سگهي؟"

منهنجو مئنيجر آڇي چوندو هو، "سڀئي ڪهوٽا احمق ڪين آهن. آخر اهي تاجر ۽ واپاري ڪهڙن مان نڪتا اچن ته ڪتان ٿا اچن؟"

"اسان واپارين جي ڳالهه ڪانه ٿي ڪئي. بيوقوفن ۽ بدمعاشن ۾ فرق آهي. بيوقوف بدمعاش ٿورا ئي ٿي سگهندا! بيوقوف ته درويشن وانگر آهن، ۽ انهن جو دماغ هميشه آرام ۾ آهي."

هن ٻنڊي جو ايتکهه ڏيئي، ٿوڪ واري لهجي ۾ ڳالهائڻ ماڻهوءَ کي چوچڙيون ڏيئي ڇڏيندو هو. ائين لڳندو هو ته هو ذهن جي وچ ۾ هڪڙي سڱکي ڏڙي تي ٻيٺو آهي. توهين مٿو ڦاڙي رکو، پر مجال جو هن کي ڪاوڙ اچي. يا هن کي ڪاوڙ ايندي ئي نه هئي، يا ڪاوڙ ڪاٺي وڃڻ جي ڪيس ڪا اٽڪل هئي. انهيءَ هوندي به پاڻ اڪيرائي ڪري اچي مون سان هٿ ڪنديهندو هو. هڪڙي ٻيري منهنجي ويجهو اچي، ڪوڙي مرڪ آڻي، پڇڻ لڳو، "ها، انهي فرينچ ليکڪ جو نالو ڇاهي— پونٽوس؟"

لفظن کي اهڙيءَ ريت ابتي ڪرڻ تي منهنجي رڳ رڳ ۾ ٻباه لڳي ويئي. پاڻ روڪي جواب ڏنومانس، "نه، پونسون ڊيوٽريل"— "ڇا چيئي؟ ڪنهن جون اکهون؟"

"ماڻهن کي بيوقوف بڻائڻ ڇڏي ڏيو. اوهين ڪير ٻياڪ ٻار ڪين آهيو."

"سچ آهي، مان ٻار ڪين آهيان. ڀلا ڪهڙي ليکڪ جو ڪتاب پيو پڙهين؟"

"ابرام سائرن جو."

”ڪم ڇڱو لکن ٿا - ٻاهرين ملڪن جا ليکڪ يا هي اسان وارا؟
مون ڪوبه جواب ڪونه ڏنس.
”ٻاهريان ليکڪ خاص ڪهڙي موضوع تي لکن ٿا؟“
”هو انهيءَ ڳالهه تي، جيڪا زندگيءَ ۾ ٿي سگهي ٿي.“
”ڇنبو ڪتن، گهوڙن، ڳڏهن ۽ ٻين اهڙين شين تي، جن جو زندگيءَ سان واسطو آهي!“
منهنجو مئنيجر ڏاڍ ٽهڪ ڏئي کلڻ لڳو، ۽ مون کي مڇ لڳي ويو.
سان ٻاڻ کي انهيءَ ماحول ۾ اداس ۽ غمگين محسوس ڪندو هوس ۽ پر جي آنان ڇڏي وڃڻ جي ڪندو هوس، ته منهنجو مئنيجر روڪي ڇڏيندو هو- ”وينديئن ته ڪيڏانهن ويندين؟“
۽ پڻ وري مون کي ڇيڙائڻ لاءِ پڇندو هو، ”ڇڱو، سائين عالم! هڪڙي ڳجهارت ته پيچ. سمجهه، ته تون هڪ هزار اکڙن مائهن جي اڪيان ٻيٺو آهين. انهن مان اڌ مرد آهن ۽ اڌ عورتون. انهن مان حضرت آدم ۽ بيبي حوا کي ڳولي ڪيئندين؟“
هڪڙي ڏينهن هو مون کان ور ور ڪري اهو سوال پڇڻ لڳو. جڏهن ڪوبه جواب نه مليس، ته فاتحانه نموني جواب ڏنائين، ”اڙي ڪم عقل، تو کي اهو به پتو نتو پوي! ڇاڪاڻ ته خدا انهن ٻنهي کي ڪنهن پيٽ مان پيدا نه ڪيو هو، پر خلقيو هو، تنهنڪري انهن کي دُنُ وٽ ناڙي جا نشان نه هئا!“
منهنجو مئنيجر وري به ڏند ڪيي کلڻ لڳو.
ٻيءِ وٽ اهڙين ڳجهارتن جا انبار هئا، جنهنڪري هو مون کي بلڪل ٺڪائي رکندو هو.
دڪان تي، شروعات وارن ڏينهن ۾، مون جيڪي ڪتاب پڙهيا هئا، انهن جون ڪهاڻيون پنهنجي مئنيجر کي ٻڌائيندو هوس. ٿورن ڏينهن کان پوءِ اهي ڪهاڻيون اُبتيءَ ۽ ڳنديءَ صورت ۾ مون وٽ اچي پهچنديون هيون. منهنجو مئنيجر ڇا ڪندو هو، جو انهن کي ڪڏهن سڻي ۽ انهن ۾ نحش اضافا ڪري ٻين کي ٻڌائيندو

هو، ۽ هو حضرت وري ڏاڍي هٺي ڏه ته توڙو هٺي ٽمرائهن وانگر انهن ۾ ڪاريگريءَ سان اکاڙيون ڪڍهيون ڪڍيدي، چڙهندو هو. تان جو انهن جي گندين زبانن منهنجي پيارن سورمن ايو جين ڪراندهٽ، هينري چوٿين ۽ لنڊملا جي بيڙي ٻوڙي ڇڏي.

مان محسوس ڪندو هوس ته آهي اها حرڪت مون کي تنگ ڪرڻ جي خيال کان نه، پر پنهنجي وندر لاءِ ڪندا هئا. ڪيڏن ٻه هو، پر آها ڳالهه منهنجي سمجهه کان ٻاهر هئي. اهڙي گند اوڳاڇڻ کان پوءِ، سوئر وانگر پنهنجي گند ۾ ليٽڙندي انهن کي مزو ايندو هو. آهي انهن ڪهاڻين جي ڇڳين خوبين کي، جي هنن کي ڪل جهڙيون لڳنديون هيون، بدلائي، خوشيءَ ۾ ٽهڪ ڏيڻ لڳندا هئا.

سڄي بازار، ان جا سڀ واپاري ۽ دڪاندار غير فطري ۽ هٺراڌو زندگي گذاريندا هئا، ۽ ان کي هميشه ٻارائپ ۽ بيوقوفيءَ وارين يا ڪريل حرڪتن سان وندرائيندا هئا. جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪانئن کو ڏس پتو پڇندو هو ته ان کي جائي ٻجهي غلط ڏس ڏيندا هئا، ۽ آها ڳالهه اهڙي ته عام ٿي ويئي هئي، جو ان مان پوءِ هنن کي مزو ئي نه ايندو هو. ٻه ڪتا ڦاسائي، انهن جا پڇ ٻڌي ڇڏيندا هئا. ڪتا ويچارا هڪٻئي کي چڪڻ يا چڪ پائڻ لڳندا هئا، ته ڪتن جي اهڙي بدحواسي ۽ تڪليف ڏسي، هو ٽهڪڙو مچائي ڏيندا هئا. يا چا ڪندا هئا، جو ڪتن جي مٿان گاسليٽ هاري، انهن کي باهه ڏيئي، تماشو ڏسڻ بيهندا هئا. ڪتي جي پڇ ۾ ٽين ٻڌي، ان کي ڀڄائيندا هئا. ٽين ڪتي جي پٺيان ٺڪ ٺڪ ڪندو ويندو هو ۽ ڪتو ويچارو ڊپ ۽ تڪليف وچان ڪوڪاٽ ڪرڻ لڳندو هو، ته هي ٻه ٽهه ٽهه ڪرڻ لڳندا هئا.

هنن وٽ اهڙن قسمن جون اڪيچار وندرون هيون، هنن جي هلت سيني ماڻهن، خاص طرح ڳوٺاڻن، سان اهڙي هوندي هئي. جنهن مان محسوس ٿيندو هو ته انهن جي زندگي هنن لاءِ محض هڪ وندر جي شيءِ هئي. هنن جي ٻين ماڻهن سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڳي لاڳاپي مان به اِها ڳالهه صاف ڏسڻ ۾ ايندي هئي ته ان ۾ به هڪٻئي جي مذاق ڪرڻ، هڪٻئي کي ڏک ڏيڻ، هڪٻئي جو جيئڻ حرام ڪرڻ جي خواهش هوندي هئي. مون کي انهيءَ ڳالهه تي عجب لڳندو هو ته ماڻهن جي هڪٻئي کي شڪي ۽ شرمسار ڪرڻ جي اِنهيءَ ذاتي ۽ حيواني جذبي جو ڪتابن ۾ ذڪر ئي نه ڪيو ويو!

خاص طرح هيٺين ڳالهه مون کي حيراني ۽ چڙ ڏياريندڙ لڳي. اسان جي دڪان جي ٺهه سامهون اوني سامان جو دڪان هو. انهيءَ دڪان جو وڪري وارو نوڪر سڄي شهر ۾ پيٽوڙي مشهور هو. هن جو مالڪ پنهنجي انهيءَ ملازم جي خوراڪ جي داڙ اهڙيءَ ريت هڻندو هو، جيئن ڪو پنهنجي ڀهري جي ڪتي يا ميل جي گهوڙي جي هڻندو هجي ۽ پر وارن دڪاندارن سان شرطون ٻڌندو هو- "آهي ڪو ماءُ جو لال، جو ڏهه روبل شرط رکي؟ ميشڪا ٻن ڪلاڪن ۾ ڏهه پائونڊ گوشت ٿو کائي!"

سيٺي کي پتو هو ته آهو مشڪا جي ڏاڍي هٺ جو ڪيل هو، تنهنڪري جواب ڏيندا هئا، "شرط ڪير رکندو؟ ٻاقي جي تون چوين ته گوشت جو خرچ اسين ڀريندا سين ۽ تماشو ڏسنداسين." ۽ پيو هن کي سِرُ جهلائتي، چوندو هو، "پر آهو هڏن کان سواءِ ليجو گوشت هوندو."

هڪڙي پيري شام جو هو اچا اِنهيءَ واهيات مذاق ۾ هئا، ته اندران اونداهي دڪان مان هڪڙو ڏٻرو مڙس ٻاهر نڪري آيو. هن جي منهن جا هڏا ٻاهر نڪتل ۽ ڏاڙهي صاف هئي. هن جي پٽ تي ڊگهو ڪوٽ ڀريل هو، جنهن تي ڳاڙهي چمڙي جو پٽو اوني ڦنڊڻ سان وڙهيل هو. اچي سان پنهنجو ننڍڙو متو ادب سان جهڪائي، پنهنجون خاموش اندر تي پيئل اکيون کڻي، پنهنجي مالڪ جي ڪول، ڳاڙهي ۽ ماس سان ڦاٽندڙ منهن ڏانهن نهارڻ لڳو، ۽ جواب لاءِ ماٺ ڪري بيهي رهيو. مالڪ اناڙي لمولي ڇڙيس، "ڪيئن ڙي! سوئر جي سڄي ران کائي ويندين؟"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"ڪيتري وقت ۾؟"

"ٻن ڪلاڪن ۾."

"البت مشڪل آهي."

"ڪهڙي وڏي ڳالهه آهي!"

"آهيءَ سان گڏ شراب جا ڪجهه ڍڪ به ملڻ گهرجن."

"چڱو."

پوءِ مالڪ ماڻهن کي ٻناڪ هٽي، چوڻ لڳو، "ائين نه سمجهجو ته خالي پيٽ سان ڪاٽي رهيو آهي. نيرن تي دستور مطابق ٻه پائونڊ کاڌو کاڌو اٿائين، ۽ منجهند جو مانيءَ تي به پيٽ خوب ڏُهيو اٿائين."

جهٽ پٽ ران آندي وئي ۽ تماشائي جايون وٺي ويهي رهيا. واپاري پنهنجن ٿلهن ڪوٽن ۾ ڪپڙن جي ڳنڍڙين وانگر ڏسڻ ۾ پئي آيا. انهن سيٺين جا پيٽ ٻاهر نڪتل هئا، ڪي پنهنجي ڏولهه جي ڪري ڪٻا ٿي ويا هئا، پر سيٺين جون اکيون ننڊيڙيون هيون. بيزاري ۽ بيمزگي انهن جي لاعلاج بيماري هئي. هو پنهنجن کيسن ۾ هٿ وجهي، ڪائينڊڙ جي چوگرد گول ٿاهي ويهي رهيا. ميشڪا کي گوشت وڍڻ لاءِ ڇريون ۽ کائڻ لاءِ ماڻيون ڏنيون ويون. پاڻ تي صليب جو نشان بنائي، هو هڪڙيءَ اَنَ جي ڳنڍڙيءَ تي ويهي رهيو. پنهنجي اڳيان پيل ٽيبل تي ران ڪٽي رکيائين ۽ پنهنجون چنجهيون اکيون اُن ۾ کپائي، اُن جو جائزو وٺڻ لڳو.

گوشت جو وڏو ٽڪر کپي، مانيءَ جي ڀوري ٽڪر جي وچ ۾ ڏئي، هڪڙو گرڙهه ڪري وات ۾ وڌائين. هن جا چپ ڏڪڻ لڳا. هن پنهنجي ڪتي جهڙي ڊگهي زبان ڪڍي چپن کي آلو ڪيو، ته هن جا تيز چمڪيندڙ ڏند چمڪڻ لڳا، ۽ هن گوشت کي چٻاڙڻ لاءِ جاڙهون هيٺ مٿي ڪرڻ شروع ڪيون.

"شروع ٿي ويو!"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"وقت ڏسجانءِ!"

سڀئي اکيون هن جي مشين جهڙي ڇيڙيندڙ منهن ۾ کپي ويون. سڀئي هن جي ڇاڙين جي هيٺ مٿي ٿيڻ ۽ وات جي ڇهڪن کي ڇتائي ڏسڻ لڳا. جيئن ئي هن جي ٻاهر نڪتل ڪاڏي هيٺ مٿي ٿيڻ لڳي، ته واپارين بي حيائيءَ وارا چرچا شروع ڪيا.

"ٻلڪل رڇ وانگر ٿو کائي!"

"ڪڏهن رڇ کي ٻيي کائيندو ڏٺو اٿئي؟"

"ڇا، مان جهنگ ۾ رهندو آهيان؟ منهنجي چوڻ جو مطلب هو ته رڇ وانگر گهرڪائيندو ٿو وڃي."

"تنهنجو مطلب آهي سُوئر وانگر."

"سوئر، سوئر کي نه کائيندو آهي."

سڀني ۾ ٽهڪڙو مچي ويو. الهن مان هڪ پنهنجي آزمودي مان چيو، "سوئر ته سڀ چٽ ڪري ويندا آهن — پنهنجا کير پياڪ ٻچا ۽ پنهنجون پيئرون به."

هوريان هوريان مشڪا جو منهن ڪاراٽجي ويو، هن جي ڪنن جون پاڙيون ڳاڙهيون ٿي ويون، هن جون مايوس اکيون پنهنجن ڪوٺن مان ذري گهٽ ٻاهر نڪري آيون، هن جو ساهه ڏاڍيان ڪڇڻ لڳو، ۽ هن جي ڇاڙي ساڳيءَ رفتار سان هلندي رهي.

"مشڪا آرام سان، اڃا وقت پيو آهي."

هو ڏڪرن ۾ پنجي ويو. اک ڪٽي، ٻچڙيل مال جي ڪٽ ڪري، شراب جو ڍڪ ڀري، وري شروع ٿي ويو. جيئن پوءِ تيئن تماشائي موج ۾ ايندا ويا ۽ گهڙيءَ گهڙيءَ مالڪ جي هٿ ۾ جهليل واچ ڏانهن نهاري، هڪٻئي کي چوندا رهيا، "اڙي اڌين ته، ناهي ته هُن ڪالنا پلٽي ڪري ڇڏيا آهن!" "ڪنهن ٿي کي ڏيو ته اهو واچ جهلي!" "مشڪا کي اک ۾ رکجو، متان ڪجهه گوشت جهوليءَ ۾ نه لڪائي ڇڏي." "ڪڏهن به وقت جي اندر پورو ڪري نه سگهندو."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الهيءَ تي مشڪا جي مالڪ گرم ٿي چيو، ”لڳي روبل روبل شرط! شاباس، مشڪا، شاباس!“ سڀ ماڻهو هُن سان بحث ڪرڻ لڳا، پر ڪنهن ڪي همٿ نه ٿي، جو ڪٿي هن سان شرط رکي.

مشڪا برابر ڪانئيندو رهيو، هن جي منهن جو رنگ سوئر جي ران جي چٽ جهڙو ٿي ويو. هن جي ڇهنبدار نڪ جون ناسون ڦنڊي ويون، ۽ هن جي حالت ڀؤ جهڙي ٿي ويئي. انهن تي محسوس ٿيو ته چاڻ ٿو ٻان ڪري، چوي ته ”خدا لڳ، مون تي رحم ڪريو؟“

نمٽ هو سڀ گوشت چٽ ڪري ويو. پنهنجون ڦرڪندڙ اکيون کولي، گهگهي ۽ نڪل آواز ۾ منيجر کي عرض ڪيائين، ”هاڻي، مان سمهڻ وڃان؟“

منيجر ڪاوڙ ۾ واچ ڏانهن نهاري، رڙ ڪئي، ”اڙي سوئر! تو چار منٽ وڌيڪ لڳائي ڇڏيا!“ ائين چئي، هو واپاري پاڻرن ڏانهن ڏسي، ڪلڻ لڳو.

هو سڀ هُن سان چرچا ڪرڻ لڳا - ”شڪر ڪر، جو اسان توسان شرط نه رکي، نه ته چڱي سمڪت اچي وڃئي ها.“

”ڪيئن به هجي، پر مڙس ڪانئڻ جو ٻلا آهي.“ - ”خدا به انسان جي شڪل ۾ ڪهڙا نه ديو خلقيا آهن.“ - ”چانهه بابت ڇا خيال آهي؟“

پوءِ سڀ ٻڪرين جي ولر وانگر هوٽل ڏانهن ڌوڪيندا ويا.

مون کي عجب لڳندو هو ته انهن جي پٿر جهڙين دلين ۾ اهو ڪهڙو جذبو هو، جو هن گگدام جي چوگرد ميڙ ڪري اچي بيهندا هئا ۽ هن جي پيٽ ڦاٽڻ جيتري ڪارائڻ مان مزو حاصل ڪندا هئا؟

اهو تنگ ۽ تاريڪ دڪان هر وقت اَن جي ڳوڻين، رڍن جي کلن، نوڙين، جوتن ۽ گهوڙن جي سامان سان ستيو پيو هوندو هو. دڪان جا تلها هوا، مينهن ۽ برف خراب ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڙهيا هئا، ۽ انهن جي مٿان ڪارو لنبهل هوندو هو، جو هيٺان مٿان نڪتو، ڪڏهن ڪڏهن ٽهو پيو هوندو هو. انهيءَ جڳهه، جو سمورو نقشو مون کي ياد آهي. اهي رنگ ۽ روغن کان محروم پٽيون، اهي شڪسته حال سرون، چوليءَ اڪري وڃڻ ڪري پيدا ٿيل وٿيون – مطلب ته هر شيءِ منهنجي ذهن جي ڦرهيءَ تي اڪرجي ويئي هئي.

اسان جي سامهون پهاڊل وهنڊڙ، ڪنارو ڏيئي پيا رڙهندا هئا. ڪاڏهون ۽ مال سان ستيل سليجون هوريان هوريان چيڪٽ ڪنديون وينديون هيون. گهڻي پار ڪرڻ کان پوءِ چوسول وٽ بازار هئي، جنهن ۾ منڊي لڳندي هئي. اتي خالي کوکا، پلال، سروٽيل ڪاغذ، گپ ۽ لتاڙيل برف جا گهنيا ڍڳيا پکڙيا پيا هوندا هئا.

هر ڪا شيءِ، ماڻهو توڙي گهوڙا، هلڻ چلڻ جي باوجود بي حس ۽ بي حرڪت لڳندا هئا. ائين لڳندو هو، ڄڻ ته هو پنهنجي ڪنهن خيالي مدار جي چوگرد، جنهن سان ڪنهن گمنام رشتي ۾ هو ٻڌل هوندا هئا، ڦرندا ٿي رهيا. جهٽ ائين محسوس ٿيڻ لڳندو هو، ڄڻ ته آنهن جي زندگي بي آواز هئي يا ته آواز اهڙو سنهڙو هون، جهڙي ڳرنگي جي ماٽ. سليج چيڪٽ ڪندا ويندا هئا، دڪانن جون دريون ڪڙڪڻ لڳنديون هيون، گهوڙڙين جا هوڪا بلند ٿيندا هئا، پر انهن سڀني جي لهجي ۾ مايوسي ۽ مجبوري هوندي هئي. آهي سيٺي هڪڙي مرضيل ڊينگ ۾ ٻڌڻ ۾ ايندا هئا ۽ جلد ئي ماڻهو انهن سان ايترو مانوس ٿي ويندو هو، جو اهي ڄڻ ٻڌڻ ۾ ئي نه ايندا هئا.

اويل سوڊل، ڪنهن نه ڪنهن موت تي وڄندڙ گرجا جا گهنڊ منهنجي ڪنن ۾ وڄندا رهندا هئا. آهو ماتم پريو آواز صبح کان وٺي شام تائين اسان جي ڪنن جي مٿان ڇانيو رهندو هو. ان آواز منهنجن خيالن ۽ جذبن کي وڪوڙي ڇڏيو هو، ۽ منهنجي ذهن کي آهو اهڙيءَ رنت گهيري ويو هو، ڄڻ ته اُن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چوگرد ڦاٽي جو قلعو قائم ڪري ڇڏيو هئائين.

زمين تي ڪريل برف جي ليڙون ليڙ داغدار داس، ڇتين جي مٿان ڪريل برف جي ميرانجهڙن تهن، گوشت جي وڏيل ٽڪرن وانگر پٿين جي سرخ سيرُن - مطلب ته هر ڪنهن شيءِ مان غمگيني، سرد مهري ۽ غربت پئي ٽپڪندي هئي. گهرن ۽ ڪارخانن جي ڇتين مان غمگيني دونهين جي صورت ۾ لڪرندي هئي ۽ مٿي آسمان جي خلا ڏانهن هلي ويندي هئي. غمگينيءَ ۾ ڳهندڙ ڪهوڙا ڦوڪارڻ ۽ ماڻهو شوڪارن ۾ پورا هوندا هئا. هتي جي ماڻهن ۾ هڪڙي پنهنجي قسم جي گهري ۽ گندي ٻڪور، سٽيپ، سوئر جي چربيءَ، خاڪ ۽ دونهين جي گڏيل سڏول ٽپ هوندي هئي. اها ٽپ ماڻهوءَ جي مغز ۾ ائين گهر ڪري ويندي هئي، جيئن سياري ۾ ڪنٽوپ سڄي مٿي کي ڍڪي ڇڏيندو آهي. ماڻهوءَ جي دل منجهه لڳندي هئي ۽ مٿو اهڙو ڦرڻ لڳندو هو، جو جيءُ چاهيندو هو ته اکيون بند ڪري، وٺي واڪا ڪجن، ۽ ڊڪ پائي، وڃي پنهنجو مٿو پٽ سان هڻجي.

مان واپارين جي منهن ڏانهن گهوري نهاريندو هوس. اهي مٿل هوندا هئا ۽ رت سان پيا ڦاٿندا هئا. هو اهڙا ٿوٽي ۽ سست لڳندا هئا، جڻ لنڊ مان هاڻي اٿيا آهن، ۽ ڪُنديءَ ۾ ڦاسي، ڪناري تي آندل مڇيءَ وانگر وات پٽي، هميشه پيا اوٻاسيون ڏيندا هئا.

سياري ۾ بازار سرد هوندي هئي. واپارين جي اکين جي اها چستي ۽ چمڪ جيڪا ٻين موسمن ۾ سندن جوش ۽ انساه کي عيان ڪندي هئي، گهٽجي ويندي هئي. هنن جي جسمن تي جيڪي ڳورا پشم جا ڪوٽ پيل هوندا هئا، انهن ڪان هنن جا بدن جهڪي ويندا هئا ۽ رفتار ڍلي ٿي ويندي هئين. هنن جو ڳالهائڻ ڍلو هوندو هو، پر ڪاوڙ ويل انهيءَ ۾ دم پئجي ويندو هو. سون کي اڏڻ لڳندو هو ته انهن ڪاوڙ انهيءَ ڪري ٿي ڪئي، جيئن ڏيکاري سگهن ته اڃا هنن جي جسم ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جان آهي.

مان چنيءَ ريت ڏسي سگهندو هوس ته اداسائي ڪهڙيءَ ريت ته هن جو انت آڻي رهي هئي. هن جي غمگين رهڻ جو ٻيو سبب ماڻهن کي پنهنجي واهيات مسخرين سان تڪليف پهچائڻ جو فقط هي سبب هو ته هو سدائين پنهنجيءَ اُن اداسائيءَ کي ختم ڪرڻ جي ڪشمڪش ۾ قائل هوندا هئا.

مان ڪڏهن ڪڏهن انهيءَ بابت پيڻ سان ڳالهائيندو هوس. جيتوڻيڪ مون سان هن جي روش گهڻو ڪري ٺوڪ ۽ ٺلول پري هوندي هئي، ته به منهنجي ڪتابن پڙهڻ جي چاهه تي هو خوش ٿيندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن کُلي، گنڀير ٿي، ڳالهائيندو هو ۽ سمجهائيندو هو.

”هي واپاري جنهن نموني جي زندگي گذاري رهيا آهن، ان کان مون کي نفرت آهي،“ مون چيو.

پنهنجي ڏاڙهيءَ جي وارن کي پنهنجن ڊگهين آڱرين ۾ مروڙيندي، وراڻيائين، ”توکي خبر آهي ته هو ڪيئن رهن ٿا؟ تون هنن جي گهرن ۾ ڪڏهن ويو آهين؟ منهنجا دوست، هيءَ ته گهٽي آهي؛ گهٽيءَ ۾ ته ڪوبه ماڻهو رهندو ڪين آهي. ماڻهو هتي صرف ڌنڌو ڪندا آهن. جڏهن اهو ختم ڪندا آهن ته هو جيترو ٿي سگهندو اوترو جلد هو پنهنجن گهرن ڏانهن هليا ويندا آهن. ٻاهر ماڻهو نٽ ڪري نڪرندا آهن. توکي خبر آهي ته اُنهن جي پوشاڪن جي اندر ڇا هي؟ ماڻهوءَ جو صحيح پتو هن جي گهر جي چوديوارين جي اندر پوي ٿو — ۽ توکي ان جو ڪجهه به پتو ڪونهي!“

”اهو بلڪل ٺيڪ آهي. پر ڇا، هنن جا خيال هتي ساڳيا گهر وارا نه هوندا آهن؟“

”توکي ڪيئن پتو پئجي سگهندو ته تنهنجي پاڙيسريءَ جي دل ۾ ڇا آهي؟“ پوڙهي پيڻ اکيون ڦرڪائيندي چيو.

”ڪوبہ ماڻهو ڪنهن جي خيالن جو اندازو ڪري نٿو سگهي. اها ڳالهہ ممڪن آهي تہ ماڻهو جڏهن پنهنجي گهر واپس پهچي ٿو، تہ پنهنجن گوڏن تي جهڪي، ڳوڙها ڳاڙيندي، ڏاڍيءَ ڪي ٻاڏائي چوي ٿو، 'منهنجا مالڪا! مون کي بخشجانءِ، مون اڇوڪو سڄو ڏينهن بيهودگين ۾ گذاري خراب ڪري ڇڏيو!' آنهيءَ ماڻهو جو گهر هن جي واسطي مقدس خانقاه ٿي سگهي ٿو، جتي هو اڪيلائيءَ ۾ پنهنجي مالڪ جي اڳيان حاضر ٿئي ٿو. هرڪو ڪورٽ پنهنجي ڪنڊ پاسي ۾ خوش آهي، پنهنجو چار اٺي ٿو، ۽ پنهنجي روح سوءِ رهي ٿو.“

سنجيديءَ گفتگو ويل هن جو آواز ايترو تہ جهڪو ٿي ويندو هو، جڻ تہ ڪي ڪا راز جي ڳالهہ ٻڌائيندو هجي.

”تو وري ماڻهن تي فتوائون ڏيڻ شروع ڪيون آهن، تون اڃا ننڍو آهين. تو جيتريءَ عمر واري ماڻهوءَ کي اڻين متي ڪپائڻ کان وڌيڪ اکيون کولي ڏسڻ جي ضرورت آهي. تو کي اکيون کولي سڀ ڳالهيون جانچڻ گهرجن. جيڪي ڏسين، دل ۾ سانڍي ڇڏ، ۽ وات بند رک. دماغ جو واسطو ڏلڏي سان ۽ دل جو واسطو ايمان سان آهي. پڙهڻ چڱو آهي، پر پرجهڻ بهتر، ڪيترائي اهڙا ماڻهو آهن، جي پڙهي چريا ۽ بي دين ٿي ويا آهن.“

مان هُن کي غير فاني سمجهندو هوس. منهنجي لاءِ اهو يقين ڪرڻ ڏکيو هو تہ هو ڪو پيءُ ٿي رهيو آهي، ۽ هُن ۾ ڪو ڦيرو اچي رهيو آهي. هو ٻڌايام نڪين ۽ دوکيبازن جون ڳالهيون ڏاڍي چاهہ سان ٻڌائيندو هو. اهڙيون ڳالهيون اڳي ٿي فاني ٻڌائي، منهنجو پيٽ پيري ڇڏيو هو، ۽ هُن جي ڳالهين ٻڌائڻ جو ڍنگ پيٽر کان وڌيڪ مزيدار هوندو هو. پر ٻنهي جي ڳالهين جو مقصد ساڳيو هوندو هو تہ دنيا جي دولت خدا ۽ انسان ٻنهي کي رنجائڻ سان گڏ ٿئي ٿي. فاني وانگر پيٽر جي دل ۾ بہ انسانن لاءِ ڪا همدردي ڪانہ هئي، باقي خدا جي ذڪر ويل هن جو آواز بہ نرم ٿي ويندو هو، ۽ ٿڌو ساهہ ڀري، هٿ کڻي، اکين تي

رکندو هو —

”ڀڻ کي نہ ڇڏيو پر ماڻهو خدا کي بہ ٺڳڻ جي ڪوشش ڪن ٿا، ۽ يسوع مسيح جڏهن اهو ڏسي ٿو تڏهن ڏڪ سان چوي ٿو، ’او انسانو! منهنجا ناشاد انسانو! اوهان جي لاءِ دوزخ جي باهہ ڀڙڪي رهي آهي.‘“

هڪڙي ڏينهن چيومانس، ”پر توهان پاڻ بہ تہ ڪوتاهين کي ٺڳيو ٿا.“

هن کي ان ڳالهہ تي ڪاوڙ ھئي يا نہ لڳي، ۽ چوڻ لڳو، ”انهيءَ تي ڇا جي لاءِ وبهي ڳڻتي ڪريان؟ مان هنن کي ڪهڙو ٺڳيندو آهيان. اهي بہ ٻي روپل - اها تہ ڪا وڏي رقم ڪانهي.“

جيڪڏهن هو انهيءَ وقت اچي نڪرندو هو، جڏهن مان ڪتاب وغيره پڙهندو هوس، تہ منهنجي هٿن مان ڪتاب کسي، جيترو پڙهيو هوندو هوم، انهيءَ تي سوال پڇڻ شروع ڪندو هو. پوءِ عجب ۾ منهنجي منيجر کي رڙ ڪري چوندو هو، ”اڙي سائين، هِتِ ته هي ڇوڪر ڪتابن کي خوب ٿو سمجهي!“

هڪ ڀيري، ان کان پوءِ، هن جيڪا تقرير ڪئي هئي، اها منهنجي حافظي ۾ اڃا محفوظ آهي —

”جيڪي ڪجهہ چوان ٿو انهيءَ جي ٻڌڻ مان تنهنجو فائدو آهي. گهڻو وقت ٿيو، ٻہ لاٽ پادري هئا. هڪڙو اسڪندريہ ۾ رهندو هو ۽ ٻيو جيروسلم ۾. اسڪندريہ واري پادريءَ هڪڙي ڌرتي، جنهن جو نالو اسٽوريس هو، جي خلاف جهاد ڪيو. انهيءَ ڌرتي جي دماغ ۾ هڪڙو ڪمينو خيال اچي پيدا ٿيو هو تہ ’بيبي مريم کان سچ اچ گناه ٿي ويو هو، تنهنڪري هوءَ خدا جي ماءُ نہ هئي ۽ ان جو ٻار انسان هو؛ پر ان ۾ ڪي اهڙيون خوبيون هيون، جن هن کي ’مسيح‘ بڻائي ڇڏيو هو؛ تنهنڪري مريم کي خدا جي ماءُ نہ، پر مسيح جي ماءُ ڪوٺڻ گهرجي.‘ تو کي اها ڳالهہ سمجهہ ۾ اچي ٿي نہ؟ اهو ڪفر آهي! جيروسلم جي پادريءَ وري آريہ قوم وارن کي خوب ڏوڙا ڇڏايا.“

مان هن جي مذهبي ڳالهين ٻڌڻ ۾ گم ٿي ويندو هوس.
هو پنهنجي ڏاڙهيءَ کي بلڪل پادرين وانگر هٿ ڦيري، ڀاڻ
هڻي، چوندو هو، "مان مذهبي تاريخ جي معلومات جو ماهر آهيان.
هڪڙي پيري ماسڪو ۾ ٻي ڏينهن ڪونائيٽ فرقي وارن سان سندن
عقيدن ۽ اصولن تي مناظرو ڪرڻو پيو. هنن جي پادرين، ٻڍڙيلن
۽ جاهلن سڀني سان منهن ڏنم. ها ها، انهن جي پروفيسرن سان
به بحث مباحثا ڪيم. انهن مان هڪڙي کي منهنجي لفظن جو
ڏڪ اهڙو سنڌائتو لڳو، جو نڪ مان رت ٽيڪڻيون ڪري
وهڻ لڳس."

اهڙين ڳالهين وقت هن جي ڳلن ۾ جوت پيدا ٿي ويندي
هئي. هن جي لاءِ هن جي مخالف جي نڪ مان رت وهڻ، هن
جي وڏي فتح هئي. اهڙين ڳالهين ڪرڻ ۾ هن کي بي انتها خوشي
حاصل ٿيندي هئي.

"اهو پادري شڪل جو سهڻو ۽ بت جو سگهارو هو. هو
ٿلهي تي بيٺو هو ۽ هن جي نڪ مان رت جا ڦيپا ڪري رهيا
هئا. هن کي ڪيهندو هو ته شرم وچان ڏڪڻ ۾ ڏڪ پاڻي پڌي
ها. پر بي نڪو هو. ڪاوڙ ۾ ڇپريل شينهن وانگر گجگوڙون
پئي ڪيائين. هن جو آواز گهنڊ وانگر ڏان ڏان ڪري رهيو هو.
پر منهنجا لفظ تير وانگر هن جي پاسرين جي وچ مان اندر هليا
ٿي ويا. اهو ماڻهو پاهه جي ڪوري مثل هو، ڪفر جي نفرت
پريل پاهه هن جي اندر ۾ مچ دکائي ڇڏيو هو، ۽ آها ئي هن جي
لاءِ وڏي سزا هئي."

ڪڏهن ڪڏهن اسان جي دڪان تي ٻيا به دين جا پختا
معتقد ماڻهو ايندا هئا. انهن ۾ هڪڙو بت ۾ پريل ۽ اک کان
ڪاڻو پاخومي نالي شخص هوندو هو. هن جو منهن هميشه شوڪيل
هوندو هو. ٻيو بندري قد وارو پوڙهو ليوشان هوندو هو. هن
جي چال ڪئي وانگر سانتيڪي، طبيعت ۾ نرمي ۽ وهنوار ۾
وسعتي هوندي هئي. ليوشان سان گڏ هڪڙو ٻيو ڪندو ڏهو جهڙو

ماڻهو هوندو هو، جهڙو ڪوچوان وانگر لڳندو هو، جيتوڻيڪ
هن جو قد بت شاندار ۽ ڏاڙهي ڪاري هوندي هئي، ته به هن
جو منهن سوٽ جهڙو پوائنٽو لڳندو هو، ۽ هن جون اکيون هڪ
هنڌ گهوري پيون نهاريندڙيون هيون. هي ماڻهو هميشه پاڻ سان
وڪڻڻ لاءِ ناياب ڪتاب، قديم مجسما ۽ پيالا وغيره کڻي ايندا
هئا. ڪڏهن ڪڏهن هنن سان گڏ وولگا جي ڪنارن تي رهندڙ
ڪو پوڙهو مرد يا پوڙهي عورت به ساڻ هوندي هئي. جڏهن سودو ٿي
ويندو هو، ته هو اسٽولن تي اچي چڙهي ويهندا هئا، جتي ڪانءِ
ڻاريءَ تي. پوءِ بسڪوٽ ۽ چانهه اچي ويندي هئي ۽ ڪوناٽيٽ
فرقي وارن جي پکيڙيل بڇڙائيءَ جو ذڪر شروع ٿي ويندو هو-
‘.... شهر جي هڪڙي گهر تي پوليس چڙهائي ڪري، انهن
جا ڪتاب ضبط ڪري ڇڏيا هئا. پيو گهر، جو هنن جي عبادت
لاءِ ڪم ايندو هو، تنهن کي پوليس فقري ١٠٣ مطابق بند ڪري
ڇڏيو هو ۽ مالڪ تي مقدمو داخل ڪيو هو-’ انهيءَ فقري بابت
هميشه پيا مٿي ماري ڪندا هئا، پر ان جو ذڪر هو پاڻ به اهڙي
ڍنگ سان ڪندا هئا، جو ڄڻ سياري جي باري وانگر ڪڏهن نه
ڪڏهن ان جو منهن کين به ڏسڻو پوندو. پوليس، چڙهائي، جيل،
ڪورٽ، سائبيريا جا لفظ به ڳالهائڻ ۾ اهڙيءَ ريت ڪتب آڻيندا
هئا، جو ڄڻ ڪنهن ڏينهن حضرت عيسي وانگر مٿن به ڪو
مذهبي مقدمو هلي سگهيو ٿي. هنن جا آهي لفظ منهنجي اندر ۾
پراڻڙ تانئن وانگر دڪڻ لڳندا هئا، ۽ هنن جي ساده دليءَ ۾
پختي ايمان کي ڏسي، منهنجي دل ۾ هنن لاءِ همدرديءَ ۽ برادريءَ
جا جذبا پيدا ٿي ويندا هئا. ڪتابن جي مطالعي مون کي انهن
ماڻهن جي عزت ۽ قدر ڪرڻ سيکاريو هو، جن جو ارادو مضبوط
آهي ۽ پنهنجي مقصد کي سوگهو جهلي ٿا بيهن. مان زندگيءَ
جي مسئلن ڏانهن انهن جي اجائي ۽ بڇڙيءَ روش کي نظرانداز
ڪري ڇڏيندو هوس، ۽ هنن جي صرف بردباريءَ ۽ همت ۽ حوصلي
ڏانهن ڌسندو هوس، جنهن جي لاءِ هو وڏي کان وڏي قرباني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻ لاءِ به تيار هوندا هئا.

پر پوءِ جڏهن آئون سنون سڌن ماڻهن کان سواءِ پڙهيل لکيل ماڻهن ۾ اهڙي قسم جي ماڻهن سان منهنجي ملاقات ٿي، ته منهنجي سمجهه ۾ آيو ته اِها سندن ايمان جي پختگي نه پر آها شيءِ هئي، جا ماڻهن سان متي جي ته، وانگر چنبڙي ويندي آهي - جڏهن هو اهڙي هند پهچي ويندا آهن جتان هو اڳتي وڌي نه سگهندا آهن، نه ئي هنن ۾ اڳتي وڌڻ جي سگهه ۽ خواهش هوندي آهي!، صرف لفظن ۽ تصورات جي چار ۾ قائل هوندا آهن. سندن ارادي جي قوت بي سُرت ٿي ويندي آهي، جنهن ۾ مستقبل ڏانهن ڏسڻ جي صلاحيت باقي نه رهندي آهي، ۽ اهڙن وقتن تي جيڪڏهن هو پنهنجي چيلهه سان ٻڌل آهيءَ رسيءَ مان آزاد به ٿي پون، ته به پستيءَ ڏانهن اهڙيءَ طرح هليا ويندا جيئن جبل جي چوٽيءَ تان پٿر. هنن جي ذهنن ۾ خارش جي مرض ۾ ورتل اهڙي ماڻهوءَ جي ڪيفيت پيدا ٿي ويندي آهي، جو هو پنهنجن آئون ڏکن ۽ تڪليفن مان به مزو ماڻڻ لڳندا آهن. اُئين هو پرائيءَ راهه تي پنهنجن پاروڻن خيالن جي قبرستان ۾ قيد ٿي ويندا آهن — ۽ جيڪڏهن ڪاٿي هڪدم سندن تڪليفن ۽ ڏکن جون آهي ڳالهيون به ڪسي ورتيون وڃن، ته هنن جو مرڪو وجود ئي اهڙيءَ طرح غائب ٿي ويندو، جهڙيءَ طرح سج نڪرڻ سان ڌنڌ جو وجود اڏري ويندو آهي.

ظاهر آهي ته جن عقيدن لاءِ هو ايتري شوق ۽ فخر سان پنهنجون جانيون ڏيئي ڇڏيندا هئا، انهن تي ڪنهن شڪ يا سوال جي وڌڻ گنجائش نه هئي. پر سندن آهي عقيدا اهڙي وکي وانگر هئا، جنهن تي ايتري مٽي ۽ سرُ ڄمي ويئي هئي، جو انهن جو وقت جي ڳاراڻي کان بچڻ مشڪل هو. انهن ماڻهن جا خيال تعصب جي صندوقن ۾ بند ٿي ڪري، پنهنجو پاڻ دفن ٿي ويا هئا، ۽ انهن خيالن جون صورتون ايتريون ڳري ڪهي ۽ مهنجي ونون هيون، جو خود کين به معلوم نه هو ته آهي سندن خيال ڇا هئا ۽ ڇا لاءِ هئا، ۽ اُن ڳالهه جي هنن کي ٿوري به پريشاني

نه هئي.

اسان جي ڳوٺ وانگر هلندڙ زندگيءَ ۾ ڪيترين ئي اهڙين ڳالهين آهن، جي انهن ڦرائن، رواج ۽ آيل، بي سُرتئي عقيدي تي ٻڌل خيالن کان وڌيڪ ڏکدائڪ ۽ نقصانڪار آهن. اهڙين ڳالهين جي اوٽ ۾، پٿر جي ديوارن جي چاڙوري وانگر، انهيءَ شيءِ جي واڌ ڦلي، بدزيبي ۽ ڪمزور ٿئي ٿي. اهڙن اداس عقيدن جي ڀاڃي ۾ محبت ورلي ڇهڪي ٿي. انهيءَ جي بدران آتي بي عزتي، رنج، بغض، حسد ۽ ساڙ، جن جون پاڙون نفرت جي زمين ۾ آهن، اسرن ٿا. اهڙن عقيدن ۽ ويساهن جي روشني فاسفورس جي جلد فنا ٿيندڙ تجليءَ مثل آهي، جيڪا پڙڪو نه کائي ٿي، پر اُن ۾ آڏو ڏسي ڪجهه به نٿو سگهجي.

اُنهيءَ حقيقت ڏانهن پهچڻ کان اڳ مون ڪيترا ئي پوائتا سال بسر ڪيا، جن ۾ پنهنجي من جا ڪيترا ئي بت ڀاڃي، ڍيري ڪري، ٻاهر ڦٽا ڪري ڇڏيم. ٻهرين ڀيرين جڏهن منهنجي پيٽر جهڙن پنهنجي زندگيءَ جي استادن سان ملاقات ٿي هئي، ته ماحول جي گهمسان ۽ گنديءَ گپ ۾ گتو پيو هوس، ۽ تڏهن انهن جي ظاهري روحاني طاقت کان تمام گهڻو متاثر ٿيو هوس. مان سمجهندو هوس ته آهي دنيا جون بي مثال هستيون هيون. گهڻو ڪري انهن مان هر ڪنهن کي ڪورٽ جو منهن، جيل جي هوا، ملڪ نيڪالي نصيب ٿي هئي. ڪڏهن هو پاڻ جهڙن ٻين جوابدارن سان گڏ هڏان هند ڏڙيا ويا هئا. مطلب ته انهن سڀني ناپوسيءَ، محروميءَ ۽ خوف ۽ هراس واري زندگي گهاري هئي.

مون جلد ئي محسوس ڪيو ته هي پراڻي وقت ۾ رهندڙ ماڻهو، جي اڪوانئيٽ فرقي وارن جي هڪڙي کي بچائڻ لاءِ روپوش ڪري ڇڏڻ واريءَ روش تي چٽرون ڪندا هئا، پاڻ به نه رکيو هڪڙي کي پر خود پنهنجي پاڻ کي به روپوش ڪيو ويٺا هئا، ۽ اُن روپوشيءَ مان ڪڏهن به ٻاهر نڪرڻ لاءِ تيار نه هئا.

ڪهڙو پاخوسي، جڏهن شراب جي نشي ۾ چور هوندو هو، ته پنهنجي حافظي جي ٻڌاڪ هڻڻ شروع ڪندو هو. هن کي يهودين وانگر ڪيترا ئي مذهبي ڪتاب ياد هئا. هو ڪتاب جو ڪوئي صفحو کولي، ڪنهن سٽ تي آڱر رکندو هو ۽ جنهن اکر تي هن جي آڱر پوندي هئي، انان وٺي پڄاڙيءَ تائين سواءِ ڪنهن هڪ جي لس پڙهي ويندو هو. هميشه هن جي هڪ اک اُن وقت زمين تي هيڏانهن هوڏانهن پيئي ڦرندي هئي، ڇڻ ته آها ڪنهن وڃايل خزاني جي تلاش ۾ هوندي هئي.

اهڙي ڪرتب ڏيکارڻ لاءِ، گهڻو ڪري هو پرنس مشچسڪيءَ جو "روسي انگورن جي ول" ڦالي ڪتاب آڻيندو هو، ۽ ان کي به هو اهڙيءَ انڪل سان کوليندو هو، جو هميشه ساڳيو باب نڪري ايندو هو، جيڪو کيس برزبان ياد هوندو هو. پوڙهو بيٺر وري هن جي ٺاڪاڻ ڪڍڻ لاءِ هوشيار ويٺو هوندو هو. بس، هنن جي علم ۽ عقل جي دليا اِها هئي، جنهن ۾ هو گم هئا.

"اِئين غلط آهي! اِهو حضرت ساڦرهان نه پر پاڪ ڊينس ٺيڻ گهرجي."

"ڪهڙو ڊينس؟ شايد تون ڊائيشس بابت چوندو هوندين."

"لفظن کي نه منجهاءِ!"

"پنهنجا واعظ بند ڪر!"

جلد ئي ٻيئي ڪاوڙ ۾ پرجي، هڪٻئي سان شوخ ٿي، ڳالهائڻ لڳندا هئا. بيٺر رڙ ڪري چوندو هوس، "سچ کي بگاڙيندڙ، بي شرم، منهنجي اکين اڳيان ٽري وڃ!" ۽ پاخومي جواب ۾ واکو ڪري چوندو هوس، "اڙي بدمعاش بڪر، تون وري ڪهڙو چڱو مڙس آهين، هميشه رڻ جي پٺيان ٺوس ٺوس ڪندو وتندو آهين!"

منهنجو مئنيجر چوڪرن وانگر جوش ۾ اچي، پنهنجي قميص جي ٻانهن کي ٽٽي ڪندي، هنن ٻنهي مذهب جي چڱن

مڙس مان هڪ نه ٻئي کي هٿي ڏئي، چولدو هو، ”واه جو
ٻڌايئي پس! انهيءَ جي لائق هو!“

هڪڙي پيري پيٽر پنهنجي مخالف کي منهن واري چماٽ
وهائي پڇاڻي ڪيو؛ پنهنجي منهن تان ٻڪر اگهندي، پڇندڙ
کي چيائين، ”اهو گناه تنهنجي مٿان آهي. خدا جي لعنت هجئي!
تو ئي منهنجي هٿ کي گناه ڪرڻ لاءِ آماده ڪيو.“

پوڙهي کي پنهنجن سائين تي الزام هڻڻ مان ڏاڍي
خوشي ٿيندي هئي ته هنن ۾ ايمان جو جذبو گهٽ آهي، ۽
هنن کي پيشنگوئيءَ طور چوندو هو ته ”ڏسجو، اوهين ڪنهن
ڏينهن پروٽيسٽنٽ ٿي وينداَ!“

هڪ پيري، ڏاڍيءَ رازداريءَ سان، مون کي چيائين،
”اها سڄي چوچڙي هنن وڏڙهو ٻانگي ڪڪڙ اليڪساشيءَ جي
لڳايل آهي.“

پروٽيسٽنٽن کان هن کي سخت چڙ هئي. پر جڏهن مون
پڇيوماس ته آهيءَ فرقي جا اصول ڪهڙا هئا؟ ته ڪو سمجهه پريو
جواب ڪونه ڏيئي سگهيو - ”انهن کان وڌيڪ ٻيو ڪافر ڪونهي.
اهي هر ڳالهه کي عقل تي پرکيندا آهن ۽ خدا کي ٻه نه مڃيندا
آهن. هو الهيءَ انجيل کان سواءِ ڪجهه نه پڙهندا آهن، جنهن
کي جرمنيءَ جي هڪڙي رهاڪوءَ ’لوٿر‘ ڏاهيو آهي. ’لوٿر‘ ڦالو
’لوسيفائر‘ (شيطان) لفظ مان نڪتو آهي؛ لُوٿر ڪوڙهيو، ڪوڙهيو
لوٿر، آلهيءَ جي معنيٰ ’ڪوڙو‘ به آهي. اها سڄي بدعت هيڏانهن
انهن لعنتي الهندي جي ملڪن مان آئي آهي ۽ هاڻي ته عام جام
پکڙجي رهي آهي.“

پنهنجي منڊي ٽنگ زمين تي هڻي، سرد لهجي ۾ چولدو
هو، ”ڏسجانءِ، هو مقدس مريم جي امتي فرقي وارا انهن جو
سر ڪٽيندا؛ آهي مڏائين انهن کي پنهنجيءَ اک ۾ رکيو ٿا
وتن ۽ جڏهن ور چڙهندن ته ٻاه جو ٻڪ ٻنائي ڇڏيندن! هو

اسان جو وار به، ولڳو ڪري نه سگهندا، ڇاڪاڻ ته اسان جو
عقيدو سچو ۽ اصلي، اسان جي اڀرندي پٽ وارو عقيدو آهي، جنهن جو
بنياد پختي رومي عقيدي تي آهي؛ پر هنن جو عقيدو ان الحادي
الهندي پاسي کان ورتل ۽ ايمان بدران عقل تي ٻڌل آهي. اهي
جرمن ۽ فرينچ — انهن کان ڪڏهن ڪا چڱي ڳالهه به ٿي
آهي؟ ٿورو خيال ڪر ته انهن ١٨١٢ع ۾ هيتي ڪهڙا قهر
ڪيا هئا...."

هن کان جوش ۾ اها ڳالهه ٿي وسري وئي ته هو ڪو مون ڇوڪري سان ڳالهائي رهيو هو. پنهنجن سخت هٿن سان منهنجي پٺي کي جهلي، مون کي گهڙيءَ پاڻ ڏانهن پئي ڇڪيائين ۽ گهڙيءَ ڌڪي پئي ڪيائين، ۽ روانيءَ، جوش ۽ جواني واري ڪڙڪي سان ڳالهائيندو به پئي — "اهڙي انسان جو روح پنهنجي خيالن ۾، جي گهاٽي جهنگ برابر آهن، ڀٽڪندو ٿو رهي — انهن جيئن بگهڙ ڀٽڪندو آهي، ۽ آخر شيطان جي ور چڙهي، اهو خدا جي طرفان رکيل عذاب ۾ ونڃي وڃي ٿو. انهن شيطان جي چيلن ڇا نه ڪيو آهي؟ انهن غير مقلدن، جن ڪفر جي اها وبا ڦهلائي آهي، ٽن جو چوڻ آهي ته شيطان به خدا جو پٽ ۽ حضرت عيسيٰ جو ڀاءُ آهي! ڏس ڪهڙيءَ نه ڪڏ ۾ وڃي ڪريا آهن! اهي ماڻهن کي ٻي سکيا اها ڏيندا آهن ته بزرگن جو چيو نه مڃو، ڪم کي لت هڻو ۽ ٻارن ٻچن کي ڇڏي ڏيو! انهن جي ڳالهين ٻڌڻ کان پوءِ ماڻهو ڪنهن ڪم جو نه ٿو رهي، نه ٿي هن کي ڪنهن چڱائيءَ جو خيال رهي ٿو. شيطان هن کي اشارا ڏيندو رهي ٿو، ۽ جيئن هن کي من ۾ اچي ٿو تيئن ڪندو ٿو رهي. ٻڌڻ ۾ اچي ٿو ته اهو مردود اليڪساشي وري هتي پهچي ويو آهي."

منهنجي منيجر، مون کي ڪنهن ڪم لاءِ اندر سڏ ڪيو ۽ مان هن کي اڪيلو ڇڏي هليو ويس، پر هن کي بس نه آئي. هو پنهنجي ليکي ڳالهائيندو رهيو — "اي ڪمزور روح! اي ازل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاڻ الله! تنهنجي نجات لاءِ مان ڪيڏانهن وڃان!“ انهيءَ ڪان پوءِ هو ماٺ ٿي ويو ۽ چپ چاپ آسمان ڏانهن گهورڻ لڳو.

هو جيئن پوءِ تيئن مون ڏانهن زياده توجهه ڏيڻ لڳو ۽ مون سان وڌيڪ مهربانيءَ سان پيش اچڻ لڳو. جڏهن مون کي پڙهندي ڏسندو هو ته منهنجي ڪلهي تان ليان ڪتاب ڏانهن نهاري، چوندو هو، ”پڙهه، منهنجا پٽ، پڙهه! اڳتي توکي اِن جو فائدو رسندو. توکي ڪٿي ڪيترو ئي عقل ۽ سمجهه، هجي، پر وڏن کي چڱيءَ نگاهه سان نه ڏسڻ بري ڳالهه آهي. تون پاڻ کي سيني کان سرس ٿو سمجهين، پر تنهنجي اِها گستاخي توکي خبر آهي ڪٿي پهچائيندي؟ سنئون سڌو جيل ۾ يا دوزخ ۾. جيڪو وٺيئي سو پڙهه، پر اِها ڳالهه دل ۾ رکجانءِ ته ڪتاب مڙئي ڪتاب آهن. ماڻهوءَ جي سمجهه، وڏي وٿ آهي. ڊاليلو، خلسٽ فرقي جو باني، پڙهي پڙهي نيٺ اِهيءَ ڳالهه تي اچي پهتو ته پراڻن توڙي نون ڪتابن جو ڪو ضرور ڪونه هو ۽ پوءِ ڪتابن جي پيري ٻڌي، درياهه جي حوالي ڪري ڇڏيائين. انهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته اِهو احمقن وارو ڪم ڪيائين، پر — ۽ هاڻي هو ڪتو اليڪساشي چوطرف نوسيندو، ۽ ماڻهن جا دماغ خراب ڪندو وتي.“

آنهيءَ عجوبي، اسان جي اُن ڏٺل اليڪساشيءَ، جو ذڪر هروقت هُن جي وات ۾ هوندو هو. هڪڙي ڏينهن هو پنهنجن خيالن ۾ گم ۽ سهميل حالت ۾ دڪان ۾ داخل ٿيو، ۽ دڪان جي مئنيجر کي چوڻ لڳو، ”اليڪساشي ڪالهه شهر ۾ پهچي ويو آهي! پر مون کان لڪي نه سگهيو آهي! شايد پاڻ کي ڪنهن مخفي جڳهه ۾ لڪائي ڇڏيو اٿائين! مان هتي گهڙي ويهان ٿو، ممڪن آهي ته هو هتي ئي اچي نڪري!“

منهنجي مئنيجر رازداريءَ مان چيس، ”مون کي ڪنهن ماڻهوءَ يا ڪنهن ڳالهه جي ڪا خبر ڪانهي .... اِئين نه!“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻوڙهي ڪنڌ لوڏيندي چيس، ”ها، بلڪل! تون رڳو پنهنجن گراهڪن جي خيال ۾ رهه. انهي وچ ۾، ڪو چانهه ڍڪ پيار!“

جڏهن مان ڳاهي جي وڏي چانهه جي ڪيٽلي کڻي آيس ته ڏٺم ته ڪي ٻيا حضرت به اچي حاضر ٿيا هئا. هڪڙو ليوشان مرڪي رهيو هو، ۽ دروازي کان ٻري اونداهيءَ ڪنڊ ۾ هڪڙو اوپرو ماڻهو، ڪاري ڪوٽ سان جنهن کي پٽو ٻڌل هو، ويٺو هو. هن جي پيرن ۾ ڪاڻ جي ترِي جا بوٽ پيل هئا. مون کي هن جو منهن چگيءَ ريت ڏسڻ ۾ نه ٿي آيو، ته به هو فضيلت وارو، لچارو ۽ بلڪل انهيءَ ڪلارڪ وانگر نراسيل ٿي لڳو، جنهن کي تازو اسان وٽان نوڪريءَ کان جواب مليو هو.

هڪڙو پيٽر هن ڏانهن اک کڻي نهارڻ جي نوازش ڪرڻ کان سواءِ سخت لهجي ۾ ڪجهه چئي رهيو هو، ۽ اهو ماڻهو کهڙيءَ پنهنجي ٽوپيءَ کي هيٺ سرڪائي رهيو هو ۽ پوءِ ٽوپيءَ کي چڙهندي، هٿ اُٿين هيٺ ڪيائين چڻ ٻانهن تي صليب جو نشان بنائيندو هجي. پوءِ پنهنجي ٽوپيءَ کي بلڪل پٺتي هٽائي چڙهائين، ۽ وري ان کي اڳتي ڪيائين. هن جي منهن تي اهڙي بي چينيءَ جي حالت طاري ٿي ويئي هئي، جو هن کي ڏسي، مون کي مستالو فقير اِگوشا ياد اچي ويو، جنهن کي اسين 'اِگوشا چاڻ مٺوا' ڪري چيڙائيندا هئاسين.

”هر قسم جا ڏانگ اسان جي ندين جي پاڻيءَ ۾ زهر هاريندا ۽ ان کي گندو ڪندا رهن ٿا،“ ٻوڙهي پيٽر رڙ ڪري چيو.

اوپري ماڻهوءَ، جيڪو اسان جي نڪتل ڪلارڪ وانگر ٿي لڳو، هورڙيان ۽ ڏاڍي شائستي نموني پڇيو، ”اهو اشارو مون ڏانهن آهي ڇا؟“

”جيڪڏهن آهي ته ڇا ٿيو؟“

”تنهنجو پنهنجي متعلق ڪهڙو خيال آهي؟“ اوپري ماڻهوءَ مڙسائي نموني، آواز کي مٺي ڪرڻ کان سواءِ، جواب ڏنس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”مان جهڙو ئي آهيان، اهو منهنجو ۽ منهنجي خدا جو معاملو آهي.“

”ها، پر منهنجو به ان سان ڪجهه واسطو آهي،“ اوچتو ماڻهوءَ ڪوري ۽ ههڪ ڪَري آواز ۾ چيس. ”اي شخص، تون پنهنجي منهن کي سچ کان نه ڇُپاءِ، پاڻ کي پنهنجي پيدا ڪيل اونداهيءَ ۾ نه رک؛ ائين ڪرڻ سان تون خدا ۽ همجنس پائرن جو گناهه ڪري رهيو آهين.“

مون کي اها ڳالهه ڏاڍي سٺي نه لڳي، جو هو پيٽر کي ”اي شخص“ جي لفظ سان مخاطب ٿي رهيو هو. انهيءَ ماڻهوءَ جي کري ۽ گهنڀير آواز ۾ ڪجهه جوش سمايل هئي ڏنو. هن جي وات مان لفظ اهڙيءَ ريت فصاحت سان نڪري رهيا هئا، جيئن ڪو پادري بائيبل جي آيت ”او خدا! او منهنجي زندگيءَ جا مالڪ!“ پڙهي رهيو هجي. هو ٿورو اڳتي جهڪيو. پوءِ پنهنجي ڪرسيءَ تان اٿي، پنهنجا هٿ کولي، چوڻ لڳو، ”مون تي حملا نه ڪر، چاڪاڻ ته منهنجا گناهه تنهنجي گناهن کان وڌيڪ ڪين آهن.“

”سماوار ۾ پاڻي ٽڙڪي رهيو آهي!“ ليوشان وچ ۾ طنز ڀرئي لهجي ۾ چيو.

هوڏانهن بوڙهي پيٽر جو منهن جيئن پوءِ تيئن ڳاڙهو ٿيندو پئي ويو. پر هن جو مخالف سواءِ ڪنهن روڪ جي ڳالهائيندو رهيو.

”خدا ٿي بهتر ڄاڻي ٿو ته روح جي پاڪ چشمي کي ڪنهن وڌيڪ گندو ۽ غليظ ڪيو آهي. تون سمجهي ٿو ته اهي اوهان عالم هجو، جن ڪتابن جا اٿ پڙهيا آهن. مون وٽ نه علم آهي نه ڪمال، پر مان صاف ۽ سادي زندگي گذاريان ٿو.“

”هائو، هائو، تنهنجي ساديءَ زندگيءَ لاءِ ڇا چئجي! — اسان ان بابت گهڻو ٻڌو آهي.“

”توهان جي فتوائن سان ڪيترا ماڻهو گمراه ٿي ويا آهن

۽ ھنن جي ايمان ۾ فرق اچي ويو آھي. مون ٻاھت توھان کي
ڇا چوڻو آھي، چئي ڏيو."

"ڪافر!" ٽانگ وانگر ڇپن سان سوسٽ ڪندي،
پيٽر چيو.

اوبري ماڻھوءَ پنھنجا ٻيئي ھٿ پنھنجي منھن جي اڳيان
اھڙيءَ ريت جھليا، ڄڻ ڪو ڪتاب پڙھندو ھجي، جوش مان
ورائيس. "ڇا، توھين سمجھو ٿا ته ماڻھن ڪي ھڪ فرقي مان
ڪيڍي، ٻئي فرقي ۾ آڻڻ ايڏي ڪا چڱي ڳالھ آھي؟ مان چوان
ٿو 'نه!' ماڻھوءَ کي آزاد ھئڻ گھرجي. گھر، ٻار، مال ملڪيت
الله جي پيٽ ۾ ڇا آھن؟ اچو ته پاڻ کي انھن ٻنڌڻن مان آزاد
ڪريون، جن جي ڪري ماڻھن ۾ جھيڙو پيدا ٿئي ٿو، ۽ ھڪٻئي
جي ھوئين پڻ لاءِ تيار ٿي ٿا پون. ھي سون ۽ چاندي، ھي
ڌن ۽ دولت، اھي اسان کي گنھگار ۽ ٻچڙي ڪرڻ کان
سواءِ ٻيو ڇا ٿا ڪن؟ اسان جي روح کي ھن دنيا جي ٻاغن ۾
نه پر ٻھشت جي وادين ۾ سچي راحت ملندي. مان چوان ٿو
دنيا جي سيني موھن کان منھن موڙيو، سڀ زنجير ٽوڙيو ۽ ٻنڌڻ
ڇوڙيو. ھن دنيا جي وچايل چار مان، جنھن جو وچائيندڙ شيطان
آھي، پنھنجو پاڻ بچايو. منھنجي سامھون سڌي راھ اِھا آھي.
مان پنھنجي روح سان ڪو ڏوڪو نٿو ڪيان. مان ھين اونداھيءَ
دنيا کان پري رھڻ ٿو گھران."

"ھن دنيا جي لئي ڪپڙي ۽ ڪاڏي پيتي کان به پري
ٿو رھين!" پيٽر ٺوڪ ڪندي چيس.

پر انھن طنزن ۽ ٺوڪن جو اليڪساشيءَ تي ڪوبه اثر
نه ٿيو. جيتوڻيڪ اھا به ھن جو آواز ھورھان ٿي نڪتو، پر آھو
ھاڻي ٻتل جي ٻڪل وانگر وڃي رھيو ھو- "اي شخص! ٻڌاءِ، توکي
ڪھڙي شيءِ سڀ کان پياري آھي؟ توکي صرف خدا سان ئي
پيار ڪرڻ گھرجي. مان پنھنجي سڄي حرص ھواس کي ڏوڻي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن جي اکيون صاف ۽ پاڪ هيون آهيان. تون به پنهنجي دل مان دنيا جي موهه کي ڪڍي ڇڏ، ۽ خدا سان لنئون لڳاءِ، تون — اڪيلو هو — اڪيلو! اهڙيءَ ريت ئي ڌڻيءَ جو قرب حاصل ڪري سگهندين. انهيءَ کان سواءِ هن تائين پهچڻ جو ٻيو ڪوبه رستو ڪونهي. اها ئي راهه نجات آهي. سڀڪا شيءِ، پيءُ ماءُ، گهر ٻار، سڀني کي خيرباد ڪر، ۽ جيڪڏهن تنهنجون اکيون توکي هن جي راهه کان ڀٽڪائين، ته انهن کي به ڪڍي ڦٽو ڪر. جيڪڏهن تون خدا جي لاءِ دنيا کان منهن موڙيندين ته، تنهنجو روح سلامت رهندو. پنهنجي من ۾ پاڪائي پيدا ڪر ته تنهنجي روح کي ابدي زندگي حاصل ٿئي."

"ڪتي جو ٻچ آهڙي جو آهڙو. توسان به ساڳيو معاملو آهي،" پوڙهي پيٽر چيو. "سڄو سال گذري ويو، مون سمجهيو ته ان ۾ توکي ڪجهه عقل ۽ سمجهه ايندي، پر جيئن ٿڌ تيئن وڌ. تون اڳي کان به وڌيڪ گمراهيءَ جي کڏ ۾ ڪري ويو آهين."

پيٽر منڊڪ منڊڪ ڪندو دڪان مان ٻاهر هليو ويو.

اليڪساشيءَ حيرت مان پڇيو، "هليو ويو؟ ڇو؟"

ليوشان اک جي اشاري سان تسلي ڏيندي چيس، "ٺيڪ آهي."

اهو ٻڌندي ئي اليڪساشي اچي هن تي مٿيو — "اڙي تون! تون به وڏو زماني ساز آهين! تنهنجي بيهودي بڪواس کي به نه منهن آهي نه مٿو. خير، توتي خدا جي رحمت هجي."

ليوشان اهو ٻڌي، مرڪندو، دڪان کان ٻاهر هليو ويو، ۽ اليڪساشي منهنجي مئنيجر ڏانهن منهن ڦيري، چوڻ لڳو، "انهن ۾ مقابلي جي قوت ئي ڪانهي! انهن غائب ئي ٿا وڃن، جيئن باهه مان اڪرلڊز دونهون."

مئنيجر هن ڏانهن تيڏيءَ اک سان نهاريو ۽ رکائيءَ سان چيائينس، "مان اهڙين ڳالهين تي خيال ئي نه ڪندو آهيان."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”چاچا! تون چوين ٿو تہ اهڙين ڳالهين تي خيال ڪي نہ ڪندو آهين! پر هيءَ اهڙي ڳالهہ آهي، جنهن تي ضرور ويچار ڪرڻ گهرجي!“ هن جو ڪنڌ جهڪي ويو ۽ ماٺ ڪري ويهي رهيو. ٿان جو هُنَن ٻن پوڙهن وري هن کي سڏ ڪيو، ۽ ٽيئي چاچا ڪڏجي هليا ويا.

هيءَ اوپرو جوان منهنجي اکيان اڳين اپري رهيو هو، جيئن اونداهيءَ ۾ ٻاهہ جو مچ هوندو آهي. جڏهن هو ماٺ ٿيو، تڏهن مون محسوس ڪيو تہ هن جي ڳالهين ۾ مون کي هڪڙو سچ ڏسڻ ۾ آيو — دلهائي ڳالهين کان هن جي انڪار ۾.

شام جي وقت موقعو تاڙي، وڏي ڪاريگر آون لاريونچ کي سمورو حال ٻڌايم. منهنجي ڳالهہ ٻڌڻ کان پوءِ هن مون کي سمجهائيندي، چيو، ”هن جو ’سرگردان فرقي‘ سان تعلق آهي، جيڪي ڪنهن کي ڪوبہ مڃيندا آهن.“

”تڏهن هو ڪيئن رهندا آهن؟“

”آهي اڻين، جيڏانهن ايندو اتن اوڏانهن رلندا رهندا آهن. ۽ انهيءَ ڪري ئي هنن کي ’سرگردان‘ يعني ’سدائين هلندڙ‘ ڪري چوندا آهن. آهي ڌرتيءَ ۽ ڌرتيءَ تي جو ڪجهہ آهي، اُن جي برخلاف آهن. انهيءَ ڪري پوليس هنن کي خطرناڪ سمجهي، لاڪپ ۾ بند ڪندي آهي.“

مون پنهنجي عمر ۾ گهڻيئي ڏک ۽ ڏاڪڙا ڏٺا هئا، پر اِها ڳالهہ سمجهہ ۾ ئي نہ پئي آيم تہ ماڻهو ڇا جي ڪري مزي ۽ ميلاج ڏيندڙ شيءِ کان پڄي ٿي سگهيو. منهنجي چوگرد زندگيءَ جا عجيب ۽ غريب لقاءَ لڳا پيا هئا، ۽ جن مان مون کي جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ مزو اچي رهيو هو. تنهنڪري جلد ئي اليڪسائيءَ جو نقش منهنجي دل تان ميٽجي ويو.

انهيءَ هوندي بہ، ڪنهن نہ ڪنهن وقت، اونداهين گهڙين ۾، مون کي هن جو خيال ايندو هو. مان محسوس ڪندو هوس تہ هو ٻاهر ڪليل ٻنين مان وڃي رهيو آهي يا ڪٿان ڪنهن ٻنيءَ

جو ٻچڙو ڏٺي مون ڏاڍو اچي رهيو آهي، ۽ ٻنهنجن سفيد هٿن سان ٻنهنجي ٽوپي، ڪهڙيءَ همٿ ڪري رهيو آهي ۽ ڪهڙيءَ مٿي ڪري رهيو آهي، ۽ هوريان هوريان ٻه ٻه ڪري چٽي رهيو آهي — ”مان بلڪل سڌي راهه وڃي رهيو آهيان. منهنجو هن تاريڪ دنيا سان ڪوبه واسطو ڪونهي. مون ان سان سڀ لڳ ۽ لاڳاپا ٽوڙي ڇڏيا آهن.“

هن جي خيال سان ڪڏ مون کي منهنجو ٻيءُ اهڙيءَ ريت ياد اچي ويندو هو، جهڙيءَ ريت ٽانيءَ هن کي خواب ۾ ڏٺو هو— نه هو رستي سان وڃي رهيو هو، هن جي هٿ ۾ اڪڙوٽ جي وڻ جو لڪڻ هو، ۽ هڪڙو ڇنڪمرو ڪتو زبان لڙڪايو، هن جي پيرن سان لڳو، هن جي ڪڍ وڃي رهيو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مجسمي سازيءَ جو ڪارخانو ٻن ڪمرن جو ٺهيل هو، جيڪي اڏ تي پٿر جا ٺهيل هئا. هڪڙي ڪمري کي چار دريون هيون، جن مان ٽن جو منهن اڳئين ڏانهن ۽ هڪ جو منهن باغ ڏانهن هوندو هو، ۽ ٻئي ڪمري کي ٻه دريون هونديون هيون، جن مان هڪڙيءَ جو منهن باغ ڏانهن ۽ ٻيءَ جو منهن گهٽيءَ ڏانهن هوندو هو. دريون ننڍيون ۽ چورس هونديون هيون، ۽ انهن جا پراڻا مر چڙهيل شيشا مشڪل سان سياري جي جهڪيءَ روشنيءَ کي اندر لنگهڻ ڏيندا هئا. ميزن سان سڄو ڪمرو ڀريو پيو هوندو هو، ۽ ڪاريگر انهن تي جهڪي، ڪم کي لڳي ويندا هئا. ڇت ۾ رسين سان پاڻيءَ جا ڀريل شيشا ٽنگيا پيا هوندا هئا؛ بتين مان نڪرندڙ روشني ٻيڻ ڪري انهن مان سفيد ۽ وڌندڙ ڪرڻا نڪري، اچي مجسمن جي چورس ڪاٺولن تي پوندا هئا.

انهن گرم ۽ گندي هوا سان ڀريل ڪمرن ۾ پاليءَ، خوليا ۽ ميسترا شهر جا اٽڪل ويهه کن ڪاريگر ڪم ۾ رڌل رهندا هئا. انهن مان هر هڪ کي ٻت تي سوٽي قميص، جا ڳچيءَ وٽ کليل هوندي هئي، ۽ سادي پتلون پهريل هوندي هئي. ڪيترن کي پيرن ۾ جوتا هوندا هئا ۽ ڪي پيرين اگهاڙا هوندا هئا. هو هلڪيون سستيون ٻيڙيون ڇڪيندا رهندا هئا، ۽ انهن مان نڪتل دونهون هنن جي مٿن مٿان نيري ڌنڌ وانگر ڇڙي لڳايو بيٺو هوندو هو. سيريش، وارنش ۽ آنن جي سڙيل زرداڻ ڪري هوا ۾ بدبو پکڙيل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ھوندي ھئي. ھوريان ھوريان ھن جي ڳلي مان ھيءُ ھمون گيت مغموم سر ۾ نڪرڻ لڳندو ھو:

ماڻھو ڪھڙا نہ بي غيرت بڻجي ويا آھن!
جوان ڇوڪرا ڪي لڪي ڇوڪريون ھيا پڇائن!

ھونءَ تہ ھو ھيا ٻہ ڪيترا مغموم گيت ڳائيندا ھئا، پر ھيءَ انھن ڪي خاص طرح پسند ھو. انھيءَ گيت جي سر ۽ تار جي ڪري نہ تہ خيال ۾ رخنو پوندو ھون، نہ ڪي تصويرن چٽڻ ۽ مجسمن جي شڪلين ۾ رنگ ڀرڻ وقت سندن ھٿن ۾ جھليل برش جي چرپر ۾ ڪو فيرو ايندو ھو. دريءَ وٽ لشي ۾ ھڏل، سجھل نيري نڪ وارو پوڙھو گولوفيف پنھنجي ھٿوڙيءَ سان ويٺو ٺڪ ٺڪ ڪندو ھو. ھن جي ھٿوڙيءَ مان نڪرندڙ اداس آواز گيت کي وڌيڪ مغموم بنائي ڇڏيندو ھو. ھن جي ھٿوڙيءَ جو آواز دل ۾ اھڙو اثر ڪندو ھو، ڄڻ ڪو جيت وڻ جي پاڙن کي ٽڪي رھيو ھجي.

ڪنھن شيطان جھڙي ماڻھوءَ مجسمن ٺاھڻ جي ڪم جي اھڙي ورڇ ڪري ڇڏي ھئي، جو ھر ڪاريگر کي ھيو ھيو ڪم ڪرڻو پئي پيو، جنھنڪري مجسمن کي لفاست سان ٺاھڻ وارو سندن شوق ۽ چاھہ قائم رھي نہ پئي سگھيو. ھڪڙو چيڙاڪ، ٽيڏيءَ اک وارو ڊ ڪڻ، جنھن جو نالو پنڪفل ھو، سرو ۽ شمشاد جي ڪاٺ جي ٽڪرن کي ماپي مطابق مختلف ٽڪرن ۾ ڪٽي، وارنش لڳائيندو ھو؛ سلھہ ۾ ورتل، نوجوان ڊنوبوف انھن تي رنگ جو پھريون ھٿ ھڻندو ھو، ۽ ان جو ساٿي سوروڪين انھن تي شڪل جو خاڪو ٺاھيندو ھو؛ مليائشين وري انھن تي پينسل سان زيبائش جا ليڪا ڪڍندو ھو؛ پوڙھو گولوفيف سموري نقشي ۾ سون جي تند ھٿوڙيءَ سان ڪٽائيندو ھو؛ اُن کان پوءِ ڪي ان ۾ نظارو چٽيندا ھئا ۽ اُن تي لباس جا نشان ڪڍندا ھئا. انھيءَ کان پوءِ تصوير کي پٽ ۾ ٽنگي ڇڏيندا ھئا، تہ منھن ۽ ھٿ ٺاھيندڙ ڪاريگر اچي اُن کي آخري شڪل ڏين.

ڪنهن وڏي مجسمي کي، جو چرچ ۾ وچي ڪنهن منبر تي يا گهرن ۾ ڪنهن عبادت جي مسند تي جاءِ وٺڻ وارو هو، بغير منهن، هٿن ۽ پيرن جي، رڳو چوغن ۽ دستار سان پٽ ۾ ٽنگيل ڏٺي، ڏاڍي ڪوفت ٿيندي هُئي. مون کي اهي مختلف رنگن ۾ رنگيل تختا موت جو مظهر لڳندا هئا. انهن ۾ جان پيدا ڪندڙ شيءِ جي ڪمي هوندي هئي، ائين لڳندو هو ته ڪڏهن انهن ۾ به جان هئي، پر اها ڪنهن ڪرامت سان صرف پنهنجو ٻاهريون خاڪو ۽ ڪپڙن جو ڍير ڇڏي، ڪيڏانهن هلي ويئي هئي.

ڪم جي ورڇ جي اصول مطابق، مختلف خدائن جي مختلف مجسمي سازيءَ جو سڄو ڪم مختلف نمونن ۽ مختلف ڪاريگرن کي ورهائجي مليو هو. انهن سڀني ڪاريگرن جو هڪ ڪاريگر ٿور ڳالهائو آون لاريونيچ هو. هو ڪڪ رنگو هو. هن جي ڏاڙهيءَ جا وار ريشم جي ڌاڳن جهڙا نرم ۽ پورا نامي هئا ۽ هن جون عجيب ۽ اداس ڪنهن غم ۾ ٻڏل اکيون پوريون هيون. هن جي مرڪ قرب ڀري هوندي هئي، پر ان جو جواب ڏيڻ ڏاڍو ڏکيو هوندو هو، ڇاڪاڻ ته ڪنهن سبب ڪري ان ڏانهن نهارڻ سان ماڻهوءَ کي مونجهه ٿيڻ لڳندي هئي. هن جي شڪل درويش سائمن اڪوائيءَ جي مجسمي سان مشابهت رکندي هئي، ۽ هو انهيءَ وانگر ئي سڪل سڙيل ۽ ڏکيو هوندو هو. هن جون اکيون انهيءَ سائمن جي اکين وانگر ماڻهن ۽ پٺين ڪان پري ڪنهن ڏورانهين شيءِ ڏي پيون واجهائينديون هيون.

مون کي ڪارخاني ۾ آئي اجا ڪجهه ڏينهن مس گذريا هئا، ته ڪارخاني جو هڪ رنگساز، شڪل جو سهڻو ۽ ٻٽ جو سگهارو قزاق، جنهن جو نالو ڪاپين ڊوخين هو، هڪڙي ڏينهن نشي ۾ مست ٿي، صبح جو ڪارخاني ۾ آيو. هن جا ڏند پيلا ٿي ۽ اکيون ڪارائجي ويون هيون، ۽ جهڪا به شيءِ هٿ تي لڳيس ان کي پٽڻ ۽ پورڻ لڳو. جيتوڻيڪ هو قد جو پورو پنو هو، پر بدن ۾ جانٺو هو، ۽ شين کي ائين ٿي جهٽ وڌائين جيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻلي ڪٽي کي وجهندي آهي. ڪارخاني جا سڀئي ڪاريگر هراسجي ويا ۽ ڏڪڻ لڳا. هڪڙي کي واڪو ڪري ٻڌي ڇڏائون، ”اڙي، هن کي ڏسو!“

ليت استانوف، جيڪو مجسمن جا منهن ڇنڊيندو هو، هن نشي ۾ ٻڌل موالي کي ڪيرائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. ڇا ڪيائين، جو موقعو وٺي، مٿي وارو اسٽول کڻي ٺڪاءُ ڪيائينس. پوءِ ته ٽوالڻ سان کڻي سوگهو ٻڌائونس. پوءِ هو جانورن وانگر ٽوالڻ کي ڇڪڻ سان پٽڻ لڳو. استانوف اهڙو جوش ۾ اچي ويو، جو ٽيبل تي چڙهي ڪاهين ٻوخين جي ڇاتيءَ جي مٿان ٽپو ڏيڻ لاءِ تيار ٿي ويو. استانوف قد جو ڊگهو ۽ ٻت جو ڳورو هو، جي هو ائين ڪري ها، ته ڪاهين ٻوخين جي ڇاتيءَ جا هڏا ٽڪي، ٽڪر ٽڪر ٿي وڃن ها. ايتري ۾ لاريونچ اچي نڪتو. استانوف کي ٻانهن کان وٺي هيٺ لاٿائين ۽ ڪاريگرن کي حڪم ڪيائين، ”هن کي ٻاهر ڪمري ۾ کڻي وڃو، ته ٻل اني ساعت ۾ اچي.“ ۽ ڪاريگرن هن جي حڪم جي ائين پيروي ڪئي، ڄڻ اهو ڪم به سندن ڪم جو هڪ حصو هو.

هو هن کي ڇڪي ٻاهر کڻي ويا، پوءِ ڪرسيون ۽ ميزون ساڳيءَ ريت ٺاهي، ڪم کي لڳي ويا. هو پوءِ پنهنجي سنگتيءَ جي طاقت بابت ڳالهيون ڪرڻ لڳا، ۽ پيشنگوئي ڪيائون ته هيءَ ڪنهن ڏينهن ضرور جهيڙي ۾ مرندو.

”هن کي مارڻ ڏکي ڳالهه آهي،“ استانوف ’زبک خيال‘ جهڙي آواز ۾ ائين چيو، ڄڻ پنهنجي آزمودي مان چوندو هجي.

لاريونچ ڏانهن نهاري مان عجب ۾ پئجي ويندو هوس ته هيڏا رانوڙ ۽ جهڳڙالو ماڻهو هن جي امر ۾ ڪيئن ٿي رهيا! هو هر ڪنهن کي هدايتون ڏيندو رهندو هو، پر سڀني ۾ سڀئي ڪاريگر کي به هن جي ڳالهه ٿي ماٺان نه لڳندي هئي. هو سڀ کان وڌيڪ پنهنجو ڌيان ڪاهين ٻوخين تي ڏيندو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ڪاهون ٻوڪهن، تون سچ پچ نقاش آهين. مان چاهيان ٿو ته تنهنجي ڪم ۾ زندگيءَ جي جهلڪ هجي ۽ تنهنجي نقاشي الليءَ واري ڍنگ جي هجڻ گهرجي. روغني چترڪاريءَ ۾ رنگ تيز هجڻ گهرجن، نو رنگ ۾ سفيدي ايتري ملائي آهي، جو مرهم جون اکيون برف جهڙيون سفيد ٿي ويون آهن، ۽ جيڪي هن جا صوفن جهڙا ڳاڙها ڳل بڻايا اٿيئي، آهي اهڙين اکين سان ٺهڪي نٿا اچن. اکيون پنهنجين پورين جاين تي به ڪين آهن- هڪڙي اک ٽي چڙهي بيٺي آهي ته ٻيءَ وچي لونڊڙي ورتي آهي. چهرو پاڪ ۽ صاف هجڻ بجاءِ مڪار ۽ بي رحم پيو لڳي. پنهنجو ڪم ٿورو وڌيڪ دل لڳائي ڪر.“

قزاق منهن ڀڃڙو ڪيو بيٺو پڙندو هو. پنهنجون عورتن جهڙيون اکيون خار ۾ ڇنڀي، پنهنجي قدرتي طور مٺي ۽ پيڻ ڪري کهري آواز ۾ چوڻ لڳو، ”منهنجا ٻابا سائين! هي ڪم منهنجي ذات جو ناهي. مان ڪتوَني ٿيڻ لاءِ پيدا ٿيو هوس، پر پادرين جي پلئه پئجي ويس.“

”دل لڳائڻ سان هرڪو ڪم سکي سگهجي ٿو.“

”نه سائين، مون کان زور آهي! انهيءَ کان ته بهتر هو ته مان ڇڻ گهوڙن واريءَ گاڏيءَ جو سوار هجان ها، ڇا خيال آهي؟“ پوءِ هن هڪڙو گيت ڏاڍيان چوڻ شروع ڪيو: ”او ڪاش! مون وٽ ڪتا ۽ گهوڙا هجن ها، — پوءِ اداس ۽ سرد رات جو، — پنهنجي محبوب سان ملڻ لاءِ نڪري پوان ها!“

اون، مرڪي، پنهنجي نڪ تي عينڪ درست ڪري، ٻاهر هليو ويو. پوءِ ڪيترن ئي آوازن ڪاهين جي سُر سان سات ڏنو، ۽ ترنم جو اهو طوفان برپا ٿيو، جو ائين ٿي لڳو ته سُرَ ۽ تار جي انهيءَ طوفان ۾ ڪارخانو هوا ۾ مٿي کڄي ويو هو ۽ آواز جي لٺي تي ٻورو لڏي لمي رهيو هو- ”گهوڙن جو رستو ڏنل هجي ها، — اهي ٻاڻمرادو اتي هلي نڪرن ها....“

سيڪڙات اوڊنستو ياشڪا، جيڪو آڻ جي زرديءَ
کي ڪڍي رهيو هو، منهنجو ڪم ڇڏي، آئن جون ڪلون هٿن
۾ جهليو، وڏيءَ ڪاريگريءَ سان سيني جي آواز ڪان منهنجو
آواز مٿي ڪيو پيئو هو. هو سڀ راڳ جي نشي ۾ اهڙا مست
ٿي ويندا هئا، جو ائين لڳندو هو ته انهن جي ڳلن مان هڪ
آواز ٿو نڪري ۽ هنن جي دلين ۾ ساڳيو هڪ جذبو سمايل
آهي. سيني جون اکيون ڪاپين ڊوخين قزاق ۾ ڪتل هولديون
هيون. راڳ ڳائڻ ۾ هو هن جو ڇيل اڳواڻ هولدو هو. سڀ
راڳ ۾ هن جي آواز سان گڏ منهنجو آواز اهڙو ته ملائيندا هئا،
جڻ ته انهن تي جادو ڪيو ويو هو. هن جا هٿ پڪيءَ جي پرن
وانگر کلي ويندا هئا، ۽ ائين لڳندو هو ته هو جڻ اڏامڻ لاءِ
هائي تيار بيٺو آهي. مان سمجهان ٿو ته جيڪڏهن هو اوچتو
راڳ بند ڪري، رڙ ڪري ها، "اچو ته جاءِ ڪيرايون! ته وڏ
۾ وڏ فرض شناس ۽ مانيٺو ڪاريگر به، هن جو ساٿ ڏيڻ لاءِ
تيار ٿي وڃي ها، ۽ منٽن ۾ جاءِ ڊٺي پٽ تي پيئي هجي ها.

هو ڪڏهن ڪڏهن ڳائيندو هو، پر جڏهن ڳائيندو هو،
ته سيني کي تابع ڪري ڇڏيندو هو. ائين لڳندو هو ته هن جي
ساڻين جو خمير جڻ ڪنهن مان تيار ٿيل هو، جنهن ۾ هو باهه
۽ روشني پيدا ڪري ٿي سگهيو. هن جي زوردار آواز جي گرم
سرحدن ۾ جيڪا به شيءِ ايندي هئي، ته انهيءَ ۾ نرمي پيدا
ٿي ويندي هئي.

مون کي هن جا راڳ ٻڌي ۽ هن جي ساٿين کي تابع
ڪرڻ واري قوت ڏسي، هُن تي ريس ٿيندي هئي. منهنجي دل
جذبن سان اهڙي پرجي ويندي هئي، جو مان محسوس ڪندو
هوس ته اِجها ڦاٽي پوندي. منهنجي اکين ۾ ڳوڙها تري ايندا هئا
۽ دل ۾ جنون ايندو هوم ته انهن راڳ ڳائڻ وارن کي چوان،
"منهنجا ڪاريگر ڀائرو! مون کي اوهان سان پيار آهي!"

جڏهن ڊئوڊوف، جو سلهه ٻيمار سڄو سڪي ويو هو، راڳ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪانئن لاءِ عجيب نموني وارن سان ڊيڪيل وات پٽيندو هو، نه هو ڪانوَ جي نئين قتل ٻچي وانگر لڳندو هو.

اهو ٻر شور راڳ رڳو قزاق جي اکوائيءَ هيٺ ٿي ڪري سگهندا هئا، نه ته ”هاءِ هاءِ، هي سنگدل ماڻهو!“ يا ”گهاٽي جهنگل مان ويندي، ڪيڏانهن وڃان!“ وارا اداس ۽ ڏک ڀريل گيت، ۽ شهنشاهه اليگزينڊر ٻهراٽين جي موت وارو گيت — ”الا، ڪيئن اسان جو اليگزينڊر پنهنجي فوج ڏسڻ آيو هو!“ ڳائيندا هئا.

ڪڏهن ڪڏهن ڪارخاني جي ٻهترين روپ ساز ڏاريف جي چوڻ تي ڪليسا جون مناجاتون به ڳائيندا هئا، پر انهن ۾ هو ڪوبه مزو پيدا ڪري نه سگهندا هئا. ڏاريف مناجاتن ۾ هڪ خاص تاثر چاهيندو هو ۽ انهن گهرندو هو ته سڀ هڪ ٿي لئي ۽ تار ۾ هجن، تنهنڪري گهڙيءَ وچ ۾ ڳالهائي، ڳائڻ ۾ رخنو وجهي ڇڏيندو هو.

ڏاريف جي عمر پنجيتاليهن جي لڳ ڀڳ هئي. هن جي وارن کسڻ ڪري ٽڪڻ گنجي ٿي ويئي هئي. هن جا ٻچيل وار منڍيءَ ليتل خاڪي بدوشڻ وانگر ڪرڙوڊ ۽ گهنڊيدار هئا. هن جا ڀرون هن جي مڇن وانگر ٿلها هئا. هن جي سانوري منهن تي هن جي گهاٽي ڏاڙهي ڏاڍي ناهوڪي لڳندي هئي، پر هن جي وڏن ڀرن جي موجودگيءَ ۾ هن جون سيٽيل مڇون هن جي وڏي نڪ جي هيٺان اجايون لڳنديون هيون. هن جي نيرين اکين ۾ فرق هو، کاٻي پاسي واري اک ٻيءَ اک کان ڪافي ڪجهه وڏي هوندي هيس.

مون سان گڏ ڪم ڪندڙ سيڪڙاٽ اودانستو کي سڏ ڪري چوندو هو، ”پاشڪا، هاڻي شروع ڪر، ’تعريف....‘ توهين سڀ ٻڌو.“

پاشڪا پنهنجا هٿ پنهنجي چوغي سان اگهندي، شروع ڪندو هو — ”تعريف —“

۽ ٻيا ڪيترا ئي آواز هن جي پٺيان چوندا هئا، ”— تو

خدا جي....“ ۽ اهي ڪڏهن ۾ ذخاريف کي خوش ڪري ڇڏيندا هئا — ”يوجين! تورو هوربان، تنهنجو آواز تنهنجي دل ان نڪرڻ گهرجي.“

استائوف ڦالـوڙي دهل وانگر رڙ ڪندو هو — ”پنهنجي ٻانهن جي صدا....“

”اڳين نه ، اهڙيءَ طرح، جو زمين آسمان لڏي وڃي، در درين ۾ تڙڪو پئجي وڃي!“

ان وقت ذخاريف جنهن جوش ۾ هوندو هو، ان جو بيان ڪري نٿو سگهجي. هن جا حيرت ۾ وجهندڙ پرون هيٺ ۽ مٿي ٿيڻ لڳندا هئا، هن جو آواز گڙ گڙ ڪرڻ لڳندو هو، ۽ هن جون آڱريون ائين چرڻ لڳنديون هيون ڄڻ خيالـي ستار کي وڄائينديون هجن.

” ’پنهنجي ٻانهن جي صدا!‘ سمجهو ٿا؟“ هو ڪنيير ٿي، چوندو هو، ”توهين سڄ ڀڄ پنهنجو اهڙو حال بنايو. اها ڳالهه، ويچاريو ته ٻانها الله جي وا ڪاڻ ڪري رهيا آهن. مون کي سمجهه ۾ نٿو اچي ته توهان کي اها ڳالهه، ڇو سمجهه ۾ نٿي اچي؟“

”جيئن تون چاهين ٿو ائين اسين ڳائي نٿا سگهون،“ استائوف آهستي چيس.

”چڱو، ڪٿي ڇڏيوس!“ ذخاريف ناراض ٿي، پنهنجيءَ جاءِ تي واپس وڃي ويهي رهيو.

هو اسان جي ڪارخاني ۾ روپ سازيءَ جو استاد ڪاريگر هو. هن کي چهرن چٽڻ ۾ بزنطيني ۽ جديد اطالوي طرزن ۾ ڪمال حاصل هو. لاريونچ کي جڏهن ديول جي منبر لاءِ ڪنهن مجسمي بابت ڪو ڪم سونپيو ويندو هو، ته هو ساڻ ٻهرين مشورو ڪندو هو. هن کي مجسمي جي روپ تيار ڪرڻ جي هرڪا چاڻ هوندي هئي.

قديم قيمتي مجسمن جا نمونا به هن جي نظرن مان گذري چڪا هئا. جڏهن ڪو قديم مجسمو ڏسندو هو، ته ڏاڍو سرولي

چوندو هو، ”هنئَ اسان جي فن جو بنياد اهڙو سوکهو جهلي ٻيهاريو آهي، جو اُن ڪان ڪڏانهن ٻري ٿئڻ اسان جي وس ۾ ئي ناهي.“

انهيءَ هوندي ٻه، جو هو ڪارخاني جو چوٽيءَ جو ڪاريگر هوندو هو، هن ۾ ٻين والگر سيٽ ڪالهِ هونـدي هئي، ۽ پنهنجن شاگردن، خاص طرح مون سان ۽ پاشڪا سان، ڏاڍو سهڻو سلوڪ ڪندو هو. هو اسان کي ڪم سکڻ جون اهڙيون اهڙيون هدايتون ڏيندو هو، جي ٻيا نه ڏيندا هئا. ٻر هن جي ڳالهه کي سمجهڻ ڏاڍو ڏکيو هوندو هو. هن ۾ خوشي ٻهه، هوندي ئي ڪاله هئي، ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته هفتن جا هفتا وات مان هڪ اکر ٻه نه ڪيندو هو، ڄڻ ته گونگو هو. هو ماڻهن سان اهڙي اموني ٻيش ايندو هو، ڄڻ ته اُهي سڀ اجنبي هوندا هئا ۽ هو اُنهن سان ان ڪان اول ڪڏهن مليو ئي ڪين هو. جيتوڻيڪ هن کي راڳ ۾ مزو ايندو هو، پر اهڙيءَ ڪيفيت ويل ٻه هو راڳ ۾ شامل نه ٿيندو هو، ۽ ائين لڳندو هو ڄڻ هو راڳ ٻڌي ئي نٿو. ٻيا هن ڏانهن نهاري، هڪٻئي کي اکيون ٻجيندا هئا.

هو مجسمي کي ميز ۽ گوڏن تي ليٽائي، ان ۾ جيئن ئي ڪو سانورو يا پورو چهرو بنائڻ شروع ڪندو هو، ته ڪڏهن ڪڏهن اوچتو اهڙي وني رڙ ڪندو هو، ڄڻ نه چڙ وني وڻي هجيس. پوءِ پنهنجي ليکي ٻڻ ٻڻ شروع ڪندو هو. اُن وقت ڪارخاني ۾ موت جهڙي ماٺ پنجي ويندي هئي. سڀ ڪاريگر چور نگاهن سان هن ڏانهن نهارڻ لڳندا هئا ۽ چپن ئي چپن ۾ ٻيا مرڪندا هئا. پوءِ خاموشيءَ ۾ هن جي واتان عجيب لفظ ٻڌڻ ۾ ايندا هئا- ”هن کي رڍ جي کل پائي ۽ ٻر وجهي، روپ چٽڻ گهرجي.“

اهڙي هڪڙي موقعي تي مون پڇيوماڻس، ”ڪنهن سان ڳالهائي رهيو آهين؟“

مون کي ڪوبه جواب ڪونه ڏنائين. منهنجي ڳالهه يا ته ٻڌائين ئي نه، يا ته جواب ڏيڻ نٿي گهريائين. وري خاموشيءَ ۾

هن جا لفظ گونجڻ لڳا - ”اسان کي دروېشن جي حياتيءَ بابت وڏيڪ ڄاڻ هئڻ گهرجي. پر اسان کي ڪابه خبر ڪانهي. اسان جي زندگي بي روح آهي. مجسما ته موجود آهن، پر روح ان ليءِ آهي.“

هن جي اهڙيءَ ريت ڏاڍيان سوچڻ تي پيا ته چڏيو پر استالوف ٻه لهڪ ڏيئي ڪلندو هو. پوءِ ڪل پري مس ٻس شروع ٿي ويندي هئي - ”هين چنچر تي ضرور ڳتي ۾ ’ڊلڪ چاڙهيندو.“ انهيءَ تي قدآور مضبوط جسم وارو استالوف، جنهن جي عمر ڇاويهه سال، منهن گول ۽ ٻنان ڏاڙهيءَ جي هو، ملول ٿي، ’ڪنڊن ڏانهن نهارڻ لڳندو هو.

مون کي ياد آهي ته هڪڙي پيري جڏهن ذخاريف ٻيبي مريم جي هڪڙي قديم مجسمي جهڙو ئي مجسمو بڻايو هو، تڏهن ان کي ميز تي رکي، جوش ۾ چوڻ لڳو هو، ”آخر پورو ٿي ويو! مقدس ماءُ! تون اهڙو ٻاجهه، جو درياءُ آهين، جنهن سان انسانن جي دلين مان نڪرندڙ ڳوڙها وهي وڃي ملن ٿا!“

پوءِ، آئي جنهن جو آيس تنهن جو اوور ڪوٽ پائي، شراب خاني ڏانهن هليو ويو. نوجوان ڪاريگر کلڻ ۽ سيٽيون وڄائڻ لڳا، ۽ ٻيا ڪاريگر رشڪ مان ٿڌا ساهه کڻڻ لڳا. استالوف تيار ٿيل مجسمي کي ڏسڻ لاءِ ويجهو ويو ۽ چوڻ لڳو، ”يقيناً! هن کي اشو پيٽو ئي پوي ٿو! پنهنجي ڪم کي ائين وڪامندو ڏسي، هن جي دل ٽڪر ٽڪر ٿي پوي ٿي. اهڙي قسم جو غم سيني کي ته ٿيندو آهي.“

ذخاريف جي ميڪشي هميشه چنچر تي ٿيندي هئي. هن جي پيئڻ جو انداز ٻين ڪاريگرن کان نرالو هو. چنچر جي ڏينهن صبح جو پاشڪا کي ڪنهن ماڻهوءَ لاءِ چٺي لکي ڏيندو هو، منجهند جو لاريونچ کي چوندو هو، ”اڄ مان حمام تي وڃان ٿو.“

”وري ڪڏهن موٽندين؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”اهو ڪوئي ......“

”مهرباني ڪري اڱاري جو موٽجانءِ.“

ذخاريف، پنهنجي ڳنجي ڪوبري لوڏي ۽ اکيون ڇنڀي، انجام ڪندو هو. حمام ڪان موٽي، صاف ۽ سٺا ڪپڙا پائيندو هو. ٽاهه پڌي، ريشمي واسڪوٽ پائي، اُن جي کيسي مان چالديءَ جي زنجير ڪڍي، ٻاهر لڙڪائي ڇڏيندو هو. اُن ڪان پوءِ هٿ ڪنهن سان به ڪين ڳالهائيندو هو. رڳو مون کي ۽ ٻاشڪا کي حڪم ڏيندي ويندو هو ته ڪارخاني کي شام تائين صاف ڪري ڇڏجو ۽ ميز ٽان مٽي لاهي ڌوئي ڇڏجو!“

پوءِ ته هر ڪاريگر عيش جي موج ۾ اچي ويندو هو. هرڪو حمام مان ٿي، ڪپڙا پهري، ماني کائڻ هليو ويندو هو. شام جو دير سان ذخاريف شراب، ڪباب ۽ نان کنيو، اچي اکرندو هو. هن جي پليان هڪڙي ڊگهي ۽ متاري عورت به هوندي هئي، جا ڊرو وانگر پيئي لڳندي هئي. ان عورت جو قد ساڍا ڇهه فوٽ هوندو هو. ان جي اکيان اسان جو قداور استاتوف ٻار ۽ اسٽول، ميزون ۽ ڪرسيون راندڪن وانگر ڏسڻ ۾ ايندڙيون هيون. هوئنءَ ته قد آهر سندس جسم پورو پنو هو، پر هن جي ڇاتي جبل جي ڏارن وانگر هن جي ڪاڏيءَ ڏاڍڻ اپرڪل هوندي هئي. هن جي هلڻ جي ٽور سست ۽ ٻي ڍنگي هئي. هوءَ چاليهن سالن جي لڳ ڀڳ هئي، پر هن جي گهوڙي جهڙين وڏين اکين واري نرم چهري ۾ اچا ڳاڙها ڪو ڳهنج ڀل ڪوڙ هو ۽ اهو تازو ۽ وڻندڙ پيو لڳندو هو. هن جو وات ٻازار ۾ وکامندڙ سستين ڳڏين وانگر ننڍڙو هو. هوءَ سيني سان ڏند شيڪيندي هئي ۽ واهيات ۽ اجايون ڳالهيون ڪرڻ لڳندي هئي — ”ڪهڙو حال آهي؟ اڄ ته سچ پچ سيءُ آهي. هتي ڪهڙي ته بدبوءِ آهي! شايد وارنش ۽ رنگ جي بوءِ آهي. طبيعت ته ٺيڪ آهي نه؟“

عام طرح ان عورت کي ڏسندي حرص ٿيندو هو. هوءَ اٿين لڳندي هئي جڻ ته ڪا ڇپ ڇاپ وڻندڙ ڪشادي ندي

آهي. پر ڳالهائڻ وقت اهڙي بي معني ۽ اجائي گفتگو ڪندي هئي، جو هن جا رمتا ڳول مول ڦوڪجي ويندا هئا. انهيءَ تي نوجوان ڪلڻ لڳندا هئا ۽ هڪٻئي کي ڪن ۾ چوندا هئا، ”انجڻ!“ - ”نه، چرچ جو منارو!“

پنهنجا چپ بند ڪري ۽ پنهنجا هٿ ڇاتيءَ تي رکي، سماوار جي ويجهو ميز تي ويهي رهندي هئي ۽ پنهنجن ڳهوڙي جهڙين وڏين اکين سان دوستاڻي نموني اسان مان هر هڪ ڏانهن واري واري سان ڏسندي ويندي هئي. اسين سڀ هن سان عزت سان پيش ايندا هئاسين. تنهن جا ته هن کي ڏسندي اوسان ئي خطا ٿي ويندا هئا. اهي هن جي پهاڙ جهڙي جسم کي چاهه سان نهارڻ لڳندا هئا، پر جيئن جيئن اکيون هن جي اکين سان ملي وينديون هيون ته هڪا ٻڪا ٿي، اکيون هيٺ ڪري ڇڏيندا هئا. ذخاريف به هن سان ادب سان پيش ايندو هو ۽ هن کي ”پاڙيسرڻ“ ڪري سڏيندو هو. هو هن جي خوشامد ۾ ڪتو نه پڄندو هو ۽ گهڙيءَ گهڙيءَ پيو هن جي اکيان جهڪندو هو. انهيءَ تي هوءَ مٺيءَ دل سان اعتراض ڪرڻ لڳندي هئي- ”ڏس، منهنجي لاءِ ايڏيءَ تڪليف جي ضرورت ناهي، نه ته پاڻ کي ايترو هلاڪ ڪر.“

هن کي وڃڻ جي ڪڏهن به تڪڙ نه هوندي هئي. هن جي ٺونٺ جتي رکيل هوندي هئي، اتي رکي رهندي هئي ۽ رکبو هن جا هٿ ڪم سانگي ڇر پر پيا ڪندا هئا. هن جي جسم مان سمنٽ جي گرم خوشبوءِ تنور مان تازيءَ نڪتل مانيءَ وانگر اچڻ لڳندي هئي. هڪڙي پوڙهي ڪاريگر هن جي حسن جي واکاڻ ۾ زمين آسمان هڪ ڪري ڇڏيو، ۽ هوءَ به اها واکاڻ اهڙيءَ ريت ٻڌڻ لڳي، ڄڻ ته هن جي اکيان ڪو پادري منبر تي وعظ ڪري رهيو هو. جڏهن هو اچي سنجهيو، ته هوءَ مٺڙي نموني مرڪي، پنهنجي آتم ڪهاڻي ٻڌائڻ لڳي- ”سچي ڳالهه ته اها آهي ته مان ننڍپڻ ۾ ڪا اهڙي سهڻي ڪانه هيس، پر جڏهن

ليهن ورهين جي نہ، نہ منهنجي سورهن اهڙي سرس ٿي، جو وڏا وڏا امير بہ منهنجي عشق جو دم ڀرڻ لڳا. هڪڙي ڪپتان نہ مون کي ان گهوڙن واريءَ بگيءَ ڏين جي آڇ ڪئي.“

انهيءَ وچ ۾ ڪاپين ٻوخدن تي نشي جو ڀرو اثر ٿي ويو ۽ هن ڏانهن خار ۾ نهاري، کهري نموني پڇيائين، ”ڇا جي لاءِ توکي ان گهوڙن واري بگي ڏني ڏنائين؟“

”محبت لاءِ.“

”محبت لاءِ؟“ ڪاپين ٻوخين گهڙيءَ لاءِ منجهي پيو....

”ڇا مطلب؟“

عورت سادگيءَ سان وراڻيو، ”تو جهڙي سهڻي جوان کي نہ محبت جي معاملي جي خبر هئڻ گهرجي!“

ڪارخانو ٽهڪن سان گونجڻ لڳو. استانوف قزاق ڪي هوريان چيو، ”هيءَ رن بيوقوف آهي،— اُن ڪان بہ ڪجهہ وڌ ماڻهوءَ جو اندو جوش آهي، جيڪو ماڻهوءَ کي هين ڏانهن مائل تو ڪري، نہ نہ....“

اُشي ڪري هن جو رنگ زرد ٿي ويو هو. هن جي لوندڙين وٽ پگهر جا قطرا موتين والگر چمڪي رهيا هئا. هن جي جذباتي اکين مان وحشت پريل آلا نڪري رهيا هئا.

پوڙهي گولونيف پنهنجي آڱرين سان اکين مان ڳوڙها اگهي، نڪ سڻڪي، هن کان پڇيو، ”توکي ڪيترا يار آهن؟“

”صرف هڪڙو.“

هڪڙي بتي ميز جي مٿان ۽ ٻي تنور جي مٿان ٻري رهي هئي. انهن بتين جي روشني جهڙي هئي. ڪنڊن ۾ اونداها پاڇا نچي رهيا هئا، جن مان بناچهرن جي نامڪمل مجسما هيبتناڪ نموني نهاري رهيا هئا. انهن جي نامڪمل چهرن، هٿن ۽ پيرن جي مٿان چڙهيل ميرانجهڙا خول پوائتا ۽ ٻي ٻولا ٿي لڳا. مون کي پنهنجو وهم ياد اچي ويو تہ درويشن جا روح انهن چيٽيل جسمن مان ڪو چورائي ويو آهي. شيشي جا گول پيالا آهي ٿي

چٽ مان رسيون سان لنگها پيا هئا، ۽ دونهين جا بادل انهن جي چوگرد ڦري رهيا هئا، جنهنڪري انهن مان نيري رنگ جي روشني نڪري رهي هئي.

ذخاريف ميز جي چوگرد چڪر لڳائي، هرڪنهن ماڻهوءَ کي ڪائي نه ڪائي ڳالهه لاءِ گذارش ڪري رهيو هو. هن جو تراڪڙو گنجو مٿو هرهڪ جي اکين اڳيان لڏندو پئي ويو ۽ هن جون ڪائين جهڙيون سڪل آڱريون لڳاتار چري پري رهيون هيون. هن هيٺين مڙس جو اڪ شڪاري پکيءَ جي چهنب وانگر ٻاهر نڪتو بيٺو هو. جڏهن ان تي روشني ٿي پئي، ته ان جو پاڇو هن جي ڳل تي پکڙجي پئي ويو. هو پنهنجي ڪڙڪيدار آواز ۾ ور ور ڪري چئي رهيو هو، ”دوستو! کائو ۽ پيئو!“

”پاڙيسري، پاڻ کي تڪليف نه ڏي،“ عورت گفتو ڪيو.

”هرڪنهن کي پنهنجا هٿ ۽ پنهنجو پيٽ آهي، ۽ جي ڪو چاهي، ته ۾ پيٽ پرڻ کان وڌ کائي نٿو سگهي!“

”دوستو، هاڻي صبر سان ويهو،“ ذخاريف بلند آواز ۾ رڙ ڪري چيو. ”اسين سڀ خدا جا ٻانها آهيون؛ اچو ته گڏجي ڳايون ـــ ’تعريف آن خدا جي‘!“

شراب ڪباب ماڻهن جا مٿا ڦيري چڏيا هئا، تنهنڪري مناجات مزو نه ڪيو. ڪاپين ٻوخين هٿ ۾ موڻ‌ڪا جهليو بيٺو هو؛ نوجوان وڪنرسلائين جيڪو ڪانوَ وانگر ڪارو ۽ سنجيده هو، تنبورو ڪڇيءَ ۾ وجهيو بيٺو هو ۽ پنهنجن هٿن سان ان کي وڄائي رهيو هو.

”هاڻي روسي ناچ شروع ٿيڻ گهرجي،“ ذخاريف فرمايش ڪئي، ”پاڙيسرڻ! چا، مان توسان نچي سگهان ٿو!“ عورت کي گذارش ڪندي چيائين.

”آه!“ عورت وڏو ساه کڻندي چيو، ”تون پاڻ کي ڪيڏو نه تڪليف ۾ ٿو وجهين!“

ميدان صاف ڪيو ويو ۽ هوءَ سنتريءَ وانگر وچ ميدان ۾ اٿي بيهي رهي. هن کي ويڪرو نيرو ڳهرو ۽ آن تي ڦڪو

ڳچ ڀرپور هو ۽ مٿي تي ڳاڙهو رومال ٻڌل هوس. موسيقيءَ جي هٿ لڳندي ئي اُن جا آواز لرزش ۾ اچي ويا ۽ ذڪ ڀريل آلاپ شروع ڪري ڏنائون. تنبوري اُنهن سان سُر ۾ سُر ملايو، ۽ اُن جي تارن ٺڏا شوڪارا ڀرڻ شروع ڪيا. ٻر موسيقيءَ ۾ ڪو مزو نه ڪيو، انهن تي لڳو ڄڻ ڪو ماڻهو جنون ۾ اچي پنهنجو مٿو پٽ سان ٽڪرائي رهيو هجي.

ذخاروف کي ناچ ايندو ئي نه هو. پڪريءَ والگر هيڏانهن هوڏانهن ٽِينگ پئي ڏنائون. هن جا پير، ساز جي سُر تار تي ڪڏهن به پورا فرش تي نه پئي پيا. ائين ٿي لڳو ڄڻ چنگهون هڻ جون هيون ٿي ته، ۽ هن جي جسم اهڙي بِجڙي نمولي پئي ور وڪڙ کاڌا، جيئن ڏنيو ڪورهڙي جي ۽ مڇي مهاڻي جي ڄار ۾ ڪاهيندي آهي. جيتوڻيڪ اهو نظارو وڻندڙ نه هو، تڏهن به سڀ ماڻهو، پيتل ۽ اڻ پيتل، هن جي هٿن ۽ منهن جي چرپر ۽ ولڪن کي ڏسي رهيا هئا. هن جي منهن جا نمونا پئي مٽيا سٽيا- ڪڏهن آهو مانڙو ۽ پيارو پئي ٿي ويو، ڪڏهن ان ۾ هٺ ۽ غرور جي جهلڪ اچي ٿي وئي ۽ ڪڏهن ڪاوڙ ۽ غصي ۾ ايامي ٿي ويو. پوءِ ٺڏا ساهه کڻي، پنهنجون اکيون بند ڪري، آهي اهڙيءَ ريت ٿي کوليائين، جو سڄو غم جي بار سان جهڪيل ٿي محسوس ٿيو. پنهنجون مُٺيون بند ڪري پهريءَ پير هن عورت ڏانهن ٿي وڌيو، پر جڏهن ان جي ويجهو ٿي پهتو، تڏهن زمين تي لٽ هئي، پنهنجي گوڏن تي ويهي، پنهنجا هٿ ڊگها ۽ اکيون مٿي ڪري، هن ڏانهن مرڪي نهارڻ ٿي لڳو. جواب ۾ هن به مرڪي ۽ مانڙي نموني ٿي چيس – ”مهربان، اٿي کڙو ٿي!“ هن جون اکيون چاهينديون هيون ته پوتجن، پر هن جي چپڙن کان کِهِلڻ وڌيون هونديون هيون، جنهنڪري هن جي شڪل اڻ وڻندڙ ٿي ويندي هئي.

ٻاڙيسرڻ ٻاڻ به ناچ ۾ الهڙ هئي. رڳو هيڏانهن ۽ هوڏانهن پيئي جاندا هٿندي هئي، ۽ پنهنجي وزني بت جي بار کي هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنگهہ کان ٻيءَ جنگهہ تي پيئي اڇلائيندي هئي. هن جي ڪاري
هٿ ۾ رومال هوندو هو، جيڪو هوءَ وڏي مشڪل سان لوڏي
سگهندي هئي، ۽ هن جو ساڄو هٿ هن جي ڇاتيءَ تي اهڙيءَ
ريت رکيل هوندو هو، جو هن جي شڪل، پيرن کان مٿي تائين
هڪڙي وڏي ڪوزي جهڙي نظر ايندي هئي.

جڏهن ذخاريف هن يڪ جهڙيءَ مورت جي چوگرد ڦيرا
پائيندو هو ته هن جي منهن جا رنگ پيا لهندا چڙهندا هئا، ائين
لڳندو هو ته هو هڪ نه آهي پر ڏهہ ماڻهو آهن، جي نچي رهيا
هئا. جيڪڏهن هن جي هڪ شڪل ۾ نوڙت ۽ نياز هو، ته ٻيءَ
۾ مغروري ۽ بي رخي ۽ ٽئين ۾ هو اهڙو ذليل ۽ هيسيل لڳندو هو،
ڄڻ انهيءَ خوفناڪ بلا کان ڪنهن کي پڇي وڃڻ گهرندو هجي.
پوءِ هن جي ٻي شڪل نمودار ٿيندي هئي، جنهن ۾ موڇون لڙڪيل
ڪتي وانگر هن جا ڏند ٻاهر اڪري ايندا هئا، ۽ ٻت پيو وٽ سٽ
کائيندو هوس. هيءُ اڻ وڻندڙ ۽ بي مزي ناچ ڪي ڏسي، مون کي
پنهنجي پاڙي ۾ ذليل سپاهين، اردلين ۽ ڪنيائين جا ڪئا ڪرتوت
ياد اچي ويندا هئا.

انهيءَ مهل مون کي سوڊوروف جا سرد لفظ دل تي تري
آيا — ”اهڙن معاملن ۾ هرڪو نڀڻ جي ڪوشش ڪندو آهي —
انهيءَ راند جو اهو قانون آهي. محبت وغيره ڪجهہ ڪانهي،
سڀ دل کي وندرائڻ جون ڳالهيون آهن.“

مون کي اُن ڳالهہ تي ويسهہ ئي نه ايندو هو ته انهن
معاملن ۾ هرڪو نڀڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. ڇا، ملڪہ مارگاٽ
به ائين ڪندي هئي؟ ۽ اها به پڪ هوندي هيم ته گهٽ ۾ گهٽ
ذخاريف سچو هو. مون کي پتو هو ته هڪڙيءَ گهڻين جي
رولاڪ ڇوڪريءَ، جنهن سان استانوف عشق ۾ ڦاسي پيو هو،
استانوف کي ڌوڪو ڏنو هو؛ انهيءَ هوندي به هن، دوستن جي راءِ
رد ڪري، هن کي مارڪٽ ڪانہ ڪئي هئي، ۽ پاڻ هن سان
وڌيڪ قرب سان پيش آيو هو.

هوءِ هڪ جهڙي عورت ٿمرا پائي رهي هئي. هن جي ڇهن ني مُرڊن جهڙي مرڪ هئي ۽ هر هر هٿ سان رومال لوڏي رهي هئي. ذخاريف ۾ هن جي چوگرد آهي ٿي ٽمنگ ڏيئي رهيو هو. اِهو لقاءُ ڏسي، مان اِلهيءَ خيال ۾ ٻڏي ويس ته ڇا، بيبي حوا ۾، جنهن الله کي ڌوکو ڏنو هو، هن گهوڙيءَ جهڙي هئي؟ جلد ئي مون کي هن کان ٻنهان ٿيڻ لڳي.

ڇهن لتل مجسما پتين تي پهنجا اونداها پاڇا وجهي رهيا هئا. رات جي تاريڪي ۾، دريءَ ۽ پتين جي اوٽ مان لياڪا پائي رهي هئي. موم بتين جي روشني جهڪي ٿي وئي هئي، ۽ ڪارخانو گندي هوا سان ڀرجي ويو هو. جيڪڏهن ڪو ڪن لائي ٻڌي ها ته ٽامي جي ٿلڪي مان ڪاٺ جي ٽب ۾ ڪرلڻ پائيءَ جي ڦڙن جو آواز الهيءَ گوڙ شور ۾ به صاف ٻڌڻ ۾ پئي آيو. ڪتابن ۾ پيش ڪيل زندگيءَ کان اِهو سڀڪجهه ڪيڏو نه مختلف ۽ ڪيڏو نه الرانگيز هو. آخرڪار سڀ ماڻهو الهيءَ تماشي مان تنگ ٿي پيا ۽ ڪوپين ڊوخين هارمونيڪا سلانين کي ڏيندي، چيو، ”اچو نه گڏجي ناچ ڪريون!“

هن کي ڏسي، مون کي سڪنوڪ ياد اچي ويو، هي به اُن وانگر اڻين اچي رهيو هو، ڇڻ هوا ۾ ڦيريون پائيندو هجي. ياشڪا ۽ سوروڪن ۾ هن جي پليان ڏاڍي ذوق سان تيز تيز قدم کڻڻ لڳا. سلهه وارو ڊئوڊوف به فرش تي پير هڻي، شزوع ٿي ويو. ۽ سچو وقت، مٽيءَ، دونهين، ووڊڪا ۽ سڙيل چمڙي جهڙي ڪباب جي بوءِ جي ڪري پئي ڪنگهيو. هو نچڻ، ڪاڻ ۽ رڙيون ڪرڻ ۾ مشغول هئا. هنن چاتو پئي ته آهو ڏينهن هنن جي موڪل ۽ خوشيءَ جو ڏينهن هو، تنهنڪري هڪٻئي کان گوءِ کڻڻ لاءِ پنهنجي فن ۽ ڪمال جو مظاهرو پئي ڪيائون.

استانوف نشي ۾ بنهه چُور هو. هن جي منهن مان اڻين ٿي لڳو ڇڻ اِجهو ٿو روئي؛ هرڪنهن کان هو پڇي رهيو هو، ”ڇا، ڪو ماڻهو اِهڙيءَ عورت سان پيار ڪري سگهي ٿو؟“

لاريونچ پنهنجا ڪلها ڌوڏي چيس، ”مورت مڙهئي مورت آهي، تو کي ڀيو وڏيڪ ڇا گهرجي؟“

هيءُ جوڙو جنهن بابت بحث هلي رهيو هو، چپ چاپ کيڏانهن کسڪي ويو. اهڙي موجي ڏينهن کان پوءِ ذخاريف ٻن ٽن ڏينهن تائين ڪارخاني ۾ ڪين موٽندو هو، ۽ موٽڻ کان پوءِ وري وات ۾ مگ وجهي، پنهنجي ڪنڌ وٺي، پنهنجي ليکي ماٺ ڪري، پندرهن ڏينهن تائين ڀيو ڪم ڪندو هو.

”هليا ويا ڇا؟“ استانوف پنهنجن روڱهارڪين ليرين اکين سان ڪارخاني جي ڇٽ ٽي ڪنڊن کي ڇڪاسي، پاڻ کان پڇيو. هن جو منهن پڪو هوندو هو، جو پنهنجيءَ عمر کان وڏيڪ وڏو لڳندو هو. پر هن جون اکيون قرب ڀريون ۽ سهڻيون هونديون هيون. هن جي مون سان سنگت هوندي هئي ۽ ان جو خاص سبب منهنجو آهو نوٽبڪ هو، جنهن ۾ مون شعر نقل ڪري ڇڏيا هئا. هن جو خدا ۾ اعتبار ڪوڙ هوندو هو. حقيقت ۾ لاريونچ کان سواءِ ڪارخاني ۾ ٻيو ڪوبه اهڙو ماڻهو ڪونه هو، جنهن جي لاءِ ائين پڪ سان چئي سگهجي ته هن کي خدا ۾ اعتبار يا ان سان محبت هئي. هو سڀ خدا جو ذڪر ڪجهه اهڙي رکي لموني ڪندا هئا، جيئن ڪي ڪارخاني جا مزور ڪارخاني جي مالڪ جو ڪندا آهن. آهيءَ هوندي به ماني کائڻ ويل هو پاڻ تي صليب جو نشان بنائيندا هئا، رات جو سمهڻ ويل دعا گهرندا هئا ۽ آچر ۽ ٻين وڏن ڏينهن تي چرچ ڏانهن ويندا هئا. البت استانوف ائين ڪين ڪندو هو، جنهنڪري کيس دهريو سمجهيو ويندو هو.

”خدا آهي ئي ڪونه،“ هو ڳالهه تي ڪٽ ڏيئي چوندو هو.

”پوءِ اسين ڪيئن پيدا ٿياسين؟“

”مون کي پتو ڪونهي.“

”ائين ڪيئن ٿي سگهي ٿو ته خدا آهي ئي ڪونه؟“ مون هن کان پڇيو. هن پنهنجي ٻانهن پنهنجي مٿي کان ٻڌي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪندي، چيو، ”توکي پتو هوندو تہ خدا اعليٰ آهي.“ پوءِ پنهنجي ٻانهن ٿلهي ڪان هيٺ ڪندي چيائين، ”۽ انسان ادنيٰ آهي! نہ ڪ آ؟ پر بائيبل ۾ لکيل آهي تہ انسان خدا جي شڪل ۾ پيدا ڪيو ويو آهي. هاڻي تون ٻڌاءِ تہ گولوفيف جي شڪل ڪنهن جهڙي آهي؟“

اها ڳالهہ مون کي مجهائي رکندي هئي. هُن ڇيڳري، گدلي موالي‌ءَ پوڙهي ۾ اهڙيءَ عمر هوندي بہ ايڪ ڀرانون هونديون هيون. هن کي ڏسي وياتڪن وارو سپاهي، ارموخن، ۽ ناني‌ءَ جي پيءُ ياد اچي ويندا هئا — ”ڇا، اهي سڀئي بہ خدا جي همشڪل هئا؟“

”توکي پتو آهي تہ سڀ انسان سوئر آهن،“ استانوف فتويٰ ڏني. پوءِ منهنجي دلجوئي ڪندي چيائين، ”پر الڪسي، سچ پچ ڪجهہ چڱا ماڻهو بہ موجود آهن.“

استانوف سان گڏ گذارڻ سولو هو، ڇاڪاڻ تہ هو دل جو صاف هو. جڏهن هن کي ڪنهن ڳالهہ جي خبر نہ هوندي هئي، تہ هو صاف چئي ڏيندو هو. انهيءَ ڳالهہ ۾ هو بي‌مثال هو. هين سان ملڻ کان اڳ جن بہ ماڻهن سان مليو هوس، اهي همہ‌دان هئا ۽ هرڪنهن موضوع تي بحث ڪرڻ لڳندا هئا.

مون کي اها ڳالهہ ڏسي حيرت ٿيندي هئي تہ استانوف جي بياض ۾ اهڙن اعليٰ شعرن جي انتخاب سان گڏ، جي پڙهڻ سان دل ۾ گهر ڪري وڃن، اهڙا بيهودا شعر بہ لکيل هوندا هئا، جن جي پڙهندي لڄ اچي ويندي هئي. جڏهن مون هن سان پشڪن جي ڳالهہ ڪئي، تہ هن پشڪن جو نظم ”گئبريلاڊا“ ڏيکاريو، جيڪو هن جي بياض ۾ نقل ڪيل هو.

”پشڪن؟ هو تہ هلڪو آهي. ها، باقي بينيڊڪٽوف جي ڳالهہ ڪر.“

پوءِ اکيون ٻوٽي، مدهوشيءَ جي عالم ۾، بينيڊڪٽوف جا شعر ٻڌائڻ شروع ڪندو هو.

"ڏس، هن نوجوان ٽينگريءَ جي
جيارينڊڙ چانيءَ ۾
ڪهڙو نه جادو آهي!"

هيليون سنئون خاص هن جي دل وٽان ھونديون هيون، ۽ اهي هو وڏي اڏمي بلڪ جنون سان ٻڌائيندو هو:

"عقاب جي تيز اک به
منهنجي محبوب جي لڄاريءَ دل جي گهرائين تائين
پهچي نٿي سگهي."

هو انهيءَ ڳالهه تي بلڪل وائڙو ٿي ويو، جڏهن مون کيس چيو ته مون کي اها ڳالهه سمجهه ۾ نٿي اچي ته هن کي انن شعر ۾ ڇو ٿي مزو ايو.

منهنجو ڪم بلڪل سولو هوندو هو. مان صبح جو سوير
ان وقت اٿندو هوس جڏهن ٻيا بسترن ۾ ستا پيا هوندا هئا، ۽
انهن لاءِ سماوار گرم ڪرڻ لاءِ رکي ڇڏيندو هوس. جڏهن هو
بورچيخاني ۾ چانهه پيئڻ لڳندا هئا، ته مان ۽ ٻاشڪا ڪارخاني
کي صاف ڪري، رنگ ٻاهر ڪڍي رکندا هئاسين. ان کان پوءِ
مان دڪان ڏانهن هليو ويندو هوس. شام جي وقت مون تي
اِهو ڪم رکيل هوندو هو ته مان رنگ ميلائڻ سکان ۽ ڪاريگرن
کي ڏسان ته هُو رنگ ڪيئن ٿي لڳائين. ڪجهه ڏينهن تائين ته
مون کي اِنهن ڪمن جي ڏسڻ مان مزو ايندو هو، پر جلد ئي
مون کي معلوم ٿيو ته ننڍين ننڍين ڪمن جي ورڇ ڪري ڪاريگرن
کي پنهنجي پنهنجي ننڍي ڪم مان ڪوبه مزو ڪونه ٿي آيو،
۽ هو اُن مان جهٽ ۾ ڪڪ ٿي پوندا هئا.

گهڻو، جو ڪم ڪونه هوندو هوم، سو جلد ئي مان
پنهنجي شام جو وقت مزي سان گذارڻ لڳس. ڪاريگرن کي
پنهنجا جهاز جا آزمودا ۽ ڪتابن جون ڳالهيون ٻڌائڻ شروع ڪري
ڏنم، ۽ اُنين مان انهن جو چڱو چارڻ ۽ پٽ ٿي پيس. مون
جلد ئي محسوس ڪيو ته هنن دنيا جو سير ۽ سفر مون کان
گهٽ ڪيو هو- ڇاڪاڻ ته هو ننڍي هوندي کان وٺي ڪارخاني
جي قيدن ۾ ٻڌا پيا هئا. انهن سڀني مان ذخاريف ماسڪو ڏٺو
هو، جنهن بابت هو چوندو هو، ”ماسڪو ۾ روٽي رڌڻ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يا ڪنهن شڪايت ڪرڻ جي ڳالهه نه ڪاهي، آني هر ماڻهوءَ کي اڪيون ڪولي هلڻو پوي ٿو ۽ اڄڪلهه سان زندگي گذارڻي پوي ٿي.“

باقي پيڻ ڪاريگرن، ويجهن شهرن جهڙوڪ شويا ۽ لدمير کان سواءِ، ڪجهه ڏٺو نه ڪين هو. ڪازان جي ڳالهه ڪرندي هني ته مون کان پڇندا هئا، ”آني روسي آهن؟ آني ديوليون به آهن؟“ هنن جي خيال ۾ پرم جو شهر سائبيريا ۾ هو ۽ هنن کي انهيءَ ڳالهه تي وسهه نه ايندو هو ته سائبيريا يورال جبل جي پرپان آهي. هو چوندا هئا ته ساموائدي مڇي يورال مان ايندي آهي– ”ڀلا ڪٿا ڪٿان ٿا اچن؟ ڪئسپين سمنڊ مان؟ انهيءَ جو مطلب ته يورال سمنڊ جي ڪناري تي آهي!“ جڏهن هو چوندا هئا ته انگلنڊ سمنڊ جي پرينءَ پر آهي ته مان اهو سمجهي نه سگهندو هوس ته اهي ڇرچو ٿا ڪن يا سايان ٿا چون. هو نيپولين جو شجرو ڪالوڪا جي اميرن سان وڃي ملائيندا هئا.

هو مون کي چوندا هئا ته ”پنهنجي اکين ڏٺو احوال ٻڌاءِ!“ ۽ جڏهن کين ٻڌائيندو هوس ته اعتبار نه ايندو هون. هو سنسني خيز تاريخي ڪهاڻيون ٻڌڻ وڌيڪ پسند ڪندا هئا. پوڙهن کي به سچين ڳالهين کان وڌيڪ ڏندڪٿائن مان مزو ايندو هو. جيترقدر ڪا ڳالهه حقيقت کان پري ۽ ڪوڙ بدوڙ سان ملايل هوندي هئي، اوترو نه هو آها وڌيڪ چاهه سان ٻڌندا هئا. هنن کي اهڙين خيالي ڪهاڻين ۾ پنهنجي ذڪن ۽ غربت ڳڏيل حقيقي حياتيءَ بجاءِ آئنده جي اميدن جا هوائي قلعا ڏسڻ ۾ ايندا هئا.

انهيءَ تي مون کي پاڻ وڌيڪ تپرس لڳندو هو، ڇاڪاڻ ته مون کي اهو احساس پيدا ٿي ويو هو ته ڪتابن ۾ عام رواجي زندگيءَ جي سچي تصوير چٽيل نه ڪانه هوندي آهي. ڪتابن ۾ مون کي هيڊ بورچي، سماوري، آگ سڻ جنڪ، گهوسو اليڪساشي، ذخاريف ۽ ڪنٽيائي اتاليا جهڙن ماڻهن جو ذڪر ڪٿي به نظر ڪين آيو هو.

ڊڊوروف پنهنجي پيتيءَ مان مون کي ”گولتسنڪيءَ“ جي افسانن

جو ھڪڙو پراڻو ڪتاب ڪيرائي ڏنو. مان جڏھن انھن کي ڪري، ڪتاب ڏاڍيان پڙھي ٻڌائيندو ھوس، تہ ھنن کي ڏاڍي موج ايندي ھئي. لاريونچ چوندو ھو، ”ڏاڍو سٺو. انھيءَ ڪري اسان ۾ جھيڙو جھٽو گھٽ ۽ گوڙ شور بنھہ بند ٿي ٿو وڃي.“

مان ڪتابن نہ ڪتاب کولي ھٿ ڪندو ھوس ۽ ھر روز شام جو اسان جي ڪچھري لڳندي ھئي، ۽ اھو وقت ڏاڍو پرلطف گذرندو ھو. ڪارخاني ۾ اُن مھل اڌ رات جھڙي ماٺ ٿي ويندي ھئي. ميزن جي مٿان شيشي جا فانوس سياري جي مرد ستارن وانگر پيا چمڪندا ھئا ۽ انھن مان ننڍڙن ڪرٽا ڪاريگرن جي گنجن ۽ ڏگھن وارن مٿن تي پيا پوندا ھئا. ڪڏھن ڪڏھن وچ وچ ۾ ڪتاب جي ليکڪ يا سورھيہ جي واکاڻ شروع ٿي ويندي ھئي. انھيءَ وقت آھي سڀ عام رواجي نموني کان ھٽي نمولي، ڏاڍا وڻندڙ ۽ دلچسپ لڳندا ھئا. مان ھنن سان پيار ڪندو ھوس ۽ ھو مون سان سھڻو سلوڪ ڪندا ھئا، ۽ مان اتي رھڻ ۾ خوشي محسوس ڪندو ھوس.

ھڪڙي ڏينھن استانوف چيو، ”ڪتاب پڙھڻ وقت ائين لڳندو آھي تہ بھار اچي ويو آھي ۽ اسان ان جي آجھان لاءِ سياري جون بند ڪيل دريون کولي ڇڏيون آھن.“

ڇاڪاڻ تہ اسين ڪتابن جي مسواڙ پري تہ سگھندا ھئاسين، تنھنڪري نون نون ڪتابن جو ملڻ اسان لاءِ مشڪل ھو. مان ڪتان پني يا اڌارا وٺي، ڪيئن بہ ڪري، پڙھڻ لاءِ آڻي وٺي ايندو ھوس. ھڪڙي ڏينھن، اُئين باھ وسائڻ واري آفيسر کان ”لرمونتوف“ جو ڪتاب ملي ويم. انھيءَ ڪتاب جي ڪري مون کي پھريون ڀيرو ماڻھن تي شعر جي اثر جو پتو پيو. ھاڻي مون کي چڱيءَ ريت ياد ٿو اچي تہ جيئن ئي مون ان ڪتاب مان ”شيطان“ جي عنوان واري نظم جو پھريون باب پورو ڪيو ھو، تہ استانوف گھڙيءَ مون ڏانھن پئي نھاريو ۽ گھڙيءَ ڪتاب ڏانھن. پوءِ پنھنجي ھٿ وارو برش ڦٽو ڪري، پنھنجي ٻنھي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪوڏن کي ٻانهن سان ٻاڪر وجهي، سرهائيءَ مان ٻيڻکهي وانگر ڪهڙيءَ هيڏي گهڙيءَ موڙي، ٻئي لڏيو.

”ٻاڙروا خدا جي واسطي ماٺ ڪري ويهو!“ لاريونچ چيو، ۽ پنهنجي ڪرسي استانوف جي ميز جي پرسان، جتي مان ڪتاب پڙهي رهيو هوس، ريڙهي وٺي رهيو. انهيءَ شعر اسان جي دل کي خوشيءَ ۽ غم ٻنهي سان ائين پري ڇڏيو هو جيئن ڪا وهندڙ اڏ ٻنيءَ جو ٻارو پري ڇڏيندي آهي ۽ اُن مان پاڻي ٻاهر پيو اٿلندو آهي. منهنجو آواز پرجي آيو هو، اکين ٻان گهوڙها ٽم ٽم ڪري وهڻ لڳا هئا، تان جو مان ڪتاب پڙهي نه پئي سگهيس. مون کي اهو ڏسي، وڏيڪ اثر ٿيو ته سڀ ڪاريگر ڪتاب ٻڌڻ ۾ محو هئا، ۽ ائين ٿي لڳو ته هرڪا شيءِ پنهنجي دستوري محور کان ٻاهر نڪري، مقناطيسي اثر هيٺ مون ڏانهن ڇڪجي آئي آهي. جڏهن مون ڪتاب جو پهريون ڀاڱو پورو ڪيو هو، ته هرڪو ماڻهو ميز جي چوگرد سرڪندو پئي آيو، ۽ هڪٻئي جي ڪلهن تي ٻانهن رکي، بيهي پئي رهيو. انهن مان هرڪو يا ته مرڪي رهيو هو يا ته خيال ۾ گم ٿي ڏٺو. ذخاريف منهنجو ڪنڌ ڪتاب ڏانهن ڪندي چيو، ”اڳتي پڙهه.“

جڏهن مون ڪتاب پڙهي پورو ڪيو، تڏهن ڪتاب مون کان وٺي، ڪتاب جو نالو پڙهي، ڪٺي ڪيچ ۾ ڪيائين، ۽ چوڻ لڳو، ”وري ٻيهر سيائي پڙهنداسين. مان هن کي سانڍي ٿو رکان.“

ڪتاب کي ڪلف ۽ ڪنجيءَ سان بند ڪري هو ميز ڏانهن موٽي آيو. هرڪو ماڻهو پنهنجن جاين ڏانهن موٽي رهيو هو، تڏهن به ڪارخاني ۾ سانت لڳي پئي هئي. استانوف دريءَ جي ويجهو وڃي، شيشي سان اهڙيءَ ريت منهن لڳائي بيٺو، ڄڻ ته برف جيان ڄمي ويو هو. ذخاريف پنهنجو برش وري هيٺ رکندي، سنجيده ٿي چيو، ”خدا جا ٻانهان — ها، ڇڪيو زندگي اهڙي آهي!“ هن ڪنڌ ڌوڏي ۽ مٿون هيٺ ڪري، وڌيڪ چيو، ”مان، جي شيطان ٻڻائڻ ٿي اچان، ته اهو ڪارو ڪيٽ ۽ ٻوجرو،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اُن جا پَرَ ٻاهه جي اُلن جهڙا، ۽ منهن، هٿ ۽ پير هلڪي نيري رنگ جا هوندا جيئن چانڊوڪيءَ ۾ چمڪندڙ ميرانجهي برف هوندي آهي.“

جيستائين رات جي ماني کائڻ جو وقت ٿيو، تيستين هو عجيب ڪيفيت ۾ اسٽول تي بي آراميءَ سان ويٺي لڏيو ۽ ڇڙيو، ۽ ميز تي پنهنجن آڱرين سان ٺڪ ٺڪ ڪيائين. پوءِ پنهنجي ليکي شيطانَ، عورت، بيبي حوا، بهشت ۽ دوزخ، گناهن ثوابن ۽ درويشن تي مٿو هنيائين، ۽ آخر هيٺين لفظن سان پنهنجي ڳالهه ختم ڪيائون ـ ”اهـا حقيقت آهي ته جيڪڏهن درويش ٻچڙين عورتن جي چار ۾ ڦاسي سگهن ٿا، ته شيطانُ به نيڪ دلين کي خراب ڪرڻ تي هرکي سگهي ٿو.“

سڀ ماڻهو، چپ ڪيو، هن کي ٻڌي رهيا هئا. مون وانگر، شايد ٻين جي دل به ڳالهائڻ نه ٿي گهري. سيئي بي دليو ڪم ڪري رهيا هئا. ۽ گهڙيءَ گهڙيءَ پئي پنهنجن واچن ڏانهن ڏٺائون. هوڏانهن ڏهن جا ڏڪ لڳا، هوڏانهن هنن ڪم بند ڪري ڇڏيو. استانوف، ذخاريف ۽ مان ٻاهر اڱڻ ۾ نڪري آياسين. ستارن ڏانهن نهاريندي، استانوف هيٺيون شعر پڙهيو:

آهي انـهـن چمڪي رهـيا هـئـا
۽ انين ئي لڳا جڻ بيابان ۾ پڪندڙ ڦانڊو.

الهيءَ کان پوءِ چيائين، ”اها اهڙي ڳالهه آهي، جا رواجي اک لئي ڏسي، ۽ رواجي لفظ به نٿا بيان ڪن.“

سرديءَ ۾ ڏڪندي ذخاريف چيس، ”مون کي لفظ ياد نه آهن. مون کي ڪجهه ياد ڪونهي. پر آءٌ سڀڪجهه ڏسي رهيو آهيان. هيءَ ڪهڙو عجب آهي! هيءُ ماڻهو شيطان تي به ڪهل کائي ٿو! ۽ اسان کي به شيطان لاءِ افسوس ۾ وجهي ڇڏيائين! چا، ائين ناهي؟“

”برابر!“ استانوف هن سان ها ۾ ها ملائي.

در وٽ مون کي ٻيهاري تاڪيد ڪيائين، ”دڪان تي

اِن ڪتاب جي ڪنهن سان ۾ ڳالهه نه ڪجانءِ. تي سگهي ٿو
ته اِن ڪتاب تي بندش هجي.“

مون کي ڏاڍي خوشي ٿي ۽ خيال ڪيم ته شايد هيءَ
اُنهن ڪتابن مان هڪ هجي، جنهن جو ذڪر گناهن جي قبوليت
وقت پادريءَ مون سان ڪيو هو.

ڪاڏي مهل هرڪو ماڻهو پنهنجي خيال ۾ ٻڏو پيو هو.
هر روز وارو گوڙ شور ۽ چرچو ٻوڪ بند هو. ائين ٿي لڳو ته
ڪنهن تازي پيش آيل حادثي تي سڀ ويچار ۾ پئجي ويا هئا.
جڏهن اسين بسترن ۾ سمهڻ جي تياري ڪري رهيا هئاسين، ته
ذخاريف ڪتاب کڻي، فرمائش ڪئي، ”هان، هي وٺ! وري
پڙهي ٻڌاءِ. آهستي، تڪڙ نه ڪر!“

ڪيترا ئي ڪم ڪندڙ بسترن مان آئي، منهنجي چوگرد،
پنهنجي سمهڻ وارن اڌوگابرن ڪپڙن ۾، ڄنگهون ڄنگهن تي
چاڙهي، گول ٺاهي ويهي رهيا.

جڏهن مون پهريون ڪتاب پورو ڪيو ته ذخاريف جون
آڱريون ميز تي پهريون ٺڪ ٺڪ ڪرڻ لڳيون، ۽ هو چوڻ لڳو،
”زندگي اِهيءَ کي چئبو آهي. هون، شيطان، شيطان.... پر اِهو
ته ٻڌاءِ، منهنجا ياءَ، هيءَ ويڌن توسان ڪيئن ٿي؟....“

استانوف منهنجي ڪلهي وٽان ڪتاب ۾ نهاري، ڪجهه
چرچي واريون سٽون پڙهي، ٺهڪ ڏيئي، چيو، ”مان اهي پنهنجي
بياض ۾ نقل ڪندس.“

ذخاريف ڪتاب کڻي، ٽڪريون ٽڪريون ڪرڻ وڃهندو،
پنهنجي ميز ڏانهن ويو ۽ پوءِ موٽي آيو، ۽ چڙ ۾ چوڻ لڳو،
”اسان جي زندگي به اهڙن گلرن جهڙي آهي؛ اسان کي اِهو پتو ئي
ڪونهي ته ڇاجي لاءِ جيئي رهيا آهيون. اسان جي نه خدا کي نه
شيطان کي ڪا ضرورت آهي؛ اسين وري خدا جا ڪهڙا ٻانها
آهيون؟ موسيٰ به خدا جو ٻانهو هو، خدا هن سان ڳالهايو ۽ هن
لاءِ فرمايائين، ’هي منهنجو آهي — منهنجو پيارو ٻانهو!‘ پر اسين

ڪھڙي باغ جي موري آهيون؟“

ڪتاب پيتيءَ ۾ رکي، ڪمهن جا ڪپڙا پائيندي، استالوف کي چيائين، ”هلين ٿو شراب پيئڻ؟“

”مان وڃان ٿو پنهنجيءَ محبوبڙيءَ وٽ،“ استالوف فرمائيءَ سان چيس.

جڏهن هو هليا ويا، ته مان پاشڪا جي پرسان ليٽي پيس. مون هن کي پاسا ورائيندو، ڪڇهندو ۽ ڪنڪندو ڏٺو، ۽ ائين ڪندي ڪندي، سڏڪن ۾ پئجي ويو.

”چاهي؟“

”مون کي هنن تي ڏاڍي ڪهل ٿي اچي“، هن سمجهائيندي چيو، ”مان هنن سان چار سال گڏ رهيو آهيان، ۽ هنن کي چڱيءَ ريت سڃاڻان ٿو.“

مون کي پڻ هنن تي ترس اچي ويو. اسين پوءِ ڪافي وقت تائين جاڳندا رهياسين، ۽ پاڻ ۾ هوريان هنن بابت ڳالهيون ڪندا رهياسين، هڪ هڪ ٿي، هنن جون سڀ چڱايون اسان کي ياد اينديون رهيون، ۽ هنن لاءِ اسان جي دل جيئن پوءِ تيئن قياس ۽ همدرديءَ جي آڌمن سان پرپي وئي.

پاشڪا ۽ مان ٻئي گهرا دوست ٿي ويا هئاسين. پوءِ هو سٺو ڪاريگر ٿي ويو هو، پر گهڻو وقت ڪم ڪري نه سگهيو. ٽيهن سالن جي عمر تائين رسيو ٿي نه، ته هو بيحد شراب پيئڻ لڳو. پوءِ مون هن کي ماسڪو ۾ خترو مارڪيٽ وٽ ٽڳڙين ۾ ڏٺو، ۽ هاڻي ويجهو پڌو اٿم ته هو مدي جي بخار ۾ تازو مري ويو آهي. مون کي هن ڳالهه جو ڏاڍو ڏک ٿيندو آهي ته ڪيترن ئي چڱن ماڻهن جون زندگيون، منهنجي سامهون ۾ ائين بي مقصد برباد ٿي ويون. هونءَ ته هرهنڌ ڪيترا ئي ماڻهو ٿڪجيو ٽٽيو پون ٿا ۽ مرپو ٿا وڃن؛ ۽ اها فطري ڳالهه به آهي. پر دنيا ۾ ڪٿي به، جهڙيءَ ريت روس ۾ ماڻهو پنجي ڪوهجي ۽ ابتريءَ تيزيءَ سان ٿڪجي ختم ٿي وڃن ٿا، تيئن ڏسڻ ۾ نه ايندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آنهيءَ زماني ۾ هو مون کان عمر ۾ سال کن وڏو هو. هو ڪل مک، جوان، ذهين، ايماندار ۽ پنهنجي فن ۾ هوشيار هو. هو ڪتن، ٻلين ۽ ٻڪرين جون شڪليون ڏاڍيون چڱيون ڪڍندو هو ۽ خاص طرح ڪارٽون ڪڍڻ جو ڏاڍو ماهر هو. ڪارخاني جي سيني ڪاريگرن جا مختلف نموني ۾ ڪارٽون ڪڍيا هئائين. استالوف جو ڪارٽون ڪاٺ ڪلي وانگر ڪڍيو هئائين، جيڪو پنهنجن پيرن ۾ هڪ ٽنگ تي بيهي ڪاٺ ڪٽي رهيو هو؛ ذخاريف اهڙي ڪُڪڙ والگر بنايو هئائين، جنهن جي ڪلنگي ڪَسي ۽ ڪنب چٽي ويا هئا؛ بيمار ڊئوڊوف کي سنڌي ٽيڏيهر جي شڪل ۾ پيش ڪيو هئائين. انهن سيني کان وڌيڪ بهتر شاهڪار گولوفيف جو ڪارٽون هو، جنهن ۾ هن کي ڏکڻي اک سان ڏاڙهيءَ وارو ڇهڙو بنايو هئائين، جنهن کي ڇهڻ آڱرين وارا ننڍڙا ننڍڙا چنبا هئا. آنهيءَ ڇهڙي جو منهن گول ۽ ڪارو بنايو هئائين، جنهن مان ٻڙين جهڙين ماڪين سان سفيد گول اکيون کهوري رهيون هيون؛ انهيءَ کان سواءِ آهي اکيون اهڙيون ٽيڏيون بنايون هئائين، جو هن جي شڪل ڏاڍي جهڙي ٿي ڏٺي.

ڪاريگرن کي پنهنجا ڪارٽون ڏسي ڪا ٻخيلي ڪانه لڳي، پر گولوفيف جو قيءَ ڏيندڙ ڪارٽون ڏسي، سيني کي دروڙي وٺي ويئي. هن کي چٿب ڪندي، چيائون، "خيريت انهيءَ ۾ آهي ته اِن کي ڦاڙي ڇڏ؛ جيڪڏهن پوڙهي مڙس جي ان تي اک پئي ته موت ڏئي ڇڏيندو!"

هي گندو، بدعانو ۽ هميشه نشي ۾ ٻُڏل پوڙهو ڏينهن رات پاڪائيءَ جو ڍونگ رچيندڙ هو ۽ ٻين جي برائيءَ ۾ اهڙو رڌل رهندو هو، جو توبه. هي پنهنجي ساٿي ڪاريگرن جون چغليون وڃي دڪان جي مئنيجر کي هڻندو هو. ڪارخاني جي مالڪيائيءَ پنهنجيءَ ڀائٽيءَ جو مڱڻو آن مئنيجر سان ڪرائي ڇڏيو هو، جنهنڪري هن اڳي ئي ٻاڻ کي ڪارخاني جو مالڪ سمجهڻ شروع ڪيو هو، ۽ ڪاريگرن تي حڪم پيو هلائيندو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاريگر هن کان نفرت به ڪندا هئا ۽ ڊڄندا به هئا، انهيءَ ڪري هن جي هڪ چغلخور چاڙتي کان به ڪن هڻندا هئا.

پاشڪا اُن مردود پوڙهي کي هردم ڪنهن نه ڪنهن نموني پيو تنگ ڪندو هو — اصل اُن جمڻ هن کي ڪا گهڙي چين جي نصيب نه ٿئي. اُنهيءَ ڪم ۾ مان به پاشڪا سان ٺٽ ٿي بيهي رهيس. اسان جي حرڪتن ۽ شرارتن تي ڪاريگر خوش به ٿيندا هئا، ۽ اسان کي سمجهائيندا به هئا — "ڇوڪرو! اهي شرارتون توهان کي آويءَ ۾ آڻينديون. ڪُرمي-چيلاٽ جو ڇڪ اوهان جي ڪُل لاهي ڇڏيندو." اسين سڀ دوڪان جي مئنيجر کي ڪُرمو-چيلاٽ ڪري سڏيندا هئاسين.

اسان تي انهن سمجهاڻين جو ڪوبه اثر نه ٿيو. گولوفيف هر وقت نشي ۾ جڳ جهان کان بي خبر هوندو هو. تنهنڪري اسان ڪي هن سان شرارت ڪرڻ جو موقعو آسانيءَ سان ملي ويندو هو. هڪڙي پيري چا ڪيوسين، جو هن جي منهن تي رنگ مکي ڇڏيوسين. ٻئي پيري هن جي نڪ تي اهڙو پڪو سونهري پورو مَلي ڇڏيوسين، جو ٽن ڏينهن جي مهڻ سهڻ کان پوءِ وڃي لٿس. جڏهن به اسين هن سان شرارت ڪندا هئاسين، ته مون کي پنهنجو پهريون آگبوٽ ۽ اُن جو خلاصي وياڪڙ وارو سپاهي ياد اچي ويندو هو، ۽ منهنجي دل بيقرار ٿي ويندي هئي. گولوفيف پوڙهو هوندو هو، ته به اڪثر اسان کي لڪي لڪي پڪڙي ويندو هو، ۽ خوب اسان کي مارون ڪيندو هو، ۽ هر پيري اسان کي مار ڪيدي، سڌو وڃي مالڪيائيءَ کي اسان جي خلاف دانهن ڏيندو هو.

اها پيڊي عورت، پاڻ به عادتي شرابڻ هئي، پر شراب هن کي وڏيڪ کل مک ۽ صاف دل بنائي ڇڏيندو هو. هوءَ اسان کي ڌمڪائڻ ۾ ڪسر نه ڇڏيندي هئي. ميز تي مُڪ هڻي، رڙ ڪري، چوندي هئي، "شيطانو! وري شرارت! هو پوڙهو آهي. هن جي اوهان کي عزت ڪرڻ گهرجي. پڌايو مون کي، توهان

مان ڪنهن هن جي شراب جي گلاس ۾ رنگ وڌو هو؟"
"اسان ٻنهي."
مائي عجب مان واڪو ڪري چوندي هئي، "خدا جي پناه! ايڏي ارڏائي! لعنتيو، ڪجهه ته پاڻ وڏن لاءِ عزت ڏاريو. نڪرو هتان، ڪاڏو نه ڪلا!"
هڪڙي پيري اسان کي ائين ٻـاهر ڪيدي، دڪان جي مئنيجر کي اسان جي سمجهائڻ لاءِ چيائين. هُن مون کي ڪاوڙ مان چيو، "نون ڪتاب پڙهين ٿو، مقدس بائيبل ۾ پڙهندو آهين. توکي ته خيال ڪرڻ گهرجي. منهنجا دوست، آئنده ائين نه ٿيڻ کپي."
اسان جـي مالڪياڻي تنها ۽ اداس رهندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن شراب جي ڍُڪي چاڙهي ڪان پوءِ پنهنجي دريءَ وٽ ويهي ڳائڻ لڳندي هئي:

منهنجو نڪو همدرد آهي ۽ نڪو غمخوار آهي
ڪنهن سـان پنهنجي دل جـا سور سلايان
اڪيلي غمـن ۾ پيٺي جهجهان ۽ جهـ-ران
ڪير آهـي، جنهن کــي پنهنجو چـوان!

پوءِ ڏک ڀريل آواز ۾ ڀيرسٽ وانگر ڪوڪارڻ لڳندي هئي، ۽ ڪجهه وقت کان پوءِ ماٺ ٿي ويندي هئي.
هڪڙي پيري مون ڏٺو ته هوءَ هٿ ۾ گرم ڪير جو مٽکهه کنيو، ڏاکڻ ڏان ٿي لٿي، ته اوچتو هن جون چنگهون نڙڪڻ لڳيون، ۽ ويهي، گهسڙيون ڏيندي، هيٺ لهڻ لڳي. پر هٿن مان مٽکهه نه ڇڏيائين. هر ڏاڪي تان هيٺ لهڻ کان پوءِ ڪير ڇُلڪي، هن جي ڪپڙن تي هارجي پئي ويو. مٽکهه کي پاڻ کان پري جهليندي، چوڻ لڳي، "اڙي بدبخت، توکي ڇا ٿيو آهي؟ تنهنجي نيت ڪهڙي آهي؟"
هـوءَ بت ۾ ڀرول نـه هئي، پر ڦيڪي هئي. هن جي حالت اُنهيءَ ٻلي‌ءَ جهڙي هئي، جا پنهنجي جوانيءَ ۾ خوب ڪانئڻ پيٽ ڪري سست ۽ ٿولهي ٿي پيئي هجي، ۽ هاڻي سندس

شڪار جا ڏينهن پورا ٿي ويا هجن. تنهنڪري رڳو پنهنجي گذريل عشق ۽ مزن کي ياد ڪري ويلي ميڙڪندي هجي.

استالوف هڪڙي ڏينهن خيال ۾ ٻڌي چيو، "ڪنهن زماني ۾ هي دڪان گهڻي چلتي وارو هو. هي شهر جو مشهور دڪان هوندو هو، ۽ هتي بهترين ڪاريگر ڪم ڪندا هئا، پر جڏهن کان ڪُرمي-چيلات جو هٿين پير پيو آهي، تڏهن کان هيءُ دڪان تيرين تي وڃي پيو آهي. سڄي ڪمائي هن جي پيٽ ۾ پئي وڃي. هيڏانهن اسين آهيون، جو اُٿين پيا ڪِرون. جڏهن ماڻهو اُئين محسوس ڪرڻ لڳي ته هو ٻين جي لاءِ پيو وهي، تڏهن هن جي دل ڪم کان بيزار ٿي پوي ٿي ۽ طبيعت اُئين چاهي ٿي ته گهمجي ڦرجي ۽ ڀلي ڪنهن هنڌ ڪٿي وڃي نوڪري ڪجي، يا نه ته به گرميءَ جا ڏينهن ڇت تي سمهي، آسمان ڏانهن نهاريندي آرام سان گذارجن، ۽ سياري جا ڏينهن چلهه جي آڏو ويهي، هٿ سيڪي گذاري ڇڏجن."

پاشڪا تي به استالوف جي خيالن جو اثر پئجي ويو هو. هڪڙي پيري ڪنهن ڪاريگر جي ذليل سگريٽ کي سوٽو هڻندي، فلسفيانه انداز ۾ خدا، شراب ۽ عورت جو ذڪر ڪرڻ لڳو. محنت ۽ مزدوريءَ جو ذڪر ڪندي، چوڻ لڳو، "ڪي ماڻهو محنت ڪري ڪي شيون تيار ڪن ٿا ۽ ٻيا جن کي شين جي لاءِ سمجهه نه پوڙي، آهي انهن کي ڦاس ڪندا ٿا رهن."

اهڙين وڏين ڳالهين ڪرڻ وقت، هن جو وڏنڊڙ چهرو ڪاراٽجي ۽ پوڙهن وانگر ٿي ويندو هو. پسوءِ فرش تي وڇايل هنڌ تي ويهي، دريءَ جي شيشي مان هيٺ چانيءِ تي ڪريل برف ۽ مٿي آسمان جي ستارن ڏانهن نهارڻ لڳندو هو.

ڪاريگرن جو سمهڻ ٻسي گوڙ وارو هوندو هو. ڪي ڪونگهرا پيا هڻندا هئا ۽ ڪي ننڊ ۾ پيا ڳالهائيندا هئا. هڪڙو ڪاريگر ته سڄي رات ننڊ ۾ پيو وڙهندو هو. ڊگوڊوف پنهنجي زندگيءَ جون گهڙيون کنگهي پيو گذاريندو هو. ڪنڊ ۾ هڪڙي

جي پرسان ”خدا جا ٻالها“، ڪاٺين ٻوٽين، سوروڪين ۽ پرشين شراب جي نشي ۽ موت جهڙيءَ ننڊ ۾، سڪل ٽنڊڻ والگر، پيا ٻولندا هئا. پٿرن تي تشڪيل ناممڪمل چهرن وارا مجسما پيا انهن کي گهوريندا هئا. فرش جي وٿين مان ٿڙيل اَن ۽ گندي روغن جي اهڙي ڌپ ۽ بوءِ اٿندي هئي، جو جاگيهان جي ننڊ حرام ٿي ويندي هئي.

”او خدا! هنن جي حالت ڪهڙي نه رحم جوڳي آهي!“ پاشڪا آهستي چوندو هو.

مون کي پنهنجي لاءِ توڙي ٻين لاءِ اهڙا قيامي جملا ڪوفت ڏيندا هئا. جيتوڻيڪ مان اڳي چٽي آيو آهيان، اسين ٻئي، ڪاريگرن کي چڱا ماڻهو سمجهندا هئاسين، پر آهي سچ پچ پنهنجون زندگيون ڏاڍي ٻچڙي نموني ۽ گناهن ۽ تڪليفن ۾ گذاريندا هئا. سياري جي سرد طوفاني هوائن ۾ جڏهن هرڪا شيءِ — وڻ ٽڻ، گهر گهاٽ ۽ زمين ۽ آسمان — ڏکن ۽ ڏک پرئل ورلاپ ڪرڻ لڳندا هئا، ۽ ناتسال جي مقدس مهيني ۾ جڏهن چرچ جي گهنٽين جو آواز مانڊ پريو ٿي ويندو هو، تڏهن مايوسيءَ ۽ افسردگيءَ جي لهر شهر جي گهوراڻ وانگر سڄي ڪارخاني کي وڪوڙي ويندي هئي، ۽ آها ڪاريگرن کي مردن وانگر بيجان ڪري ڇڏيندي هئي، ۽ هو پنهنجي غم ۽ ڏک کي وسارڻ لاءِ شراب خانن ڏانهن ۽ عورتن ڏانهن، جيڪي انهن جي خدمت شراب وانگر ڪنديون هيون، وڃڻ شروع ڪندا هئا.

اهڙين راتين جو ڪتابن جو اثر بيڪار هو. تنهنڪري پاشڪا ۽ مان ونڊر لاءِ ٻيو طريقو اختيار ڪندا هئاسين. مسخرن جهڙا ڪپڙا پهري، منهن کي رنگ لڳائي، اهانڪائيءَ جي ديو سان وڙهڻ لاءِ مختلف طريقن سان اُن تي حملا ڪندا هئاسين، تان جو اسان جي ساٿين جا ٽهڪ ۽ سڏ اسان کي فتح جي مبارڪ ڏيندا هئا. مون پنهنجي حافظي مان ”سپاهي جنهن پيٽر اعظم جي حياتي بچائي“ واريءَ ڪهاڻيءَ کي ڊرامي جي شڪل ڏني. ٻٽوٻوف جو پلنگ اسان جي اسٽيج هو. اسان جو آهو مسخريءَ پريو

ٻرانو ڏسي، هو کلي کلي ڪرا ٿي پوندا هئا. ”منک - يو - ٽالک چيني شيطان“ وارو ٻراه-و ۽ ڪاريگرن کي ڏاڍو پسند آيو. پاشڪا شيطان جو ڪردار ڏاڍيءَ ڪاريگريءَ سان ادا ڪندو هو. باقي ٻيا پارٽ هارين، ماڻهن جي ميڙن ۽ نيڪ روح جا مان ادا ڪندو هوس، ۽ پوءِ جڏهن شيطان دنيا ۾ چڱي ڪم ڪرڻ ۾ ناڪامياب ٿي، مغموم ۽ اداس، پنهنجي آستان ني موٽي اچي ٽڪ پئيندو هو، ته چوڌاري خوشيءَ جا ٽهڪ ٻڙي وڃندا هئا.

اسان جي آڳهن ڪيلڻ ني هو دل کولي کلندا هئا. مون کي انهيءَ ڳالهه تي حيرت ۽ چڙ لڳندي هئي ته ننڍڙيءَ ننڍڙيءَ ڳالهه تي هو ايترو وات ڦاٽي، چو ٿا کلن — ”واه مسخرا، واه!“ ”واه شيطانو، واه!“ هو اسان کي واڪو ڪري چوندا هئا. انهن کي مان جيترو زياده اڻين ڪندي ڏسندو هوس، اوترو زياده مون کي اهو محسوس ڪري ڏک ٿيندو هو ته دراصل هو خوشيءَ کان وڌيڪ غم جا شائق هئا. خوشيءَ جو انهن جي زندگيءَ سان ڪوبه واسطو ڪونه هوندو هو، انهيءَ ڪري هنن جي نگاهه ۾ خوشيءَ جو قدر ۽ قيمت به ڪانه هوندي هئي. آها خوشي، جيڪا اڻين هو ڪڏهن ڏيکاريندا هئا، آهـا ڏکن ڀريل اداس روسي زندگيءَ جي بلڪل ابتڙ هئي، ۽ صرف گهڙيءَ سوا لاءِ هنن جي غمن جو بار گهٽائي سگهندي هئي. آنهيءَ خوشيءَ ۾ پنهنجي ڪيتري قوت ۽ سگهه ٿي سگهي ٿي، جنهن کي نه پنهنجي اصلي زندگي هجي ۽ نه آها پنهنجي ليڪي جي سگهي، ۽ جا رڳو ٿوري دم لاءِ ماڻهن جا ڏک ۽ سور ڀلائي ڇڏيندي هجي؟ گهڻو ڪري روسي خوشي اوچتو ئي اوچتو ڪروڌ ۽ رنج جو روپ اختيار ڪري ڇڏيندي آهي. عموماً اڻين ٿيندو آهي ته ڪو ماڻهو پنهنجن غمن ۽ ڏکن جي زنجيرن کي ٽوڙي، خوشيءَ ۾ نچندو ٽپندو ايندو آهي، ته اوچتو ئي اوچتو هن جي اندر ۾ وحشيانو جذبو بيدار ٿي ويندو آهي ۽ پوءِ غم جي چرپائپ ۾ جيڪو به هن جي سامهون ايندو آهي انهيءَ سان وڙهڻ لڳندو

آهي ۽ ان کي ڪمزائين ، ڏاڙهن ۽ ناس ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

انهن جي آها نمائشي خوشي، جيڪا هنن کي پنهنجي دل کان ٻاهر جي ڳالهين مان حاصل ٿيندي هئي، مون کي وياڪل ڪري ڇڏيندي هئي؛ تنهنڪري انهيءَ ڳالهه جو خيال نه ڪندي نه مون بابت هو ڇا خيال ڪندا، مون اهڙا خيالي ڪيل تيار ڪيا، جي هنن جي دلين ۾ صحيح ۽ سچي خوشي پيدا ڪن. مان پنهنجي ترڪيب ۾ ڪجهه ڪامياب ٿيس. هو منهنجي انهن ڪارنامن تي حيرت ۾ پئجي ويندا هئا، ۽ منهنجي واکاڻ ڪرڻ لڳندا هئا؛ پر اداسائي ۽ غم جنهن کي مان سندن دلين مان هيڪر ٻاهر ڪڍي ڇڏيندو هوس، هنن وٽ وري موٽي ايندا هئا ۽ سندن دلين کي پنهنجي اشڪنجي ۾ ڀيهر سوگهو جڪڙي ڇڏيندا هئا.

لاريونچ مون کي چوڻ لڳو، ”الله وڏي حياتي ڏيئي! تون ڏاڍو زنده دل آهين.“ ۽ ذخاريف هن سان سر ملائي چوڻ لڳو، ”اسان جا وڏا نصيب آهن، جو تون اسان وٽ آهين. الڪسي، تون ڪنهن سرڪس يا ٿيٽر ۾ شريڪ ٿيءُ. سچ ٿو چوانءِ، تون ڪامياب مسخرو ثابت ٿيندين.“

سڄي ڪارخاني مان ٻه ڄڻا ڪاپين دوخين ۽ استانوف ناتال يا پين ڪن چڱن ڏينهن تي ٿيٽر ڏسڻ ويندا هئا. انهن جي موٽي اچڻ تي ڪارخاني جا پوڙها ڪاريگر هنن کي نيڪ نيتيءَ سان مشورو ڏيندا هئا، ”وڃو، وڃي پاڻ کي پاڪ ڪرڻ لاءِ جارڊان جي مقدس پاڻيءَ سان غسل ڪيو.“ استانوف مون کي هر وقت پيو چوندو هو، ”بهتر آهي ته هيءُ ڪم ڇڏي، ائڪٽر ٿيءُ.“ ۽ مون کي هرڪائي لاءِ ”ياڪولوف ائڪٽر“ جي ڀيرين تڪليفن واري ۽ پوءِ جي سڪ واريءَ حياتيءَ جو مثال ڏيئي چوندو هو، ”تون به هن جي درجي تي پهچي سگهين ٿو.“

اُن لاءِ هو مون کي ميري اسٽوئرٽ جنهن کي هو ”عياش رن“ سڏيندو هو ۽ ”اسپين جي بهادر ڊان سيزر دي بازان“ جا قصا ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيون اهڙيون مُزيدار ڳالهيون هڏائي، چوندو هو، ”اهڙي سيني کيلن ۾ تون هيري جو پارٽ ادا ڪري سگهين ٿو. اڪسيري، ڏان سمزو ڏي بازان‘ سچ پچ جوڌو ۽ زنده دل انسان هو.“

استانوف پاڻ به سچ پچ ”اسپين جي بهادر“ جهڙو هيرو هو. هڪڙي پيري ٻن پاهم وساڻن وارن هڪڙي غريب هاريءَ کي وچ بازار ۾ هرويرو ڪُٽي ماريو. اٽڪل چاليهه کن ماڻهو بيٺا تماشو ڏسي رهيا هئا. استانوف ماڻهن کي چيري، اندر گهڙي پيو، ۽ ٻانهون ڪنجي، ٻاهه وساڻن وارن کي ماري ڪٽي ڍير ڪيائين. هاريءَ کي ٻانهن کان وٺي، ماڻهن ڏانهن ڏکي، زور سان رڙ ڪري، انهن کي چوڻ لڳو، ”وٺي وڃو هاڻي هِنَ کي!“

ٻاهه وساڻن وارا ٽي هئا ۽ سندن آفيس بلڪل ويجهي هئي. جيڪڏهن هو پنهنجي ٻين ساٿين کي سڏي وجهن ها، ته استانوف آئي جو انهن ٿو پيو هجي ها. پر هن جي بي ڊپائيءَ هنن جا اهڙا حوصلا خطا ڪري ڇڏيا هئا، جو هو اٿي وٺي ڀڳا، ۽ هيءُ پٺيان رڙ ڪري، هنن کي للڪارڻ لڳو، ”بزدل ڪتا، ڪاڏي ٿا ڀڳا وڃو!“

نوجوان ڪاريگرن لاءِ آرتوار جي ڏينهن مُڪي‌بازي به هوندي هئي. مڪي بازيءَ جو ملاکڙو پيٽر پال چرچ جي پٺيان ڳائستي ميدان ۾ ٿيندو هو، جتي ويجهڙ گهوٽن وارا ڳاڏر ۽ هاري ۽ نجنيءَ جي ڪارخانن ۾ ڪم ڪندڙ مزور پنهنجن پنهنجن بهادرن جو مقابلو ڏسڻ لاءِ اچي ڪٺا ٿيندا هئا. انهن ڳاڏرن جو هڪڙو مشهور بهادر ماردوون نالي هوندو هو. هن جو بت ديو جهڙو، مٿو ننڍو ۽ اکيون بيحد وڏيون هونديون هيون. هيءُ جوان پنهنجي ڏر جي اڳيان جنگهون ڦاڙي بيهندو هو، ۽ پنهنجي اکين سان وهندڙ پاڻي پنهنجي گندي ڪوٽ جي ٻانهن سان اگهي، للڪارڻ لڳندو هو، ”آهي ڪو، جو ميدان تي اچي! ڇا ڳالهه آهي؟ ڏجي ويو؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جو بهادر ڪاپين ٻوخين هميشه هارائيندو هو. هو هميشه اڏ مئو، رت ۾ ٻڏل، ميدان مان نڪرندو هو ۽ چوڻ لڳندو هو، ”منهنجي حياتي هلي وڃي ته وڃي، پر خدا جو قسم ماربون کان هڪ ڀيرو ضرور ڪٽيندس.“ ۽ اهو ارادو هن جي حياتيءَ جو مقصد ٿي ويو. انهيءَ ڪري هن ورونڪا پيئڻ ڇڏي ڏني، ۽ سمهڻ کان اول پنهنجي ٻت کي برف سان مالش ڪرائڻ لڳو، گوشت کائڻ وڌائي ڇڏيائين، ۽ پنهنجن ٻانهن کي مضبوط ڪرڻ لاءِ روز ورزش ڪرڻ لڳو. مگر سڀ بي سود. آخر هن ڇا ڪيو، جو پنهنجي دستاني ۾ شيهي جو ٽڪر لڪائي ڇڏيائين ۽ استانوف کي خوش ٿي چيائين، ”هاڻي انهيءَ ماربون جو انت آڻيندس.“

”اهو ڦٽو ڪر!“ استانوف ڇتاهه ڏيندي چيس، ”نه ته مان ڳالهه ظاهر ڪري ڇڏيندو سانءِ.“

ڪاپين ٻوخين کي هن جي ڳالهه تي اعتبار ئي نه آيو، پر جڏهن مقابلو شروع ٿيڻ وارو هو، تڏهن استانوف ماربون کي چيو، ”مهرباني ڪري ٽورو پري ٽجانءِ، ڀرين مان ڪوپين ٻوخين سان وڙهندس.“

قزاق جو منهن ڳاڙهو ٿي ويو ۽ رڙ ڪري چيائينس، ”هليو وڃ! مان توسان وڙهڻ لئو گهران.“

”توکي وڙهڻو پوندو!“ استانوف هن ڏانهن جهوم ڪري ڏٺو، ۽ آڙي، هن ڏانهن وڌي ويو.

ڪاپين ٻوخين زمين تي لت هڻي، پنهنجا دستانا لاهي، کٽي ڪوٽ جي کيسي ۾ وڌا، ۽ ميدان ڇڏي هليو ويو.

هنهي ٽرين ۾ لڙ مچي ويو ۽ هڪڙي معتبر ماڻهوءَ، جو مقابلي جي گول پرسان بيٺو هو، استانوف کي واڪو ڪري چيو، ”منهنجا دوست، اهو قاعدي جي خلاف آهي، جو مقابلي جي گول ۾ پنهنجا خانگي جهيڙا به هي نبيرجن.“

هرڪنهن پاسي کان استانوف تي الزامن جو وسڪارو ٿي ويو، نيٺ هن پنهنجي خاموشي ٽوڙي، اُن معتبر ماڻهوءَ کي هڪ

ٻاسي اُٿي، چيو، ”چا، مان بس ڪري، ڪنهن کي ناحق خون ٿيندو ڏسان ها؟“

اُنهيءَ اشاري مان اهو معتبر ماڻهو سموري حقيقت سمجهي ويو، ۽ احترام مان پنهنجي ٽوپي لاهيندي، هن کي چيائين، ”اِنهيءَ حالت ۾ اسين تنهنجا نهايت شڪرگذار آهيون.“

”چاچا، مهرباني ڪري هيءَ ڳالهه دل ۾ رکجانءِ ۽ ماڻهن ۾ واءِ واهه نه ڪجانءِ.“

”مان اُئين ڇاجي لاءِ ڪندس؟ ڪوبه ٻوخين پهلوان وڏو آهي، پر مان سمجهان ٿو ته لڳاتار هارائڻ ڪري هو هوش ڪان نڪري ويو هو. ۽ آئينده مقابلي ٿيڻ کان اڳ هن جي دستانن جي چڪاس ورتي ويندي.“

”جيئن توهان جي مرضي.“

جڏهن معتبر ماڻهو ٻري هليو ويو، تڏهن اسان جي ٽِرِ استانوف تي اچي متي— ”تو هتي اسان جي ستيا ناس ڪري ڇڏي. هن پيري اسان جو قزاق ضرور کٽي ها. پر تون چاهين ٿو ته اسين هميشه هار ۾ هجون.“

انهن جي وات کي اوستانين ماٺ نه آئي، جيستائين هن داڻهن ڪري چيو، ”توهين سڀ گڏه آهيو.“ ۽ ٻاڻ ماربون کي مقابلي لاءِ للڪار ڪري، سيني کي واڙو ڪري ڇڏيائين. ماربون هوا ۾ مڪون هڻندي، چرچو ڪري، چيس، ”آچ آچ، ته هڪيٺي کي موت ڏيون.“

ماڻهو هٿن ۾ هٿ ڏيئي، وڏو ڪول ناهي، بيهي رهيا. مڪي ٻاز هڪيٺي جي سامهون سڄو هٿ ٻاهر ۽ کبو هٿ ڇاتيءَ تي جهلي بيهي رهيا. جڏڪي مڪي ٻازيءَ جا ڇاٽو هئا، انهن اها ڳالهه تاڙي ورتي ته استانوف جي ٻانهن ماربون جي ٻانهن کان نورو ٻڪهي هئي. چوطرف ماٺ ٿي ويئي. رکو مڪي ٻازن جي پيرن هيٺان برف جي ٻُرڻ جو آواز پئي آيو. هڪڙي بي صبر تماشائيءَ وٺ ڪائي، رڙ ڪئي، ”وارو ڪمو!“

استانوف پنهنجي ساڄي هٿ سان وار ڪيو ۽ ماربون پنهنجو کابو هٿ ڏيئي ان کي روڪي ڇڏيو، ته استانوف چالاڪيءَ سان ماربون جي ساڄيءَ ٻانهن جي هيٺان کابي مڪ وهائي ڪڍي. ماربون کان چنگهه نڪري ويئي. ماربون جيئن پوئتي هٽيو، ته چيائين، ”آهي اجا ننڍو، پر اناڙي ناهي.“

هاڻي ٻئي مچرجي ويا، ۽ هڪٻئي جي ڇاتين تي مڪن جو وسڪارو لڳائي ڏنائون. جلد ئي خود ٻيءَ ڊر جي ماڻهن ۾ استانوف کي همٿ ڏيارڻ لاءِ، چوڻ شروع ڪيو، ”مجسمي ساز، واهه جو هنيئيس! وارو ڪر، ٻي وهائينس.“

ماربون ٻت ۾ ڳرو ۽ حملي ۾ ڍلو هو. جڏهن استانوف جون ٻه ٽي مڪون هن کي ٻئي لڳيون، تڏهن هن جي هڪ مڪ وچي ٻئي استانوف کي لڳي. پر هو وڏيڪ سگهارو ۽ آزمودگار هو، تنهنڪري هن تي ڪو خاص اثر نه پئي ٿيو، ۽ پاڻ کليو ۽ مذاق پئي ڪيائين. اوچتو ئي ٻانهن ڊوڏي استانوف کي کلهي واري اهڙي مڪ وهائي ڪڍيائين، جو هن جي ساڄي ٻانهن کلهي کان نڪري پيئي.

”ٻئي برابر ٿيا، فيصلو ڪونه ٿيو — الڳ ڪيون، الڳ ڪيون!“ تماشائي رڙيون ڪرڻ لڳا، ۽ گول پيچي مقابلي وارن جي چوگرد ميڙ ويا. ماربون خوشدليءَ سان چوڻ لڳو، ”جيتوڻيڪ مجسمي ساز کي اهتري طاقت ڪانهي، تڏهن به چست آهي. مان دنيا کي وڏي واڪي چوان ٿو ته هيءُ ڪڏهن وڏو مڪي باز ثابت ٿيندو.“

انهيءَ کان پوءِ ٻيا ماڻهو ننڍن ننڍن مڪي بازن جي مقابلن ڏسڻ ۾ مشغول ٿي ويا، پر مان استانوف کي هڏن جوڙيندڙ ڏانهن وٺي ويس. هن جيڪي ڪجهه ڪيو هو، انهيءَ ڪري هن جي عزت منهنجي نظرن ۾ وڌي ويئي هئي. هڪڙي سنڌن سڌي ۽ آبروءَ واري ماڻهوءَ جي حيثيت ۾ هن اهو ڪجهه ڪيو هو، جيڪو پنهنجو فرض پئي سمجهيائين. ڪنڌيءَ دل واري

ڪاپين ٻوخين هن کي گهٽ وڌ ڳالهائيندي ڇيو، ”ڪرڙا! پنهنجي اندر کي وڏي ڏڪ جي سماوار وانگر مهٽي ميٽي پيو چمڪائين ۽ ٻاڪون پيو هڻين– ڏسو، منهنجو اندر ڪيئن نه چمڪي پيو!' پر توکي پتو هئڻ گهرجي تہ تنهنجو اندر پتل جو آهي، جنهن کي اڄ نہ تہ سڀاڻي ڪٽ ڪارو ڪري ڇڏيندي.“

استانوف هن جون ڪنڌڪون پڙهيون ۽ پڙهون ڪري، پنهنجي ڪم ۾ رڌل رهندو هو، ۽ جي وقت بچندو هوس نہ پنهنجي بياض ۾ لرمونٽوف جا شعر پيو نقل ڪندو هو.

مون پڇيس، ”توکي پيسا آهن، پوءِ ڪتاب ڇو نہ ٿو خريد ڪرين؟“

جواب ڏنائين، ”مون کي پنهنجن هٿن سان لکيل شعر وڌيڪ پسند آهن.“

جڏهن پنهنجي صاف ۽ سهڻن اکرن سان صفحو لکي پورو ڪندو هو، تڏهن، جيستائين مس سڪي، تيستائين، هوريان هوريان شعر جهونگارڻ لڳندو هو:

هتي نہ دنيا سان دل لڳائجي نہ ڏک پرائجي،
دنيا کي غور سان ڏسو
هتي خوشي اڻ لڀ ۽
حسن چٽن گهڙين جو چٽڪو آهي.

پنهنجون اکيون پوري چوڻ لڳندو هو، ”ڪيترو نہ سچ آهي! هو ماڻهو ڪيترو نہ حقيقت شناس هو.“

استانوف جنهن اصولي ڪاپين ٻوخين جا ٽنڪا سهندو هو، مون کي حيرت وٺي ويندي هئي. جڏهن قزاق پيئندو هو تہ هيڪاري هن سان وڙهڻ لڳندو هو. استانوف هن جون ڪنڌڪون سهڻن لفظن سان ٽاري ڇڏيندو هو– ”ڪاڻي ٿيو، پون کي هٿ نہ لڳاءِ.“

ڪڏهن ڪڏهن جڏهن استانوف آپي کان ٻاهر نڪري، غصي ۾ لال ٿي، نشي ۾ ٻڌل قزاق تي اچي مٿبو هو، تہ ڪاريگر، جن کي رواجي طرح اهڙن جهيڙن ڏسڻ ۾ مزو ايندو هو، اچي

وچ ۾ پوندا هئا، ۽ چوڻ لڳندا هئا، ”جيڪڏهن استالوف کي ڌ جهلينداسين ته ڪاپين ڊوخين ڇا، ڪوبه هن جي اڳيان ايندو ته ان کي هو ماري رکندو، ۽ پوءِ اُن لاءِ هو ڪڏهن به پاڻ کي معاف نه ڪندو.“

جڏهن استالوف سنجيده حالت ۾ هوندو هو ته ڪاپين ڊوخين سواءِ جهڳ ٻل جي ٻيو هن کي چيڙيندو هو. ڪڏهن هن جي شعر جي شوق تي چٿرون ڪندو هو، ته ڪڏهن هن جي ناڪامياب عشق ڏانهن اڻ وڻندڙ اشارا ڪندو هو. استالوف ماٺ ڪيو، ٻيو سيڪجهه ٻڌندو هو ۽ ڪڏهن به ڪاوڙ جو اظهار نه ڪندو هو، ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته هن سان ملي، پاڻ تي پاڻ کلڻ لڳندو هو.

هو ٻئي هڪٻئي جي پرسان سمهندا هئا ۽ رات جو گهڻو حصو هڪٻئي سان هوربان پيا ڳالهيون ڪندا هئا، ۽ مون کي به اُنهيءَ اڻ تڻ ڪان ننڊ نه ايندي هئي ته هنن ٻنهي جي طبيعتن جي اختلاف هوندي به آها ڪهڙي ڳالهه هئي، جنهن تي هو ٻئي اهڙيءَ دلچسپيءَ سان ڳالهيون ڪندا رهندا هئا. پر جڏهن مان هنن جي ويجهو سرڪي ويندو هوس، ته قزاق مون کي پري ڌڪو ڏيئي، چوندو هو، ”اڙي توکي ڇا گهرجي؟“ ۽ استالوف ته مون ڏانهن ڌيان ئي ڪونه ڏيندو هو.

پر هڪڙي ڀيري هنن مون کي ڀاڻ وٽ سڏي پڇيو، ”جيڪڏهن توکي ڪافي دولت هجي، ته جيڪر تون ڇا ڪرين؟“

”مان هولد ڪتاب خريد ڪيان.“

”ٻيو ڇا؟“

”چٽي لٽو سڪهان.“

ڪاپين ڊوخين ٺوٺ ڇپو ڪري ڀاسو ورائي ڇڏيو، پر استالوف چوڻ لڳو، ”سچ آهي، جوان توڙي پوڙهو اول ڪجهه به چٽي لٽو سکهي ته هٿ آيل پئسو ڪيئن خرچ ڪندو. حقيقت ۾ پنهنجي ليکي پئسو وڏي ڳالهه نه آهي، پر وڏي ڳالهه اها آهي ته اهو ڪيئن خرچ ڪيو ٿو وڃي.“

مون پڇيومانس ته، ”اوهين ڪهڙيون ڳالهيون ڪندا آهيو؟“
”اسين سمهڻ کان وڌيڪ ڳالهائڻ پسند ڪندا آهيون.“
قزاق ٿورن لفظن ۾ جواب ڏنو.

جڏهن هنن جون وڌيڪ ڳالهيون ٻڌير تڏهن ڏٺم ته اهي ساڳيون ئي ڏينهن واريون ڳالهيون هونديون هيون. هو هميشه خدا، سچ، خوشيءَ، عورتن جي ميڪرن ۽ بيوقوفين، دنيا وارن جي حرص هوس، زندگيءَ جي رازن ۽ سونجهارن تي بحث ڪندا رهندا هئا. پوءِ مان هنن جون ڳالهيون ڏاڍي ڌيان سان ٻڌندو هوس، چاڪاڻ ته انهن جي ٻڌڻ سان مون ۾ انساه پيدا ٿيندو هو. مون کي اهو ڏسي خوشي ٿيندي هئي ته هو انهيءَ تي متفق هئا ته حياتي وبال هئي، ان کي بهتر بنائڻ گهرجي. مون هين ڳالهه جو به مشاهدو ڪيو ته هنن جي بهتر زندگيءَ واري آها خواهش بي سود هئي، چاڪاڻ ته هو نه ان ۾ ڪو عملي طرح سڌارو آڻيندا هئا، نه ئي هڪٻئي سان سهڻو سلوڪ ڪندا هئا. هنن جي بحث مباحثن مان، جن جي ڪري مون کي منهنجي چوگرد پکڙيل زندگيءَ جو اونهو احساس ٿيندو هو، مون کي اهو ئي معلوم ٿيندو هو ته هنن جو ماحول هڪڙي کوکلي ۽ ڏک پريل خلا مثل هو، جنهن ۾ هوا ۾ اڏامندڙ مٽيءَ جي ذرڙن وانگر هو، ڪنهن مقصد ۽ مطلب کان سواءِ، ڦيراٽيون کائيندا رهندا هئا، ۽ هو پاڻ به پنهنجي انهيءَ بي مقصد ڦيراٽين کي نندينداهئا ۽ ان مان ناراض هئا.

انهن هي سڀ پيٽ بابت راهزني ڪندا رهندا هئا، پيٽ کي ذليل ڪرڻ ۾ دير ئي نه ڪندا هئا، پاڻ بابت وڏيون هٺاڪون هڻندا هئا، ٿوريءَ گهٽيءَ ڳالهه تي پاڻ ۾ وڙهي پوندا هئا، ۽ هڪٻئي جي بي عزتي ڪرڻ ۾ ويرم ئي نه ڪندا هئا. هو انهيءَ ڳالهه تي وڏي ۾ وڏا بحث ڪندا رهندا هئا ته مرڻ کان پوءِ ڇا ٿيندو، پر هنن کي انهيءَ جي ڳڻتي نه ٿيندي هئي ته جنهن هنڌ بيهي ڪم ٿا ڪيون، انهيءَ جي مٿان پيل پاڻيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ٽانڪيءَ کي جو سوراخ ٿي پيو آهي، تنهن مان ھاٿيءَ جي سُمهڻ ڪري پوسل ٿئي ٿي ۽ پوسل جي ڪري ڪني ٻڌبوءِ ۽ بدن کي بخ ڪندڙ سردي ٿئي ٿي. پاشڪا ۽ مون اڳڙين ۽ ڀلال جي موئن سان سوراخ کي بند ڪرڻ جي گهڻي ئي ڪوشش ڪئي، پر سوراخ بند نه ٿيو، تنهنڪري جڏهن هوا لڳندي هئي ته ان مان ڪني بوءِ اچڻ لڳندي هئي. هرڪنهن اها ڳالهه قبول ڪئي ته ان جي مرمت ٿيڻ گهرجي، پر جيستائين آن جي مرمت ٿئي ئي ٿئي، تيستائين سيني کي نزلي ۽ زڪام اچي ورايو. انهيءَ کان پوءِ چا ٿيو، جو روشندانن جا اسڪرو ڍلا ٿي پيا ۽ چيڪٽ ڪرڻ لڳا، جنهن تي وري ڪاريگرن شڪايتون شروع ڪري ڏنيون. پر جڏهن مون انهن کي ٿاهي، تيل ڏنئي، آهن جو آهو چيڪٽ بند ڪري ڇڏيو، ته ڏخاريف شوڪجي چيو، "روشندانن جي ماٺ ٿيڻ سان پاڻ مزو هليو ويو آهي."

'حمامن' مان ٿي اچڻ کان پوءِ هو هڪدم ميري بستري تي ڦڙها ٿي ڪري پوندا هئا. هنن مان ڪنهن کي به ڪڏهن انهيءَ منيءَ ۽ گند کان بچاءُ نه ٿيندي هئي. انهي گهٽيون تي اهڙيون ننڍيون ننڍيون شيون پيون هونديون هيون، جي ڪڏجي گهٽي غلاظت ڦهلائينديون هيون. اهي جيڪر ٽوريءَ ئي ڪوشش سان صاف ٿي سگهن ها، پر ڪنهن کان به اهڙي تڪليف نه پڄندي هئي. ۽ مان هنن کي سدائين چوندي ٻڌندو هوس، "ڪنهن کي انسان جو خيال ڪونهي! نه خدا کي نه وري ماڻهن کي!"

جڏهن مان ۽ پاشڪا ڊنوڊوف کي، جيڪو مرڻ جي ڪنڌيءَ تي وڃي پهتو هو ۽ جنهن جي بت کي مٽي ۽ منيءِ ڪائي رهي هئي، وهنجارڻ لڳاسين، ته پيا اسان تي ٺهڪ ڏيئي کلڻ لڳا ۽ پنهنجون قميصون لاهي اسان کي ڏيڻ لڳا ته ٽوريون انهن مان به جون ڪڍي ڇڏجو! هنن جون ٽوڪون ۽ ٺٺوليون اهڙيون هيون جڻ اسين ڪو ڪڏو ڪم ڪري رهيا هئاسين، جنهن لاءِ اسان کي شرم اچڻ کپندو هو.

لاتال ڪان وٺي ليمنٽ جي مقدس مهمني تـائين ڊوبوف ڪي ڪينگهه ۾ رت جا ڪانگهارا ايندا رهيا. آهي هو اهڙي خيال مان هيٺ اچلائيندو هو، جو اڪثر سڌا وچي ناليءَ ۾ پوندا هئا. هو رات جي وقت اهڙيون ٻوائتيون رڙيون ڪندو هو، جو اسان مان ڪن جي سڄي رات اکين ۾ گذري ويندي هئي. صبح جو سڀ هڪ وات ٿي چوندا هئا، ”هن کي اسپتال ۾ داخل ڪرائڻ گهرجي.“ پر اُن ڳالهه ۾ تڪليف اها هئي ته هن جي پاسپورٽ جو مدو خارج ٿي ويو هو، ۽ اُن کي نئين سال لاءِ بحال ڪرائڻ جي ضرورت هئي. هن جي حالت ڪجهه بدتري، ته سڀ چوڻ لڳا، ”اها ڪا وڏي ڳالهه ناهي. اوچتو ئي اوچتو هي ڪنهن ڏينهن مري ويندو.“ ڊوبوف پاڻ به چوندو هو، ”مان هتان جلد هليو ويندس.“ هو ٺرچي کهپي جو عادتي هو ۽ اُن حالت ۾ به پنهنجن ٽوٽڪن سان آسپاس جي اداس فضا کي دور ڪري ڇڏيندو هو. پنهنجو سڪل ۽ هڏائون نڪتل منهن ڪنهن شيءِ تي رکي، هيٺيون راڳ ڳائڻ لڳندو هو:

”ٻڌو، اي انسانو، ٻڌو!
انهيءَ جو آواز جو عرش جو رهڻ وارو آهي—
منهنجو گهر گدام آهي،
منهنجو ڏينهن سوير شروع ٿو ٿئي،
مان سڀ آهيان تـوڙي جـاڪيل
ڪاڪروچ منهنجي خون تي پلجن ٿا.“

پڌليز ڪلي چوندا هئا، ”همٿ ڪانه هاري اٿس.“

جڏهن مان ۽ پاشڪا هن وٽ وڃي ويهندا هئاسين، ته پنهنجي تڪليف جو خيال نه ڪري، هو اسان سان چرچا ڪرڻ لڳندو هو— ”منهنجا معزز مهمانو، اوهان جي خاطر تواضع ڪيئن ڪجي؛ حڪم ڪجي ته نيڙي ڪوريئڙي جو طعام آڻي حاضر ڪجي!“

موت هن ڏانهن ڍير سان آيو ۽ هن بيماريءَ مان بيزار

تي ڀيو هو. ڪڏهن ڪڏهن خفي ٿي چوندو هو، ”وڏو عذاب آهي! مان شايد انهيءَ لائق به ناهيان جو موت اچي.“

هن جي موت کان بيپرواهي ڏسي، پاشڪا هراسجي ويندو هو. هڪڙيءَ رات پنج پهر ڪري، پاشڪا مون کي ننڊ مان جاڳايو— ”اليڪسي، شايد هو مري رهيو آهي! جڏهن هو بلڪل اسان جي مٿي کان مري ويو، ته! خدا جو قسم مون کي مٿل ماڻهن کان ڏاڍو خوف ٿيندو آهي.“

ڪڏهن ڪڏهن پاشڪا چوندو هو، ”هو ڇا لاءِ پيدا ٿيو؟ هو اجا پاويهن ورهين جي عمر تائين ٿي نه پهتو آهي، ۽ مري رهيو آهي!“

هڪڙيءَ چانڊوڪي رات پاشڪا اٿي ويٺو. هن جون اکيون خوف کان ڦاٽي ويون، ۽ مون کي رڙ ڪيائين، ”ڏس!“

ڊڏوڊوف پٿريءَ تي ڪنڪي رهيو هو— ”مون کي ڏي، مون کي—“ ۽ پوءِ ڪنگهه ۾ ڦاسي ويو.

پاشڪا ڏڪندي چيو، ”خدا جو قسم، هو مري رهيو آهي.“

مون سڄو ڏينهن اڱڻ ۾ ڪريل برف کي پٽي ٻاهر پٽي ڦٽو ڪيو، تنهنڪري ڏاڍو ٿڪل هوس. پاشڪا ايلاز ڪندي چيو، ”خدا جي واسطي، مهرباني ڪري، ننڊ نه ڪر.“ اوچتو ٿي اوچتو ٽپ ڏئي، اٿي بيهي رهيو ۽ چريو وانگر رڙ ڪري چيائين، ”اٿي اٿي! ڊڏوڊوف مري ويو.“

ڪي ڪاريگر ننڊ مان جاڳي پيا ۽ ڪي بسترا ڇڏي ٻاهر نڪري آيا، ڪن ڪاوڙجي مختلف سوالن جي وارو وار شروع ڪئي. ڪاپين ٻوخمن پٿريءَ تي چڙهي ويو، ۽ حيرت مان چيائين، ”هن جو روح پرواز ڪري ويو آهي، مگر جسم اجا گرم اٿس.“

ڪجهه دير خاموشي ڇانئجي ويئي. ڏخاريف بلندڪيٽ وڙهندي چيو، ”هاڻي هو جنت ۾ وڃي پهتو.“

ڪنهن رت ڏني ته هن کي اتان لاهي، واريندي ۽ رکجي. ڪاڏهن ڏوکين پهچڻيءَ تان هيٺ لهي، چيو، ”وڃارو پل صبح تائين آئي پيو هجي، پنهنجي حياتيءَ ۾ هن ڪنهن سان به نه ڦٽائي هئي.“

پاشڪا پنهنجو منهن ورهائي ۽ هٽي، سڏڪا ڀريندو رهيو. آنتري گوڙ ۾ به استاذرف بيخبر ننڊ ۾ ستو رهيو.

(۱۵)

ميدانن ۾ ڪرڻل برف رجڻ لڳي. سياري جا بادل آسمان جي پڇر چڙهي واهي ٿي رهيا هئا، ۽ وهندي وهندي زمين تي آلي ۽ برف مٿان پنهنجا آخري ڦڙا وسائيندا پئي وياه سچ پنهنجي ذهن جي سفر پوري ڪرڻ ۾ ڪجهه ڏيکه ڪندو ٿي رهيو. ائين ٿي لڳو ته بهار شهر ۾ اچي منهن ڏيکارڻ کان اڳ سرسبز پنين ۽ ٻارن ۾ ڪجهه دير لڪي ويٺو هو. گهٽيون گپ سان ڀريون ٿي ويون هيون ۽ نالا وهڻ لڳا هئا. انهن وٽن تان، جن تان برف رجي ويئي هئي، جهرڪيون ٽينگ ٽپا ڏيڻ لڳيون. جهرڪين وانگر ماڻهن ۾ به زندگيءَ جي لهر ڊوڙي ويئي. مقدس ليننٽ جي گهنڊن جي آوازن بهار جي اچڻ جي آوازن کي لڪي چڙهيو هو. آهي پراڻا سڪتا گهنڊ ڪنن ۾ پري رهيا هئا. انهن گهنڊن جي آواز ۾ عمر رسيده بزرگن جي لهجي وانگر نصيحت سمايل هئي ۽ اداساڻيءَ مان آهي چئي رهيا هئا ـ ”گهڻي وقت جي ڳالهه آ، گهڻي وقت جي ڳالهه آ!“

منهنجي نالي واري ذهن تي ڪاريگرن دعوت ڪئي ۽ هنن موڪي ”اليڪسي، خدا جي مقبول ٻانهي“ جو مجسمو تحفي طور ڏنو. ان موقعي تي ذخاريف، جا سنجيده تقرير ڪئي سا اڃا تائين ياد اٿم: ”تون ڇا آهين؟“ هن پنهنجون آڱريون ميز تي هڻندي ۽ پرون مٿي ڪندي، تقرير شروع ڪئي ـ ”بلڪل ٻار، تيرهن سالن جو يتيم ڇوڪرو. ۽ مان، مان، توکان عمر ۾ اٽڪل چوڻو آهيان. انهيءَ هوندي به، تنهنجي تعريف ڪيان ٿو، ڇاڪاڻ

ته تون زندگيءَ جي تڪليفن کان منهن نٿو موڙين، پر انهن سان مڙس ٿي مقابلو ڪرين ٿو. ۽ اصل ڳالهه، اها آهي: هميشه مشڪلاتن جو مڙس ٿي مقابلو ڪندو رهه!“

پوءِ هو صالح بندن ۽ خدا جي ٻانهن بابت ڳالهائڻ لڳو، پر مون کي 'خدا جي ٻانهن' ۽ 'صالح بندن' ۾ ڪو فرق سمجهه ۾ نه آيو، ۽ مان سمجهان ٿو ته هن کي به ڪو فرق سمجهه ۾ نه آيو هوندو. هو تقرير ڪندو رهيو. ماڻهو هن تي کلندا رهيا، ۽ مان هٿ ۾ مجسمو جهليو، هن جي تقرير ٻڌندو رهيس ۽ خوشيءَ جي جوش ۾ ڳاڙهو ۽ پريشان پيلو رهيس. آخر ڪاڻون ڌوخيل ڪاوڙ مان چيس، ”هاڻي اها ڏيگهه بند ڪر! ڪنهن جي موت تي دعا پڙهڻ ڪونه آيو آهين! تنهنجي اها وياکاڻ ٻڌي، هن جا ڪن ٿي ٻچي پيا آهن!“

پوءِ منهنجي پٺي ٺپري، هو ٻاڻ منهنجي تعريف ۾ شروع ٿي ويو، ”تنهنجي وڏي خوبي اها آهي ته تون هيٺين سان قرب سان پيش ايندو آهين. مون کي اها ڳالهه ڏاڍي پسند آهي. پر انهيءَ ڪري جڏهن توکان ڪا ڪوتاهي ٿي ويندي آهي ته توکي چنبين يا مارڻ ڏکيو ٿي پوندو آهي.“

آهي سڀ مون ڏانهن قرب جي نظرن سان اهڙيءَ ريت نهاري رهيا هئا، ڄڻ ته انهن کي منهنجي پريشانيءَ جو پتو پئجي ويو هو. هنن جي نظرن ۾ پنهنجي اهڙي عزت ڏسي، خوشيءَ کان منهنجي اکين مان ڳوڙها ڳڙي پيا. ساڳئي ڏينهن صبح جو دڪان جي مئنيجر هڪڙي پيٽر کي ٻڌي چيو، ”هيءُ بيحد شرارتي ڇوڪرو آهي— نه ڪم جو نه ڪار جو!“

انهيءَ ڏينهن صبح جو دستور موجب دڪان تي ويو هوس، ته مئنيجر مون کي چيو هو، ”گهر سوڙهي وڃ. اتي ٻهار جي ڇت ۽ سامان واري ڪوٺي تان برف ميڙي صاف ڪري ڇڏ.“

هن کي خبر ڪانه هئي ته آءٌ منهنجي ڪالي وارو ڏينهن هو ۽ مون کي اهو به پتو ڪونه هو ته هن کي ڪا انهيءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خبر آهي. جڏهن ڪارخاني وارو جشن پورو ٿيو، ته مان ڪم جا ڪپڙا پهري، ٻوڙي ٻاهر نڪتس، ۽ ٻنهار جي ڇت تي چڙهي ويس، ۽ سڄاري جي جميل برف پاهوڙي سان هيٺ ڦٽي ڪندو ويس. جوش ۾ مون ڪان سامان جي ڪوٺيءَ جو در بند ڪرڻ وسري ويو، تنهنڪري ڪجهري برف ان ۾ وڃي ڪري هئي. جڏهن مان هيٺ لٿس، تڏهن ڏٺم ته سامان جي ڪوٺي برف سان پرجي وئي هئي. مان جهٽ پٽ سامان جي ڪوٺيءَ مان برف ڪڍڻ ڪي لڳي ويس. جميل برف ڳري هئي ۽ اسان وٽ ڪوبه لوه جو پاهوڙو ڪونه هو ۽ مون وارو پاهوڙو ڪاٺ جو هو، تنهنڪري ڪم آهستي ۽ ڏاڍيءَ تڪليف سان پئي ٿيو. عين آن وقت جڏهن مئنيجر در کولي اڱڻ ۾ داخل ٿي ٿيو، ته مون ڪان ڪاٺ جو پاهوڙو ڀڄي پيو، ۽ اُئين ”مصيبت يڪ نه شد دو شد“ واري ڳالهه سچي ٿي.

”هان!“ مئنيجر ڳوڙ ڪندي چيو، ”واه جو ڪم ٿو ڪرين! گڏه ۽ پيهه ته تنهنجي لاڪ ٿـو لاهيان!“ ۽ هن پيگل پاهوڙي جو ٽڪر ڪڻي، مون تي الر ڪئي.

ٻاتي هٽندي، مون وراڻيس، ”مون کي مزدورن جي ڪم لاءِ ڪونه پيهاريو ويو آهي.“

هن اهو پاهوڙو منهنجي ڪوڏن ۾ ڇاهڙ ڪري هنيو، ۽ مان وري هن کي برف جو ڳنڊو پوٽ وارو وهائي ڪڍيو. هو ڪجندو ۽ ڪڙندو هليو ويو. مان به پاهوڙو اتي ڦٽو ڪري، ڪارخاني ڏانهن هليو ويس. گهڙي نه گذري، ته هن جي محبوبه، جنهن جو منهن ماڻيءَ جي داغن سان ڇٽيو پيو هو، آئي، ۽ رڙ ڪري چيائين، ”هل توکي مٽي سڏين ٿا!“

”مان نٿو هلان،“ مون جواب ڏنس.

”ڇو وڃين!“ لاريوئچ عجب مان پڇيو. ”آخر ڳالهه ڇا هي؟“

مون هن کي سموري ڳالهه ٻڌائي، ۽ هو مون تي وٽ سٽ ڪائيندو، پاڻ مٿي چڙهي ويو— ”اڙي بابا، هيءَ ته گستاخيءَ جي

ڳالهه تي!“

هيڏ ڪارخانو مئنيجر کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ جي آوازن ۾ ٻرجي ويو. ڪاوڙ ۾ ٻوڙين چوڻ لڳو، ”هو تو کي هاڻي ضرور ٽپڙ ٻڌائيندا.“

مون کي انهيءَ جي ڪابه پرواهه نه ٿي. منهنجا تعلقات مئنيجر سان اول ئي خراب ٿي چڪا هئا. هن جي دشمني مون سان ڏينهون ڏينهن وڌندي پئي وئي ۽ هو ان کي کليو کلايو بيان ڪندو هو. منهنجي دل ۾ به هن جي لاءِ ڪافي ڌڪار پيدا ٿي وئي هئي. هن جي واهيات هلت مون کي حيران ڪري ڇڏيندي هئي.

هو ڇا ڪندو هو، جو مون کي چور ثابت ڪرڻ لاءِ ننڍا ننڍا سڪا پٽ تي ڦٽا ڪري ڇڏيندو هو. جڏهن مان ٻهاري ڏيئي ويندو هوس، ته اهي سڪا کڻي فقيرن کي خير ڏيڻ واري، دخل تي رکيل ڪشڪول ۾ وجهي ڇڏيندو هوس. هڪڙي پيري چيومانس، ”آخر تنهنجو منهنجي اڳيان اهڙين پئسن ڦٽي ڪرڻ مان ڪهڙو مقصد آهي؟“

هو اياڻي چوڻ لڳو، ”تون ڪير آهين، جو مون کي تو سمجهائين؟ مان پنهنجي ڪم کي وڌيڪ تو چاڻان.“ پر يڪدم پنهنجي غلطي درست ڪندي چيائين، ”اڙي تون ڇا ٿو چوين ته مان ڄاڻي واڻي ڏهو پئسا ڦٽا ڪيان؟ پئسا اتفاق سان ڪري پوندا هوندا.“

مون کي دڪان ۾ ڪتابن پڙهڻ جي منع ڪري ڇڏيائين–
”اهو تنهنجو ڪم ناهي، اجايو پنهنجو ستو خراب نه ڪر. اڙي لوفر، ڍول جو وڏو پادري ٿيڻ ٿو گهرين ڇا؟“

هو لڳاتار اها ڪوشش ڪندو رهيو ته ڪيئن نه ڪيئن مون تي پئسن جي چوريءَ جو الزام مڙهي سگهي. مان اها ڳالهه چڱيءَ ريت سمجهندو هوس ته جڏهن مون ڪنهن ڦٽي ڪيل سڪي کي ٻهاري، ڪنهن ڪنڊ ۾ ٻاسيرو ڪري ڇڏيو، ته يڪدم هو مون کي چور ڪري وٺندو. انهيءَ ڪري مون هن کي چيو،

”پنهنجي اها چال ختم ڪر، تو کي اها ڪم ڪانه ايندي!“
آنهيءَ ڏينهن جيئن هوٽل مان گرم چانهه پي واپس وريس، ته هن کي پر واري دڪان جي ٽئين ورڪري ڪندڙ ملازم کي چوندو ٻڌم، ”اڪل ڪري هن ڪان جيڪي نوان ڪتاب اچي رهيا آهن، انهن مان هڪڙو هٽ ڪري وٺ!“

مان جيئن اوچتو اندر آيس ته هنن جي منهن جو رنگ ئي لهي ويو ۽ ڪڪا ڪا ٿي ويا. هاڻي پاڻ اها ڳالهه وڏيڪ ظاهر ٿي پيئي ته اهي منهنجي برخلاف گهاٽ گهڙي رهيا هئا.

حقيقت ۾ اهو ورڪري وارو اني ڪو نئون ئي ڪونه هو. اڳي به آني هنن نوڪري ڪئي هئي. هو پنهنجي ڪم ۾ وڏو چالاڪ ۽ ترڻاڪ سمجهيو ويندو هو. پر هن ۾ شراب پيئڻ جي ڪمزوري هئي. انهيءَ ڪري هن جي مالڪ هن کي دڪان تان ڪڍي ڇڏيو هو ۽ وري ويجهو ئي واپس نوڪري ڏني هئائينس. هن جو بت ڏٻرو، نپوڙيل، رت ڪان خالي هو. ۽ هن جون اکيون حرفتي هيون. هو پنهنجي مالڪ جي حڪم جي تابعداري ٻڌن ٻانهن وانگر ڪندو هو. هو سدائين چپن ۾ چالاڪن وانگر پيو مرڪندو هو ۽ طنز ڀريا جملا پيو ڳالهائيندو هو. جيتوڻيڪ هن جا ڏند صاف ۽ ٻيئي سلامت هئي، ته به هن جي منهن مان گندي قسم جي هڪ بدبوءِ پيئي ايندي هئي.

هڪڙي ڏينهن هن جي عجيب حرڪت منهنجون وايون بتال ڪري ڇڏيون. هو پيار مان مرڪندو، منهنجي ويجهو آيو، ۽ اوچتو ئي اوچتو منهنجي ٽوپي لاهي، مون کي چنڊن ڪان ڪٽي سوگهو جهلياڻين. مون پنهنجي ڳچيءَ جو زور لاتو ته هن جي پڪڙ مان جند ڇڏايان، پر هو مون کي دڪان اندر ڪنڊ ۾ گهلي ويو، جتي هن مون کي رکيل مجسمن جي مٿان ڌڪي ڏيڻ لاءِ وسان نه گهٽايو. جيڪڏهن هو اُن ۾ ڪامياب ٿئي ها، ته شيشا ڀڃي پون ها ۽ دڪان جي ڪيترين شين کي نقصان پهچي وڃي ها. پر هو ڪمزور هو، تنهنڪري جلد ئي مون هن کان

ٻاڦ ڇڏائي ورتو. منهنجي حيرت جي حد ئي نه رهي، جو هو هڪدم فرش تي ويهي، پنهنجي زخميل نڪ کي هٿ لائي، اوڇنگارون ڏيئي، روئڻ لڳو.

ٻ ٽي ڏينهن پوءِ صبح جو جڏهن هو اڪيلو هو ۽ پنهنجي زخميل نڪ ۽ سڇيل اک جي ٽاڪور ڪري رهيو هو، ته مون کي دوستاڻي نموني چيائين، "چا، تون سمجهين ٿو ته مون ٻاڦ توتي حملو ڪرڻ پئي گهريو؟ مان اهڙو بيوقوف ڪين آهيان. مون کي پتو هو ته تون مون کان زور آهين. مون کي طاقت آهي ئي ڪانه، مان ته پنهنجي ساهه ۾ پيو مران. اهو سڀ تنهنجي مئنيجر جي چوڻ تي ٿيو. هن چيو هو، 'اهڙي ڪا ترڪيب ڪر، جو توهين دڪان ۾ وڙهو ۽ هن کان ڪا شيءِ ڀڄي پوي، پوءِ ڏس ته آءٌ ڇا ٿو ڪريان!' نه ته مون کي ڪهڙيءَ ڪتيءَ ڪنيو، جو مان ٻاٽمرادو ائين ڪيان ها؟ ڏس، منهنجي ڀوت تي ڪهڙا چٽ چٽيا اٿئي!"

مون کي هن جي ڳالهه تي اعتبار آيو، ۽ هن جي لاءِ ڏاڍو افسوس ٿيم. مون کي اهو به پتو هو ته هو سدائين اڌ بکيو رهندو هو. هو هڪڙيءَ اهڙيءَ عورت سان رهندو هو، جيڪا ٻه سدائين پيئي هن جي ٽپڻ ڪنيندي هئي. مون هن کان پڇيو، "جيڪڏهن هو توکي چوي ته ڪنهن کي زهر ڏي نه پوءِ؟"

"هو ائين به ڪرائي سگهي ٿو،" هن ڦڪي کل کلندي چيو، "اها هن جي لاءِ ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي."

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ مون کي چيائين، "مان صفا سڃو ٿي ويو آهيان، گهر ۾ کائڻ لاءِ ڪجهه به ڪونهي. منهنجي سرڀت وات ڦاڙيو ويٺي آهي. ڇا، تون مون تي ايتري مهرباني نه ڪندين، جو دڪان مان ڪو ڪتاب يا مجسمو لڪائي ڏين، ته ڪٿي وڪڻي، پيٽ گذر ڪيان؟ اها تنهنجي هڪ غريب دوست تي مهرباني ٿيندي."

الهيءَ تي مون کي ٻوٽن جي دڪان ۽ چرچ واري پوڙهي

جي ڳالهہ ياد اچي ويئي- ’ڇا، هي مون کي پڪڙائيندو؟‘ پر
مان هن کي انڪار ڪري نہ سگهيس، ۽ هن کي هڪڙو هاڪيءَ
ٻيا وارو مجسمو آڻي ڏنم. مون کي قيمتي ڪتاب چورائي ڏيڻ
وڏو ڏوهہ ٿي لڳو. جيتوڻيڪ اها ڳالهہ عجيب لڳي ٿي، پر اها
حقيقت آهي تہ اسان جي اعليٰ اخلاقيات تي بہ هميشہ سوداگريءَ
جي ماپ ۽ تور جو معيار حاوي رهي ٿو. اسان جي ڪرمنل ڪوڊ
جا قانون پنهنجي ٻاهرينءَ پاڪائيءَ ۽ انصاف جي ڏيک هوندي
بہ انهيءَ ننڍڙي راز کي سدائين ظاهر ڪندا رهن ٿا، جنهن جي
پٺيان خانگي ملڪيت جي احساس جي پليتائي ۽ معاشري ۾ ان
جو بي انداز ظلم اسان جي نظرن کان لڪو ٿو رهي.

سو جڏهن مون پنهنجي مالڪ کي هاڻي هن کي ائين چوندو
ٻڌو تہ ’هن کان ڪتاب جي چوري ڪراءِ،‘ تہ مون کي اچي
ڦڙڦڙي پيئي تہ ٿي سگهي ٿو تہ هن کي منهنجيءَ پهرينءَ سخا جو بہ
پتو هجي، ۽ ٿي سگهي ٿو تہ هو ٻڪيو وڪري وارو هن سان
مجسمي جي ڳالهہ واقعي ويٺو هجي. جڏهن مون کي پرائي مال تي
پنهنجي سخا جي بيوقوفيءَ جو احساس ۽ آنهن جي منهنجي پڪڙڻ
لاءِ آن ڪمهٽائيءَ واري چار پڪيڙڻ جي خبر پيئي، تڏهن مان
پاڻ کان ۽ هنن سڀني کان بيزاري محسوس ڪرڻ لڳس.

منهنجو وقت آڻي ائين لاڪيتي عذاب ۾ گذري رهيو
هو، تان جو ڪتاب جا پارسل اچي پهتا. جڏهن مان ان کي
سنڀالي رکي رهيو هوس، تہ هو بد عادت وڪري وارو بہ اچي وارد ٿيو،
۽ هيڏانهن وٽي، چوڻ لڳو تہ ”مهرباني ڪري، هڪڙي ڪتاب
جي عنايت ڪر!“

”تو منهنجي مالڪ سان مجسمي جي ڳالهہ ڪئي آهي يا نہ؟“
مون پڇيس.

”ها،“ هن روئڻهارڪي نموني ورائيو، ”منهنجي دل ۾
ڪابہ ڳالهہ نہ ٽڪندي آهي.“

مان سمجهي ويس تہ منهنجو ڪنڌو اڳ ٿي ڪچي وٺو هو. هيٺ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وٺهي واڙن وانگر هن کي کوري نهارڻ لڳس. هن به پريشان ۽ مايوسيءَ پرئي لهجي ۾ سچي حقيقت مون کي ٻڌائي– ”ڳالهه هيئن آهي، تنهنجي مالڪ، منهنجو مطلب آهي منهنجي مالڪ کي شڪ پيو، ۽ هن تنهنجي مالڪ کي ڳالهه ٻڌائي—“

مون سمجهيو ته هاڻي منهنجو خير ڪونهي. مان ونهنجي مئنيجر جي سازش جي ڪوڙڪيءَ ۾ ڦاسي چڪو هوس، ۽ سمجهيم پئي ته هاڻي منهنجو ٺڪاڻو جيل آهي. تنهنڪري سوچيم ته جي ٻڌائو ته ڦنديو وڌو ٻاڻي وري ڪهڙو ٻچڻو؟ مون ڪتاب ڪڍي وڪري واري جي هٿ ۾ ڏنو. هو ان کي ڪوٽ جي پاسن ۾ هٿي هليو ويو. پر وري اوچتو ئي اوچتو موٽي آيو، ۽ ڪتاب کي منهنجن پيرن تي ڦٽو ڪندي، ائين چوندو هليو ويو، ”نه ڀلا جيڪڏهن مان ڪتاب کڻي ويس، ته تنهنجو الله واهي آهي.“

مون کي اهيءَ ڳالهه سمجهائي وکيو ته منهنجو الله واهي ڪيئن آهي؟ پر اهيءَ ڪري ٿورو صامت ۾ آيس ته گهٽ ۾ گهٽ هو ڪتاب پاڻ سان کڻي نه ويو هو. اهيءَ واقعي ڪان پوءِ ته منهنجو مئنيجر منهنجي دشمنيءَ تي لاهي پاڻي پيهي رهيو.

جڏهن لارنوچ منهنجي پاسخاطري ڪرڻ لاءِ ڏاڪڻ چڙهي مٿي ويو ته مون کي آهي سڀ ڳالهيون دل ۾ هريون پئي. هو اتي ٿورو وقت ترسيو ۽ جلد ئي خاموش ۽ نا اميد ٿي واپس وريو. رات جي مانيءَ کان ٿورو اول هو مون کي پاسيرو وٺي ويو ۽ چوڻ لڳو، ”مون گهڻي ئي ڪوشش ڪئي ته تون سڄو وقت هٿ ڪارخاني ۾ ڪم ڪندو رهه ۽ دڪان تي نه وڃ، پر ڪڙمي چيلاٽ هڪ نه ٻڌي. هو ٻيهر ڪوڙي، تنهنجي پويان پيو آهي.“

حقيقت هيءَ هئي ته. آني منهنجو هڪڙو پيو به ويري هو. اها اسان جي مئنيجر جي مئهن ـ ڪنٿري محبوبه هئي. ڪارخاني جا سڀ نوجوان ڪاريگر هن سان هٿ چراند ڪندا هئا. هوءَ جڏهن هال مان اچي لنگهندي هئي، ته هو هن کي وٺي پاڪر

ڀائڻ لڳندا هئا، ۽ هوءَ اڏ دليو اعتراض ڪندي، انڌيڙي گلر والگر
خوشيءَ مان داڙهون ڪرڻ لڳندي هئي. هوءَ سڪٽي هوندي هئي
۽ سڄو ڏينهن چڙندي رهندي هئي. هن جا گيدا ملاين مان پريا
پيا هوندا هئا، ۽ هن جي هوڙ سدائين پيني هلندي هئي. هن جي
اڻ وڻندڙ مهانڊي تي پوربون رولاڪ اکيون ڏسي، مون کي ٻڇان
ٿيندي هئي. هن پاشڪا ۽ مون کي ڳجهارتن مان بيزار ڪري
ڇڏيو هو. اهي ڳجهارتون وري اهڙيون هوندبون هيون، جن جا
جواب نهي نهي، خراب لفظ بنجي پوندا هئا. هوءَ هميشه اهڙا
جملا چوندي ۽ چوارائيندي هئي، جي جڏهن تڪڙا ڪيا ويندا هئا،
ته گندا جملا بنجي پوندا هئا.

هڪڙي ڏينهن هڪڙي پوڙهي مڙس هن کي چيو، ”تون
ته ڪا ڇيڳري آهين! ڪو شرم ڪر!“ تنهن تي نه پر جواب
ڏنائين، ”ڇوڪريءَ جنهن ڪيو شرم- ته اهيءَ جو اولڏو ڪرم!“

مون کي اهڙي قسم جي ڇوڪريءَ مان ڀڄيون پيرو
واسطو پيو هو. هن جي بي حيائيءَ وارا ٺينگ ٺپا مون کي اداس
۽ پريشان ڪري ڇڏيندا هئا. هن جي اهڙي ڍنگ ڍول ڪان مون کي
ٻڇان ايندي هئي. انهيءَ ڪري هن جو اچي مون سان ساڙ پيو.
هڪڙي ڏينهن پاشڪا ۽ مان تهخاني ۾ هن سان گڏجي شراب
جي پيپن کي صاف ڪري رهيا هئاسين، ته هوءَ چوڻ لڳي،
”ڇوڪرو! اچو ته مان اوهان کي چمي ڏيڻ جا طريقا سيکاريان.“

پاشڪا جواب ڏنس، ”مان تو ڪان وڌيڪ ڄاڻان.“ مون
وري سواءِ ڪنهن رک رکاءَ جي صاف چئي ڏنس ته ”پنهنجي
مڙس کي سيکارجانءِ.“

هن کي باهه لڳي وئي. ڪاوڙجي چوڻ لڳي، ”گڏه ڪنهن
جاءِ جا! هڪڙو ته ڇوڪري توهان تي مهربان ٿي ٿئي ۽ توهين
اڻ ڪان پوت پئي پاسي ٿا ڪري ڇڏيو!“ ۽ مون کي پنهنجي
آڱر سان چتاءُ ڏيندي چيائين، ”مون کي تنهنجا لفظ هميشه
ياد رهندا.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻڪا منهنجو پاسو ڪٽيندي چيس، ”جيڪڏهن تنهنجي
گهوٽ کي پتو پئجي وڃي، ته تنهنجا ڪهڙا ڪارناما آهن
ته پوءِ....“

منهن ڇهو ڪري چوڻ لڳي، ”مان ڪا هن کان ڊڄان
ٿي ڇا! مون کي پنهنجو مال ملڪيت آهي. هو خاندان جي لحاظ
کان به اسان کان گهٽ آهي. انهيءَ کان سواءِ شاديءَ کان اول
ڇوڪريءَ کي جهل پل ڪانهي، پل جيئن وڻيس تيئن ڪري.“

انهيءَ ڏينهن کان پوءِ هوءَ پاڻڪا سان وڌيڪ دل لڳي
ڪرڻ ۽ مون ڏانهن دل ۾ ڪينو رکڻ لڳي.

دڪان ۾ هوريان هوريان مون لاءِ زندگي مصيبت ٿيندي وئي.
جڏهن دل گهرندي هيم تڏهن مذهبي ڪتاب کڻي پيو پڙهندو
هوس، پر انهن جي مذهبي بحثن مان اڳيون مزو نه ايندو هوم.
هر بحث ۾ ساڳيا ساڳيا دليل پيا سامهون ايندا هئا. هٽ ڌرم
پوڙهن مذهبي جنونين جي ڳالهين مان به ڪڪ ٿي پيو هوس.
صرف پوڙهو پيٽر اڃا تائين منهنجي دلچسپيءَ جو مرڪز هوندو
هو. هن انساني فطرت جو گهرو مطالعو ڪيو هو. ان کان سواءِ
هو هر ڳالهه کي وڻندڙ ۽ سهڻي انداز ۾ بيان ڪندو هو.
ڪڏهن ڪڏهن مان ائين سمجهندو هوس ته هو حضرت الياس هو
جو دنيا ۾ ٻيهر آيو هو ۽ پنهنجي هيڪلائيءَ جي ڪري هر ڪنهن
کان بيزار ٿيو پيو گهمندو هو.

جڏهن به مان هن کي کليءَ دل سان ڪا پنهنجي آسپاس
جي ماڻهن جي ڳالهه ٻڌائيندو هوس ۽ پنهنجن خيالن کان واقف
ڪندو هوس، ته هو اهي ڳالهيون منهنجي مئنيجر کي ٻڌائي
ڇڏيندو هو، جنهنڪري وري مون تي ڊڙڪو داب ٿيندو هو.

هڪڙي ڏينهن مون کيس چيو ته مون هن جا ڪيئي قول
پنهنجي ڪتاب ۾ نقل ڪري ڇڏيا هئا. انهيءَ تي هو هراسجي
ويو. چپ چاپ، منڊڪ منڊڪ ڪندو، مون وٽ آيو، ۽ سوالن
جي وارو وار شروع ڪري ڏنائين - ”ٻٽ، ڇاجي لاءِ نقل ڪيا

اٿيو؟ اڃا وقت ٿو وڃائين. ياد ڪندين ڇا؟ تون ٻه ڪهڙو نه عجيب ماڻهو آهين! جهڙي لکيا اٿئي، اهي مون کي ڏيئي ڇڏ."

هن ڪيترا پيرا نوٽبڪ ڏيڻ لاءِ مون کي چيو— "نه ته انهن قولن کي ساڙي ڇڏ." پوءِ هن آنهيءَ ڳالهه، جو ذڪر وڃي منهنجي مئنيجر سان ڪيو، جنهن هڪڙي ڏينهن گهر ڏاڍهن مولندي، مون کي چيو، "تنهنجا اهي قول لکڻ بند ٿيڻ گهرجن. سمجهين ٿو؟ اهو ڪم ته جاسوسن جو آهي!"

مون بي خياليءَ سان چيس، "استانوف به اٿين ڪندو آهي؟"

"اهو بيوقوف بڻيل به؟"

ٿوريءَ ماٺ کان پوءِ غير رواجي نرميءَ سان چيائين، "ڏس، جيڪڏهن تون پنهنجو ۽ استانوف جو بياض اهڙيءَ ريت ڏيکارين، جو هن کي پتو نه پوي، ته توکي مان اڌ روبل ڏينديس."

هن شايد ائين سمجهيو ته مان هن جي خواهش پوري ڪنديس، تنهنڪري وڌيڪ ڪجهه به چوڻ کان سواءِ پنهنجين بندرين ڏنگڻ تي تيز تيز وکون وجهندو، اڳتي هلڻ لڳو. جڏهن گهر پهتس ته استانوف کي سمورو قصو ٻڌايم، ته مئنيجر ڪهڙي رٿا رٿي هئي. استانوف منهن ۾ گهنڊ پائي چوڻ لڳو، "تون سڌو سادو آهين. اهو سڀ انهيءَ جو نتيجو آهي. هاڻي هو ضرور ڪنهن نه ڪنهن جي هٿان اهي اسان جا پيٽي ڪتاب ڪڍائيندو. تون پاڻ وارو ڪتاب به مون کي ڏي ته پيٽي لڪائي ڇڏيان. ڏسجانءِ، هو جلد ئي تنهنجا آڇڙ هٿان گول ڪرائيندو."

مون کي پنهنجي لاءِ ته اڳيئي پڪ هئي، ۽ پڪو ارادو هوم ته جڏهن هتي پيري ٿالئي شهر ۾ ايندي، ته مان آتان هليو ويندس. هن کي آنهيءَ سماري ۾ بلخانا شهر ۾ ڇوڪرين کي سيکارڻ جي ۽ پرت سيکارڻ جي نوڪري ملي ويئي هئي. ٿالو وري ڪناوان گهٽيءَ ۾ اچي رهيو هو، پر مان ان سان ملي نه سگهيو هوس، ۽ هو جڏهن به اسان جي رستي تان لنگهندو هو ته مون تي نظر پوندي به هيس، ته به ملڻ کان سواءِ هليو ويندو

هو. هڪڙي ڏينهن اُنهن رستي تي ملي ويم. هن کي ڏاڍو ڳرو ڪوٽ پيل هو ۽ هو ڏاڍي طمطراق سان هوريان هلندو پئي ويو. جڏهن مون وٽ هن کي سلام ڪيو، ته مون کي چڱيءَ طرح سڃاڻڻ لاءِ پنهنجي اکين جي مٿان هٿ رکي، ڪجهه وقت تائين مون کي گهوري ڏسندو رهيو، ۽ ڪجهه دير کان پوءِ چوڻ لڳو، ”اڙي تون آهين! هاڻي ته مجسمي ساز بڻجي ويو آهين! ڏاڍو چڱو! چڱو، پنهنجو رستو وٺ!“ ۽ مون کي هٿ سان هڪ پاسي ڪري، ساڳيءَ طرح آهستي ۽ اڪڙ سان هليو ويو.

ناني مون کي مشڪل سان ملندي هئي. هوءَ نانيءَ ۽ مامي ميڪائيل جي ٽڙيل پارن جي پيٽ پالڻ لاءِ، چاڪيءَ جي ڏاند وانگر، پيئي وهندي هئي. نانو پيريءَ سبب ڏاڍو هيٺو ٿي ويو هو. مامي ميڪائيل جي پارن مان ساشا جو خاص خيال رکڻو پوندو هوس. هو ٺاهوڪو ڳڀرو ٿي پيو هو، پر ڪتابن سان اندو عشق ٿي پيو هوس. هو رنگ جي ڪارخاني ۾ ڪم ڪندو هو. ڪڏهن هيت ڪڏهن هت پيو ٽاپا ڪائيندو هو ۽ بيڪاريءَ وارن ڏينهن ۾ نانيءَ جي مٿان بار هوندو هو. اُنهيءَ ڪري هن جي نوڪريءَ جي ڳولا به نانيءَ کي ڪرڻي پوندي هئي. ساشا سان گڏ ساشا جي ڀيڻ به نانيءَ جي مٿان چڙهي هئي. هن هڪڙي شرابيءَ سان شادي ڪئي هئي، جنهن هن کي موچڙا هڻي گهر مان ڪڍي ڇڏيو هو.

جڏهن به مان نانيءَ سان ملندو هوس ته هميشه هن جي شخصيت جي جادوءَ کان متاثر ٿيندو هوس، پر مان اهڙا ڳالهه محسوس ڪندو هوس ته هن جي شاندار دل خيالي وهمن جي دز ۾ ڍڪجي وئي هئي، جنهنڪري هن جي من جي نظر صاف نه رهي هئي، ۽ هوءَ زندگيءَ جي تلخ حقيقتن کي سمجهي نه ٿي سگهي. اُنهيءَ ڪري هن سان پنهنجي بيقراريءَ ۽ خوف جو اظهار ڪندو هوس، ته هوءَ سمجهي پوندي هئي.

جڏهن مان هن کي پنهنجي آسپاس رونما ٿيندڙ ملڪ جي

بدتر حالتن ۾ ماڻهن جي مصيبتن ۽ تڪليفن جو بيان پڙهائيندو هوس، جن کي ڏسي مون کي حيرت ٿيندي هئي ۽ منهنجو خون ٽهڪڻ لڳندو هو، ته ان جي جواب ۾ هوءَ چوندي هئي، ”صبر، الڪسي، صبر!“

ماڻ انهن صبر ڪرڻ وارن ماڻن ته ڪونه هوس، پر ڪن وقتن ني ڏيورن، وڏن ۽ پڙهن واريءَ اُن خصوصيت ني عمل ۾ ڪندو هوس. اهو وقت منهنجي لاءِ پاڻ کي ضابطي ۾ رکڻ يا پنهنجي قوت برداشت جي آزمائش جو هوندو هو. پنهنجي الهڙ جوانيءَ ۾ ڪي ڇوڪراٽ پاڻ کان وڏن پهلوان مڙسن جي مقابلي ۾، جي پنهنجي ٻل ۾ ڏيهان ڏيهه مشهور هوندا آهن، ريس وچان اهڙا ڪرتب ڪندا آهن، جو سندن هڏا ضربجي ۽ مشڪون ڇڪجي پونديون آهن. مون ۾ به اها ڪمزوري هوندي هئي— زندگيءَ جي ناموافق ڳالهين کي سهڻ لاءِ ماڻ پنهنجي سمورين جسماني ۽ روحاني قوتن جو انتهائي زور لڳائيندو هوس، ۽ اها قسمت جي ڳالهه آهي، جو مون کي ڪا خاص ضرب نه رسي، ۽ منهنجي زندگيءَ کي اهڙي ڪا جهڙپ نه پهتي، جنهن ۾ ڪا دائمي پنگلائي منهنجي مٿي ۾ لڳي وڃي ها— جاڪاڻ ته انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته جڏهن انسان پنهنجي قوتن کي آسپاس ۽ ماحول جي ناموافقت جي ڪري ايترو گهٽو گهٽي ۽ پوساڻي ٿو، ته اُن گهٽ، پوسڻ ۽ صبر کان وڌيڪ ٻي ڪا شيءِ زندگيءَ لاءِ ضرر رسان ني ٿي نٿي سگهي.

۽ جيڪڏهن آخر عمر ۾ آءٌ، هار ڪائي، اهڙو پنگلو ني، وڃي قبر ۾ داخل به ٿيس، تڏهن به ماڻ فخر سان چئي سگهندس ته زندگيءَ جي اڳ وارن پورن چاليهن سالن تائين، جيڪا هينئر منهنجي عمر آهي، ڪيترن زهد ۽ پاڪائيءَ ۾ ورتل ماڻهن منهنجي ضمير کي، صبر ۽ شڪر جي تلقين يعني برائيءَ ۽ ظلم جي اڳيان پنهنجي هر امڪاني احتجاج کان سواءِ مٿي ٽيڪڻ جي تبليغ سان گدلي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، پر هو آنهيءَ ۾ ڪامياب ني ڏي سگهيا آهن.

منهنجي اها خوش نصيبي هئي، جو منهنجي دل ۾، ڪل مسخري ڪرڻ، ماڻهن کي ماڻهن جا عيب ڏيکاري ولدرائڻ ۽ انهن کي پنهنجي پاڻ تي کلائڻ جي خواهش جيئن پوءِ تيئن وڌندي ويئي، ۽ مان انهي ڳالهه ۾ ماهر ٿيندو ويس. مان انهيءَ بازار جي واپارين، دلالن ۽ ساده دل گهوٽاڻن جون نقلون ڪري، اها ڳالهه ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪندو هوس ته انهن ڪيئن نه پاڻ کي ۽ هڪٻئي کي ٺڳڻ جي ڪوشش ٿي ڪئي. ڪارخانو ٿهڪن سان ڏاڍو لڳندو هو، ۽ ڪيترا ڪاريگر پنهنجو ڪم ڇڏي منهنجو تماشو ڏسڻ لاءِ سڙي ايندا هئا. هر پيري تماشي پوري ٿيڻ ڪان پوءِ لاريونچ منهنجي ڪلهي تي هٿ رکي، چوندو هو، ”مهرباني ڪري پنهنجي تماشي کي رات جي ماڻيءَ تائين ترسائي رکندو ڪر، نه ته اسان جي ڪم جو ٿيو پلو.“

جڏهن مان کيل ختم ڪندو هوس، ته طبيعت هلڪي محسوس ڪندو هوس. ائين سمجهندو هوس ڄڻ منهنجي دل تان وڏو بار لهي ويو هو. ڪلاڪ سوا تائين منهنجو دماغ صاف ۽ هلڪو رهندو هو. پر جلد ئي ننيڙيون ڇنهبدار ميخون چم کي چيرينديون اندر وينديون محسوس ڪندو هوس، ۽ مان ائين سمجهندو هوس ڄڻ ته ڪنهن بدبودار گند جي ڍڪ ۾ هوربان هوربان رڄهي رهيو آهيان. مون کي عجب لڳندو هو ته هيءَ به ڪا حياتي آهي؟ ڇا منهنجو انت به انهن ماڻهن واڱر ٿيندو؟ ڇا، مان هن زندگيءَ کان سواءِ ٻي ڪا زندگي نه ڏسي سگهندس، ڪنهن اوچيءَ منزل تي نه رسي سگهندس؟

ذخاريف هڪڙي پيري اهڙيءَ حالت ۾ مون ڏانهن نهاري چيو، ”ڪهڙن پورن ۾ گم آهين؟“ ۽ استانوف چوڻ لڳو، ”توسان ڪهڙي ويڌن آهي؟“ مون وٽ هنن جي سوالن جو ڪو جواب ڪونه هو.

زندگيءَ جي پرشور ۽ مسلسل حملي ڪندڙ لهرين منهنجي دل تي اڪتل ڪيترن ئي لطيف جذباتي نقشن کي ميساري ڇڏيو

هو ۽ ان جي بجاءِ آئي بي معنيٰ اميدون آپيون ڪري ڇڏيون هيون. مان غصي ۾ ثابت قدميءَ سان انهن جي اهڙيءَ ڏاهه ڏوهه کي روڪيندو رهيس. اسين سڀ ڪاريگر آنهيءَ ساڳئي وهڪري ۾ لڙهي رهيا هئاسين، پر فرق هيءُ هو ته ٻين جي پيٽ ۾ پاڻي منهنجي لاءِ زياده سرد ۽ برداشت کان ٻاهر هو، ايتري قدر جو ڪڏهن مان محسوس ڪندو هوس ته مان هيٺ تحت‌السرا ۾ پڙندو ٿو وڃان.

اها ڳالهه، ڪانه هئي ته مون سان خراب ورتاءُ ڪيو ويندو هو. نه مون سان سخت لهجي ۾ ڳالهايو ويندو هو، نه ٿي پاشڪا وانگر مون کي تنگ ڪيو ويندو هو. مون کي هر وقت ڦالي وٺي سڏڻ بجاءِ خانداني لقب سان سڏيو ويندو هو، جيئن اهو پتو پوي ته هنن جي دلين ۾ منهنجي لاءِ گهڻي عزت ۽ وقعت آهي. آهــا ڏاڍي چڱي ڳالهه هئي، پر مون کي اهو ڏسي ڏاڍو ڏک ٿيندو هو، ته ڪيترا ماڻهو بي انتها شراب پيئندا هئا، نشي ۾ چور ٿي وڃڻ کان پوءِ هو ڪيترا پيانڪ ۽ بڇان ڏينڊڙ ٿي پوندا هئا، ۽ عورتن سان بڇڙا تعلقات قائم ڪندا هئا ۽ انهن کي ٺڳيندا هئا ۽ انهن کان ٺڳبا هئا. ۽ ساڳئي وقت اها ڳالهه به محسوس ڪندو هوس ته شراب ۽ عورت ئي اهڙي وندر هئي، جيڪا هنن جي رڪاين ۽ مايوسين پرڀل زندگي هنن کي ڏنئي سگهيي ٿي.

مون کي اهو خيال ڪري ڏاڍو رنج رسندو هو ته نتاليا ڪوزلووسڪي جهڙيءَ بي ڏيءَ، مهربان ۽ صاف دل عورت کي ٻ، بدچال عورت ڪري سمجهيو ويندو هو. ڇ، پوءِ ناني ڪير هئي؟ ۽ منهنجي ملڪه مارگات ڪير هئي؟

جڏهن مون کي هوءَ يــاد ايندي هئي ته مون تي هڪ نامعلوم خوف طاري ٿي ويندو هو. هوءَ منهنجي لاءِ هاڻي خواب جي ڪهاڻيءَ وانگر ٿي وئي هئي.

حقيقت هيءَ هئي ته عورت جو بي انتها خيال منهنجي دل ۾ رهڻ لڳو هو، ۽ مان انهيءَ سوال تي غور ڪرڻ لڳو هوس

ته ڇا، مون کي ٻئي واري پنهنجن ساٿين سان گڏجي عيش جي بازار ۾ وڃڻ گهرجي؟ انهيءَ سوال سان جسماني خواهش جو لاڳاپو نه هو. مان تندرست ۽ طاقتور هوس، پر منهنجي دل ۾ اهي آدما اڻندا هئا ته ڪا اهڙي هستي هجي، جا ماءُ وانگر قربانيءَ ۽ منهنجن جذبن کي سمجهي سگهندڙ هجي، ۽ انهيءَ کي پنهنجي ڇاتيءَ سان لائي، پنهنجي سيني جا سور ٻڌائي سگهان.

پاڻڪا هڪڙيءَ نوڪرياڻيءَ سان جيڪا رستي جي ٻرئين پاسي واريءَ جاءِ ۾ ڪم ڪندي هئي، عشق ڪرڻ شروع ڪيو هو. هن جون ڳالهيون منهنجي دل ۾ ريس پيدا ڪنديون هيون- ”يار، مزيدار ڳالهه آهي، ڪجهه ڏينهن اڳ مون کي بلڪل وٺندي ئي ڪين هئي؛ مان هن کي برف جا ڳنڍا هڻندو هوس، ۽ هاڻي اسين ٻئي ٻيچ تي گڏجي ويهندا آهيون. مان هن کي ڀاڪر پائيندو آهيان ۽ دنيا جي سڀني شين کان وڌيڪ پيار ڪندو آهيان!“

”توهين ڪهڙيون ڳالهيون ڪندا آهيو؟“

”دنيا جي سڀني شين جون؛ هوءَ مون کي پنهنجون ڳالهيون ٻڌائيندي آهي، مان هن کي پنهنجون ڳالهيون ٻڌائيندو آهيان. پوءِ اسين هڪٻئي کي چميون ڏيندا آهيون. يار، هوءَ ڏاڍي سٺي آهي. تو کي سچي ڳالهه ٻڌايان، تون سمجهي نه سگهندين ته هوءَ ڪيتري سٺي آهي.... پر تون ته يار وڏو موالين وانگر سگريٽ جا سوٽا هڻين.“

مان تماڪ ڏاڍو ڇڪيندو هوس. انهيءَ ڪان منهنجي پريشان خيالن ۽ بيقرار جذبن ۾ سڪون پيدا ٿي ويندو هو. ووڊڪا پيئڻ سان مون کي ڏاڍي ڪوفت ٿيندي هئي. ان جي بدبوءِ سان منهنجي دلي ذوق کي صدمو پهچندو هو. البت پاڻڪا ڊڙا ڊڙ ووڊڪا پيئندو هو. جڏهن هو نشي ۾ چور ٿيندو هو ته واڪا ڪرڻ لڳندو هو— ”مان گهر وڃڻ ٿو گهران؛ مون کي ڇڏيو ته مان گهر وڃان!“ جيتريقدر مون کي پتو هو ته هو يتيم هو، ۽ نه ئي

کو ياد پيئي هوس. هن جي پيءُ ماءُ کي مئي کي سال ٿي ويا هئا، ۽ انهن سالن کان وٺي هو ڏاڍين ماڻهن سان گڏ رهندو هو.

هن بي چينيءَ ۽ بي اطمينانيءَ واريءَ حالت ۾ بهار جي آمد ۾ منهنجي دل جي مکڙيءَ کي ڪا خوشي ڪا نه ڏني. مون دل ۾ فيصلو ڪيو ته وري جهاز تي نوڪري ڪجي ۽ پوءِ جڏهن جهاز استراخان ۾ وڃي لنگر هڻي، ته ايران پهچي وڃجي.

ايران وڃڻ جو ڪيئن خيال آيم، سو هاڻي ياد نٿو اچيم. شايد انهيءَ ڪري، جو نجنيءَ جي واپاري ميلي ۾ ايراني سوداگرن کي ڏسي آنهن کان متاثر ٿيو هوس. هو سنگمرمر جي چمڪندڙ بتن وانگر چپ چاپ ويهي، پنهنجون خضاب لڳل ڏاڙهيون ڪنبهري، حقا ڇڪي رهيا هئا ۽ پنهنجي چوگرد، پنهنجن وڏين ڪارين تيزفهم اکين سان، واجهائي رهيا هئا.

مان يقيناً ڪنهن نه ڪنهن پاسي پهچي هليو وڃان ها، پر ايسٽر جي هڪڙي ڏينهن، جڏهن ڪي ڪاريگر موڪلن تي هليا ويا هئا ۽ ڪي ڪاريگر شراب خاني ۾ مست هئا، ۽ مان اوڪا نديءَ جي ڪناري تي تڙڪو کائي رهيو هوس، ته منهنجو جهونو مالڪ، منهنجي ناليءَ جو پاڙيچو، اچي اتان نڪتو. هن کي بادامي رنگ جو ڪوٽ پيو هو، هن جا هٿ کيسي ۾ هئا، چپن ۾ سگريٽ ۽ ٽوپي پٺتي هٽيل هئس. مون کي ڏسندي، هن جي وڻندڙ چهري تي قرب ڀري مرڪ پکڙجي ويئي. هن جي منهن مان خوشيءَ ۽ غم کان بي فڪريءَ جا آثار پئي بکيا. ”پيشڪوف، توکي آسماني پيءُ جي مبارڪ هجي!“ هن منهنجي مرحبا ڪندي چيو.

هڪٻئي کي ايسٽر جي دستوري چمي ڏيڻ کان پوءِ، هن مون کان حال احوال پڇيو. مون به، هن کي، لڪ لڪاءَ کان سواءِ، ٻڌايو ته ”مان پنهنجي نوڪريءَ ۽ هن شهر جي هر شيءِ کان بيزار ٿي پيو آهيان، انهيءَ ڪري رٿ رٿي اٿم ته ايران هليو وڃان.“

هُن مون کي سمجهائيندي چيو، ”پنهنجي دل مان اهي

اجايا خيال ڪيئي ڇڏ. توکي ايران ۾ ڇا ملندو؟ مان تنهنجن جذبن کي سمجهي سگهان ٿو. تنهنجي عمر ۾ مون کي به انهن ڪمزورين لڪري وڃڻ جو جن اچي لڳو هو."

مون کي هن جو اهڙيءَ ريت ڳالهائڻ ڏاڍو وڻندو هو. هن جي فطري سمائيءَ ۾ بهار جي اثر ڪري پاڻ وڌيڪ تازگي پيدا ٿي ويئي هئي. هو ٻين سڀني کان مختلف هو.

"ڇڪيندين!" هن چالاڪيءَ جو سگريٽ ڪيس ڪڍي، منهنجي اڳيان وڌايو. آهيءَ ڳالهه منهنجي دل کي هيڪاري موهي ڇڏيو.

"بهتر ائين آهي ته وري مون وٽ هليو آءُ!" هن نوڪريءَ جي آڇ ڪندي چيو، "هن سال مولي جي لاءِ نون دڪانن ناهڻ جو ٺيڪو مليو اٿم. مان توکي آني اوورسيئر ڪري مقرر ڪندس. توکي صرف وصوليءَ وقت مال کي چڪاسڻو پوندو، ان کي سنڀالي رکڻو پوندو، ۽ ان جي استعمال لاءِ ننڍن ٺيڪيدارن ٿي اک رکڻي پوندي، جيئن اهي مان ڪنهن قسم جي هٿ چراند نه ڪن، ڇو، ڇا ٿو چوين؟ مان ماهوار توکي پنج روبل ۽ روزانو پنج ڪوپيڪ ماني لاءِ ڏيندس. توسان ٻنهي جي ڪيرڪير ڪانه ٿيندي. توکي صبح جو وهلو پوندو ۽ رات جو موٽي اچڻو پوندو. هنن جو توسان واسطو ٿي نه رهندو. ها، پر هنن کي ڪجهه پڙائڻ جو ضرور ڪونهي. آرتوار جي ڏينهن فوان گهٽيءَ ۾ هليو اچجانءِ - بس، مان سمجهان ٿو، اها چڱي ڳالهه ٿيندي."

اسان پراڻن دوستن وانگر هڪٻئي سان هٿ ملائي موڪلايو، ۽ جڏهن مون ڪنڌ ورائي پٺتي ڏٺو، ته هو پنهنجي ٽوپي لوڏي، مون کي موڪلائيءَ جو سلام ڪري رهيو هو.

مون جڏهن ڪارخاني وارن کي ٻڌايو ته مان جلد ئي انهن کان جدا ٿي ويندس ته گهڻن ئي ڪاريگرن ڏاڍو ڏک جو اظهار ڪيو، ۽ پاشڪا ته پنهنجي وس کان ٻي نڪري ويو. هن مون کي پنهنجي ارادي تان باز آڻڻ جي گهڻي ڪوشش ڪئي—

"اسان کي ڇڏي وڃي ڇهن سان رهنديون! انهن ۾ هوندا ڪير؟ ٻڪن، لوهر، وادا! توتي ڏاڍو عجب ٿو لڳي! اهو ته ڪـڏ مان نڪري کوه ۾ ڪرڻ ٿيو!"

ذخاريف ڪرڪندي چيو، "جواني به مڇيءَ وانگر ترڪوليندي آهي."

مون کي پوءِ ڏاڍي افسوس ۽ ڏک سان رخصت ڪيو ويو.

"انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته ماڻهوءَ کي هرهند قسمت آزمائڻ گهرجي،" ذخاريف چيو، جو شراب جي نشي ۾ ساڻو ٿيو پيلو هو. "پر چڱي ڳالهه آهي ته شروع کان هڪ ڳالهه ۾ هٿ وجهجي، ۽ آخر تائين ان سان واڳيو رهجي."

"۽ هميشه ۽ هر صورت ۾ ان کي سوگهو جهلجي،" لاريواچ آهستي چيو.

مان محسوس ڪري رهيو هوس ته هو اهو ڪجهه، انهيءَ ڪري چئي رهيا هئا، جو ڪجهه چوڻ پنهنجو فرض پئي سمجهيائون. اهو ڏاکو، جنهن اسان کي هڪ لڙهه ۾ قابو رکيو هو، اوچتو ئي اوچتو ڪمزور ٿي، ٿڪي پيو هو.

مٿي پڄڻ تي شراب جي نشي ۾ چور گولوفيف پئي پاڻ کي پٽيو ۽ ڪوهيو ۽ پنهنجي ليکي پئي هو وقليو- "مان هنن سڀني کي جيل جي حوالي ڪرائيندس! مان انهن سڀني کي چڱيءَ طرح سڃاڻان. هنن مان ڪوبه، خدا کي نه مڃيندو آهي. ها ها— !"

هر روز وانگر نامڪمل مجسما پتين مان بغير چهرن جي گهوري رهيا هئا. پاڻيءَ ڀريل گولا ڇت ۾ لڙڪي رهيا هئا. ڪجهه ڏينهن کان اسان قدرتي روشنيءَ ۾ ڪم ڪندا هئاسين، تنهنڪري انهن تي مٽيءَ ۽ دونهين جا تهه چڙهي ويا هئا. مون کي اهو سمورو نقشو اهڙيءَ ريت چٽو ياد آهي، جو اڄ به، پنهنجون اکيون بند ڪري، سموريون شيون ڏسي سگهان ٿو. هو وڏيون ميزون، ڪنڊن ۾ رکيل رنگ ۽ روغن جا دٻا، ننڍڙا ننڍڙا برش، رنگ برنگي عجيب غريب مجسما، گند جي ٽوڪري جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻيءَ جي ٿلڪي پرسان پاھ، وساڻيندڙ جي ٽوپ وانگر چمڪي رهي هئي، ۽ گولوفيف جون اکهاڙيون ٽنگون، جي پاڻيءَ مان ڪڍيل لاش وانگر زرد هيون، پڇنيءَ تان لڙڪي رهيون هيون.

مون چاهيو پئي ته الوداع کي مختصر ڪيو وڃي، پر روسين کي غم جي موقعن کي اينگهه ڏيڻ پسند اهندي آهي. الهن جا الوداعي جملا بلڪل اهڙا هوندا آهن، جهڙو باقاعدي ڪا غم جي مجلس بيهي منعقد ڪندا هجن.

ذخاريف پنهنجن پرن کي چڪي، مون کي چيو، ”اهو ڪتاب ـــ شيطان وارو ڪتاب ـــ مان توکي موٽائي نه ڏيندس. ان جي بجاءِ مان توکي پيسا ڏيان ٿو.“

ڪتاب منهنجو هو، پاھ وساڻيندڙ عملدار مون کي سوکڙيءَ طور ڏنو هو، ۽ مون چاهيو پئي ته لرمونٽوف کي پاڻ سان کنيو وڃان. پر جڏهن مون پئسن وٺڻ تي ارهائي ڏيکاري، تڏهن ذخاريف ماٺ ڪري پئسا پنهنجي کيسي ۾ وجهندي، چيو، ”پئسا وٺين يا نه وٺين، باقي ڪتاب مان توکي موٽائي نه ڏيندس. اهو تنهنجي لاءِ چڱو ناهي. اهڙو ڪتاب توکي گناهن جي رستي تي گهلي ويندو.“

”مون ڏٺو آهي ته اهو ڪتاب بازار ۾ وڪامي ٿو.“

آهيءَ تي پاڻ هو ضد ڪري بيٺو ـــ ”پوءِ ڇا ٿيو؟ دڪانن تي ته روالور به وڪامن ٿا.“ ۽ مان هن کان لرمونٽوف واپس وٺي نه سگهيس.

مالڪياڻيءَ کي الوداع ڪرڻ لاءِ مٿي ويندي ڏاڪڻ تي هن جي ياڻيءَ سان ڌهوڪو ٿيس.

”ڇا، جيئن مون ٻڌو آهي، تون وڃي رهيو آهين؟ اهو سچ آهي؟“

”ها.“

”جيڪڏهن تون پاڻ نه وڃين ها، ته توکي لت هڻي ڪڍيو وڃي ها،“ هن، بجاءِ ڪنهن قرب يا نرمائيءَ جي، صاف

لفظن ۾ انهن چئي ڏاوءِ

شراب پيتل مالڪياڻيءَ چيو، ”خدا حافظ! شرير، گستاخ ۽ ٻچڙا ڇوڪرا، ڏٺي تنهنجو نگهبان آهي! مون توکي پاڻ ته اِئين ڪين ڏنو آهي، باقي ائين چوندا آهن.“

ائين چئي، هوءَ اچي روئڻ ۾ چڙڪي، ۽ سڏڪا ڀريندي چوڻ لڳي، ”جيڪڏهن منهنجو مڙس جيئرو هجي ها، ته توکي چڱيءَ ريت سڌاري ها. هو تنهنجي خوب ڇنڊڇاڻ لاهي ها، ۽ اسين توکي وڃڻ نه ڏيون ها. اسين توکي ڪڏهن به نوڪريءَ مان نه ڪڍون ها. پر هاڻي ڳالهه ٻي ئي آهي. جيڪڏهن ڪنهن ڪي ڪا ڳالهه نٿي وڻي، ته ڀلي ٻڌيو ٻليو ٿو وڃي. پر ڇوڪر، پٽ، اهو ته ٻڌاءِ تہ تون ڪيڏاهن وڃين؟ آخر، هند هند ڀٽڪڻ مان ڪهڙو فائدو؟“

مان پنهنجي مالڪ سان گڏ ٻيڙيءَ ۾ ويٺي، ميلي واري ميدان ۾ ڦرا پائي رهيو هوس. نديءَ جي اٿل جو پاڻي جاين جي درين تائين پهچي ويو هو. منهنجي هٿن ۾ چپو هو ۽ مالڪ سکان سنڀاليو ويٺو هو. ٻيڙيءَ جي سکان چڱيءَ ريت ڪم نه پئي ڪيو، تنهنڪري بيٺل ميري پاڻيءَ جي مٿان خاموش گهٽين ۾ ٻيڙي ور وڪڙ کائيندي پئي هلي.

"خدا جي مار پويس، پاڻي اجا چڙهندو پيو اچي! انهيءَ ڪري اسان جو ڪم ٿي روڪجي ويو آهي،" مالڪ سگريٽ ڪڍي، جنهن مان نڪرندڙ دونهين جي ٻوءِ سڙيل ٽنگڙين جي ڌپ جهڙي هئي، ڪش هڻندي، خار مان چيو، ۽ اوچتو خوفزده ٿي، رڙ ڪيائين، "خيال سان، ٻيڙي ٿڏي سان نه ٽڪرائجي!"

ٻيڙيءَ جو منهن ڦيرائيندي، چوڻ لڳو، "حراميءَ جي پٽ، اسان کي ڪهڙي نه ٻيڙي ڏني آهي!"

هن مون کي اهو هنڌ ڏيکاريو، جتي اڏاوت جو ڪم شروع ڪرڻو هو. هن جي صفا چٽ ڏاڙهيءَ، هن جي چنبيل مڇن ۽ وات ۾ جهليل سگريٽ کي ڏسي، مشڪل سان اعتبار پئي آيو ته هي ڪو ٺيڪيدار هو. هن کي چمڙي جو جئڪيٽ پاتل هو. پيرن ۾ مرن تائين بوٽ هوس. ڪلهي سان شڪاري ٿيلهو پئي لڙڪيس، ۽ گوڏن جي پرسان مشهور برشڪا ڪمپنيءَ جي قيمتي ٻونالي پيئي هيس. هو بيقرار ٿي ڏٺو. گهڙيءَ گهڙيءَ پنهنجي چمڙي جي ٽوپي پنهنجي اکين ڏانهن لاهي، چپ پيڙي، خبرداريءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان چوڌطرف ڏسي نهاريائين، ۽ پوءِ پنهنجي لوهي مٿي تي هٿ ڦيري ڪري، ائين مرڪڻ ڏسي لڳو، ڄڻ ڪا ئي وسندڙ ڳالهه ياد اچي ويئي هيس. هو پنهنجي عمر ڪان ڪيترا سال ننڍو ڏسي لڳو. هن کي ڏسي، ڪوبه ائين نه سمجهي ها ته هن ماڻهو تي جوابدارين جا ايترا بار آهن، يا اتل جي ٻاڏيءَ جي ٻڏ لهڻ ڪري، هن کي پنهنجي ڪم جي ناڪاميابيءَ جي ڪا ڳڻتي آهي. اِها ڳالهه صاف ڏسڻ ۾ ٿي آئي ته هن جي دل ۾ جيڪي خيال آيا ويا ٿي، انهن جو ڪاروبار سان ڪوبه واسطو نه هو.

۽ مان، حيرت ۾ ماٺ ڪيو ويٺو هوس. اِها عجب جهڙي ڳالهه هئي، جو چوطرف موت جهڙي ماٺ لڳي پيئي هئي، جاڻون پنهنجي بند دريءَ سميت ٻڏنديون پئي وڃون. ٻوڏ جي گهيري ۾ آيل شهر ائين ٿي لڳو، ڄڻ پاڻيءَ تي تري رهيو هو. سج قرمزي رنگ جي ڪڪرن ۾ لڪو پيو هو، پر ڪڏهن ڪڏهن هيٺان مٿان ليئو پائي، سياري جهڙي چانديءَ جي روشني ڇڪيندي پئي ڇڏيائين.

پاڻي به ميرو ۽ سرد هو. اُن ۾ ڪنهن به قسم جي چرپر ٿي نه پئي ٿي. ائين ٿي لڳو ڄڻ هڪ هنڌ بيهي رهيو هو، بلڪ هڪ هنڌ ائين ڄمي ويو هو، جيئن دڪانن جي پٽيان سڪتا گهوره. جڏهن زرد سج ڪڪرن مان جهاتي ٿي پاتي، ته هرڪا شيءِ چمڪڻ ٿي لڳي. ڳاڙهي تري پاڻيءَ تي ڳاڙهسري آسمان جو پاڇو پئي پيو، ۽ ائين ٿي لڳو ڄڻ اسان جي ٻيڙي ٻنهي جي وچ ۾ ڦاٿي بيٺي هئي. پٿر جون ٺهيل عمارتون به ائين پئي لڳيون، ڄڻ وولگا ۽ اوڪا نديءَ ڏانهن ترنديون پئي وڃون.

ٻيڙيءَ جي چوطرف ٽِڳل ڪوڪا، ٽوڪريون، پيتيون، ڪاٺ جا تختا ۽ ڪک پن پئي تريا. ڪاٺ جون لٺيون ۽ بانڊا، جي پاڻيءَ جي مٿاڇري تي پئي هيٺ مٿي ٿيا، مثل ڦاٽڪن وانگر ٿي نظر آيا.

ڪٿي ڪٿي کليل دريون ڏسڻ ۾ پئي آيون. جاين جي ڇتين تي ڌوتل ڪپڙا ۽ ڪنهن هنڌ نوان ٺهيل بوٽ لٽڪيل ڏسڻ

۽ پئي آيا. هڪڙيءَ کليل دريءَ مان هڪڙي عورت مرالجهڙي ڀاڻيءَ ڏانهن نهاري رهي هئي. هڪڙي ٻڏل لوهي ٿنڀي سان هڪڙي ڪاڙهي ٻيڙي ٻڌي بيٺي هئي، جنهن جو ٻاچولو ڀاڻيءَ ۾ سٽيل لڱل گوشت جي ٽڪر وانگر پئي ٻيو.

زندگيءَ جي انهن نظارن ڏانهن نهاريندي، منهنجو مالڪ چوڻ لڳو، "هيءُ آهو هنڌ آهي، جتي بازار جو چوڪيدار رهندو آهي. دريءَ مان ڇت تي چڙهي ويندو آهي، ۽ ڇت تان ٻيڙيءَ ۾ چڙهي ٻازار ۾ چڪر لڳائي، چورن کي پڇائيندو آهي، ۽ جيڪڏهن ڪوبه نه هوندو آهي ته پاڻ چوري ڪرڻ لڳندو آهي."

هن جا لفظ ڍلا ٿيندا ويا ۽ هو ڪنهن ٻئي خيال ۾ گم ٿي ويو. اسان جي چوگرد هرڪا شيءِ خاموش، ويران، ۽ غيرحقيقي پئي لڳي، ڄڻ ته سموري خواب جي دنيا هئي. جتي وولگا ۽ اوڪا نديون پاڻ ۾ پئي مليون، اتي هڪڙي وڏي ڍنڍ ٺهجي ويئي هئي. مٿانهين ميدانن تي شهر مختلف رنگن ۾ چمڪي رهيو هو. باغ اجا اجڙيا پيا هئا، پر وڻن غنچا ڪڍڻ شروع ڪيا هئا. تنهنڪري گهر ۽ ديوليون سبز چادرن ۾ ڍڪيل ڏسڻ ۾ پئي آيون. ڀاڻيءَ جي مٿان ايسٽر جي گهنڊن جا گهٽيل آواز نچندا پئي ويا. هتي شهر مان ايندڙ آواز انهن تي لڳا، ڄڻ ڪي ماڻهو قبرستان ۾ ڳالهائي رهيا هئا.

هاڻي اسان جي ٻيڙي ڪارن وڻن جي جهنگ مان لنگهي رهي هئي. اسين چرچ وارو وڏو رستو ڏيو پئي وياسين. هوا اسان جي سامهون پئي گهلي، تنهنڪري مالڪ جي سگريٽ جو دونهون موٽي هن جي منهن ۽ اکين کي پئي لڳو. اتفاق سان هن جي هٿن مان سکان ڇڏائجي ويو، جنهنڪري ٻيڙيءَ وهي هڪڙي وڻ سان ٽڪاءُ کيو. هن حيرت ۽ چڙ مان چيو، "کهڙي نه واهيات ٻيڙي آهي!"

"توهين ٻه ته چڱيءَ طرح سکان ٿا جهليو!"

"مان ڇا ڪيان؟" هن شڪايتي لهجي ۾ چيو، "جڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻوڙيءَ ۾ ٻه ماڻهو هوندا آهن، ته هڪ ڇپو هلائيندو آهي ۽ ٻيو
مڪان سنڀاليندو آهي — ٻر جي هو سنڀالي سگهي. هوڏي ڏس،
هوءَ ڇمنين جي بستي آهي."

مون کي انهيءَ حصي جي ذري پرزي خبر هئي. خاص
طرح آهي واهيات جايون، جن جي عجيب ڇتين جي مٿان مٽيءَ
جا ٺهيل چمني بت ٻلتي ماريو ويٺا هوندا هئا. ڪيترائي ڀيرا
مون ۽ منهنجن دوستن انهن بتن کي پٿرن سان ڇنڊيو هو، ۽
منهنجن پٿرن سان ڪيترن جا منهن ۽ مٿا ڀڄي پيا هئا. پر هاڻي
اهڙين شرارتن سان منهنجي ڪابه دلچسپي نه رهي هئي.

انهن جاين ڏانهن اشارو ڪندي، منهنجي مالڪ چيو،
"ڪهڙيون نه واهيات آهن! جيڪڏهن انهن جي اڏاوت .... مون کي...."
هن هيٺتي وڇائيندي، پنهنجي مٿي تان ٽوپي هيٺ لاٿي. پر مون
محسوس ڪيو ته جيڪڏهن انهن پٿر جي اڏاوت جو ڪم هن
جي سپرد ڪيو وڃي ها، ته به انهن جو اهڙو ئي حشر هجي ها،
۽ هر سال ٿڌين جو ٻاٿي انهن کي اُئين ٻوڙي ۽ ڳاري ڇڏي ها.
سگريٽ کي ٻاهي ڦٽو ڪندي ۽ ان جي مٿان ٿڪ اڇلائيندي،
هن چيو، "زندگي، وبال آهي! پيشڪوف، وبال! ڪي به سليقي
وارا ماڻهو ڪين آهن، جن سان ڳالهائجي. تون پنهنجي قابليت
ڏيکارڻ چاهين ٿو — پر ڪنهن جي اڳيان؟ هتي ڪير آهن؟
ٻڪري، سربند، مٽيءَ وارا —"

هن هڪڙيءَ سفيد مسجد ڏانهن نهاريو، جيڪا هڪڙيءَ
ننڍڙيءَ ٽڪريءَ جي مٿان ڪر ڪنيو بيٺي هئي. هن اهڙيءَ ريت
ڳالهائڻ شروع ڪيو، ڄڻ پنهنجي دماغ ۾ ڪنهن وسريل ڳالهه
کي ياد ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو.

"مون انهيءَ زماني ۾ سگريٽ ۽ بير پيئڻ شروع ڪيو،
جڏهن هڪڙي جرمن وٽ ڪم ڪندو هوس. انهيءَ قوم ۾ عمل
جي وڏي قوت آهي. بير ٺيڪ آهي، پر سگريٽن جو عادي نه
ٿيو آهيان. سگريٽ ڇڪجي ٿو ته زال رڙ ٿي ڪري، 'اها ڇا

جي بدبو آهي؟ تو مان نه ڏيڍن جهڙي بوءِ ني اچي!“ منهنجا پاءُ، مان نوڪري نو ٻڌايان ته جيترو اسين وڏيڪ زنده رهون ٿا، اوترو وڏيڪ ننگ ٿيندا ٿا وڃون. پر — چڱيءَ طرح ڇپو هلاءِ.“

پنهنجو سڪان چڏي، بندوق ڪٽي، هڪڙي ڇيني پٽ ڪي وهائي ڪيڍايئين. ڏڪ نشاني تي نہ لڳو، ڇيرا ڇت ۽ پٽين ۾ ڪهڙي ويا، جن مان ٿوري ڏڏڙ اٿي.

”مان گسي وڃس،“ هن سواءِ هٻڪ جي قبول ڪيو، ۽ وري بندوق کي پرڀائين. ”ڇوڪرين مان تنهنجا تعلقات ڪيئن آهن؟ ڪنهن جو پڇو ڪندو آهين؟ مان نہ تيرهن ورهين جي عمر ۾ عشق ۾ ڦاسي پيو هوس.“

جيئن ڪو خواب جو قصو ٻڌائي، تيئن هو مون کي پنهنجي پهرئين عشق جي ڪهاڻي ٻڌائڻ لڳو ته ڪيئن هو آنهيءَ عمارت ساز جي نوڪرياڻيءَ سان، جنهن وٽ هو ڪم سکندو هو، دل لڳائي ويٺو هو. سيرالجهڙو پاڻي جاين جي ٻاهر نڪتل پاسن سان هوريان هوريان اچي پٽي ٽڪريو. چرچ جي ٻرڻان پاڻيءَ جي اچ لڳي پئي هئي، جنهن ۾ ڪاريون ٿاريون پٽي لڙهيون. مون کي هڪڙو راڳ ياد اچي ويو، جيڪو اسين گهڻو ڪري ڪارخاني ۾ ڳائيندا هئاسين: ”او طوفاني، نورا سمنڊ...“ آهو نيرو سمنڊ ۾ انهيءَ راڳ جهڙو ئي بي مزي هوندو.

”منهنجي راتين جي ننڊ حرام ٿي ويئي،“ منهنجو مالڪ قصو ڇورڻ لڳو، ”ڪڏهن ڪڏهن تہ پنهنجي هنڌ مان اٿي، هن جي دروازي جي اڳيان وڃي بيهندو هوس، ۽ ڪتي جهڙي ڌڪڻي اچي ونندي هيم. آهو گهر ڪيترو نہ ٿڌو هوندو هو! منهنجو مالڪ رات جو اڪثر هن وٽ ايندو هو. ٿي سگهي ٿو تہ هو مون کي پڪڙي وجهي ها، پر ان ڳالهہ جي مون کي پرواهہ نہ هوندي هئي.“

هو اهڙي خيال ۾ ٻڏل انداز ۾ ڳالهائي رهيو هو، ڄڻ ڪو ماڻهو پنهنجي ڪنهن پراڻي ڪوٽ کي جانچي ڏسندو هجي

ته آيا آءُ هين سال ۾ ڪم ڏيندو يا نه ڏيندو. ”مون کي ھڻ ڏنو، ۽ ڏاڍو مون تي قياس اچي ويس. پوءِ مون کي ڌڪ ڪري ڇڏيائين، — 'نـنـڍڙا بيوقوف، هلي آءُ!'“

مون ڪيترين ئي اهڙين ڪهاڻيون ٻڌيون هيون، ۽ اهي سڀ بلڪل رواجي ۽ خسيس هونديون هيون، پر تڏهن به انهن ۾ هڪ خوبي هوندي هئي ته ”پهرين عشق جي ڪهاڻين جي بيان ۾ نه اجائي ڀڙڪ هوندي هئي نه نفس پرستيءَ جو اظهار. اهي اهڙي مغموم انداز ۾ پيش ڪيون وينديون هيون، جو مان ان نتيجي تي پهچندو هوس، ته ”پهرين عشق“ جا قصا ماڻهن جي زندگيءَ جا واقعي بهترين افسانا هئا.

کلندي ۽ کنڊ ڏوڏيندي، منهنجي مالڪ عجب ڪائيندي چيو، ”ڀلا اهڙيون ڳالهيون زال کي ٻڌائي سگهجن ٿيون؟ نه. پر ان ۾ حرج به ڪهڙو آهي! تڏهن به ٻڌائي نٿيون سگهجن. اهي اهڙيون ڳالهيون آهن....“

هو مون کي نه پر پاڻ کي ٻڌائي رهيو هو. جيڪڏهن هو دم کڻي ها، ته مان ڳالهائڻ شروع ڪريان ها. اهڙيءَ خاموشيءَ ۽ هيڪلائيءَ ۾ انهيءَ کان سواءِ چارو ئي نه هو ته ڳالهائجي، ڳائجي، هارمونيڪا وڄائجي — ورنه انهيءَ سرد ۽ سيري ڀاڙيءَ اندر ٻڌل شهر جي وچ ۾ گهريءَ ۽ ڪنهن هميشه جي ننڊ جي گهيري ۾ ڪر ٿي وڃڻ جو خطرو هو.

”سڀ ڳالهيون جي هڪ ڳالهه ته ننڍيءَ عمر ۾ شادي ڪرڻ نه گهرجي،“ منهنجي مالڪ مون کي سمجهائيندي چيو، ”شادي زندگيءَ ناڻين ماڻهوءَ کي قابو ڪري ٿي ڇڏي. هاڻي تون ڇڙو آهين — جيئن تون چاهين، تيئن، پنهنجي مرضيءَ مطابق، رهي سگهين ٿو. تون ايران ۾ مسلمان ٿي رهه، يا ماسڪو ۾ قيامت برپا ڪري ڇڏ — مطلب ته پنهنجي زندگي پنهنجي مرضيءَ موجب ڳاه ۽ ڏاه. نه جهل نه پل. پر منهنجا پيارا جڏهن تون پرڻجندين، تڏهن سمجهه ته تنهنجو طوفان سان واسطو پيو. زال کي تابع ڪرڻ

ڏاڍي ڏکي ڳالهه آهي ۽ زال مان پرائي جوتي وانگر جند آزاد به نه ٿي ڪري سگهجي!"

هن جي منهن ۾ ڦيرو اچي ويو هو. منهن ۾ گهنج وجهي، ميري پاڻيءَ ۾ نهارڻ لڳو. پنهنجي ڏکڻي لڪ کي ڪنهي، وري چوڻ لڳو، "هاڻي سياڻي ماڻهوءَ جو ڪم اهو آهي، جو ڪم ڪرڻ کان اول ان تي سوچي. سمجهه ته توکي چئني پاسن کان خطرا وڌڻي ويا آهن، تڏهن به توکي مضبوطيءَ سان بيهي رهڻ گهرجي. پوءِ تون پنهنجي دل ۾ ائين سمجهڻ لڳندين ته تون خطري کان ٻاهر نڪري آيو آهين، ۽ سچ پچ به ٻاهر نڪري ايندين. پر، منهنجا ٻار، زندگيءَ تنهنجي ڦاسائڻ لاءِ، ۽ توکي ڪيرائڻ لاءِ، خاص ڄار وڇايو آهي— اسان سڀني لاءِ اهڙو هڪڙو ڄار وڇايل آهي."

هاڻي اسان جي ٻيڙي ميشڪرسڪي ڊاڊ جي وولگا نديءَ سان مليل حصي جي سرن مان هلي رهي هئي. "ش - ش" مالڪ هوريان چيو، ۽ پنهنجي بندوق ٻوڙن تي سڌي ڪيائين. جڏهن هن ان ڏي ٻک ۾ پاه نيل پکين کي شڪار ڪيو، تڏهن چيائين، "هل ته ڪناوان گهٽيءَ ڏانهن هلون. مان اتي رات رهندس، ۽ تون گهر وڃي ٻڌاءِ ته مون کي نيڪيدارن رهائي ڇڏيو آهي."

هو گهٽيءَ جي ٻاهرئين حصي ۾ لهي پيو، جتي به ٻوڏ جو پاڻي پهچي چڪو هو. مان ٻيڙيءَ کي ميلي واري پٽ طرف ڪاهي آيس، ۽ ٻيڙيءَ کي ٻڌي، ان ۾ ويهي ان طرف نهارڻ لڳس، جنهن هنڌ ٻن ندين جو ميلاپ پئي ٿيو، ۽ پوءِ جهازن ۽ آسمان ڏانهن اداسائيءَ سان ڏسڻ لڳس. آسمان هڪڙي وڏي پکي وانگر ڏسڻ ۾ پئي آيو، جنهن ۾ سفيد کنين جهڙا ڪڪر ڪلهو ڪلهي ۾ ملايو بيٺا هئا. بادلن جي ڪنارن وٽان سج چمڪي رهيو هو. ان جي تجلي زمين ۽ ان جي هرهڪ شيءِ کي نئون روپ ڏيئي ٿي ڇڏيو. منهنجي چوطرف هرڪنهن شيءِ ۾ تيز رفتاري هئي. درياهه جي وهڪري تي سونهن شهتير سيڪو سڀني سان ملايو لهوارا تري رهيا هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهن جي مٿان ڪُونانا، پر مضبوط جهليو، ٻيڙا هئا. ڇَپرن بجاء انهن جي مٿن ۾ وڏا وڏا ٻانس جا لڪڙا هئا. هڪڙي کي ۽ ويندڙن کي واڪا ٿي ڪيائون. هڪڙو آگبوٽ هڪڙي خالي وڏي ٻيڙي کي اوٻارو گهلي رهيو هو. درياء ان کي پٺتي ڌڪيو ۽ هيٺ مٿي ٿي ڪيو، پر آگبوٽ جو اڳيون حصو لهرن کي چيريندو، اڳتي وڌندو ٿي ويو. ٻيڙي تي چار ڪُونانا پاسن کان پير اڙڪايو، پاسو پاسي سان ملايو، گڏيا ويٺا هئا. انهن مان هڪ کي ڳاڙهي قميص پهريل هئي. اهي ڪو راڳ ڳائي رهيا هئا، جنهن جا لفظ ته ٻاقي سُر سمجهه ۾ ٿي آيو.

مون ائين محسوس ٿي ڪيو ته هن روان دوان نديء جي هر چيز کان واقف آهيان، هر چيز سان ڄاڻ اٿم، هر چيز کي سمجهي سگهان ٿو. منهنجي ٻاران ٻوڏ جي گهيري هيٺ آيل شهر گندي خواب مثل هو، يا منهنجي مالڪ جو وهمي خيال، جنهن جو بيان ڪرڻ هن جي شخصيت وانگر ناممڪن هو.

جڏهن مان وولگا جي سڄي نظاري کي ڏسي ڌائس، تڏهن مان گهر وريس، ۽ ائين محسوس ڪرڻ لڳس ته مان هاڻي جوان ٿي ويو آهيان ۽ پنهنجو ڪم چڱيء طرح پورو ڪري سگهان ٿو. موٽندي، رستي تي ڪرملن ٽڪريء وٽ بيهي، اتان وولگا نديء جو آخري ديدار ڪرڻ لڳس. ٽڪريء جي چوٽيء تان زمين وٿال ۽ بي انت ٿي لڳي ۽ ائين ٿي لڳو ته ان ۾ هر خواهش کي پوري ڪرڻ جو سامان موجود هو.

هاڻي گهر ۾ مون وٽ ڪتاب موجود رهندا هئا. ملڪ مارگات جي جاء ۾ هڪڙو وڏو ڪتب اچي وسيو هو. ان ڪتب ۾ پنج ڪنواريون، سڀ هڪٻئي کان سهڻيون، ۽ ٻه اسڪولي شاگرد هوندا هئا، جن کان مان ڪتاب پڙهڻ لاء وٺي ايندو هوس. 'ترجنيف' ته مون کي موهي وڌو هو. هن جي بيان جي سادگيء، هن جي سمجهه، هن جي بيان جي صفائيء، هن جي ڪردارن جي بلنديء، ۽ هن جي مشاهدي جي گهرائيء مان مون کي ڏاڍو

مزو ايندو هو.

مون ’دوستووسڪيءَ‘ جو ناول ”زندان گاهه“ پڙهيو. عجب جي ڳالهه هئي، جو ان ۾ جنهن زندگيءَ جو نقش چٽيو ويو هو، اها هوبهو مون واري مجسمي ساز ڪارخاني جهڙي هئي. آهيءَ جي پڙهڻ سان، انن جا غليظ چرچا، خسيس ڳالهيون ۽ انن جي دم گهٽيندڙ بيزاريءَ واري زندگي، جا هرڪنهن کي آهي کان ڪيري ڇڏيندي هئي، ياد اچي وئي. روسي ڪتابن جي پڙهڻ سان مون کي ڏاڍو مزو اچڻ لڳو. انهن ۾ اهڙي ادامائي مسايل هوندي هئي، جنهن جو مون کي ني پتو هوندو هو. ڪتاب کولڻ سان مون کي چڻ مقدس ايسٽر جي ڏڻ ني وڄندڙ گهنڊن جو گهٽيل آواز انهن ۾ لڪل هڏڻ ۾ پيو ايندو هو.

مون کي ”مرده روح“، ۽ ”مردن جو گهر“ پڙهڻ ۾ ڪو خاص مزو نه آيو. ”مرده روح“، ”مُردن جو گهر“، ”موت“، ”ٽي موت“، ”جيئرو لاش“ — جيئن انهن جي نالن مان ئي ظاهر هو، انهن سيني ۾ هڪڙي ئي قسم جون ڳالهيون پئي نظر چڙهيون، ۽ آءٌ ڪتاب پڙهندي آنهن کان بيزار پيو ٿيندو هوس. نه ئي وري مون کي ”دنيا جا دور“، ”قدم بقدم“، ”هاڻي ڇا ڪرڻ گهرجي“، ”سيمورن جي هئمليٽ جو قصو“ ۽ ٻيا اهڙا ڪتاب ئي ڪي وڻندا هئا.

۾ ’چارلس ڊڪنس‘ ۽ ’والٽر اسڪاٽ‘ جي ڪتابن پڙهڻ مان ڏاڍي خوشي حاصل ٿيندي هئي، ۽ انهن جا ڪتاب ور ور ڪري پڙهندو هوس. ’اسڪاٽ‘ جا ناول اثرانتا ۾ ڪنهن دولتمند ڪليسا ۾ ٿيندڙ جشن وانگر اڻگهه وارا ۽ ٽڪائيندڙ هوندا هئا. ڊڪنس لاءِ منهنجي دل ۾ اڄا به آهڙي ئي عزت ۽ احترام آهي. هُن حيرت ۾ وجهندڙ سادگيءَ سان قصي نويسيءَ جي فن ۾ ڪمال ڪري ئي ڇڏيو، ۽ هن جي هر سٽ مان بيحد محبت پرني جذبي سان انساني فطرت کي سمجهڻ جي ڪوشش پئي پکندي هئي. رات جي وقت دالان ۾ ڪچهري لڳندي هئي. آهيءَ ۾

ملڪ مارگات واريءَ جاءِ جا پاڙ ۽ انهن جون جوان پٽرون، ۽ ميني اڪ وارو اسڪولي ڇوڪرو ٻاڪيسلاسماشڪوف هوندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن ٽيس ٽيتزين هڪڙي وڏي آفيسر جي ڌيءَ به اسان سان شريڪ ٿيندي هئي. گفتگو گهڻو ڪري ادب تي ٿيندي هئي. انهيءَ ڪري مون کي ڏاڍو مزو ايندو هو. ڇاڪاڻ ته منهنجو انهن سڀني کان وڌيڪ مطالعو ڪيل هو، انهنڪري آهي ڳالهيون منهنجي آڱرين تي هونديون هيون. جڏهن اسڪول ۾ ماسترن جي سختيءَ جي ڳالهه نڪرندي هئي، تڏهن مان پاڻ کي انهن سڀني کان خوش نصيب سمجهندو هوس. مون کي حيرت ٿيندي هئي ته هو اهڙي مارڪٽ ماٺ ڪري ڪيئن تي برداشت ڪندا رهيا ـــ ساڳئي وقت هنن جي اسڪول ۾ تعليم حاصل ڪرڻ تي ريس به ايندي هيم.

جيتوڻيڪ منهنجا ساٿي مون کان عمر ۾ وڏا هوندا هئا، پر مان پاڻ کي وڌيڪ بالغ نظر ۽ پختو سمجهندو هوس. مان محسوس ڪندو هوس ته مان هنن کان وڌيڪ آزمودگار ۽ قوت هوندو هوس. مون کي پنهنجي اَن احساس کان تڪليف ٿيندي هئي. مان چاهيندو هوس ته منهنجي جيڪر هنن سان موافقت هجي. مان مٽيءَ ۽ ڌوڙ سان پُربل ڏير سان گهر موٽندو هوس، ۽ پاڻ سان گڏ هنن کان مختلف زندگيءَ بابت پيمانڪ تاثرات کنيو ايندو هوس. هو نوجوان ڇوڪرين جي محبت ۾ گرفتار هجڻ جون ڳالهيون ڪندا هئا، ۽ انهن ڏانهن شعر لکي موڪليندا هئا، جنهن ۾ منهنجي مدد وٺندا هئا. مان وڏيءَ خوشي سان هنن جي مدد ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويندو هوس. تڪبندي ڪرڻ منهنجي ذاتي هٺ جو کيل هو، پر منهنجي شعرن تي هميشه چرچي جو رنگ غالب ٿي ويندو هو. ۽ مان خاص طرح مس تتزين کي، جيڪا گهڻو ڪري انهن شعرن جو موضوع هوندي هئي، ميون ۽ پاڇين سان تشبيه ڏيئي، پيش ڪندو هوس.

هڪڙي ڀيري سماشڪوف چيو، ”ڇا، هي شعر آهي؟

هي ته گند آهي.“

مون ۾ فيصلو ڪيو هو ته پنهنجي ڪان ڪنهن ڳالهه ۾ پلتي نه پوندس. تنهنڪري مس ٽتزين سان محبت جو اظهار ڪرڻ لڳس. مون کي ياد نٿو اچي ته هن سان محبت جي ابتدا ڪيئن ڪئي هيم. باقي آن جي پڇاڙي سهڻي نموني نه ٿي. شهر جي ويجهو وازدين ڦالي بيلن ڀانيءَ جي تلاءَ ۾ هڪڙو بند ٻڌو پيو ترندو هو. هڪڙي پيري مون مس ٽتزين کي چيو ته اچ ته ان تي چڙهي سير ڪيون. مان بند کي ڪناري تي ڪاهي آيس. مان جڏهن بند تي چڙهيس ته بند منهنجو ڀار سهي ويو، پر جڏهن فشنيبل مس ٽتزين ان تي چڙهي ۽ مان لڪڙي سان بند کي اڳتي ڌڪيو، ته بند ٻڏڻ لڳي، ۽ مس ٽتزين چوٽيءَ پر پاڻيءَ ۾ چيڙڪ وجي ڪيو. مان به مردانه وار پاڻيءَ ۾ وڃي ٽپو ڏنو، ۽ هن کي جهٽ پٽ ٻاهر ڪڍي آيس. حادثي جي اثر ۽ پاڻيءَ تي جهيل سينور هن جي سچي حسن جا لاهه ڪڍي ڇڏيا. پنهنجي آلي مڪ مون کي اولاريندي، چيٽ ڪري، چوڻ لڳي، ”تو ڄاڻي واڻي مون کي پاڻيءَ ۾ ڪيرايو آهي.“ هن منهنجي هڪ به ڳالهه نه ٻڌي، ۽ ان ڏينهن کان پوءِ هوءَ منهنجي ڪُلي ڪُلائيي دشمن ٿي پيئي.

مون کي انهيءَ شهر جي زندگيءَ ۾ ڪجهه به مزو نه ٿي آيو. هن پوڙهيءَ رن جي ساڙ ۾ ڪمي ڪاڻ آئي هئي ۽ ننڍي مالڪياڻي به مون کي ڪروڌ ڀريءَ اکاهه سان ڏسندي هئي. وڪٽر، جنهن جي بت تي ڪيترا ئي نوان تير لڳي آيا هئا، سيني کي پيو ڏاڙهيندو هو، ڇو ته هر ڪنهن کان ازلي وير وٺندو هجي.

منهنجي مالڪ وٽ ايترو گهڻو ڪم هوندو هو، جو هو ۽ ان جو ياءُ آن کي پورا پئجي نه سگهندا هئا. تنهنڪري هنن کي منهنجي مالڪياڻي پيءُ کي ٻاڻ وٽ ملازم رکڻو پيو. هڪڙي ڏينهن جڏهن سوير گهر موٽي آيس ته ڏٺم ته هي ماڻهو، جيڪو منهنجي زندگيءَ ۾ ان لڳي ويو هو، منهنجي مالڪ جي پرسان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ميز وٽ ويٺو هو. هن ملڻ لاءِ پنهنجو هٿ مون ڏانهن وڌايو- ”ڪهڙن آهيو؟“

مان ٿلهي هئي ويس. گذريل وقت جي ياد منهنجي سيني ۾ ٻرڪي اٿي ۽ منهنجي دل کي ساڙڻ لڳي. هن جي خوف جهڙي لٽل چهري تي، جنهن ۾ اکيون اکين کان ٻه، وڌيون ڏسڻ ۾ پئي آيون، مرڪ پکڙجي ويئي. اڄ تي لڳو ڄڻ هن جي جواني ختم ٿي ويئي هئي. مون ليٽ پنهنجو هٿ هن جي گرم هڏائين هٿ سان ملايو.

”سو، وري مليا آهيون!“ هن کنگهندي چيو.

مان اتان ٻاهر اڏين تيز ڪاٿيندو هليو ويس، ڄڻ ڪنهن زور سان ٻليءَ تي ڦٽڪو وهائي ڪيڏو هوم.

اسين هڪٻئي کان دور دور رهندا هئاسين. هو مون سان اهڙيءَ ريت ڳالهائيندو هو، ڄڻ ٻاڻ جهڙي ۽ ٻاڻ جيڏي سان ڳالهائيندو هجي.

”جڏهن تون دڪان ڏانهن وڃين، ته مهرباني ڪري منهنجي لاءِ تماڪ، سگريٽن جا پيڪيٽ ۽ ابريل گوشت وٺي اچجانءِ.“

هو جيڪي پئسا ڪڍي ڏيندو هو، اهي هن جي هٿن جي اثر ڪري گرم هوندا هئا. هن کي سلهه، اهي ٻاهو ڏنو هو ۽ هو هن دنيا مان ٽپڙ ٻڌڻ وارو هو. هن کي ان جو پتو هو. پنهنجي ڏکيءَ ڏاڙهيءَ تي هٿ گهمائي، پنهنجي اندر مان اڪثر ساٿيڪي آواز ۾ چوندو هو، ”مان بلڪل لاعلاج آهيان. انهيءَ هوندي ٻه، جي جهجهو گوشت ملهم، ته چاڪ ٿي سگهان ٿو.“

۽ هو بي انتها کائيندو هو. هن جي وات مان سگريٽ سواءِ کاڌي جي وقت جي ٻاهر نڪرندو ئي نه هو. مان هر روز هن کي ابريل حلوائن جو گوشت، سوئر جو لوڻيل گوشت ۽ مڇي خريد ڪري آڻي ڏيندو هوس. انهيءَ تي ٻوڙهي موڙو ڏيئي، دل جي ساڙڻ جهڙا فقرا ڪيندي هئي— ”چا، ڪاڏن سان موت کي ٽاري ڇڏيندا! توهين موت کي ٺڳي نٿا سگهو.“

لنڊي مالڪيائي منهنجي مائٽلي ۽ ماءُ سان روبرو همدرديءَ جو اظهار ڪندي هئي ۽ چوندي هئي ته هن کي فلاڻي يا فلاڻي دوا کائڻ گهرجي. پر هن جي پريٺ هن ني چٽرون ڪندي، چوندي هئي، ”کهڙو نه صفائيءَ وارو ماڻهو آهي! چوي ٿو ڪاڏي جي ڪمري مان مائيءَ جا پورا به صاف ڪري ڇڏجن، ورنه مکيون ٿينديون!“

انهيءَ تي اوڙهي سُر جهلائيندي هئس— ”سچ پچ صفائيءَ وارو ماڻهو آهي! ڪوٽ ته ڏسندس! ڪُسي وٺو ائس، ته به سڄو ڏينهن پيو برش هڻيس. ڏاڍو ڪو نازڪ آهي، مٽيءَ جو ذرو به ڪٿو سهي! اجهو ته مٽيءَ جا من وسندس، پوءِ پل اتي وٺو چنڊ ڦوڪ ڪري!“

مالڪ انهن کي تڙي ڏيئي چوندو هو- ”جهنگلي ڪهڙيون! ماٺ ڪريو. قبر ۾ ڪير وڃڻو ڪونهي؟“

هُن جي هڪ وڏيڪ چڱي ۽ سمجهو فرد هئڻ ڪري، هُن ڪان هُنن جي وچولي طبقي وارن ماڻهن واري انڌي حقارت، منهنجي مائيلي پيءُ ۽ مون کي هڪٻئي جي قريب ڪرڻ جو ڪم ڪندي هئي. مڙيل ڪُنيي صحيح سلامت بيٺي هوندي آهي ته اکين کي پيئي وڻندي آهي.

انهن ماڻهن جي گندي ماحول ۾ منهنجي مائيلي پيءُ جو اهڙو حال هو، جهڙن ڪا آدمُني مڇي اتفاقاً ڪورڪيخاني جي ڪني پاڻيءَ ۾ ڪري پوي. جيتوڻيڪ اِها تشبيهه معقول ناهي، پر آني زندگي ۾ هڪ نامعقول شيءِ بڻجي پيئي هئي.

مان هوريان هوريان ڏسڻ لڳس ته هن ۾ ۽ ”نيڪ خيال“ ۾ ڪجهه هڪجهڙائي هئي. مان ”نيڪ خيال“ کي ڪڏهن به وساري نه سگهيو هوس. ڪتاب پڙهڻ سان منهنجي دل ۾ جيڪي چڱا تاثر ٿيندا هئا، اهي مان ”نيڪ خيال“ ۽ ”ملڪه مارگات“ ڏانهن منسوب ڪندو هوس. ڪتابن جي پڙهڻ سان جيڪي پاڪ خيال جٽي جنهنجي منهنجي دل ۾ پيدا ٿيندا هئا، اهي مان هنن جي يادگيرين تي نڇاور ڪري ڇڏيندو هوس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجو مالڪ بيءَ گهر ۾ ”لهڪ خيال“ واڳر ڊاريو سمجهيو ويندو هو ۽ ڪو به هن سان پيار نه ڪندو هو. هن جو سيني سان سلوڪ سهڻو هو، ڪنهن جي ڳالهه ۾ به دخل نه ڏيندو هو ۽ جڏهن ڪو ڪانئس سوال پڇندو هو ته هو مختصر لفظن ۾ پر نرمائيءَ سان جواب ڏيندو هو. جڏهن هو منهنجي مالڪ کي نقشن ۾ ڦيرڦار جا مشورا ڏيندو هو، ته مون کي خوشي ٿيندي هئي. ميز جي مٿان ٿلهن ڪاغذن جا وڏا وڏا نقشا پکڙيا پيا هوندا هئا. هيءَ انهن جي مٿان جهڪي، منهنجي مالڪ کي چوندو هو، ”توکي ڪمان جي ٻنهي پاسي ڪجهه وڌيڪ ڦٽ ڏيڻي، ڪمان کي اوچو ڪرڻو پوندو، جيئن ڀار جو زور گهٽجي وڃي، ۽ نه وچ ۾ ٿنڀو ڏيڻو پوندو.“

”واقعي، اهين ٺيڪ آهي!“ مالڪ حيرت مان چوندو هو. جڏهن منهنجو مالڪ بيءَ ٻاهر هليو ويندو هو، ته منهنجي مالڪ جي زال هن سان کهري لهجي چوندي هئي— ”اڙي تون هن کي اهڙن ڪمن تو ڇڏين، جو هو توکي چڱي استادن واڳر پيو سيکاري!“

خاص طرح مائي ڪانئن ڪان پوءِ منهنجي مالڪ بيءَ جا ڏند صاف ڪرڻ ۽ ڪرڙا ڪرڻ، جنهن جي ڪري هن جا دوڏا ٻاهر نڪري ايندا هئا، منهنجي مالڪياڻيءَ کي بلڪل نه وڻندا هئا.

”مان سمجهان ٿي ته ايتريقدر ٻٽي ڪنڌ جهڪائڻ تنهنجي لاءِ چڱو ناهي،“ هڪڙي ڀيري ترش ٿي، هن کي چئي ڏنائين.

”ڇو؟“ هن نرميءَ سان مرڪندي چيس.

”ڇاڪاڻ ته.... بس مان ائين سمجهان ٿي.“

ان ڪان پوءِ هو پنهنجا ميرا ٿهن صاف ڪرڻ لڳندو هو. آن تي ٻرپٽ هوءَ ڇرڪو ڪندي هئي— ”وري پنهنجا ڏهن به صاف ٿو ڪري! مري ٿو پر صفائيءَ ڪان ٽٽو مڙي.“

”اڙي جهنگلي ڪبر!“ مالڪ ٿڌو ساهه ڀري چوندو هوس، ”مون کي ڀڙاءَ ته تون اهڙي بيوقوف ڇو ٿي ٿيندي وڃين!“ انهيءَ تي مالڪياڻي واڪڙي ٿي ويئي ۽ ڇڙٻ ڏيندي چيائينس، ”ڇا ٿو بڪين؟“

رات جي وقت پوڙهيءَ خدا جي اڳيان شڪايت جو دفتر کڻي کولهندي هئي– ”او خدا، منهنجي مٿان مرض ۾ ورتل اچي ڪڙڪايو اٿانئون، ۽ وڪٽر کي پاسيرو ڪري ڇڏيو اٿاڏون....“

وڪٽر منهنجي مالڪي پيءَ جي اٿڻيءَ وهڻيءَ، هن جي هلڻيءَ چلڻيءَ، هن جي هٿن جي اشارن، نيڪ ڏاڙهي جي ڏاهو ڪين ڪنديون ڏيئي، ڪاڏي جي مز تي فضيلت پرڻي وهڻ ڪرڻ جو نقل ڪرڻ لڳو هو.

ويلي ويلي وڪٽر هن کان پڇندو هو، ”يلا بڏاء، ’گوڏي‘ کي فرانسي زبان ۾ ڇا چوندا آهن؟“

هو هن سان ڪجهه هلڪي نموني مخاطب ٿيندو هو، جنهن تي منهنجو مائيلو پيءَ هن جي غلطي ننڍڙي ٻار وانگر درست ڪندي، هن کي سمجهائيندو هو ته مائهن سان ڪيئن مخاطب ٿجي.

”چڱو،“ وڪٽر چوندو هوس، ”يلا ’چانيءَ‘ کي ڇا چئبو؟“

ڪڏهن ڪڏهن وڪٽر، پنهنجي فرانسي ٻوليءَ جي علم ڏيکارڻ لاءِ، پنهنجي ماءُ سان فرانسي ٻوليءَ جا اڪر ڳالهائڻ لڳندو هو.

مائس کيل کيل ڪري چوندي هيس، ”اڙي، او فرانسي.“

منهنجو مائيلو پيءُ ماٺ ڪيو، ويٺو ڪاڏيندو هو، ڇو ته ڪا ڳالهه ڏئي ٻا ٻڌي تي نه هٺائين.

هڪڙي پيري منهنجي مالڪ اهڙي موقعي تي پنهنجي پاءُ کي چيو، ”چئبو تون فرانسي سکي ويو آهين! هائي توکي عشق بسازي ۾ ڪرڻي پوندي!“

منهنجو مائيلو پيءُ مرڪيو ۽ آهو ٻهريون پيرو هو، جو مون هن کي مرڪندي ڏٺو هو.

مالڪيائيءَ ڪاوڙ مان ڇمڇو مز تي ڦٽو ڪندي چيو، ”ڪهڙي نه بي شرميءَ جهڙي ڳالهه، منهنجي روبرو نه ڪريو!“

منهنجو ماڻيلو ٻيءُ گهڻو ڪري ڏاڪڻ جي پٺيان پانڌي جي پرسان جتي منهنجو هنڌ ٻيو هوندو هو، مون وٽ اچي ويهندو هو. گهڻو ڪري مان دريءَ جي هيٺان ڏاڪڻ تي ويٺو پڙهندو هوس.

هو منهن مان سگريٽ جو دونهون ڪڍندو هو، ته ان مان ڪڏ سوسڙيءَ جي سڙڻ جهڙو آواز هن جي نڙيءَ مان نڪرندو هو.

هڪڙي ڀيري هن اچڻ سان پڇيو، ”پڙهين پيو؟ ڪهڙو ڪتاب آهي؟“

پوءِ ڪتاب جي ٽائيٽل ڏانهن نهاري، چيائين، ”مان سمجهان ٿو مون اهو ڪتاب پڙهيو آهي. اچي سگريٽ ڇڪ.“

اسين گڏجي سگريٽ ڇڪڻ لڳاسين. دريءَ کان ٻاهر گندي صحن ڏانهن نهاريندي، چيائين، ”ڏاڍي ڏک جي ڳالهه آهي، جو تون ڪاليج ۾ ڪونه آهين. تو ۾ لياقت ڏسڻ ۾ اچي ٿي.“

”مان پڙهان ٿو، اهو ئي ڪافي آهي.“

”نه، اهو ڪافي ناهي. توکي اسڪول ۾ داخل ٿي، باقاعدي تعليم حاصل ڪرڻ گهرجي.“

منهنجي دل ۾ خيال پيدا ٿيو ته هن کان پڇان، ”چڱا مڙس، تو به ته اهڙي تعليم حاصل ڪئي هئي، پر ان جو نتيجو ڇا نڪتو؟“

پر مان انهيءَ خيال کي ڪاٽي ويس. هن جڻ منهنجي دل جي خيال کي پروڙي چيو، ”اسڪول جي تعليم به انهيءَ ماڻهوءَ کي فائدو ڏئي ٿي، جو ان مان فائدو وٺي ٿو. سٺيءَ تعليم سان ماڻهو پنهنجو نالو روشن ڪري سگهي ٿو، ۽ هو گهڻو ڪجهه ڪري سگهي ٿو.“

هڪڙي ڀيري مون کي صلاح ڏنائين، ”توکي هن ڪڇ-ڄ-ڙ مان نڪري وڃڻ گهرجي. تنهنجي هتي رهڻ ۾ مون کي ڪو فائدو ڏسڻ ۾ نٿو اچي.“

”مان ڪم ڪريان ٿو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”اُن جو مقصد!“

”مون کي ڪم وٺي ٿو، ھي مزور ۽ ڪاريگر وٺي ٿا.“

”ڇا ھو نوڪي وٺن ٿا؟“

”ھي بيڪار ۽ سست نه آھن.“

”ممڪن آھي ته تون ٺيڪ چوندو ھجين.“

ھڪڙي پيري مون کي چيائين، ”اسان جا مالڪ به ڪوڙا نه خسيس ماڻھو آھن— جھڙا جانور!“

مون کي ياد اچڻ لڳو ته منھنجي امڙ ھڪڙي موقعي تي اھي لفظ ھنن لاءِ ئي استعمال ڪيا ھئا. ۽ آھو ياد ڪري، دل کي ڏڪو اچي ويو.

”ڇا، تون اھين نٿو سمجھين؟“ مرڪندي، ھن پڇيو.

”ھائو، آءٌ اِھو سمجھان ٿو.“

”واقعي، اھا ڳالھه ته صاف پيئي آھي.“

”پر، اِن ھوندي به، مان پنھنجي مالڪ کي پسند ڪندو آھيان.“

”ھائو، ھو واقعي لائق انسان آھي، پر الائي ڇو! آھي ڪل جھڙو!“

مون چاھيو پئي ته ڪتابن بابت ھن جو رايو پڇان، پر بھرحال طرح ھو ڪتابن ۾ ڪا به دلچسپي نه ڏيکاريندو ھو. ھڪڙي پيري چيائين، ”پنھنجي نه وڃجانءِ. ڪتابن ۾ خيالي ڳالھيون ھونديون آھن ۽ ڪڏھن ڪڏھن آھي غلط نموني به پيش ڪيون وينديون آھن. ڪترا ئي ليکڪ خود اسان جي مالڪن وانگر گھٽ درجي جا ماڻھو ھوندا آھن.“

اھڙي قسم جا خيال مون کي وزني لڳندا ھئا، ۽ انھن جو مون تي ڏاڍو سٺو اثر ٿيندو ھو.

ڳالھه ڪندي پڇيائين، ’گانشروف‘ پڙھيو اٿيئي؟

”ھا، ھن جو ’پالادينوف جھاز‘ پڙھيو اٿم.“

”اِھو تمام خشڪ ڪتاب آھي. پر ’گانشروف‘ اسان جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڀ کان هوشمند ليکڪ آهي. توکي هن جو ’اوبلوموف‘ پڙهڻ گهرجي، جيڪو هن سڀ کان وڌيڪ صداقت ۽ بي باڪيءَ سان لکيو آهي. اهو ڪتاب روسي ادب جو بهترين شاهڪار ڇئي سگهجي ٿو.“

ڊڪنس جي ناولن بابت پنهنجي راءِ پيش ڪندي، چيائين، ”هو بلڪل معمولي آهي- جيڪڏهن مون تي اعتبار ڪرين ته. ها، اڄڪلهه ’نيو ٽائيمس‘ ۾ هڪڙو ڪتاب ’درويش انٿونيءَ جا گناهه‘ ڇپجي رهيو آهي. اهو ضرور پڙهج. مون کي خبر آهي توکي مذهبي معلومات سان دلچسپي آهي. انهيءَ ڪري منهنجو خيال آهي ته اهو توکي وڌيڪ پسند ايندو.“

هو منهنجي لاءِ ”نيو ٽائيمس“ رسالي جا اڳيان پرچا وٺي آيو. انهن ۾ مون لائق ”فلابير“ جو اهو ڪتاب پڙهيو. ان جي پڙهڻ سان ’خدا جي ٻانهن ۽ صالح بندن‘ جون جيڪي ڳالهيون پڙهيون ۽ ٻڌيون هيم، اهي ياد اچي ويم. ”فلابير“ جي ان ڪتاب، بهرحال، منهنجي دل تي گهڻو اثر نه ڪيو.

منهنجي اها راءِ ٻڌي، منهنجي مالڪيءَ ٻيءَ چيو، ”تنهن جو مطلب ته تون اهڙا اهڙن ڪتابن سمجهڻ جهڙو نه ٿيو آهين. انهيءَ ڪتاب کي نه وسارجانءِ. ڪنهن ٻئي وقت اهو ضرور پڙهجانءِ.“

ڪڏهن ڪڏهن هو مون وٽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ ماٺ ڪيو ويٺو هوندو هو- سگريٽ پيو ڇڪيندو هو ۽ پيو کنگهندو هو. هن جي خوبصورت اکين جي پلڪن هن جي حياتيءَ کي ساڙي رک ڪندڙ باهه مون کي صاف ڏسڻ ۾ ايندي هئي. منهنجون اکيون هن ڏانهن، جيڪو موت جي منهن ۾ چپ چاپ ۽ سواءِ ڪنهن شڪوي شڪايت جي وڃي رهيو هو، چوريءَ چوريءَ گهوريندڙيون رهنديون هيون. ان وقت هن جو منهنجي اڳ سان رشتو ۽ ان سان سختيءَ واري برتاءُ وارو خيال منهنجي ذهن مان مٽجي ويندو هو. مون کي ڀتو هو ته هو هاڻي هڪڙيءَ درزياڻيءَ

سان رهندو هو، جنهن جي ڏسڻ لاءِ دل ۾ سڌ هوندي هئس. سان خيال ڪندو هوس ته هن هڏائين پيري ڪي هوءَ ڪيئن پاڪر پائيندي هوندي، ۽ هن جون چميون، جنهن ۾ هن جي فنا جي بوءِ ايندي هوندي، ڪيئن برداشت ڪندي هوندي.

”نيڪ خيال“ وانگر منهنجو ماٽيلو پيءُ به عجيب غريب ڳالهيون ڪندو هو — ”مون کي شڪاري ڪتن جو ڏاڍو شوق آهي. آهي بيعقل آهن، پر بهرحال مون کي وڻندا آهن. هو ڏاڍا سهڻا ٿين ٿا. سهڻيون عورتون اڪثر ڏاڍيون بيعقل ٿين ٿيون....“

مون فخر سان دل ۾ خيال ڪيو، ته چوانس، ”ڪاش، تو ماڪم مارگاٽ ڏٺي هجي ها.“

”هن جي هڪڙي راءِ جيڪا مون پنهنجي نوٽبڪ ۾ لکي ڇڏي هئي، اها هيءَ هئي: ”جڏهن ماڻهو هڪ گهر ۾ گهڻو وقت گڏا رهن ٿا ته انهن جو مَنُ ۽ مهاندا به اڪثر ساڳي ڍَبَ ڍنگ لڳن ٿا.“

مون کي هن جي اهڙين ڳالهين جي ٻڌڻ جو اهڙو انتظار رهندو هو، جهڙو ڪنهن کي رڻ پٽ ۾ پاڻيءَ جو. آهيءَ هند، جتي ڳالهه ٻولهه سدائين ڪريل زبان ۾ ٿيندي هجي، اُتي غير رواجي ۽ مهذب گفتگو ٻڌي، روح کي تازگي حاصل ٿي ويندي آهي.

منهنجي ماٽيلي پيءُ ڪڏهن به منهنجي امڙ جو مون سان ذڪر نه ڪيو. انهيءَ ڪري مان هُن جي پاڻ وڌيڪ عزت ڪرڻ لڳس.

مون کي ياد ناهي ته ڳالهه ڪيئن ڇڙي، پر هڪڙي ڏينهن مان هن کان خدا بابت سوال ڪري ويٺس. هن اکيون کڻي، مون ڏانهن نهاريو، ۽ سنجيده ٿي چيائين، ”مون کي پتو ڪونهي، پر آءٌ خدا کي ڪونه ٿو مڃان.“

هن جي اِن ڳالهه تي مون کي استانوف ياد اچي ويو، ۽ مون هن کي ان جي ڳالهه ٻڌائي. ساڳئي ٿي نموني ورائيائين، ”ها، پر هو اِن لاءِ دليل ڏيندو آهي. جيڪي ماڻهو ڳالهين لاءِ دليل

ڏيندا آهن، آهي ڪنهن نه ڪنهن ڳالهه کي مڃيندا آهن. منهنجو ڪنهن به ڳالهه ۾ ايمان ڪونهي.“

”پر، اهو ڪيئن ٿي سگهي ٿو؟“

”ڇو نه؟ تون اهڙي ماڻهوءَ کي ڏسي رهيو آهين، جو ڪنهن کي ڪونه ٿو مڃي.“

مون کي سواءِ مرٽينگ ماڻهوءَ جي ٻيو ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه آيو. ۽ هن کي ڏسي، جيڪي منهنجي دل ۾ جذبا پيدا ٿيا، اهي شايد قياس جا جذبا نه هئا، پر هي ٻهرٻون پيرو هو، جو پنهنجي هڪ همجنس جي موت جو ڳجهو راز منهنجي دل جي پاڙن کي اندرو توڙي رهيو هو.

هو ماڻهو منهنجي ويجهو ويٺو هو. اسان جا گوڏا هڪٻئي سان گسي رهيا هئا. هو غور ۽ فڪر وارو انسان هو، ۽ ٿڌيءَ دل سان ماڻهن بابت پنهنجي تعلقات جي بناتي پنهنجا رايا پيش ڪري رهيو هو. هو اهڙي نموني آهي خيال پيش ڪري رهيو هو، ڄڻ هو آنهيءَ لائق هو، جو ماڻهن بابت پنهنجا قطعي رايا رکي سگهي. مون کي هن ۾ پنهنجي لاءِ ڪا ضروري يا فائدي واري ڳالهه ضرور ڏسڻ ۾ ايندي هئي، جا هن جي ٻين اهڙين ڳالهين سان رليل مليل هئي، جن ۾ سڌيءَ طرح منهنجي لاءِ ڪو خاص فائدو نه هو.

هن مليل جُليل، خود پاڻ لاءِ به غير محرم شخصيت واري انسان ۾ خيالَ جوالا مکيءَ وانگر ڦاٽ ڪائي نڪرندا هئا. هن بابت منهنجا ڪهڙا به احساس ۽ جذبا هئا، پر مان سمجهندو هوس ته هو منهنجو جزو آهي ۽ هن جي جاءِ منهنجي اندر ۾ آهي. خيال ايندو هوم ته هو ٻن ڇڻن ڏينهن ۾ مري ويندو، ۽ پاڻ سان گڏ پنهنجي دل ۽ دماغ ۾ سچو ڪلو ڪيل خزانو، جنهن جو هن جي سهٽين اکين ۾ مطالعو ڪندو هوس، پاڻ سان کنيو هليو ويندو. جڏهن هو مري ويندو، تڏهن مون کي دنيا جي رشتي سان ڳنڍيندڙ هڪڙو ٻيو ڌاڳو به ٽٽي پوندو. ٻيءَ رکو هن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ياد باقي وڃي رهندي ۽ آها ياد منهنجي سيني ۾ ته جيسين تيسين سلامت رهندي، پر هو زنده انسان، تبديلين جو گهر، گرما گرمين جو مرڪز، هتان هليو ويندو.....

آهي اهڙا جذبا آهن، جن جي اندر ڪا اهڙي شيءِ لڪل آهي، جنهن جو بيان ڪري نٿو سگهجي ۽ جيڪا خيالن کي آياري ٿي ۽ جنم ڏئي ٿي- اهڙي شيءِ جيڪا اسان کي زندگيءَ جي حقيقت تي سوچڻ لاءِ مجبور ڪري ٿي ۽ اسان کان اهو پڇڻ گهري ٿي ته ائين ڇو نٿو ٿئي؟

هڪڙي برسات واري ڏينهن منهنجي مائيلي بيءَ چيو، ”شايد جلد ئي مان بستري داخل ٿيان؛ هاڻي ڪمزوري ڪاڻي وڌي آهي، ڪنهن ڪم ۾ دل ئي نٿي لڳي.“

ٻئي ڏينهن چانهه پيئڻ کان پوءِ هو ميز تان ۽ پنهنجي ڪپڙن تان ڪريل پورا چڱيءَ طرح صاف ڪرڻ لڳو. ائين ٿي ڏٺو ڄڻ ڪو ڏسڻ ۾ نه ايندڙ تيڪو به آتان صاف ڪري ڇڏڻ چاهيندو هجي“ پوڙهيءَ عورت، وهمي نگاهه سان مون ڏانهن نهاريندي، پنهنجيءَ ڌيءُ کي هورڀان چيو ـــ

”هن ڏانهن ته ڏس، ڪيئن نه پيو چنبڙ ڦوڪ ڪري!“

ٻئي ڏينهن هو پنهنجي ڪم واريءَ بينچ تي ڏسڻ ۾ نه آيو. ٿيئين ڏينهن پوڙهيءَ مون کي هڪڙو وڏو سفيد لفافو ڏيندي چيو، ”اڄ! تو کي ڏيڻ وسري ويو هوم. ڪالهه منجهند جي وقت آيو هو. هڪڙي ڇوڪري کڻي آئي هئي. ڏاهوڪي ۽ جوان هئي. توسان هن جو ڪهڙو ڪم؟ تون ته هاڻي منهنجي سمجهه کان ٻاهر ٿيندو وڃين!“

مون لفافي کي کولي پنو ڪڍيو. ان تي اسپتال جي مهر لڳل هئي. جنهن تي ڏنگن ڦڏن اکرن ۾ هيئن لکيل هو: ”توکي وقت ملي ته مون وٽ اچجانءِ . مان مارڪينو وسڪي اسپتال ۾ آهيان ـــ اي. ايم.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻئي ڏينهن صبح جو مان اسپتال ويس ۽ پنهنجي ماتيلي ڀيڻ جي پلنگ جي پرسان وڃي رهيس. هو پلنگ کان ڏکيو هو. هن جا پير جن تي موڪرا جوراب پيا هئا، پلنگ کان ٻاهر لٽڪيل هئا. هن جون سهڻيون اکيون ڏاڍيون بيقرار هيون. هن جون پريشان نگاهون ديوار تان ڦٽڪنديون، ڪڏهن منهنجي چهري تي ۽ ڪڏهن هڪڙيءَ نوجوان ڇوڪريءَ تي پئجي رهيون هيون. هوءَ هن جي سيرانديءَ کان اسٽول تي ويٺي هئي. هُن رکي رکي پنهنجا هٿ جڏهن هُن جي وهاڻي تي ٿي رکيا، تڏهن منهنجي ماتيلي ڀيڻ، ڪليل منهن سان، پنهنجا ڳل هن جي هٿن سان ٻئي مهٽيا. هوءَ ٻت ۾ پربل جوانڙي هئي ۽ ڪيس ڪارو ريشمي وڳو پهريل هو. ڳوڙها هوربان ٽمي هن جي بيضوي چهري تي ٻئي پيا. هن جي پنل نيرن نيڻن منهنجي ماتيلي ڀيڻ جي چهري ڏانهن نهارڻ کان بس نه ٿي ڪئي— اهيءَ چهري تان، جنهن تي انتهائي ڪمزوريءَ ۽ هيڻائيءَ سبب استائيءَ جي پيلاڻ ڇانيل هئي.

”پادريءَ جو هجڻ ضروري آهي،“ هن هوربان چيو، ”پر هي انڪار ڪري رهيو آهي، ڳالهه سمجهي ئي نٿو.“ ۽ پنهنجا هٿ وهاڻي تان کڻي پنهنجي ڇاتيءَ تي اهڙيءَ ريت رکيائين، ڄڻ دعا گهرندي هجي.

منهنجو ماتيلو ڀيءُ ڪجهه هوش ۾ آيو ۽ منهن ۾ گهنج وجهي ڇت ڏانهن نهارڻ لڳو، ڄڻ ڪا ڳالهه ياد ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هجي. هن پنهنجو سڪل هٿ مون ڏانهن وڌايو.

”تون آهين؟ مهرباني. ڏسين ٿو.... هاڻي ته.... هوش به ڇڏي ويو اٿم....“

ڪمزوريءَ جي ڪري سبباڻ اکيون بند ڪري ڇڏيائين. مان هن جي سرد وڏن ٿڌن وارڻ آڱرين کي هٿ لاتو. ڇوڪريءَ هوربان چيس، ”پوچين، موڪل ڏي ته پادري....“

”تو کي ضرور هين مان واقف ٿيڻ گهرجي،“ هن چيو، ”هيءَ منهنجي پياري—“

هو ماٺ ٿي ويو، هن جو وات کُليل ويو، پوءِ اوچتو هن
کان کانوَ جي آواز جهڙي دانهن نڪتي، ۽ پلنگ ڀرسان هڪ
پاسي هٽي ويس، گاديلي کي ڪٺي زورائتو مٺ ۾ جهليائين.— ۽
هميشه لاءِ ماٺ ٿي ويو. ڇوڪريءَ بي قابو ٿي، ٻانهن کي ڪٺي
پلنگ تي اڇلايو، ۽ پنهنجو منهن گهنجيل ويهاڻي ۾ هڻي، رڙيون
۽ روئڻ لڳي.

منهنجي ماءُ جي دم جو اُهين پل ۾ نڪري ويو، ۽
مرڻ کان فوراً پوءِ هن جي چهري تي سڪون ۽ سونهن جي
رونق پکڙجي وئي.

ماءُ ان ڇوڪريءَ کي ٻانهن تي جهلي، اسپتال کان ٻاهر
نڪتس. هوءَ روئي رهي هئي ۽ هن جا پير بيمارن وانگر پئي وچڙيا.
هن جي هٿ ۾ جيڪو رومال هو، سو هُن ويڙهي ويڙهي ڳوڙهو
ڪري ڇڏيو هو، ۽ آهو هن گهڙيءَ هِن اک تي ۽ گهڙيءَ
هُن اک تي پئي رکيو، ۽ جيئن پوءِ تيئن اُن کي مٺ ۾
ڇپائيندي سوڙهو ڪندي ٿي رهي، ۽ وري وري اُن کي ڏسندي
ٿي رهي، ڄڻ آها ئي هن جي آخري ۽ پياري ۾ پياري ملڪيت
باقي وڃي رهي هئي.

هوءَ اوچتو بيهي رهي ۽ منهنجي ويجهو اچي قدر ئي
ويئي، ڄڻ ڪنهن خطري کان بچاءَ ڳولهيندي هجي، ۽ پنهنجي
آواز ۾ اٿاهه ڏک ۽ بيوسي آڻي، چوڻ لڳي، ”۽ هو سماري
ڏاڍيءَ ۾ زنده رهي نه سگهيو! او خدا، پيارا خدا! اُنهن آخر ۾
چو ڏيٺو هو؟“

پوءِ پنهنجو ڳوڙهن ڀريل هٿ مون ڏانهن وڌائيندي، چوڻ
لڳي، ”خدا حافظ. هو تنهنجي ڏاڍي ساراهه ڪندو هو. سڀائي
هن جي جنازي جو ڪفن دفن ٿيندو.“

”ماءُ توکي گهر ڇڏي اچان؟“

”نه. رات ناهي.“

مان رستي جي ڪنڊ وٽ بيھي، ھن ڏانھن نھارڻ لڳس. ھن جا قدم اھڙي ٺاھوءَ وانگر ھوربان کڻي رھيا ھئا، جڻھن جيئي ھن جھان ۾ ڪابہ دلچسپي نہ ھجي.

آھو آگسٽ جو مھينو ھو. وڻن جا پن ڇڻي رھيا ھئا.

مان ھني ڏينھن جنازي ۾ شريڪ ٿي نہ سگھيس، ۽ اھا چوڪري وري مون ڪانہ ڏٺي.

منهنجو ڪم ميلي جي ميدان ۾ صبح جو ڇهين بجين کان شروع ٿيندو هو. مان انهي ڪافي دلچسپ ماڻهن سان ڪم ڪندو هوس – سفيد وارن وارو اوسيپ، جيڪو دڪان جو مهندار ۽ 'درويش نڪولس' وانگر ڏسڻ ۾ ايندو هو – هو هوشيار ڪاريگر ۽ وات جو نڪائي هو؛ ڪيو ايفوسن جيڪو ڇت جو ڪم ڪندو هو؛ ۽ زاهد پيٽرڪ جيڪو سربندن تي ڪم هلائيندو هو – هو طبيعت جو سنجيدو هوندو هو، تنهنڪري هو به مون کي ڪو درويش لڳندو هو، هرڪو هن کي 'خدا جو ماڻهو' سڏيندو هو؛ پلستر هڻڻ وارو گريگوري شيشلوين، جيڪو شڪل جو سهڻو هو ۽ هن جا وار گهنڊيدار هئا – هن جي شڪل مان سدائين چڱمڙسي پئي بکندي هئي.

مان جڏهن پنهنجي مالڪ، نقشي نويس، وٽ پهريون ڀيرو ڪم تي اچي پيو هوس، تڏهن ئي آءٌ هنن سڀني مان واقف ٿي ويو هوس. هر آرتوار تي هو ڪاڌي جي ڪمري ۾ اچي ڪلا ٿيندا هئا. مان هنن جي ڏيک ويک، عادتن ۽ گفتگو کان، جنهن ۾ منهنجي لاءِ نئون سواد هو، گهڻو متاثر ٿيو هوس. اهي راڻوڙ گهوڙا ماڻهو سدا ۽ رڄ چڱا مڙس هوندا هئا، ۽ ڪنهن جي چور، پرپٺ غيبت ڪندڙ، شرابي ۽ خسيس دڪاندارن کان گهڻو مختلف هوندا هئا.

آءٌ هنن ڏينهن ۾ مان خاص طرح پلستر هڻندڙ شيشلوين گريگوريءَ کان ڏاڍو متاثر ٿيو هوس، ايتريقدر جو سندس شاگرد ٿيڻ جو

۽ ارادو ڪيو هوم. هن پنهنجن سنهري ڀرن کي پنهنجن سفيد آڱرين سان کنهندي، فرمائي۽ سان منهنجي خيال کي رد ڪري ڇڏيو هو- ”اڇا ن. ڪم ڏاڍو سخت آهي. پل هڪ سال گذري ۽ پنهنجي سهڻي ڪنڌ کي لوڏيندي چيو هئائين، ”ڇا، جنهن ڪم تي هينئر آهين، اهو توکي پسند ناهي؟ پر، ائين نه سوچيندو ڪر. پنهنجي ڪم سان شوق رک. همت ڪر. سڀڪجهه ٺيڪ ٿي ويندو.“

سان ڇني اتو سگهان ته هن جي انهي۽ سمجهه ڀري۽ صلاح تي مون ڪيترو عمل ڪيو، پر مان اڄ به ان کي شڪرگذاري۽ سان ياد ڪيان ٿو.

هاڻي به هو سڀ آنهي۽ ساڳي۽ طرح هر آرتوار تي صبح جي وقت منهنجي مالڪ سان ملڻ لاءِ ايندا هئا. منهنجي مالڪ جي انتظار ۾ هو بورچيخاني جي بينچن تي ويهي هڪٻئي سان مزيدار چرچا ڀوڳ ڪندا رهندا هئا. منهنجو مالڪ اچي سان وڏي واڪي هنن جو آدرڀاءُ ڪندو هو، ۽ سڀني سان هٿ ملائڻ کان پوءِ ميز جي هڪڙي مٿي کان ويهي رهندو هو. ڪاريگر پنهنجون قالل چوڙيون ۽ ياداشت ناما پنهنجن کيسن مان ڪڍي ميز تي رکندا هئا، ۽ هفتي جو حساب ڪتاب شروع ٿيندو هو.

وٺندڙ ڪل ڀوڳ واري نموني هنن جي حساب ڪتاب تي جهڳ جهڳ شروع ٿي ويندي هئي، جا ورلي ترشي اختيار ڪندي هئي، نه ته هميشه هنن جي وچ ۾ دوستاڻا ٽهڪ لڳا پيا هوندا هئا. منهنجو مالڪ ۽ هو هڪٻئي جي حساب مان غلطيون ڪڍي هڪٻئي کي ٻڌائيندا هئا.

”ڪيڏي نه افسوس جي ڳالهه آهي، جو تو جهڙو چڱو ماڻس ۽ ايڏي اٽڪل بازي!“ هڪڙو ڪو ڪلي، منهنجي مالڪ کي چوندو هو.

مالڪ ٽڪي۽ ڪل سان وراڻيندو هو، ”اڙي آلو، تون پنهنجي چالاڪي۽ لاءِ ڇا ٿو چوين؟ سمجهڻي ٿئي ويندءِ!“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”هيو اسان ۾ رهيو ٻه ڇا آهي؟“ ايفوسن ڪنڌ ڌوڻيندي، ڳالهه ڪي لٺي وڌائي.

’خدا جي ماڻهوءَ‘ پيٽرڪ کان ٻه رهيو نه ٿيو- ”ماڻهو هيو ڪري ٻه ڇا؟ جيڪي ٿو ڪمائي، سو آهي خدا ۽ زار جي حوالي، پيٽ پالڻ لاءِ ٻه ڪي نه گهرجي!“

”اِنهيءَ ڪري نه سون وٽ اوهان جي ڏاڙهين ڪوڙڻ جيترا ڏوڪڙ ٻه ڪين رهيا آهن!“ مالڪ ٽهڪ ڏيندي چيو.

”ڏاڙهين ڪوڙڻ لاءِ ٻيا اسان جي ڪل لاهڻ لاءِ!“

گريگوري پنهنجي اڌامندڙ ڏاڙهيءَ ڪي هٿ وجهي، سيني تي ٻهاري، وعظ واري نموني چيو، ”منهنجا ٻاڙرو، منهنجو خيال آهي ته اسان کي پنهنجو ڪم ٻين ڪي ننگڻ کان سواءِ ڪرڻ گهرجي. اسان کي هن جهان ۾ سچائيءَ ۽ ايمانداريءَ سان رهڻ گهرجي. ڇا، اوهين ٻوءِ الدازو ڪري سگهو ٿا ته اسين ڪيتري نه سک ۽ مزي سان رهنداسين! يارو، دوستو، توهان جو ڇا خيال آهي؟“

انهيءَ وقت هن جي اکين ۾ وڏيڪ چمڪ پيدا ٿي ويئي، ۽ هو وڏيڪ پرڪشش نظر اچڻ لڳو. هن جي گذارش ٻين ڪاريگرن کي مونجهاري ۾ وجهي ڇڏيو، ۽ هو وڏي مشڪل سان پنهنجون اکيون هن کان ڦيرائي ٻئي پاسي ڪري سگهيا.

”ڳوٺاڻا هونئن ٻه گهٽي ڏکي نه ڪندا آهن،“ درويش صورت اوسپ ٿڌو شوڪارو ڀري چيو، ڄڻ انهن سان همدرديءَ جو اظهار ڪندو هجي.

پيٽرڪ، سانوري سرٻند، ميز تي جهڪي، ٿلهي آواز ۾ چيو، ”گناهه ڏيڍ مثل آهي، جيڪو ڪو اکٽي ويو ته هو وڏيڪ ڦاٿو.“

مالڪ جوابي لهجي ۾ چيو، ”برابر، ائين آهي! پر ڏيڍ ۾ ٽڪڻي ڪو اچي ته اچي، نه ته ٻاڻمرادو ته ڪو آن جي وجهو ٻه ڪوله ويندو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اُئين پنهنجي فلسفي جي گفتن کي پورو ڪري، هو وري ليکي جي جهڳ جهڳ کي لڳي ويندا هئا. نيٺ جڏهن اهو رڳڙو پورو ٿيندو هون، ۽ حساب ڪتاب صفا ڪري لاهيندا هئا، ته مڙ ڪري، مالڪ کي پنهنجو مهمان بنائي، چانهه پيئڻ لاءِ هوٽل ۾ ملها ويندا هئا.

منهنجي سپرد اهو ڪم هو ته آنهن ڪاريگرن تي نظرداري رکان جيئن هو ڪاٺ، سرون يا ڪوڪا وغيره چورائي کڻي نه وڃن. منهنجي مالڪ وٽ ڪم ڪرڻ کان سواءِ هو پڻ ٺيڪيدارن وٽ به ننڍو ننڍو ڪم ڪندا هئا، جتي اهو سامان ڪتب آڻي سگهيا ٿي، ۽ اِنهيءَ طرح منجهانئن ڪي ڪي ته منهنجن اکين جي اڳيان سامان لڳايو ويندا هئا.

هنن منهنجو گرمجوشيءَ سان استقبال ڪيو. گريگوريءَ اڳين واقفيت ياد ڏيارنيدي چيو، "اڙي، تون ته مون کي اهلاز ڪندو هئين تـه مون کي پنهنجو شاگرد ڪر؟ ۽ هاڻي تون اسان جي مٿان اوورسيئر مقرر ٿيو آهين!"

اوسپ چرچو ڪندي چيو، "تون پيو پاڻيءَ جو وهڪرو ڏسج، خدا پاڻهي پيو پيڙي هلائيندو."

پر پيٽرڪ ڪجهه نيڪ سان چيو، "پوڙهن ڪوئن کي پڪڙڻ لاءِ پونگڙو موڪليو اٿن."

منهنجو ڪم مون کي عذاب وانگر لڳندو هو. مان هنن ماڻهن جي اڳيان منجهي پوندو هوس، ڇاڪاڻ ته هو پنهنجي پنهنجي ڪم جا ڪاريگر هوندا هئا، ۽ مان انهن جي مٿان اُئين چوڪيداري ڪري رهيو هوس جڻ ته هو چور ۽ ٺڳ هئا! پوءِ مون کي اهو ڪم اهڙو ته ڏکيو لڳو، جو اوسپ، جنهن منهنجي دل جي ڳالهه کي تاڙي ورتو هو، مون کي ٻاهن کان هڪ پاسي وٺي چوڻ لڳو، "ڪجهه سمجهه ڏار، جيڪڏهن اِهي افعال اٿئي ته ڪنهن جاءِ جو نه رهندين، سمجهين ٿو؟"

حقيقت ۾ مون کي ڪجهه به سمجهه ۾ نه پئي آيو. پر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اها ڳالهه محسوس ڪندي ته هن کي منهنجي نازڪ جوابداريءَ جو پتو هو، اسان پاڻ ۾ ڪليءَ دل سان ڳالهايو.

”ڏيان ۾ رکجانءِ، جنهن ماڻهوءَ تي توکي اول اول اک رکڻي هوندي، اهو اهو ’خدا جو ماڻهو‘ سربند پيٽرڪ آهي. هن کي اهڙيءَ هٺ چراند جي عادت به آهي. ڪاڏهن شيءِ هٺ لڪيس ته نه ڇڏيندو، چاهي اها ڪيتري ني خسيس هجي، مثلاً ڪڪڙن جو اڌ سر، سرن جو ٻڙن ڪن، ڇڳن جي ٽڪي اڌ. هو آهي ته معقول ماڻهو، پڙهيل، ۽ نيڪ خيالن وارو، ته به هن ۾ پين جي ڀلي خاطر، يعني پنهنجي کهول ڪارڻ، اها هڪ ڪمزوري آهي. ۽ ايفوسن عورتن جهڙو آهي، مرنجان مرنج، توکي ان جو اونو نه ڪرڻ گهرجي، جيتوڻيڪ ڪُنب نڪتل سڀ مائٽا چالاڪ ٿيندا اٿيئي — ۽ هيءَ عورتن پليان ته ٻنهي خوار اٿيئي. هوڏانهن گريگوري ششلين آهي؛ هن جي خاصيت هيءَ آهي ته هو ٿلهي مغز جو آهي، هاڻ ڪي ٽي مس ٿو سنڀالي سگهي، ڪوبه هن کي نڱي سگهي ٿو. گهڻو ڪو حرص هوس به ڪونهيس، ته به اها ٿوري هٺڙيءَ جي عادت الائي ڇو پنجي ويئي اٿس!“

”ڇا، اهو چڱو ماڻهو آهي؟“

اوسپ مون ڏانهن اکين گهوريو ڄڻ ڀري ڪان نهاريندو هجي، ۽ پنهنجو رايو پيش ڪيائين، جيڪو اڃا تائين منهنجي دل ۾ سوگهو آهي — ”هو چڱو آهي، انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي. سست ماڻهوءَ لاءِ چڱي ٿيڻ کان وڌيڪ ٻيو سولو ڪم ڪونهي. چڱي هجڻ لاءِ دماغ جي ڪابه ضرورت ڪانه پوندي آهي.“

”پاڻ بابت ڇا ٿو چوين؟“ مون پڇيس.

اوسپ کلندي چيو، ”مان؟ مان ان جو جواب ڪنواريءَ ڇوڪريءَ وانگر ڏيندس. صبر ڪر ته مان ڏاڏي ٿيان، پوءِ توکي پنهنجي ڳالهه ٻڌائيندس. تيستائين پنهنجي دماغ کان ڪم وٺ ۽ مون کي کولي لهه؛ اهو تنهنجو ڪم آهي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اِئين هُن بابت ۽ ٻين ڪاريگرن بابت جيڪي منهنجي دل ۾ خيال هئا، سي هُن ڊاهي آئي هيٺ پٽ تي سٽيا. هن جي ڳالهه تي شڪ ڪرڻ منهنجي لاءِ ڏکيو هو، ڇاڪاڻ ته ايفوسن، پيٽرڪ ۽ گرنگوري ٻه اَن پڙهيل ڪي سمجهو ۽ زماني جو پختو ماڻهو سمجهندا هئا. هو هن وٽ، سعيو ڪري، صلاح وٺڻ ايندا هئا ۽ هن کي وڏي عزت ڏيندا هئا — ”مهرباني ڪري اسان کي هي ته ٻڌاءِ!“ اِنهن لفظن سان پنهنجي ڳالهه، شروع ڪندا هئا، ۽ ڏاڍي ڌيان سان هن جو هر گفتو ٻڌندا هئا.

اِنهيءَ هوندي به هن کي ويندو ڏسي، هڪ ڀيري پيٽرڪ گرنگوريءَ کي ڪن ۾ ٻڏڪو ڪيو — ”ڪافر!“ ۽ گرنگوري لهڪ ڏيئي چيو، ”مسخرو.“

گرنگوريءَ مون کي دوستاڻو چتاءُ ڏنو هو — ”جڏهن اِنهي پڙي سان هجين، ته پنهنجو خيال رکجانءِ. توکي پتو ئي نه پوندو، جو توکي هو پنهنجي آڱرين تي نچائڻ شروع ڪري ڏيندو. خدا توکي هن جي نقصان کان پناهه ڏئي.“

”ڪهڙو نقصان؟“

سهڻي پلستر واري اکيون ڇنڀيندي چيو، ”مون کي پتو ئي ڪونه پيو ته توکي ڪيئن ٻڌايان.“

هائي مان اُنهن سڀني بابت وڏي مشڪل ۾ پنجي ويس. ٻاهرئين ڏيک ويک مان سربلند پيٽرڪ سڀني کان وڌيڪ نيڪ ۽ ايماندار ٿي لڳو. هن جون ڳالهيون مختصر ۽ سمجهه پرٻون هونديون هيون. هن جي دل هميشه خدا، موت ۽ مرڻ کان پوءِ زندگيءَ جي خيال ۾ لڳل هوندي هئي — ”اڙي منهنجا ڀڄڙو، ٻانرو، اهڙا ٻي خيالا نه ٿيو! اوهان اِها ڳالهه ڪيئن ٿا وساريو ته توهان جو حشر ڪهڙو ٿيڻو آهي؟ هر ڪنهن کي اڳي پوءِ قبر ۾ داخل ٿيڻو آهي.“

هن کي پيٽ جي تڪليف هوندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ته هو ڪاڻهن صفا بند ڪري ڇڏيندو هو ۽ جي پل کان هڪڙو

گرانهه به وڌيڪ ڪائي ويهندو هو ته هن کي اهڙو سور جو دورو پوندو هو، جو حشر مچي ويندو هو. چت جو ڪم ڪندڙ ڪهڙو ايفوسن جيتوڻيڪ پورالو هو، ته به بلڪل ايماندار لڳندو هو. ڪڏهن ڪڏهن مزي ۾ اچي اهڙيون حماقتون ڪندو هو، جو هن جي پاڳل هجڻ جو شڪ پيدا ٿيندو هو. هو هميشه عورتن جي عشق ۾ گرفتار رهندو هو ۽ هر عورت جي تعريف ۾ ساڳيو جملو ڪتب آڻيندو هو— ”مان ڀت توکي سچ ٿو چوان، هوءَ عورت ته ناهي مڪمل آهي! ماکي آهي!!“

جڏهن ڪاوين محلي جون سهڻيون عورتون فرش ڌوئڻ لاءِ ايندريون هيون، ته ايفوسن ميان، ڪب کي لوڏا ڏيندو، چت تان هيٺ لهي ايندو هو ۽ ڪنهن ڪنڊ ۾ ايهي خوشيءَ مان پيو ٺوڪارا هڻندو هو. هن جون وڏيون پوريون اکيون پيون ڦرڪنديون هيون ۽ واڇون ڪلي وجي ڪنن سان لڳنديون هيس ۽ چپن ۾ چوڻ لڳندو هو، ”خدا پنهنجي مهر ڪري ڪهڙي نه بلبل موڪلي آهي! اڄ ته منهنجو نصيب ڦالي پيو آهي! هن ڏانهن ته نهار— جهڙو مکڻ، جهڙي ماکي! مان پنهنجي هڙي خوش نصيبيءَ تي شڪرانو نه ڪريان ته ڇا ڪريان! هڙو حسن مون کي جوان ٿو بنائي ڇڏي، ياه ٿو لڳائي ڇڏي!“

شروعات ۾ عورتون هن تي کلڻ لڳنديون هيون— ”اڙي ڀڏ ته ڪهڙو ڪهڙيون ڳالهيون پيو ڪري! شل خدا مٿس رحم ڪري!“

هو هنن جي کل کي اڻ ڏٺو اڻ ٻڌو ڪري، هنن ڏانهن پيار ڀرين نظرن سان ڏسڻ لڳندو هو. هوريان هوريان هن جو هڏائون منهن ننڍاڪڙو ٿي ويندو هو ۽ هن جي وات مان گلن جهڙا مٺا لفظ ڀيرون ڪري نڪرڻ لڳندا هئا، جي عورتن کي نشو ڏيئي ڇڏيندا هئا. هڪڙيءَ وڏيءَ عورت پنهنجي سانيائيءَ کي چيو، ”هن ماڻهوءَ جون ڳالهيون ته ٻڌو! هرويرو شڪل جو خراب به ناهي!“

”هن جو آواز ڍڪين جي گيتن جهڙو آهي.“

منجهائنس هڪڙي مغرور عورت چيو، ”تنهنجو مطلب آهي
ته ڪو فقير چرچ جي دروازي وٽ سمهي هتي رهيو آهي.“
پر ايفوسن فقيرن کان گهڻو مٿي هو. هن جا پير اونهين
پاڙن وانگر مضبوط هئا. هن جي آواز ۾ رس هو، هن جي لفظن
۾ جادو هو، جو عورتن کي لولي ڏيئي ڇڏيندو هو، ۽ هو ماٺ
۾ اچي وينديون هيون. سچ پچ ته ائين لڳندو هو، ڄڻ هن جي
هستي هن جي مٺڙي طلسمي آواز سان گڏ نديءَ جي وهڪ وانگر
هنن ڏانهن وهندي وهندي هئي.
آخرڪار پنهنجي موڪري مٿي کي ائين لوڏي، ڄڻ ڪنهن
حادثي هن کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو هجي، پنهنجي ڪاريگر
سائين کي، ڪاڏي جي ميز تي يا ڪنهن سومر جي ڏينهن صبح
جو ڪم تي چڙهڻ کان اڳ پڙائيندو هو.... ”هوءَ ننڍڙي
جوانڙي واهه جي ملي هئي، واهه جي ماڪي هئي! هڙي مکڻ
سان ملاقات! سچ پچ ته بهشت هو بهشت!“
پنهنجي اهڙيءَ فتح جي بيان ڪرڻ وقت ايفوسن بين
عشقبازن وانگر نه ته پنهنجي اڪل بازيءَ جي ڇتاڪ هڻندو هو،
نه ئي عورت کي پنهنجو شڪار سمجهي ڦولڻ ۾ پرتو هو. هن جي
ڪلمن ۾ عجب پرپل اکين سان رکيو خوشيءَ ۽ شڪرگذاريءَ
جو اظهار ٿيندو هو.
اوسپ، نفرت سان ڪنڌ ڌوڻي، چوندو هوس، ”تون ته
وَيَلُ آهين. تنهنجي ڪيتري عمر ٿيندي؟“
”چوڏيتاليهه، پر آن سان ڇا ٿيندو آهي! اڄ سان پنج سال
وڌيڪ جوان ٿي ويو آهيان، ائين پيو سمجهان ڄڻ آب حيات ۾
ٻڏي هنئي اٿم. منهنجي دل خوش آهي ۽ رڳ رڳ ۾ تازگي پيو
محسوس ڪيان. ڪن ڪن عورتن ۾ اهڙو اثر ٿيندو آهي.“
خار ۾ پرجي پيٽرڪ هن کي وعظ ڪرڻ لڳندو هو،
”پنهنجا پير سنڀال؛ پنجاهه کي پهتين، ته انهن خراب ڪمن جو
پاڻيهي نتيجو ڏسندين.“

هوڏانهن پيري پيري سان گريگوري ٿڌو ساه کڻي چوندو هو، "ايفوسن، تون ڏاڍو بيشرم آهين!" ۽ سان اها ڳالهه محسوس ڪندو هوس ته آهو سهڻو جوان، هُن ڪهڙي تي رشڪ ڪندو هو.

پوڙهو اوسپ پنهنجي چالديءَ جهڙن پرن سان هن کي سڌو گهوري، لهڪ ڏيئي چوندو هو، "مرڪا ڇوڪري دام ۾ ڦاسي نه پوي. ڪنهن کي لذيذ ڪاڌو کپي، ڪنهن کي انڊو ۽ زيور کپن. پر اهي تنهنجون سڀ ماڪيون ۽ مٺايون ڪڏهن نه نائيون ۾ ٿينديون!"

گريگوريءَ کي زال هئي، پر اها ڳوٺ ۾ رهندي هئي. هيءَ جوان ۽ ڀاري وارين آنهن عورتن ۾ اکيون وجهيو هلندو هو. ۽ ، آنهن سان ڪنهن کي به پنهنجي ڪمائيءَ ۾ اضافي ڪرڻ خاطر ڪنهن سان رستي رکڻ ۾ ڪو عار ڪونه ٿيندو هو. هو اٿين سمجهنديون هيون ته ههڙن غريبائي حالن ۾ آهو به سٺڻ هڪ روزگار هو. پر سهڻو پلستر وارو پاڻ کي هنن جي ديدار بازيءَ سان ئي خوش رکيو ايندو هو. هن جي گهور ۾ پاڻ رحم هوندو هو، جڻ ته هن کي پاڻ تي يا هنن تي ڏک ٿيندو هجي. جڏهن آهي وک وڌائي پاڻ هن سان اشاري بازي ڪنديون هيون، ته هو لڄ ڀريو لهڪ ڏيئي، اتان هليو ويندو هو — "آه، اوهين اماڻيون —"

"اڙي اناڙي، تو کي ڪهڙي ڳالهه تي روڪي؟" ايفوسن واڙو ني هن کان پڇندو هو.

"مون کي زال آهي،" گريگوريءَ هن کي ياد ڏياريو.

"پوءِ ڇا ٿيو؟ هن کي پتو ٿورو ئي ڪو پوندو!"

"جيڪڏهن مان بيوفا ٿيندس، ته هن کي پتو اوس پئجي ويندو. هن کان ڪا ڳالهه لڪي نه رهندي."

"پر اهو ڪيئن ممڪن آهي؟"

"مان اهو ته ڇئي نٿو سگهان ته ڪيئن، پر جيستائين هوءَ پاڪدامن آهي تيستائين هن کي منهنجي بيوفائيءَ جو پتو پئجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڃندو، ۽ جيستائين مان پاڪدامن آهيان تيستائين هن جي بيوفائيءَ جو مون کي پتو پئجي ويندو.“

”پر، اهو ڪيئن؟“ ايفوسن ڳالهه تي زور ڏيندي چيو.

”مان چئي نٿو سگهان،“ گريگوريءَ ورائي چيو.

ڇت جوڙيندڙ ايفوسن، ڪاوڙ ۾ مڪ الارڻيندي، چيس، ”پاڪدامن هئڻ ڪري ٿي ڪنهن جو ڇا پتو پوندو؟ پنهنجو منطق ته ڏس! تنهنجو مغز پورو ته ناهي!“

ششلين گريگوريءَ جي ٽولي ۾ ست ڪاريگر ڪم ڪندا هئا، جي هن کي پنهنجو جمعدار نه پر پاڻ جهڙو ۽ پاڻ منجهان ڪري سمجهندا هئا، ۽ هن جي پرپٺ هن کي ”پاڏو“ ڪري ڪوٺيندا هئا. جڏهن هو ڏسندو هو ته هن جا ڪاريگر سست ٿيا ويٺا آهن، ته پاڻ ڪم ۾ جنبي ويندو هو، ۽ ٿورو سهٽو ڪم ڪري، هنن کي وڻندڙ نموني چوندو هو، ”شاباس جوانو!— ڪم کي هلائيندا هلو.“

هڪڙي پيري مالڪ جو ڪاوڙ پريل پيغام هن کي پهچائيندي، مون چيو، ”ڪهڙا نه ڪم جا ٽوٽي آهن، اهي تنهنجا ڪاريگر!“

”سچ اچ!“ هن ظاهري عجب ڪائيندي چيو.

”جيڪو ڪم هو هاڻي پيا ڪن، اهو هنن کي ڪالهه پورو ڪرڻ کپندو هو؛ پر اهو ڪم ته اڄ به پورو ٿي نه سگهندو!“

”بلڪل ٺيڪ ٿو چوين،“ هن قبول ڪندي چيو، ”اڄ به پورو ڪري نه سگهندا.“

هو گهڙيءَ تائين ماٺ ٿي ويو ۽ پوءِ چوڻ لڳو، ”مان ڄاڻان ٿو ته انهن کي لت هڻي ڪيڏي ڇڏڻ گهرجي، پر ڇا ڪيان؟ پنهنجا آهن، منهنجي ڳوٺ جا آهن. انهيءَ کان سواءِ خدا اسان کي سزا ڏيڻ هن دنيا ۾ موڪليو آهي ته اسان ڪي پنهنجي پگهر جو پورهيو کائڻ گهرجي، ۽ اها ڳالهه، توسان ۽ مون سان به لاڳو آهي. پر حقيقت هيءَ آهي ته تون ۽ مان هنن کان گهٽ پورهيو ٿا ڪيون. انهيءَ ڪري هنن کي ڪيڏندي لڄ ٿي اچيم.“

هو ڏاڍو سوچيندو هو. ننڍ ۾ گهمندڙ ساڌوءَ وانگر هيڏانهن هوڏانهن هليو ويندو هو. ڪڏهن ڪڏهن هو مڇلي جي سڃڻ گهٽين مان چڪر هڻندو، ڪنهن واهه جي پل جي مٿان ڪنهڙي وٽ بيهي رهندو هو، ۽ ڪڏهن ميدان وهندڙ پاڻيءَ ۾، ڪڏهن مٿي اڏامندڙ ڪڪرن ڏانهن ۽ ڪڏهن اوڪا نديءَ جي وهڪري کي ڏور تڪيندو رهندو هو. جيڪڏهن ڪو هن وٽ پهچي هن کان پڇندو هو— "هت ڇا پيو ڪرين؟" ته هو ڇرڪ کائي، جواب ڏيندو هو، "ڇا؟" ۽ هوش ۾ اچڻ کان پوءِ، منجهيل نموني مرڪي، چوندو هو، "ڪجهه نه، پاڻيءَ ڏانهن پيو نهاريان."

هو گهڻو ڪري چوندو هو، "ڏٺيءَ پنهنجيءَ دنيا کي اهڙيءَ ريت بڻايو آهي جيئن اها هڪ گهر جي — هو آسمان، جنهن تي سج، چنڊ ۽ تارا پيا چمڪن، ۽ هيءَ زمين، جنهن تي نديون پيون وهن. انهن تي وري ٻيڙيون ۽ جهاز پيا هلن. ڪنهن به ٻيڙيءَ تي چڙهي جيڏانهن دل چوي اوڏانهن وڃي سگهجي ٿو— ريازان، رائبنسڪ، پرم، استراخان. هڪڙي پيري سير ڪرڻ لاءِ ريازان ويو هوس، خراب ناهي، پر اسان جي نجنيءَ جهڙي چهل پهل ان ۾ ڪانهي. ۽ استراخان ته پاڻ وڌيڪ بيرونق آهي. سڄو 'ڪالمڪين' مان پريو پيو آهي ۽ ڪالميڪ' مون کي وڻندا ناهن. مون کي اهي سڀ ڏاڍا ماڻهو- اهي ماردوين، ڪالميڪ، ايراني ۽ جرمن ڏٺا ڪين وڻن."

هن جي گفتگو هميشه هوريان هوندي هئي، ۽ ائين لڳندو هو ڄڻ هن جا لفظ ڪنهن همدردانه تائيد جي تلاش ۾ هوندا هئا، ۽ هميشه اها تائيد هن کي سرمند پيٽرڪ وٽان حاصل ٿيندي هئي.

"انهن ماڻهن ڪٿي به رهائش اختيار نه ڪئي آهي، ڄڻ ته رول آهن،" پيٽرڪ اهڙيءَ سختيءَ سان چيو ڄڻ ته انهن تي ڪنهن سزا جي فتويٰ ڪيائون هجي. "حضرت عيسيٰ جي آمد کان اول هت آيا هئا، ۽ هن جي اهر ظهور کان اول هتان هليا ويندا."

گرېگوريءَ جي منهن ۾ رونق اچي ويئي، ۽ هن جي آواز ۾ جوش پيدا ٿي ويو— ”چئبو، اها ڳالهه آهي! ائين آهي نه؟ الهيءَ ڪري ٿي مون کي روسي قوم سان الفت آهي. هو خالص روسي آهن ۽ انهن سان ئي ڪنهن قوم جو ميل ڪونهي. مون کي يهودي به پسند ڪين آهن. مون کي دل ۾ ڪٿڪو جاڳندو آهي ته اهي ڪتاب وارا ڪيئن ٿيا. پر مان سمجهان ٿو الهيءَ ۾ به قدرت جو راز هوندو.“

مبهم لفظن ۾ سربند سر وناس، ”هائو، الهيءَ ۾ راز آهي— پر ڪيتريون ڳالهيون آهن، جي ٻي ٽڪيون به لڳن ٿيون.“

اوسپ وچ ۾ دخل ڏيندي، ست سري پڏاين— ”هائو، گهڻيون ئي ڳالهيون ٻي ٽڪيون آهن، مثلاً اهي تومان جون ڳالهيون. اڙي واتوڙي، رڳو پيا چاڙيون هڻو، اوهان جون ته چهبڪن سان چمڙيون لاهجن.“

اوسپ گهٽو ڪري، مات ڪهو پيو هنن جون ۽ ٻين جون اهڙيون ڳالهيون پڏندو هو. هن جي لاءِ اها اول اڪيتي ڪرڻ ته ڳالهه جو سات ڏيندو يا مخالفت ڪندو ناممڪن هو. ڪڏهن ڪڏهن هو هنن جي خيالن جو سات ڏيندو هو، ته به اها ڳالهه ظاهر هئي ته جيڪڏهن هو هنن کي بيوقوف نه، ته به چسو ضرور سمجهندو هو. پيٽرڪ، گرېگوريءَ ۽ ايفوسن کي ڪڏهن ڪڏهن رهڙ ڪيدي چوندو هو، ”اڙي، سوئر جا ٻچو! پنهنجي ٻڪ ٻڪ بند ڪيو!“ آهيءَ تي هو ڪلي ڏيندا هئا، ڏڪائيءَ ڪان ٿي سهي پر ڪلندا ضرور هئا.

منهنجو مالڪ جيڪي پنج ڪوپيڪ روزانو ڪاڌي لاءِ مون کي ڏيندو هو، سي منهنجي پيٽ پرڻ لاءِ ڪافي نه هوندا هئا. تنهنڪري آءٌ اڌ بکيو هلندو وتندو هوس. اهو حال ڏسي ڪاريگر مون کي پاڻ سان گڏ ڪاڌو ڪارائيندا هئا، ۽ ڪڏهن ڪڏهن چانهه پيئڻ لاءِ به پاڻ سان گڏ هوٽل تي وٺي ويندا هئا. مان سواءِ ڪنهن هٻڪ جي انهن جي آڇ قبول ڪندو هوس.

مون کي هنن سان گڏ ويهڻ، هنن جي اوپارين ٽهوارين ڳالهين، ٽوٽڪن ۽ کهاڻين ٻڌڻ ۾ مزو ايندو هو. جواب ۾ ماڻ هنن کي مذهبي ڪتاب پڙهي ٻڌائيندو هوس، جي هنن کي پسند ايندا هئا.

”تو ڪتابن سان پاڻ کي پري ڇڏيو آهي، هاڻي تنهنجي ڳنڍي انهن سان ڦاٽڻ تي اچي پهتي آهي،“ اوسپ پنهنجون ڀيريون اکيون، جن جو خيال پروڙڻ ڏکيو هو، مون ۾ کپائيندي، چيو؛ هن جي اکين جون ماڪيون ڇڻ سفيديءَ ۾ ڪم ٿينديون پئي ويون— ”بهتر آهي نه ٿورو ٿورو ڪري پڙهه. جڏهن وڏو ٿئين، تڏهن راهب ٿجانءِ ۽ پنهنجي دعائن سان ماڻهن جا ڏک دور ڪجانءِ ۽ مالدار ٿجانءِ.“

”مالدار نه، خدمتگار،“ پيٽرڪ هن کي درست ڪندي، اهڙي لهجي ۾ چيو، جنهن ۾ ڪاوڙ سمايل هئي.

”ڇا؟“ اوسپ سوال ڪيو.

”مون چيو، تنهنجو مطلب ’خدمتگار‘ آهي نه! آخر تون ٻڌين ڇو نه ٿو، ٻوڙو ته ڪونه آهين ڇا؟“

”چڱو خدمتگار ئي سهي. پوءِ ڪافرن کي ڪوڙو ثابت ڪجانءِ. يا خود پاڻ ئي انهن سان ملي وڃجانءِ — آهي به ڪو گهٽ ڪونه ٿا ڏين. جيڪڏهن سمجهه کان ڪم وٺندين ته ڪفر مان به پيو ڪمائيندين.“

گريگوري کلڻ لڳو، ۽ پيٽرڪ پنهنجي ڏاڙهيءَ کي ڪنهي چوڻ لڳو، ”ڏاڏيون ۽ پوپا به پنهنجو وقت مزي سان پيا ڪاٽين، ۽ خدا کان ڦريل ماڻهو به.“

اوسپ چوڻ لڳو، ”ڏاڏيون ۽ پوپا پڙهيل نه هوندا آهن، هنن کي ڪتابن جي تعليم جو ضرور ئي نه هوندو آهي.“

۽ هو مون کي چوڻ لڳو، ”هيءَ ڳالهه خيال سان ٻڌجانءِ ۽ ان تي ويچار ڪجانءِ. هڪڙو هاري، جنهن جو نالو تشنيڪوف هو، سو اسان جي پاڙي ۾ رهندو هو. غريب هو پر ڪنهن نه ڪم جو. ڪنب واڱر هوندو هو— جيڏاهن جي هوا لڳي اوڏاهن

هليو ويو. ڪرڪار ڪان ٻري ڀڄندو هو، پر لُڦنگو ٻه نه هو. هڪڙي ڏينهن، ٻيڪار ڪان ٻيڪار ٻلي، سو زيارتن تي هليو ويو. ٻن سالن تائين گم هو، ۽ پوءِ اوچتو اوچتو اچي نڪتو. هاڻي هن جو حُليو ئي ٻيو هو — وار ڪلهن تائين لڙڪيل، مٿي تي ڏاس جي ٽوپي، پوري رنگ جي چمڙي جي ڪَل ڪلهي تي، ڪاري ۽ ڏکي لٺ هٿ ۾، اسان سڀني ڏانهن حقارت سان نهاري وٺي رڙيون ڪيائين— 'اڙي نابڪارو، توبه ڪريو!' ماڻهن کي پلا توبه ڪان ڪير تو روڪي سگهي؟ خاص ڪري عورتن کي؟ هن جو ٽنڊو کلي پيو. هن کي ڪاڏو ملڻ لڳو. هن کي شراب ملڻ لڳو. هن کي دلپسند عورتون ملڻ لڳيون...."

ڪاوڙ ۾ سربند هن جي ڳالهه کي اڌ ۾ وڍيندي چيو،

"اسان جو هن جي ڪاڻ پيٽ جي ڳالهين سان ڪهڙو واسطو آهي؟"

"نه ته ٻيو ڇا سان آهي؟"

"اسان کي اهو ڏسڻو آهي ته هو ڇا ٿو چوي"

"هو ڇا ٿو چوي؟ انهيءَ تي ڪير ٿو پنهنجو مٿو کپائي! چوڻ ڪاڻ ته هرڪنهن وٽ پنهنجو ئي گهڻو آهي."

"اسان کي تنهنجي ٽشيڪ بابت جيڪي ٻڌڻو هو، سو ٻڌوسين،" پيٽرڪ گجگوڙ ڪندي چيو. پر گريگوري ماٺ ڪيو ويٺو هو ۽ ڪنڌ جهڪايو پئي ڪلاس ڏانهن ڏنائين.

"بحث جي ڪابه ڳالهه ڪانهي،" اوسپ صفائي پيش ڪندي چيو، "مون ته الڪسيءَ کي ٻڌائڻ پئي گهريو ته ماڻهو ڪيئي ڪر لاءِ ڪهڙا رستا پيا اختيار ڪن—"

"ڪي رستا ته سڌو جيل ڏانهن وٺيو ٿا وڃن."

"ڪيترا ئي،" اوسپ قبول ڪندي چيو، "پر ڪي ٿورا آهن، جي ماڻهوءَ کي ديول ڏانهن ۽ خانقاهه ڏانهن به وٺي ٿا وڃن، جنهن کي جتي ڪيئي جي کولا ٿيئي!"

هن کي پلستر واري ۽ سربند جهڙن مومن متقين تي مذاق ڪرڻ ۾ مزو ايندو هو. ٿي سگهي ٿو ته هو انهن کي

پسند نه ڪندو هجي. پر هن جي اهڙي روش هوندي هئي، جو اهڙيءَ ڪنهن ڳالهه، کي لڪائي ڇڏيندو هو. عام طرح ماڻهن سان هن جي هلت کي سمجهڻ ڏاڍو ڏکيو هو.

هو ايفوسن سان پنهنجي پيٽ ۾ نهايت مهربانيءَ ۽ قرب سان پيش ايندو هو. جيتوڻيڪ ايفوسن ڪڏهن به خدا، انسان جي مصيبتن ۽ مذهبي عقيدن جي بحثن ۾ حصو نه وٺندو هو، جيڪي هن جي سائين جا دلپسند موضوع هوندا هئا. ميز جي پرسان پاسيري ڪرسي وجهي، جيئن هن جي ڪپ ڪرسيءَ جي پٺيءَ سان نه لڳي، هو ماٺ ڪيو ويٺو پنهنجو چانهه، جو ڪوپ پيئندو هو. اوچتو ئي اوچتو هو ڪڙو ٿي، نماڪ جي دونهين جي ڪڪرن مان پري نهاري، آسپاس جي گوڙ مان ڪو خاص آواز ڪن ڏيئي ٻڌڻ لڳندو هو، ۽ پوءِ جهٽ پٽ اٿي، اک ڇنڀ ۾ هوا ٿي ويندو هو. آئيءَ جو اهو مطلب هوندو هو ته هن جو ڪو لهڻيدار اچي ويو هو. هن جا لهڻيدار جهجها هئا. ڪن لهڻيدارن کي هٿ اچي ويندو هو ته مار به کيندا هئس. تنهنڪري هن کي اهڙي موقعي ڏيڻ کان اول ئي هو ترڪي ويندو هو.

”آئي کان پاهر ٿا نڪري وڃن،“ هو عجب جو اظهار ڪندي چوندو هو، ”اهو نه سمجهن ته جي مون وٽ پئسا هجن ها، ته ڪڏهوڪو وٺي ڀڄي ڪين وڃن ها!“

”واهه ڙي ايماندار، واهه!“ اوسپ هن جي پٺيان چوندو هو. ڪڏهن ڪڏهن اٺين ڏينهن به ٽيندو هو ته ايفوسن پنهنجن خيالن ۾ اهڙو گم ٿي ويندو هو، جو هن کي ڪا شيءِ ڏسڻ ۾ نه ايندي هئي ۽ نه ڪجهه ٻڌڻ ۾ ايندو هو. اهڙن وقتن تي هڪ قسم جي منڙي رونق، جيڪا هن جي وڏڙ اکين کي وڏيڪ وڏڙ بنائي ڇڏيندي هئي، هن جي منهن تي پکڙجي ويندي هئي.

”ڇا پيو سوچين؟“ هن کان پڇندا هئا.

”مون سوچيو پئي ته، خدا جو قسم، جي مان شاهوڪار هجان ها، نه ڪنهن وڏ گهرائيءَ جوکريءَ سان، بلڪ سچ پچ

آن ڪرنيل جي ڌيءَ سان شادي ڪيان ها. ڏٺي ٿو ڇاڻي ان سان ڪيڏو نه پيار ڪيان ها! ڀاڙرو، ڳالهه هيئنئن آهي تہ هڪڙي پيري هڪڙي ڪرنيل جي جاءِ جي ڇت ٺهڻي وڌيم—"

"هائو، اسين ان جي رنڊ ڌيءَ بابت سڀڪجهه ٻڌي چڪا آهيون،" پيٽرڪ وچ ۾ روڪ ڪندي چيس.

پر ايفوسن، پنهنجي گوڏي تي هٿ رکي، پاڻ کي زور سان لوڏيندي، اصل اُئين جو ڄڻ جي ڪُٻ هوا ۾ ڦيرائيون پئي ڏنيون، چوندو رهيو، "هوءَ ڪڏهن ڪڏهن، ننهن ڪان چوٽيءَ تائين سفيد لباس ۾ باغ ۾ ايندي هئي. هوءَ ڪهڙي نہ شاندار هئي! مون ڄڻ کي ڇت تان ڏٺو ۽ ائين سمجهيم ڄڻ سج لٿي ويم. آهي سفيد ڪرتا ڪٿان اچي رهيا هئا، ڄڻ تہ ڪي سفيد ڪبرا زمين ڪان مٿي پرواز ڪري رهيا هئا! بس مڪڻ هئي، اصل ماکي! اهڙين عورتن سان گهارڻ لاءِ ڏينهن بدران ڪي راتيون ۽ راتيون ئي هجن!"

"پوءِ توهان جو پيٽ گذر ڪيئن ٿئي ها؟" پيٽرڪ شوخيءَ سان چيس.

پر، ايفوسن، سواءِ ڪنهن غصي جي، چيس، "اسان کي گهٽي جو ضرور ڪونہ هو. انهيءَ کان سواءِ هوءَ مالدار جا هئي؟"

"اڙي بدمعاش، تنهنجي هيءَ ٺينگ مستي ڪڏهن تو کي ڏاڍي مهانگي پوندي،" اوسپ کلي چيس.

ايفوسن عورتن کان سواءِ ٻيءَ ڪنهن بہ ڳالهہ جو ذڪر نہ ڪندو هو. هو محنتي ڪاريگر بہ نہ هو. ڪڏهن ڪڏهن تہ پنهنجو ڪم تمام ناهوڪي نموني پورو ڪندو هو، ۽ ڪڏهن ڪڏهن تہ ڪم جي پيڙي پوڙي ڇڏيندو هو، ڄڻ آهو ساڳيو ايفوسن ئي نہ هو. مالهي گهمائڻ مهل بي خيالي ۽ بيپرواهي ڪندو هو، جنهنڪري پلستر ۾ خال رهجي ويندا هئا. ڄڻ جي بت مان سدائين ڇمروليءَ جي بوءِ نہ، تہ بہ ڪنهن تازي چيريل ديال جي ڪاٺ جي ٻوري جهڙي ڪجهہ وڻندڙ خوشبوءِ پيئي ايندي هئي.

اوسپ ڏکڻ سان هرڪنهن ڳالهه تي بحث ڪري سگهندو هو. پر هن جي ڳالهائڻ ۾ ڪو نيڪ ڪونه هوندو هو، ۽ اُن مان اِهو به پتو پئجي نه سگهندو هو ته هو چرچو ڪري رهيو هو يا سنجيدو ٿي ڳالهائي رهيو هو.

گريگوريءَ جو پسنديده موضوع خدا هوندو هو، جنهن بابت هو وڏي يقين سان ڳالهائيندو هو.

”توکي پتو آهي ته ڪي ماڻهو خدا کي نه مڃيندا آهن؟“ مون پڇيس.

”ڇا ٿو چوين؟“ هن ٺرميءَ سان کلندي چيو.

”هن جو خدا جي هستيءَ ۾ اعتبار ڪونهي.“

”اها ڳالهه آهي! مون کي اُنهن جو پتو آهي،“ ۽ ڄڻ ڪنهن غائب جيتن کي هڪليندي، چوڻ لڳو، ”ياد اٿئي ته حضرت دائود ڳهڻو وقت اڳ ڇا چيو هو — ’بيوقوف پنهنجي دل ۾ چوندا ته خدا ڪونهي!‘ پوءِ توکي خبر آهي ته اهڙن جاهلن جي ڪهڙي حالت ٿي؟ اڙي چريا، جي خدا نه هجي، ته هيءَ ڪائنات ڪيئن هلي؟“

ڄڻ هن جي تائيد ڪندي، اوسپ چيو، ”پيڙرڪ جو خدا مان يقين ڪيو ته توهان کي پتو پئجي وڃي ته باقي ماڻهو ڇا آهي.“

گريگوريءَ جو مٺو چهرو گنڀير ٿي ويو. ڇڻ سان ليتل آڱرين سان ڏاڙهيءَ کي ڳنهندي، شاندار نموني چوڻ لڳو، ”هرڪنهن ساه واريءَ شيءِ ۾ خدا آهي. ضمير ۽ روح خدا جون عطا ڪيل نعمتون آهن.“

”۽ گناه؟“

”گناه جو واسطو جسم سان آهي ۽ شيطان ان جو اپائيندڙ آهي. ماتا جي داغن وانگر گناه به هڪ ٻاهرين شيءِ آهي. جي ماڻهو ويهي گناهن تي ويچار ڪندو ته وڌيڪ گنهگار ٿي ويندو. جيڪڏهن ڪو گناهن جو خيال ئي نه ڪندو ته گناه به نه ڪندو. اسان جا گناهن وارا خيال اسان جي غليظ جسم جي حڪمران، اُن

غلط ترغيب ڏيندڙ شيطان جا پيدا ڪيل آهن."

انهيءَ تي سربند پيٽرڪ بحث ڪرڻ لڳندو هو – "اِها
تون غلط ڳالهه ته ڪرين."

"بلڪل نه! خدا گناهه کان پاڪ آهي. ۽ هن انسان کي
پنهنجي ڀاڄي جهڙو ۽ پنهنجي صورت مطابق خلقيو آهي. گناهه
ڀاڄي کان سرزد ٿئي ٿو، يعني جسم کان؛ صورت گناهه کان
بالاتر آهي. انسان ۾ خدا جي صورت هن جو روح آهي."

انهيءَ هوندي به پيٽرڪ پڇيو، "تون غلط آهين."

"مان سمجهان ٿو تنهنجو چوڻ آهي،" اوسپ وچ ۾
چيو، "ته گناهه کان سواءِ توبهه ڪانهي ۽ توبهه کان سواءِ
ڇوٽڪارو ڪونهي؟"

"هائو، هائو، بلڪل ائين. جيئن اسان جي مقدس پيءُ
چيو آهي، 'شيطان جي خوف ڪري خدا سان محبت قائم
رهي ٿي'."

گريگوري پياڪ نه هو، پر گلاس چاڙهيندو هو ته مست
ٿي ويندو هو، ڳاڙها ٿي ويندا هئس، اکين ۾ پاراڻي جهلڪ
اچي ويندي هيس، ۽ پرنل آواز ۾ چوندو هو: "دوستو، اسين
ڪهڙي نه سٺي زندگي گذاري رهيا آهيون! ٿورو ڪم ڪيون
ٿا، پيٽ ڀري کائون ٿا، اچو ته خداوند قدوس جا ڳڻ ڳايون!
هيءَ زندگي ڏاڍي سٺي آهي!" ۽ ڳوڙها ٽم ٽم ڪري هن جي
اکين مان وهڻ لڳندا هئا، جي موتين جي داڻن وانگر هن جي
ڏاڙهيءَ ۾ اٽڪي بيهندا هئا. هو جنهن ڏک ۽ وياڪلتا سان
حياتيءَ جي واکاڻ ڪندو هو، سا مون کي ڏاڍو ڏکوئيندي هئي.
منهنجي ناني جيڪا حياتيءَ جي تعريف ڪندي هئي، اها وڌيڪ
ڀاڄهاري ۽ محبت ڀري هوندي هئي ۽ منهنجي دل کي پيئي
وڻندي هئي.

اُن قسم جا سوال جواب به مون کي پريشان ڪري ڇڏيندا
هئا. آهي منهنجي دل ۾ اهڙا منجهيل جذبا پيدا ڪندا هئا، جيڪي

مان سمجهي ڪين سگهندو هوس. اوسينتائين مون ڪتابن ۾ ڪُوتائن جي حياتيءَ بابت گهٽ ڪجهه پڙهيو هو، ۽ انهن ڪتابن وارين ڳالهين ۽ هنن جي حقيقي زندگيءَ ۾ مون کي ڪا به نسبت نظر نه آئي هئي. ڪتابن ۾ خدا، مذهب ۽ چرچ جو ذڪر گهٽ، ۽ حڪومت جو، سنڌن جاگيردارن جو، قاعدي قانون ۽ زمين جو ذڪر زياده هوندو هو؛ ڪتابن ۾ عورتن سان هنن جي لاڳاپي جو ذڪر به گهٽ هوندو هو ۽ اهو به اهڙو بچڙو ۽ ڪروڌ ڀريو ڪونه هوندو هو. پر عام رواجي زندگيءَ ۾ عورتون ڪُوتائن لاءِ وڏيءَ ڪشش جون شيون هونديون هيون؛ انهن جي اها ڪشش هو پنهنجي لاءِ خطرناڪ سمجهندا هئا، ۽ انهيءَ ڪري سدائين پيا هنن کان ڊڄندا هئا، هنن کي گهٽ ڪندا هئا ۽ هنن سان حرڪتون ۽ چالاڪيون ڪندا هئا. جيڪڏهن انهن ۾ ڪنهن طرح هو ناڪام ٿيندا هئا، ته ان کي هو پنهنجي زندگيءَ جو وڏو حادثو سمجهندا هئا. ڪُوتائن بابت ڪو ڪتاب چڱو هجي يا برو، پر ان ۾ انهن جي سچي زندگي چڱي نه سچي ڇڱي، ۽ بري نه سچي بري چٽيل هوندي هئي. دراصل ڪُوتانا نه صفا چڱا آهن نه صفا برا، پر هو سڀ ڏاڍا مزيدار آهن. انهن مان هرڪو مزيدار شخصيت جو مالڪ آهي. ڪُوتانو ڳالهائيندو به گهٽو ٿي آهي، پر ائين پيو سمجهبو آهي ته اڃا ڪجهه لڪائي رهيو آهي. ۽ جو ڪجهه هو لڪائي وٺي ٿو ۽ هزار ڳالهيون ڪرڻ کان پوءِ به ظاهر نٿو ڪري، سچ پچ ته اهو هن جي لڪايل ۽ اڻ بيان ڪيل ڳالهه ٿي هن جي اصل شخصيت جي سمجهڻ جي ڪنجي هوندي آهي.

ڪتابن ۾ ”وادِن جو ڪتاب“ نالي ناول منهنجو پڙهيل هو. اهڙن ڪتابن ۾ آئل ڪُوتائن جي ڪردارن ۾ سڀ کان وڌيڪ آن ڪتاب ۾ ’پيٽر وادي‘ جو ڪردار مون کي وڌيڪ وڻندو هو. هڪ پيري مان اهو ڪتاب ميلي ۾ کڻي ويس ته پنهنجن دوستن کي آئي اڙهي پڙهايان. منهنجي عادت هوندي

هئي تہ گهٽو ڪري رات جو ڪنهن نہ ڪنهن ڪاريگر جي دڪان ۾ سمهي پوندو هوس، خاص طرح انهيءَ ڪري، جو ڏينهن جي ڪم ڪري اهڙو ٿڪجي ٽٽجي پوندو هوس، جو اڃان ويندو هوس، ڪري، گهر ورڻ تي دل ئي نہ ٿيندي هيم. جڏهن هنن کي پتو پيو تہ مون وٽ ٻہ ڪٿي بابت ڪتاب آهي، تہ ڏاڍو شوق ڏيکاريائون. خاص طرح اوسپ تہ منٿن ڪرڻ ۾ لڳي ويو. هڪدم مون کان ڪتاب وٺي، ٽڪرا ٽڪرا پنا اٿلائيندي، ڪنڌ ڌوڏي مون کان پڇڻ لڳو، ”چا، سچ پچ اسان بابت آهي؟ وڏو بدمعاش آهين! لکندڙ ڪير آهي؟ ڪو چڱو ماڻهو هوندو؟ مون بہ ائين سمجهيو! چڱا ماڻهو ۽ آفيسر ڪنهن ڳالهہ کان گسن ئي ڪونہ ٿا. جتي خدا جو خيال نہ پهچندو، اتي بہ انهن جو مغز پهچي ٿو وڃي. انهن جي زندگيءَ جو مقصد ئي اهو ٿو ڏسجي!“

اسان جي پيٽرڪ رهڙ ڏيندي چيس، ”تون خدا جو اهڙيءَ ريت ذڪر ڪري، خدا جي شان ۾ گستاخي ڪري رهيو آهين.“

”سڀ ٺيڪ آ، خدا کي اسان جي ڳالهين جي ڪهڙي پرواہ آهي؟ اسان کي تہ سينهن جي ڦڙي ۾ نقصان رسائي سگهي ٿي، پر اسان جي لفظن مان خدا کي ڇا ٿو ٿي سگهي! اجايو وهلور نہ وڃ. تون ۽ مان خدا کي ڪجهہ نٿا ڪري سگهون.“

بس، ائين اوچتو ئي اوچتو، چقمق جي چڻنگن جهڙا ساڙيندڙ ۽ ڪينچيءَ جهڙا ڪٽيندڙ لفظ هن جي وات مان نڪرڻ لڳندا هئا، ۽ جن ۾ ڳالهين لاءِ هن کي ٻچان هئي، انهن تي هو خوب دل جا بخار ڪيڍڻ لڳندو هو.

ڏينهن ۾ ڪيترا ئي ڀيرا مون کان پڇندو هو، ”ڪيئن ميان الڪسي، ڪجهہ پڙهندين؟ ڇا خيال آهي!“

هڪڙي ڀيري اوسپ جي دڪان ۾ ماني کائڻ کان ٿورو وقت پوءِ، پيٽرڪ پنهنجي مددگار اردلان ۽ گريگوريءَ ۽ هڪڙي فوما نالي ڇوڪري سان گڏجي آيو. هڪڙي ڇاپري ۾، جتي ڪاريگر سمهندا هئا، بتي ٻاري ويٺي ۽ مون پڙهڻ شروع ڪيو.

هو سواءِ ڪنهن ڪڇڻ جي ماٺ ڪيو ويٺا هئا، تان جو ارڊلان ڪڪ ٿي ڇيو، "مون گهڻو ٻڌو آهي." ائين چئي، هو ٻاهر هليو ويو. گريگوريءَ جي اک لڳي ويئي، وات ائين پڇجي ويس ڄڻ اوچتو ننڊ اچي گهيريو هوس. هڪ هڪ ڪري سڀ ڪاريگر اٿندا ويا. پر پيٽرڪ، اوسپ ۽ فوما، سرڪندا منهنجي ويجهو ايندا ويا، ۽ مون ۾ جُوءِ وجهيو ڪتاب پڙهندا رهيا. جڏهن ڪتاب پڙهي پورو ڪيم، تڏهن اوسپ بتي وسائي ڇڏي. رات جي تارن مان اسين سمجهي سگهياسون، ته رات لڙي ويئي هئي.

اونداهيءَ ۾ پيٽرڪ سوال ڪيو، "هي ڪتاب ڇو لکيو ويو هو؟ ۽ ڪنهن جي خلاف؟"

"هاڻي ته سمهڻ جو وقت ٿيو آهي،" اوسپ پنهنجا بوٽ لاهيندي چيو.

پيٽرڪ ڳالهه تي زور ڏيندي چيو، "مان پڇان ٿو، اهو ڪنهن جي خلاف لکيل آهي؟"

"اهو انهن کي پتو،" اوسپ تختي جي مٿان ليٽندي چيو.

"جيڪڏهن اهو ماتيلي ماڻهن جي خلاف لکيل آهي، ته پوءِ اجايو آهي، ڇو ته آهي سڌرڻ ڪان مٿي آهن." پيٽر سربند چيو، "۽ جيڪڏهن ويچاري 'پيٽر' جي برخلاف لکيل آهي ته به واهيات آهي. هن جا گناهه ان جو جواب آهن. خونين کي سائبيريا جي سزا ملندي، بس — اهو ٿي ته ڪتاب ۾ آهي پيو ڇا؟ ڇا، ڪتاب اهڙن ڏوهن کي بند ڪرائي سگهن ٿا؟"

اوسپ کوبه جواب نه ڏنو ۽ سربند ڏکُڏو رهيو — "هنن ليکڪن کي ٻاهر ڪان ته ڪجهه ڪم پڇي ڪونه ٿو، الهيءَ ڪري ٻين ماڻهن جي ڪمن ۾ وڃندا ٽنگ اڙائيندا. چڱو، شب بخير، سمهڻ جو وقت ٿي ويو آهي."

هو اٿي، در وٽ چنڊ جي چانڊاڻ ۾ بيهي، پڇڻ لڳو، "اوسپ، ننڊ وٺي ويئي ڇا؟ تنهنجو ڪهڙو خيال آهي؟"

"ڇا؟" اوسپ ڏکي ننڊاکڙي آواز ۾ چيس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"ڇگو ڇگو، ننڊ ڪر."

ڪرڪوري پنهنجي پاسي تي ليٽي پيو هو، ۽ ٿوما منهنجي پرسان پيل لتاڙيل ڪکن تي سڌو ٿي پنجي رهيو. آسپاس ننڊ جو راڄ هو. پري کان ريل جي لنگهڻ جا آواز اچڻ لڳا. مشين جو ڌڌڪو ۽ ريل تي ڦيٿن جو ڪڙڪو صاف ٻڌڻ ۾ پئي آيو. ڪاريگر مختلف سُرن ۾ کونگهرا هڻي رهيا هئا. مان بيقراري محسوس ڪري رهيو هوس. مون کي اميد هئي ته ڪتاب ختم ٿيڻ کان پوءِ ڪجهه خيال آرائي ٿيندي، پر مون کي ڏاڍي نا اميدي ٿي.

اوچتو اوسپ هوريان ۽ صاف لفظن ۾ مون کي چوڻ لڳو، "پٽ، ڪابه ڳالهه دل ۾ نه ڪجانءِ. تون جوان آهين ۽ اڃا زندگي تنهنجي اڳيان آهي. رکو پنهنجن خيالن کي وڌائيندو رهجانءِ. جيڪو تون پاڻ محسوس ڪرين ٿو، سو ٻين جي پڌايل ڳالهين کان سو ڀيرا سٺو آهي. ٿوما، توکي ننڊ وٺي وئي ڇا؟"

"نه،" ٿوما چاهه مان ورائيو.

"سٺو! توهان ٻنهي ايتري تعليم حاصل ڪئي آهي، جو پڙهي سگهو ٿا. پڙهندا رهجو. پر جيڪي ڪجهه ڇپيل آهي، ان تي ڪنڊ نه پڙجو. توهين سمجهي سگهو ٿا ته هرڪا ڳالهه، ڇپجي نه سگهي ٿي. ڇپائيءَ کي ماڻهن ڌنڌو ڪري ورتو آهي."

هو اٿي ويٺو ۽ پنهنجن هٿن سان تختي جي پاسي کي جهلي، اسان ڏانهن نوڙي، چوندو رهيو، "ڪتاب؟— آخر ڪتاب ڇا هي؟ هڪ سونهون.... جيڪو ڄڻ پڌائيندو هجي: ڏسو، اجهو هي آهي عام رواجي ماڻهو، جيئن.... ٻڪن، يا ٻيو ڪو اهڙو ماڻهو. ۽ هيڏي ڏسو هي آهن شريف زادا.... ڄڻ آهي باقي ٻين انسانن کان بلڪل علحدا آهن. ڪتاب مقصد کان سواءِ ڪونه لکيو آهي، اهو ڪنهن نه ڪنهن جي بچاءَ ۾ لکيو ويندو آهي."

گهگهي آواز ۾ ٿوما چيو، "'پيتر' کي حق هو ته ان ٺيڪيدار جو خون ڪري."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”نہ. ڪنهن کي نہ حق ڪواهي نہ ڪنهن انسان جو ساھہ وٺي. اُئين ڪٿي سمجهون ٿا تہ توں هتي ڪان يا هُتي ڪان ۽ ڪنهن ڳالهئين خود گريگوريءَ ڪان، مون ڪان يا ممڪن آهي تہ الڪسيءَ کان نفرت ڪندو آهين، پر اهو خيال دل مان ڪڍي ڇڏ، تہ توکي اُن لاءِ ڪنهن کي ماري ڇڏڻ گهرجي. اسان مان ڪوبہ امير ڪونهي. اڄ مان مالڪ آهيان، سڀاڻي مزدور ٿي سگهان ٿو.“

”چاچا اوسپ، مان تنهنجي ڳالهہ نٿي ڪئي.“

”ساڳي ڳالهہ آهي.“

”توں تہ منصف —“

”ماٺ ڪر. ٻيهہ، تہ مان توکي ٻڌايان تہ اهو ڪتاب ڇا بابت آهي؟“ اوسپ ٿوما جي ڳالهہ کي روڪيندي چيو. ”اهو ڪتاب مڪاريءَ سان پريل آهي. اُنهيءَ ۾ ڏيکاريو ويو آهي تہ هڪڙي امير وٽ هاري نہ هو ۽ هڪڙي هاريءَ کي امير جي ضرورت هئي. پوءِ ٻنهي ڄڻا مصيبت ۾ ڦاسي ٿا پون — امير ڪمزور ۽ سست ٿيندو ٿو وڃي ۽ هاري خراب ۽ نشئي ٻڻن ٿي لهي ٿو پوي. امير جي پناهہ گاهہ ۾ وري ٻہ امن ۽ سلامتي آهي، ۽ هو هاريءَ کي اجهو ڏئي ٿو، ۽ هاري امير جو خيرخواهہ ٿئي ٿو. هو ٻيئي اهڙيءَ طرح مزي ۾ زندگي گذارين ٿا، ڪاڏهن پيئن ۽ صلح سان خوش گهارين ٿا. اُنهيءَ ۾ اميرن جي هٿن ۾ هارين جي ڀانهپ کي ٻڌايو ويو آهي. هاري جيڪو، بيحد پينگهيو ۽ رول هو، سو مالڪ لاءِ ڪارگر نہ هو؛ آها هن جي فائدي جي ڳالهہ هئي تہ هاري سمجهدار ۽ مالڪيءَ تڪر وارو هجي. اهو پوءِ اُئين ٿيو جڏهن امير ڀاڳ کي هڪڙي بهتر ۽ سڌريل اوزار سان هٿيارهند ڪيو هجي. مون کي پنهنجو پتو آهي. ڇاهہ سال هڪڙي امير جي زمين تي هن جو ٻيلي ٿي گذريا اٿم. سنهنجي ڪل ڇهبڪن جي وسڪاري جو چڱو آزمودو حاصل ڪيو آهي.“

مون کي انهيءَ ڳاڏر، پيٽر، جون اميرن بابت ڳالهيون ياد اچي ويون، جنهن پنهنجي نوڙي وڍي، خودڪشي ڪئي هئي؛ ۽ انهيءَ ڳالهه تي ڌڪ نه لڳم ته اوسپ به ان هولناڪ دل واري وانگر ساڳيون ڳالهيون نه سوچيندو هجي!

اوسپ پنهنجو هٿ منهنجي گوڏن تي رکندي چيو، ”توهان کي هرڪنهن قسم جي ڪتابن ۽ مضمونن جي سمجهه پروڙڻ جو پتو هئڻ گهرجي. ڪابه ڳالهه ڪنهن مقصد کان سواءِ ڪانه ٿيندي آهي. ڪتاب ماڻهن کي رڳو حيرت ۾ وجهڻ لاءِ يا ائين اجايا ڪين لکيا ويندا آهن. سڀڪنهن انسان کي دماغ هلائڻ جي قوت عطا ڪئي ويئي آهي. ان کان سواءِ ماڻهو رڳو ڪانئون به وڍي نٿو سگهي ۽ نه ئي ڪو موچڪو ڪم ئي ڪري سگهي ٿو —“

اهڙيءَ ريت ڪافي وقت تائين ڳالهين ڪرڻ کان پوءِ هو سمهي پيو. پر جلد ئي اٿي ويهي رهيو، هن جا صاف ۽ سهڻا جملا خاموش اونداهيءَ ۾ گونجڻ لڳا—

”چوندا آهن ته اميرن ۽ هارين ۾ وڏو فرق آهي، پر ائين ناهي. اسين به اميرن جهڙا انسان آهيون، پر فرق هيءُ آهي ته اسين غريبن جي جهوپڙن ۾ پيدا ٿيا آهيون. انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته هنن کي اهو موقعو مليو آهي ته ڪتابن ذريعي علم سکن، پر اسان کي رڳو پنهنجي ڪوڙيءَ کان ڪم وٺڻو پوي ٿو، ۽ ڌڪ جهلي ۽ زخم کائي سگهڻو پوي ٿو. ۽ پوءِ ته هنن جي هڏيءَ جي چمڙي اسان جي چمڙيءَ وانگر سخت ناهي، بلڪ آها اسان جي چمڙيءَ کان وڌيڪ ڪنئري ۽ اڇي آهي. بس، انهيءَ کان وڌيڪ اسان ۾ ۽ هنن ۾ ٻيو ڪو فرق ڪونهي. اڙي ڇوڪرا، سچ پچ ته هاڻي وڌيڪ وقت وڃائڻو ناهي. هيءُ زندگيءَ جي نئين دور جو وقت آهي. بس، ان لاءِ ئي ڪم ڪرڻو آهي. توکي هاڻي انهن پنهنجن ڪتابن کي اڇلائي ڇڏڻ گهرجي. اسان مان هرڪنهن کي پاڻ کان سوال ڪرڻ گهرجي: ’مان ڇا آهيان؟‘ — ’انسان.‘ ’زميندار ڪير آهي؟‘ —

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

'انسان.' پوءِ فرق ڪهڙو ٿيو! ڇا، امير ماڻهو خدا کي پنج پئسا وڌيڪ ڏئي ٿو؟ هرگز نه. ۽ جڏهن ڏيڻ جي ڳالهه اچي ٿي، نه ڪير ڪنهن کي وڌيڪ ڏئي ٿو، سا ڳالهه، ته خدا ئي ٿو ڄاڻي. ڇا ۾ هجي، پر انهن ته هرڪو چئي سگهي ٿو ته ماڻهوءَ جو ڏن خدا جي اڳيان ڪا حيثيت ڪانه ٿو رکي. اسين سڀئي هن جي اڳيان هڪجهڙا آهيون."

انهن ڳالهائيندي ڳالهائيندي، هو اوچتو چپ ٿي ويو. انهيءَ ويل پرهه ستارن جي ڏيئين کي وسائڻ شروع ڪيو هو.

ٿوريءَ دير کان پوءِ اوچتو سڏ چيو، "ڏس، مان ڇا ڳالهائي ويس؟ مان اهو ڪجهه چئي ويو آهيان، جنهن باب اڄ تائين ڪجهه سوچيو ٿي نه اٿم. پر منهنجي ڳالهه کي اهميت نه ڏج. مون انهيءَ ڪري پئي ڳالهايو، جو ننڊ نه پئي آيم. انهيءَ ڪري ڪونه ٿي ڳالهايم ته اهڙين ڳالهين ڪرڻ ۾ منهنجو ڪو خاص مطلب هو. ليڪن تون پنهنجي ته ڪيترين ئي عجيب عجيب ڳالهيون دل کي ورائي ٿيون وڃن — 'هڪڙي پيري هڪڙو ڪانءُ هوندو هو، جو هنن تان ۽ ٽڪرين جي چوٽين جي مٿان ملڪان ملڪ اڏامندو رهندو هو ۽ انهن پنهنجو وقت گذاريندو هو. هن جا ڏينهن اچي پورا ٿيا ۽ خدا هن جو ساهه ڪيڏي ورتو. پوءِ ويچارو ڪانءُ مري ويو ۽ هن جا هڏا ڪنا ٿي، سڙي، ڳامي، خاڪ ٿي ويا....' اهڙين ڳالهين جي ٺيٺ معني ڇا، مراد ڇا؟ ڪاٿي ڪانءُ، ڪاٿي ڪانءُ .... هاڻي ٿوري ننڊ ڪريو، اجهو ٿو ڪم جو وقت ٿئي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جھڙيءَ ريت جھاز جو آگ مٿي جنڪ شوموف منھنجي
دل ۽ دماغ تي ڇانئجي ويو ھو اھڙيءَ ريت اوسپ جي عزت
منھنجي نگاھن ۾ وڌندي ويئي، تان جو ھئي ھر ڪنھن جي ڳالھ
کي آن منھنجي دل تان ذري گھٽ ميساري ڇڏيو. ھو جنڪ
سان گھٽين ڳالھين ۾ ملندو ٻئي ھو، پر ساڳئي وقت ھن ۾
منھنجي لائي، مجسمي جي سودي ڪرائيندڙ تعصبي پوڙھي ٻيڙر
۽ ھيڊ بورچي سماوريءَ وارن کي ڳالھيون پڻ ھونديون ھيون.
جيڪي ماڻھو ھيستائين منھنجي دل ۾ گھر ڪري ويھي رھيا
ھئا، انھن مان ھڪ ھڪڙي ۾ ائين جاءِ والاري ھئي جيئن پتل
تي ڪو تيزاب ڪيرڻ سان آن ۾ گھاءُ ڪري ڇڏيندو آھي.
اھا ڳالھ صاف ظاھر ھئي ته ھو ٻئي طريقي سان سوچيندو ھو—
ڏينھن جي وقت ڪم تي ۽ ماڻھن سان، ھو صاف ۽ سنيون
سڌيون ڳالھيون ڪندو ھو، جي آنھن ڳالھين جي پيٽ ۾ بلڪل
ٻئي قدر ھونديون ھيون، جي ھو رات جو ننڊ نه اچڻ ويل يا
جھڙھن ھو ۽ مان سندس ڪيڪ وڪڻندڙ صريت ڏانھن ويندا
ھئاسين تڏھن مون سان ڪندو ھو. ھن جا خيال رات جو ٻتيءَ
جي ڇپيءَ وانگر پيا شڪليون بدلائيندا ھئا. اھي ڏسڻ ۾ ته ڏاڍا
روشن ايندا ھئا، پر انھن جي اصل صورت ڪھڙي ھئي، ۽ انھن
مان ڪھڙن ۾ ھو پنھنجو دل جو صحيح احوال بيان ڪندو ھو،
تنھن جو پتو نه پوندو ھو.
جيڪي ٻه ماڻھو مون سان اوسيتائين مليا ھئا، ھيءُ انھن

۾ مون کي سڀ کان زياده هوشيار نظر ايندو هو. مان آڳ ۾ ئي
جنگ وانگر هميشه هن جي قدمن سان هلندو وتندو هوس، ۽ هن
کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪندو رهندو هوس. پر هو وٽ ئي
نه ڏيندو هو. جهڪڙهن هن ۾ ڪابه اصلي ۽ نج ڳالهه هئي ته
اها نيٺ ڪهڙي هئي؟ هن جو ڪهڙو اهو پهلو هو،
جنهن کي مان اصلي ۽ نبار سمجهان ها؟ مون کي هن جا لفظ
ياد ايندا هئا — "مان؟ آهو تو تي آهي ته تون مون کي سمجهه
۽ مون کي کولي لهه."

اها منهنجي خوديءَ کي للڪار هئي؛ حقيقت ۾ اهو
منهنجي لاءِ موت ۽ زندگيءَ جو سوال ٿي پيو هو ته هين ڪچهڙي
ڪمزور پوڙهي کي، جو انهيءَ هوندي به بيحد سخت ۽ پختو
هو، کولي لهان. هو پنهنجي شخصيت کي ٽڪڙو ٽڪڙو ڦرندڙ
ڦرندڙ ماڻهن جي وچ ۾ به اهڙيءَ ريت قائم رکندو هو، جو
مون کي محسوس ٿيندو هو ته هن ۾ مون سالن تائين به ڪا
تبديلي نه ٿي اچي سگهي. هن ڪمزور پوڙهي پيمر ۾ به مون کي
ساڳي پختائي ڏسڻ ۾ ايندي هئي، پر ان ۾ پنهنجي لاءِ مون
کي ڪابه ڪشش ڏسڻ ۾ ڪانه ايندي هئي. اوسپ جي پختائي
ٻئي نموني جي هئي، جنهن کي مان ڪن ترز اکرن ۾ بيان
ڪري ئي نٿي سگهان.

ماڻهن ۾ جلد جلد واقع ٿيندڙ تبديليون يڪدم ڏيان ڇڪائي
وٺن ٿيون. مون کي ماڻهن جا هڪڙي حال کان ٻئي حال ڏانهن
اهڙا ٽپا حيران ڪري ڇڏيندا هئا. ماڻهن جي اهڙن ٽپن تي حيرت
کائي، مان اهڙو ڪڪ ٿي پيو هوس، جو ماڻهن سان منهنجي
دلچسپي ۽ محبت به گهٽجڻ لڳي هئي — ڇو جو انهن جي
اهڙين ڦرين گهرين کي ڏسي، منهنجي دل به بي آرام ۽ پريشان
ٿي ويندي هئي.

هڪڙي ڏينهن هڪڙي ڍنگهر جهڙي گاڏي اسان وٽ
آئي اچي بيٺي، جتي اسان جو ڪم هلي رهيو هو. گاڏيءَ وارو،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن جي ڏاڙهي ڪوڙيل هئي، مٿي اگهاڙو هو. هو نشي ۾ ٻڏل هو، هن جو چپ ڻارو وڏيل هو ۽ هڪلڻ واريءَ گديءَ تي ويٺي، ان مان رت پئي ڳاڙهائين. گاڏيءَ ۾ اندر گريگوري ششلين نشي ۾ هڪڙي ڳاڙهن ڳٽن واريءَ ٻت ۾ پريل عورت جي ٻانهن تي آهليو پيو هو. ان عورت جي مٿي تي ڪکن جي ٽوپل لوڻي، هٿ ۾ نازڪ آس جي ڇٽي ۽ پيرن تي رهڙ جا جورابا پيل هئا. پنهنجي ڇٽيءَ کي ڦيرائيندي ۽ چيلهه کي لوڏيندي، کلندي ۽ ڪڇڪندي، چوڻ لڳي، ”ٿل وٿ پوين! ميلو اڳو تي ڪيئهي؛ تم کو ميلي جو نشان ئي نو ڏسڻ ۾ اچي؛ ۽ هي وري مون کي ميلو کهمائڻ وٺي آيو آهي.“

گريگوري جهومندو، جهولندو، ٿڙندو ٿاٻڙندو، گاڏيءَ مان هيٺ لٿو ۽ ميدان تي ويهي، وڏي واڪي، ڳوڙها ڳاڙيندي، بيٺل ماڻهن کي چوڻ لڳو، ”مان پنهنجا گناهه مڃان ٿو! مون اڄ به گناهه ڪيو آهي! مون کي گناهه ڪرڻ جي سڌ هئي، ۽ مون گناهه ڪيو آهي! ايفوسن چيو، ’گريگوري، هل ته هلون!‘ ۽ هن به سچ چيو؛ سو اميد ته توهين مون کي معاف ڪندا؛ اڇو ته گڏجي کڄهه پيئون! ها، ها، منهنجي بيلي. ايفوسن برابر ٿو چوي — اسان جي هيءَ زندگي صرف هڪ پيرو آهي....
بس، ڳالهه اِها آهي، ڳالهه جو مطلب اهو آهي.“

عورت کل ۾ ٻڏي وئي ۽ گاڏيءَ ۾ ويٺي ويٺي، پنهنجون ڏنگون لوڏڻ لڳي، ۽ پنهنجن جورابن کي پيرن مان لاهي ڪڍي ڦٽو ڪيائون. گاڏيءَ واري رڙ ڪئي، ”هاڻي اڄ ته هلون، گهوڙو بيٺي ئي ٿڪو!“

پوڙهو ۽ ڏبرو گهوڙو وات مان ڳجي هاري رهيو هو ۽ اکين بيٺو هو چڻ هـٿ ۾ ڪپي ويو هو. سمورو نظارو عجب ۽ کل جهڙو هو. گريگوريءَ جا ساٿي ڪاريگر ۽ ڪمي پنهنجي هين اکوڻ ڪاريگرن جي ٻارڙيءَ ۽ ٻکيءَ واري کي ڏسي، کل ۾ ڦاٽا پئي. رڳو ٿورا ماڻ ڪيو ٻيٺو هو. هو منهنجي پرسان

دڪان جي دروازي وٽ بيٺو هو ۽ چپن ۾ چڙهي رهيو هو، ”سوئرا شيطان پاڻو ڏنو اٿس! ۽ هن جي زال آهي، جا لکن ۾ هڪ آهي. ۽ هوءَ گهر ۾ ويٺي دڙ ۾ ڏسي رهي آهي!“

گاڏيءَ وارو هنن کي هلڻ لاءِ هر هر چئي رهيو هو. عورت ٻاهر نڪري، چڪي، گريگوريءَ کي ٻکيءَ ۾ وٺهاريو ۽ چئيءَ جي اشاري سان گاڏيءَ واري کي رڙ ڪري چيائين، ”هاڻي، هڪل!“

ڪاريگر کلڻ لڳا. هنن جي چهرن مان وڏس ۽ رقابت ڏسڻ ۾ پئي آئي. فوما جي هڪل تي سڀ ورڻ وڃي ڪم کي لڳا. فوما کي گريگوريءَ جي اهڙي کل جهڙي حالت ڏسي، جڪ وٺي ويا.

”چا، هي آهو ئي ڪارڪيرت وارو مڙس آهي!“ فوما خار مان چيو. ”هن ڪم پوري ڪرڻ ۾ مهينو ڪن لڳي ويندو. پوءِ مان پنهنجي ڪوٽ هليو ويندس. هي ڳالهيون منهنجي سمهڻ کان ٻاهر آهن.“

سون کي پاڻ گريگوريءَ تي خار اچي رهيا هئا، هوءَ عورت هن جي پيٽ ۾ ايحد واهيات پئي لڳي.

مون کي انهيءَ ڳالهه تي عجب لڳندو هو ته کهڙيءَ ريت گريگوري سنڪ ڪاريگر بڻيو هو ۽ فوما تچڪوف هن جو پيلي ڪاريگر هو. فوما بت جو جاڻلو هو، هن جا وار گهنڊيدار، نڪ چهنبدار ۽ اکيون تيز ۽ پوريون هيون، جي هن جي چهري کي چمڪائي ڇهنديون هيون. فوما پنهنجي شڪل صورت مان ٻهراڙيءَ جو ماڻهو ڏسڻ ۾ نه ايندو هو. سٺي ۽ صاف ڪپڙن ۾ هو ڪنهن چڱي خاندان ۽ سکر واپاريءَ جي چوڪري جي ڏرڪ ڏيندو هو. هو سنجيدو، ڳالهائو ۽ عملي ماڻهو هو. هو پڙهيل لکيل هو، تنهنڪري گريگوريءَ جو حساب ڪتاب به هن جي حوالي هو. جيتوڻيڪ هي پاڻ ٻي دليو ڪم ڪندو هو، پر هن کي ٻين ڪاريگرن کان ڪم وٺڻ جو ڍنگ هو— ”توهين ڪم کي قيامت تائين اينگهائي ٿا ڇڏيو. ائين نه ڪريو! هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ميٺي ۽ سرد لهجي ۾ ڪاريگرن کي چوندو هو.

هو ڪتابن کان نفرت ڪندو هو — ”جڏهن ڪي وٺين، سو ڇپين، ۽ مان پنهنجي ليکي سوچيندو آهيان. ڪتاب ته ڪچرو آهن. مغز کي ليبي ٿا ڇڏين.“

هن کي هر ڪنهن شيءِ ۾ دلچسپي هوندي هئي. جڏهن هڪ پيري هن جو ڪنهن شيءِ ڏانهن ڌيان ڇڪجي ويندو هو، ته هو ان جو پيڇو ڪندو هو ۽ ان بابت معلومات ۾ وڌندو هو اضافو ڪندو. پر هر ڳالهه کي هو پنهنجن خيالن مطابق رنگ ڏيندو هو ۽ پنهنجي ڪسوٽيءَ تي پرکيندو هو.

جڏهن مون کيس چيو ته هن کي پاڻ مڪ ڪاريگر ٿيڻ گهرجي، ته جواب ڏنائين، ”ها، جيڪڏهن هزارن جو ڏنڊو هجي! پر هن چئن سڪن لاءِ پاڻ پٽ ڪوهه ۾ وجهڻ منهنجي شان وٽان ناهي. مان موقعي جي تاڙ ۾ آهيان. چاهيان ٿو ته اورنگا جي خانقاه ۾ وڃي داخل ٿيان. شڪل جو ناهوڪو ۽ بت جو سگهارو ته آهيان. هن آني ڪنهن مالدار مومنياڻيءَ رن کي ڦاسائي وجهان. اهڙيون ڳالهيون ٿين پيون. مون کي سرگاستڪ شهر جي هڪڙي نوجوان جي خبر آهي، جيڪو هڪڙيءَ اهڙيءَ شهري عورت سان شادي ڪري، ٻن ٽن سالن اندر وڏو مالدار ٿي ويو هو. اهو جوان ان عورت جي گهر ڪو پاڪ مجسمو ڏيڻ ويو هو، ۽ موٽ ۾ هن جي دل پاڻ سان کڻي آيو هو. پوءِ ته اک ڇنڀ ۾ هن جا سڀ ڏولاوا لهي ويا ۽ هو جنت جي هندورن ۾ لڏڻ لڳو هو!“

بس، هن جي دماغ ۾ اهو اٽ ويٺل هو. هن کي ڪيترين ئي اهڙين ڳالهين ياد هيون ته ڪيئن ماڻهن خانقاه ۾ داخل ٿيڻ کان پوءِ اتين مذهب جي مولائڻين رنن زالن سان پيچ پائي پنهنجون زندگيون سکيون بڻايون هيون. اهڙين آکاڻين ۽ قوما جي اهڙن دلي ارمانن تي مون کي اهڙا انندا هئا. مون کي پڪ هوندي هئي ته هو ڪڏهن ڪنهن خانقاه ۾ هليو ويندو.

۾ جڏهن ميلو شروع ٿيو، ته هو گريگوريءَ جو رازڪو ڪم
ڇڏي، هڪڙي هوٽل ۾ وڃي بيري جو ڪم ڪرڻ لڳو. جنهن
کي ڏسي، سڀ وائڙا ٿي ويا، ۽ هن جا سڀ ساٿي ڪمي ڪاريگر
هن تي چٿرون ڪرڻ لڳا. جڏهن چوٽيءَ جو ڏينهن ٿيندو هو،
ته هو سڀ گڏجي، اٺين چٺي، هوٽل ۾ چانهه پيئڻ هلندا هئا ته
’هلو ته پنهنجي فوما کي چار ڏوڪڙ ڪمائون!‘ ۽ جڏهن هوٽل
۾ پهچندا هئا، ته وٽس ساڻن مٿان رڙيون ڪرڻ لڳندا هئا ـ
”او زلفن وارا، ڪجهه اسان جي ڳالهه ۾ پڙ!“
هو پنهنجو ڪنڌ ٿاتي، اچي وٽن بيهندو هوـــ ”حڪم!“
”اسان جي مهانڊن کي اٿو سڃاڻين ڇا؟“
”مان ڏاڍو رڌل آهيان.“
هن کي پتو هو ته هن جي ساٿين جي ڳالهائڻ ۾ ٺوڪ
۽ خندو هو ۽ هن جي منهن مان مجبوري پيئي ظاهر ٿيندي هئي.
هن جي ڳالهائڻ مان اهين لڳندو هو، ڄڻ هنن کي چئي رهيو هو ـ
”جلدي ڪريو، ڪلٽو اٿو ته ڪلي وڃو!“
”ڇا، هن کي بخشش ڏيڻ گهرجي؟“ ۽ پوءِ هرويرو
پنهنجا پٿون ڪولي، هن کي ڪجهه ڏيڻ کان سواءِ اٿي ويندا هئا.
هڪڙي پيري مون فوما کان پڇيو، ”خانقاهه ۾ داخل ٿيڻ
بجاءِ بيري جي ڪم ۾ ڪيئن لڳي وئين!“
”مون خانقاهه ۾ وڃڻ جي ڳالهه ته ڪڏهن به ڪانه ڪئي
هئي، ۽ نه ئي مان سدائين بيرو ئي رهندس.“
چئن سالن کان پوءِ مان جڏهن ڪيس مليس، تڏهن به هو
اجا بيرو هو، ۽ ڪجهه عرصي کان پوءِ مون اخبار ۾ خبر پڙهي
ته فوما تچڪوف کي ڪاٽ هٽ جي الزام ۾ گرفتار ڪيو ويو آهي.
مون کي پيترڪ جي جهوني، چاليهن سالن جي عمر واري،
بهترين سربند، اردلان، جي رام ڪهاڻيءَ به ڏاڍو متاثر ڪيو ۽
حيرت ۾ وجهي ڇڏيو. هن جنگ جوان جي ڏاڙهي ڪاري، ۽ شڪل
ڪلمڪ هئي. هن کي ڏسي، انهيءَ ڳالهه تي تعجب لڳندو هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نه پيٽرڪ بجاءِ سربندن جو هيءُ جمعدار ڇو نه هو؟ هو ورلي ووڊڪا کي هٿ لائيندو هو، ۽ جي لائيندو هو ته به حد اندر. هو پنهنجي ڪم جو ماهر هو ۽ ان ۾ لڳندو هو ڇو ته هن جو ڪم سان عشق هو. سرون هن جي هٿن سان جهليل پکين وانگر ڦٿڪائينديون، پاڻ ڇڏائينديون ويندیون هيون. هن جي مقابلي ۾ سڪل ۽ مرضيل پيٽرڪ پنهنجي ٽوليءَ جي ڪاريگرن اڳيان ڪابه حيثيت نه رکندو هو. پيٽرڪ ڪم لاءِ چوندو هو، "هيءَ لاءِ سرن جا گهر ٺو جوڙيان ۽ پنهنجي لاءِ ڪاٺ جو ڪفن."

ان جي ابٽ ۾ خوش جيئڙو اردلان سرن جوڙڻ وقت مون کي چوندو هو، "پٽ، ڪم خدا جي شان ظاهر ڪرڻ لاءِ آهي."

"ايندي بهار جي رت ۾،" هڪڙي ڏينهن هو مون کي چوڻ لڳو، "مان سائبيريا هليو ويندس، جتي منهنجي پيٽموٽي هڪڙيءَ ديول جوڙڻ جو ٺيڪو ڪنيو آهي. مون پنهنجي دل ۾ فيصلو ڪري ڇڏيو آهي. مون کي ديولين جوڙڻ ۾ مزو ايندو آهي."

۽ پوءِ مون کي همٿائڻ لڳو— "تون به هل. سچ پچ ته سائبيريا آهي ئي اهڙيءَ ماڻهوءَ جي لاءِ، جنهن کي ڪجهه تعليم هجي؛ اتي وڌڻ جا وڏا موقعا آهن."

جڏهن مون هن جي ڳالهه قبول ڪئي ته خوش ٿي چوڻ لڳو، "واهه ڙيوا! مان ڇرچو اٿو ڪربان!"

پيٽرڪ ۽ گريگوريءَ سان هو اهڙي نموني پيش ايندو هو، جهڙو وڏو ٻارن سان پيش ايندو آهي. هڪ ڀيري اوسپ کي هنن بابت چيائين، "ٻئي ٻالڪي مڙس آهن- رکو هڪڙي سان ڳالهين جون پيا شرطون ٻڌائين— هڪڙو چوندو 'مون وٽ سون آهي،' ته ٻيو چوندو 'مون وٽ پارس آهي.'"

اوسپ جهٽ هنن جو بچاءُ ڪندي چيو، "ان ۾ ڪهڙو اعتراض آهي؟ اهو ته زماني جو دستور آهي. ڏسندو ناهين، ڇوڪريون پنهنجي ڇاتي ڪيئن تاڻي هلنديون آهن— ڏٺيءَ هنن

جا ٻُڌا نہ تہ هنن جي سيني تي ڇو رکي ڇڏيا آهن!"

"هيڙن ماڻهن جي زبان تي تہ هر ڳالهہ ۾ خدا هوندو آهي، پر هنسا اُهي ميڙيندا وتندا آهن، ڇو خدا کان هنن کي جو گهربل آهي، سو ڪين هنسن سان ٿي ملندو!" ناراض ٿيندي، اردلان چيو.

"گريگوريءَ لاءِ هنسن ميڙن جي ڳالهہ چڱي لڳي سگهجي."

"آهہ — سان گريگوريءَ لاءِ ائين ڪونہ ٿو چوان. اِها هنسن جي ڳالهہ مون هُن ٻئي لاءِ ڪئي. پر خدا جي تلاش ۾ هو ڇو لڳا جهنگ منهن ڪري ڪيڏانهن هليا وڃن. آئي هنن کي هو اڪيلو ملي ويندو. آءٌ تہ ڏٺيءَ جو سڱنهن هيٺي بزار تي پيو آهيان. ڪابہ ڳالهہ ڪالهہ تي وٺمر. بهار جي موسم ۾ آءٌ تہ سائبيريا هليو ويندس."

اردلان سان گڏ ڪم ڪندڙ ڪاريگرن ٿڌا ساهہ کڻندي چيو، "اسان کي بہ جي اهڙو ڪو پيٽوڀو هجي، تہ جيڪر اسان بہ ڪڙو منهن ڪري سائبيريا هليا وڃون."

پوءِ اوچتو ئي اوچتو اردلان غائب ٿي ويو. آرتوار ڏينهن پنهنجي ڪارخاني ڇڏڻ کان پوءِ ان ڏينهن تائين هن جو ڪو پتو نہ پيو.

"هن کي ڪنهن ماري تہ نہ وڌو!"

"متان درياهہ ۾ ٽپو ڏيئي پاڻ کي ٻوڙي ڇڏيائين!"

اهڙن سڀ ائين ڳالهيون ۽ انومان تي انومان ڪيدي رهيا هئاسين، تہ ايفوس اچي پڌايو، "هو شراب خاني ۾ آهي!"

"چاچي لاءِ تو ڪوڙ ڳالهائين؟" پيٽرڪ عجب مان پڇيو.

"هو زور شور سان پي رهيو آهي. ۽ نشي ۾ هن کي پنهنجو بہ پتو ڪونہ ٿو پوي. ٿي سگهي ٿو هن جي پياري زال گذاري وئي آهي."

"هو تہ ڪڏهوڪو رنڙ آهي. ڇا آهي ڪٿي؟"

پيٽرڪ، خار کائيندي، هن کي شراب خاني مان وٺي ويو،

۽ هن جي هٿان ڏاڍي مار کائي موٽيو.

پوءِ اوسپ محڪم ارادي سان ڇپن کي پيڙي ۽ پيٽي هٿ ڪيس ۾ وجهي، چيو، ”مان پاڻ وڃي تو ڏسان ته ڇا ڳالهه آهي. اهڙي جوان ڪاڻ مصيبت ته سهبي.“

مان ۽ هن سان گڏجي ويس. رستي تي اوسپ مون کي چيو، ”ڏس ڪهڙو نه سانتيڪو ۽ سڻيءَ چال وارو ماڻهو هو. سالن جا سال شراب خالي ڏانهن منهن ته نه ڪيو هٿائين، ۽ هاڻي جو اوچتو تنگ ڇنايو اٿائين، ته آهي ڪان ٻاهر نڪري ويو آهي. الڪسي، ڪُوڙهو غور ڪر، اِن ۾ تنهنجي لاءِ سبق آهي.“

اسين ڀڄانون ڪندا، ڪناون گهٽيءَ جي سستي ۾ سستي ڇڪلي ۾ پهتاسين، جتي اسان کي هڪڙي پوڙهي رهزن عورت ملي. اوسپ هن سان ڪن ۾ ڪي ڳالهيون ڪيون، جنهن ڪان پوءِ هوءَ اسان کي هڪڙي سڪٽي ۽ ننڍڙي ڪمري ۾ وٺي آئي. ڪمرو ڪهوڙن جي ڪڙهه ڪان ۽ اونداهو ۽ گندو هو. آني ڪٽ تي هڪڙي ٿلهي عورت ستي پيئي هئي، ۽ ننڊ ۾ پاسا ورائيندي ٿي رهي. پوڙهيءَ عورت هن کي پاسي وازي مڪ وهائي ڪڍي، ۽ واڪو ڪري چيائينس، ”اٿ، حرامزادي، اٿ!“

عورت هراس مان ٽپ ڏيئي آئي ۽ اکيون مهٽيندي چوڻ لڳي، ”اوخدا! ڪير آ؟ ڇاهي؟“

”جاسوس!“ اوسپ رڙ ڪئي. عورت ڪُوڪ ڪري، ٻاهر ڪم تي وٺي. اوسپ هن جي پٺيان ٽڪ اڇلائي، مون کي سمجهايو، ”هي شيطان ڪان وڌيڪ جاسوسن ڪان ڊڄندئون آهن.“

پوڙهيءَ عورت ڀرين پٽ تان هڪڙو ننڍڙو آئينو لاهي ڀري ڪيو، پوءِ پٽ تي لڳل ڪاغذ هٽائي، چوڻ لڳي، ”جهاتي پائي ڏسو ته اِهو توهان جو ماڻهو آهي؟“

اوسپ پٽ جي انهيءَ پيدا ٿيل سوراخ مان اندر نهاريو ۽ چوڻ لڳو، ”ها، اهو آهي. ڇوڪريءَ کي ٻاهر ڪيو.“

مون به اندر جهاتي پائي ڏٺو. اندر هڪڙي اهڙي ئي

اولڊاهي ۽ گندي ڪوٺي هئي جهڙيءَ ۾ اسين ٻيلا هئاسين، هڪڙي
لنڊيڙي ڇمني ۾ بند ٿيل دريءَ جي ڪالس تي ٻري رهي هئي.
هڪڙي ڏيڏي تاتار ڇوڪري، اگهاڙي اگهاڙي، هڪ پاسي پنهنجي
انگي سبي رهي هئي. هن جي پليان بسترو هو، جنهن جي وهاڻن
تان اردلان جو سڄيل منهن آن جي ڪنڌرپل ۽ سخت وارن واريءَ
ڪاريءَ ڏاڙهي سميت ڏسڻ ۾ پئي آيو.

تاتار ڇوڪري ڇرڪ ڀري اٿي، ۽ قميص پائي، بستري
وٽان لنگهي، اوچتو اوچتو اچي اسان وٽ بيٺي.

اوسپ هن کي ڏٺو، ٽڪ اڇلايائين ۽ رڙ ڪري هن کي
چيائين، "تنو هجي توني، ڏاڍي ڪا بيحيا ڇوري آهين!"

ڪاننڌي هن ورائيو، "تنو هجي توني پوڙها گڏه."

اسين پاسو ڪري، آن ڇوڪريءَ جي ڪوٺيءَ ۾ هليا
وياسين. اوسپ هنڌ جي پيرن کان تي ويٺو ۽ اردلان کي لشي
مان بيدار ڪرڻ ۾ هن کي ڇگو وقت لڳي ويو.

ڪيتري دير هو اٿڻ تي چئي ۾ پٽڪندو رهيو ــ "بس
ڪريو.... بس ڪريو.... ڏورو ٻهو.... متو نـ ڪاٽو.... منهنجي
جند ڇڏيو."

آخر هو اٿي ويٺو، ۽ اسان کي وحشياڻي نموني گهورڻ
لڳو، ۽ پنهنجون رت جهڙيون ڳاڙهيون اکيون وري بند ڪري
ڇڏيائين. پوءِ هورڙيان چوڻ لڳو، "چڱو يلا، ٻوءِ ڇا؟"

"اڙي، هي توکي ڇا ٿيو آهي؟" اوسپ اهڙي لهجي ۾
پڇيس، جنهن ۾ ناچهه، وڌڪ ۽ چينبي گهٽ هئي.

"ون کي هت اچڻو ٿي پيو،" اردلان ڪنگهندي چيو.

"ڪيئن؟"

"بس ڪا اهڙي ڳالهه هئي."

"مان سمجهان ٿو، شايد تون...."

"ڪهڙو فائدو!"

۽ اردلان وودڪا جي بوچ لاتل بوتل ميز تان ڪنڌي ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهٽ گهٽ ڪري پيئڻ لڳو، اوسپ کي آچ ڪندي چيائين،
”نورو ڇڪو؟ هتي ڪائي لاءِ به ڪجهه نه ملي ويندو.“
اوسپ ڍڪ پريو، ۽ جيئن شراب ڳڙيءَ اندر وڃڻ لڳس
ته منهن کٽي بڇڙو ڪيائين. ۽ روٽيءَ جي ڀور کي چٻاڙيندي،
هو ڪنهن خيال ۾ گم ٿي ويو. اردلان پنهنجي ٻچيءَ ۾ اچي
چيو، ”سو مون هن تاتاري ڇوڪريءَ سان ناتو ڳنڍيو آهي.
چيند تاتاري آهي— ايفوسن جي چوڻ موجب، جو ۽ ٺڏنڪي.
ڪاسيموف جي رهاڪو آهي. ميلي ٿي ڪمائڻ جي ارادي سان
آئي هئي.“
پٽ جي ڀئي پاسي کان ڇوڪري پڳل روسي زبان ۾
چوڻ لڳي، ”تاتارين جو ڪو مثال ڪونهي. انيڙن ڇوزن وانگر.
بدي ڪوسٽ کي ڊوڙائي ڪڍ— تنهنجو اهو ٻيءَ ته ڪواهي.“
”اِها آهي!“ اردلان پٽ ڏانهن گهوريندي چيو.
”مون ان کي ڏنو آهي،“ اوسپ چيو.
اردلان مون کي چوڻ لڳو، ”منهنجا ياءَ، هائي تو ڏٺو،
مان ڪهڙي قسم جو ماڻهو آهيان.“
مون خيال ڀئي ڪيو ته اوسپ هن کي اهڙيون سٽ سريون
ٻڌائيندو، جو اردلان هڪدم ٻان ڪرڻ لڳندو. پر اهڙي ڪاٻه
ڳالهه نه ٿي. ڀئي هڪبئي جي اترو ويجهو ٿي ويا، جو هنن
جا ڪاڌا ڀئي ڳتا، ۽ ٻاڻ ۾ نرم لهجي ۾ ڀئي ڳالهايائون. چڻ
کي ۾ اڏ.غزي هئا، جي انهيءَ ڳندي ڪمري ۾ اچي مليا هئا.
ڇوڪريءَ پٽ جي پريان پڳل ٽٽل روسي ٻوليءَ ۾ چاڙي ڀئي
هنئين، پر ڪنهن به هن ڏانهن ڌيان ڪونه ٿي ڏنو. اوسپ ميز
تان اڪڙوٽ کٽي، ڪڙيءَ جي هيئان ڏٺي، پڳو. پوءِ ان جو
گورو ڪڍي، ڪاون ڦٽيون ڪندي، پڇڻ لڳو، ”پاسا سڀ چٽ
ڪري ڇڏيئه، ڪين کي انٽي؟“
”نه، ٻيئرڪ وٽ ڪجهه آهن.“
”سائبيريا وڃڻ لاءِ تيار آهين نه؟“

”ڇا لاءِ؟“

”ڇاڪاڻ تہ تو خيال بدلائي ڇڏيو آهي.“

”جيڪڏهن آئي سنهنجا ماڻٽ نہ هجن ها، تہ....“

”ڪهڙيون تو ڳالهيون ڪرڻ؟“

”منهنجي ڀيڻ ۽ ڀيڻيوئو آئي آهن.“

”سو ڇا؟“

”منهنجن مائٽن وٽ ڪم ڪرڻ ۾ مزو ڪونهي.“

”هن وٽ وري ڪهڙو مزو آهي؟“

”مزيئي ساڳي ڳالهہ آهي—“

انهن جون ڳالهيون جيتوڻيڪ سنجيده هيون، ۽ اهڙيءَ مٺ محبت ۾ ٿي ٿيون، جو تاتاري عورت وات هٿن بند ڪري ڇڏيو، ۽ اندر اچي پنهنجا ڪپڙا ڪٽي هلي وئي.

”جوان آهي،“ اوسپ راءِ ڏني.

اردلان هن ڏانهن نهاري، وٺندڙ نموني چوڻ لڳو، ”اها سڀ ايفوسن جي ڪرتي آهي. هن جي دماغ ۾ عورت کان سواءِ ٻي ڪائي ڳالهہ ڪانهي. پر تاتاري عورت راحت آهي راحت. رڳ رڳ ۾ ٻاهہ لڳائي ٿي ڇڏي.“

”سنڀالجانءِ، نہ تہ ان جي چار مان ڪڏهن بہ نکري نہ سگهندين،“ اڪڙوت ڪاڻن کان پوءِ هن اردلان کان موڪلايو.

رستي ٿي موٽندي، مون اوسپ کان پڇيو، ”تون اوڏانهن ڇو هليو هئين؟“

”رڳو ڏسڻ. مان هن کي سالن کان سڃاڻان، پر هي ڀريون شخص ناهي، جو پاڪدامن رهڻ کان پوءِ اوچتو ترڪي ٿيو هجي. پر اهڙا ڪيترا ئي آهن.“ ۽ اوسپ اکيون ڇتاءِ دهرائيندي، مون کي چيو، ”وڏڪا کان پاڻ بچائجانءِ.“ گهڙي رکي، چوڻ لڳو، ”جيتوڻيڪ ان کان سواءِ، گهاٽي ۾ ڪهندي، حماتي اڪثر ٻي مزي ٿي ٿيندي آهي.“

”وڏڪا کان سواءِ؟“

”ھائو. ھڪ پيرو آن جي پيٺ جي دير آھي. ماڻھو ھڪدم وڃيو ٻيءَ دنيا ۾ پھچي.“

انھيءَ ڪان پوءِ اردلان آھو ساڳيو اردلان نہ رھيو. ڪجھہ ڏينھن ڪان پوءِ ٻہ ٽي ڏينھن ھو ڪم تي آيو، ٻہ وري ھليو ويو. بھار جي موسم ۾ مون کي بندرگاھ تي ڪم ڪندي مليو. ھو انھيءَ ٽوليءَ سان گڏ ڪم ڪري رھيو ھو، جيڪا اتي پيڙن جي چوڌاري جميل برف پٽي رھي ھئي. اسين ڏاڍي دوستاڻي نموني ھڪٻئي سان ملياسين، ۽ ھڪڙيءَ ھوٽل ۾ وڃي گڏجي چانھہ پيتيسين، جتي ھو ٻہ ٽڪ ھٿي چوڻ لڳو، ”ياد اٿئي، مان ڪھڙو نہ ڪاريگر ھوس — پھريون نمبر! چاھيان ھا تہ دنيا جو ڍڪ ڪلو ڪري وٺان ھا.“

”پر تو ڪجھہ بہ نہ ڪيو.“

”نہ، مون ڪجھہ بہ نہ ڪيو،“ ھن فخر سان قبول ڪندي چيو. ”ڪم؟ ان تي تہ منھنجي اک بہ نہ ٻڏندي آھي.“

اسان جي پرسان جيڪي ماڻھو ويٺا ھئا، سي ھن جي ڳالھہ ڪان ڏاڍا متاثر ٿي لڳا.

”توکي ياد آھي تہ ڪم جي لاءِ مڪار پيٽرڪ ڇا چوندو ھو؟ ’ٻين جي لاءِ پٿرن جا گھر ۽ پنھنجي لاءِ ڪفن‘.“

مون چيومانس، ”پيٽرڪ بيمار ماڻھو آھي ۽ موت جو خيال ھن جي دل ۾ گھر ڪري ويو آھي.“

”مان بہ بيمار آھيان ۽ منھنجي دل بہ خوش ناھي.“

موڪل جي ڏينھن تي مان ندي‌ءَ جي ڪناري واري پاسي ”لڪاپتي“ گھٽيءَ ڏانھن، جتي گھٽ درجي جا ڪم ڪندڙ ماڻھو رھندا ھئا، ھليو ويندو ھوس، ۽ اھو ڏسي عجب لڳندو ھوم تہ ڪھڙو نہ جلد اردلان انھن سان رلي ملي ھڪ ٿي ويو ھو. ھڪ سال اڳ ھو خوشدل ۽ سنجيدي قسم جو ھڪ ٻھراڙيءَ جو اڻ ڳھڙيو ماڻھو ھوندو ھو. ھو ھاڻي ھو وڏن وانوڙين شھري چالاڪڙي قسم جي ماڻھن مان ھڪ ٿي پيو ھو. انھن وانگر ھو لڏي

هلڻ جي ٽور سگهيو هو، منهن تي انهن وانگر جهرڙالو ۽ سُرخ رونق اچي وئي هيس، ۽ ڏاڙهي، پنهنجن سائي مزورن ڏانهن نهاري چوندو هو، ”ڏسين ٿو هي ڪيترو منهنجي سڀني ڏاڪڻي ۾ آهن! مان هتي جو دادا آهيان!“

هو پنسي ۾ هٽ ڦاڙ هو. جڏهن به ڪجهه هوندو هوس، ته لٽ لڳائي ڏيندو هو ۽ اوباش ماڻهن جا پيپ پريندو رهندو هو. جهيڙي ۾ هميشه هار ڪاڏل جو پاسو ڪندو هو، ۽ هميشه هن جي اها ڏاڍيان رڙ پئي پوندي هئي — ”اِها انصاف جي ڳالهه آهي. نه، اِها انصاف جي ڳالهه ناهي. انصاف کان ڪم وٺڻ گهرجي.“ انهيءَ ڪري هن تي پنهنجي سنگت ۾ نالو ڏني ”انصافي“ پنجي ويو هو، ۽ هو انهيءَ تي ڏاڍو خوش ٿيندو هو.

مان انهيءَ گنديءَ، گوڙ ۽ گهمسان ڀريءَ گهٽيءَ جي رهاڪن جو گهٽي ڏيان سان مطالعو ڪرڻ لڳس. انهن ماڻهن سڀني روايتي رستن کان منهن موڙي، ٻين جي پرواهه ڪرڻ کان سواءِ، پنهنجون خوشيءَ ڀريون راهون پاڻ ڳولي ڪڍيون هيون. اهي بهادر ۽ بي پرواهه هوندا هئا. انهن کي ڏسي، ناني جي ڳالهين وارا وولگا نديءَ جا ناکئا ياد اچي ويندا هئم. جڏهن ڪم ڏيرو هوندو هون، ته هي به آنهن ناکئن وانگر ٻيڙن ۽ بتيلن تان چورين ڪرڻ کان به نه هٻڪندا هئا. مون کي انهيءَ تي ڪو ڏک نه ٿيندو هو، ڇاڪاڻ ته، جيتري قدر مون تي ڏٺو، زندگي — اِهو وکهو هنن جي ڀر زندگيءَ جو چوغو هرهنڌ ۽ هرقسم جو — چوريءَ جي ڏاڪڻي سان اهڙيءَ طرح چتيو پيو هو، جيئن ڪنهن پراڻي اچي ڪوٽ کي ڪاري ڏاڪي جون چتيون ۽ ٽوپا لڳل هجن. مون اهو به ڏٺو ته هو سڀ، سواءِ ڪن ضروري موقعن جهڙوڪ باهه لڳڻ، نديءَ جي برف ٽٽڻ وغيره جي، جنهن وقت پنهنجي وت ۽ وس آهر ڪين ڪهڻائيندا هئا، گهڻو ڪري ڪم جا ٽولي هوندا هئا. انهيءَ هوندي به هنن جون حياتيون ٻين ماڻهن جي حياتين جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ موج ۽ مزي ۾ گذرنديون هيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اوسپ، اهو ڏسي ته منهنجي اردلان سان ڪيتري نه گهرائپ ٿي وئي هئي، ۽ وانگر مون کي نصيحت ڪندي چيو، ”پٽ، ڌيان ڪر! ’لڪاپٽي‘ گهٽيءَ ۾ دوستي ڪنديءَ جو ڪهڙو ضرور آهي؟ ڏسجانءِ متان پاڻ کي نقصان نه رسائي ويهين!“

مون هن کي پنهنجي پاران ڀڙائڻ جي ڪوشش ڪئي ته مون کي اهي ماڻهو ڏاڍا دلچسپ ٿي لڳا، جو ته اهي ڪم نه هوندي به آزاد ۽ خوشدل ٿي نظر آيا ۽....

”پڪ ئي جيان آزاد!“ هن ڪلندي، منهنجي ڳالهه کي اڌ ۾ روڪيندي، چيو، ”انهن جو نه ڪو ڪم ته سست ۽ بيڪار، جن جي لاءِ ڪم وڏو آزار آهي.“

”پر آخر ڪم ڪوڙيءَ بلا جو نالو آهي؟ ’ڪنهن به ماڻهوءَ ايمانداريءَ جي پورهئي سان ڪڏهن ڪو محل ڪونه جوڙايو آهي!‘“ منهنجي واتان اها چوٽي نڪري وئي، جيڪا تمام گهڻي پڙهي هيم ۽ جا مون کي بلڪل سچي لڳندي هئي.

الهيءَ تي اوسپ اچي ڀڙڪيو — ”تو اهـا ڳالهه ڪٿي پڙهي آهي؟ بيوقوفي جا ٽولين ڪان! تو جيڏيءَ عمر وارن کي اهڙين ڳالهين ڏانهن ڌيان ئي ڏيڻ نه گهرجي. ناڪام ماڻهوئي ساڙ وچان اهڙيون واهيات ڳالهيون ڪندا آهن. منهنجا پٽ، ڪنين چمڻ کان اول اڏامڻ سکڻ ڏي. مان سمجهان ٿو ته تنهنجن نون دوستن جي خبر تنهنجي مالڪ کي ڏيڻ منهنجو فرض آهي.“

هن واقعي پوءِ ائين ڪيو، ۽ مالڪ مون کي چتاءُ ڏيندي، چيو، ”’لڪاپٽي‘ گهٽيءَ جو نالو به نه وٺندو ڪر. اهو بدمعاشن ۽ رنڊين جو اڏو آهي؛ انهيءَ گهٽيءَ جو هيو دروازو جيل ۾ يا اسپتال ۾ کلي ٿو. مان توکي چوان ٿو ته ان ڏانهن نه ويندو ڪر.“

انهيءَ کان پوءِ ’لڪاپٽي‘ گهٽيءَ ڏانهن وڃڻ واري ڳالهه ڀرين لڪ ۾ رکندو هوس، ۽ ڪجهه وقت کان پوءِ منهنجو اوڏانهن وڃڻ مرڪوئي بس ٿي ويو.

هڪڙي ڏينهن مان اردلان ۽ هن جي سنگتي روبيناڪ

سان هنن جي رهڻ واريءَ جاءِ جي ڪوٺي ني ويٺي ڳالهيون ڪيون.
روبيناڪ پنهنجي ڳالهه ٻڌائي رهيو هو ته ڪيئن هن ماسڪو
تائين پيادل سفر ڪيو هو. هو ڪنهن زماني ۾ سپاهي هو ۽
گهوڙي سوارن ۽ انجنيرن جي پلٽڻ ۾ ڪم ڪيو هئائين. ترڪيءَ
سان لڙائيءَ واري زماني ۾ گوڏي وارو ڌڪ لڳو هوس، جنهنڪري
حياتيءَ تائين منڊو ٿي پيو هو. هن کي ٻانهن ۾ بي انتها طاقت
هوندي هئي، پر اها ايتري ڪارائتي ٿي نه سگهي هيس، جو هن
کي اجها ڏيائين ڪٿي ڪا نوڪري ملي ڪا نه سگهي هئي. آن
وچ ۾ بيماريءَ ڪري هن جا وار ڇڻي ويا هئا، ۽ هن جو
مٿو ڪسي ٻڍه هڪ لئين چاول ٻار جهڙو ٿي پيو هو.

جڏهن هو ڳالهائيندو هو ته هن جي پورهن اکين ۾ چمڪ
اچي ويندي هئي — "سرپوخوف جي شهر ۾ هڪڙو پادري سليج
۾ ويندو ملير. مون چيس، 'سائين، ترڪي جنگ جي بهادر کي
ڪجهه خير ڏيو'...."

"اهو ڪوڙ آهي،" اردلان ڪنڌ ڌوڻيندي چيو.

"مان ڪوڙ ڇو ڳالهائيندس؟" ڪاوڙجي ڪان سواءِ
روبيناڪ چوڻ لڳو.

اردلان هن کي گهٽ وڌ ڳالهائيندي چيو، "تون صفا
چٽ آهين. توکي ٻين لنگڙن والگر چوڪيداري ملي سگهي
ٿي، پر تون رلڻ ۽ ڪوڙ هڻڻ ني هري ويو آهين."

"مان جيڪي ڪجهه ڪيان ٿو، ماڻهن کي وندرائڻ جي
لاءِ ڪيان ٿو، مان ڪوڙ انهيءَ لاءِ هڻان ٿو ته هو کلن، خوش ٿين!"

آسمان ۾ هج چمڪي رهيو هو، هوا خشڪ لڳي رهي
هئي، پر جنهن هنڌ اسين ويٺا هئاسين، اتي اونده ۽ پوسل هئي.
اوچتو هڪڙي عورت اچي لنگهي، جيڪا پنهنجي هٿن ۾ هڪڙو
ڪپڙو لوڏيندي چئي رهي هئي، "پيٽي ڪوٽ ورڪانئو،
پيٽي ڪوٽ!"

هورتون پنهنجن چرن مان ٻاهر نڪري آيون ۽ وڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واريءَ جي چوگرد جنهن جي آواز مان ائين ٿي لڳم، ڄڻ آها ڪنهائي لتاڙيا هئي، مڙ ڪري بيهي رهيون.

هن اهو پيٽي ڪوٽ پهرڻءَ واڪ ڏيڊڙ ڪي ڏٺي ڇڏيو. جيستائين مان ڇت تان هيٺ لٿس، تيستائين هوءَ اتان هلي وئي. مان ڪيس در وٽ وڃي پهتس، ۽ ڪيس سڏائيندي، ڏاڍي اتساه مان چيومانس، ”ڪيئن آهين؟“

”بس ايترو ٿي چوڻو اٿئي!“ هن جواب ۾ اکين مان پاسيرو نهاريندي چيو. هڪدم مون ڏانهن ڏسندي، پوءِ هوءَ بيهي رهي، ۽ ڪاوڙ مان رڙ ڪري چيائين، ”يا خدا! پر تون هتي ڪيئن آيو آهين؟“

هن جي اِن وراڻيءَ مون کي منجهائي ڇڏيو. اها ڳالهه صاف ڏسڻ ۾ پئي آئي ته هن کي منهنجي ڪري ڏاڍو ڏک ٿيو هو. هن جي سمجهه پرٺي ڇهري تي عجب ۽ ارمان جون ريکائون چٽيون ڏسڻ ۾ پئي آيون. مون هن کي ٻڌايو ته مان هتي رهندو ناهيان، پر رڳو گهمڻ ۽ تماشو ڏسڻ لاءِ ايندو آهيان.

”گهمڻ ۽ تماشو ڏسڻ!“ غصي ڀريل لهجي ۾ ڇٽر ڪندي، هن چيو. ”هيءَ وري ڪهڙي گهمڻ ۽ تماشي ڏسڻ جو هنڌ آهي؟ ضرور تون عورتن جي پٺيان خوار آهين!“

هن جو منهن ڪومائجي ويو هو. هن جون اکيون ذرا ڏيٺي ويون هيون، ۽ هن جا چپ لڙڪي پيا هئا. هوٽل جي دروازي وٽ پهچندي چيائين، ”اڄ ته چانهه پيئون. مون کي تنهنجي ڳالهه تي اعتبار نٿو اچي، جيتوڻيڪ تنهنجي پوشاڪ هتان وارن ماڻهن کان مختلف آهي.“

هوٽل ۾ ويهندي، منهنجي سلسلي ۾ هن جو شڪ ۽ خوف گهٽجي ويو. گلاسن ۾ چانهه وجهندي چوڻ لڳي، ”ٻوري گهڙي ٿي، جو لنڊن مان اٿي آهيان ۽ اڃا ناٺين نيرن نه ڪئي اٿم. گذريل رات نشي ۾ چور ٿي، ستي هيس. مون ڪٿي پئي پيتو ۽ ڪنهن مان پئي پيتو، اهو به ياد ڪين اٿم.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون کي هن سان گڏ ويهڻ خراب ٿي لڳو، پر هن کي ڏسندي منهنجي دل کي ڏاڍو جهٽڪو پئي آيو. مون کي اها اڻ تڻ هئي ته هن کان هن جي ڌيءُ جي خبر پڇان. ٿوري چانهه ۽ ووڊڪا پيڻ کان پوءِ هن جي ڳالهائڻ ۾ هن گهڻيءَ جي عورتن واري خنڪي ۽ گهرائپ پيدا ٿي ويئي. پر جڏهن مون هن کان هن جي ڌيءَ بابت سوال پڇيو، ته هوءَ گنڀير ٿي ويئي.

”توکي ايترو اونو ڇا جي لاءِ آهي؟ نه، منهنجا پٽ نه، هوءَ تنهنجي ور چڙهي نه سگهندي. پنهنجي دل مان اهڙو خيال ڪڍي ڇڏ.“

جڏهن هن ووڊڪ شراب پيتو، ته چوڻ لڳي، ”منهنجي ڌيءُ ۽ منهنجو پاڻ ۾ ڪوبه واسطو ڪونهي. آخر مان ڪير آهيان؟ هڪڙي ڪٽيائي — آها هڪڙيءَ پڙهيل ڇوڪريءَ جي ماءُ ڪيئن ٿي ٿي سگهي! اهي آهن هن جا احوال! هوءَ ماستريائي ٿيڻ لاءِ هلي ويئي آهي ۽ هڪڙيءَ شاهوڪار ساهيڙيءَ سان گڏ رهندي آهي....“

پوءِ پنهنجيءَ ڳالهه کي پورو ڪندي چوڻ لڳي، ”ڪير آهي، جو هڪ ڪٽيائيءَ کي پنهنجو ڪري سگهي ٿو! هڪ بازاري عورت کي وري به ڪو نه ڪو قبولي....“

هن جي اڌ ۾ ڇڏيل ڳالهه پڌري هئي. هوءَ بازاري عورت ٿي ويئي هئي. مون ڪنهن به قسم جي عورت انهيءَ گهٽيءَ ۾ ڪانه ايندي هئي. پر جڏهن هن پاڻ کي بازاري عورت ڪوٺيو، ته شرم ۽ همدرديءَ کان منهنجي اکين ۾ ڳوڙها ٿري آيا. منهنجي دل کي لتاڙيا جي انهيءَ ڳالهه، جيڪا ڪڏهن بيحد همت پري، هوشيار ۽ خوددار هئي، باه جي آلڻ وانگر ڏنيي ڇڏيو. مون ڏانهن گهٽي وقت تائين گهوري نهارڻ کان پوءِ ٿڌو ساهه کڻي چوڻ لڳي، ”مان توکي عرض ٿي ڪريان ته هاڻي هن هنڌان هليو وڃ. مهرباني ڪري هن هنڌ کان پري رهندو ڪر، نه ته پاڻ کي ڪڏهن آويءَ ۾ اڇلائي ڇڏيندين.“ ۽ ملڙي پر ٿلهل آواز

۾ – اصل ائين چئي ٻاڻ سان ڳالهائيندي هجي – ڪنڌ جهڪائي ۽ آڱرين سان طشت تي ٺهندڙون پائيندي، چوڻ لڳي، ”پر مان ڪهڙي اميد رکي ٿي سگهان ته تون منهنجي ڳالهه ڌيان ڏيندين، ڇاڪاڻ ته مان توکي ڪيترا ڀيرا ايلاز ۽ منٿون ڪيان، جڏهن منهنجي سڄي ڏيهه منهنجي هڪ به ڳالهه نه ٻڌي. مون هن کي روئي ڇيو هو، ’تون پنهنجي ماءُ کي ائين ڇو ڇڏي ڏين؟ تنهنجي دل ۾ اهڙو خيال ڪيئن تو پيدا ٿي سگهي؟‘ – ’مان ٻاڻ کي ڦاهو ڏئي ڇڏيندس!‘ هن وراڻيو. اهو هو هن جو جواب، ۽ هوءَ ڪاڏانهن ڏانهن وڏيڪ پڙهڻ لاءِ هلي ويئي ۽ هتي منهنجو ڪير هو؟ مان ڇا ڪيان؟ ۽ نيٺ هن حالت تي پهتي آهيان، ۽ هڪ بازاري عورت آهيان، جا بيشرم ٿي تنهنجي اکيان ويٺي آهيان.“

پوءِ هوءَ گهڻي وقت تائين ماٺ ڪري ويهي رهي، جيتوڻيڪ هن جا چپ هن جي خيالن کي بيان ڪرڻ لاءِ خاموشيءَ سان پئي ڦڙڪيا. اهو صاف ظاهر هو ته هن ڪان منهنجو ڌيان ٿي لهي ويو هو. هن جي ڦڙڪندڙ چپن ۽ هن جي چهري جي مرڻ گهنجن ڏانهن، جيڪي ڪنهن دل ٽٽل ٻار جي حالت وانگر ٿي ڏسڻ ۾ آيا، نهارڻ عذاب کان گهٽ نه هو. هن جي وارن جون چڳون جيڪي هن جي مٿي سان وڌهيل رومال مان کسڪي آيون هيون، سي هن جي چهري ۽ ڪن جي مٿان لڏي رهيون هيون. جڏهن هن ڏٺو ته هن جي اکين مان ڳوڙها وهي، چانهه جي پيالي ۾ پئي ڪرڻ، ته هن چانهه جي پيالي پري ڪري، اکين کي زور سان بند ڪري ڇڏيو، جنهنڪري انهن مان ٻاڻ ڳوڙها وڌيڪ ٽم ٽم ڪري وهڻ لڳا. پوءِ هن پنهنجي رومال سان منهن اگهيو. مون کان وڌيڪ ڏٺو نه پئي ٿيو، تنهنڪري اٿي کڙو ٿيس، ۽ هن کي ’خدا حافظ‘ چيم.

”ڇا؟ اوه! وڃ، نکر، وڃي ڪنڌ ۾ پئو!“ هن مون ڏانهن نهارڻ کان سواءِ هٿ لوڏيندي چيو. هن کان شايد اهو

خيال ٿي لهي ويو هو تہ هوءَ ڪنهن سان ڳالهائي رهي هئي.

مان اردلان ڏانهن موٽيس، جنهن سان گڏ مڇيءَ جي شڪار لاءِ ويٺو هوس، ۽ چاهيم پئي تہ هن سان نتاليا بابت ڪجهہ ڳالهايان. پر هو ۽ روبيناڪ اڳئي چت تان لهي ويا هئا. مان اڃا هنن کي اُلهيءَ گهٽيءَ ۾ ڳولي رهيو هوس، تہ جهيڙي جون رڙيون، جي انهيءَ گهٽيءَ ۾ عام ٿينديون هيون، ٻڌڻ ۾ آيون.

مان جيئن دروازي مان ٻاهر نڪتس تہ ذري گهٽ نتاليا مان اچي ٽڪريس، جيڪا روئي رهي هئي ۽ پنهنجي رومال سان منهن تي ٻهتل زخمن کي اگهي رهي هئي. هوءَ ٿڙڪي ۽ ڏاڙجي رهي هئي، ۽ پنهنجا ڪنبريل وار ٺيڪ ڪري رهي هئي. هن جون اکيون ايتري قدر ٻند هيون، جو ذري گهٽ رستي جي ڪناري تي ٺوڙي ڪري ٿي پيئي. هن جي پٺيان اردلان پئي آيو ۽ ان جي پٺيان روبيناڪ هو، جو هن کي هشي ڏيئي چئي رهيو هو — ”وارو ڪر، هڪڙو ٻئي جو بہ مزو چکائينس.“

نتاليا کي سوگهو جهلي، اردلان هن تي مڪ اولاري. نتاليا ڪنڌ مٿي ڪري، هنن ڏانهن نهاريو. هن جي ڇاتي هيٺ مٿي ٿي رهي هئي. هن جو منهن ٻوائتو ٿي ويو هو، ۽ هن جي اکين مان حقارت پربل آلا نڪري رهيا هئا. هن رڙ ڪري چيو، ”هٽو، مون کي ڇڏ هٽو!“

مون اردلان کي ڪٺي ٻانهن کان سوگهو جهليو. هن حيرت مان مون ڏي نهاري چيو، ”توکي ڇا ٿيو آهي؟“

منهنجي وات مان مشڪل سان هي اکر نڪتا، ”هن کي هٿ نہ لاءِ.“

هو اچي ٽهڪن ۾ پيو، ”هان، اها آهي تنهنجي محبوبہ! نتاليا، توني خدا جي مار هجي، تو اسان جي ساٿيءَ کي بہ ڦاسائي ڇڏيو!“

روبيناڪ پيٽ تي هٿ ڏيئي، هن سان کلڻ ۾ شامل ٿي

Soorih Mirani

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويو. مان هنن جي اکيان هنن جي واهيات چرچن جو مرڪز ٿيو پيلو هوس. هو انهيءَ ٽي ڪَشٽ ۾ هئا، تہ نتاليا اتان کسڪي هلي وئي. جڏهن ڏٺم تہ هو بنهہ ليڪا لنگهي ويا هئا، تڏهن روبيناڪ کي پيٽ واري مڪ هڻي، ڪيرائي، انهن وٽان ڀڄي ويس.

انهيءَ کان پوءِ مان ’لڪاٽتي‘ گهٽيءَ ڏانهن وڃڻ کان پاسو ڪرڻ لڳس. ڪڏهن ڪڏهن اردلان پٽڻ تي ملي ويندو هو، تہ خوشيءَ مان مرحبا ڪري چوندو هو، ”ڪاٿي ٿو گذارين؟“

جڏهن مون کيس ٻڌايو تہ هن جي نتاليا سان ظالمانہ روش ۽ مون سان واهيات چرچن مون کي ڪيڏو نہ ڳهاءُ رسايو هو، تہ هو دل کولي کلڻ لڳو.

”ڇٽيو تہ تو ان ڳالهہ کي دل ۾ رکيو آهي؟ اسان تہ تو کي چرچي طور چيڙائي رهيا هئاسين. باقي جي هن رنڊيءَ کي مار ڏنيسين، تہ ڪهڙي ڳالهہ ٿي پيئي؟ ماڻهو پنهنجن زالن کي ڪٽيندا آهن. جي اسان هيءَ قسم جي ڪنهن عورت کي ٿڦا ٺوڪي ڪڍئون، تہ ڇا ٿي پيو؟ پر اها سموري ڳالهہ تہ مسخري هئي. موچڙن سان ڪنهن کي ٿورو ئي ڪو سڌو ڪري ٿو سگهجي! اهڙي مون کي بہ خبر آهي.“

”توهين ڪير آهيو، جو هن کي سڌو ڪرڻ ٿا چاهيو؟ ڇا، توهين پاڻ هن کان سٺا آهيو؟“

هن پنهنجا هٿ منهنجي ڪلهي تي رکي، مون کي ڌوڏو ڏيندي، زور سان مون کي چيو، ”ڪير ڪنهن کان بهتر ڪونهي. مون کي اهو خوب معلوم آهي — هر طرح معلوم آهي. آءٌ توهان جي ٻهراڙيءَ جي ڄمڻ مان ناهيان، جي ’ادا ادا، پائو پائو‘ ڪندا رهندا آهن ۽ پنهنجن دشمنن کي بہ سائين سائين ڪندا، پوڄيندا رهندا آهن.“

هن کي پيئڻ جو چسڪو پئجي ويو هو، ۽ اصل اندن کان ٻاهر اکري ويو هو. البت هن جي ان معاملي ۾ مون سان هلت اهڙي هئي، جڻ هو هڪ همدردانہ استاد وانگر مون کي

دنيا جي ڪلورنا جا آهي ڳڙ سيڪاري رهيو هو.
ڪڏهن ڪڏهن پاشڪا ساڻ به ملاقات ٿي ويندي هئي.
هو اڳي کان وڌيڪ وڏنڊڙ ۽ خوش پوش لڳندو هو. مون ساڻ
هن جي رويي ۾ البت هڪ نموني جي هڪ چٽر لڪل هوندي
هئي ـــ ”اهڙي واهيات ڪم ۾ پنهنجو وقت پيو وڃائين!
جهنگلين ساڻ پيو رهين!“
پر جڏهن ڪارخاني جو احوال ٻڌائڻ لڳندو هو ته اداس
ٿي ويندو هو ـــ ”ذخاريف اجا پنهنجيءَ وهڙيءَ تي مري رهيو
آهي. استانوف آهو ٿي پنهنجي حال تي ناخوش آهي، تنهنڪري
هاڻي ته، پاڻ وڌيڪ بوتل ساڻ ئينهن لاتو اٿائين. گولوفيف بگهڙن
جو لقمو ٿي ويو. هو سوياتڪا ماڻ نشي ۾ چور وڪلندو پئي آيو
ته بگهڙ جٽ ڪري ويس....“
جيئن هو آهو واقعو وڌيڪ بيان ڪرڻ لڳو ته اچي ڪل
۾ چنڪيو ـــ ”جڏهن بگهڙ هن کي سڄو کائي ويا، ته هنن تي
به نشو چڙهي ويو. هو پنهنجن پونين ٽنگن تي، راڊيگر ڪتي
وانگر ابا ٿي، اچي پلٽين ۾ پيا ۽ پنهنجون راڳڻيون وٺي شروع
ڪيائون، پر پوءِ پاڻ ۾ وڙهڻ شروع ڪري ڏنائون ۽ ڏينهن ٽين
کان اڳ هڪٻئي جو ماس پٽي هڪٻئي کي به آتي ٿي پورو
ڪري ڇڏيائون“
ماڻ ۾ هن ساڻ گڏ کلڻ لڳس، پر پنهنجي دل جي اونهائن
۾ ماڻ محسوس ڪري رهيو هوس ته ڪارخانو ۽ اتي جون رهائيون
هميشه منهنجي لاءِ ماضيءَ جا آهي ورق هئا، جي ڪڏهن ڏوبي
ويندا آهن، ۽ ڪڏهن ٿالي ذريون ذريون ٿي ويندا آهن. انهيءَ
خيال ايندي ٿي، منهنجي اڳو اداسي ڇانئجي وئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٩)

سياري جي موسم ۾ ميلي جي ميدان تي ڪوهه ڪم ڪونہ ڪندو هو، تنهنڪري گهر جا سوين سنها ٿلها ڪم منهنجي حوالي ٿي ويا. جنهنڪري منهنجو سڄو ڏينهن انهن ۾ صرف ٿيڻ لڳو. باقي شام جو سو واندڪائي هوندي هيم، آن ۾ وري گهر جي پاڻين کي ”مصور“ ۽ ”ماسڪو گزيٽ“ رسالن ۾ شايع ٿيل قسطن وارا ناول پڙهي ٻڌائيندو هوس. رات جو پنهنجي ننڊ ڦٽائي، دير دير تائين، پنهنجي پسند جا ڪتاب پڙهندو هوس ۽ شعر لکندو هوس.

هڪڙي ڏينهن عورتون چرچ هليون ويون هيون ۽ منهنجو مالڪ بيماريءَ سبب بستري ۾ ليٽيو پيو هو. هو مون کان پڇڻ لڳو، ”چا، اهو سچ آهي تہ تون شعر لکين ٿو؟ وڪٽر تنهنجي شعر جون ڳالهيون ڪندو آهي! چڱو. ڪو شعر پڙهي ٻڌاءِ.“

مان انڪار ڪري نہ سگهيس، تنهنڪري هن کي ٻہ چار شعر پڙهي ٻڌايم، جن جو ظاهري طرح هن تي ڪو اثر نہ ٿيو. تہ بہ مون کي چوڻ لڳو، ”دل سان لکندو رهجانءِ. ٿي سگهي ٿو تون ڪڏهن پشڪن ٿي پوين. تو ان کي پڙهيو هوندو؟“ پوءِ پشڪن جي شعر جي هڪڙي مصرع پڙهي ٻڌائڻ لڳو:

چا، ڪڏهن ڏائڻيون بہ شادي ڪن ٿيون،
چـا، جنڙا ڪڏهن مرنـدا بہ آهـن؟

پوءِ چوڻ لڳو، ”هن جي ڏينهن ۾ ماڻهو ڏائڻين ۽ جنن ۾

اعتبار ڪندا هئا، پر آءٌ ٿو سمجهان ته هن جو پنهنجو انهن ۾ ڪو اعتبار هو. هن انهن جو ذڪر رڳو ڇرچي طور ڪيو آهي .... منهنجا پاءُ، اها حقيقت آهي ته توکي تعليم ملڻ کپندي هئي، پر مون لاءِ ته تنهنجي مدد ڪرڻ جو هاڻي وقت گذري ويو آهي .... مان جيڪڏهن تنهنجي جاءِ تي هجان ها ته پنهنجي شعري بياض کي عورتن جي نظرن کان لڪائي رکان ها. ڇو ته جيڪڏهن انهن جي اِنهيءَ تي اک پئجي ويئي ته توکي خوب چيڙائيندئون. منهنجا پاءُ، مان توکي ٻڌايان ٿو ته عورتن کي شل نه ڪنهن جي ڪا ڪمزوري هٿ اچي، پوءِ ان کي ڦٽڪائي ڇڏينديون."

ڪجهه ڏينهن کان مالڪ ڪنهن خيال ۾ گم ڏسڻ ۾ ايندو هو. هو بار بار پنهنجي متعلق اداسائيءَ ۽ پريشانيءَ سان سوچڻ لڳندو هو. در جي گهنٽي وڄڻ سان ڇرڪ پري، اپو ٿي ويندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ننڍڙين ننڍڙين ڳالهين تي ڇهڙون ڏيڻ لڳندو هو ۽ هر ڪنهن سان وڏون پيو ڪيندو هو. گهر مان ڪاوڙجي هليو ويندو هو ۽ دير سان نشي ۾ چور واپس ورندو هو. ائين پيو ڀانئبو هو ته هو ڪنهن اهڙيءَ ڳالهه کي لڪائي رهيو هو، جيڪا هن جي زندگيءَ ۾ اوچتو پيش آئي هئي ۽ جنهن هن جي دل کي پائمال ڪري ڇڏيو هو، ۽ هاڻي هن جي روزمره واري زندگي بي رس ۽ بي چس ٿي پيئي هئي، جنهن کي هو رڳو زوريءَ گذاري رهيو هو.

هر آرتوار جو منجهند جي مانيءَ کان پوءِ رات جو ٿائين ٻجي تائين مون کي موڪل هوندي هئي. مان پنهنجو اهو وقت هيڏانهن هوڏانهن رلڻ ۽ شام جو ٻاسڪي گهٽيءَ ۾ هڪڙي قهوه خاني ۾ گذاريندو هوس. انهيءَ قهوه خاني جو مالڪ ٻٽ ۾ پرٻل هو ۽ راڳ جو شوقين هو. ڇرچ ۾ مناجاتن ڳائڻ وارا انهيءَ ڳالهه کان واقف هئا، انهيءَ ڪري ڪڏهن ڪڏهن هو قهوه خاني ۾ هليا ايندا هئا، جتي هنن جي خوشامد چاهه ۽ ٻير سان ڪئي ويندي هئي، جنهن جي عيوض ۾ هو راڳ ٻڌائيندا

هئا. مون کي انهن جو راڳ بي مزي لڳندو هو، ڇاڪاڻ ته هو دل سان نه پر شراب ڪباب واسطي ڳائيندا هئا، ۽ هنن جا گيت گهڻو ڪري آهي ئي ڇرچ جون مداحون ۽ مناجاتيون هونديون هيون. انهن عارفانه راڳ ڳائڻ وارن ۾ ڪيترا اهڙا به هوندا هئا، جي عام ماڻهن جي اڳيان ڳائڻ پسند نه ڪندا هئا، تنهنڪري قهوه خاني جو مالڪ انهن کي پردي جي پٺيان ويهاريندو هو ۽ ٻڌندڙن کي رڳو انهن جا آواز ٻڌڻ ۾ ايندا هئا. گهڻو ڪري ڪي نه ڪي ڪهوڻا ۽ ڀرواڙيءَ جا راڪيندڙ ئي آتي اچي راڳ ڳائيندا هئا. دڪان جو مالڪ سوداگريءَ واري ڏينهن تي جڏهن ڀرواڙيءَ جا ماڻهو سودو سامان وٺڻ ايندا هئا، ته هو انهن سان کولي، چڱي آواز وارن کي پنهنجي دڪان ۾ آڻي، راڳ ڳارائيندو هو.

ڳائيندڙ کي شراب جي دخل اڳيان ووڊڪا جي پيپ پرسان اسٽول تي ويهاريو ويندو هو. گهڻو ڪري هو سڀ سٺا ڳائيندڙ هوندا هئا، پر انهن سڀني ۾ ڪلشڪوف وڏيڪ سٺو هوندو هو. هن جو منهن ڇوسيل انب جهڙو ۽ بت سنهو هوندو هو. هن جي مٿــي تي ڳاڙهن وارن جا ڇڳا هوندا هئا. هن جو نڪ مُردن وانگر سڪل، سندس اکيون سنجيده ۽ ننڊاکڙيون هونديون هيون، جي سدائين هڪ پاسي ئي پيون گهورينديون هيون. هو پنهنجون اکيون پوري ۽ ڪنڌ کي پٺتي ڪري، جيئن سندس مٿو ووڊڪا جي پيپ سان گسڻ لڳندو هو، ۽ ڇاتي ڪڍي، پنهنجي ملڙي آواز سان هيئيون گيت ڳائڻ شروع ڪندو هو:

آه، ڪٿڻ نه ڪوهڙو پکڙي وڃي ٿو!
صاف زمين ميري ۽ رستا اونداها ٿي وڃن ٿا!

ٿورو دم پٽي، وڏيڪ پٺتي آڻلي، ڇت ڏانهن منهن ڪري، ڇوڻ شروع ڪندو هو:

”آه، پوه مان ڪاڏي وڃان! هاڻي مان ڪيئن ڪيان!
ڪٿان شاهي سڙڪ ماڻم! کهڙي پاسي نڪري وڃان!

هن جو آواز سنهڙ پر لاڳيتو ۽ اٽڪ هوندو هو. هو قهوه

خالي جي فضا کي پنهنجي اداس گهٽن ۽ ستار جي غمگين نغمن سان پري ڇڏيندو هو. هن جا سنوان سڌا گيت هر ڪنهن تي جادو ڪري ڇڏيندا هئا. پيا ته ڇڏيو پر جهڪي نشي ۾ بيخبر هوندا هئا، سي به انهن کي ٻڌڻ لاءِ ماٺ ڪري ڪنڌ جهڪائي ويهي رهندا هئا. منهنجي دل ۾ هڪ ٻئي جي پٺيان جذبن جون اٿلون ۽ اڇلون اچڻ لڳنديون هيون، ۽ ائين سمجهندو هوس ته آهي مٺيءَ موسيقيءَ جي سحر انگيز اثر هيٺ روح جي گهراين مان ڦٽي اٿندا هئا.

پوءِ قهوه خاني ۾ چرچ جهڙي چپ ٿي ويندي هئي ۽ راڳ ڳائيندڙ هڪ اهڙي ديانوان پادريءَ وانگر لڳندو هو، جيڪو وعظ بجاءِ پنهنجي سموريءَ دل سان انسان ذات لاءِ دعا ۽ سچيءَ ڏکن ڀريل انساني زندگيءَ لاءِ بخشش گهرندو هجي. سيني طرفن کان ڏاڙهين وارا مڙس هن ڏانهن گهورڻ لڳندا هئا، هنن جي سخت چهرن ۾ سندن اکيون ٻارن جي اکين وانگر چمڪڻ لڳنديون هيون. هنن جي ٿڌن ساهن مان مٿن راڳ جي اثر جو پتو پوندو هو. انهيءَ وقت مان محسوس ڪندو هوس ته ماڻهو هوندي پنهنجي روزمره جي زندگي ڪيتري قدر نه ڪجهسي ۽ بناوتي گذارين ٿا! سچو پچو زندگيءَ جو رنگ ۽ آن جو لطف شايد هينئن ٿي هنڌن تي ۽ اهڙين ٿي گهڙين ۾ هي ڏٺن ٿا — نه ته ايترا آن جي سر ۽ ميلاپ ۾ ونجي پنهنجي پاڻ کان غافل ڇو ٿي وڃن ها!

هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ ليڙا، پراڻا ڪوٽ وڪڻندڙ، بدچال ۽ بچان جهڙي عورت، پنهنجن ڪلهن ۾ ڪنڌ جهڪايو، اڪيلي اڪيلي ويٺي هوندي هئي. هن جي گستاخ پر هيڻين اکين مان ڳوڙهن جون بولدون ٽم ٽم ڪري وهڻ لڳنديون هيون. ان جي ويجهو آهالڪو متروپولسڪي، چرچ جي ٽوليءَ ۾ راڳ ڳائيندڙ نوجوان، ويٺو هوندو هو. هن جي پيٽ تي گهڻا وار هوندا هئا ۽ هن جون اکيون نشي جي ڪري لٽل مٿهن ۾ گول ۽ اندر پيل پيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڳنديون هيون. هو پنهنجي ڏيک مان ائين لڳندو هو، ڄڻ هو هڪ پادري آهي، جنهن کي رکو جبو پاتل نه هو. هو پنهنجي ووڊڪا جي گلاس ڏانهن پيو گهوريندو هو، ۽ ان کي کڻي، چپن تي آڻي وري خيال سان رکي ڇڏيندو هو — سواءِ ڪنهن ڏک پيڻ جي، چپ چاپ، ڄڻ پيڻ آن کان پڳو ئي ڪونه ٿي.

پنهنجو راڳ پورو ڪري، ڪلشڪوف پنهنجي ڪرسيءَ تي سري، ٽيڪ ڏيئي، آرام سان ويهي رهندو هو، ۽ قهوه خاني جو مالڪ هن جي اڳيان شراب رکي، راضپي سان مرڪي چوندو هو، ”واه واه، وڻ وڃائي ڇڏيئه! اهو راڳ ته نه هو، روح هو! تون بيشڪ ڳائڻو آهين. ڪو به ان کان انڪار ڪري نه سگهندو.“

ڪلشڪوف شراب جي سرڪي پري، ڪنگهي، نڙي صاف ڪري، پوري يقين سان چوندو هوس، ”جنهن کي به آواز آهي اهو راڳ ڳائي سگهي ٿو. پر راڳ راڳ ۾ فرق آهي. راڳ وڏي ڳالهه آهي. راڳ جي روح کي پيش ڪرڻ هرڪنهن جي وس ۾ ناهي. انهيءَ لاءِ ٿي چيو اٿن ته راڳ ذات آهي. راڳ سڪجي ٿو، پر راڳ ملي ٿو!“

”داڻ مان ڇا فائدو؟“

”سچ ۾ داڻ ڪهڙي!“ ڪلشڪوف وڏيڪ خوداعتماديءَ سان چيو.

”ڪلشڪوف، تون ڪيڏو نه غرور ٿو ڪرين!“ ميزبان کي خار وٺي ويو.

”جيڪو منهنجو الدر مون کي چوي ٿو، مان انهيءَ کان وڌ ڪا به ڳالهه نٿو ڪريان.“

ڪنهن مان مترو پولسڪيءَ رڙ ڪئي، ”او، توهان ردين کي هن راهه وڃايل گدلي فرشتي جي راڳ جي ڪهڙي خبر؟ توهين ته نرا ديوانا آهيو، ديوانا!“

مترو پولسڪي هرڪنهن جو ازلي مخالف هوندو هو. هرڪنهن سان پيو ڏاڍ ڏيندو هو، هرڪنهن جا پيو نقص ڪيندو هو. ۽ هر

آرٽوار تي ڪنهن نه ڪنهن جي هٿان آنهيءَ پنهنجيءَ وچڙندڙ طبيعت سبب موچڙا به کائيندو هو.

قهوه خاني جو مالڪ ڪلشڪوف جي راڳ سان محبت ۽ خود هن سان نفرت ڪندو هو. هو ڪلشڪوف جي گهٽتائي ڪرڻ کان به نه گسندو هو، ۽ ڪو موقعو ملندو هوس ته هن جي بي عزتي ڪري يا ڪرائي وٺندو هو. اها ڳالهه هن جي گراهڪن ۽ خود ڪلشڪوف کان به لڪل ڪانه هئي.

”اُنهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته هو سٺو راڳ ڳائي ٿو،“ قهوه خاني جي مالڪ هڪ پيري اعتراف ڪندي چيو، ”پر حد کان وڌيڪ مغرور آهي، انهيءَ ڪري هن جي مٿي مان ڪجهه هوا ڪڍڻ گهرجي.“

ڪيترائي قهوه خاني ۾ ويٺل ماڻهو ڪنڌ ڌوڻي، هن سان ها ۾ ها ملائڻ لڳا— ”برابر، ڏاڍي آڪڙ اٿس“— ”هِن کي پنهنجي درجي تي رهڻ گهرجي.“

”آڪڙ ڇا تي ٿو ڪري؟ آواز تي نه؟ اهو ته هن کي خدا وٽان مليو آهي. اُن ۾ هن جو پنهنجو ڪهڙو ڪمال ٿيو؟— ۽ آواز به ته اهڙو ڪليل ڪونهيس!“ قهوه خاني جي مالڪ چيو.

ڪنهن وڌيڪ هن کي ٽيڪو ڏيندي، چيو، ”برابر، هن جو آواز به ڪو ايڏو ڪليل نه آهي، پر هو اُن کي ڪم ڏاڍي سلي نموني ٿو آڻي.“

هڪڙي پيري جڏهن ڪلشڪوف راڳ ڳائڻ کان پوءِ شراب پي هليو ويو، تڏهن قهوه خاني جو مالڪ ليزا کي پڇڻ ڏيڻ لڳو، ”ڪلشڪوف سان ٿوري چيڙڇاڙ تي وڃي؛ ٿورو ڪيڙن کان ٻاهر ڪيو ونس. اهو ته تنهنجي ڏاتي هٿ جو کيل آهي!“

”ها، پر جي ڪجهه سال ننڍي هجان ها،“ هن ٽهڪ ڏيندي چيو.

قهوه خاني جي مالڪ ڳالهه تي زور ڏيندي چيو، ”ننڍيون نڍيون ڪهڙي ڪم جون آهن؟ مون کي پڪ آهي ته هو تنهنجي ئي ڪنڌيءَ ۾ ڦاسندو، ۽ تنهنجي ئي آڱرين تي نچڻ لڳندو. جڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تون هن کي نچو نوائيندين، تڏهن ڏسجانءِ ته ڪيئن ٿو ڏک پريا گيت ڳائي ۽ هن جو راڳ سچ پچ ته راڳ پوءِ ٿيندو. پوءِ جي هتي سيني کي روئاري ڇڏي ته منهنجو نالو لاهي ڪتي تي رکي ڇڏجو. بس، تون رکو اها مهرباني ڪر، هن کي ڪنهن رهت پنهنجيءَ چار ۾ هڪ وار قاساءِ ضرور!“

پر ليزا انڪار ڪيو. گهنجڻ پيل، هيڻ وهيءَ ڪان موٽيل عورت هيٺ نهاريو، ۽ پنهنجي چانيءَ ۾ لڳل رومال کي هڪڙي هٿ سان اٿلائيندي پٿلائيندي، چوڻ لڳي، ”اهو ڪنهن جوانڙيءَ جو ڪم آهي. جيڪڏهن مان ڪجهه سال ننڍي هجان ها، ته اِن ۾ هوائد پل جي به دير نه ڪيان ها.“

گهڻا ئي پيرا قهوه خاني جي مالڪ ڪوشش ڪئي ته ڪلشڪوف کي نشي ۾ چور ڪري ڇڏجي، پر هو به راڳ ڳائي، هر راڳ کان پوءِ گلاس شراب جو پي، پنهنجي ٽوپيءَ جي چوڦير گرم مفلر ويڙهي، متي ۾ ٽوپي وجهي، هليو ويندو هو.

ڪلشڪوف کي ليچو نوائڻ لاءِ قهوه خاني جو مالڪ پيا ڳائڻ وارا ڪوٺي ڪيڏندو هو. جنهن رات ڪلشڪوف جو راڳ نه لڳندو هو، ته قهوه خاني جو مالڪ وڏيءَ اميد سان ٻئي راڳ واري کي پيش ڪندو هو، ”اڇو ته هن ٻئي ڳائيندڙ کي به ٻڌون! — مهربان دوست، اڄ ۽ اچي پنهنجو جوهر ڏيکار!“

ڪڏهن ڪڏهن سچ پچ ته ڪو سٺو نئون آواز ٻڌڻ ۾ ايندو هو، پر مون کي اهڙو ڪوبه موقعو ياد ناهي جڏهن مقابلي وارو ڪلشڪوف جي مٽ ٿي سگهيو هجي.

”هون! هون!“ ٽراس ٿيل قهوه خاني جو مالڪ چوندو هو، ”خراب ناهي. تنهنجو آواز ته ڏاڍو مٺو آهي، پر ان ۾ جان ناهي.“

ٻڌندڙ، ٽولي ڪري چوندا هئا، ”ڏسجي ٿو ته هن ڏيري گهوڙي کان ڪير ڪٿي نه سگهندو!“

اهڙي هڪڙي پيري، ڪلشڪوف پنهنجن وڏن پيرن سان هنن

ڏانهن نهاري، سرد لهجي ۾ چوڻ لڳو، ”ڇو تا پنهنجو وقت وڃايو؟ توهان کي منهنجو ست ڪوبه نه ملندو، مون کي خدا جي ذات آهي. منهنجي دل ۾ ازل جي آگ پيئي ٻري!“

”اسين سڀ به ته خدا جا آهيون.“

”ها، تون پل ايستائين شراب پيئاريندو رهه، جيستائين تنهنجو ڏيوالو نڪري، پر توکي منهنجي مقابلي جو ماڻهو نه ملندو.“

قهوه خاني جو مالڪ ڪاوڙ ۾ لال ٿي ويو— ”ڇڱو، ڇڱو، ڏٺو ويندو.“

”هيءُ راڳ آهي، ڪڪڙن جي ويڙه ناهي،“ ڪلشڪوف زور ڏيندي چيو.

”ٺيڪ آهي. پر پنهنجون مرليون وڄائڻ بند ڪر.“

”هي مرليون ناهن، پر توکي سمجهايان ٿو. آهو راڳ، جيڪو رڳو وندر لاءِ آهي شيطاني شيءِ آهي. ۽ جيڪي راڳ ڪي رڳو وندر لاءِ ٻڌن ٿا، سي ٻاڻ به شيطان کان گهٽ نه آهن!“

”ڇڱو، ڇڱو، ڳالهائڻ بند ڪر! هاڻي ڪو ٻيو راڳ ٻڌاءِ.“

”مان راڳ ڳائڻ لاءِ سدائين تيار هوندو آهيان— پوءِ ڪٿي لنڊ ۾ ڇو نه هجان،“ هو گلو صاف ڪري ڳائڻ لڳو.

هڪدم لفظن جي ڏي وٺ، جهڳ جهڳ، هٽ ۽ وڙائي سڀ ڳالهيون دونهين وانگر غائب ٿي ويون. هڪدم اسان جي مٿان هڪ قسم جي زندگيءَ جون تازگي بخشيندڙ، خيالن ۾ غلطان ڪندڙ، پيار ۽ ڏک ڀريل لهريون ڇانئجي ويون. مون کي هن سان ۽ هن جي ذات سان، جنهن جو اسان سڀني تي اثرو قبضو هو، ڏاڍي رهس ٿيندي هئي. جيتوڻيڪ مان چاهيندو هوس ته آن ’ذهري گهوڙي‘ سان واقفيت پيدا ڪريان ۽ گهڻي وقت تائين ويهي ڳالهيون ڪيان، پر آن لاءِ همت ٻڌي نه سگهندو هوس.

پنهنجي زرد اکين سان هو ماڻهن ڏانهن اهڙيءَ ريت نهاريندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو، جڻ ته انهن جي هستي هن جي اکيان ڪاٻه حقيقت نه رکندي هئي. هن ۾ ڪا اهڙي ڳالهه هوندي هئي، جا مون کي به ڪالهه وڻندي هئي ۽ منهنجي دل ۾ جهڪا هن ڏانهن ڪشش هوندي هئي ان کي آها گهٽائي ڇڏيندي هئي. هن جي شخصيت اهڙي هوندي هئي جنهن جي واڪاڻ، هن جي راڳ کي خيال ۾ نه آڻيندي به، ڪرڻ چاهيندو هوس، پر ڪري نه سگهندو هوس. هو جنهن نموني پوڙهن وانگر پنهنجي مٿي تي ٽوپي ناهي رکندو هو ۽ جنهن خاص انداز سان پنهنجي ڳچيءَ کي ڳاڙهي مفلر سان ويڙهي ڇوندو هو، ”هيءَ مفلر منهنجيءَ ننڍڙي محبوبڙيءَ مون لاءِ بنايو آهي!“ ان ڪان مون کي ٻچان ٿيندي هئي.

جڏهن هو راڳ ڳائي بس ڪندو هو، ته مهڪو لڳندو هو ۽ پنهنجي مردن جهڙي نڪ کي پنهنجين ٻن آڱرين سان مهٽڻ لڳندو هو، ۽ ماڻهن جي سوالن جا جواب بي دليءَ سان ڏيندو هو. هڪڙي پيري جڏهن مان ڪانئس ڪو سوال پڇڻ ويس، ته مون ڏانهن بي مروت نموني نهاري، چوڻ لڳو، ”پيچي وڃ هتان، ڇورا!“

مان مترو پولسڪيءَ کي وڌيڪ پسند ڪندو هوس. هو جڏهن قهوه خاني ۾ داخل ٿيندو هو ته هن جو بت ڪنهن ڳوري بار ڪنيل مڙس وانگر پيو لڏندو هو. پنهنجي پير سان ڪرسيءَ کي پاڻ ڏانهن ڇڪي، پنهنجون ٺونٺيون ميز تي ۽ پنهنجو ٿلهو جهنبولو متو هٿن ۾ جهلي، ويهي رهندو هو. ۽ تي گلاس چپ چاپ چاڙهن ڪان پوءِ گجگوڙ ڪندڙ اوڳرائي ڏيندو هو. عجب مان هرڪو هن ڏانهن نهارڻ لڳندو هو. جواب ۾ هو به لاپرواهيءَ سان هنن ڏانهن گهورڻ لڳندو هو. هن جا اڻ سنواريل چنبا هن جي ٻاهر نڪتل زرد ڇهري جي چوگرد ٻيڙي هٺي ٻيهي رهندا هئا.

”اڙي اوهين ڇا ٿا ڏسو؟“ هو داڻهن ڪندو هو.

”جنڙي ڏانهن ٿا ڏسون!“ ڪڏهن ڪيس جواب ملندو هو.

ڪڏهن ڪڏهن هن جي سڄي شام ماٺ ۾ گذري ويندي هئي؛ جهڙيءَ ريت هو چپ چاپ ۾ پيئندو هو، اهڙيءَ ريت پير گهليندو،

چپ چاپ ۾ هليو ويندو هو. پر ڪڏهن ڪڏهن هو غصيباز مست فقير وانگر ماڻهن تي ڦٽڪار جو وسڪارو شروع ڪري ڏيندو هو. ”مان خدا جو ٻانهن ٻنهي هٿن سان اوهان تي لعنت ڪيان ٿو. اي گنهگارو، اي ٻڇڙاڻن سان پريل انسانو، اي مڪارو، اي پنهنجي گناهن جي گپ ۾ گهوٽا کائيندڙ شيطانو، خبردار ٿيو! حيف آهي دنيا جي انهن مزن ۽ موجن تي، جيڪي اوهان کي گناهن جي غار ۾ ڌڪي رهيا آهن. اي شرابن جا دنگ چاڙهيندڙ مواليو! اي پيٽ کي ڍلهي پرينندڙ پيٽوڙيئو! اي هن ڌرتيءَ جي غلاظت جي پيدائش، توهان جا اڃا ڏينهن پورا نه ٿيا آهن. توهان جيترا آهيو چاڪاڻ نه ڌرتي توهان جهڙن لعنتين کي پنهنجي جهوليءَ ۾ وٺڻ کان ڇرڪي رهي آهي.“

هن جو آواز اهڙو ته گجندڙ هوندو هو، جو درين جا تاڪ ڪڙڪڻ لڳندا هئا، ۽ هن جي آواز ۾ ڪا اهڙي ڳالهه هئي، جو ٻڌندڙ اوڻڪ ۾ اچي ويندا هئا. هو ٺهڪ ڏيندا ’مست درويش‘ جي هيٺين لفظن سان عزت افزائي ڪندا هئا ــ ”بوجرو ڪتو، ڪيئن نه ڀونڪي ٿو!“

هن سان واقفيت ڪرڻ تمام سولي هئي. صرف ووڊڪا جي بوتل ۽ پگل گوشت جو خرچ سهڻو پوندو هو.

هڪ پيري مون سوال ڪيس ته مون کي ڪهڙا ڪتاب پڙهڻ گهرجن!

جواب ۾ هن ڪاوڙ ۾ پرچي، رهندو مون کان سوال ڪيو، ”چالاءِ تو پڙهين؟“

پر پوءِ مون کي منجهيل ڏسي، نرم ٿي، پڇڻ لڳو، ”تو مذهبي ڪتاب پڙهيا آهن؟“

”هائو؟“

”ته پوءِ آهي پڙهندو ڪر. آدن کان وٺي ڪابه ڳالهه ڪانهي، جيڪا تو کي پڙهڻ گهرجي. سڄيءَ دنيا جو علم انهن ۾ آهي. پر رڳو ڪي ڪجهه ۾ سمجهه ۾ نه ايندو آهي. انهيءَ

جي معنيٰ اها ته ڪنهن کي به ڪجهه سمجهه ۾ ڪونه ٿو اچي. ڀلا، تون ڪو راڳ ڳائي سگهين ٿو؟"

"نه."

"ڇو نه؟ توکي ڪجهه ڳائڻ گهرجي. وقت کي انهيءَ کان وڌيڪ واهيات نموني گذارڻ جو ٻيو ڪو طريقو ڪونهي."

پرواريءَ مٿس تان ڪنهن چيو، "تون به ته ڳائيندو آهين!"

"چڱو، مان واهيات آهيان، پوءِ ڇا ٿيو؟"

"ڪجهه به نه."

"اها 'ڪجهه نه' ته اٿين ڳالهه ناهي. سڀني کي پتو آهي ته تنهنجي ڪند مغز ۾ ڪجهه به ڪونهي ۽ خدا ڪندو ته آن ۾ ڪڏهن ڪجهه هوندو به ڪونه—آمين!"

هو هر ڪنهن ماڻهوءَ سان، ۽ مون سان به، اهڙيءَ ٺٺ چٽڪتائيءَ سان پيش ايندو هو. پر جڏهن مون کيس به چار پيرا ووڊڪا ۽ ڀڪل جيرا ڪارايا، ته مون سان ڪجهه نرميءَ سان پيش اچڻ لڳو. هڪڙي ڏينهن مون کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيائين— چوڻ لڳو، "جڏهن به مان توکي ڏسندو آهيان تڏهن سوچيندو آهيان ته تون ڪير آهين، ڇا آهين ۽ ڇو آهين؟... پر پنهنجو رستو وٺ، جيڪي هجين سو هجين، منهنجو انهيءَ ۾ ڇا!"

ڪلشڪوف سان هن جو برتاءُ مون کي سمجهه ۾ نه ايندو هو— هن کي وڏي چاهه سان ٻڌندو هو، ۽ هن جي راڳ تي خوش ٿيندو هو. ته به، هن جي ويجهو وڃڻ کان پيو نٽائيندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته هن بابت سخت ناپسنديءَ جا رايا بيان ڪندو هو—

"بيوقوف ڪنهن جاءِ جو! هن کي پنهنجي آواز تي قبضو آهي، ۽ اها ڄاڻ اٿس ته ڇا ڳائي رهيو آهيان. باقي انهيءَ کان سواءِ گڏه آهي گڏه."

"ڇو؟"

"پنهنجيءَ ٻيءَ برادريءَ وانگر."

جڏهن هو سنجيدو هوندو هو، تڏهن مان هن سان وڏيڪ ڳالهيون ڪرڻ پسند ڪندو هوس، پر اهڙيءَ ويل هو پيو رنڀندو هو ۽ پنهنجن ڳنڍين اکين سان ٻاهر پيو نهاريندو هو. مون کي ٻڌايو ويو هو ته هو ڪازان يونيورسٽيءَ ۾ دينيات جو طالب علم رهي چڪو هو. مون کي اُن ڳالهه ۾ شڪ هوندو هو، پر هڪڙي ڏينهن ڳالهيون ڪندي مون پيشپ ڪرسنتوف جو ڳالهه ورتو. ڪنڌ لوڏي چيائين، ”ڪرسنتوف؟ مان هن کي سڃاڻندو آهيان. ڪازان يونيورسٽيءَ ۾ مان هن جو شاگرد هوندو هوس. ڪرسنتوف معنيٰ ’سون جو گل.‘ پال برينڊا صحيح هو جڏهن هن لکيو هو، ’ڪرسنتوف سچ پچ سون هو‘!“

”پال برينڊا ڪير آهي؟“ مون پڇيس، پر متروپولسڪي منهنجي ڳالهه کي رد ڪندي چيو، ”منهنجو انهيءَ سان ڪهڙو واسطو؟“

اُن ڏينهن جڏهن مان گهر ويس، تڏهن پنهنجي نوٽبڪ ۾ لکي ڇڏيم: ”مون کي پال برينڊا ضرور پڙهڻ گهرجي.“ خبر نه آهي ته ڇو، پر مون ائين ٿي سمجهيو ته منهنجي روح کي جيڪي سوال ستائيندا ٿي رهيا، انهن جا جواب مون کي اُن پال برينڊا کي پڙهڻ مان ملي ويندا.

متروپولسڪي ڪڏهن ڪڏهن ڏاڍا عجيب ۽ ڏياريندڙ نمونا اهڙا ڳالا ڪڍندو هو، جي منهنجا ڪڏهن ٻڌل نه هوندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن ائين هو ڄڻ پنهنجا لفظ به ڳاهي بيان ڪندو هو.

”زندگيءَ جو ’اليسو‘ ختم ٿيندو ٿو وڃي،“ هن چيو.

”’اليسو‘ ڇا آهي؟“

”مزو!“ — آءٌ جو منجهي پيس، ته هن کي اُن تي مزو اچي ويو، ۽ مون کي پنهنجي اُن سوال جي جواب جي عنايت ڪيائين.

هن جي نڪته آميز ٽوڪڻ ۽ هن جي وسيع علم مان اهيءَ نتيجي تي پهتس ته هو عالم هو، پر مون کي انهيءَ ڳالهه تي ملڻ لڳندي هئي ته هو پنهنجي علم کي پنهنجي اکين بيان ڪرڻ ۾ بخل ڪندو هو ۽ اُن کي اڪثر غيرفهم نموني پيش

ڪندو هو. يا ائين هو، ته مون کي هن مان آهيءَ قسم جي اميد نه رکڻ کپندي هئي! ڪجهه به هجي، پر هو انهن ماڻهن مان ضرور هو، جن منهنجي دل تي پنهنجو اثر ڇڏيو هو. مون کي هن جي مست درويشاڻي نموني جي ڦٽڪارن ٻڌڻ مان مزو ايندو هو— ”اي پليت ۽ ذليل انسانو!“ هو گجگوڙ ڪندو هو، ”توهان ۾ جيڪي نالائق آهن، انهن کي مان ۽ مرتبو آهي ۽ جيڪي لائق آهن سي ذليل ۽ خوار آهن. پر قيامت جو ڏينهن ويجهو اچي رهيو آهي. تڏهن توهان پڇتاءُ ڪندؤ، پر پڇتاءُ ۽ توبهه جو وقت گذري ويو هوندو. ۽ توهين آلن وانگر پيا هٿ مهٽيندؤ!“

هن جي طنز ڀري تقرير ٻڌي، مون کي ’نيڪ خيال‘، اٽاليا تي ايندڙ جيڪا غير متوقع تباهيءَ جي پيشنگوئيءَ ڪڏهن ڪري پيئي هئي، ۽ ماڪم مارگاٽ جنون بابت گندا افواه ڦهلائيندا رهندا هئا، ياد اچي ويندا هئا. سچ پچ، ڪڏهن ڪڏهن ته ڳالهيون منهنجي دل ۾ سالڏيل هيون!

هڪڙي عجيب حادثي منهنجي هن عجيب انسان سان گهرائپ جو خاتمو آڻي ڇڏيو. هڪڙي بهار جي ڏينهن هو مون کي فوجي حاطي سان لڳل ٻنين ۾ ڪنهيو. هو اٺ وانگر ڏاڍو هٿي هلي رهيو هو. هن جو ٻاهر نڪتل مٿو وڄڻي وانگر هڪ پاسي لڏي رهيو هو. هو اڪيلو ئي ڏٺو.

”ڪٿان ٿو وڃين؟“ هن مون کان کهري نموني پڇيو.

”مان به توسان ڪڏهن ٿو هلان. مان به گهمڻ لاءِ نڪتو هوس. دوست، مان هڪڙو بيمار ماڻهو آهيان، سچ پچ ته ڏاڍو بيمار!“

اڃا ڪجهه قدم ڳالهائڻ کان سواءِ مس کنيا هئاسون، ته اسان هڪ ڪڏ جي مٿان اچي بيٺاسون. ٿوري ڪڏهن ڏٺوسين ته هڪڙو ماڻهو هيٺ اُن جي هڪ پاسي ويٺل نظر آيوسين. ائين ٿي لڳو ڄڻ هو پيڪي ٽيڪ ڏيو ويٺو هو. هن جو ڪوٽ هن جي هڪڙي ڪن جي مٿان چڪيل هو، ڄڻ هن ان کي لاهي ڦٽي

ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هئي، پر لاهي نه سگهيو هو، ۽ ان کي آنيءَ ڏي ڇڏي ڏنو هئائين.

”نشي ۾ آهي،“ متروپولسڪيءَ سوچيندي چيو.

انهيءَ ماڻهوءَ جي وچ جهو تازي چانور سبز گاهه جي مٿان پسٽول پيو هو، ۽ ان جي وچ جهو ٽوپي ۽ ووڊڪا جي بوتل به پيئي هئي، جنهن مان مشڪل سان هڪ به ڍڪ پيتل هئا ۽ جنهن جو پوچ پري وڏي گاهه ۾ پيل هو. مٿي چڪيل اوورڪوٽ هن جي منهن کي اهڙيءَ ريت لڪائي ڇڏيو هو، ڄڻ شرم کان منهن ڍڪيندو هجي. گهڙي پلڪ اسان پيئي بت بڻيا بيٺا هئاسون؛ پوءِ متروپولسڪي، پنهنجون پيئي ٽنگون کولي، ڪڏ جي ڪپ تي پختائيءَ سان بيهي، چوڻ لڳو، ”هن پاڻ کي گولي هڻي آهي!“

مون جڏهن اها ڳالهه محسوس ڪئي ته ماڻهو نشي ۾ چور نه پر مئل آهي، ته مون کي انهيءَ ڳالهه تي ڄڻ وسهه ئي نه پئي آيو. مون کي ياد نو اچي ته مون کي ان ماڻهوءَ جي صفا ڪوڙهل مٿي ۽ زرد ڪن ڏانهن نهاريندي نه خوف ۽ نه افسوس ٿي ٿيو رهيو هو. مون کي انهيءَ ڳالهه تي يقين ئي نه پئي آيو ته هڙي بهار جي شاندار ڏينهن تي ڪو ماڻهو پنهنجي حياتي ختم ڪري ٿي سگهيو.

متروپولسڪي پنهنجي ڳلن کي اهڙيءَ ريت مهٽيندي ڄڻ ته هن کي ٿڌ لڳي ويئي هجي، ڏڪندڙ آواز ۾ چيو، ”ڪنهن عمر جو آهي. جوتس پڇي ويئي هوندي يا ڪا پئسن جي کوٽ هئي هوندائين.“

هن مون کي موڪليو ته پوليس وٺي اچان، ۽ پاڻ ڪڏ جي ڪناري تي ٽنگون لڙڪائي ۽ پنهنجون ٺڳڙيون ٿڌل اوورڪوٽ ڇڳيءَ ريت ويڙهي، انتظار ۾ ويهي رهيو. مان پوليس کي اطلاع ڏيئي، تڪڙو تڪڙو واپس وريس، ته رستي تي مون کي متروپولسڪي مليو. هن مئل ماڻهوءَ جي ووڊڪا پي ڇڏي هئي ۽ سڪٽي بوتل لوڏيندي، چيائين، ”هن ئي هن کي تباهه ڪري ڇڏيو هو!“ ۽ پوءِ

بوتل کي ٻٽ تي اهڙو زور سان اڇلايائين، جو بوتل ڇيهون ڇيهون ٿي ويئي.

پوليس وارو، جيڪو منهنجي پليان آيو هو، وڏي ڪڏ ڏانهن ويو، ۽ جهڪي، اُن ۾ اندر ڏسي، ڦيريائين ته ٻي لاهي هٿ ۾ ڪيائين ۽ پوءِ ٻانهن تي صاحب جو نشان ڪيڍيائين. پوءِ هو موٽي اسان وٽ آيو ۽ متروپولسڪيءَ کان پڇڻ لڳو—

”تون ڪير آهين؟“

”تنهنجو ان سان ڪهڙو واسطو!“

ٿوري گهڙي ماٺ ڪرڻ کان پوءِ پوليس واري ٿوريءَ نرميءَ سان چيس، ”يلا، اِن لاءِ تون ڇا ٿو چوين— هتي هڪڙو ماڻهو مئو پيو آهي، ۽ تون نشي ۾ ٻڏل آهين؟“

پنهنجي ڇاتي ٺوڪيندي، متروپولسڪيءَ آڪڙ مان ورائيس، ”مان وٺهن سالن کان نشي ۾ ٻڏل رهان ٿو.“

مون کي اِچي خوف ورايو ته هن کي نشي جي حالت ۾ هجڻ ڪري گرفتار ڪندا. ايتري ۾ ماڻهن جو ميڙ اچي گڏ ٿيو. هڪڙو شوخ پوليس انسپيڪٽر، جيڪو گاڏيءَ ۾ چڙهي آيو هو، ڪڏ ۾ هيٺ لهي ويو ۽ مئل ماڻهوءَ جو اوورڪوٽ مٿي ڪري، اُن جي منهن ڏانهن ڏسڻ لڳو—

”هن کي ڀيرين ڪنهن ڏٺو؟“

”مون،“ متروپولسڪيءَ دعوا ڪندي چيو.

انسپيڪٽر هن ڏانهن گهوري نهاريو، ۽ طنز ڀريءَ ڏڪيءَ ساز چيائين، ”سائينءَ منهنجي کي مبارڪ هجي!“

اڪل ٻارهن کن ماڻهو ۽ پوليس وارا الهيءَ ڪڏ جي مٿان گهيرو ڪيو بيٺا هئا، ۽ هيٺ پئي نهاريائون ۽ جوش مان پئي سهڪيا. انهن مان هڪ رڙ ڪري چيو، ”مان هن کي سڃاڻندو هوس! اسان جي گهٽيءَ ۾ رهندو هو ۽ خانگي نوڪري ڪندو هو.“

مترو پولسڪي انسپيڪٽر جي اکيان مٿي اگهاڙو جهوسي رهيو هو، هن سان ڏند پٿي ڏنائين ۽ ڪهرو پٺي ڪاڇاهائين. انسپيڪٽر هن کي چانيءَ واري ٻڪ هڻي، هيٺ ڪيرائي ڇڏيو. پوليس واري جيڪا وسي پاڻ سان آندي هئي، سا ڪڍي، ۽ زور ڏيئي مترو پولسڪيءَ جون ٻانهون ونيءَ وٽان سوگهيون ٻڌي ڇڏيائين. مترو پولسڪيءَ سواءِ ڪنهن چون چران جي پنهنجون ٻانهون ٻنيءَ جي پوئتان اهڙيءَ ريت ڏاهي جهليون، ڄڻ ته انهيءَ تي اڳ ئي هريل هو. انسپيڪٽر "وڃو، هليا وڃو!" جون رڙيون ڪري، ماڻهن کي آتان ڊوڙائي، پڇائي ڇڏيو.

هائي هڪڙو ٻيو پوڙهو سپاهي اڳتي وڌيو. هن جون اکيون ڳاڙهيون هيون، جن مان پاڻي پئي وهيو ۽ هن جو وات ڦڪ ڪان پٽيو پيو هو. هن مترو پولسڪيءَ جي هٿن ۾ ٻيڌل رسيءَ کي جهليو ۽ خاموشيءَ سان هن کي شهر ڏانهن وٺي ويو. مان ۾ ان هنڌان اداس هليو آيس. ان وقت ڪلشڪوف جو اداس لغمو منهنجي ڪنن ۾ گونجي رهيو هو. مون ڪان اهو ڏک ڀريو منظر وسريو ئي نه پئي ته، ڪيئن سپاهيءَ هوريان پنهنجي ڪيسي مان رسي ڪڍي هئي ۽ گجندڙ درويش فرمانبرداريءَ سان پنهنجون بوجريون ٻالهون ٻنيءَ جي پوئتان وٺي وٽيءَ تي چاڙهي، بيهي رهيو هو، ڄڻ ته اها هن جي عادت هئي.

ٿورن ڏينهن ڪان پوءِ مون کي پتو پيو ته ان مست درويش کي شهر نيڪالي ملي وئي هئي. ڪلشڪوف ۾ اتان غائب ٿي ويو. ڪنهن بيٺل گهر ۾ هن جي شادي ٿي هئي، تنهنڪري آهو پاڙو ڇڏي، ٻئي ڪنهن هنڌ وڃي گهوڙن جي سنجن ٺاهڻ جو دڪان ڪيو هئائين.

ير هن جي انهن وڃڻ کان اڳ، مون ڪلشڪوف جي واڪاڻ جا گيت پنهنجي مالڪ جي اکيان ايترا ته ڳايا هئا، جو منهنجو مالڪ چوڻ لڳو، "مون کي هن جو راڳ ضرور ٻڌڻ گهرجي." هڪڙيءَ رات هو مون سان ڪلشڪوف جو راڳ

ٻڌڻ لاءِ ڳڌجي هلڻ لڳو. جڏهن ميز تي راڳ ٻڌڻ ويٺاسون، ته مون جون اکيون کلي ويون، ۽ سڄو وقت هو واڄٽن والگر چپ چاپ آئي ويٺو رهيو.

قهوه خاني ڏانهن ايندي، سڄي واٽ، هو مون کي چيڙائيندو آيو هو، ۽ ٻهرين آن ۾ کهڙياسين، ته آتي ويٺل ماڻهن ۽ اتان جي دم گهٽيندڙ فضا تي لاڳيتو ون چٽرون ڪندو رهيو. جڏهن ڪلشڪوف راڳ شروع ڪيو، ته به هن جي چپن تي حقارت ڀريل مرڪ ڪيڏي رهي هئي. پر ڪلشڪوف جڏهن راڳ ڳايو، تڏهن هن تي راڳ جو اهڙو اثر ٿيو، جو گلاس ۾ بير وجهندي، اڌ ۾ بس ڪري، حيرت مان چوڻ لڳو، ”ڪهڙو نه جادو آهي!“

لڏندڙ هٿن سان هن بير جي بوتل هيٺ رکي، ۽ ڪرسيءَ کي ٽيڪ ڏيئي، پنهنجن خيالن ۾ گم ٿي ويو.

”منهنجا ياءَ، واقعي لاجواب آهي،“ جڏهن ڪلشڪوف راڳ ختم ڪيو، تڏهن هن ٽدو ساهه کڻي قبول ڪندي چيو، ”بيشڪ ڳائي ٿو! سچي ڪمري ۾ گرمي پيدا ڪري ڇڏي اٿائين.“

ڪلشڪوف ٻلي ٻلتي ڪري، ۽ اکيون ڇت ۾ کپائي، وري راڳ ڳائڻ شروع ڪيو:

”ٻنين مان هڪڙي هڪلي ڇوڪري ويندي ٿي رهي،
”هوءَ ڪنهن ڌنوان جي گهران ڪم تان موٽي هئي....“

”واقعي ڳائي ٿو،“ منهنجي مالڪ مرڪي، ڪنڌ سان ها ها ڪندي، پنهنجي ڳالهه کي دهرائيندي چيو.

ٻيڻ جي ٻاهه لڳائيندڙ هڙن والگر هن جو آواز صاف لڪري رهيو هو:

”نمائيءَ نوريءَ نينگر هڪڙي والهڙوءَ کي ٻڌايو
’مان لاوارث آهيان، ڪنهن کي منهنجي گهرج ڪانهي....‘“

”ڪهڙو نه دل کي گهائيندڙ راڳ آهي هيءُ!“ منهنجي مالڪ پنهنجون اکيون ٻوٽيندي چيو.

مون کي آنهيءَ ڳالهه، مان خوشي ٿي رهي هئي ته هن کي مزو اچي رهيو هو. انهيءَ راڳ ۾ اهڙو سوز ڀريل هو، جو اهو سڄي قهوه خاني تي ڇانئجي ويو. اُن جي هرهڪ مصرع کان پوءِ ان جو اثر ۽ گهرائي ۽ غم وڌندو پئي ويو:

”مان ساري ڪُوٺ ۾ اڪيلي آهيان،
”افسوس جو مان غريب آهيان، منهنجا ڪپڙا سادا آهن،
”ڪوبه مون ڏانهن پيار مان نٿو نهاري،
”ڪوبه ٻانڪو جوان مون سان شادي ڪرڻ لاءِ تيار ناهي،
”هڪڙو ٻيو رنڊُو مون کي جهلڻ گهري ٿو،
”پر اهڙي قسمت اڳيان هار مان ڪيئن هار مڃان!“

منهنجو مالڪ ڪنڌ جهڪايو ويٺو هو. نڪ مان سُڻ سُڻ پئي ڪيائين. اکين مون ڳوڙها ڏٺم، هن جي ڀيرن ۾ پئي پيا، ۽ هن انهن کي روڪڻ جي ڪوشش نه پئي ڪئي. راڳ ختم ٿيڻ کان پوءِ هو اداس ۽ غمگين ٿي ويو ۽ حيرت مان چوڻ لڳو، ”هل ته گهر هلون، مان هن ڪُنڊ ۾ پوسالجي مري ويندس. مان وڌيڪ ويهي نٿو سگهان.“

پر جڏهن اسين قهوه خاني مان ٻاهر نڪتاسين، تڏهن چوڻ لڳو، ”پشڪوف، گهر نٿا هلون، هل ته ڪنهن هوٽل ۾ ماني کائون.“

پوءِ هن هڪڙيءَ بگيءَ کي سڏاريو، ۽ پاڙي پولائڻ کان سواءِ اُن تي چڙهي ويٺو ۽ سڄي وات مات ۾ رهيو. هوٽل ۾ هڪڙيءَ ڪنڊائتي ميز تي ويهي رهياسين. هن ڪاوڙ ۾ پر هوريان راڳ واري کي گاريون ڏيڻ شروع ڪيون:

”هن حرامزادي منهنجي طبيعت ئي ٻيءَ طرح ڪري ڇڏي آهي. مون کي صفا چريو بنائي ڇڏيو اٿس. تون گهڻو پڙهندو ۽ گهڻو سوچيندو آهين — ٻڌاءِ، مون کي ٻڌاءِ — هن جو مطلب ڇا هي؟ نه ڪو ماڻهو زندگيءَ جي ڳالهائي ۾ وهندو ٿو رهي، هن جي زندگيءَ جا چاليهه سال گذري وڃن ٿا، هو شادي ڪري ٿو، هن کي ٻار ٿين ٿا، پر دنيا ۾ اهڙي ڪاٻه دل ڪاهي جنهن سان

هو پنهنجو سور سلي! ڪڏهن ڪڏهن چاهيندو آهيان ته پنهنجي دل جو دک ڪنهن سان ونڊيان، جيڪي منهنجي دل ۾ آهي سو ڪنهن کي ٻڌايان، پر منهنجو ڪوبه ڪونهي. منهنجي زال؟ هن کي پنهنجي گهر ۽ ٻارن کان واندڪائي ڪانهي. منهنجي دل ۾ جيڪي آهي، اهو هوءَ سمجهي نه سگهندي. ماڻهوءَ جي پنهنجي زال سان دلچسپي آدستائين قائم رهي ٿي جيستائين ڀوريون ٻار پيدا ٿئي. حقيقت هيءَ آهي ته هوءَ — خير، مان سمجهي نه ٿو سگهان ته، توکي هي سڀڪجهه ڪيئن ٻڌايان — هوءَ مون لاءِ ڪجهه ڪانهي — رڳو هڪ جسم. اڙي منهنجا ننڍا ياءُ، ڪنهن جي دل جو زخم ڪير ٿو ڏسي!"

تيپل ماڻهوءَ وانگر ڏڪندي، ٿڏو ۽ ڪڙو ٻير ڊگهو ساهيءَ پي ويو. ٿوري گهڙي ماٺ ڪرڻ کان پوءِ پنهنجون آڱريون پنهنجن ڏکڻ وارن ۾ وجهندي، چيائين، "منهنجا ياءُ، ماڻهو سڀ حرامزادا آهن. منهنجن ٺيڪيدارن کي ڏسي وٺ. تون به انهن سان ڪچهريون ڪندو آهين. پر مون کي پتو آهي ته ڪهڙي نه هٿ چراند ٿي ٿي؛ اهي سڀ چور آهن! ڇا، تون سمجهين ٿو ته تنهنجون ڳالهيون هنن تي اثر ڪندڙيون هونديون؟ نه! جيڪي ڪجهه تون هنن کي چوندو آهين اهو هو مون کي ٻڌائي ويندا آهن— سڀ جا سڀ، ڀيئرڪ ۽ اوسپ سميت. اهي سڀ بدمعاشن جو ٽولو آهن. هو منهنجي بابت ڳالهائيندا آهن— تون منهنجو پاسو کڻندو آهين، منهنجي خلاف ڳالهائيندو آهين— پر منهنجا ياءُ، اهو سڀ ڇو؟"

مان هن کي ائين ڳالهائيندي ٻڌي، ايتري قدر منجهي ويس، جو اکر نه پئي آڪليم.

"ها پنهنجي ڳالهه وٺ،" منهنجي مالڪ اوچتو مرڪندي چيو، "ڇا، تنهنجو ايران وڃڻ وارو خيال عجيب نه هو! تون، اتي جيڪي ڪجهه اتان جا رهاڪو چون ها، سمجهي نه سگهين ها، ڇاڪاڻ ته تو انهن جي زبان ڪالهه ٿي سمجهي — تون ائين سمجهين ها ته هو توکي گاريون پيا ڏين!"

”چا، اوسپ ٻہ توهان کي منهنجي بابت ڪجهہ ٻڌائيندو رهيو آهي!“

”هان— هائو! پر الهيءَ تي توکي حيرت نہ لڳڻ گهرجي. منهنجا پياءُ، هو تہ سيٺي ۽ واتوڙي آهي، پورو ٻڪ ٻڪيو. نہ، پيشڪوف نہ، تون انهن کي پنهنجن لفظن سان متاثر نہ ڪري سگهندين. سچ؟ ڪير آهي، جو سچ ٻڌڻ نہ گهري؟ آهو هنن لاءِ مرءَ جي برف مثل آهي، جا ڪپ ۾ ڪري رجي ويندي آهي. بهتر آهي تہ ماٺ ۾ رهہ.“

هو هڪيئي پٽيان ٻيو ٻير جا گلاس چاڙهيندو. جيتوڻيڪ هن جي ڳالهائڻ ۾ جوش ۽ خنڪي وڌندي وئي، پر هن تي نشي جو ٿالوئي نہ هو— ”تو اهو تہ ٻڌو هوندو تہ ’ڳالهائڻ چاندي ۽ ماٺ سون آهي.‘ هائو، منهنجا پياءُ، زندگي عذاب آهي! هن سچو راڳ پٽي ڳايو: ’مان ساري ڳوٺ ۾ اڪيلي آهيان.‘“

پنهنجي چوگرد چور نگاهن سان نهاري سون کي هوريان هوريان ٻڌائڻ لڳو، ”سون کي بہ ڪجهہ وقت ٿيو تہ هڪڙو دوست مليو هو، سچو پچو هڏ ڏوکي ۽ همدرد. اهو دوست هڪ عورت هئي، ذري گهٽ رانڊ هئي، هن جي مڙس کي ڪوڙن سڪن ٺاهڻ جي ڏوهہ ۾ عمر ڀر قيد ڏني، سائبيريا موڪليو ويو هو. منهنجي هن سان واقفيت ٿي. هن وٽ ڪوڏڙ پيسو بہ ڪونہ هو. پيسي لاءِ ئي هن اهو ڪجهہ ڪيو. پر پياءُ، ڪهڙي نہ سٺڙي عورت هئي!— واہ جي جوان ۽ سهڻي— سچ پچ ٺاهوڪي عورت هئي. مان هن سان ٻہ چار ڀيرا مليس ۽ سون هن کي چيو، ’تنهنجو مڙس چڱو ماڻهو ناهي. تون پاڻ بہ هي ڏينهن گهاري رهي آهين. تون هن جي پٺيان سائبيريا وڃي چا ڪندينءَ؟ پر پهرئين ڏينهن ئي هن جو فيصلو هڪ هو: ’هو ڪهڙو بہ هجي، مان هن کي پيار ڪيان ٿي. هو سون سان ڏاڍو سٺو هلندو هو. لاشڪ هن منهنجي ڪري ئي اهو ڏوهہ ڪيو هو ۽ هن جي خاطر ئي مان توسان هيءُ گناهہ ٿي ڪريان. سون کي هن جي لاءِ

ٻئي جي ضرورت آهي. هو چڱو ماڻهو آهي، چڱي نموني رهڻ تي ڀريل آهي. جيڪڏهن مان ڀرڻيل نه هجان ها، ته مان هي گناهه اصل نه ڪريان ها. تون به چڱو ماڻهو آهين، توسان به چاهه ٿي ويو اٿم. پر وري مهرباني ڪري اها منهنجي ڳالهه مون سان نه ڪج. افسوس، منهنجا پيءُ، افسوس — منهنجا اهڙا ڀاڳ ڪٿي! بهرحال مون وٽ جيڪو هو سو هن کي ڏئي ڇڏيم — الڪل اهي روبل ها ڪجهه گهٽ وڌ — ۽ مون هن کي چيو، 'مون کي معاف ڪجانءِ. مان توسان آئنده ملڻ نه ايندس، ملي ٿي نه سگهندس، ڪڏهن به نه!' ۽ مان هليو ويس — ۽ اهڙيءَ ريت —"

هو ماٺ ٿي ويو ۽ ان کان پوءِ مون ڏٺو ته هو نشي ۾ آلوٽ هو. هن بدحال ٿيندي چيو، "هن وٽ منهنجو ڪل ڇهه پيرا وڃڻ ٿيو هو — پر آءٌ ڇا هو، اِها ڳالهه تون سمجهي نه سگهندين! آن کان پوءِ مان شايد ٻيا به ڇهه پيرا هن سان ملڻ هن جي گهر تائين ويس، پر مون کي همت ٿي ڪانه ٿي، جو در آڪري هن وٽ اندر وڃان، ۽ هاڻي هوءَ هلي وئي آهي."

هن پنهنجا هٿ ميز تي رکيا، آڱرين سان ان کي وڄائڻ لڳو ۽ هوريان چوڻ لڳو، "مان خدا کي سوال ڪندو آهيان ته مون کي وري هن سان نه ملائجانءِ! الله ڪندو منهنجو اهو سوال اگهندو، ورنه آءٌ، ٻاڦ وڃائي ويهندس.... اٺي، هل ته گهر هلون!"

جيئن هو ٿيڙ کائي هلڻ لڳو ته چيائين، "منهنجا پيءُ، اهي اٿئي منهنجا حال!"

هن جي ڳالهه تي مون کي ڪو عجب نه لڳو. مون کي گهڻو اڳ ئي شڪ هو ته هن سان ڪا نئين ڳالهه ٿي رهي آهي. ته به زندگيءَ بابت هن جي قائم ڪيل خيالن ۽ راين مون کي اداس ڪري ڇڏيو. سڀ کان وڌيڪ اُهيءَ ڳالهه، جيڪا هن اوسپ بابت مون کي ٻڌائي هئي.

——

(٢٠)

مون پنهنجي جوانيءَ جا پورا ڏه سال انهيءَ مردار ۽ سڄي شهر ۾ ڪاريگرن ۽ سنڌن ڪم ۾ نظرداري ڪندي گذاريا، جڏهن آهي سرءُ ۾ بازار جي پراڻين جاين کي ڊاهيندا ۽ بهار ۾ انهن کي وري نئين سر جوڙيندا هئا. منهنجو مالڪ منهنجي ڪم جي سلسلي ۾ پوري تسلي ڪندو هو ته هو جيڪي پنج روبل مون کي ڏئي ٿو ته آن ڪان پيڻ مان هن کي ڪمائي ڏيان ٿو. جيڪڏهن ڪنهن دوڪان ۾ نئون فرش وجهڻو هوندو هو، ته اهو منهنجو ڪم هوندو هو ته مان ان جي ٻن فوٽن تائين هيٺ کوٽائي ڪيان. جيڪي ڪمي روز تي مقرر ٿيندا هئا، انهن کي اهڙي ڪم لاءِ هڪ روبل ملندو هو پر مون کي ان جو معاوضو ڪجهه به نه ملندو هو. ان ڪان سواءِ سنڌس پين به اهڙن سڀني ڏلهن ڪمن جي جوابداري منهنجن ڪلهن تي هوندي هئي.

ڪاريگر ۽ ٺيڪيدار هرڪنهن قسم جي حرفت هلائي مون کي ٺڳي، شيءِ ڪٽي وڃڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. آن ۾ هو اهترا ته تيز هوندا هئا، جو ته اهو شيءِ جو ٺڳائڻ به انهن جي ڪم جو حصو هوندو هو. جيڪڏهن مان انهن کي ڪجهه چوندو هوس ته هنن کي ڪاوڙ بجاءِ حيرت لڳندي هئي— ”اڙي، تون به عجيب انسان آهين! ٺڪي جي شيءِ لاءِ آسمان ڪٽي مٿي تي ڪنيو اٿئي!“

مون مالڪ کي چيو ته منهنجي اهڙي رهڙڪي ڪم ڪرڻ ڪري جيڪا هن کي بچت ٿئي ٿي، انهيءَ ڪان ڏهوڻي قيمت جون شيون منهنجي غيرحاضريءَ ۾ ڪيجي وڃن ٿيون: پر هن اکيون

ڇنيي، منهنجي ڳالهه کي رد ڪندي، چيو، ”ڪم ڪي لڳو پيو هيج! تون اجايا خيال پيو ڪرين.“

مون محسوس ڪيو ته منهنجي مالڪ کي شڪ آهي ته مان به هنن سان ٻڌيءَ ۾ آهيان. مون کي اهيءَ ڳالهه ڪري دل ۾ ڏاڍو ڏک ٿيو، ۽ هن کان اوپرائپ محسوس ڪرڻ لڳس. پر اِن هوندي به مون کي هن تي ڪاوڙ نه آئي. جنهن دنيا ۾ مان رهيس ٿي، اُن دنيا ۾ چوري هڪ قسم جي رواجي ڳالهه هئي. منهنجو مالڪ به لاوارث شيءِ کي هضم ڪرڻ کان نه رهندو هو. جڏهن ميلو پورو ٿي ويندو هو ۽ منهنجو مالڪ دڪانن جو معائنو ڪرڻ لڳندو هو، جن کي وري ٺهڻ سر جوڙنو هوندو هو، ته اني ماڻهن جون ڇڏيل شيون، جهڙوڪ سماوار، ٿالهه، تڏا، ڪئنچيون يا پيو ڪو اهڙو ڪم جو سامان ڏسي، مرڪي، حڪم ڏيندو هو، ”شيءِ جي فهرست جوڙي گدام ڏانهن ڪٺي هل.“ اتان پوءِ انهن مان ڪيتريون شيون گهر کڻي هلندو هو ۽ چوندو هو ته ”اِهي شيون فهرست مان ڪڍي، ٺين فهرست جوڙي ڇڏ!“

مون کي ڪنهن ملڪيت بنائڻ جي هوس ڪانه هئي. نه ٿي شيءِ جي ڪٺي ڪرڻ جي ڪا طمع هوندي هئم. پيون شيون ته ڇڏيو، پر پاڻ وٽ ڪتاب ڪٺا ڪرڻ به ڏکيا لڳندا هئم. مون وٽ رکيو ’برينجر‘ جو ننڍڙو جلد ۽ ’هائني‘ جي نظمن جو ڪتاب هوندا هئا. مان جيڪر انهن ۾ پشڪن جي ڪتاب جو اضافو ڪريان ها، پر پوڙهي لالچي ڪتب فروش ان جي ڳاڙي پڳي قيمت پئي گهري. منهنجي مالڪ جي گهر ۾ فرنيچر، آئينن ۽ ڪمبلن جا ڍڳ لڳي ويا هئا، مون کي انهن ۾ ڪابه دلڪشي ڏسڻ ۾ نه ايندي هئي، الٽو انهن بيڪار شين مان ٺڪرائڻ وارنش جي ڪنيءَ بوءِ کان بيزار پيو ٿيندو هوس. گهر جي سيني پاتين مان بڇڙو ڪمرو منهنجي مالڪياڻيءَ جو هوندو هو. اهيءَ کي ڏسي، مون کي گندين شين سان ستيل ڪنهن کوٺائيءَ عورت جي صندوق خيال ۾ ايندي هئي. مون کي مالڪ جي اها ڳالهه به ڪراهت جهڙي لڳندي

هئي، جو هو گدام مان ڀرابون شيون ڪڍي، پنهنجو گهر ڀرپندو وڃندو هو. ملڪ مارگاٽ جي ڪمري ۾ به شين جي ڪمي ڪانه هوندي هئي، پر اهو ڪمرو ڏاڍو سوڀيا وارو ۽ شاندار هوندو هو.

دراصل مون کي آها سڄي زندگي بي مزي لڳندي هئي، آها ڪيترين ئي اجاين شين، ڪيترين ئي نامعقول ڳالهين سان ڀريل هوندي هئي. هيڏانهن اسان بازارين ۽ دڪان ڀيا ناهيندا هئاسين، هوڏانهن بهار جي موسم جي ٻوڏ فرش کي ٻوڙي، درن جا تختا ڪڍي، ۽ ٿنين کي ڳاري، ڪاٺي ڇٽ ڪري ڇڏيندي هئي. لڳاتار ڏهن سالن کان ميلي جو ميدان ٻڏندو رهيو هو، پر ٻوڏ جي پاڻيءَ جي رخ ڦيرائڻ لاءِ ڪوبه قدم نه ئي کنيو ويو، ڇڻ ته اهو خيال ڪيو ئي ويو نه پاڻي هو، پلي جيڏانهن وڻيس تيڏانهن منهن ڪري وهي، آن کي آڏو بند ڪهڙا ڏبا! لڪن جو نقصان ٿيندو رهندو هو، ۽ هر ڪنهن کي خبر هئي ته ٻوڏ ازخود نه ڪڏهن بند ٿيڻي ڪانه هئي.

ساڳيءَ ريت هر ڪنهن بهار جي موسم ۾ برف رڇڻ وقت ٻتملن ۽ ٻيڙين جا تختا ٽڙڪي پوندا هئا، انهن ۾ سوراخ پئجي ويندا هئا، ۽ ماڻهو روئي پٽي وري نوان ٻتيلا ۽ نيون ٻيڙيون جوڙيندا هئا، جن کي وري آئنده بهار ۾ برف زبون ڪري ڇڏيندي هئي. انهن ماڻهن جي حالت الهيءَ چوڏول وانگر هئي، جنهن جو هر خانو لوڏي کان پوءِ ساڳيو ترو اچي وٺندو آهي.

جڏهن مون اوسپ سان ان جو ذڪر ڪيو، ته هو کلي، عجب مان چوڻ لڳو، ”اڙي ٻڪو، تنهنجو انهن ڳالهين سان ڪهڙو واسطو؟ تو کي ڪهڙيءَ ڳالهه جو اچي وراڻو آهي؟“

پوءِ جيتوڻيڪ هن جي اکين ۾ اجا چرچي واري چمڪ هئي، پر هن جو آواز ساڻيڪو ٿي ويو، ۽ چوڻ لڳو، ”اهڙيون ڳالهيون تون ڏاڍيءَ دلچسپيءَ سان جانچين ٿو. جيتوڻيڪ انهن ڳالهين سان تنهنجو ڪو واسطو ڪونهي. پر ٿي سگهي ٿو ته اهڙين ڳالهين کي جانچڻ تنهنجي لاءِ ڪڏهن فائدي وارو ثابت ٿئي،

پوي. اڄ نه آهه نو نوکي ٻڌايان نه ڳالھ ڇا آهي. پوءِ لفظن جي وهڪري، ڀاڪن جي اٿل، تشبيهن ۽ سوانح پرپل ڇولين جي رواني ۾ سان شروع ٿي ويو — ”بهار ۾ وولگا جي اٿل زمين کي پاڻي ٿي ڇڏي ۽ پاڻ سان آها مٽي کڻي، وڃي ٿي سير ڪري، ۽ ٻئي هنڌ يا ٻئي پاسي وڃيو رهڻ جا رهٽ کڻيو ڇڏي. آهي ڪڏهن ڪڏهن واريءَ جا ڍڙا بنجي وڃن ٿا، ۽ ڪيترين آباد لڏاشي زمينون غيرآباد ٿي وڃن ٿيون، ۽ وولگا آهي، جا اٿين ٿي ٻوڏلي بهار وانگر وهندي ٿي رهي....“

هو اهو ذڪر اڙيءَ رهٽ ڪري رهيو هو، جنهن ۾ مصيبت زدن سان همدرديءَ جو ڪو نشان ٿي نه هو، بلڪ اٿين ٿي معلوم ٿيو، ڇڻ اهو به ڪو زندگيءَ جو راز هو، جنهن کي بيان ڪندي هن کي خوشي ٿي رهي هئي. جيتوڻيڪ هو جو ڪجھ چئي رهيو هو، اهو منهنجي ٿي خيالن جي تائيد ڪري رهيو هو، پر آءٌ آهو سڀ ٻيءَ طرح سوچيندو هوس.

”ڇڏهن ٻاهيون لڳن ٿيون —“

مون کي اهو ڪو اونهارو ياد اڻو اچي، جنهن ۾ پهلي کي باه نه لڳي هجي. باه جو ميرالجهڙو ڦڪو دونهون آسمان جي منهن تي نقاب وانگر ويڙهجي ويندو هو، جنهن مان سج هڪ اٿيل اک وانگر پيو هيٺ واجهائيندو هو، ڇڻ آن جي روشني جهڪي ٿيي ٿيي، اُجهامڻ تي اچي پهندي هئي.

”پر پيلن جي ڪنهن کي پرواه آهي؟“ اوسپ ڇوڻ لڳو. ”اهي بادشاهه جي ملڪيت آهن يا اميرن جي ملڪيت آهن. غريب ماڻهن جو انهن ۾ حصو پتي ڪونهي. جيڪڏهن شهر کي باه لڳي وڃي، ته به ڪا خطري جهڙي ڳالھ ڪانهي، ڇاڪاڻ ته شهر ۾ شاهوڪار رهن ٿا، انهن تي افسوس اڃايو آهي. پر جي ڳوٺ کي باه لڳي ته ٻي ڳالھ آهي: هر اونهاري ۾ ڪيترا ڳوٺ به سڙي وڃن ٿا. مان سمجهان ٿو هڪ ٻه نه پر گهٽ ۾ گهٽ سؤ ڪن — البت آها ڪجھ گهٽيءَ جهڙيءَ ڳالھ آهي....“

۽ هو هوربان کلڻ لڳو.

”ڪي ماڻهو جن کي ملڪيت آهي، اهي پنهنجي ملڪيت جي پوري سنڀال ڪري ٿا سگهن ۽ تون پاڻ ٿي ڏسين ٿو ته ماڻهوءَ جي محنت جو ڦل هن کي ملڻ بجاءِ هينئن پوڻ ۽ ٻاهين جو نذر ٿي وڃي ٿو.“

”پوءِ تون ڪلهين ڇو ٿو؟“

”ڇا ٿي پيو؟ منهنجي گهوڙهن سان نه ٻاه وسامندي نه پوڻ ۾ ڪو ڦيرو ايندو.“

مون کي يقين هو ته جن ٻه ماڻهن سان سان مليو هوس انهن مان ٻئي ڪان هي پوڙهو وڌيڪ عقلمند هو. پر هو ڪهڙيءَ شيءِ سان محبت ۽ ڪهڙيءَ شيءِ ڪان نفرت ڪري ٿو؟ اهو سوال هميشه انهيءَ وقت جڏهن هو پنهنجي ڳالهين سان منهنجي معلومات جي خزاني ۾ اضافو ڪندو هو، منهنجي دل تي پيو ترندو هو.

”ڏس ته ماڻهو پنهنجون ۽ ٻين ماڻهن جون قوتون ڪيئن نه برباد ڪن ٿا. تنهنجو مالڪ تنهنجي قوت برباد ڪري رهيو آهي. ۽ وڏڪا سان ڏس ته ماڻهو پنهنجو ڪهڙو حال ڪري رهيا آهن! ڪنهن ڳالهه جو ڪو حساب آهي؟ اڃي ٿو ڪو توکي ڏسڻ ۾؟ تو ڪٿي ڪيترا ئي ڪتاب پڙهيا هجن، تنهنجو ذهن ڪيڏو به تيز ڇو نه ڪٿي هجي! جيڪڏهن ڪا جهوپڙي سڙي ٿي پوي ته وري جڙي به سگهي ٿي. پر جي ڪو چڱو ماڻهو خود ئي برباد ٿي ٿو پوي، ته ان کي ڪيئن ٿو ٺاهي سگهجي! سمجهه ته ڪو الدو ئي ٿو پوي، ته هن کي نيون اکيون ڪٿان ملنديون. اردلان ۽ گريگوريءَ جو ئي مثال وٺ. اردلان ته بيوقوف آهي، پر گريگوري سمجهو ماڻهو آهي. پر هن کي پنهنجي پاڻ وانگر ٻاهه لڳي وئي، ۽ هن جي مٿان رلڻ جو ائين مارو ٿيو، جيئن جهنگ ۾ پيل ڊونڊي جي مٿان جيتن جو.“

ڪاوڙ نه پر ڇا جي خيال ڪان مون هن کي چيو، ”تنهنجي

منهنجي وچ ۾ جيڪي ڳالهيون ٿينديون آهن، اهي تون منهنجي مالڪ کي ڇو ٻڌائيندو آهين؟"

مان ششدر ٿي، ڪان سواءِ ڏاڍي ٿڌي نموني ورائيو، "انهيءَ لاءِ ته مون کي پتو پوي ته تنهنجي دماغ ۾ خطرناڪ خيال پچي رهيا آهن. مون کي پتو پوڻ گهرجي جيئن هو تنهنجي چڱيءَ ريت اصلاح ڪري، مون ڪان سواءِ هتي ٻيو ڪير تنهنجي سڌارڻ وارو آهي؟ مان مون کي انهيءَ لاءِ اهي ڳالهيون ڪين ٻڌايون هيون ته توکي تڪليف پهچي، پر انهيءَ لاءِ ته تنهنجو ڀلو ٿئي. انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته تون بيوقوف ڪونه آهين پر تنهنجي دماغ تي شيطان جو قبضو آهي. جيڪڏهن چوريءَ يا شراب يا ڪنهن رن روڳڙيءَ جي ڳالهه هجي ها ته ڪٿي ماٺ ڪيان ها، پر تنهنجي وانان اهڙي ڪا ڳالهه ٻڌندس جنهن ۾ ٻاهر جي ڌڻي يا وولڪا جي اٿل ٿيندي، ته آءٌ ضرور تنهنجي مالڪ کي ٻڌائيندس — آن جي توکي به خبر هجڻ گهرجي."

"ته پوءِ مان توسان ڪڏهن به نه ڳالهائيندس."

هو ڪجهه به نه ڪڇيو ۽ پنهنجي هٿ جي ترِيءَ تي دور آسمان جي ڪنهن تاري جو عڪس جهٽيندي، ۽ پوءِ مون ڏانهن هڪ وار پيار ڀرين نظرن سان نهاريندي، چوڻ لڳو، "هائو، تون ڳالهائيندين. نه ته ٻيو ڪير آهي جنهن سان تون ڳالهائيندين؟ ڪم از ڪم هتي ٻيو ڪو اهڙو ماڻهو ئي ڪونهي."

اوسپ کي ڏسي ڪڏهن مون کي سچس وارو هٿ ڌرمي پيٽر ۽ ڪڏهن پنهنجي ننڍپڻ وارو پوڙهو پيءُ، جيڪو نالي وٽ گاڏي وهائيندو هو، ياد اچي ويندا هئا؛ مون کي ڏسي، ڪڏهن خود نانو ياد اچي ويندو هوم. سچ پچ ته هيءُ ڪي ڏسي، جن به پوڙهن کي مان ڄاڻندو هوس، سي سڀ ياد اچي ويندا هئا، اهي سڀئي ڏاڍا دلچسپ هوندا هئا، پر آئون جي ويجهو مان محسوس ڪندو هوس ته انهن سان گڏ زندگي گهارڻ ڏاڍي ڏکي ۽ عذاب جهڙي ٿي سگهي ٿي. اٿين لڳندو هو ڄڻ هو سڀائين پنهنجن عقلمند سبقن

۽ نصيحتن سان ماڻهوءَ جي روح ۽ دل کي ٽُڪيندا ۽ ڳاريندا ٿي رهيا ’ڇا، اوسپ چڱو ماڻهو هو؟‘ نه. ’ڇا، هو خراب ماڻهو هو؟‘ نه. پر مون کي هڪڙيءَ ڳالهه جي پڪ هئي ته هو ڏاهو ۽ ڇاٽو هو. پر جڏهن هن جي آن ڏاهپ ۽ چاڻ تي عجب کائيندو هوس، تڏهن اهو به محسوس ڪندو هوس ته هن جي ڏاهپ جا آهي خيال ۽ هن جي آن ئي برڪتيءَ چاڻ جا آهي ٽُڪتا منهنجي دل کي ٻيجان مڙهه وانگر لستو بنائي رهيا هئا، ۽ آهي منهنجي سمجهه ۽ منهنجي دل جي ويچارن جي ابتڙ هئا.

هن کي ٻڌندي ٻڌندي، منهنجي دل ۾ پهريت خيال پيدا ٿيڻ لڳندا هئا — ’اِن جي باوجود، جو انسان هڪٻئي کي سهڻن لفظن ۾ ڪيڪار ڪري ملن ٿا ۽ هڪٻئي سان مٺڙيون ڳالهيون ڪن ٿا، هو هڪٻئي لاءِ اجنبي آهن، هڪٻئي کان الڳ آهن. آن ڪان ٻ، وڌ، اسين قدرت کان الڳ رهون ٿا ۽ ان لاءِ ڏاربا آهيون، جنهن لاءِ ڪن ٿورن جي دل ۾ محبت جو جذبو آهي. رکي ٿائي ٿي اهڙي هئي، جنهن کي زندگيءَ ۽ ماڻهن سان سچ پچ پيار هو — ناني ۽ ملڪه مارگات.‘

اهڙي قسم جي خيالن جو ڏنڊ مون کي وڪوڙي ۽ ٻوساٽي رهيو هو. جنهنڪري زندگيءَ مان منهنجي خوشي ختم ٿيندي ٿي ويئي، ۽ منهنجو روح ٻوساٽجڻ لڳندو هو. ’پلا مان ٻي ڪهڙي قسم جي زندگي گهاري سگهان ٿو؟ ۽ مون کي اها ڪٿي ملي سگهي ٿي؟‘ اوسپ کان سواءِ اهڙو ٻيو ڪوبه نه هو، جنهن کي مان پنهنجي دل جا راز ٻڌايان. تنهنڪري جيئن پوءِ تيئن هن سان وڌيڪ دل جون ڳالهيون ڪندو رهندو هوس. هو منهنجون اهي ڳالهيون ڏاڍي خيال سان ٻڌندو هو، سوالن پٺيان سوال پڇندو هو، آخر ڪنهن نتيجي تي پهچي چوندو هو، ”ڪاڪ ڪٺو اورچ ۽ ضدي پکي آهي ۽ ٻاٺان وڏي وڻ کي ٽُڪيندو رهندو آهي، پر ان مان نه وڻ کي ۽ نه ڪنهن ٻئي کي ڪو خوف ٿيندو آهي! مان پنهنجيءَ سچيءَ دل سان توکي صلاح ڏيندس ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تون کنهن چرچ ۾ وڃي داخل ٿيءُ — جيستائين وڏي، وڏيءَ عمر جو ٿين. آتي ڏڍيءَ جي پاڪ پالڻ جون ڳالهيون تنهنجي دل کي صاف ڪري ڇڏينديون ۽ توکي دل جو اطمينان حاصل ٿيندو؛ اتي رهڻ جي ڪري تون هن ٿي ڪا چڱي ۽ ڪالہ ٻنبين، ڇو تہ تون انهن کي سندن وعظ ۽ تبليغ جي ڪم ۾ مدد ۾ ڏيئي سگهندين. اها منهنجي توکي نيڪ صلاح آهي. منهنجو خيال آهي تہ تون هن دنيا جو ناهين ۽ هيءَ دنيا تنهنجي لاءِ ناهي.“

جيتوڻيڪ پاڻ کي دنيا جي هن گورک ڌنڌي ۾ اڪائو ۽ اداس محسوس ڪندو هوس، تہ بہ مون کي خانقاهي حياتيءَ لاءِ ڪابہ ڪشش ڪانہ هوندي هئي. مان هيٺي اهڙي زندگي گهاري رهيو هوس، جڻ تہ سرءُ جي مارئل کنهن ٻيلي ۾ رهندو هجان، جنهن ۾ گل ختم ۽ وڻ ٻُٽا ٿي ويا هجن ۽ چوطرف ڪابہ چڱي شيءِ ڏسڻ ۾ نہ ايندي هجي.

مون کي نہ شراب پسند هو نہ عورت. مون کي انهن ٻنهي جو مزو ڪتابن مان ملندو هو. ڪتابن جي مطالعي ڪري پنهنجي آسپاس جي سڄي ۽ بيڪار زندگي منهنجي برداشت کان ٻاهر ٿيندي ٻئي ويئي.

مون هاڻي اٽڪل پندرهن ۾ پير وڌو هو، پر ڪڏهن ڪڏهن پاڻ کي پوڙهو سمجهڻ لڳندو هوس. ڏسندي ڏسندي، پڙهندي پڙهندي ۽ سوچيندي سوچيندي منهنجو دماغ ٿڪجي پيو هو. جڏهن مان پاڻ بابت خيال ڪندو هوس، تڏهن محسوس ڪندو هوس تہ مون زماني جون ڳالهيون اهڙن ڪمون ڪمون آهن، جو اهي ڪهاڙ خالي ۾ اڇلل گند ڪچري ۽ ٺڪرن ٺوٺن وانگر ٿي ويون آهن، جن جو چنبڙ چائڻ ۽ صاف ڪرڻ منهنجي وس کان ٻاهر هو. انهن ڳالهين مون کي يڪجا، اڏول ۽ پختي ارادي وارو بنائڻ بجاءِ بيحد ڦلهڙو ۽ بي اثر ڪري ڇڏيو هو.

مون کي مصيبتن، بيمارين ۽ نا انصافين کان نفرت هئي. جهيڙن جهٽن، خونريزين ۽ ڪنهن بہ قسم جي ظلم، پيو تہ ڇڏيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لفظي ’تون چا تون چا‘ جا نظارا ٻه منهنجي جيءَ ۾ جان ۾ طوفان مچائي ڇڏيندا هئا، ۽ مون کي اهڙي ڀاهه وٺي ويندي هئي، جو مان ڇتي جانور وانگر جهيڙي ۾ شريڪ ٿي ويندو هوس، ۽ جڏهن اهو ختم ٿي ويندو هو ته ڏاڍي شرمساري محسوس ڪندو هوس. ڪڏهن ڪنهن ظالم کي ظلم ڪندو ڏسندو هوس ته چرين وانگر ٻنان ڪنهن سوچ ويچار جي آن جي مٿان وڃي ڪڙڪندو هوس. اڄ ڏينهن تائين مون کي پنهنجون اهڙيون ڳالهيون ياد آهن.

منهنجي اندر ۾ ٻه شخصيتون لڪل هيون. ان مان هڪڙيءَ بيحد ٻچڙايون ۽ برابون ڏٺيون هيون، جنهنڪري چيڙاڪ ٿي پيئي هئي. زندگيءَ جي غلاظتن ان کي منڪر ۽ شڪي بنائي ڇڏيو هو ۽ آنهيءَ ۾ مون کي ٻين سان ۽ پاڻ سان بيڪسي ڀريل همدردي ٿيڻ لڳندي هئي. آنهيءَ شخصيت جي اِها تمنا هوندي هئي ته ماڻهن ۽ شهرن کان ڪناره ڪش ٿي، سانتيڪي حياتي گهارجي. آها شخصيت ايران وڃڻ، خانقاه ۾ شريڪ ٿيڻ، ڪنهن جهنگ ۾ اڪيلي جهوپڙيءَ ۾ رهڻ يا شهر جي ڪنهن ڪنڊائتي حصي ۾ چوڪيدار ٿيڻ جا خواب لهندي هئي. ان کي ٿورن ماڻهن ۽ ڏورانهين هنڌ جي تصور مان وڏيڪ مزو ايندو هو.

منهنجي ٻي شخصيت عظيم الشان ڪتابن جي مطالعي جي پيدائش هئي. مان محسوس ڪندو هوس ته زندگيءَ جي روزانه گندگين جي طاقت انساني دل جي سکه کي جهڪائي، پنهنجن گندن پيرن هيلان پائمال ڪري ٿي ڇڏي. مان انهيءَ جي مقابلي لاءِ پاڻهون ڪنجي، سندرو ٻڌي، تيار ٿيو بيٺو هوندو هوس. انهيءَ ۾ محبت ۽ همدرديءَ جو رخ عملي قسم جا هئا. مان ڪنهن رومانوي قصي جي بهادرن وانگر جنگ لاءِ هميشه تيار لڳو وتندو هوس. ڀيرئين ٿي موقعي تي منهنجي تلوار مياڻ مان ٻاهر نڪري ايندي هئي.

آنهي زماني ۾ منهنجو هڪڙو جاني دشمن هو، جو پوڪرو ڪاٻا چڪلي جو دربان هو. هڪڙي ڏينهن صبح جو سملي جي

ميدان ڏانهن ويندي ڏٺم ته هڪڙي گاڏي ڇڪلي جي شاهي دروازي اڳيان اچي بيٺي، ۽ هيءَ اٿيءَ گاڏيءَ سان نشي ۾ بي خبر هڪڙيءَ ڇوڪريءَ کي هيٺ لاهي رهيو هو. ڇوڪريءَ جي ٽنگن کي هُنَ اهڙو بي درديءَ سان ڇڪيو، جو هوءَ ڇانهه تائين اگهاڙي ٿي وئي، ۽ پوءِ هُنَ زور سان ٿڪ ڏيئي، اُنَ جي اگهاڙي جسم تي ٺڪ وهائي ڪئي. پوءِ ان کي زور سان اهڙو وٺي ڌوڪيائين، جو هوءَ، گاڏيءَ جي پائدان سان ٽڪرجي، اچي هيٺ رستي تي ڪري، ۽ منهن وجهي پٽڙن سان لڳس.

گاڏيءَ وارو ته پنهنجي گاڏي هڪلي هليو ويو. دربان ڇا ڪيو، جو ڇوڪريءَ جا پيٽي پير پنهنجي هٿن ۾ جهلي، اهڙيءَ ريت هن کي ڇڪڻ لڳو ڄڻ ته هوءَ ڀَنڊُ هئي. مون کي اهڙو غصو آيو، جو ٺُوهه ڪري هن تي چڙهي ويس. اِها منهنجي خوش نصيبي هئي، جو جيڪا رنبي منهنجي هٿ ۾ هئي، سا مون پاڻ ڦٽي ڪري ڇڏي هئي يا اَها اتفاق سان منهنجي هٿ مان ڪري پيئي هئي— نه ته هو توڙي آءٌ پيئي وڏي نقصان هيٺ اچي وڃون ها. زور سان، جو ڌوڙي وجهي هن تي لٿو هوس، تنهنڪري هيڪر هن کي ڪيرائي وڌم، ۽ پوءِ ڏاڪي تي پير رکي، گهنڊ کي ڏڙا ڏڙ وجائڻ لڳس، جنهنڪري پوائنتا مهااليا چوڏاري درن ۽ درين مان منهن ڪڍي ٻيهي رهيا، جن کي ڏسي، آءٌ هيڪاري ڀڄي ويس، ۽ ٺُوهه ڪري، پنهنجي رنبي پٽ تان کڻي، اُنان گولي ٿي، ڀڄي ويس. رستي ۾ ٿورو پري آهو گاڏيءَ وارو بيٺو هو، جيڪو پنهنجي گديءَ تان ويهي تماشو ڏسي رهيو هو— "واهه واهه، ڦيرائي ڪٽي پٽ تي هنيئيس!"

مون پنهنجو ڇوهه هن تي ڇنڊيو— "تو دربان کي هن ڇوڪريءَ سان اهڙو ظلم ڪرڻ ڇو ڏنو!"

هن ڇڙڪ ۽ سخت جواب ڏيندي چيو، "منهنجي لاءِ سڀ وڃي جهنم ۾ پون. مون کي ڀاڙو مليو، ته ڇوريءَ کي هتي پهچايان. منهنجو انهيءَ سان ڪهڙو واسطو ته ڪير ڪنهن کي

ٿو ماري."

"جيڪڏهن هو هن کي خون ڪري وجهي ها، ته!"

اهڙيون ڳالهيون اڄ نه سياڻي هوڻ ڪري خون ڪرڻ کي ويهنديون."

ڳاڙهي واري اهڙي نوع ۾ ڇڏي، جڏهن ته نشي ۾ چُور چوڪرين کي خون ڪرڻ هن جي ڪا روزمره جي عادت هئي.

الهيءَ ڏينهن کان پوءِ اهو دربان هر روز مون کي ملندو هو. هو ڇڪلي جو رستو صاف ڪندو رهندو هو يا ڏاڪڻ تي اهڙي ڍنگ سان ويٺو هوندو هو، جڻ ته منهنجي ئي انتظار ۾ ويٺل هجي. جڏهن مان اتي اچي بيهندو هوس ته، اٿي بيهي پنهنجون ٻاهون کنجي، مون کي ڇوڻ لڳندو هو. "توکي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏيندس." هو مڙس ڇالهون کان مٿي هو، هن جو قد ٻندرو، پيٽ ٻاهر نڪتل، ۽ چنگهون ڦاٽيون هيس. هو جنهن نموني سان مون ڏانهن ڏانهن ڪري نهاريندو هو، اهو ڏاڍو پوائنٽو هوندو هو. هو مقابلي ۾ منهنجو مٽ نه هو، چاڪاڻ ته قدآور هئڻ ڪري منهنجا هٿ هن تائين سولائيءَ سان پهچي سگهيا ٿي، ۽ ٻندري هئڻ ڪري هو مون تائين پهچي نه ٿي سگهيو. ٻه ٽي ڀيرا مون سان هٿ ٻه ڪنديائين، ٻر واري واري سان دسجي پوندو هو، ۽ پوءِ مون مان هٿ ڪڍي، چوندو هو، "اڙي ڦڙتي باز، مٿان سن وڏايو اٿئي، مان توکي ڪڏهن نه ڪڏهن اهڙو سبق سيکاريندس، جو ياد ڪندين."

آخر، روز روز جي جهڳ جهڳ کان ڪڪ ٿي، پڇيومانس،
"اڙي آلو، تون مون کي تنگ ڇو ٿو ڪرين؟"
"تون مون سان ڇو وڙهيو هئين؟"

جواب ۾ مون پڇيومانس، "تو هن عورت سان اهڙو ٻچڙو برتاءُ ڇو ٿي ڪيو؟"

"تنهنجو ان سان ڪهڙو واسطو آهي؟ ڇا، توکي هن تي رحم ٿيو آهي؟"

"بيشڪ."

هن چپ ڪئي پيڙيا، ۽ ٿورو دم ماٺ ۾ رهڻ کان پوءِ
چوڻ لڳو، "ڇا، توکي ٻليءَ تي ٻه رحم ايندو؟"

"هائو."

"اڙي بدمعاش، ڇمبو تون بيوقوف آهين!" هن چيو،
"مان توسان ٻجي پوندس."

پيو ڪو اتان وڃڻ جو اهڙو رستو ڪونه هو، تنهنڪري
جهيڙي کي ٽارڻ لاءِ مان صبح جو سوير اٿندو هوس، ۽ هن جي
اُٿي پهچڻ کان اڳ آتان نڪري ويندو هوس. ڪجهه، ڏينهن
کان پوءِ ڏٺم ته هڪڙيءَ پوريءَ ٻليءَ کي گوڏن تي ويهاريو،
منهنجي انتظار ۾ ويٺو آهي. اڃان مان هن کان ڏي چار قدم
پري هوس، ته هن ڇا ڪيو، جو ٻليءَ جي مٿي کي پٿر جي
ڪنهڙي سان ڦيرائي، اهڙيءَ ريت ٽڪاءُ ڪرائين، جو ٻليءَ جو مٿو
ڀڄي پيو، ۽ ان جي وهندڙ گرم رت جون ڦڙون اچي منهنجي
بت تي پيون؛ پوءِ ٻليءَ کي منهنجي پيرن ۾ اڇلائيندي چيائين
"ڏسان، هاڻي ڪهڙو تو آڱوٺو پٽين؟"

اسين ٻئي چتن ڪتن وانگر هڪٻئي سان ڳنڍيل جي وياسين.
ٿوري وقت گذرڻ کان پوءِ آءٌ ساٿو ٿي پيس ۽ ٻري ڇپر تي
ڪري پيس. هن جو ڇا حال ٿيو، تنهن جو پتو نه پيم، پر هو
اُني ويجهو ڪٿي ڪونه ڏٺم. منهنجي دل کي ايڏو ايذاءُ ٿيو،
جو آن کي ڪنهن ڇريءَ سان وڍ ڏيئي ڇڏيو هجي. انهيءَ ڳالهه
تي ويچار ڪرڻ لڳس ته ٻار کي اهڙن جهيڙن جهٽن کان ڪيئن پري
رکان. هاڻي جڏهن اها ڳالهه ياد اچيم ٿي ته منهنجي بت کي
ڏڪڻي وٺي وڃي ٿي، ۽ عجب لڳندو اٿم ته ان وقت مان چتو
چوڻ ٿي پيو هوس، ۽ ڪنهن کي قتل ڇونه ٿي ڪري وڌم.

مان اهڙين ڏڪار پريل ڳالهين جو ذڪر ڇو ٿو ڪيان؟
منهنجا پيارا پڙهندڙو، انهيءَ لاءِ جيئن اوهان کي پتو پوي ته
اهي ماضيءَ جون ڳالهيون ڏاڍيون. اوهان کي هيبت ناڪ افسانا ۽
خوني ڪهاڻيون پسند هونديون آهن. پر مان انهن کان وڌيڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوائنٽيون ۽ خوفناڪ روز مره جون سچيون ڳالهيون بيان ڪري سگهان ٿو، ۽ بهتر ائين ٿو سمجهان ته اهي اوهان کي پڙهايان ته توهان کي محسوس ٿئي ته اسين ڪيئن رهون ٿا ۽ ڪهڙين حالتن هيٺ زندگي گهاري رهيا آهيون. سچ پڇو ته اچ ڪهڙي آهي! اسان جي زندگي سچ پچ ته ذليل زندگي آهي!

مان انسان سان پيار ڪيان ٿو، ۽ ڪنهن کي ڏک ڏيڻ منهنجو مذهب ناهي. اسان کي ڪنهن به حالت ۾ جذباتي نه ٿيڻ گهرجي، نه ئي تلخ حقيقتن کي حسين لفظن ۽ سهڻين سٽن ۾ اڪائڻ گهرجي. اسان کي زندگيءَ کي ائين پيش ڪرڻ گهرجي جيئن سندس صحيح روپ آهي. اسان جي دلين ۽ دماغ ۾ جيڪا چڱائي ۽ نيڪي آهي، ان کي هروقت حقيقتن جي علم سان تازگي ملڻ گهرجي.

ان وقت، جا ڳالهه، مون کي سڀ کان زياده رنج رسائيندي هئي، اها مردن جي عورتن سان روش هوندي هئي. ڪتابن جي مطالعي مان اهو محسوس ڪيو هوم ته عورت اها شيءِ آهي، جا زندگيءَ کي حسين ۽ معنيٰ بخشي ٿي. نائي جيڪي ”مئدونا“ ۽ ”واسيليتسا“ جون ڪهاڻيون پڙهائيندي هئي، انهن به منهنجي دل ۾ ساڳيا خيال ويهاريا هئا. بدقسمت نتاليا ڪوزلو سان ملڻ ۽ عورتن جي سنون پيار پرڻ مهاندڻ ۽ مُرڪن کي ڏسي، منهنجو اهو يقين اڃا به پختو ٿي ويو هو.

ترجنيف جي ناولن ۾ عورتن جي واکاڻ جا گيت ڳايل هئا، مون کي عورتن جي جن به خوبين جو علم ٿيندو هو، اهي سڀ ملڪه مارگات ڏانهن منسوب ڪندو ويندو هوس. هيني ۽ ترجنيف جي ڪتابن مان عورتن جي خوبين جي چڱي جاڻ پئي هيم.

شام جي وقت ميلي جي ميدان کان موٽڻ وقت اها منهنجي عادت ٿي ويئي هئي ته ٽڪريءَ تي اچي وولگا نديءَ ۾ پڌندڙ سج ڏانهن نهاريندو هوس. باهه جا الا آسمان ۾ ڀڪڙجي ويندا هئا، ندي ۽ زمين قرمزي ۽ آسماني رنگ جي آميزش ۾ پڙي ويندا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هئا. اهڙن وقتن تي ڪڏهن ائين محسوس ٿيندو هوم ته ڏرتي ڦيڻ سان پرڀل ڀتيلو آهي، جو ڪنهن رسيءَ سان ڪنهن جهاز ۾ ٻڌل آهي ۽ اهو جهاز ان کي ڪيڏانهن گهليندو اڳتي ڪاهيندو ٿو وڃي.

منهنجي دل ۾ ٻاهريان ملڪ، جن جو ذڪر ڪتابن ۾ پڙهيو هوم، آهي ۽ اتي جي ماڻهن ۽ انهن جي مختلف ريتين رسمن جا خيال پيا ڦرندا هئا. ٻاهرين ملڪن جا ليکڪ پنهنجن ڪتابن ۾ جنهن زندگيءَ جو ذڪر ڪندا هئا، آها منهنجي چوگرد ڦهليل بيڪار زندگيءَ کان وڌيڪ وڻندڙ هوندي هئي. آنهيءَ ڪري منهنجي دل کي ڪجهه آٿت ملندو هو ته هن مرده زندگيءَ کان بهتر زندگي به ڪا ٿي سگهي ٿي، ۽ مان يقين سان دل ۾ اها اميد رکندو هوس ته ڪنهن ڏينهن ڪنهن اهڙي سياڻي ۽ سباجهي ماڻهوءَ سان ملاقات ٿيندم، جيڪو آنهيءَ بهتر زندگيءَ ڏانهن وٺندڙ شاهراهه جو مون کي ڏس ڏيندو.

هڪڙي ڏينهن جيئن لڪريءَ تي پيل بينچ تي ويٺي نظارو ڏسي رهيو هوس، ته مامو جاڪوف اچي منهنجي پرسان ويٺو. مون هن کي ايندي ڪين ڏٺو هو، ۽ نه ئي هن کي ڏسڻ سان هڪدم سڃاڻي سگهيو هوس. جيتوڻيڪ اسين ساڳئي شهر ۾ رهندا هئاسين پر اسان جو هڪٻئي سان ملڻ ڪو ورلي ٿيندو هو — آهو به رسمي ڪيڪار ۽ خوش خوش کان وڌيڪ نه.

هن ڇرچو ڪندي چيو، ”اڙي تون ته وڏي وڻ ٿي ويو آهين!“ ان کان پوءِ اسين ٻاڻ ۾ اهڙن ماڻهن وانگر ڳالهيون ڪرڻ لڳاسين، جي ٻاڻ ۾ عزيز نه پر گهڻي وقت جا واقفڪار هجن.

نانيءَ جي ڳالهين مان پتو پيو هوم ته مامو جاڪوف وبجهڙائيءَ ۾ بيروزگار ٿي رهيو ۽ جهيڙاڪ ٿي پيو هو. اهو پتو به پيو هوم ته ڪنهن وقت هو ننڍو جيلر مقرر ٿيو هو، پر ان عهدي تان بي آبرو ٿي نڪتو هو. وڏو جيلر ڪو بيمار ٿي پيو هو، تنهنڪري جيل جي چارج مامي جاڪوف جي حوالي ڪئي وئي هئي. پر

ان جي هلائڻ ۾ ايترو ته حد آڪري ويو هو، جو قيدين کي پنهنجي خانگي ڪمن ۾ دهوتون ڏيندو هو. جڏهن هن جي خلاف جانچ هلي، ته بين الزامن سان گڏ وڏو الزام، جو هن جي مٿان لڳايو ويو هو، اهو اهو هو ته هن قيدين کي جيل جي ديوارن کان ٻاهر گهمڻ لاءِ چوٽ ڇڏي ڏنو هو. انهن قيدين مان ڪو ڀڄي ته ڪونه ويو هو، پر هڪڙو قيدي ٻاهر شهر ۾ هڪڙي ٻادريءَ کي گهڻو ڏيندي پڪڙجي پيو هو! جانچ ته تمام گهڻو وقت هلي، پر مقدمو ڪورٽ تائين پهچي نه سگهيو، ڇاڪاڻ ته جيل جي جمعدارن ۽ قيدين اهڙا بيان ڏنا، جو مقدمو بيهي نه سگهيو. بهرحال هاڻي هو بيروزگار هو ۽ پٽ جي ڪمائيءَ تي، جيڪو چرچ جي سنگيت منڊليءَ ۾ ملازم هو، پيو وقت گذاريندو هو.

مون سان هو پنهنجي ان پٽ جون عجيب ڳالهيون ڪرڻ لڳو— ”اڄڪلهه ڏاڍيءَ آڪڙ وارو ٿي پيو آهي، ڇاڪاڻ ته چرچ جي سنگيت منڊليءَ ۾ ڪم ٿو ڪري! جيڪڏهن هن جي حڪم مطابق سماوار گرم ناهي يا هن جي ڪپڙن کي برش هڻندي، ڪٿي نوري مٽي رهجي ٿي وڃي، ته مڙس اپاسي ٿو وڃي. ڪپڙي لٽي، ۽ بت جي صفائيءَ جو ڏاڍو خيال ٿو رکي.“

ماسو جاڪوف پنهنجي عمر کان اول پوڙهو ٿي ويو هو. منهن ۾ لٽل ۽ بت ۾ ڏٻرو ٿي ويو هو. هن جي وارن جون اکيون ڇڳون بلڪل ڳم ٿي ويون هيون، جنهنڪري هن جا لنڊڙا ڪن بلڪل هيڪلا ۽ عجيب ٿي لڳا. هن جي اکين جي سفيد ڪنورين ۽ ڳلن جي ڪلڻ ۾ ڳاڙهيون نسون نظر پئي آيون. جيتوڻيڪ هن جي ڏندي سلامت هئي، پر چرچي پوک وقت هن جو آواز روڪجي ٿي اٽڪيو.

مون موقعي کي غنيمت ڄاتو، جو هڪ اهڙي ماڻهوءَ سان ڳالهائي رهيو هوس، جنهن زندگيءَ جا چڱا ڏينهن ڏٺا هئا ۽ جنهن کي دنيا جو چڱو آزمودو هو. مون کي هن جا قديم راڳ ۽ لٽيءَ جو هن بابت راءِ ياد اچي رهيو هو— ”راڳ ۾ حضرت

دائود جو مٽ آهي، باقي ڏنڏي ۾ شيطان واريون سازشون سٽي چائي.“

ويلي ويلي، اسين ڏسي رهيا هئاسين ته ٽڪريءَ تي هوا خوريءَ لاءِ اينڊز ويندڙ ماڻهن ۾ سٺن ۽ نفيس ڪپڙن ۾ معزز شهري، ملٽري آفيسر ۽ سرڪاري عملدار هئا. مامي جاڪوف کي لمڙن لٽل ڪوٽ، ڦاٽل ٽوپي ۽ ڇتين لڳل بوٽ پيل هو، جنهنڪري هو پنهنجي دل ۾ شڪي ٿي رهيو هو. اِهيءَ ڪري ترت ئي اسين هيٺ آئي، وڃهو هڪڙي هوٽل ۾ هليا وياسين، جتي درياءَ جي پرسان پول هڪ ميز تي ويهي رهياسين. اتان ميلي وارو ميدان صاف ڏسڻ ۾ اچي رهيو هو.

”تو کي ياد هوندو ته تون ڪيئن هڪڙو گيت ڳائيندو هئين:

‘هڪڙي پينوءَ پتلون سڪن ڪاڻ تنگي ڇڏي،

‘پيو پينو آيـو ۽ آهـا چورائي ويـو....’

جڏهن مون اهي لفظ چيا، تڏهن مون کي انهن لفظن ۾ اڪل طنز ڀريون پيرو سمجهه ۾ آئي ۽ مون کي انهيءَ ڳالهه جو يقين ٿيو ته مامو ٻاهران ته خوش باش ڏسبو هو، پر اندر ۾ هو ڪيڏي نه تلخي لڪائي پئي گهميو.

گـلاس ۾ ووڊڪا اوتيندي، ڇاڪاڻ منهنجي آنهي ۽ پين اهڙن اڻ پڇيل سوالن جو جواب ڏيندي، چوڻ لڳو، ”حقيقت هيءَ آهي ته مان پوڙهو ٿي رهيو آهيان، ۽ مون کي پتو آهي ته پنهنجي حياتيءَ جو پورو لطف ڪين حاصل ڪيو اٿم. اهو راڳ منهنجو نه هو، پر ان راڳ جو بنائيندڙ هڪڙو اسڪول ماستر هوندو هو. ها، هن جو نالو ڇا هو؟ ــ اسين گهرا دوست هئاسين، پر هينئر ياد نٿو اچيم. هو مري ويو آهي. هو ڇڙو ڇانڊ هو، ۽ هڪڙي ڏينهن هو پي وڃي سمهيو هو ۽ وري نه اٿيو. ڪيترا نه منهنجا واقفڪار پيئندي پيئندي مري ويا آهن ــ بيشمار! تون ته نه پيئندو آهين نه؟ ڏاڍو چڱو. ان ڪان پري رهندو ڪر. بابي سان اڪثر ملندو هوندين؟ هن جو پيدا ٿيو ٿـ

سولو ڪونہ. تون ٻہ مرُ ٿئين. اڄ تون ذهن ۾ نه اچي ته هن جو دماغ
سالم نه رهيو آهي.“

ووڊڪا هن ۾ تازگي ۽ جوش پيدا ڪيو. هو ڪڙو تڙو
ٿي ويهي رهيو، ۽ پنهنجي جوانيءَ واري ڏک ڏيڻ لڳو ۽ هن
جي ڳالهين ۾ مزو پيدا ٿي ويو. مون، موقعي جو فائدو وٺي،
هن کان قيدين واري ڳالهہ پڇي.

”ڇنبو تون بہ اها ڳالهہ پڇي آهي؟“ هن چيو، ۽ چوطرف
خبرداريءَ سان نهاري، آواز کي هوريان ڪري چوڻ لڳو، ”قيدي؟
مان ڪير هوس، جو ويهي انهن بابت فيصلا ڏيان! منهنجي لاءِ
اهي سڀ انسان هئا، ۽ مون انهن کي چيو، ’اچو ته هتي خوشيءَ
جون گهڙيون گهاريون ۽ هڪٻئي سان قرب محبت ۾ رهون.‘
هڪڙو راڳ آهي تہ —

”پنهنجي قسمت ڪهڙي بہ هجي، اچو تہ خوش گذاريون،
”اچو تہ خوش گذاريون، جيسين پنهنجي حياتيءَ جو
سفر پورو ٿئي،
”اهي بيوقوف آهن، جي غم ۽ ڏک اڳيان سر جهڪائين ٿا،
”اسين جيسين جيئنداسين، کِل خوشيءَ ۽ مزي لاءِ
جيئنداسين.“

هو کليو، ڏاڙهيءَ کي کنهيائين ۽ ٻاهر رستي جي مٿان
شام جي ڪرندڙ پاڇن ڏانهن نهارڻ لڳو.

”انهيءَ ۾ ڪهڙو شڪ آهي تہ آهي جيل ۾ رهي رهي
بيزار ٿي پيا هئا، رات جي حاضريءَ کان پوءِ مون وٽ هليا ايندا
هئا. پوءِ شراب ڪباب جو دور هلندو هو، جنهن جو بندوبست
ڪڏهن مان ڪندو هوس ۽ ڪڏهن هو ڪندا هئا. مان راڳ
۽ ناچ جو شوقين تہ آهيان ۽ انهن ۾ بہ ڪيترائي راڳ ۽ ناچ
جا ماهر هوندا هئا. توکي تہ شايد ويسهہ ئي نہ ايندو! انهن مان
اڌ کان وڌيڪ قيدين کي زنجير پيل هئا، زنجيرن سان پلا ڪير
تو نچي سگهي! پوءِ مون هنن کي چيو تہ زنجير لاهي ڇڏيو.

هاڻو، اهو سچ آهي. پر توکي حيرت لڳندي ته هنن لوهر جي مدد کان سواءِ پنهنجو پاڻ زنجير لاهي ڪٽي پري ڦٽا ڪيا. اهي ماڻهو ڏاڍا حرفتي ٿا ٿين. پر جيڪي ماڻهو چون ٿا ته مان هنن کي ڇڙواڳ ڇڏيندو هوس ته وڃي ماڻهن کي ڦرين، اهي واهيات ٿا بڪن؛ اهڙي قسم جي ڪابه شاهدي ڪانه ملي هئي.“

هو وري ماٺ ٿي ويو ۽ دريءَ مان ٻاهر هڪڙي دڪاندار کي، جو دڪان بند ڪري رهيو هو، ڏسڻ لڳو. ڪڙن جو ٺڙڪو، قلفن جو کڙڪو ۽ تاڪن جو سنڪو صاف ٻڌڻ ۾ پئي آيو. پوءِ اک ڀڃندي، وري ڳالهائڻ ۾ شروع ٿي ويو، پر اجا به هوريان آواز ۾ — ”ايمان جي ڳالهه ته هيءَ آهي ته هڪڙو قيدي ٻاهر ويو هو، پر اهو به هٿڪڙين وارن مان نه هو؛ اهو قيدي شهر جو ٿي رهاڪو هو ۽ آسپاس جون چوريون ڪندو هو. هن جي سريت نزديڪ رهندي هئي، ۽ پادريءَ سان هن جي معاملي واري ڳالهه اتفاقي هئي. دراصل هن پادريءَ کي واپاري سمجهيو هو. پرفاني رات هئي ۽ هرڪو ماڻهو پاڻ کي ڪپڙن ۾ ويڙهي بنڊل بڻائي پئي هليو. هو ترنگ ۾ هو. هن کي نڪڙ ۾ پادريءَ ۽ واپاريءَ جو پتو ٿي نه پيو.“

اها ڳالهه مون کي کِل جهڙي لڳي ۽ هو به مون سان کلڻ ۾ شريڪ ٿي ويو — ”خدا جو قسم! پوءِ ان تي ڪهڙي نه قيامت مچي وئي —“

پر اتي منهنجي ماءِ کي ڪاوڙ جي جوجڪي اچي وئي. پنهنجي اکيان پيل ڪاڏي کي پري ڪٽي ڦٽو ڪيائين، هن جي منهن ۾ گهنڊ پئجي ويو، ۽ خار ۾ اکيون ڪاراٽجي ويس. پنهنجي سگريٽ کي سوٽو هڻندي، چوڻ لڳو، ”ماڻهو اول هڪبئي کي ٺڳين ٿا، پوءِ هڪبئي کي ڦرين ٿا ۽ پوءِ هڪبئي کي جيلن ڏانهن، سائبيريا ڏانهن ۽ ڪاٺين ڏانهن موڪلين ٿا. منهنجو الهيءَ سان ڪهڙو واسطو آهي؟ مان انهن سڀني ڳالهين کي نڪ تي هڻان. پرن ڪنڌ ۾. مان پنهنجي جان جو فڪر ڪندس.“

ان وقت هو مون کي آگ مثل جلد جي ٻيءَ صورت وانگر ڏسڻ ۾ نٿي آيو، جنهن کي ”هٿين ڪنڊ ۾“ چوڻ جي عادت هوندي هئي.

”ڇا پيو سوچين؟“ مامي آهستي پڇيو.

”ڇا، توکي قيدين تي افسوس ٿيندو هو؟“

”هنن سان همدردي ٿيڻ لازمي آهي؛ توکي عجب لڳندو ته هو ٻارن وانگر آهن. ڪڏهن مان هنن مان ڪنهن ڏانهن نهاري خيال ڪندو هوس ته ’مان هنن جي ٻوٽ صاف ڪرڻ جي به لائق ڪين آهيان، پر مون کي هنن تي حڪم هلائڻ جو اختيار مليل آهي!‘ سچ پچ ته اهي پيارا شيطان کهڙا نه چالاڪ ۽ ڏاها هوندا هئا!“

شراب جي نشي ۽ گذريل زماني جي يادگيرين هن جي طبع کي تازو ڪري ڇڏيو. پنهنجي ٽولٽ دريءَ جي ڪانس تي ڪلي رکيائين، پنهنجي آڱرين ۾ سگريٽ دکائي جهليائين، ۽ گجندڙ آواز ۾ چوڻ لڳو، ”اتهون ۾ هڪڙو نوجوان هو، هو واچن ناهڻ ۽ پٿرن تي رنبيءَ جي ڪم ۾ ماهر هو، هن کي ڪوڙن سڪن ناهڻ جي ڏوهه ۾ قيد اماڻيو ويو هو. هن جون ڳالهيون ٻڌڻ وٽان هونديون هيون. هن جون ڳالهيون گيت نه پر ٻاه جي الن وانگر هونديون هيون. ’توهين، جي سمجهائي سگهو ته سمجهايو،‘ هو چوندو هو، ’خزاني وارا ته پيسا ناهين، باقي مان چو نه ناهيان؟ ٻڌايو!‘ ۽ ڪو به هن کي اها ڳالهه سمجهائي نه سگهيو. پيو هڪڙو ماسڪو جو مشهور کيسيڪتروڙ هوندو هو. هو ڏاڍو فضيلت وارو ۽ صاف ستر و هوندو هو. پنهنجي ناهوڪي نموني چوندو هو، ’ماڻهو ڪم ڪري ڪري، ٿڪي ٽا ٻون، مان ائين ڪرڻ نه چاهيندس. مون ائين ڪري به ڏٺو آهي. ڪم ڪري ڪري منهنجون آڱريون ئي گسي ويون، پر ان مان مون کي ڇا مليو؟ اهي ٻه چار ڏوڪڙ. ڪجهه شراب جو گلاس اڌ پيتو نه پيتي جهڙو، ٻه ٽي پيسا رسيءَ ۾ هارائجي وڃن، ٻه ٽي لڪا ڪنهن جوائڙيءَ

ڪي ڏنا ڻه ڏينهن جهڙا— پئسا خلاص، ڪيسا خالي ۽ ماڻهو آهوڻي گهٽين جي حوالي ڏڪڻ ۽ ڏاڍن ۾، ساڳي بک، ساڳيو اڃ، ساڳي جسم جي سڌ. ماڻهو وڃي ته ڪيڏانهن وڃي! ها نه، مون ڪان اڻين نه ٿيندو' اهو هن جو تڪيو ڪلام هوندو هو— 'مون ڪان اڻين نه ٿيندو'."

مامو جاڪوف بينچ تي ٿيڪ ڏيئي ويٺو. هن جو منهن هن جي اڻڍين ڪنن تائين سرخ ٿي ويو هو، جي هن جي باقي جسم وانگر جوش ۾ پئي ڏڪيا.

"منهنجا پاڻ اهي قيدي بيوقوف ۽ جاهل ڪين آهن. هنن کي هر ڪنهن ڳالهه جي پڇاڙيءَ پت چاڻ آهي. وڃي ڪڏ ۾ پون! مون ڏانهن نهار. مان تو کي پاڻ بابت ڇا ٻڌايان؟ جڏهن مان پنهنجي ماضيءَ ڏانهن نهاريان ٿو ته ڏاڍي اداسائي ٿي ٿئيم. ان ۾ خوشيون گهٽ هيون. مون کي ڏک ڪليو ڪلاپو ملندا هئا ۽ خوشيون مان چوريءَ چوريءَ حاصل ڪندو هوس. هڪڙي پاسي منهنجو پيءُ، ٻئي پاسي منهنجي زال، ٻيا رڙيون ڪندا هئا— 'هيئن ڪر! ۽ هيئن نه ڪر!' مون کي ايتري همت نه ٿيندي هئي، جو پاڻ تي ڪٿي هڪ روبل خرچ ڪريان. اهڙيءَ ريت منهنجي حياتيءَ جا ڏينهن گذري ويا، ۽ هاڻي ڇاهي؟ مان پنهنجي پٽ جو ٻانهو آهيان. سچ هيءُ آهي ته مان نوڪرن وانگر هن جي خدمت ڪندو آهيان ۽ هو مالڪن وانگر مون تي حڪم هلائيندو آهي. هو مون کي 'بابا' ڪري سڏ ڪندو آهي، ۽ مان غلامن وانگر وڃي هن جي اکيان بيهندو آهيان. ڇا، انهيءَ واسطي ئي مون کي هيءَ حياتي ملي هئي؟ ڇا، انهيءَ لاءِ مان جيئرو آهيان ته پٽ جي چاڪري ڪيان؟ پلا، انهيءَ ڳالهه کي ڪٿي ڇڏ. تون مون کي ٻڌاءِ ته مان پيدا ڇا لاءِ ٿيس؟ مون کي زندگيءَ مان ڇا مليو؟"

منهنجا خيال ٻئي پاسي ڏي ڦري ويا هئا. جڏهن هن پنهنجي ڳالهه پوري ڪئي تڏهن مون پڇيس، "تو ڇاڻان منهنجي زندگيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو انت ڪهڙو ٿيندو؟"

هو اچي ٿهڪن ۾ پيو— "ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪهڙو پتو؟ مون کي ته اهڙو ماڻهو ڪونه مليو آهي، جنهن کي اهو پتو هجي. بس، ماڻهو پيا زندگي گهارين ۽ جهڙو واءُ ٿو لڳي تهڙو پيا اُن کي منهن ڏين—"

وري هن جو لهجو خار ۽ چڙ ۾ پرجي ويو— "قيد ۾ اوربل شهر جو هڪ خانداني ماڻهو هوندو هو. زوريءَ زنا جي ڏوهه ۾ هن کي جيل اماڻيو ويو هو. مگر هو ڏاڍو لاجواب ناچ ڪندو هو. هو اسان کي پنهنجي هڪڙي راڳ سان وندرائيندو هو، جنهن کي هو 'معشوق جو گيت' ڪري سڏيندو هو—

'معشوق، تون قبرستان مان ته هليو وڃين ٿو،

'پر قبر کان ڪاڏي هليو ويندين....'

اهو راڳ هاڻي ته مون کي مزيدار ٿيو لڳي؛ ڇاڪاڻ ته اها بلڪل حقيقت آهي ته انسان کي نه ئي پنهنجي ويل حياتي واپس ملي سگهي ٿي، نه ئي قبر کان نجات. سڀ سان ساڳيو حساب لاڳو آهي، چاهي قيدي هجي، چاهي جيلر."

ڳالهيون ڪندي، هو ٿڪجي پيو. ووڊڪا ختم ڪري، پکين والگر اڪيون چنجهيون ڪري، شراب جي خالي بوتل ڏانهن گهورڻ لڳو. سگريٽ دکائي ڇڪڻ لڳو. دونهون هن جي مڇن جي وارن ۾ ڦڪڙجي ويو.

"ڪشمڪش بيڪار آهي. ڪنهن شيءِ جي توقع رکڻ اجائي آهي، ڇاڪاڻ ته هرڪنهن ماڻهوءَ کي قبر ۾ داخل ٿيڻو آهي—" اهي لفظ اوستي پيٽرڪ وٽان ٻڌا هئم، پر هو منهنجي مامي کان بلڪل مختلف هو. مون کي اُنهيءَ قسم جا ڪيترا عام ٻول اڄا تائين ياد آهن.

مون کي مامي سان وڌيڪ ڪي به ڳالهيون ڪرڻيون نه هيون. اهڙي ماڻهوءَ جي صحبت ۾ وهڻ، جنهن تي رحم ايندو هجي، البت نراسائي ٿو ڏيئي ڇڏي. منهنجي دل هن جي خوشيءَ پرين

گيتن ۽ ستار جي سُرن کي ياد ڪري، غمگين ٿي پئي ويئي. پر مون کان ڪلمڪ سگنوڪ به وسري نه ويو هو. نه، هو مون کان وسري ڪونه ويو هو. اُن وقت جڏهن مامي جي زمالي هٿان لپاٽيل لڳل منهن ڏانهن پئي نهاريم، ته منهنجي دل ۾ وري خيال پئي آيو ته 'الائي هن کي اهو ياد هوندو به يا نه هوندو ته هُن سگنوڪ کي صليب جي هيٺان ڪيرائي ماري ڇڏيو هو.'

منهنجي دل اهو نه گهريو ته هن کي اها ڳالهه ياد ڏياريان.

مان ٻاهر سڙڪ ڏانهن نهارڻ لڳس، جنهن جي مٿان آگسٽ جو ميرانجهڙو ڪوهيڙو ڪري رهيو هو. اتي پڪل صوفن ۽ گدڙن جي خوشبوءِ پکڙي پيئي هئي. شهر جي گهٽين ۾ بتيون روشن ٿيڻ شروع ٿي ويون هيون. انهيءَ وقت جهازن جي روانگيءَ جو بگل وڄڻ لڳو هو.

”هلڻ گهرجي!“ مامي چيو. جڏهن هوٽل جي دروازي وٽ هڪ ٻئي سان هٿ ملائي، موڪلائڻ لڳاسين، ته مامي چرچي طور چيو، ”اجاين ٻورن ۾ نه رهندو ڪر. تون البت اداس ٿو رهين. تون جوان آهين، ۽ اها ڳالهه ياد رکجانءِ ته قسمت کهڙي به هجي، ان کي ڪڏ ۾ هٽي، زنده رهجي ۽ خوش رهجي.“

اٿين چئي، منهنجو خوش مزاج مامو، مون کي وڌيڪ ٻورن ۾ وجهي، ويندو رهيو.

مان شهر لتاڙي، ٻاهر کليل ٻوڪن وٽ اچي پهتس. اڌ رات جو وقت هو. آسمان ۾ ڪارا ڪڪر ڇانيل هئا، جن جي پاڇي ۾ منهنجو پاڇو ڏسڻ ۾ ئي نه ٿي آيو. هلندي هلندي مان وولگا نديءَ جي ڪناري تي اچي پهتس، جتي سڪل ڇپر جي مٿان ليٽي، نديءَ، ٻوڪن ۽ بي حرڪت زمين ڏانهن نهارڻ لڳس. هوريان هوريان ڪڪرن جو قافلو وولگا جي پٺي پاسي ڏانهن وڌندو پئي ويو. ۽ جڏهن اتي پئي پهتو تڏهن اڀن تي چمڪيو چنڊ ته وولگا ۾ لهي هٽي نڪتو هجي. هرڪا شيءِ ننڊاکڙي ٿي لڳي، هرڪا چرپر بيداري ۽ مجبور ٿي لڳي، ۽ اُن ۾ اهو جوش

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ انساه جيڪو دلي شوق جي ڪري پيدا ٿيندو آهي، ذهن ۾ لٿي آهو.

آن وقت منهنجي دل ۾ اها خواهش پيدا ٿي ته ڪاش مان پاڻ سميت آن پيڊل زمين کي اهڙو ڪو ٿڏو هٿي سگهان، جو سڄي دنيا ۽ آن جي هر شيءِ، مون سميت، خوشيءِ جي مستيءِ ۾ اچندڙ آنهي ماڻهن وانگر نڱهن ڪان چوٽيءِ تائين امنگ ۽ تحرڪ ۾ اچي وڃي، جيڪي هڪٻئي سان پيار ڪن ٿا، زندگيءِ سان پيار ڪن ٿا ـــ هن زندگيءِ سان، جيڪا هڪ ٻيءِ زندگيءِ لاءِ گذارجي ٿي ـــ آئنده زندگي، هن ئي جهان جي آئنده زندگي، هڪ وڏيڪ حقيقي زندگي، هڪ وڏيڪ حسن ۽ همت پري زندگي.

پوءِ مان سوچڻ لڳس ته، ”مون کي واقعي ڪجهه ڪرڻ گهرجي؛ جي مون ڪجهه نه ڪيو ته مان تباهه ٿي ويندس.“

ڪڏهن ڪڏهن سرءُ جي اداس موسم ۾، جڏهن سج جو ڪو نشان پتو ئي نه هوندو هو، ۽ نه ئي سج جي گرمي محسوس ٿيندي هئي، جڏهن ماڻهن جي دلين تان اهو خيال به لهي ويندو هو ته ڪا سج جي روشني به ٿيندي آهي، مان ڪيترائي پهرا پري جهنگل ڏاهن هليو ويندو هوس ـــ وڏو رستو ڇڏي، اونداها پيچرا لتاڙيندو ويندو هوس، تان جو ايترو ٿڪجي پوندو هوس، جو مون کي آهي ذهن ۾ ئي نه ايندا هئا. پوءِ پنهنجا ڏند پيڪوڙي، مٺيون ڀيڙي، اڳ سامهون هلڻ شروع ڪندو هوس، ۽ سڙيل ٻنڊن، ڏهن ۾ آيل پيچرن، ۽ گپ چڪ پرديل ميدانن کي لتاڙيندو، ۽ انهن تان اڪراندو، آخرڪار اچي ٻاهر، شاهي سڙڪ تي پهچندو هوس.

انهيءَ سرءُ جي منڊ ۾ مان ڪازان هليو ويس، دل ۾ اها ڳالهه ڳجهي رکيم ته اتي وڃي ڪنهن طرح تعليم حاصل ڪندس.

١٩١٤ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جا ڇپايل ڪي ٻيا ڪتاب

۰۱	آفتاب ادب	۰۰-۵
۰۲	حيات النبي	۰۰-۱۰
۰۳	سيرت مصطفيٰ ص	۰۰-۱۲
۰۴	سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ	۰۰-۶
۰۵	پراڻو پارڪر	۰۰-۶
۰۶	سير ڪوهستان	۰۰-۲
۰۷	لاڙ جو سير	۵۰-۲
۰۸	سير ريگستان	۰۰-۴
۰۹	لب تاريخ سنڌ	۰۰-۱۲
۰۱۰	قديم سنڌ جا شهر ۽ ماڻهو	۰۰-۱۵
۰۱۱	تاريخ ريگستان (۲)	۰۰-۲۴
۰۱۲	تذڪره اميرخاني	۰۰-۱۴
۰۱۳	تذڪره مشاهير سنڌ	۰۰-۲۰
۰۱۴	سنڌ ۽ بلوچستان جو سير سفر	۰۰-۲۰
۰۱۵	سنڌ جي دربار	۰۰-۶
۰۱۶	آهي ڏينهن، آهي شينهن (۱)	۰۰-۲۰
۰۱۷	نئينءَ مصر جا پراڻا ورق	۰۰-۱۲
۰۱۸	تاريخ ڪلهوڙا (ٻه حصا)	۰۰-۲۶
۰۱۹	سنڌ جي اقتصادي تاريخ	۰۰-۶
۰۲۰	مقدمه ابن خلدون	۰۰-۲
۰۲۱	تذڪره شعراء ٺٽو	۰۰-۵
۰۲۲	تاريخ طاهري	۰۰-۱۲
۰۲۳	مئڪسم گورڪي (ننڍپڻ)	۰۰-۱۲
۰۲۴	ڪئينڊيڊ	۰۰-۵

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مئڪسم گورڪيءَ جو جنم وولگا نديءَ تي نجني نووگراڊ شهر ۾ مارچ ۱۴-۱۸۶۸ع تي، هڪ غريب پورهيت ڪٽنب ۾ ٿيو. هن پنهنجي ناني جي ”مداحن جي ڪتاب“ تان سنڌيءَ طرح پنهنجو پاڻ لکڻ پڙهڻ سکيو. هن جو ننڍپڻ ۽ جواني ڏاڍن ڏکن ڏاکڙن ۾ گذريا. پهرين هن جو پيءُ ۽ پوءِ هن جي ماءُ هن جي ننڍي هوندي ئي فوت ٿي ويا، ۽ هن کي پنهنجي گذاري لاءِ ناناڻيءَ جي هٽ تي،

ديول ۾، ڇاپخاني ۾، جهازن تي، مورتن جي دڪان تي ۽ ٻين ڪيترن جاين تي هٿ مزوري ڪرڻي پيئي. هن جي پهرين ڪهاڻي ۲۴ سالن جي عمر ۾ هڪ روزاني اخبار ۾ شايع ٿي، جنهن هن کي ادبي دنيا ۾ مشهور ڪيو. سن ۱۹۰۱ع ۾ هن جو هڪ ناٽڪ ”اڌنيا اونداهيون“ ماسڪو جي ٿيٽر ۾ ڏيکاريو ويو، جو بيحد ڪامياب ٿيو. لاتعداد ڪهاڻين، ڪيترن ناولن، مضمونن ۽ ٻين تصنيفن کان سواءِ، هن پنهنجي سوانحعمري ٽن ڀاڱن ۾ لکي، جنهن جو ٻيو ڀاڱو هن جي ”تربيت“ بابت، سنڌيءَ ۾ پهريون پيرو هن ڪتاب رستي پيش ٿي رهيو آهي. هن جو جڳ مشهور ناول ”ماءُ“ دنيا جي تقريباً هر تحرير هيٺ آيل ٻوليءَ ۾ ڇپجي چڪو آهي.

پنهنجي حياتيءَ جو تقريباً اڌ عرصو هو سلهه جي موذي مرض ۾ مبتلا رهيو. هُن ۱۸- جون ۱۹۳۶ع تي ماسڪو ۾ وفات ڪئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.
اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آسانيءَ سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.
۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀرپور ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ ايپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book

سورهہ سنڌي ادب جي واٽس ايپ گروپ جي لنڪ:

https://chat.whatsapp.com/Ccc0pAnEJWk79h92OCt6Nu